

**ХІІІ МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ
ИНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦИЯ**

**«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»**

ВЫПУСК 13

29-30 апреля 2016 г.

г.Переяслав-Хмельницкий

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

Совет молодых ученых университета

Материалы
XIII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Тенденции и перспективы развития науки и образования
в условиях глобализации»**
29-30 апреля 2016 года

Сборник научных трудов

Переяслав-Хмельницкий – 2016

УДК 001+37(100)

ББК 72.4+74(0)

Т 33

Материалы XIII Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016. – Вып. 13. – 252 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рык С.Н. – кандидат философских наук, доцент, проректор по научной работе ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

Скляренко О.Б. – кандидат филологических наук, доцент

Коцур В.В. – кандидат политических наук, председатель Совета молодых ученых университета

Кикоть С.Н. – кандидат исторических наук, заместитель председателя Совета молодых ученых университета

Гайдаенко И.В. – кандидат исторических наук, секретарь Совета молодых ученых университета

©Совет молодых ученых университета

© ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий
государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

СЕКЦИЯ: БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Мақпал Ахметова, Болат Есимов
(Алматы, Казахстан)

МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ ЖӘНЕ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

«Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деп Елбасы Н.Назарбаев атап көрсеткендей, жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор [1, б.17].

Сондықтан да білім берудің алдына төмендегідей міндеттер қойылады:

- жас ұрпақтың осы заманғы әлеуметтік-мәдениеттік білім сапасын дамыту.
- білім алу барысында ақпараттық технологияны меңгеруін қадағалау.

- еліміздің білім жүйесін әлемдік білім беру кеңістігіне ену, орта білімді ақпараттандыру нәтижесінде шығармашыл тұлғаны қалыптастыру. «Ақпараттық технология» деген терминді В. Тлушков енгізді [5, б.26].

Қазақстан Республикасының білім беруді 2010 жылға дейін дамытудың Мемлекеттік бағдарламасында ақпараттық және коммуникативтік технологияны білім беру жүйесін жеделдетіп дамытуға қолдану негізгі міндеттердің бірі ретінде анықталады. Жаңа технологияны меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами келбеттерінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі. Бүгінгі таңда мектеп пәндерін компьютер көмегімен оқыту нәтижелігін зерттеудегі ғылыми проблемаларды шешу ең басты орын алады. Ақпараттық-коммуникациялық технологияны бәсекеге қабілетті ұлттық білім беру жүйесін дамытуға және оның мүмкіндіктерін әлемдік білімдік ортаға енудегі сабақтастыққа қолдану негізгі мәнге ие болып отыр. Білім беруді ақпараттандыру, білім салаларының барлық қызметіне ақпараттық технологияны енгізу және ұлттық модельді қалыптастыру қазақстандық білім беруді сапалы деңгейге көтерудің алғы шарты. Аталған бағыттарды дамыту үшін құқықтық-нормативтік, материалдық-техникалық, ғылыми-әдістемелік және ақпараттық жағынан қамсыздандыру педагог мамандарды даярлаудың негізгі бағыттарының біріне айналып отыр. Білім беруді қайта құру мұғалімінен үлкен дайындықты талап етеді. Олай болса, олардың тұлғалық қасиеттері мен мамандық құзырлықтарына жоғарғы талап қойылады. Қазіргі уақытта мұғалім білім беру жүйесіндегі кез келген қайта құруларды педагогикалық процестің негізгі субъектісіне айналып отыр. Қазіргі мектепке шығармашылық ізденіс қабілеті дамыған, жаңа педагогикалық технологияларды жете меңгерген мамандық шеберлігі қалыптасқан мұғалім қажет. Бір уақытта педагог, психолог және оқу-процесін ұйымдастырушы технолог бола білуі керек. Сонымен қатар оқушының шектеусіз қабілетін дамыта алатындай білім берудің әлемдік кеңістігін құруға қабілетті бола білуі шарт. Бұдан мұғалімнің мамандық шеберлігі анықталады [4, б.36].

Барлық жасалған және қазіргі күнде адамның қолданып жүрген технологияларды екі түрге бөлуге болады: өндірістік және әлеуметтік, өндірістік технологияларға үлгі ретінде табиғат шикізатын қайта өңдеу технологиясы болады. Бұл жағдайда технология деп бастапқы материалды өнім “шығуында” белгілі бір алдын ала берілген қажеттерді бөліп алу мақсатымен қайта өңдеу процесі деп атайды [5].

Педагогикалық іс-әрекет саласына “технология” деген сөздікті енгізу “индустриялық” технология (Ф.Б. Гильбрет, Ф.У. Тейлор және т.б.) деген идеяға негізделген және ол оқытуда техникалық жабдықтарды қолданумен байланысты [6].

Барлық осы технологиялардың көрнекті өкілдері ішінен Ш.А.Амоношвилиді—бастауыш класс оқушыларын экспериментальды оқыту жаңашалап атау керек. Ш.А.Амоношвили өзінің экспериментальды мектебінде ынтымақтастық педагогикасын жеке тұлғалық бабын табу бағыты мен математикалық есепті оқытудың бір реттілік әдістемесі оның педагогикалық іс-әрекетінің өзіндік қорытындысы, өзінің тракті “О начальной ступений образования, построенного на принципах гуманноличностной педагогики” деген еңбегінде баяндалған [12, б.41].

Академик М.П.Иванов—коммунарлық тәрбие әдістемесінің коллективтік істің әдістемесінің авторы қазіргі жағдайда А.С.Маренконың идеясын дамыта түседі. Жаңашыл—педагогтың тәжірибесіндегі басты әдістемелік коллективтік еңбек ісінің ерекшелігі—ол тұлғаның субъективтік позициясы.

Санкт-Петербургтағы №84 мектептің әдебиет пәнінің мұғалімі Е.Н.Ильин әдебиет сабағын өнер және адамгершілік—этикалық курс ретіндегі берудің жүргізілудің біргеілі, соны концепциясын жасады, ол әрбір оқушыға адам болып қалыптасуына көмектесті. Ұстаз мақсатты басшылыққа ала отырып жас өспірімге өз күшін тексеруге оның өзіндегі ең жақсы тұлғалық қасиеттерін айтуға, гуманизмнен адамзаттық биіктеріне әкелуге көмектеседі [13, б.23].

Сондықтан әр түрлі оқыту технологияларын, оқу мазмұны әр бір білім алушының жас және жеке дара психологиялық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қараудың маңызы зор. Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде іс жүзінде анықталып табылған оқыту үрдісінің нәтижесін көретін әдіс-тәсілдері, түрлері көбіне жаңашыл, инновациялық болып табылады. Инновациялық процестерді ендіру үш өзара байланысты күштер анықталады: енегізілген технологияның ерекшеліктерімен; жаңашылдардың инновациялық әлеуетімен; жаңалықты енгізу жолдарымен [20].

Жаңа инновациялық оқыту технологиясы кәсіптік қызметтің ерекше түрі болып табылады. Инновациялық оқыту технологиясын меңгеру үшін педагогикалық аса зор тәжірибені жұмылдыру қажет. Бұл өз қызметіне шығармашылықпен қарайтын, жеке басының белгілі іскерлік қасиеті бар адамды қажет ететін жұмыс. Шындығында да әр бір педагог жаңа инновациялық технологияны меңгеру барысын да өзін-өзі дамытады және өзін-өзі қалыптастырады. ХХІ ғасырда болашақ мамандарды даярлау, олардың кәсіби бейімделуін қалыптастыру мәселелері – кезек күттірмейтін өзекті қоғам талабы. Сондықтан біз болашақ педагог-психологтардың жаңа педагогикалық инновациялық технологияларды қолдануға даярлығын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделін жасадық. Болашақ мамандардың жаңа инновациялық педагогикалық технологияларды қолдануға даярлықты қалыптастыру мына көрсеткіштерді қамтиды. Мотивациялық өлшемдеріне таныдық қызығуды қалыптастыру бейнесі жатады. Оған болашақ мамандарды қалыптастыру, құндылық қарым-қатынас, болашақ маманның өзінің кәсіби шеберлігін дамытуға талпынуы, болашақ мамандығын ерекше жақсы көруі, ұрпақ тәжірибесінде ұстаздың жетекші орнын сезінуі, кәсіби жеке біліктілік көтеруге бағыттылығы, инновациялық іс-әрекетке ұмтылу әрекеттері кіреді [10, б.21].

Мазмұндық өлшемдеріне болашақ маманның жалпы мәдениеттілік дайындығының деңгейі, мамандығы бойынша білімі, педагогикалық біртұтас білім жүйесі, біртұтас педагогикалық үрдістің заңдылықтары, мен қозғаушы күштерінің жалпы теориялық білім негіздерімен қарулануы кіреді. Оған біртұтас педагогикалық үрдістің теориялық білім негіздерімен қарулануы кіреді. Оған біртұтас педагогикалық үрдістің заңдылықтары, мен қозғаушы күштерінің жалпы теориялық білім негіздерін және жеке тұлға теориясының ғылыми негіздерін меңгеруі, педагогикалық іс-әрекет теориясының негіздерін білуі, білім алушылардың барлық мүмкіндіктерін пайдаланғанда инновациялық іс-әрекеттің көбіне нәтижелі болатындығын сезіне алуы жатады. Танымдық өлшемдері болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны біліп тани алуымен, өзін кәсіби жүзеге асырудың нәтижелі әдіс-тәсілдерін пайдалануымен, инновациялық педагогикалық технологияларға қызығу танытумен ерекшеленеді. Оған болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны біліп тануы, кәсіптік білімін өз тәжірибесінде қолдана білуі, инновациялық педагогикалық технологияларды оқып меңгеруі, үйренуі жатады [21, б.22].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2015 жылға дейінгі тұжырымдамасы 2010 жыл. [1, б.17].
2. Қазақстан мектебі. № 5-8, 2004-2009 жыл [5,б.26].
3. Информационные технологии. – Москва, 2005. [4,б.36].
4. Олжабекова К. Б. Есжанов Б. Е. Омыртқалы жануарлар зоологиясы 1-том. – Алматы, 2007. [5 – 10 бет].
5. Информатика мұғалімінің мамандығына қойылатын талаптар. – Алматы, 1998. [12, б.41].
6. Таубаева Ш. Оқытудың қазіргі технологиялары // Бастауыш мектеп [10,б.21].
7. Иманбаева А., Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру білгірлігі // Қазақстан мектебі. –2000. – №2. [21, б.22].

*Азим Байкулов, Азиза Ишмуратова, Аъзам Очилов, Шарифжон Ғойибов,
Зафарбек Ұразметов, Юлдуз Тилова, Рамзия Эшмурадова, Мавлуда Хамидова,
Рашидан Норбобоев, Шахноза Хидирова, Матлаб Бекмирзаев
(Самарканд, Узбекистан)*

РЕГЕНЕРАЦИЯ КОЖИ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ ТЕРМИЧЕСКОМ ОЖОГЕ КОРРЕКЦИЕЙ ХИТОЗАНОМ

Ожоги – это часто встречающееся тяжелое повреждение кожи, слизистых оболочек и глубжележащих тканей, вызванное чрезвычайным воздействием: высокой температурой, химическими веществами, электричеством и лучистой энергией [3]. Методы и средства лечения ожогов являются одной из актуальных проблем. Анализ результатов местного лечения ожоговых ран показывает, что ни одно из применяемых лекарственных средств не является универсальным. В настоящее время при лечении ожогов применяются различные биологически активные вещества [1,2]. К таким средствам относится один из природных биостимуляторов – хитозан, который получен из тутового шелкопряда в Институте физики и химии полимеров АН РУз [4].

Цель исследования: Изучение репликационной и транскрипционной активности ДНК при лечении термических ожогов хитозаном.

Методы исследования: При выполнении данных исследований были использованы два вида хитозана: хитозан-1 (хитозан/уксуснокислый ангидрид/фурациллин); хитозан-2 ((хитозан/уксуснокислый ангидрид) и левомиколь.

Модель термического ожога воспроизводили на 45 белых беспородных крысах-самцах весом 140-160 г. В соответствии с требованием Хельсинской декларации по гуманному обращению с животными, нанесение

ожогов проводили под легким эфирным наркозом. Моделирование ожоговой раны проводили погружением, заранее депилированного участка нижней поверхности спины, в кипящую воду. Время экспозиции – 10 секунд. При указанном режиме достигалось повреждение всех слоев кожи в зоне ожога, что соответствует ожогу III степени. Площадь ожоговой раны составляет 18-20 кв. см. Процент ожоговой поверхности рассчитывали как отношение площади ожога к общей поверхности тела животного, что составляло 18-20%. Использованная модель термического ожога у крыс являлась адекватной, т.к. обеспечивала ожог кожи. В качестве контроля использовали кожу необожженных крыс.

Высокомолекулярную ДНК выделяли из кожи крыс модифицированным методом фенольной экстракции [5]. Концентрацию ДНК измеряли спектрофотометрически при 260 нм. Фракционирование препаратов ДНК в агарозном геле проводили по методу Шарпа [7]. Электрофорез проводили в течение ночи при комнатной температуре при напряжении 1 В/см геля. Гель окрашивали в растворе бромистого этидия (0,5 мкг/мл) в течение 30-40 минут и просматривали под ультрафиолетовым светом. В качестве маркера для определения молекулярного веса фрагментов ДНК использовали ДНК бактериофага λ . Включение ^3H – тимидина и ^{14}C – уридина в ДНК. К ДНК добавляли по 1 мкКи ^3H -тимидина, ^{14}C уридина инкубировали 2 часа. Затем клетки лизировали водой, переносили на нитроцеллюлозные фильтры, высушивали и переносили во флаконы, содержащие сцинтилляционную жидкость. Измеряли количество импульсов в минуту на счетчике «Beckman».

Результаты и их обсуждение

Для того чтобы изучить изменение процессов репликации и транскрипции ДНК при ожогах были проведены исследования по включению ^3H – тимидина и ^{14}C – уридина. Под действием хитозана 1 на третьи сутки включение ^3H -тимидина в ДНК составляет 52%, на 7-е сутки – 72%, на 11-е сутки – 94%. Включение меченого предшественника в ДНК без применения хитозана 1 (нелеченные) на 3-и и 7-е сутки составляет 48% и 27,8%, соответственно. На 11 сутки включение ^3H -тимидина в ДНК составляет 25,5%, т.е. наблюдается снижение синтеза ДНК на 74,5%. Для подтверждения полученных результатов был проведен электрофорез ДНК в 1,5% агарозном геле. При применении хитозана -1, на 3-и, 7-е и 11-е сутки происходит восстановление нативности молекулы ДНК. Необходимо отметить, что наиболее полная репарация ДНК происходит на 11-е сутки. При использовании хитозана-2 на 3-и сутки наблюдается сильное нарушение синтеза ДНК и РНК. На 7-е и 11-е сутки под влиянием хитозана-2 происходит слабое восстановление синтеза ДНК и РНК. Под влиянием левомиколя на 3-и, 7-е и 11-е сутки происходит постепенное восстановление синтеза ДНК и РНК в клетках кожи при ожогах. Из приведенных данных можно прийти к выводу, что хитозан-1 является наиболее эффективным при лечении ожоговых ран.

Таким образом, применение хитозана-1 при лечении ожогов III степени, возможно, приводит к восстановлению процессов репарации ДНК, ускорению процессов транскрипции и, как следствие трансляции, видимо, обуславливая более раннее развитие репаративных процессов в неповрежденных клетках кожи. Исследованиями ряда авторов была показана способность хитозана к компактизации с ДНК клеток, что приводит к активации репаративных процессов, проходящих в ядерном аппарате клетки, и к регенерации необожженных клеток [8]. Исследованиями Антонова С.Ф. и др. (2008) было показано отсутствие гиперемии и отечности раневой поверхности, полное заживление ран и полноценное восстановление волосяного покрова при шестикратной аппликации хитозановыми пленками [1]. По мнению авторов природный полисахарид хитозан и его производные регулируют пролиферацию фибробластов и стимулируют нормальную регенерацию кожи. С другой стороны, производные хитина имеют структурные характеристики подобные глюкозаминам кожи и могут служить подложкой для роста креатиноцитов и фибробластов [6,8].

Выводы. Таким образом, хитозан, по сравнению с левомеколем, ускоряет включение ^3H -тимидина и ^{14}C -уридина в синтез ДНК и РНК клеток кожи при термической травме. Хитозан-1 ускоряет формирование нативной структуры ДНК и РНК на 3-7 сутки и полное его восстановление к 11-суткам, тогда как действие хитозана-2 проявляется слабее.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Антонов С.Ф., Крыжановская Е.В., Филиппов Ю.И., Шинкарев С.М., Фролова М.А. Изучения ранозаживляющих свойств хитозана // Доклады Российской Академии сельскохозяйственных наук. – 2008. – №6. – С.133-137.
2. Байтукалов Т.А., Богословская О.А., Щльховская И.П., Глущенко Н.Н., Овсянникова М.Н., Лопатин С.А., Варламов В.П. Регенерирующая активность и антибактериальное действие низкомолекулярного хитозана // Известия Академии Наук. Серия Биологическая. – 2005. – №6. – С. 133-137.
3. Вазина И.Р., Бугров С.Н. Летальность и причины смерти обожженных / Российский медицинский журнал. – 2009. – №3. – С. 14-17.
4. Рашидова С.Ш., Милушева Р.Ю. Хитин и хитозан: синтез свойства и применение. – Ташкент: Фан, 2009. – 246 с.
5. Шпицина Г.И., Атаханова Б.А., Кадилова Д.А., Туракулова Я.Х. Выделение тиреоглобулиновой мРНК из клеток узлового эутиреоидного зоба человека и синтез комплементарной ей ДНК // ДАН. – 1988. – Вып.294, №8. – С.1486-1492.

6. Hefton J., Finkelstein J., Madden M. Grafting of burn patients with allografts of cultured epidermal cells // Lancet. – 2003. – V.267. – P. 428-430.
7. Maniatis T., Fritsch E.E., Sambrook J. Molecular Cloning. – Cold Spring Harbor Laboratory, 1982.
8. Shahabeddin L., Berthod F., Damour O., Collombel C. Characterization of skin reconstructed on a chitosan-cross-linked collagen-glycosaminoglycan matrix // Skin Pharmacol. – 1990. – Vol.3. – №2. – P. 107-114.

Дилором Бегматова, Дилбар Бегматова, Жавохир Комилов, Гулиширин Рустамова, Азиза Нъматова, Иброхим Ахтамов, Шахобжон Нурмаматов, Шохрух Мардонов, Фарход Исмоилов (Самарканд, Узбекистан)

РАЦИОНАЛЬНОЕ ПИТАНИЕ ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Экология человека есть раздел биологической экологии как науки о взаимоотношении человека и других живых организмов с окружающей средой. В экологии человека первостепенное значение имеет здоровая природная среда как естественный фактор обеспечения природного права человека на жизнь (экологически чистые продукты, вода, воздух и др.). Все это незаметно, если обеспечение природного права по потребностям человека находится в норме. Поскольку человек не только природное, но и социальное существо, то наряду с удовлетворением природных потребностей экология человека предполагает защиту социальных потребностей. В частности от подделок культуры, обеспечение возможностей приобщения человека к подлинным культурным ценностям одним из сторон индивидуального уровня экологии человека – это защита человека от самого себя, его слабостей, лени, невежества. Человек должен научиться жить в гармонии не только с внешним миром (природой, обществом, другими людьми), но и с самим собой. А для этого нужно лучше познать себя, свои возможности. И не только знать, но и научиться управлять, владеть как своим физическим состоянием и здоровьем, так и здоровьем душевным, духовным. Здоровый образ жизни долгожителей определяется следующими факторами: закаливание; личная гигиена; рациональное питание; двигательная активность; режим труда и отдыха; отказ от вредных привычек; оптимальное сочетание работы и отдыха; поддержание в течении жизни выработанного и апробированного стиля жизни. Рациональное питание следует рассматривать как одну из главных составных частей здорового образа жизни, как один из факторов продления активного периода жизнедеятельности. В течение всей жизни в организме человека непрерывно совершается обмен веществ и энергии [3]. Источником необходимых организму строительных материалов и энергии являются питательные вещества, поступающие из внешней среды в основном с пищей. Полноценное рациональное питание – важное условие сохранения здоровья и высокой работоспособности взрослых, а для детей еще и необходимое условие роста и развития. Для нормального роста, развития и поддержания жизнедеятельности организму необходимы белки, жиры, углеводы, витамины и минеральные соли в нужном ему количестве. Суточный рацион взрослого человека должен включать 21% белков для пластической функции, 14% для энергетической функции. Для жиров эти показатели составляют соответственно 19% и 30%, для углеводов этот показатель равняется 60% и 56%. При составлении рационального питания человека необходимо учитывать его физиологическое состояние и сферы деятельности. В частности, для людей занимающихся легким физическим трудом соотношение белков, жиров и углеводов в гаммах составляет – 125:115:500г; для людей занимающихся легким немеханизованным физическим трудом – 140:135:560г. и люди, занимающиеся тяжелым немеханизованным физическим трудом – 165:155:630г. Как видно с увеличением физической активности в организме идет увеличение интенсивности энергетических затрат. Следовательно, для продления жизнедеятельности организма необходимо учитывать пластические и энергетические свойства веществ пищевом рационе [2].

В последние годы благодаря возрастающей технологизации и автоматизации многих производственных процессов уменьшилась доля физической работы, соответственно снизился расход энергии. Это привело к тому, что энергетическая ценность пищи превышает энергозатраты. Учащаяся молодежь должна рассматриваться как профессионально - производственная группа населения определенной возрастной категория, объединенная специфическими особенностями труда и условиями жизни. Учитывая эти факторы, целесообразно выделить студентов в особую группу. При оценке качественного состава пищи студентов часто выявляется несбалансированность питания по ряду основных компонентов – низкое содержание белков животного происхождения, жиров растительного происхождения, кальция, аскорбиновой кислоты и тиамина. В связи несбалансированности питания у студентов выявлены следующие нарушения режима питания: 25 – 47 % не завтракают, 17 – 30% питаются два раза в день, около 10 не обедают или обедают нерегулярно, около 22 % не ужинают. В течение суток студент как член особой группы населения, чтобы покрыть энергетические и пластические потребности должен получать следующие количества пищевых веществ: белки 110 – 130 грамм – 420 калорий, жиры 100 – 110 грамм - 900 калорий, углеводы 500 – 550 грамм – 1680 калорий. В нижеследующей таблице приводится список набора продуктов, из которых можно составить среднесуточный рацион, покрывающий потребности организма студентов[1].

Среднесуточный набор продуктов для студентов

Продукты	Количество, г	Продукты	Количество, г
Хлеб ржаной	250	Жиры животные	35
Хлеб пшеничный	150	Масло растительное	22
Сухари, мука	5	Мясо, субпродукты	240
Макаронные изделия	15	Рыба	64
Крупы, бобовые	60	Молоко	400
Сахар, канд. изделия	95	Творог	24
Картофель	320	Сыр	15
Овощи	340	Чай	2
Фрукты свежие, соки	50	Сухофрукты	16

При составлении рациона студентов особое внимание следует уделять на то чтобы в составе рациона присутствовало достаточное количество овощей, фруктов потребляемых в свежем виде.

Таким образом, соблюдение рекомендаций по рациональному питанию является основным источником повышения устойчивости организма к различным вредным агентам окружающей среды и снижению ряда неинфекционных хронических заболеваний средостенни. Рациональное питание следует рассматривать как одну из главных составных частей здорового образа жизни, как один из факторов продления активного периода жизнедеятельности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Малыгина В.Ф. Основы физиологии питания. Гигиена и санитария / В.Ф. Малыгина, А.К. Меньшикова, К.М. Поминова. – М.: Экономика; ПНЦ, РАН, 2005.
2. Сусликов В.Л. Питание и здоровье / Сусликов В.Л. – Чебоксары, 1990.
3. Педенко А.И. Гигиена и санитария общественного питания / А.И. Педенко, И.В. Лерина, Б.И. Белицкий. – М.: Экономика, 2001.

*Наталія Гойванович, Ярослава Павлишак, Вікторія Штерєб
(Дрогобич, Україна)*

ОЦІНКА ЯКОСТІ ПИТНИХ ВОД ЖИДАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗА САНІТАРНО-ГІГІЄНИЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ

До проблеми забезпечення населення якісною для здоров'я людини питною водою нині привернута підвищена увага не лише тому, що вода є незамінною речовиною для життя людини, але й тому, що забруднення джерел водопостачання та питної води визначає ступінь екологічної безпеки цілих регіонів, а вживання питної води низької якості безпосередньо впливає на стан здоров'я населення. До того ж замість традиційних аспектів неблагополуччя за показниками загальної жорсткості, вмісту заліза, фтору на перший план вийшли показники вмісту у воді важких металів, нітритів, вірусів, збудників паразитарних захворювань, сумарної мутагенної активності води, що може призвести до більш суттєвої загрози здоров'ю населення. За даними ВООЗ, причиною хвороб 25 % жителів планети є споживання недоброякісної питної води [1, с. 9]. ДСанПІН встановлює такі вимоги до питної води, які забезпечують її безпеку для здоров'я людей і сприятливі органолептичні властивості [2, с. 5].

Виходячи із санітарного стану та якості питної води децентралізованих систем, можна констатувати, що цей вид водопостачання в країні є найбільш проблемним [5, с. 34]. У сільській місцевості проблема водопостачання населення загострилась у зв'язку з хімічним і бактеріальним забрудненням водних джерел. Сільське населення України в основному споживає воду з криниць та індивідуальних свердловин, які (у переважній більшості) знаходяться в незадовільному технічному й санітарному стані [9, с. 65]. Саме тому аналіз якості санітарно-гігієнічних показників питної води Жидачівського району є дуже актуальним.

Метою роботи є аналіз сезонної динаміки санітарно-гігієнічних показників якості криничних вод Жидачівського району.

Методика досліджень

Об'єктом дослідження була вода з криниць сіл і міст Жидачівського району: с. Рогізно, с. Бережниця, с. Іванівці, с. Жирова, с. Вільхівці та м. Жидачів. Дані населені пункти пропорційно розташовуються у різних частинах Жидачівського району. Досліджуючи сезонну динаміку, ми щомісяця відбирали проби з трьох криниць досліджуваних населених пунктів не підключених до насосної системи.

Аналіз води проходив за двома санітарно-гігієнічними показниками, що регулюють якість питної води:

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

загальне мікробне число та колі-індекс [7, с. 47-49].

Дослідження проводились згідно загально прийнятих бактеріологічних методик (вимог ДСП, ГОСТ).

Результати досліджень

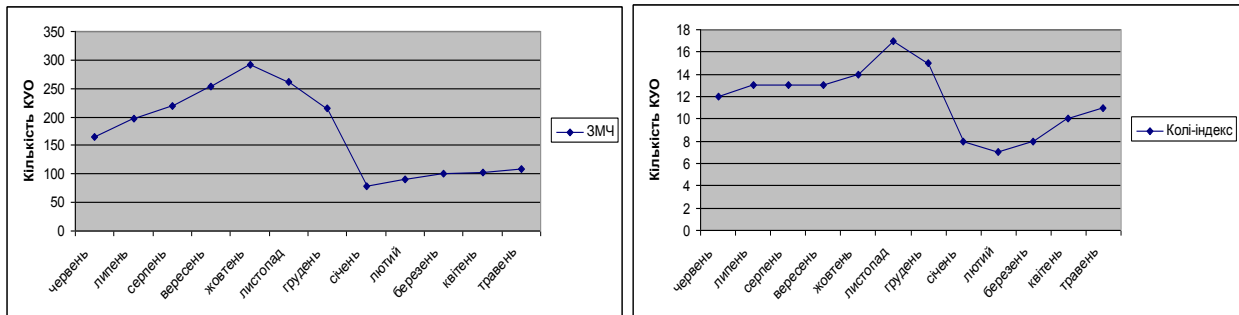
Безпека питної води в епідемічному відношенні визначається показниками, що характеризують з достатньою високою вірогідністю відсутність в ній небезпечних для здоров'я споживачів бактерій, вірусів, інших біологічних включень.

Бактеріальному забрудненню підлягають усі поверхневі води, однак більше – води неглибокого залягання. Вони, як і води глибокого формування, можуть підлягати забрудненню під час перекачування, транспортування, збереження при застосовуваних методах обробки [8, с. 41].

Ми проаналізували воду за двома санітарно-гігієнічними показниками, що регулюють якість питної води: загальне мікробне число і колі-індекс. У результаті досліджень, встановлено, що всі проби мали позитивний колі-титр, тобто була виявлена кишкова паличка.

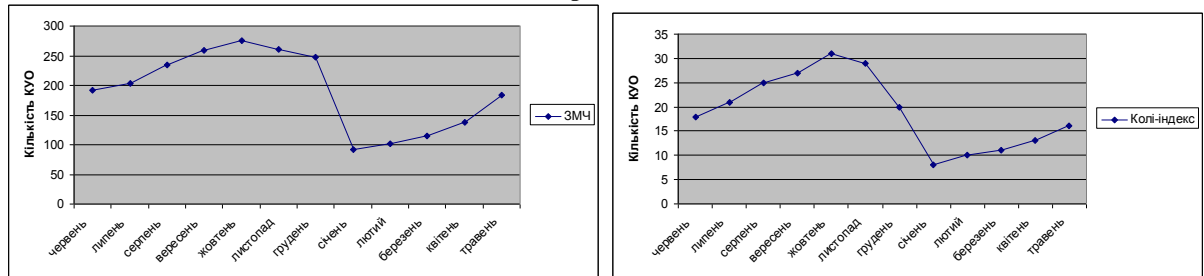
На основі отриманих даних, ми побудували графіки з чіткою сезонною динамікою ЗМЧ та колі-індексу досліджуваних місць.

Діаграма 1

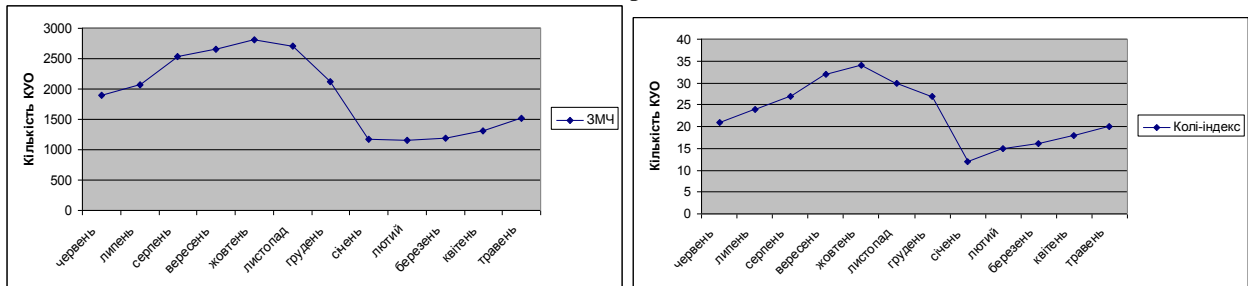
Середньорічні показники ЗМЧ і колі-індекс с. Рогізно

Діаграма 2

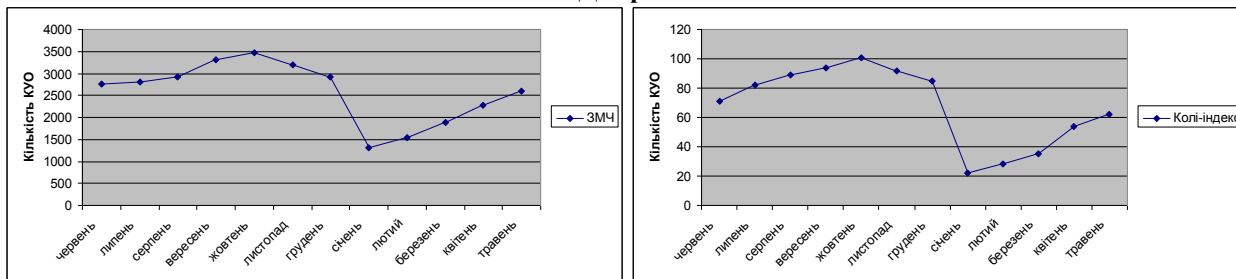
Середньорічні показники ЗМЧ і колі-індекс с. Вільхівці

Діаграма 3

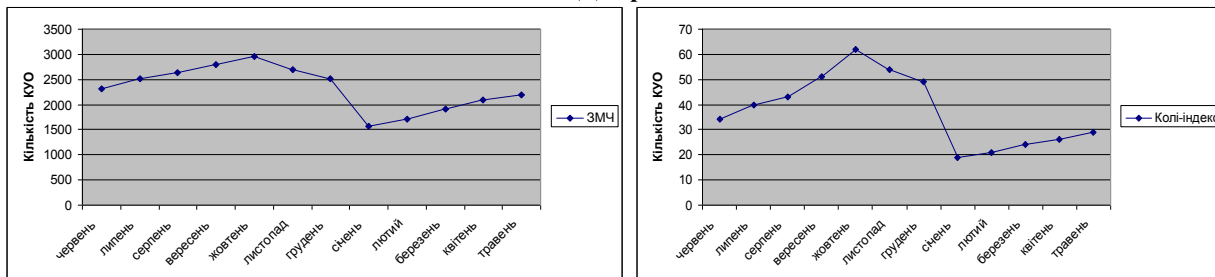
Середньорічні показники ЗМЧ і колі-індекс с. Березниця

Діаграма 4

Середньорічні показники ЗМЧ і коли-індекс с. Іванівці

Діаграма 5

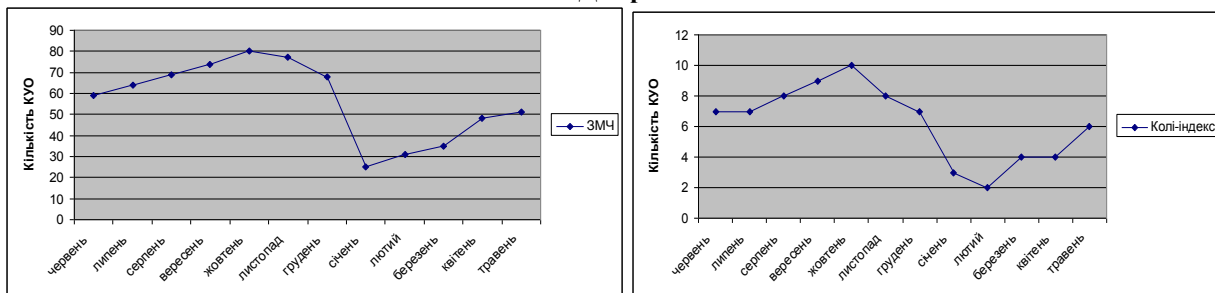
Середньорічні показники ЗМЧ і коли-індекс м. Жидачів

Села Бережниця і Іванівці, розташовані неподалік від міста Жидачів. Показники санітарно-гігієнічного стану криничних вод даних населених пунктів перевищують норму у десятки разів, оскільки є значний антропогенний тиск на природне середовище і поверхневі води.

Середньорічний показник «ЗМЧ» у селах Бережниця і Іванівці, а також м. Жидачів перевищує норму у 15-30 разів. Дану воду взагалі не можна споживати. Необхідно регулярно чистити криниці, а також ставити бактеріологічні фільтри на воду.

Сезонна динаміка зміни коли-індексу у криничній воді с. Бережниця показує, що тільки у зимовий період даний показник наближається до норми. У с. Іванівці та м. Жидачів середньорічний показник коли-індексу перевищує норму у 3,8-6,8 разів.

Діаграма 6

Середньорічні показники ЗМЧ і коли-індекс с. Жирова

Аналізуючи результати досліджень криничної води с. Жирова, ми встановили, що середньорічні показники ЗМЧ і коли-індексу знаходяться в межах норми. Дане село розташоване на значній відстані від міста Жидачів, недалеко від траси. Усі криниці мають глибину 10-11 м, тобто приток свіжої води інтенсивніший ніж у неглибоких криницях.

Результати досліджень свідчать, що кринична вода у Жидачівському районі містить дуже багато мікроорганізмів. Сезонна динаміка зміни ЗМЧ свідчить, що у весняно-літній та літньо-осінній період значення ЗМЧ перевищує допустиму норму 100 КУО, але під час зимово-весняного періоду вода або відповідає нормі або наближується до неї. Така динаміка характерна для сильно забруднених поверхневих вод.

Наявність у поверхневій воді великої кількості *Escherichia coli*, спричинена, тим що проби відбиралися з криниць розташованих неподалік від міста Жидачів або автомобільних трас. Крім того, більшість криниць є неглибокими, рідко чистяться й розташовані біля господарських будівель.

Висновки

Аналізуючи результати досліджень, ми встановили, що переважна більшість досліджуваних вод Жидачівського району не придатна до споживання й не відповідає санітарно-гігієнічним показникам якості

питної води на протязі всього року. Виняток становить с. Жирова Жидачівського району.

У населених пунктах розташованих неподалік від міста Жидачів показники гігієнічного стану якості питної води перевищують норму у десятки разів, оскільки є значний антропогенний тиск на природне середовище і поверхневі води.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бережнов С.П. Питна вода як фактор національної безпеки / С.П. Бережнов // СЕС профілактична медицина. – 2006. – №4. – С. 8-13.
2. Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною»: ДСанПіН 2.2.4-400-10. – Київ, 2010. – 104 с.
3. Директива Ради 98/87/ЕЭС “Про якість води, призначеної для споживання людиною” від 3 листопада 1998 р. – 210 с.
4. Закон України «Про затвердження загальнодержавної програми «Питна вода України» на 2006–2020 рр.» від 3 березня 2005 року №2455-IV.
5. Звіт Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Львівській області. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Львівській області у 2012 році. – Львів: Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Львівській області, 2012. – 46 с.
6. Звіт Державної санітарно-епідеміологічної станції за 2012 рік. – Київ, 2010. – 46 с.
7. Івасівка А. Мікробіологія і вірусологія. Методичні вказівки до лабораторних робіт для студентів напряму підготовки “Біологія” / Івасівка А., Клепач Г. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Дрогобич, 2010. – 89 с.
8. Національна доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні у 2008 р. – Київ, 2009. – 59 с.
9. Прокопов В.О. Стан децентралізованого господарсько-питного водопостачання України / Прокопов В.О., Кузьмінець О.М., Соболев В.А. // Гігієна населених місць. – 2008. – №51. – С. 63–67.

*Айдана Кисан, Меруерт Жаксыбек, Бакытгуль Хурметханкызы, Лязат Булекбаева
(Павлодар, Казахстан)*

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ В ПАЗАРИТОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В настоящее время во изучение и профилактика различных болезней приобретают приоритетные направления особенно в паразитологии [1-3]

Существует множество паразитологических методов в диагностике гельминтозов и протозоозов. Общепринятыми методами в диагностике гельминтозных заболеваний являются флотационные методы-Фюллеборна, Котельникова и Хренова, методы Калантарян, методы седиментации по Демидову, Котельникову и Хренову, комбинированные методы по Дарлингу, Щербовичу или Котельникову и Хренову[1-2].

Но каждый из этих методов на ряду с достоинствами имел и ряд недостатков. Требовалось время для диагностики от 30 минут и более, причем не всегда они выдают истинную картину содержания паразитов в пробе, нами была поставлена задача найти средства ускоряющие диагностику и повышающие достоверность нахождения яиц гельминтов и простейших, а также изыскать возможность повторной диагностики проб на гельминтозы и протозоозы, спустя продолжительное время 1 месяц и более, что необходимо при возникновении спорных ситуации в постановке диагноза. Данную задачу нам удалось полностью выполнить. Для этого мы использовали метод Фюллеборна в модификации предложенных профессором Тарасовской Н.Е., Булекбаевой Л.Т., в качестве флотационного раствора вместо поваренной соли, мы использовали насыщенный раствор тосола или антифриза (плотность 1085-1065).

Для ускорения постановки диагноза на паразитозы мы использовали- метод закручивания (по Шульману) в модификации (Тарасовской, Булекбаевой и Тахирова). Данный метод совершенно новый и получено положительное решение о выдаче патента [2. с 1-2]

Задачей изобретения является расширение арсенала консервирующих средств для хранения копрологического материала и других биосубстратов (матрикса кишечного содержимого, мокроты, кусочков тканей паренхиматозных органов) с увеличением длительности и надежности хранения в любых условиях, при доступности консервирующего средства, расширении круга сохраняемых биосубстратов и инвазионных элементов паразитов, достижении просветляющего эффекта для нативного исследования паразитологического материала (просмотра нативного мазка).

Для решения поставленной задачи предлагается использование в качестве консервирующей среды для копрологического материала антифриза, представляющего собой 60%-ный водный раствор этиленгликоля с другими технологическими добавками (СТО 63252493-001-2011).

Технический результат, обеспечиваемый изобретением, выражается в следующем:

1) Доступность предлагаемой консервирующей среды, широко используемой для технических и хозяйственно-бытовых целей, в любых условиях – лабораторий, животноводческих хозяйств, в экспедиционно-полевых выездах.

2) Безупречная консервирующая способность среды, позволяющая в течение длительного времени и при небольшом объеме фиксатора сохранять любые биологические субстраты – фекалии, мокроту, желудочно-кишечное содержимое, образцы паренхиматозных органов и мышечных тканей любых животных – с полной сохранностью всех инвазионных элементов и даже микрофлоры.

3) Неиспаряющийся основной компонент предлагаемой технической жидкости – этиленгликоль, позволяющий надежно сохранять биосубстраты без высыхания даже в негерметичной посуде.

4) Отсутствие запахов и летучих компонентов в самой консервирующей жидкости, исключающей аспирационное попадание консерванта в организм. Консервирующая жидкость аннулирует все запахи от фекалий и других неприятно пахнущих биосубстратов.

5) Консервирующая жидкость не приводит к деформации инвазионных элементов и фрагментов паразитов, не затрудняя дифференциальную диагностику по пропегативным стадиям в фиксируемом материале.

6) Высохшие фекалии быстро размягчаются в консервирующей жидкости и образуют удобную для исследования консистенцию.

7) Консервант тормозит развитие всех инвазионных элементов паразитов и размножение микроорганизмов, обеспечивая дезинфекцию и дезинвазию материала.

8) Антифриз обладает просветляющими свойствами благодаря физико-химическим свойствам этиленгликоля, обеспечивая возможность непосредственного исследования консервированных материалов в нативных мазках, без использования дополнительных просветляющих средств. К тому же, в отличие от глицерина, этиленгликоль и его водная композиция в антифризе не приводят к осмотической деформации просветляемых объектов, даже временной.

9) Для надежной консервации фекалий и другого паразитологического материала требуется минимальный объем фиксирующей жидкости (при соотношении 1:1), что обеспечивает не только экономию консерванта, но и удобство хранения и транспорта материала.

10) Копрологический материал может быть исследован на наличие яиц гельминтов и других инвазионных элементов паразитов с обогащением – при возможности использования любых солевых растворов с высокой плотностью. [3 с. 1-2]

Аналогичными свойствами обладает и тосол. Есть небольшая разница в плотности и в составе. Тосол представляет собой водный раствор этиленгликоля с алифатическими спиртами с другими технологическими добавками (ТУ 2422-006-12190158-2013).

Исследованный паразитологический материал показали следующие результаты:

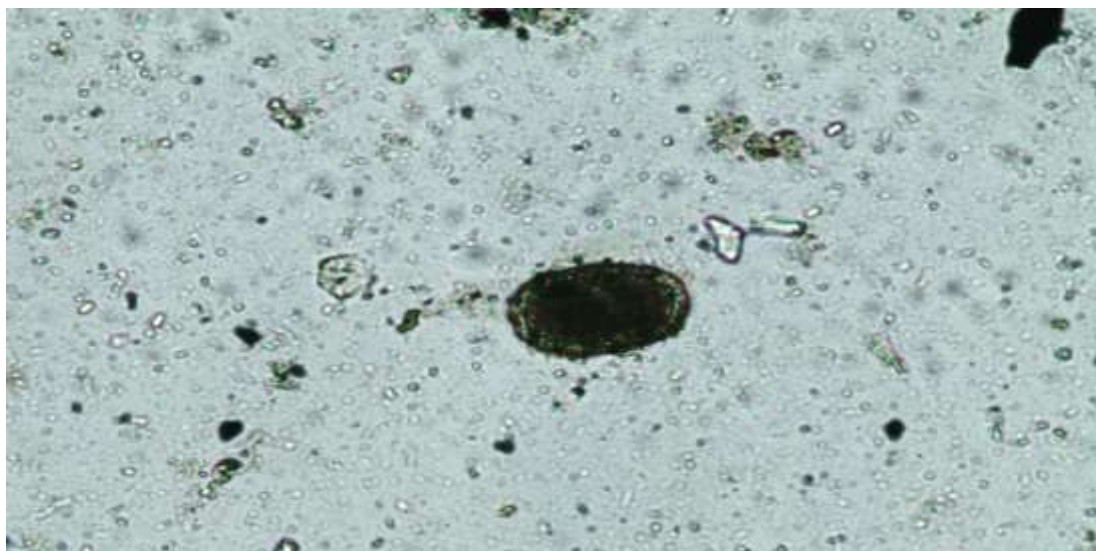

Фото 1. Яйцо *Heterakis gallinarum* (проба фекалий серой куропатки в растворе тосола) исследования проведены в марте 2016 г. 2 месяца спустя после взятия пробы у гуся.

Фекалии серой куропатки были зафиксированы в тосоле 15 января 2016 г. в объемном соотношении 1:1 через два дня после сбора. Помимо гельминтов, куропатка была заражена эймериями.

Контрольный просмотр нативных мазков из фиксированного субстрата произведен через 1, 2, 3 недели, 1 месяц, 2 месяца. Изменений в состоянии яиц нет, ооцисты кокцидий сохранились без изменений. Оболочки яиц хорошо просветлились этиленгликолем. Запаха от копрологического материала не отмечено. В течение 2 месяцев (срок наблюдений) изменений в фиксированном материале и инвазионных элементах паразитов не произошло.

Фото 2. Чесоточный клещ *Epidermoptes bilobatus* выделенный от сизого голубя (февраль, 2016)

Фекалии сизого голубя были зафиксированы в антифризе 2 февраля 2016 г. в объемном соотношении 1:1 через два дня после сбора. Помимо гельминтов, голубь был заражен эймериями.

Контрольный просмотр нативных мазков из фиксированного субстрата произведен через 1, 2, 3 недели, 1 месяц. Запаха от фекалий и признаков микробной порчи материала не было. Фиксированный субстрат хорошо сохранился в течение всего срока наблюдений (1 месяц).

Фото 3. Гельминт *Protostrongylus terminalis* был выделен от зайца русака (февраль, 2016).

Фекалии зайцев были зафиксированы в тосоле в объемном соотношении 1:1 через неделю после доставки в лабораторию.

В день взятия пробы при просмотре обнаружены ооцисты эймерий, криптоспоридий, количество их по мере хранения субстрата не уменьшилось, они не подверглись деформации.

При взятии проб фекалии от животных на 1 исследование использовали 15-20 гр фекалий животных и заливали флотационным раствором тосола или антифриза, который примерно равен весу фекалий, т.е 15-20 мл, одновременно данный раствор служил и консервирующим средством, по прибытию в лабораторию, мы исследовали методом модификации по Шульману.

Как выявил инновационный метод, при исследовании не было неприятного запаха, а также некоторое время спустя сохранились фрагменты паразитов и их морфологические особенности без изменения.

Это свидетельствует о том, что предложенные новые инновационные методы при проведении паразитологических исследований обладают рядом преимуществ, так при использовании флотационных растворов тосола или антифриза на ряду с устранением неприятных запахов, они обладают плотностью равной или же превышающие плотность насыщенной поваренной соли, они хорошие консерванты, длительно сохраняют различные биологические материалы, не происходят изменения и испарение консерванта.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Паразитология и инвазионные болезни сельскохозяйственных животных / Под ред профессора Кадырова Н.Т. – Астана, 2000. – 560 с.
2. Тарасовская Н.Е., Булекбаева Л.Т. Новые способы хранения биосубстратов для паразитологических исследований и методы диагностики паразитозов // Биологические науки Казахстана. – Павлодар, 2014. – № 4.
3. Булекбаева Л.Т., Тарасовская Н.П. Инновационный патент РК №30082. Среда для хранения копрологического материала для паразитологических исследований // опубл. 15.07.2015 г., биол. № 7, кл. А 01N 1/00. – 3 с.
4. Тарасовская Н.П., Булекбаева Л.Т. Новые способы хранения биосубстратов для паразитологических исследований и методы диагностики паразитозов// Биологические науки Казахстана. – Павлодар, 2014. – № 4.

*Ярослава Павлишак, Наталія Гойванович
(Дрогобич, Україна)*

ВИВЧЕННЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН РОДИНИ *LAMIACEAE* У ФЛОРИ ПЕРЕДКАРПАТТЯ

В умовах загального погіршення екології та здоров'я населення підвищується попит на сировину лікарських рослин, біологічно активні речовини з яких більш м'яко діють на організм людини, ніж препарати синтетичної природи. Дикорослі лікарські рослини та препарати з них відіграють значну роль у профілактиці та ефективному лікуванні багатьох захворювань.

Сьогодні у потоці знань про природу важливе місце займають дослідження лікарських рослин. І хоч арсенал медицини постійно поповнюється ефективними лікарськими препаратами, рослини залишаються цінним скарбом для лікування, інтерес до них зростає. Люди завжди зберегли прагнення до здоров'я, підвищити працездатність, подовжити період активного довголіття. Виготовлені з рослин чаї, настої, відвари, соки, екстракти є цілющими, поживними, мають смакові якості, легко засвоюються, тому корисні і для хворих, і для здорових людей.

Значення рослин має глобальний характер, тому будь-які дослідження флори певного регіону є не тільки актуальними й необхідними.

Одним з найцінніших екологічно чистих сировинних регіонів України стосовно ресурсів лікарських рослин є Карпати, а поряд з ними і Передкарпаття. У районах Передкарпаття зростає понад 500 видів цінних лікарських рослин., однак місця їх зростання, рясність ще повністю не встановлені.

У сучасних умовах, коли спостерігається антропогенний і техногенний вплив на природні рослинні угруповання, одним з головних завдань є облік і моніторинг ресурсів цінних лікарських видів рослин, вивчення і оцінка життєвого стану їх популяцій. Особливо актуально є дослідження фіторизноманіття лісових та лучних фітоценозів, в зв'язку з тим, що саме лучна і лісова рослинність сьогодні зазнає інтенсивного впливу внаслідок діяльності людини. Представники родини *Lamiaceae* є цінними лікарськими рослинами і зростають вони, в основному, у лучних та лісових фітоценозах.

Метою роботи є вивчення особливостей поширення лікарських видів родини *Lamiaceae*.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єктом наших досліджень є флора Передкарпаття (в межах території Львівської області). Поширення видів рослин вивчали загальноприйнятим методом флористичних досліджень (маршрутним методом та методом пробних ділянок). Назви видів рослин приймалися за «Визначником вищих рослин України» [1], біоморфологічна та фармакологічна характеристика видів вивчались на основі аналізу літературних джерел [2,

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

3, 5, 6, 7]. Облік видів проводили за шкалою, запропованою О. Друде [4]. У цій системі оцінки рясності виду прийнято таку градацію:

Soc (socialis) 100-81 % - рослини зникаються надземними частинами;

Cop3 (copiosae) 60-81 % - рослини дуже рясні;

Cop2 40-60 % - рослини рясні;

Cop1 30-40 % - рослини досить рясні;

Sp (sparsae) 10-30 % - рослини рідкі;

Sol (solitariae) рослини ростуть поодинокі;

Un (unicum) < 1 % - одна рослина на площі виявлення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Дослідження родини *Lamiaceae* у флорі Передкарпаття проводилося нами протягом 2014-2015 рр. Обстеженнями охоплено природні ділянки лісових, лучних, сегетальних та рудеральних фітоценозів. У флорі України родина *Lamiaceae* нараховує 170 видів. Проведені дослідження показали, що родина *Lamiaceae* у флорі Передкарпаття представлена 29 видами, які належать до 16 родів.

Деякі з них є цінними лікарськими рослинами і мають застосування як у народній, так і в класичній медицині.

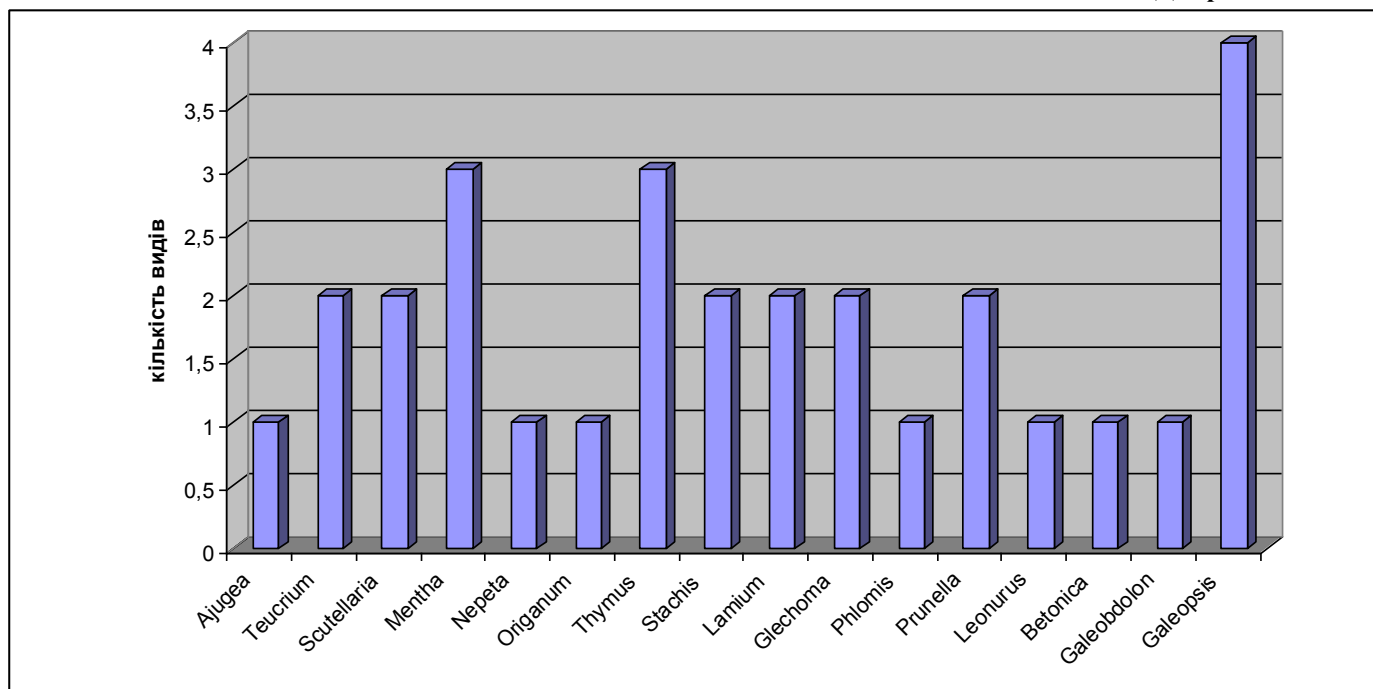
Таблиця 1. Поширення лікарських видів родини *Lamiaceae* та їх місцезростання

№	Рід	Вид	Рясність	Місцезростання
1.	Горлянка <i>Ajuga</i>	<i>A. genevensis</i>	Sol	у лісах, чагарниках на вологих луках
2.	Самосил <i>Teucrium</i>	<i>A. reptans</i>	Cop1	на вологих луках
		<i>T. chamaedris</i>	Sol	сухі схили
3.	Шоломниця <i>Scutellaria</i>	<i>S. galericulata</i>	Sol	вологих луках, на берегах річок
		<i>S. altissima</i>	Sol	вологих луках, вільшняках
4.	М'ята <i>Mentha</i>	<i>M. arvensis</i>	Sol	по берегах водойм
		<i>M. aquatica</i>	Sol	по вологих місцях
		<i>M. longifolia</i>	Sol	по берегах водойм
5.	Котяча м'ята <i>Nepeta</i>	<i>N. cataria</i>	Sol	на лісових галявинах, уздовж лісових доріг
6.	Материнка <i>Origanum</i>	<i>O. vulgare</i>	Sp	на узліссях, серед чагарників
7.	Чебрець <i>Thymus</i>	<i>T. montanum</i>	Sol	сухі схили
		<i>T. ovatus</i>	Sp	соснове рідколісся
		<i>T. alternus</i>	Sol	на пісках
8.	Чистець <i>Stachis</i>	<i>S. sylvatica</i>	Sol	у листяних лісах
		<i>S. palustris</i>	Sp	на вологих луках
9.	Глуха кропива <i>Lamium</i>	<i>L. album</i>	Cop1	у листяних лісах
		<i>L. maculatum</i>	Cop1	серед чагарників
10.	Розхідник <i>Glechoma</i>	<i>G. hederaceae</i>	Cop1	на узліссях
		<i>G. hirsuta</i>	Sp	на луках
11.	Залізник <i>Phlomis</i>	<i>P. tuberosa</i>	Sol	на лісових галявинах, узліссях
12.	Суховершки <i>Prunella</i>	<i>P. vulgaris</i>	Sp	у листяних лісах
		<i>P. grandiflora</i>	Sol	на луках
13.	Собача кропива <i>Leonurus</i>	<i>L. quinquelobatus</i>	Sol	на пустирях, як бур'ян на ліскокультурних площах
14.	Буквиця <i>Betonica</i>	<i>B. officinalis</i>	Cop1	у листяних лісах, на луках
15.	Зеленчук <i>Galeobdolon</i>	<i>G. luteum</i>	Cop1	у листяних лісах

16.	Жабрій Galeopsis	G. bifida	Sp	у лісах, узліссях
		G. ladanum	Sol	на луках
		G. pubescens	Sol	як бур'ян лісосік
		G. tetrahit	Sp	на лісових галявинах

Результати досліджень свідчать, що у флорі Передкарпаття виявлено 29 видів лікарських рослин родини *Lamiaceae*, які належать до 16 родів. Найбільш поширеним є рід Жабрій (*Galeopsis*) – 4 види.

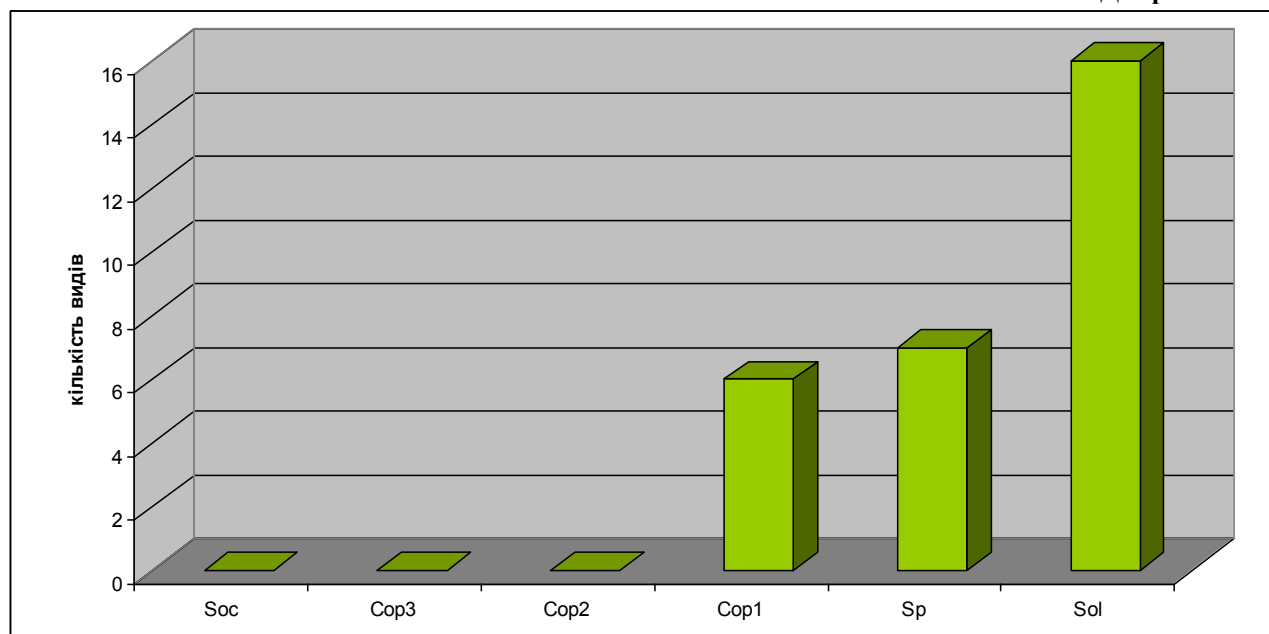
Діаграма 1

Родовий спектр лікарських рослин родини *Lamiaceae*

У період інтенсивного використання природних ресурсів важливо забезпечити збереження всього різноманіття генофонду рослин. Одним з наслідків антропогенізації флори є поява великої кількості рідкісних і зникаючих видів рослин.

Діаграма 2

Рясність лікарських рослин родини *Lamiaceae* за шкалою Друде

Аналіз результатів показав, що за шкалою рясності О. Друде, найбільше представників лікарських рослин родини *Lamiaceae* у флорі Передкарпаття належать до градації Sol. Тобто, більшість лікарських рослин досліджуваної родини ростуть поодинокі.

ВИСНОВКИ

У флорі України родина *Lamiaceae* нараховує 170 видів. Проведені дослідження показали, що родина *Lamiaceae* у флорі Передкарпаття представлена 29 видами, які належать до 16 родів. Представники родини приурочені до різних рослинних угруповань: лісів, лук, боліт, сеgetальних та рудеральних фітоценозів. Найчисленнішими є роди *Mentha*, *Thymus*, *Galeopsis*. Більшість містить ефірні олії, які пригнічують або знешкоджують бактерії та віруси.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гродзинський А. М. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / уклад. А. М. Гродзинський. – К. : Українська енциклопедія, 1992. – 544 с.
2. Дідух Я. П. Екофлора України / Я. П. Дідух, П. Г. Плюта, В. В. Протопопова. – К. : Фітосоціоцентр, 2000. – 284 с.
3. Друде О. Екологія рослин: підручник / О. Друде. – К. : 2003. – 208 с.
4. Заверуха Б. В. Бережіть лікарські рослини / Б. В. Заверуха. – К.: Урожай, 1987. – 216 с.
5. Мінарченко В. М. Атлас лікарських рослин України / В. М. Мінарченко, І. А. Тимченко. – К. : Фітосоціоцентр, 2002. – 172 с.
6. Мінарченко В. М. Ресурсознавство. Лікарські рослини: навч. посіб. / В. М. Мінарченко, П. І. Серeda. – К. : Фітосоціоцентр, 2004. – 71 с.
7. Мінарченко В. М. Флора лікарських рослин / В. М. Мінарченко. – Луцьк : Едельвіка, 1996. – 178 с.
8. Определитель высших растений Украины / Д. Н. Доброчаева, М. И. Котов, Ю. Н. Прокудин и др. – К. : Наук. думка, 1987. – 548 с.
9. Ткачик В. П. Флора Прикарпаття / В. П. Ткачик. – Л. : НТШ, 2000. – 254 с.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

*Ганна Машіка, Вікторія Лендел
(Мукачєво, Україна)*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ

Природоохоронна територія, як визначається Міжнародним союзом охорони природи (МСОП) – територія або акваторія, призначена для захисту і підтримки біологічної різноманітності та природних і пов'язаних із ними культурних ресурсів, захист якої встановлюється законом або іншими засобами. Також, природоохоронними територіями можна назвати території, створені з метою охорони природних ландшафтів від надмірних змін внаслідок господарської діяльності людини на території держави. Види, занесені до Червоної книги, охороняють і відновлюють різними способами, зокрема створенням різноманітних природоохоронних територій: заповідників, національних природних парків, заказників, пам'яток природи тощо [3].

Заповідники – території, де охороняються еталонні природні комплекси з метою вивчення природного ходу справжніх природних процесів.

Заповідники – це регіональні науково-дослідні заклади зі штатом науковців і відповідним обладнанням, що забезпечує проведення багаторічних стаціонарних комплексних досліджень.

Наукові дослідження в заповідниках спрямовані на вивчення об'єктів природи та природних комплексів з метою обґрунтування методів раціонального природокористування, природоохорони, тощо. В них розробляються методи збереження, відновлення і раціонального використання цінних промислових тварин, багатьох видів птахів, відновлення лісів. Заповідники вивчають зміни природних ресурсів у зв'язку з будівництвом гідротехнічних споруд і меліоративними заходами та іншими формами господарської діяльності.

Національний парк – велика територія або акваторія, де природа не зазнала впливу людини або де є привабливі для відпочинку ділянки окультуреної природи.

Крім збереження ділянок території або акваторії у відносній недоторканості, національний парк призначений для організації відпочинку. Як синонім назви "національний парк" вживають також назви "природний парк" і "народний парк" [2].

Заказник – це природна територія або акваторія, що виділена для збереження окремого природного комплексу або навіть окремого його компоненту. У них дозволяється господарська діяльність, що не завдає шкоди об'єкту, який охороняється. Заказники служать для охорони й відновлення чисельності окремих видів рослин або тварин. Залежно від об'єкту охорони, заказники поділяють на ландшафтні, геологічні, гідрологічні, ботанічні, зоологічні, палеонтологічні.

Пам'ятки природи - це окремі унікальні природні ділянки, які мають особливе наукове, естетичне або пізнавальне значення. Пам'ятниками природи можуть бути об'єкти живої або неживої природи: окремі водойми, скелі, печери, дерева і т.п. [6].

Природоохоронні території дуже часто зазнають різних загроз і тиску, які, зрештою, впливають на їх ефективність у підтриманні екологічної цілісності. У широкому сенсі існує два підходи у дослідженні ефективності природоохоронних територій.

Перший підхід включає дослідження поширеності загроз і тиску, що впливають на природоохоронні території у різних географічних масштабах, зокрема, на регіональному рівні. Метою цих досліджень є розробка необхідних заходів, пов'язаних з управлінням, для зниження рівня загроз. Дві методики, які використовуються для проведення такої оцінки, включають метод оцінки зниження загроз, розроблений Салафскі та Марголіусом (Salafsky and Margoluis, 1999), і метод RAPPAM, описаний Ервіном (Ervin, 2003b).

Другий підхід досліджує різні критерії екологічної цілісності, такі як вимирання видів, втрата або деградація середовищ існування, рівні експлуатації природних ресурсів та інші фактори. Є багато повідомлень про вимирання видів на місцевому рівні, втрату або деградацію середовищ існування і надмірну експлуатацію природних ресурсів у межах природоохоронних територій [7].

Критично важливим для оцінки ефективності природоохоронних територій у збереженні біорізноманіття або досягненні інших цілей управління є моніторинг. Здійснення моніторингу навколишнього природного середовища передбачає формування такої мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, яка б враховувала територіальні та часові зміни екосистем у межах країни та тенденції глобальних змін біосфери. Ця система повинна відображати фоновий, еталонний стан навколишнього природного середовища, регіональні особливості, диференціацію ландшафтів та інших природних комплексів, ступінь їх антропогенної трансформації, враховувати особливості динаміки, сприяти поліпшенню прогнозування змін на різних рівнях організації екологічних систем та стати складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища України. Для цього в межах територій природно-заповідного фонду визначатимуться місця розташування спеціальних полігонів, для яких передбачається: створення докладних ландшафтних, геоботанічних та інших спеціальних екологічних карт, геоінформаційних систем; закладання екологічних профілів, пробних площ, які репрезентуватимуть все різноманіття природних комплексів та об'єктів, їх просторово-часові особливості з метою організації на них спеціальних стаціонарних комплексних досліджень.

Програма передбачає створення системи централізованого опрацювання інформації, яка включатиме комп'ютерний банк даних з рядом пов'язаних між собою блоків: географічного, екологічного, ботанічного, зоологічного та інших.

Світова і національна природоохоронна практика свідчить, що головною гарантією збереження унікальних і типових природних ландшафтів, скорочення темпів втрати біорізноманіття є створення і підтримання науково обґрунтованої, репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду як базового елемента екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку як окремих регіонів, так і всієї країни [9].

Заповідні екосистеми сьогодні виконують різноманітні функції: біоконсерваційну (збереження генофонду), біогенетичну, інформаційну і документаційну, науково-дослідну, захисну екологічну, економічну, соціальну, культурно-освітню і дидактичну, ландшафтно-естетичну. Залежно від від головного призначення, природоохоронного статусу, охоронного режиму, територіальної та ландшафтно-структури заповідних об'єктів їх функції можна умовно поділити на прямі і непрямі.

Кожна з перелічених функцій важлива, проте в даному контексті більший інтерес становить науково-дослідна. Вона полягає у можливості проведення в заповідних територіях систематичних стаціонарних досліджень екологічних процесів. У біосфері під впливом різноманітних природних сил - космічних, геоендогенних, геоекзогенних, біогеоенних (зв'язаних з біогеохімічними функціями живої речовини) - проходять постійні зміни - еволюційні, кліматичні, геофізичні, геохімічні, біотичні. З початку агрокультурного періоду істотні зміни відбуваються також внаслідок антропогенного впливу. Складну організованість біосфери та функціонування її екосистем при взаємному впливі природних і антропогенних факторів найкраще можна вивчати в стаціонарних екологічних умовах. Цій меті служить географічна мережа державного природно-заповідного фонду. На її базі проводяться комплексні дослідження при допомозі біологічних, екологічних, геохімічних, біогеографічних та інших методів.

Біологічні методи дають змогу вивчати біологічні особливості типових і раритетних для певних регіонів видів флори і фауни з метою охорони і відтворення їх популяцій. При допомозі екологічних методів вивчається структура і організованість здатних до саморегуляції екосистем як природних комплексів зі зворотніми екологічними зв'язками. Їх функціонування забезпечується шляхом матеріального і енергетичного обміну між аутотрофними та гетеротрофними компонентами і абіотичним середовищем. Завдяки нормальному функціонуванню екосистем підтримується екологічно збалансований стан у природному середовищі. Геохімічні методи дають змогу з'ясувати складні геохімічні процеси у ландшафтах різних типів, вікові геохімічні і біогеохімічні зв'язки між ними. При допомозі біогеографічних методів досліджуються закономірності просторового розташування популяцій різних екосистем і їх формування залежно від взаємозумовленої дії кліматичних, ґрунтових, гідрологічних, геолого-геоморфологічних факторів [5].

Геосистеми як компоненти природи виконуючи певні природні функції, забезпечують цим самим стабільність у функціонуванні географічної оболонки. Людина використовує ці функції для задоволення власних потреб, і, якщо це робиться при дотриманні певних умов, то цей баланс не порушується. Тому виникло поняття "функцій ландшафту", зокрема лісового. Під ним розуміють суспільно важливу мету, якої суспільство досягає за рахунок геосистеми або за її участю [8].

Лісові ландшафти є основою формування природоохоронних територій, під якими розуміють не лише винятково існуючі об'єкти природно-заповідного фонду, але й території, що виконують захисні, водоохоронні, санітарно-оздоровчі та інші важливі екологічні функції [4].

Лісові ландшафти - геосистеми, складові географічної оболонки. Основними методами дослідження лісових ландшафтів є: порівняльні, аналітичні, описові, статистичні, картографічні, порівняльно-географічні, аналізу і синтезу, історико-географічні, еколого-географічні, конструктивно-географічні, геоінформаційного моделювання і картографування та інші [8].

Тенденції розвитку мережі природно-заповідного фонду вимагають більшої уваги до комплексних ландшафтно-екологічних досліджень її об'єктів, які передбачають детальний просторовий аналіз території за результатами польових та лабораторних досліджень і є основою для всебічної ландшафтно-екологічної оцінки природоохоронних територій, їх функціонального зонування. Вирішенню проблеми комплексного обґрунтування проектів відновлення та охорони типових, еталонних або унікальних ландшафтів, які мають наукову, екологічну, історичну або естетичну цінність, вдосконалення режиму використання природоохоронних територій як соціально-культурних об'єктів, оптимізації мережі природно-заповідного фонду України та залучення до нього нових територій сприятиме методика оптимізаційного ландшафтно-екологічного аналізу заповідних територій.

Оптимізація ландшафтів передбачає пошук збалансованого відношення між використанням геосистем, їх охороною, цілеспрямованим перетворенням та збереженням їх потенціалу шляхом створення системи науково-обґрунтованих заходів щодо забезпечення оптимальних умов тривалого і стійкого виконання ландшафтом його функцій.

Стосовно природоохоронних територій система заходів оптимізації та їх спрямованість обумовлюється статусом об'єкта природно-заповідного фонду і відповідними функціями його ландшафтів. Такий підхід визначається насамперед суттю природоохоронних (заповідних) геосистем як об'єктів оптимізації. Вони є

особливим типом природно-антропогенних геосистем і розглядаються як такі, що охороняються з метою збереження та відновлення типових, еталонних або унікальних ландшафтів, що мають наукову, екологічну, історичну або естетичну цінність.

Система заходів в рамках оптимізації конкретної заповідної території має свою специфіку залежно від природних та історико-культурних особливостей регіону, статусу території, структури природокористування господарсько освоєних земель. При цьому процес оптимізації передбачає: оптимізацію природоохоронного режиму; відновлення порушених геосистем; оптимізацію територіальної структури та режиму використання заповідних геосистем.

Впорядкувати послідовність вивчення та оцінки природоохоронних територій з метою їх оптимізації покликаний ландшафтно-екологічний аналіз, який в подальшому пропонується називати оптимізаційним. Оптимізаційний ландшафтно-екологічний аналіз – це аналіз основних типів ландшафтно-екологічної структури території за допомогою екологічно обумовлених показників, спрямована зміна яких призведе до оптимізації її територіальної структури.

Методологічну основу оптимізаційного ландшафтно-екологічного аналізу природоохоронних територій складає сукупність наукових підходів: ландшафтного (геосистемного), екологічного, басейново-територіального, ландшафтно-геохімічного, ландшафтно-екологічного, історичного та соціально-економічного, за якими визначаються просторова організація геосистем, структура зв'язків між ними; умови міграції та накопичення хімічних елементів в геосистемах; історико-культурні та соціоекономічні передумови використання та збереження корисних властивостей ландшафтів.

Таким чином, рекомендації щодо оптимізації природоохоронних геосистем мають ґрунтуватися на ландшафтно-екологічних принципах оптимізації ландшафтів, серед яких основними є:

1. Системність. Охорона та використання будь-якого компонента ландшафту відбуваються при умові оптимізації більш складних територіальних природних комплексів. Об'єктом оптимізації є природні комплекси різного рангу, з врахуванням парагенетичних та парадинамічних зв'язків – урочища, місцевості, басейни водотоків тощо;
2. Ієрархічність. При розробці проектів оптимізації приймаються до уваги різні рівні організації геосистем, їх ієрархічність;
3. Генетичність. При оптимізації ландшафтів враховується історія становлення та розвитку ландшафту, його природний потенціал та потенціал, що сформувався в результаті господарської діяльності;
4. Динамічність. В процесі оптимізації враховується динаміка розвитку геосистем та особливості взаємодії підсистем, що її складають;
5. Стійкість функціонування. Оптимізація ландшафту забезпечує його стійке до зовнішніх впливів та ефективне функціонування;
6. Відкритість. При оптимізації ландшафтів прогноуються зовнішні впливи та при необхідності локалізується радіус їх дії в просторі та часі;
7. Поляризованість. Території інтенсивного використання повинні бути максимально віддалені від природоохоронних територій. Особлива увага приділяється створенню в просторовій структурі ландшафту, що оптимізується, буферних ділянок між зонами інтенсивного використання та екологічної рівноваги;
8. Екологічна різноманітність. Оптимізація ландшафтів передбачає збереження та відновлення ландшафтно-екологічної різноманітності в межах території, що оптимізується;
9. Функціонально-ландшафтна різноманітність. Власне природоохоронна територія повинна включати геосистеми природоохоронного призначення різних видів (відмінні заландшафтно-екологічними умовами, режимом охорони та функціями) [1].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аріон О. В. Оптимізаційний ландшафтно-екологічний аналіз природоохоронних територій (на прикладі Державного парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва "Качанівка") автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.11 / О.В. Аріон; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Геогр. ф-т. – К., 1999. – 19 с. – укр.
2. Давиденко В. М. Заповідна справа: Навчальний посібник для студентів екологічних, біологічних, природничих, лісівничих, агрономічних, зооінженерних факультетів вищих навчальних закладів III, IV рівнів акредитації. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2001. – 140с.
3. Довідник з історії України. / За ред. Підкови І. З., Шуста Р. М., Інст. історичних досліджень Львівського нац. унів. ім. Івана Франка. – Київ : Видавництво «Генеза», 2001. – ISBN 966-504-439-7
4. Сівак В. К. Конструктивно-географічний аналіз лісових ландшафтів як основи розвитку природоохоронних територій Чернівецької області: дис. канд. геогр. наук: 11.00.11 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 204 арк. : іл. – Бібліогр.: 187-204.
5. Стойко С. Заповідні екосистеми Карпат / Стойко С., Гадач Е., Шимон Т., Михалик С. – Львів: Світ, 1991. – 248 с.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novaecologia.org/voecos-253-1.html>
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bio.ukma.edu.ua/index.php/uk/materiali/moduli/364-prirodookhoronni-teritoriji-ta-zberezheniya-bioriznomanittya-ii-upravlinnya-ta-efektivnist> «Copyright 2009 авторів

матеріалів та Центру з біорізноманіття та охорони природи, Американський музей історії природознавства. Усі права захищені»

8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://revolution.allbest.ru/geography/00229543_0.html

9. xreferat.com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xreferat.com/112/1754-1-prirodoohoronna-dyal-n-st-na-teritor-yah-prirodno-zapov-dnogo-fondu-ukra-ni.html>

*В'ячеслав Тодоров (Ізмаїл, Україна),
Ольга Далакова (Одеса, Україна)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СИСТЕМАТИКИ ЕТНОГЕОГРАФІЧНИХ СИСТЕМ

Етнічна сфера життєдіяльності населення (етносфера) має складну та багатоаспектну структуру, основу якої складають етногеографічні системи (ЕГС) [1, с. 85-88]. Це концептуальне поняття, яке відображає всю особливість географічного простору в межах якого здійснюють свою життєдіяльність етнонаціональні групи. Якщо вертикальна та горизонтальна структура етнічних спільнот докладно розроблена, то питання прив'язки етнічних спільнот до реально існуючих систем розселення не досліджено.

В сучасних умовах структура ЕГС має бути прив'язана до існуючої прив'язана до адміністративно-територіального устрою (АТУ) країни. Виділені системи розселення відповідають різним територіальним рівням адміністративного поділу країни – національна (загальнодержавна), регіональні (обласні), міжрайонні, районні, локальні системи розселення. Тільки локальні системи розселення не мають чіткої адміністративної прив'язки.

Однак досвід ефективного управління регіональним розвитком країн Європи показує, що Україні необхідно робити ставку на реально сформовані в процесі історико-географічного розвитку територіальні утворення, які в суспільній географії отримали назву генетичні типи поселень (ГТП). З погляду етнічної географії ГТП необхідно розглядати в контексті впливу етнонаціонального чинника на суспільно-географічні процеси. Переваги такого підходу в урахування всіх особливостей життєдіяльності населення, які відносять себе до різних етнічних спільнот, в тому числі відносно нових для суспільно-географічних досліджень

Необхідно розробити генетичну систематику розселення на етнічній основі. Для вирішення цієї проблеми пропонуємо замість традиційного поняття «системи розселення» використовувати обґрунтоване автором поняття «етногеографічні системи». Використовувати за цим підходом традиційну одиницю систематики – «територіальна система розселення», вже неправомірно.

З погляду державного управління ЕГС необхідно вирішити проблему відповідностей між системами розселення, які прив'язані до діючої адміністративно-територіальної схеми управління державою, з одного боку, та етногенетичними типами розселення – з другого. За діючих умов такої відповідності не буде: в кожній адміністративно-територіальній одиниці можуть бути поєднані декілька етногенетичних типів розселення і навпаки. Це питання має бути вирішене в контексті здійснення регіональної та етнонаціональної політики, проведення регіоналізацій України, яка є обов'язковим чинником європейської інтеграції країни, реформування адміністративно-територіального устрою як результат проведення регіоналізації, децентралізації влади тощо. Особлива актуальність такого підходу зумовлена існуючою проблемою збереження територіальної цілісності України та переходу до стійкого розвитку.

Етнічна географія має розглядати напрями генетичної типізації ЕГС з погляду формування та розвитку етнічного середовища. Етнічне середовище – результат всієї сукупності взаємодії етнонаціональних груп на різних рівнях, якій обумовлений особливостями природокористування та соціально-економічного розвитку в конкретних географічних умовах. Визначення принципів формування етнічного середовища є нагальною проблемою етнічної географії.

Традиційно першою базовою характеристикою історико-географічного процесу формування сучасних систем розселення є визначення часу заснування поселення на тлі загального процесу заселення та господарського освоєння. Тут виникає перше питання, яке потребує подальшого дослідження – до якого етапу розселення (первинного чи вторинного) відносити заселення існуючого поселення, яке раніше було заселено але в результаті дії різних природних та суспільно-політичних чинників, населення покинуло цей населений пункт. Така ситуація спостерігалася, наприклад, в Північно-Західному Причорномор'ї після його переходу до складу Російської імперії. Після примусової міграції татар-ногайців за межі регіону незаселеними залишилися багато поселень, які виконували різні функції. Так, зокрема, без господарів залишилася ставка ногайського хана в сучасному місті Каушень Республіки Молдова та значна кількість сільських населених пунктів.

Інше ключове питання яке має бути вирішене – яким чином співставити різні первинного розселення. Перші поселення – грецькі міста-поліси (Тира, Никонії, Ольвія, Керкинитида, Херсонес тощо), а завершився в першій половині XIX ст. Враховуючи розглянуті особливості історико-географічного розвитку, в Українському Причорномор'ї можемо розмежувати наступні типи первинного розселення – торгівельно-ремесницьке, кочове (поселення цього типу пізніше трансформувалися в стаціонарні, але зберегли свою функціональну

спрямованість), аграрне, аграрно-рибпромислове, рибпромислове, рекреаційне. Вторинне розселення – колоністсько-аграрне, аграрно-транспортне, аграрно-торгівельне, аграрно-рекреаційне, портово-промислове.

Ще одна хвиля розселення пов'язана з інтенсивним формуванням зон приміського розселення – дачного, садівничо-городного, котеджного, рекреаційного. Навколо великих міст формуються так звані урбанізовані ареали, які добре відомі як специфічні форми розселення у багатьох країнах світу і які, разом з тим, не мають офіційного статусу як форми розселення у вітчизняній практиці. Поєднанні генетичні характеристики поселень за часом їх виникнення і функціями визначають функціонально-генетичні типи поселень.

Важливою етногенетичною характеристикою поселень є їх місцеположення, прив'язка до локального природно-географічного середовища. Кожна етнонаціональна група розселялася в комфортному для себе природно-географічному середовищі, яке обумовлено особливостями матеріальної і духовної культури. Ця характеристика має два ключових аспекти:

- якщо це автохтонна територія формування етносу, то для збереження етнокультурних надбань спільноти вони розселялися в аналогічних умовах;

- якщо етнічна спільнота розселена за межами автохтонної території етносу, то визначальним чинником збереження етнічної ідентичності є розселення в наскільки це можливо умовах близьких до тих, що характерний для них в ареалі формування та розселення материнської спільноти.

З погляду етнічної географії важливо визначити на скільки ти чи інші господарські функції притаманні етнічній спільноті та виділити території, в межах якої господарська діяльність етнонаціональних спільнот зазнала трансформації, завдяки взаємодії з іншими спільнотами поряд з якими вони зараз мешкають або мешкали раніше. Так, первинне аграрне розселення на півдні України тяжіло до долин і балок, поблизу до джерел води. Вторинне рекреаційно-аграрне розселення орієнтувалось на узбережжя морів, лиманів і великих річок. Випрямлення русел річок в 1960-х роках негативно вплинуло на сільськогосподарське виробництво. Однак це не призвело до зміни господарських функцій, які вони виконували.

Кожна функціонально-генетична група поселень має свою характерну прив'язку до природно-географічного середовища, свої типові місцеположення. Формування таких груп з погляду етнічної географії значною мірою зумовлені історично надбаним досвідом так суспільно-політичними чинниками. Так, на етапі первинного розселення в Північному Причорномор'ї росіяни та українці, основу яких складали кріпаки та державні селяни, зайняли більш прихотні на той момент для рослинництва землі сучасної Миколаївщини та Херсонщини до річки Дніпро. З іншого боку, далеко не всі росіяни-старообрядці були рибачами, однак бажання бути недосяжними для керівництва Російської імперії та православної церкви зумовили формування ареалу їх компактного розселення в дельті Дунаю. Вихідці з православних земель Османської імперії (болгари, гагаузи, албанці, серби) зайняли проміжне між місце росіянами-старообрядцями та українцями і росіянами кріпаками і державними селянами.

Показово, що на різних етапах формування розселенської мережі, коли виникали поселення з новими функціями, з'являлась потреба і у нових місцеположеннях. На півдні України прокладання залізниць у другій половині XIX ст. вивело нові поселення з транспортними функціями на вододілі. Інтенсивний розвиток зрошуваного землеробства 1960-1970-х роках спричинив появу радгоспних селищ у зонах зрошення і т.д. На даний час вже є приклади глибоких геодемографічних розробок чинника місцеположення у формуванні розселення.

Друга важлива складова розселення – мережа поселень (поселенська мережа). Методична схема аналізу поселенських мереж достатньо докладно розроблена в геодемографічних дослідженнях і представлена численними розробками. У контексті даної роботи необхідно визначити головні типологічні характеристики етнічних мереж поселень, що визначають генетичні типи розселення. Територіальна організація населення певної території має такі типологічні ознаки:

1) генетично спорідненій мережі поселень зі специфічним етнонаціональним складом населення властива характерна функціонально-поселенська структура з певним переліком функціонально-генетичних типів поселень, їх кількісним співвідношенням та ієрархією, з більшою-меншою виразністю центральних місць і регіональних центрів;

2) генетично споріднена етнічна поселенська мережа має своєрідний набір місцеположень поселень та їх еволюційну зміну, пов'язану з розвитком мережі;

3) мережа поселень має свою територіальну структуру з типовою конфігурацією, густотою і людністю поселень, формами їх розміщення – одиничними, груповими, агломерованими, ареальними; сукупність таких характеристик представляє територіальну структуру мережі поселень.

Розглянемо ці особливості на прикладі Дунай-Дністровського межиріччя. На етапі первинного розселення тут були сформовані етнонаціональні мережі розселення українців та росіян, задунайських колоністів (так до початку XX ст. в матеріалах статистичної звітності ідентифікували болгар, гагаузів, албанців та інші вихідці з православних земель Туреччини), молдаван, росіян-старообрядців. Так, задунайські колоністи розселялись радіально навколо сучасного міста Болград в долинах річок поблизу до води. В першій половині XIX ст. більшість з них займались насамперед скотарством, що обумовлювало потребу у воді. Ця мережа вирізнялась на тлі інших великоселенними формами розселення. Тільки після індивідуального землекористування на базі хуторів (в нашому випадку це формувалися як будівлі для тимчасового проживання людей, які обробляли

ділянки, що знаходилися далеко від базового поселення, до якого належала ця земля або пізніше на базі колгоспних бригад тощо). Росіяни-старообрядці розселилися уздовж Дунаю та придунайських озер. При цьому суцільного ареалу вони не утворили. Тут виникли великі поселення, що не було притаманно для них на старому місці розселення. Перші поселення за своєю господарсько-функціональною спрямованістю були рибпромислово-аграрними (Вилкове, Стара Некрасівка), то інші населені пункти виникали вже як аграрно-рибпромислові (Муравльовка).

У географії населення розселення розглядають як наявний просторовий розподіл населення, як карту розміщення населення, з одного боку, і як процес заселення та господарського освоєння території та його зміни і трансформації – з другого. Типологічні підходи до аналізу розселення населення повинні включати головні характеристики процесів розселення, що представляють їх територіальні відмінності за динамікою заселення, рівнем господарського освоєння території тощо.

Інший аспект проблеми, що розробляється, ієрархізація та типізація ЕГС. В ситуації коли людська спільнота розселена в моноетнічному середовищі вирішення вказаного питання знаходиться в площині ієрархії та таксономії адміністративно-територіальних одиниць та населених пунктів. Для поліетнічного середовища такий аналіз значно утруднений, так як існують багато варіантів територіальної організації життєдіяльності населення. Проаналізуємо ієрархічну структуру та таксономію етногеографічних систем.

Етнічні спільноти як об'єкт суспільно-географічного дослідження необхідно розглядати в плані просторової організації. В систематиці (ієрархії) ЕГС визначальне значення мають два чинника: етнонаціональний склад населення та здатність виконувати функції, що на них покладені. Другий чинник значною мірою корелюється з їх людністю та особливостями розселення населення в різних регіонах України.

Базовою одиницею аналізу етногеографічних процесів має бути домогосподарство. До початку 1960-х років в місцях компактного розселення етнонаціональних спільнот переважала ендогамія, тобто практично всі домогосподарства були моноетнічними. Зараз інтенсивно збільшується кількість подружжів, які складаються з представників різних етнонаціональних спільнот. В цьому випадку визначальний вплив на розвиток домогосподарств з погляду етнонаціонального чинника має місце розташування домогосподарства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тодоров В.І. Болгари Українського Придунав'я: етногеографічна характеристика: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук: 11.00.02 / В.І. Тодоров. – Одеса, 2009. – 309 с.

СЕКЦИЯ: ЭКОЛОГИЯ

*Адамбой Машарипов, Дилора Махмудова, Лола Жуманиязова
(Ургенч, Узбекистан)*

ЭКОЛОГИЯ – ОТХОДЫ – ПОЧВА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

Хозяйственная деятельность человека приобрела глобальные масштабы, что в определенной степени привело к нарушению биологического круговорота химических элементов сложившиеся на протяжении многих миллионов лет.

Известно, что в настоящее время установлены пороговые концентрации, ниже и выше которых недостаток или избыток данного элемента губительно отражается на живом организме и окружающую среду в целом. Оттуда и экологических бедствий наблюдаемых на отдельных местностях земного шара.

Люди заслуженно гордятся ростом промышленного производства. Негативные стороны технического прогресса отчетливо обнаружилось в середине XX в. Люди увидели, что под мощным воздействием развивающегося производства происходят глубокие изменения в природе. Многие из них оказались для человечества неожиданными и весьма серьезными. Стало очевидно, что нежелательные последствия развития промышленности распространяются не только на растения и животных, но затрагивают непосредственно самого человека. Техногенное перераспределение химических элементов создало реальную опасность загрязнения среды обитания человека.

Засорение промышленными отходами рек, водоемов и почву заставляют задумываться над последствиями бурно развивающегося производства. Выросшие в условиях определенных концентраций химических элементов, растения и животные не остаются безразличными к изменению геохимических условий. Данные об изучении районов с избыточным содержанием отдельных химических элементов приводит к их уродливости, а еще более высокие концентрации делают невозможным существование определенных видов и групп. Исходя из вышеприведенных видно, что экология-отходы-почва тесно взаимосвязаны и появление отходов привело к ухудшению экологической обстановки и агрохимических свойств почвы которые отрицательно влияют на плодородию последних.

Численности население растет, и проблема обеспечения продуктами питания – одна из самых актуальных. Главным объектом продуктов питания являются растительный мир, в том числе сельскохозяйственные культуры. Агрохимические и почвенно-климатические условия предопределяют географические закономерности и эффективности химических мелиорантов, удобрений вносимых в почву.

Одной из главных причин снижения урожайности сельскохозяйственных культур являются засоления почв как кислого так и щелочного характера. За счет засоления почвы имеет места снижения урожайности сельскохозяйственных культур особенно в зонах экологического обострения (в низовьях Амударьи и Приаралья), имеются случаи выхода земли из севооборота.

Сложившиеся обстановка указывают на необходимость применения безотлагательных мер по улучшению агрохимических свойств почв на данных местностях. Это в свою очередь требует проведению систематических исследований по синтезу химических мелиорантов из легкодоступного в первую очередь из техногенного сырья и исследования их влияний на структурно-химических свойств засоленных почв.

Объектами исследований являются отходы пищевой промышленности и засоленные почвы различного происхождения:

1. Отход сахарного производства – «Дефекат» – АО Хорезм шакар.
2. Отход масложировой промышленности «Кислая сточная вода» – «АО Ургенч ёг».
3. Засоленная почва отобранных из разных местностях Хорезмской области с различными характерами и степенями засоления.

Выбор объектов исследований 1 и 2 не случайно, являясь отходами пищевых производств они не содержат ядовитых веществ и они располагают полезных для растений некоторыми питательными микро – и макро элементами в составе веществ неорганического и органического происхождения. С другой стороны проблема утилизация данных отходов является одной из главных проблем которых ждут своего решения.

Дефекат отход -1 является отходом сахарных заводов и могут применяться для нейтрализация отхода – 2 без переработки т.е. таким, каким он есть в виде отхода. На сегодняшний день накопилось более 70 тыс. тонн отход - дефеката. Это привело к образованию «искусственной горы» дефеката и в свою очередь к возникновению дополнительных экологических проблем в данном регионе. Регенерация дефеката для повторного использования на дефекации сопряжена с большим расходом тепловой энергии, поэтому она не нашла практического применения. Имеются сведения об использовании дефеката для нейтрализации кислых почв, т.е. в качестве известкового удобрения. В этом плане он уже давно вошёл и занимает прочное место в справочных книгах для сельского хозяйства [1, с. 2]. Сложившиеся обстановка на заводе «Хоразм шакар» свидетельствует о не пригодности дефеката в качестве известкового удобрения в почвенных условиях Узбекистана, так как он является высококарбонатным [2, с. 4]. Эти данные указывают на необходимость разработки и внедрения в производство совершенно новых целенаправленных применений дефеката.

Возможности применения дефеката в качестве реагента для нейтрализации кислых сточных вод впервые показан нами [5, с. 2].

Нейтрализация кислых сточных вод с применением дефеката изучен на примерах кислых сточных вод образующегося на бывшей Узбекско-российском совместном предприятии УЗХИМВЕКТ при рафинации хлопкового масла. Отход – 1 и 2 на данных предприятиях в каждой сутки образуется соответственно в количествах 40 т.и. 70-80 т.

Исходя из вышеприведенных данных и с учетом химических свойств отходов 1 и 2 можно утвердит, что с использованием этих отходов в смеси в различных соотношениях предотвращается как кислая, так и щелочная засоленность почв. Так как отход 1 (дефекат), содержит в своем составе до 75% в основном CaCO_3 и водная суспензия ее имеет рН-9-10; - отход 2 (кислая сточная вода) имеет рН – 2-3. Смесь этих отходов нейтрализует почвенный раствор, в этом главным продуктом реакции происходящие при смешивания отходов является CaSO_4 (гипс). Эти отходы вполне удовлетворяет требований намеченных исследований в нейтрализации засоленных почв по аналогии давно известных методов как гипсования и известкование. При этом не только нейтрализуются засоленных почв но и одновременно дополняются жизненно важными элементами питания, так как оба отхода являются отходами растительного и минерального происхождения. Поэтому при смеси они обогащают друг друга с питательными элементами.

Все эти теоретические доводы должна найти своё экспериментальное подтверждения, для чего необходимо в первую очередь провести фундаментальных исследований по изучению:

1. Химический состав отходов 1 и 2.
2. Реакции происходящие при смешивании двух отходов. Выявления влияние компонентов смесей на структуру и выходу конечных продуктов и на направлении реакции. Так как обе отхода представляют собой сложными смесями.
3. Выявит общих и отличительных закономерностей протеканье реакций.
4. Химический состав и характер засоления почв.
5. Влияния реакционной смеси на рН и структурно-химических свойств засоленных почв.
6. Установит оптимальных доз смеси для различных видах и степенях засоленных почвах.
7. Влияния отдельных компонентов смеси на плодородия засоленных почв.
8. Определение сроки и способы обработки почвы по улучшенного мелиорации.

Следует отметить что смеси отходов дополняют почву необходимыми микро и макроэлементами который приводит экономии минеральных и органических удобрений а также улучшают состоянии окружающей среды не только предотвращению засоленности, повышению плодородию почв и утилизацию отходов местной пищевой промышленности. Все это приводит не сомненно к колоссальным экономическим эффектам.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Унаниянц Т.П. Химические товары для сельского хозяйства / Унаниянц Т.П. – М.: Химия, 1979, Справочник. – С.75.
2. Безбородов Ю.Г. Биохимические процессы в орошаемых сероземных почвах / Безбородов Ю.Г. // «Ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва тупрокларни муҳофазалаш» Илмий – амалий анжуман. Маърузалар тезислари туплами. – Тошкент, 2001. – С. 107-108.
3. З.К.Бобаев, А.Ражабов, Х.Ж.Саманадаров. Окава сувлар билан боглик экологик муаммоларни ечишда саноат чикиндиларидан фойдаланиш / З.К.Бобаев, А.Ражабов, Х.Ж.Саманадаров. –У.: Хоразм Маъмун академиясининг ахборотномаси. – 2008. – №3-4.

СЕКЦИЯ: ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

*Марина Езута
(Сумы, Украина)*

О НЕКОТОРЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ В РАЗВИТИИ МИРОВОГО ТУРИЗМА

Отмечающиеся в мире увеличение доходов части населения и снижение уровня абсолютной бедности среди населения приводит к возрастанию в результате количества лиц, относящихся к так называемому среднему классу, происходящие в каждой стране в зависимости от национального стандарта и других особенностей. По оценкам ученых, средний класс будет расти с 1,8 млрд. чел. в 2009 году до 3,2 млрд к 2020 году и 4,9 млрд. чел. к 2030 г. Указанная тенденция, наряду с другими факторами, способна также в значительной мере повлиять и на изменение профиля международных путешественников. Следует учесть, что наиболее существенный рост среднего класса будет происходить в странах Азиатско-Тихоокеанского региона. Согласно прогнозам, к 2030 году Азиатско-Тихоокеанский регион будет представлять уже две трети от общего мирового населения среднего класса и составлять 59% от общего потребления среднего класса. Наряду с этим наблюдаемый застой в развитии среднего класса населения в странах Европы и Северной Америки приведет к снижению их доли более чем в два раза к 2030 году. Возрастание доходов и доли среднего класса на рынке в Азиатско-Тихоокеанском регионе будет происходить главным образом благодаря их росту в Китае и Индии. Прогнозы на 2020 год говорят, что ВВП на душу населения в Китае увеличится в 1,5 раза по сравнению с ВВП на душу населения в 2014 году, в то время как в Индии он увеличится в 1,8 раз.

В связи с этим, обладая определенными финансовыми возможностями и улучшенными навыками владения английским языком, путешественники со среды среднего класса смогут позволить себе получить независимость от организованных групповых туров, что приведет к увеличению автономности их путешествия.

Согласно последним исследованиям, количество самостоятельных путешественников за 2015 год возросло на 15 % и достигло 37 % от общего количества, из которых 16% туристов путешествуют впервые. С учетом этого в 2016 г. отмечена быстрая реакция туристических компаний на данное проявление. Так, Wyndham Grand Rio Mar Resort & Spa в Пуэрто-Рико приглашает одиночных путешественников встретиться с другими гостями у моря в их Tiki баре. А ZEMI Beach House Resort & Spa в Анголе обеспечивает персональным гидом индивидуальных путешественников, чтобы предложить различные развлекательные мероприятия [2].

При планировании своих поездок: выбор пункта назначения, жилье, транспорт и прочее средний класс туристов, как и остальные группы, также ищет способы сэкономить. Чтобы добраться до места назначения, они более склонны выбирать бюджетный транспорт (дешевые авиалинии, поезда) или потратить свое время на поиск более дешевых авиабилетов.

Появление в нашей жизни он-лайн бронирования быстро становится скорее нормой в туризме. Мобильные телефоны (смартфоны, смарт гаджеты, планшеты) и социальные сети – это каналы, в которых еще остается место для дальнейшего роста. Проще говоря, процесс отдыха начинается и заканчивается в Интернете – от исследований и сбора идей до намерения путешествовать, а затем откорректировать детали поездки, и, в конечном счете, делаясь своими эмоциями и оценками после поездки. После возвращения из отпуска туристы теперь делятся своим опытом путешествия через социальные сети (Facebook, Twitter, Instagram) и поиска каналов сбора информации для своей поездки (Tripadvisor, Booking, Airbnb).

Тенденция к расширению он-лайн бронирования билетов на самолеты, поезда и номера отелей из новинки превратилась в повседневную реальность. Уже несколько лет подряд такие услуги предоставляют многие турфирмы мира для своих постоянных клиентов. Но в 2016 году ожидается настоящий «модный бум» на подобного рода услуги. Туристические фирмы, переживая в силу различных причин политического и экономического характера кризис в своих странах, в поисках новых рынков сбыта предлагаемых услуг готовы заключать новые контракты с отелями, ресторанами и авиакомпаниями. Только так, сплотившись вместе, они смогут пережить кризисную ситуацию. Согласно прогнозам экспертов, около 35% туристов в 2016 году будут пользоваться услугами сервисов онлайн-бронирования.

93% отельеров по миру назвали отзывы путешественников в интернете важнейшим фактором, от которого зависит будущее их бизнеса – инвестиции в управление онлайн-репутацией в 2016 году планирует каждый второй владелец гостиничного бизнеса.

Подавляющее большинство отельеров видит в росте прямого бронирования (91 % по миру) ключ к успешному будущему своего бизнеса. Этим объясняется стремление почти половины всех владельцев гостиниц планировать больше инвестировать в маркетинг и рекламу (48 % по миру) и приобретение трафика (47 % в целом по миру).

На ближайшие два года указанная тенденция будет развиваться в связи с выходом новых мобильных приложений и девайсов. К примеру, туроператоры очень надеются на выход и широкое распространение девайса в виде умных часов, с помощью которых можно будет бронировать билеты, номера в отелях, столики в ресторанах и даже пользоваться такими часами, как персональными ключами для номеров в отелях. Естественно, что при использовании девайсов туристами будут предусматриваться хорошие системы скидок на путешествия.

В связи с увеличением числа лиц среднего класса и учетом их желания сэкономить, разных интересов путешествий многие направления с формирующимся рынком в развивающихся регионах (Азия, Южная Америка, страны Восточного Средиземноморья, Ближнего Востока и Европы, Ближнего Востока и Африки) удалось развить и нарастить их туристический потенциал для привлечения и удержания посетителей. Впоследствии эти страны скоро будут получать больше международных прибытий, чем развитые и известные ранее туристические рынки (Северная Америка, Западная Европа, отдельные районы Азии и Тихого океана). К примеру, если в 1950 г. почти все международные прибытия (97%) были сосредоточены только в 15 странах назначения, то к 2009 году их доля упала до 56%. В настоящее время насчитывается около 100 стран мира, получающих более 1 млн. прибытий в год.

Рост в Азии был продемонстрирован еще в 2012 году, когда Бангкок стал номером один глобального назначения с точки зрения международных посетителей, согласно MasterCard's Global Destinations Cities Index. Лондон обогнал Бангкок в 2014г. из-за сложившейся там политической ситуации. Потенциал Бангкока, согласно оценкам, должен будет обеспечить быстрое его возвращение на место лидера, если не будет отмечено негативного внешнего влияния, такого как терроризм, и политических разногласий.

Большим спросом также будут пользоваться менее известные города и отдаленные поселения. Путешественники ищут способы посетить совсем неизведанные места, возможно акцент будет делаться на места на более коротком расстоянии [1].

Опытные путешественники, по горло сытые популярными туристическими направлениями, обращают внимание на новые места, которые пока еще не стали центром стечения толп гостей со всего мира.

Первое место в рейтинге среди новых мест заняло южноафриканское государство Ботсвана. По мнению экспертов, оно является уникальным местом на Земле с "необычным сочетанием пустыни и рек, которое привлекает огромное количество диких животных, это дикая и нетронутая страна". На второй позиции разместилась Япония. Города страны восходящего солнца - это "ода футуризму, а деревни здесь выглядят загадочно, сочетая в себе образы ландшафтов разных материков" [5]. Место в рейтинге топ-стран для туристов занимает также Перу. Страна интересна благодаря своему легендарному древнему городу Мачу-Пикчу и неповторимой самобытной культуре. Важная позиция досталась Кубе, являющейся настоящим раем для любителей захватывающих идиллических пейзажей и живописных пляжей.

В ТОП-10 издание также включило Мьянму (государство, также известное как Бирма), Исландию, Коста-Рику, Пуэрто-Рико и Индию [3].

Бразилия попадает в список обязательных к посещению стран в 2016г., поскольку именно здесь с 5 по 21 августа в Рио-де-Жанейро пройдут соревнования XXXI Олимпийских игр, первых в Южной Америке, в которых ожидается участие рекордного количества стран и разыгранных медалей. В преддверии Олимпиады турфирмы и авиакомпании создают специальные предложения. Число желающих увидеть состязания ведущих спортсменов планеты, зажигательные карнавалы, посетить прекрасные пляжи, тропические леса и многомиллионный колоритный Рио неизменно растет с каждым годом. Ведь многочисленные путешественники уже успели полюбить гостеприимство бразильцев во время мирового чемпионата по футболу в 2014 году.

В 2016г. Швеция в шестой раз станет хозяйкой главного музыкального события Европы. В Стокгольме – столице и самом крупном городе королевства – в период с 10 по 14 мая т.г. в 61 раз пройдет широко известный конкурс песни "Евровидение", который ежегодно посещают десятки тысяч любителей популярной музыки [4].

Наряду с отмечаемыми выше тенденциями интерес туристов к странам Юго-Восточной Азии продолжает расти. Так, несмотря на довольно дорогой перелет, сам отдых в этом регионе остается в разы дешевле, чем на европейских курортах. К тому же сложной остается ситуация в Турции и некоторых странах Ближнего Востока. Поэтому украинские туристы, не располагающие значительными финансовыми возможностями, будут расширять географию стран для путешествий и искать менее расстиражированные места, чем Таиланд и Кипр.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Duttagupta S. Travel trends of 2016 [Электронный ресурс] // Intoday.in 2016. URL: <http://indiatoday.intoday.in/story/travel-trends-of-2016/1/564478.html> (Дата обращения: 23.04.2016).
2. The 9 Biggest Travel Trends of 2016 [Электронный ресурс] // Oyster.com 2016. URL: <http://www.oyster.com/articles/51508-the-10-biggest-travel-trends-of-2016/> (Дата обращения: 23.04.2016).
3. Гиржева К. Названы ТОП-10 туристических направлений 2016 года [Электронный ресурс] // Travel.tochka.net 2009-2016. URL: <http://travel.tochka.net/9940-nazvany-top-10-turisticheskikh-napravleniy-2016-goda/> (Дата обращения: 23.04.2016).
4. Главные туристические направления 2016 года [Электронный ресурс] // РБК СТИЛЬ 1995–2016. URL: <http://arriba.ru/info/best-place-2014> (Дата обращения: 23.04.2016).
5. Названы лучшие туристические маршруты 2016 года [Электронный ресурс] // Корреспондент 2000-2016. URL: <http://korrespondent.net/lifestyle/travel/3582155-nazvany-luchshye-turysticheskiye-marshruty-2016-hoda> (Дата обращения: 23.04.2016).

**ХАРАКТЕРИСТИКА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ
(НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

При створенні місць відпочинку на території національних природних парків (НПП) існує небезпека для екосистеми. Надмірне навантаження на територію є небезпечним для рослинного і тваринного світу. Розвиток туристичної діяльності впливає на збільшення навантаження, тому є необхідність досліджувати і виявляти місця, де можна створювати рекреаційні зони без шкоди екосистемі.

Таблиця 1

Національні природні парки Харківської області

№	Назва	Коли був відкритий. Площа	Розташування	Охоплює	Карта
1	НПП «Гомільшанські ліси»	6 вересня 2004 році, 14314,8 га.	у центральній частині Харківської області на території Зміївського та Первомайського районів	великі лісові масиви на правому березі р.Сіверський Донець, борову терасу та заплаву ріки.	
2	НПП «Слобожанський»	11 грудня 2009 рік, 5244 га	у північній частині Харківської області на території Краснокутського району	лісові масиви на березі р.Мерло, особливістю є осоко-сфагнові та гіпно-сфагнові болота	
3	НПП «Дворічанський»	11 грудня 2009 році, 3131,2 га.	у північно-східній частині Харківської області на території Дворічанського району	унікальні природні крейдяні комплекси, що розташовані вздовж правого берега річки Оскіл.	

Кожного року з моменту створення парків працівниками ведеться наукові, історико-культурні рекреаційні дослідження. Рекреаційна діяльність здійснюється шляхом забезпечення відповідної інфраструктури, створення та облаштування основних рекреаційних об'єктів (рис.1).

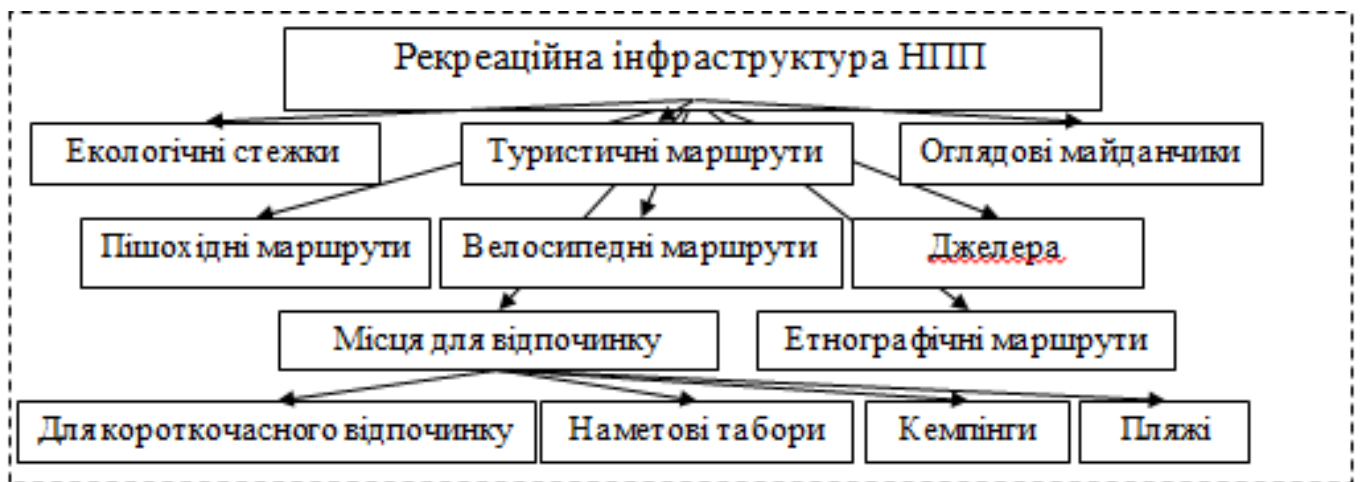

Рис.1 Рекреаційна інфраструктура НПП

Рекреаційна діяльність НПП «Гомільшанські ліси» (рис.2), характеризується наявністю великої кількості місць для відпочинку вздовж річки Сіверський Донець. 11 місця для відпочинку, з них: для короткочасного відпочинку – 2 шт, наметових таборів – 7 шт, кемпінгів – 2 шт, на території парку обладнано 5 джерел.

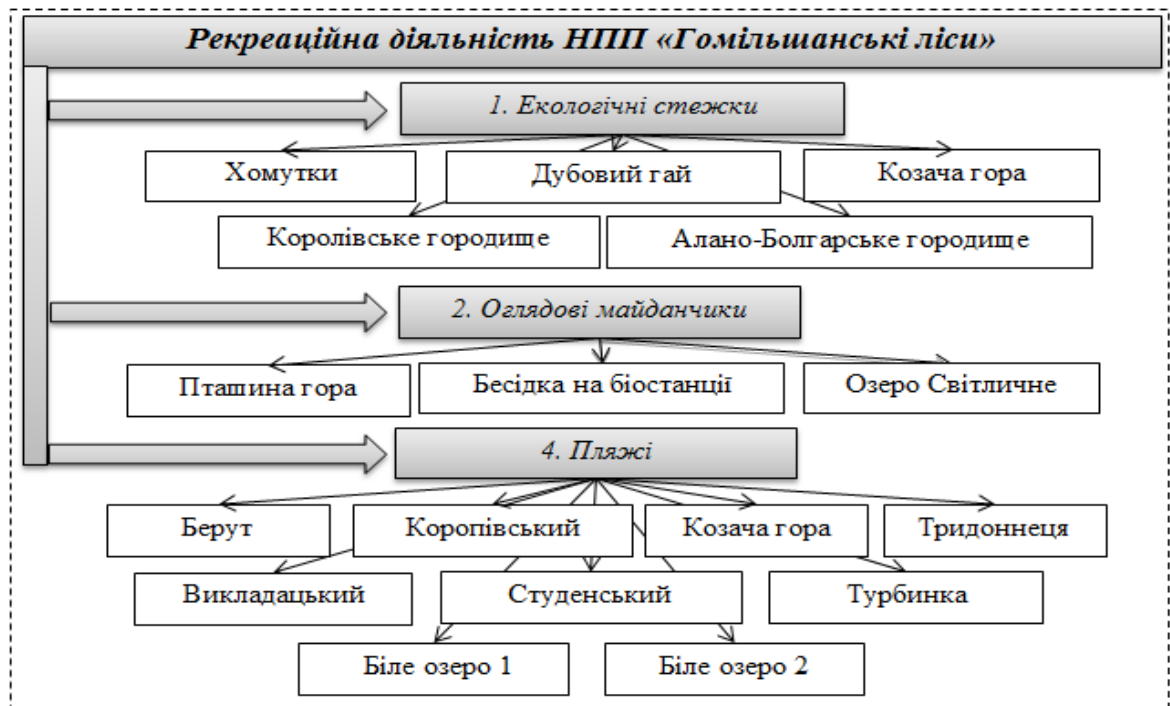

Рис. 2. Рекреаційна діяльність національного природного парку «Гомільшанські ліси» (укладено автором на основі[3])

На березі Білого озера та річки Сіверський Донець облаштовано 16 пляжів, з яких 8 найменованих. На самих високих точках парку створено 3 оглядові майданчики, з яких відкриваються мальовничі краєвиди на територію парку.

Рекреаційна діяльність НПП «Слобожанський» (рис.3), характеризується різноманітністю рекреаційних об'єктів: рекреаційні пункти, екологічні маршрути, туристичні стежки, пішохідні маршрути та багато іншого. На території парку обладнано 2 джерела.

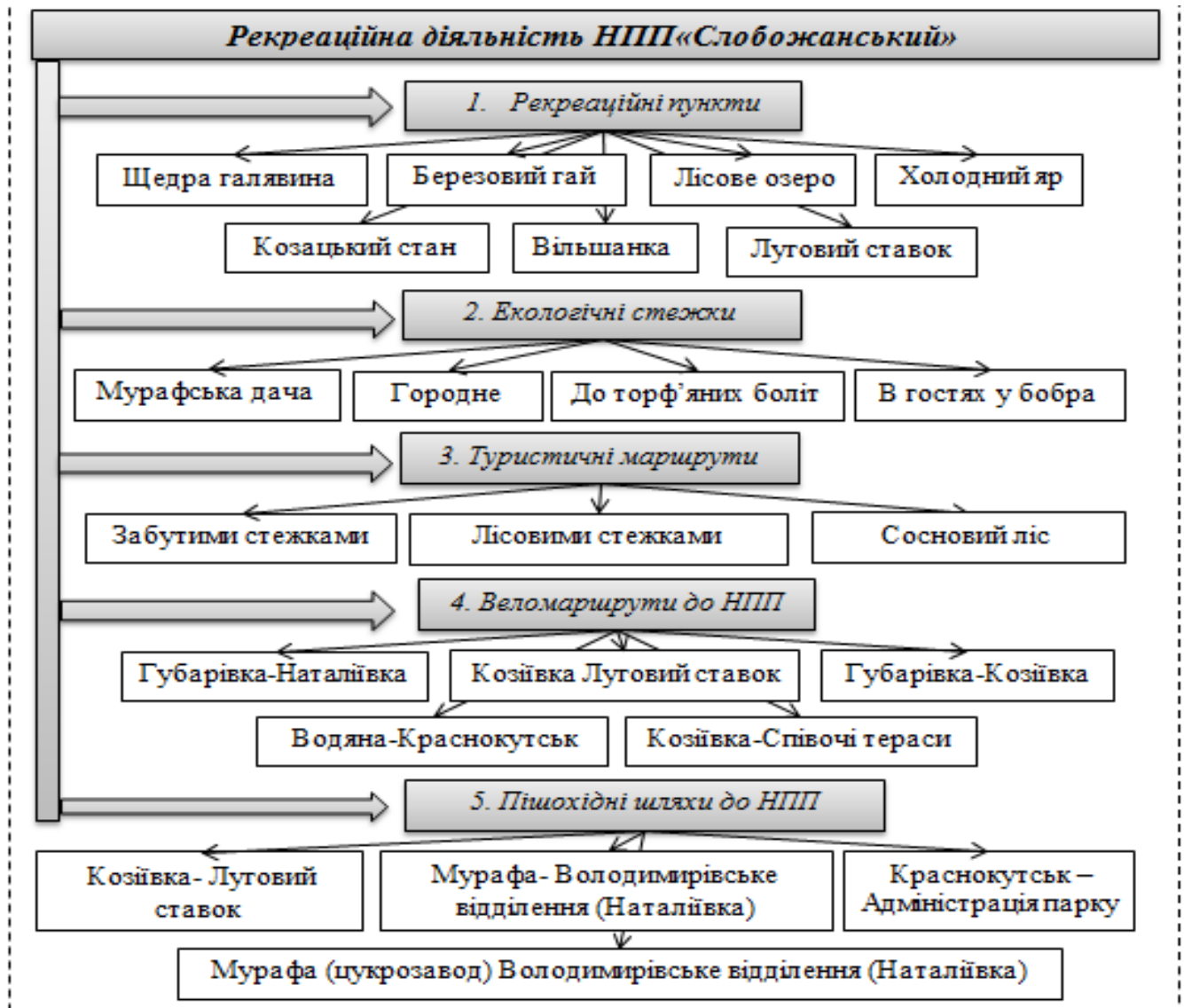

Рис. 3. Рекреаційна діяльність національного природного парку «Слобожанський»
(укладено автором на основі[2])

Працівниками парку проводяться різноманітні культурні заходи на території рекреаційного пункту «Березовий гай», для збільшення відпочиваючих на території.

Стосовно рекреаційної діяльності НПП «Дворічанський», більшість маршрутів та місць для відпочинку розроблено, але їх реальне облаштування і впровадження – ще в перспективі. Вся інфраструктура парку побудована вздовж річки Оскіл. Найменша протяжність – пішохідний маршрут 21,5 км, найбільша – водний туристичний маршрут «На байдарках» 30 км. Екологічні стежки пролягають вздовж крейдяних схилів.

Рис. 4. Рекреаційна діяльність національного природного парку «Дворічанський»
(укладено автором на основі[4])

На території Харківської області розташовано 3 національних природних парки, вони багаті пам'ятниками культури різних археологічних епох, а також незвичайними природними особливостями. Кожен парк виконує своє рекреаційне значення:

1. НПП «Гомільшанські ліси», тут поєднується природні ландшафтні особливості та культурно-історичні пам'ятки, що зумовлює високий рекреаційний потенціал парку, це дає можливості для відпочинку рекреантів, розвитку екотуризму. НПП «Гомільшанські ліси» має пішохідні екологічні та краєзнавчі маршрути: «Сіверсько-Донецькі крутосхили», «Дубовий Гай», «Козача гора» та інші. Безумовною перевагою від інших НПП області є найкраща транспортна доступність, зокрема для рекреантів м. Харкова.

2. На території НПП «Слобожанський» основні напрями рекреаційної діяльності нині – це проведення екскурсій на території парку, зокрема за екологічними стежками. Діючі екологічні стежки в НПП «Слобожанському»: «В гостях у бобра», «Городне», «До торф'яних боліт», «Мурафська дача». По території проходить два туристичні маршрути: «Забутими стежками», «Краснокутськ-Наталіївка». Створено 7 рекреаційних пунктів.

3. НПП «Дворічанський» має великий рекреаційний потенціал. На території парку на даний момент існує дві діючі екологічні стежки: «Крейдяна стежка» та «Урочище Заломне». «Крейдяна стежка» (5,2 км довжиною) йде поміж крейдяних відслонень та рікою Оскіл. «Урочище Заломне» (2,89 км довжиною) дає змогу ознайомитись із лісовими та степовими біогеоценозами. Планується ще три пішохідні екостежки, облаштовуються маршрути для водних, кінних, лижних та велопогулянок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про природно-заповідний фонд»: за станом 16 черв. 1992 р. / Верховна рада України – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2004. – 24 с. – (Бібліотека офіційних видань)
2. Літопис природи національного природного парку «Слобожанський», 2013 – Краснокутськ, 2014. – Т. 2. – 344 с.
3. Офіційний сайт національного природного парку «Гомільшанські ліси» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gomilsha.org.ua/vidpochinok/19.html>
4. Офіційний сайт національного природного парку «Дворічанський» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pechenegy.org.ua/ru/taxonomy/term/24>

Науковий керівник – кандидат географічних наук, доцент О.І.Сінна

ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ЛОГІСТИЧНИЙ ЧИННИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ

Сільський туризм (Rural Tourism) [1; 2; 3] передбачає використання сільської місцевості у якості туристичної дестинації. Для міських мешканців сільська місцевість репрезентує спокій та автентичність, можливості насолоджуватися сільськими краєвидами та відпочинку на природі з такими видами рекреації як хайкінг (прогулянки), рибалка, їзда на конях тощо. Сільська місцевість є не єдиним туристичним ресурсом для розвитку сільського туризму, є декілька напрямків сільського туризму - за ступенем «віддаленості від цивілізації» – від дуже сільського (extremely rural) – у дуже віддалених місцевостях, наприклад, у гірських регіонах, до приміського (є часто близьким до рекреації екскурсійного типу). Зміст та різноманітності туристичної пропозиції. Сільський туризм тісно взаємодіє з агротуризмом та природничим туризмом (nature – based tourism), хоча останній більше акцентований на знайомство з флорою і фауною. У розвитку сільського туризму важливе значення мають планування, менеджмент та логістика, що пояснюється необхідністю врахування впливу сільського туризму не тільки на навколишнє сільське середовище, але також впливу на економічне та соціальне життя сільських громад [4].

Агротуризм (або агрітуризм, фермерський туризм) є формою сільського туризму, який має своєю ресурсною базою працюючі фермерські господарства. Агротуристи – це звичайно міські мешканці, що хочуть відпочити в сільській місцевості, на фермерських об'їстях, можливо, щоб пригадати свої призабуті сільські коріння або допомогти дітям познайомитися з сільськими тваринами та взяти про сільськогосподарське виробництво. Проживання агротуристів може бути у будинку фермера (система проживання та харчування «ліжко-сніданок» (bed&dreakfast) або у кемпінгу. Агротуризм може включати деякі види активної діяльності туристів – хайкінг (прогулянки), їзда на конях, а також тзв. «фермерські тури» чи допомогу фермерам у їхній праці залежно від спеціалізації ферм та сезону. Нині агротуризм особливо розвинутий у Середземноморському регіоні, а також у США – у формі «туризму на ранчо». Агротуристичний бізнес може бути вагомим додатком до доходів фермерів, а також впливати позитивно на регіональний та місцевий економічний розвиток. Тому нині набуває популярності бізнесова концепція агротуризму в сенсі диверсифікації туристичного продукту. У багатьох регіонах організації з розвитку сільського господарства та туристичні організації активно пропагують та підтримують агротуризм, хоча фермери не завжди мають час, кошти, необхідні знання та навички для розвитку туристичного потенціалу свого основного бізнесу.

Екотуризм – тут є певні труднощі з точним визначенням через значну кількість різних думок та спроб визначень. У 2001 р. Девід Феннел знайшов біля 80 варіантів визначень екотуризму – з академічних та промислових джерел [5, с.60]. Міжнародне товариство екотуризму визначає його, як «ековідповідальну (екосвідому) подорож у природні території, яка зберігає навколишнє середовище та підвищує заможність місцевого населення» [5, с.61]. Інші визначення поділяють подібну думку та підтримують турботу про місцеві громади та природне середовище туристичних дестинацій, але вони також підкреслюють думку про екотуризм, як форму альтернативного туризму з фокусом на екологію та сталий розвиток, консервацію незайманої природи тощо. У туристичній практиці екотуризм перегукується з іншими видами туризму, зокрема, з природничим (nature – based tourism). Екотуризм часто відзначають, як один з найдинамічніших видів туризму, хоча його точна статистична база відсутня через різні визначення та трактування сутності поняття «екотуризм». Хоча екотуризм є нині дуже популярним та приносить очевидні користі туристичним дестинаціям, є його критики, які вказують на надзвичайну вразливість ресурсної бази екотуризму (наприклад, Амазонської сільви, Галапагоських островів, чи Антрактиди), яка легко може бути пошкоджена навіть екосвідомими, обережними щодо природи мандрівниками. Крім цього, віддалені та екзотичні локації екотуризму, так як і значна вартість подорожей до них, створюють думку про екотуризм, як про коштовний туристичний продукт, доступний в основному для еліти (або тзв. еготуризм).

Природничий (nature-based) туризм (його іноді називають просто природний (nature) туризм) надає можливість познайомитись з рослинним та тваринним світом у їхньому природному середовищі. Природничий туризм може існувати в багатьох формах, починаючи від м'якого варіанту сільського туризму (поблизу урбанізованих ареалів) і закінчуючи пригодницьким варіантом «туризму в джунглях» (у більш небезпечному середовищі). Вплив природничого туризму на навколишнє середовище залежить від якості управління туристичними ресурсами (атракціями) та туристичною діяльністю: в одних випадках це може сприяти консервації та захисту дикої природи, але в багатьох інших – призвести до негативного впливу, навіть за умови екосвідомої, відповідальної, з повагою до природи поведінки туристів. Тому обов'язковою умовою сталого розвитку природничого туризму є визначення та контроль поточної ємності його ресурсної бази, що може страждати (чи ні) від візитерів (туристів). Вимога сталого розвитку природничого туризму ставить на чільне місце питання біорізноманітності, екології, сталості, але зростаючий туристичний попит утруднює знаходження збалансованого рішення (рівняння) проблеми. Так, національні, регіональні природні парки чи тзв. «Території надзвичайної природної краси» у Великій Британії (англ. “Areas of Outstanding Natural Beauty”, AONB) можуть

мати більш м'який режим для відвідування туристами, ніж, приміром, заповідники (більшість AONB у Великій Британії заселені) [6]. Нині існує значна кількість літературних джерел з природничого туризму, включаючи кейси (практичні ситуації), які охоплюють як традиційні види туристичної активності (приміром, сафарі-туризм), так і більш просунуті види (спостереження за китами чи дельфінами). Зрозуміло, що природничий туризм тісно пов'язаний з концепцією екотуризму.

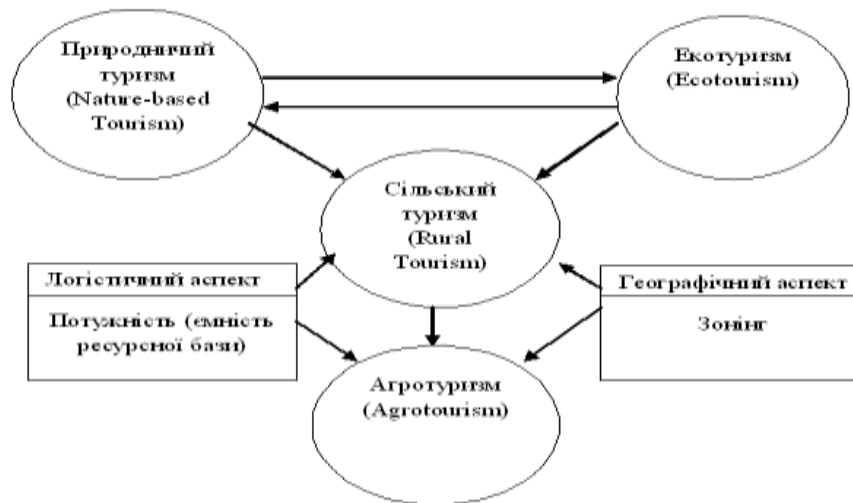

Рис. 1. Сільський туризм та його взаємозв'язки у системі сталого туризму

Як показує світова туристична наука і практика, забезпечити сталий характер розвитку сільського туризму можливо шляхом застосування принаймні двох основних понять: потужність (ємність) та зонінг. *Концепція потужності* (ємності) в туризмі (англ. Carapacity) означає певний обсяг туристичної активності (певний туристопотік), що може бути здійснений у певному місці (дестинації) без нанесення їй шкоди. Ця шкода може проявлятися у негативному впливі, по-перше, на ресурсну базу туризму (ресурсний аспект); по-друге, на навколишнє середовище (екологічний аспект); по-третє, на соціо-культурне середовище (соціо-культурний аспект); по-четверте, на економічне середовище (економічний аспект) (рис. 2). Як правило, потужність (ємність) у туризмі асоціюється з певним пороговим значенням (наприклад, максимальна кількість відвідувачів за день, місяць, сезон, рік). Є певні труднощі у визначенні кількісних значень потужності (ємності) різних видів туризму та туристичних ресурсів. Тут можуть стати у нагоді нормативи

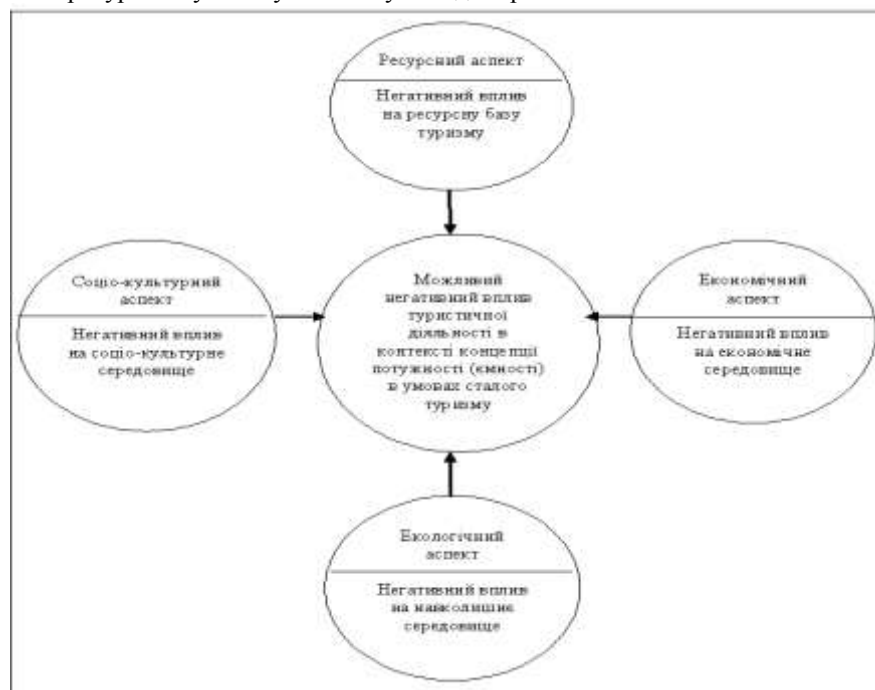

Рис. 2. Аспекти можливого негативного впливу туристичної діяльності в контексті концепції потужності (ємності) сталого туризму

(параметри), розроблені різними проектними організаціями, що усуває претензії щодо суб'єктивності. У той же час багато фахівців погоджуються, що визначення туристичної потужності (ємності ресурсної бази) для різних видів туризму вимагає застосування різних підходів у кожному конкретному випадку, оскільки параметри та вимоги (рівні) задовільності відповідно можуть вар'юватися під впливом багатьох чинників та змінних. Але певним чином визначені порогові значення потужності (ємності ресурсної бази) є підставою для формування політики сталого розвитку у туризмі, а на цій основі – визначення стратегії управління і планування розвитку «сталого туризму», у т.ч. сільського туризму. Потужність (ємність) у туризмі є динамічною величиною і може змінюватися з часом, тому після її визначення, впровадження, контролю, моніторингу та зворотнього від неї впливу, необхідно постійно коригувати значення порогового рівня з метою його актуалізації. Нині розроблені моделі, що пов'язують стадії туристичного освоєння ресурсної бази (згідно «Кривої Батлера»), силу туристичного впливу (споживання) на ресурс, масштаби такого впливу (наприклад, слабкий (дисперсний) вплив у великому масштабі, сильний (концентрований) вплив у великому масштабі, сильний (концентрований) вплив у малому масштабі, слабкий (дисперсний) вплив у малому масштабі), динаміку розвитку туризму на території тощо (рис. 3). Але одночасно це ще поки недостатньо досліджений напрямок як щодо теорії, так і методології.

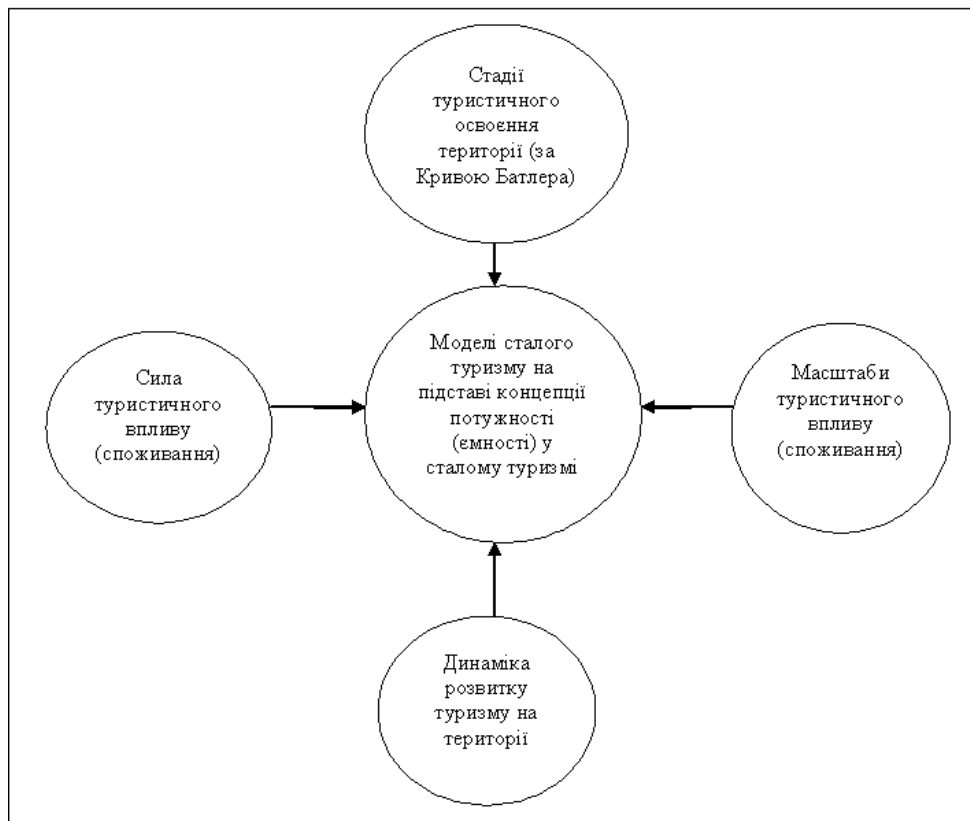

Рис. 3. Чинники моделей сталого туризму на підставі концепції потужності (ємності) у сталому туризмі

Зонінг (англ. Zoning) – система, що допомагає визначити (ідентифікувати) та взяти під захист вразливі території. Зонінг існує у двох формах: а) просторова; б) часова. За допомогою зонінгу визначаються території (зони), ресурсний, природний, економічний, соціальний потенціал яких дозволяє активно розвивати туризм та витримувати відповідне туристичне навантаження, та ті чутливі території (зони), які неконтрольований розвиток туризму може просто знищити. Прикладом застосування зонінгу у Великій Британії є створення мережі вже згадуваних «Територій надзвичайної природної краси» та національних парків [6]; у Австралії – Морського парку «Великий бар'єрний риф», де ще у 1975 р. був прийнятий відповідний закон, що проголосив політику зонінгу з диференціацією (поділом) зон на: а) вільного доступу туристів; б) обмеженого доступу туристів, де дозволені лише деякі види туризму; в) із забороною усякої людської діяльності, у т.ч. наукових досліджень [7]. Концепція зонінгу є тісно пов'язаною з поняттям потужності (ємності) у туризмі і вважається одним із методів забезпечення сталого розвитку сільського туризму та збалансованості інтересів щодо захисту навколишнього середовища та економічного розвитку туристичних територій.

У розвитку сільського туризму також слід враховувати *модель життєвого циклу дестинації*, запропоновану Ричардом Батлером у 1980 р. (у статті в науковому журналі *Canadian Geographer*) [5, с.19]. Ця модель допомагає синтезувати та конкретизувати процеси, через які проходить дестинація у ході її туристичного освоєння та розвитку. Це є, власне, прикладання відомої маркетингової концепції «життєвого

циклу товару» до «туристичного життя» дестинації, коли остання переживає стадії зародження, зростання, зрілості, занепаду і, навіть, «смерті» (зникнення). Модель використовує два показника, а саме, час та число туристів (відвідувачів), так як і дві осі, у яких зображується крива розвитку туристичної дестинації у вигляді S-кривої з відповідними стадіями (рис. 4). Ця послідовність, запропонована Р.Батлером, набула міжнародного визнання та стала класичною у туристичному менеджменті та маркетингу. До її популярності сприяли два чинники: по-перше, її простота та зрозумілість, що забезпечує її сприйняття фаховою аудиторією; по-друге, її пасування до переважної більшості туристичних дестинацій – як у розвинутих країнах, так і у тих, що розвиваються. Головна теза «Кривої Батлера» полягає у тому, що в умовах вільних ринкових відносин без впливу форс-мажорних внутрішніх та зовнішніх чинників (як, наприклад, несподіваний спад попиту чи такі ж політичні обмеження на розвиток туризму) туристичні дестинації проходять через такі стадії розвитку: а) дослідження (англ. Exploration); б) залучення (англ. Involvement); в) розвиток (англ. Development); г) консолідація (англ. Consolidation); д) стагнація (англ. Stagnation) (також має назву «насичення»), за якою може слідувати - е) стадія відродження (англ. Rejuvenation) або занепаду (англ. Decline). Емпіричні дослідження підтвердили коректність «Кривої Батлера», хоча були зафіксовані і деякі винятки (наприклад, по відношенню до Ніагарського водопадку чи Великих Кайманових островів). Ця модель є корисною для застосування у сільському туризмі, його менеджменті та плануванні, хоча тут слід враховувати додатковий вплив на сільський туризм багатьох чинників (внутрішніх та зовнішніх), у т.ч. актуальної туристичної політики держави чи регіону, яка може стимулювати попит чи обмежувати його, а також природних катастроф (на кшталт ураганів, циклонів, цунамі, виверження вулканів, землетрусів тощо), що можуть призупинити розвиток сільського туризму в певній дестинації на певний час, чи припинити взагалі.

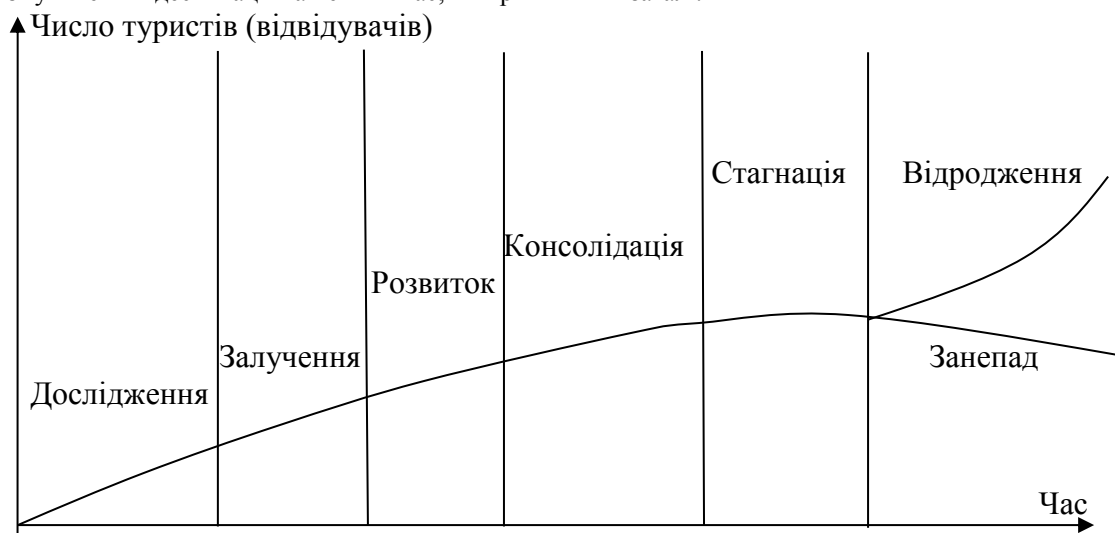

Рис. 4. «Крива Батлера» та стадії розвитку дестинацій у сільському туризмі

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Page S. Business of Rural Tourism: International Perspectives / S.Page, D.Getz. – London: Thomson, 1997. – 283 p.
2. Roberts L. Rural Tourism and Recreation: Principles to Practice / L.Roberts, D.Hall. – London: CABI, 2001. – 401 p.
3. Hall D.K. Rural Tourism and Sustainable Business / D.K. Hall, I.Morag, – London: Channel View, 2005. – 343 p.
4. Mason P. Tourism Impacts, Planning and Management / P.Mason. – Oxford: Butterworth Heinemann, 2003. – 303 p.
5. Lomine L. Key Concepts in Tourism / L.Lomine, J.Edmunds. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2007. – 230 p.
6. Great Barrier Reef Marine Park Authority [електронний ресурс] // www.gbrmpa.gov.au
7. UK Department for Environment, Food and Rural Affairs [електронний ресурс] // www.defra.gov.uk

СЕКЦИЯ: ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

*Катерина Мануїлова
(Одеса, Україна)*

**ЗНАЧЕННЯ МАГДЕБУРЬКОГО ПРАВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ
ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ XIII – НА ПОЧАТКУ XVIII СТОЛІТЬ**

Актуальність теми зумовлена нагальною потребою дослідження досвіду децентралізації публічної влади, особливо зараз, коли в нашій країні запроваджено програму з децентралізації влади в Україні. Окрім того, в сучасній науці відсутні комплексні розвідки, в котрих проаналізовано становлення традицій децентралізації публічної влади в нашій державі. Втім, успіх реформ багато в чому залежить від врахування досвіду та особливостей децентралізації публічної влади в минулому.

Тема Магдебурзького права в литовсько-польську добу на українських землях в останні роки достатньо широко досліджена державознавцями (Ровинська К., Береза О.), політологами (Заблоцький В.), юристами (Шаповал К., Атаманова Н., Кириченко Ю.), істориками (Гошко Т., Білоус Н., Водотика С, Савенюк Л) та іншими.

Однак, комплексних досліджень присвячених дослідженню впливу магдебурзького права для формування традицій децентралізації влади в українських містах немає.

Метою статті є з'ясування значення Магдебурзького права на формування традицій децентралізації влади в Україні (XVI – XVIII ст.).

Термін децентралізації влади у науковий обіг введено після Великої Французької Революції соціологом, істориком Алексісом де Токвілем. Проте, ознаки децентралізації публічної влади з'явилися на українських землях набагато раніше.

Як відомо, децентралізація є політикою центральної влади з передачі місцевим органам влади (органам самоврядування) низки компетенцій, які до цього здійснювалися державою. Фактично, децентралізація – це процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів, одночасного звуження прав і повноважень відповідного центру з метою оптимізації та підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів [7, с. 125].

В цілому, зазначимо, що для децентралізації публічної влади притаманні наступні риси: наділення центральною владою місцевих органів самоуправління в адміністративно-територіальних одиницях широкими повноваженнями, а за центральними органами залишення лише контрольних функцій; надання права збору податків на користь певної адміністративно-територіальної одиниці; виборність, прозорість та демократичність в управлінні в адміністративно-територіальної одиниці; наближення влади до народу.

Деякі ознаки децентралізації публічної влади чітко прослідковуються в українських містах, яким надано Магдебурзьке право.

Перше українське місто, котре отримало магдебурзьке право – м. Сянок у 1339 р. Далі, Львів (1356 р.), Теревовля (1389 р.), Самбір (1390 р.), Кременець (1438 р.), Коропець (1453 р.), Бучач (1515 р.), Чортків (1522 р.), Тернопіль (1548 р.), Гусятин (1559 р.), Копичинці (1564 р.) та інші [3, с. 11]. У Волинському воєводстві привілеї надано Крупілью (1570 р.), Качину (1576 р.), Мовчаніву (1576 р.), Ямпілю (1578 р.) та ін.; у Київському воєводстві – Корсуно (1584 р.), Переяславу (1585 р.), Білої Церкви (1588 р.), Чигирині (1589, 1592 рр.) тощо На Лівобережжі привілеї отримали Стародуб (1620 р.), Чернігів (1623 р.), Ніжин (1625 р.), Мглин (1626 р.), Миргород (1631 р.) Полтава (1752 р.), Новгород-Сіверський (1756 р.) та ін. [1, с. 414-415].

Упродовж XIII - XVIII ст. багатьом українським містам було надано польськими королями привілеї на Магдебурзьке право. Суть означеного права полягала в тому, що міське населення, звільнившись від юрисдикції урядової адміністрації (феодалів, воєвод, намісників), отримувало можливість самоврядування на корпоративній основі, запроваджувались власні органи міського самоврядування. До складу громади входили міщани – жителі міста, але лише ті, які мешкали поза межами земельної території, що належала єпископу чи княжому замкові [8, с.258].

Крім того, магдебурзький привілеї дозволяв міщанам утворювати в місті виборний орган магістрат на чолі з бургомістром. Магдебурзьке право, зумовило стрімкий розвиток самоврядування у всіх сферах міського життя. Так міщани складали свою громаду з власним судом і управою. На чолі управи ставали виборні бургомістри й ратмани, на чолі суду війт і лавники [6, с. 340].

Отже, магдебурзьке право й децентралізація публічної влади мають спільні риси. Зокрема, центральна влада (король) надає органам місцевого самоуправління (магістратам) в адміністративно-територіальних одиницях (в містах з Магдебурзьким привілеєм) широким повноважень. Крім того, магдебурзький привілеї, як й децентралізація публічної влади передбачає виборність влади та її наближення до народу через створені органи місцевого самоврядування.

Для забезпечення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування при магдебурзькому праві так само, як й при децентралізації публічної влади та передбачено надання права збору податків на користь певної адміністративно-територіальної одиниці.

Польський король дарував містам право на пільгову торгівлю. Спеціальними королівськими грамотами містам дозволялось проводити щорічні ярмарки, прибуток від яких йшов до місцевої казни.

Із запровадженням Магдебурзького права міста отримали податковий імунітет, право власності на землю, пільги щодо ремесел і торгівлі та звільнялись від феодалних повинностей (окрім гужової). Магдебурзьке право встановлювало порядок оподаткування, визначало діяльність купецьких об'єднань, ремісничих цехів, порядок торгівлі тощо [2, с. 91 – 92].

Українські дослідники Лукша О. В., Федів І. О. вважають, Магдебурзьку грамоту класичним актом часткової децентралізації суверенної влади середньовічної держави та її правителя (короля) на рівень міста і його громади була Магдебурзька грамота, що передбачала ряд пільг (по сплаті податків) і компетенцій для самостійного вирішення міською владою питань місцевого значення [5, с. 5].

Сьогодні, в сучасній науці існує багато діаметрально протилежних поглядів щодо характеристики значення Магдебурзького права. Проте, аналіз Магдебурзького права з позицій впливу на формування традицій децентралізації публічної влади в українських землях, можна визначити наступне Магдебурзьке право:

1) залишило помітний слід у суспільному та політичному житті, оскільки сприяло виділенню міського населення в окремих суспільний стан, утвердженню певних демократичних традицій та трансформації на їхніх принципах політичної системи, формуванню правової культури, зрештою, було одним із найважливіших чинників інтеграції українського суспільства в європейську цивілізацію [4, с. 19].

2) сприяло соціальному та економічному розвитку тих міст, які були наділені означеним статусом;

3) створило умови для становлення органів місцевого самоврядування й для формування традицій децентралізації публічної влади, особливо на західноукраїнських землях, оскільки саме там було найбільше міст, котрі мали Магдебурзький привілей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус Н. О. Магдебурзьке право / Н. О. Білоус // Енциклопедія історії України. – Т. 6. – К. : Наук. думка, 2006. – С. 413 – 415.
2. Береза О. І. Магдебурзьке право в Україні та його значення для розвитку місцевого самоврядування // Ефективність державного управління. – 2014. – №40. – С. 91 – 98.
3. Бойко І. Й. Застосування Магдебурзького права у Галичині в складі Польського королівства (1349–1569 рр.) // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – Том 21 (60). – № 2. – 2008 г. – С. 11 – 19.
4. Котенко Т. В. Політико-правові та соціально-економічні передумови виникнення місцевого самоврядування в Україні // Наше право. – 2014. – № 2. – С. 14 – 21.
5. Лукша О. В., Федів І. О. Міське самоврядування в Україні. Посібник-порадник для депутатів місцевих рад. – К., 2010. – 117 с.
6. Орлов В. А. Основні історико-правові засади комуналізації міліції на території України // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 339 – 345.
7. Покрова Р. А. Децентралізація як основний інструмент реформування державного управління в країнах центрально-східної Європи (на прикладі Словачької Республіки та Республіки Польща) // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: зб. наук. пр. – Херсон: ХНТУ. – 2011. – С. 123 – 131.
8. Ровинська К. І. Магдебурзьке право як підґрунтя формування місцевого самоврядування на території України // Теорія та практика державного управління. – 2013. – № 2. – С. 257 – 263.

*Мавлуда Холбекова, Ислом Қаршиев
(Жиззах, Ўзбекистон)*

ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ВА БОШҚАРУВИНИ ЯНАДА ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИДА ПАРЛАМЕНТ РИВОЖИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИ

Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни ислоҳ қилиш ва модернизациялаш жараёнида парламент фаолиятининг туган ўрни бекиёсдир. Ҳуқуқий давлатни барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш мақсадида республикамизда амалга оширилаётган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маърифий-маданий ислохотларнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлашда парламент қонун ижодкорлик, назорат-таҳлил ва мувофиқлаштириш каби йўналишларда ўз фаолиятини амалга оширади. Парламент фаолиятининг барча йўналишлари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, қонун ҳужжатларини тайёрлаш, қабул қилиш, амалиётда қўлланилиш жараёнининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Ўзбекистонда икки палатали парламентнинг шаклланиши ва фаолият қўрсатиши давлат ва жамият қурилиши, суд-ҳуқуқ, иқтисодиёт ва ҳаётимизнинг бошқа соҳаларида амалга оширилаётган ислохотларнинг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштиришда янги босқични бошлаб берди. Қонун ижодкорлиги жараёни ва технологиялари тубдан ўзгарди. Шу билан бирга амалдаги қонунлар ижроси устидан парламент назоратининг сифати ва самарадорлигини ошириш, уни янада такомиллаштириш имкониятлари кенгайди

Сўнги йилларда мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотларда ҳам буни кўрсак бўлади. Чунончи, 2014 йил 16 апрелда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (32, 78, 93, 98, 103 ва 117-моддаларига)»ги қонун билан Асосий қонунимизнинг 32- ва 78-моддаларига киритилган жамоатчилик ва парламент назоратига оид нормалар бунинг тасдиғидир.

Мазкур конституциявий ислохотларнинг ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Президентининг 2014 йил 25 июндаги фармойиши билан «Парламент назорати тўғрисида» ва «Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида»ги қонунлар лойиҳалари ишлаб чиқилиши белгиланди. Бугунги кунда давлат бошқарувини демократлаштириш, жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлаш ҳамда ўзаро тийиб туриш тамойилини қарор топтириш борасида изчил ислохотлар амалга оширилди. Хусусан, давлат ҳокимияти вакиллик органларининг ҳуқуқ ва ваколатлари кенгайтирилиб, ижро органлари фаолияти устидан назорати кучайтирилди. Президентимиз Олий Мажлис палаталарининг 2015 йил 23 январдаги қўшма мажлисидаги маърузасида конституциявий ислохотлар нуктаи назардан Олий Мажлис палаталарининг давлат бошқаруви органлари фаолияти устидан парламент назоратини амалга ошириш, қабул қилинаётган қонунлар, муҳим ижтимоий-сиёсий, иқтисодий давлат дастурларининг ижросини сўзсиз таъминлаш борасидаги фаолияти сифат жиҳатидан янги асосда қурилиши лозимлиги таъкидланган эди.

Мазкур ислохотлар ҳокимият ва бошқарув тизимини янада демократлаштиришга, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг давлат ҳокимияти органлари тизимидаги ролини, ички ҳамда ташқи сиёсатнинг стратегик вазифаларини бажаришдаги ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтиришга, ижро этувчи органлар фаолиятини назорат қилиш юзасидан парламентнинг ҳамда маҳаллий ҳокимият вакиллик органларининг вазифаларини янада кучайтиришга хизмат қилмоқда.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари раҳбарларининг ҳисоботлари мунтазам тингланмоқда. Айни чоғда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги назорат Омбудсман институти орқали амалга оширилаётган, Давлат бюджети ижроси Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси билан ҳамкорликда назорат қилинмоқда ва мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб масалалари юзасидан Бош вазирнинг ҳисоботларини эшитиш ва муҳокама қилиш, тегишли давлат идоралари, вазирлик ва қўмиталарнинг ҳисоботларини тинглаш каби шаклларида амалиётда самарали фойдаланилмоқда. Сўнги янгиланишларга мос равишда, Конституцияга Бош вазирнинг парламент олдидаги ҳисобдорлик тартиби, унга ишончсизлик вотуми эълон қилиш имкониятига оид ўзгаришлар киритилди.

Авваллари қонунчилигимизда парламент назоратининг муҳим шакли – парламент сўрови масалалари алоҳида белгиланган бўлса-да, айнан куйи палата депутати ҳамда Сенат аъзоси томонидан сўров юбориш механизмлари тўлиқ аксини топмаган эди. Қонунчиликка киритилган янгилликлар асосида «депутат, сенатор сўрови», «парламент сўрови» институтларининг ўзига хос жиҳатлари аниқ белгилаб қўйилди.

Парламент назоратини фақат қонунлар ижроси устидан назорат дейиш уни прокурор назорати билан тенглаштиришга ўхшаб кетади. Чунки прокуратура Конституциянинг 118-моддасига асосан қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга оширади. Парламент назорати эса нафақат қонунлар ижроси устидан, балки кониқарсиз, самарасиз, малакасиз фаолият, ўзбошимчалик, баъзи мансабдорларнинг хулқ-атвори, суистеъмолчиликлари, етказган зарарлари, коррупция ҳоллари кузатилганда халқ бевосита ёки ўз вакиллари орқали назорат ўтказиш талабини илгари сурганида ҳам амалга оширилади.

Президентимиз Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 23 йиллигига бағишланган тантанали йиғилишдаги маърузасида парламент назоратини ҳамда прокуратура органлари фаолиятининг қонунийлигини кучайтириш таъкидлаб ўтган эди. Ҳозирги вазият ва изчиллик билан амалга оширилаётган демократик ислохотлар парламентнинг юқори палатаси олдида прокуратура органлари фаолияти устидан назорат ўрнатишнинг янги шакл ва усулларини жорий этиш самарадорлигини ошириш бўйича долзарб вазифалар қўймоқда.

Шу асосида прокуратура органлари фаолияти устидан парламент назоратини амалга оширишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини янада такомиллаштириш, прокуратура органларининг мамлакатда қонун устуворлиги ва қонунийликни, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлат манфаатлари ишончли ҳимоя қилинишини таъминлашга доир ишларининг самарадорлигини ошириш мақсадида Сенат ҳамда Қонунчилик палатаси кенгашларининг Олий Мажлис Сенатининг прокуратура органлари фаолияти устидан назорат қилувчи комиссияси тузиш тўғрисидаги қўшма қарори қабул қилинди.

Мазкур ҳуқуқий ҳужжатнинг қабул қилиниши парламент назорати самарадорлигини таъминлашга, уни амалга ошириш механизмларини янада такомиллаштиришга хизмат қилади.

Шунингдек, мамлакатимизда парламент назоратига оид тизимлаштирилган қонун йўқ эди. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда эса парламент назоратини олиб боришнинг ҳуқуқий механизмлари етарли даражада очиб берилмаганди. Шуларни инобатга олиб, 2016 йили 11 апрел куни 28 моддадан иборат бўлган «Парламент назорати тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. Қонунни ишлаб чиқиш жараёнида миллий қонунчилик, ҳуқуқшунос олимлар ва экспертларнинг фикрлари ҳамда 30 дан ортиқ чет давлатлар тажрибаси ўрганилиб, парламент назорати соҳасида ҳуқуқни қўллаш амалиёти таҳлил қилинди. Ҳаммамизга яши аёнки, назорат-таҳлил ишлари парламент фаолиятининг муҳим йўналиши ҳисобланади. «Парламент назорати тўғрисида»ги Қонуннинг асосий мақсади Конституция ва қонунлар талабларининг ижро этилиши устидан

парламент назоратини амалга оширишнинг ягона ва бир тизимга солинган қонунчилик базасини яратишни назарда тутди.

Қонунда парламент назорати субъектлари ва объектлари аниқ белгилаб берилган. Шунингдек, унинг шакллари мустақамланган.

Ушбу қонунда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари, Олий Мажлис палаталари ва улар органларининг қарорлари ҳамда давлат дастурларини ижро этиш, шунингдек, ўз зиммаларига юклатилган вазифалар ва функцияларни амалга ошириш бўйича давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг, улар мансабдор шахсларининг фаолияти парламент назоратининг объекти этиб белгиланди.

Суриштирув ва тергов органлари, судлар иш юритувидаги муайян ишлар ва материалларни, ижро ишини юритиш, нотариал иш юритиш материалларини кўриб чиқиш билан боғлиқ фаолият, шунингдек, махсус ваколатли давлат органларининг тезкор-қидирув фаолияти парламент назорати объекти бўлиши мумкин эмаслиги қонунда алоҳида кўрсатиб ўтилган.

Жумладан, Олий Мажлис палаталари, палаталар кўмиталари (комиссиялари), сиёсий партиялар фракциялари, депутатлар гуруҳлари, депутатлар ва сенаторлар, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) парламент назорати субъектлари қаторига киритилган.

Қонунда парламент назорати шакллари аниқ мустақамлаб кўйилди. Унга кўра, Давлат бюджети ижро этилишини кўриб чиқиш, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг айрим долзарб масалалари юзасидан Бош вазирнинг ҳисоботини тинглаш, шунингдек, ҳукумат аъзоларининг ахборотини, Ҳисоб палатаси, Бош прокурор, Табиатни муҳофаза қилиш давлат кўмитаси, Марказий банк ҳисоботларини эшитиш назарда тутилган. Парламент сўрови, депутат ва сенатор сўрови, Олий Мажлис палаталари кўмиталари томонидан қонун ҳужжатлари ижросини ўрганиш, парламент текшируви сингари парламент назорати шакллари мустақамлаб кўйилди.

Мазкур қонуннинг қабул қилиниши парламент назоратининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришга, қонунчиликдаги номутаносибликларни бартараф этишга, Олий Мажлис палаталарининг назорат фаолияти самарадорлигини оширишга, жамият ва давлатни сиёсий ҳамда ижтимоий-иқтисодий ислоҳ қилишда, ижро этувчи ҳокимият органлари фаолияти устидан назорат қилишда парламент ролини кўтаришга, давлат ва жамиятнинг ижтимоий-сиёсий ҳамда ижтимоий-иқтисодий ҳаётига доир масалаларни ҳал қилишда давлат бошқаруви тегишли органлари мансабдор шахсларининг жавобгарлигини кучайтиришга кўмаклашади.

*Мавлуда Холбекова, Клара Файзуллаева
(Жиззах, Ўзбекистон)*

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДАГИ СУД- ҲУҚУҚ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲОТЛАР

Ўзбекистон Республикасининг одил судлов органлари давлат ҳокимиятининг мустақил бир тармоғига кирувчи ва қонун устуворлигини таъминлаб, тартибга солиб турувчи органдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 107-моддасида “Ўзбекистон Республикасининг суд тизими беш йил муддатга сайланадиган Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди, Қорақалпоғистон Республикасининг Олий суди, Қорақалпоғистон Республикасининг ҳўжалик судидан, шу муддатга тайинланадиган вилоят судлари, Тошкент шаҳар суди, туман, шаҳар ва ҳўжалик судларидан иборат” дир деб белгиланган. 2000 йил 14 декабрь куни қабул қилинган “Судлар тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳририга кўра, юқорида санаб ўтилган суд тизимига ўзгартиш киритилиб, судлар ихтисослаштирилди, яъни жиноят ишлари бўйича Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича олий судлари, фуқаролик ва жиноий ишлар бўйича вилоят ва Тошкент шаҳар судлари, фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари, жиноят ишлари бўйича туман (шаҳар) судлари жорий қилинди. Президентимизнинг «Ўзбекистон Республикасида суд тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармони (ПФ-2682. 2000 йил 14 август) билан умумий юрисдикция судларининг ихтисослашуви, яъни, фуқаролик ишлари ва жиноят ишлари бўйича судларнинг ажратилгани судларда ишларни кўриш ва ҳал қилиш сифатининг ошишига, судьяларнинг профессионаллашувига, аҳолининг ҳуқуқ ва манфаатлари суд томонидан ҳимоя қилинишининг янада такомиллашишига сабаб бўлди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг ташаббуси асосида судлар ихтисослашувининг жорий этилиши, яъни умумий юрисдикция судларининг фуқаролик ишларини кўриб чиқадиган ва жиноят ишларини кўриб чиқадиган судларга ажратилиши суд тизимини ислоҳ қилишдаги жиддий кадам бўлди. Бу, албатта, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимояси кафолатланишини янада кучайтиради, судларда ишларнинг сифатли ва ўз вақтида кўриб чиқилишини тўлароқ таъминлайди. Жамият ҳаётидаги иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишда суд органларининг таъсири кучли бўлиб, улар ҳуқуқни давлат номидан кафолатлайди, фуқароларнинг Конституция ва қонунларда белгилаб берилган ҳуқуқ ва эркинликларини қонун устуворлиги тамойили асосида амалда қўлланилишини назорат қилади. Яна бир аниқлик шундаки, ўтган даврда иқтисодиёт соҳасидаги жиноят

ишлари бўйича қамоқ ва озодликдан маҳрум этиш жазолари ўрнига жарима шаклидаги иқтисодий санкцияни қўллаш имконияти кенгайтирилди. Унга кўра, жиноий жазо тизимидан инсонпарварлик тамойилларига зид бўлган мол-мулкни мусодара қилиш кўринишидаги жазо тури чиқариб ташланди. Айни чоғда 2001 йилда қабул қилинган “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонун билан жиноятлар таснифи ўзгартирилди.

2001 йилдан бошлаб ярашув институтининг киритилиши республикада жиноий жавобгарликка тортилган шахслар сонининг кескин камайишига хизмат қилди. Мазкур институтнинг самарадорлиги ҳамда ўзбек халқининг раҳмдиллик ва кечиримлилик каби кўп асрлик анъаналарига мослиги унинг изчиллик билан кенгайтириб боришига асос бўлди.

Суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг яна бир муҳим босқичи 2005 йилда амалга оширилди. Мамлакатимиз Президенти Ислон Каримов 2005 йил 28 январь куни “Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир” деб номланган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида “Суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш борасида биз ҳал этишимиз лозим бўлган яна бир масала - бу жазолаш тизимидан ўлим жазосини чиқариб ташлашдир. Бу ўринда гап, айрим мамлакатларда бўлганидек, ўлим жазосига мораторий қўллаш, яъни маҳкум йиллар давомида ушбу жазо чораси қачон ижро этилишини кутиб ётиши тўғрисида эмас, балки уни бутунлай бекор қилиш ҳақида бормоқда. Биз мустақиллигимизнинг дастлабки кунларидан бошлаб ушбу масалани ҳал қилиш устида иш олиб бормоқдамиз”, деб таъкидлаб ўтди. “Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва янада эркинлаштиришга қаратилган ислохотларнинг устувор йўналишларини амалга ошириш концепцияси”да (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 10 мартдаги ПҚ-24-сонли қарори билан тасдиқланган) жазо тизимидан ўлим жазосини олиб ташлаш ва уни умрбод ёки узоқ муддатли озодликдан маҳрум қилиш жазоси билан алмаштиришда устувор йўналишларни амалга ошириш вазифалари белгиланди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов томонидан 2005 йил 1 август куни имзоланган “Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида”ги фармон суд-ҳуқуқ ислохотларининг жуда муҳим босқичи ҳисобланади. Ўлим жазосининг жиноий жазо тизимидан бекор қилинишининг зарурий хусусияти жиноят содир этган шахснинг жазосини енгиллаштириш ёки бундай шахсларга мурувват кўрсатишдан ҳам кўра кўпроқ айбсиз кишиларнинг гуноҳсиз жазоланиб кетишининг олдини олиш учун ҳам муҳимроқ ҳисобланади. “Ўлим жазоси бекор қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни Қонунчилик па-латаси томонидан 2007 йил 15 июнда қабул қилинди, Сенат томонидан 2007 йил 29 июнда маъқулланиб, 2008 йил 1 январдан эътиборан кучга кирди. Мамлакатимизда дастлабки тергов босқичида суд назоратини кучайтириш, мазкур соҳада суд фаолиятини либераллаштириш бўйича ҳам кенг қўламли чора-тадбирлар амалга ошириб келинмоқда. 2005 йил 8 августда “Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказиш ҳақида”ги Президент фармонининг қабул қилиниши Конституциямизнинг 19 ва 44-моддалари қодаларини ҳаётга татбиқ этиш, суднинг учинчи ҳокимият сифатидаги ўрнини янада мустаҳкамлаш ва энг муҳими, дастлабки тергов вақтида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш имкониятларини янада кенгайтириш борасида беназир қадам бўлди.

Ўзбекистон Президентининг 2012 йил 2 августда қабул қилган “Суд тизими ходимларини ижтимоий ҳимоялаш ва суд тизими мустақиллигини янада ошириш тўғрисидаги” Фармони ҳам бу борадаги ишларнинг узвий давомидир. Унда судьяликка биринчи марта тайинланган (сайланган) шахсларнинг Адлия вазирлиги ҳузуридаги Юристар малакаси ошириш маркази, Олий суд ва Олий хўжалик судида тайёргарлик ва стажировка ўташи, шунингдек, судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини татбиқ этиш ҳам кўзда тутилган.

2012 йил 18 сентябрда қабул қилинган “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонун бу борада муҳим аҳамият касб этди. Хусусан, жиноят процессида “Хабес корпус” институтини қўллаш амалиётини янада кенгайтириш мақсадида 2012 йил 19 сентябрдан бошлаб судга қадар иш юритув босқичида шахсни лавозимидан четлаштириш ва тиббий муассасага жойлаштиришдек процессуал мажбурлов чораларини қўллаш ваколати судларга ўтказилди.

Шу тариқа қамоққа олишга санкция бериш эҳтиёт чораси, лавозимдан четлаштириш ва шахсни тиббий муассасага жойлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чораларини фақат суднинг қарори асосида қўллаш тартибининг белгилангани, авваламбор, фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиз экани, улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч қандай асос бўлмагани ҳақидаги конституциявий норма амалда рўёбга чиқишининг яққол ифодасидир.

Шунингдек, 2014 йил 4 сентябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонунга мувофиқ Жиноят-процессуал кодексига белгиланган эҳтиёт чораларининг доираси кенгайтирилди. Яъни, уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ва унинг муддатини узайтириш судлар ваколатига берилди. Бу билан, бир томондан, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини одил суд орқали муҳофаза қилиш имконияти янада кучайди ҳамда қўшимча қафолатлар белгиланди. Қолаверса,

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

суднинг мустақиллиги, суд ҳокимиятининг таъсирчанлиги ошди. Бу эса фуқароларнинг судларга бўлган ишончини янада мустаҳкамламоқда.

Суд-ҳуқуқ соҳасидаги олиб борилаётган ислоҳатлар жараёнида асосий эътибор суд ҳокимиятининг нифузини ошириш, чинаккам мустақиллигини таъминлашга қаратилган. Шу мақсадда 2014 йил 21 январда “Судлар тўғрисидаги” Қонунига ҳам айрим қўшимча ва ўзгартиришлар киритилди. Ушбу киритилган ўзгартиш ва қўшимчаларга кўра эндиликда Ўзбекистон фуқароси бўлган, ўттиз ёшдан кичик бўлмаган, олий юридик маълумотга ва ихтисослиги бўйича авваламбор ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларда камида беш йиллик меҳнат стажига эга бўлган шахс судья лавозимига тайинланади. Беш йиллик стаж нима учун талаб қилинаётгани ўз-ўзидан тушунарли. Ушбу муддат мобайнида ходим ўз билим ва малакасини ҳар жиҳатдан ошириши, суд-ҳуқуқ тизимидаги давлат сиёсатининг моҳиятини чуқур англаши, ўзига хос ҳаётий тажрибага эга бўлиши мумкин, судьялар мақомини белгиловчи бошқа қонун ҳужжатлари такомиллаштирилди.

Мухтасар айтганда, суд-ҳуқуқ тизимида конституциявий талаблар асосида амалга оширилаётган ислоҳотлар самараси ўлароқ, аҳолининг ҳуқуқ ва манфаатлари таъминлаб келинмоқда. Зеро, Асосий қонунимиз туб замирида ҳам шу муқаддас заминда яшаётган ҳар бир инсонни рози қилиш, уларнинг эзгу ниятларини рўёбга чиқариш ҳамда инсонпарварлик тамойилларига асосланган демократик жамиятни барпо этиш мақсади мужассамдир.

СЕКЦИЯ: ЕКОНОМІКА

Юрій Кучма, Тетяна Фесенко
(Северодонецьк, Україна)

ПРО ВИБІР МІСЦЯ РОЗТАШУВАННЯ ТОРГОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

В наш час будівництво торгових підприємств потребує набагато більше коштів, ніж раніше. Значно зросли ціни на землю та торгові площі. Устаткування також вимагає значних інвестицій. Для досягнення обороту, який би забезпечував необхідну рентабельність, потрібен тривалий час, тому вдалий вибір місця розташування торгового підприємства відіграє часто вирішальну роль у досягненні успіху.

Найважливішим індикатором якості місця, в якому розташовано підприємство, служить купівельна спроможність жителів району, що знаходяться в сфері впливу самого підприємства. Величина цього району залежить від характеру товару, привабливості асортименту, положення підприємств конкурентів та інших параметрів. Частота покупок продовольства, особливо свіжих товарів, дуже висока, тому в даному випадку покупці згодні долати лише невеликий шлях. Тому відстань від покупця до торгового підприємства часто вирішальна при виборі покупцем місця покупки продовольчих товарів.

Прогнозування обороту є центральною і найбільш складною процедурою при виборі місця розташування торгового підприємства. І зважаючи на наявність певних методологічних труднощів із прогнозуванням можливого обороту, виникає актуальна необхідність застосування сучасних методів для вирішення цієї задачі.

Згідно з [1, с. 3] існують чотири основні підходи до прогнозування обороту торгового підприємства. Коротко оглянемо ці методи.

Метод контрольного списку або рейтингова методика. Він передбачає оцінку кожного варіанту розташування магазину за фіксованим набором параметрів. Значення параметрів для всіх варіантів оцінюються експертом. Шкала неявно визначається самим експертом по кожному параметру. Це мабуть, найпоширеніший метод для прийняття рішення про розміщення торгового підприємства. Очевидною перевагою методу є його простота і дешевизна. Фактично наявність експерта, який вміє гарно оцінювати майданчики, є необхідною умовою для застосування даного методу. Але це ж є і головним недоліком методу.

Другий метод це аналоговий підхід. Аналоговий підхід заснований на використанні значень деяких характеристик існуючих торгових підприємств як основи прогнозу для нових. Потім на основі максимізації обороту або очікуваного прибутку магазину вибирається оптимальне місце розташування. Аналоговий підхід очевидніше методу контрольного списку, оскільки орієнтований на пряме обчислення прогнозу обороту при деяких спрощувачих передумовах. Але як і попередній метод він не має у своїй основі алгоритму, який давав би точний результат будь-якому аналітику, що його використовує.

Третій метод, регресійний аналіз, використовує підхід, заснований на побудові регресії обороту від основних характеристик розташування магазину. І згідно з отриманими результатами вибирається місце, що забезпечує максимально очікуване значення обороту. У цілому метод досить часто застосовується у випадках мережевих роздрібних компаній. Проблеми, пов'язані з використанням регресійного аналізу, мають в основному недоліки використання будь-якого статистичного методу

Останній четвертий підхід, ґрунтується на використанні моделей виявлених переваг. Моделі виявлених переваг є розвитком просторових моделей, таких, як гравітаційна модель або модель Рейлі [2, с. 34].

Розглянемо більш докладніше цю модель. Маємо два конкурентних торгових підприємства A та B . Згідно моделі, сила тяжіння F_{AP} , створювана магазином A у точці P , знаходиться в прямій залежності від привабливості цього магазину та в зворотній – від відстані між A і точкою P . При цьому привабливість магазинів визначається якістю і спектром наданих послуг (відповідно коефіцієнти K_A і K_B , аналог маси в гравітаційній моделі), а відстані між магазинами і місцем перебування споживача складають величини r_A і r_B відповідно. Вплив фактора відстані на вибір споживача може бути відбитий з використанням двох гіпотез:

- пропорційно квадрату відстані між центром і споживачем (класична модель Рейлі);
- відповідно до експонентного закону (модифікована модель Рейлі).

Розглянемо перший випадок. Система залежностей, що відбиває силу тяжіння магазинів A та B , має наступний вигляд:

$$F_{AP} = \frac{K_A}{S_A^2}; F_{BP} = \frac{K_B}{S_B^2}. \quad (1)$$

За умови «байдужості», що встановлює границю сили тяжіння магазинів $F_{AP} = F_{BP}$, та допускаючи наприклад, що $K_A > K_B$ отримуємо

$$S_A^2 = k \cdot S_B^2, \quad (2)$$

де $k = K_A / K_B$ – коефіцієнт, що відбиває співвідношення якості і спектра послуг, наданих магазинами A та B .

Нехай відстань між магазинами A та B складає величину $2a$. Вибравши прямокутну систему координат таким чином, щоб магазини A та B , розташовувалися на осі абсцис симетрично відносно початку координат, проведемо розрахунок квадратів відстаней S_A і S_B . Використовуючи координати точок $A(-a,0)$, $B(a,0)$, $P(x, y)$ і рівняння (2), отримаємо

$$(x+a)^2 + y^2 = k((x-a)^2 + y^2) \quad (3)$$

З рівняння (3), переходимо до рівняння

$$(k-1) \cdot x^2 + (k-1) \cdot y^2 - 2a(k+1) \cdot x + (k-1) \cdot a^2 = 0. \quad (4)$$

Відзначимо, що при однаковій привабливості магазинів A та B ($k=1$), одержуємо $x=0$. Це означає, що лінія байдужості для клієнтів лежить на осі Oy і відповідно до цього вибір магазину визначається розташуванням покупця в одному з квадрантів обраної системи координат.

При виконанні прийнятої раніше умови $k > 1$ границя байдужості описується рівнянням

$$x^2 + y^2 - 2amx + a^2 = 0, \quad (5)$$

яке отримано з (4) шляхом розподілу обох частин на $k-1$ і заміни перемінних $m = (k+1)/(k-1)$.

Додавши до обох частин рівняння (5) величину $a \cdot m^2$, перетворимо отриманий вираз з використанням формули квадрата різниці та отримуємо

$$(x-am)^2 + y^2 = a^2(m^2 - 1), \quad (6)$$

де $m > 1$, тому що $k > 1$.

Формула (6) являє собою рівняння окружності, зміщеної відносно початку координат на величину $a \cdot m$.

Радіус цієї окружності R дорівнює

$$R = \sqrt{a^2(m^2 - 1)} = \frac{2a\sqrt{k}}{k-1}. \quad (7)$$

Ця окружність є лінією байдужості, що може бути інтерпретована в такий спосіб: для будь-якої крапки P , що знаходиться всередині окружності (6), сила тяжіння магазину B буде перевершувати силу тяжіння A , і тому покупець віддасть перевагу магазину B . В іншому випадку, якщо точка P знаходиться поза межами цієї окружності, він вибере магазин A (див. рис. 1).

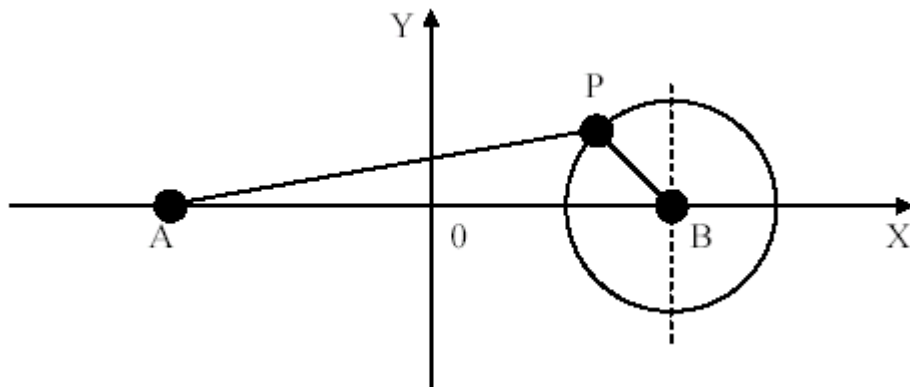

Рис. 1. Лінії байдужості переваг у моделі Рейлі (окружність)

Використання моделі Рейлі дозволяє оцінити графічно вплив системи переваг покупців на просторовий розподіл попиту для магазинів. Зрозуміло, що класична модель Рейлі досить спрощена в початкових умовах, та не враховує ряд факторів, таких як вплив маленьких магазинів, вплив речового ринку, розташованого в тому же районі, на вибір покупця, та інше.

Деяких недоліків позбавлена модифікована модель Рейлі за гіпотезою про зниження притягання магазину для покупця при збільшенні відстані покупця від магазину по експонентному закону. Це ще більш підсилює значимість фактора розміщення і приводить до розширення зони дії магазину B класичної моделі.

У цій ситуації система, що характеризує силу тяжіння A та B , представляється в такий спосіб:

$$\begin{aligned} F_{AP} &= K_A \cdot e^{-S_A} \\ F_{BP} &= K_B \cdot e^{-S_B} \end{aligned} \quad (8)$$

Лінія байдужості також знаходиться з умови $F_{AP} = F_{BP}$, що після логарифмування здобуває наступний вигляд:

$$S_A - S_B = \ln K_A - \ln K_B = \ln(K_A/K_B). \quad (9)$$

Оскільки $\ln(K_A/K_B) = const$, співвідношення (9) являє собою рівняння гіперболи.

Графік, зображений на рис.2, характеризує зону впливу двох магазинів, розділених цією гіперболою.

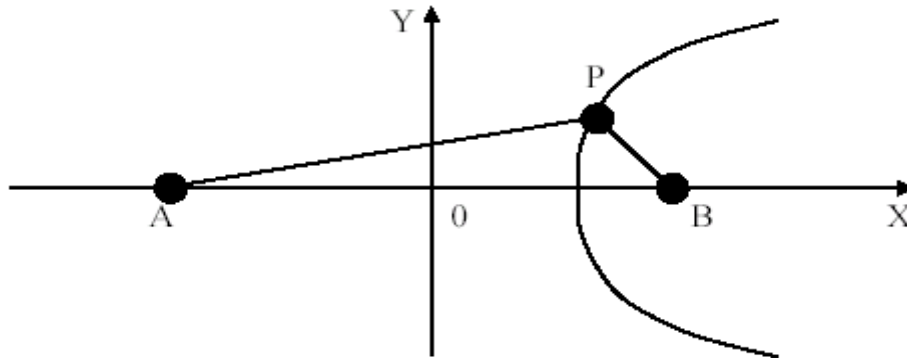

Рис. 2 Лінії байдужості переваг у модифікованій моделі Рейлі

Наступна модель виявлених переваг, яку ми розглянемо базується на аксіомі Люса [1, с. 5]. Згідно цієї моделі ймовірність вибору P_{ij} споживачем i певної торгової точки j дорівнює частці, яку становить корисність використання цієї точки U_{ij} в сумі корисностей всіх n можливих магазинів. Кожен споживач може вибрати тільки одну торгову точку і не менше, ніж одну. Формула виглядає так:

$$P_{ij} = \frac{U_{ij}}{\sum_{k=1}^n U_{ik}}$$

Якщо ми підставимо в цю формулу функцію корисності мультиплікативного вигляду, то отримаємо формулу моделі мультиплікативної взаємодії (МСІ). Її окремим випадком є відома модель Хаффа [1], що включає тільки два параметри - площа торгової точки та її віддаленість від споживача в ситуації i :

$$P_{ij} = \frac{(S_j / T_{ij}^\lambda)}{\sum_{k=1}^n S_k / T_{ik}^\lambda}$$

де T_{ij} - відстань торгової точки j від споживача в ситуації i ; S_j - площа торгової точки j ; λ - параметр, що знаходиться емпірично; n - кількість торгових точок.

Метод заснований на використанні моделей виявлених переваг має дві важливих переваги над іншими методами. Перша полягає в можливості одержання кількісного результату з максимальною точністю. Причому точність прогнозів в моделях виявлених переваг вища, ніж у попередньо розглянутих методах. Друга перевага полягає в кращій інтерпретованості отриманих результатів моделі.

Проведений огляд методів, дозволяє побачити принаду використання моделей виявлених переваг для прогнозування місця розташування торгового підприємства. Подальший розвиток ми вбачаємо в використанні моделі виявлених переваг для отримання зон впливу торгових підприємств, та прогнозування об'ємів попиту на товари споживацького кошика згідно розробленої моделі [3, с. 242] для кожної торгової точки. Отриманий попит буде враховувати умови конкуренції між торговими підприємствами. Також можлива зворотна модель, яка дозволить визначити оптимальну точку розміщення, та розмір нового торгового підприємства в межах міста чи району міста. Причому буде враховано умови ринку та конкурентного середовища яке склалось на поточний момент.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Угаров А.С. Методы выбора местоположения торговой точки // Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. – №6.
2. Малыхин В.И. Математическое моделирование экономики: Учебно-практическое пособие. – М.: Изд-во УРАО, 1998. – 160 с.

3. Кучма Ю.В., Кучма Г.В. Математическое моделирование спроса и оптимальной цены продажи товара // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2004. – 5(75). – С. 240-243.

*Алуа Мустафа, Гулназым Сунгуалиева
(Алматы, Казахстан)*

ISLAMIC FINANCE IN A GLOBAL CONTEXT

Nowadays Islamic banking and finance is known as a fast growing industry and progressively important part of the global financial system. Different countries across the world adopt special legislation to allow Islamic banks and financial institutions operate as alternative to conventional finance.

Islamic system is a financial system that is based on Islamic principles and values, which eliminates riba and ensure a profit sharing mechanism in the financial system. This system is market base economy, where goods and services are exchanged freely according to the demand and supply by barter or money with debit or credit value. Entrepreneurs are encouraged to create wealth through employment and social activities. It is a balance between the two systems, it is emphasis both individual economic freedom and the need to serve the common good. The Principles Of Islamic Finance as followed:

- Wealth must be generated from legitimate trade and asset-based investment. (The use of money for the purposes of making money is expressly forbidden)
- Investment should also have a social and an ethical benefit to wider society beyond pure return.
- Risk should be shared.
- All harmful activities (haram) should be avoided. [1]

Islamic Banks Started in 1974 in Egypt with the first Islamic Bank “Nasser social bank” followed by Islamic development bank in 1975, now there are over 600 Islamic Banks globally. The fundamental concept is that the money has no inherent value and should be used as a measure of worth.

Shari'ah Compliant Products: products that exchangeable for money, products are not prohibited in Islam, products are not traded under duress; products that are free from Riba, products are traded in the open market, products that are not monopolized by one party.

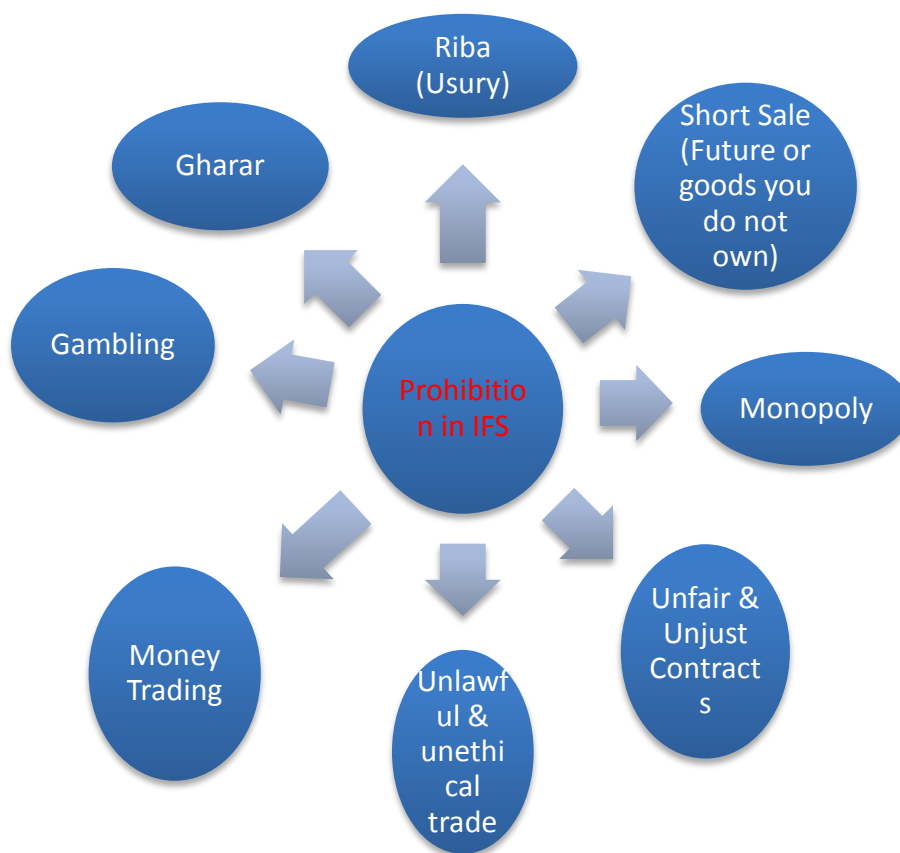

diagramme 1/Prohibition in Islamic Financial System/ by Dr Aly Khorshid/

Islamic Finance is a global financial system and it is an economic system based on Risk sharing, which makes money ethically. It is not a religious system, its open for all people Muslim and non-Muslim to take part . Islamic

finance tools may have different terminology, the global economy apply similar tools, but the risk have not been shared fairly between the parties. [2, p 3, 12-16]

Kazakhstan has joined the list of countries that have altered their legislation in order to facilitate Islamic banking and finance. One major Islamic bank has opened a subsidiary in Kazakhstan, which has begun project financing and has announced plans to offer retail financial services. Kazakhstan has adopted legislation adequate to allow the wide range of Islamic banking and financial transactions. Major conventional banks in Kazakhstan offer a variety of savings accounts with guaranteed return of 100% of principal, deposit insurance, and substantial interest payments. An Islamic bank in Kazakhstan would face serious problems in competing with these terms. [3]

The economic researches convey that the market of Islamic banking and finance industry is growing 15-20% annually. People are looking for new ways of managing their finances. Kazakhstan cannot stay away from these trends. Modern Islamic banking and finance legislation has originated not bottom up from the Islamic faithful, but top down from multinational businesses seeking a profitable market position. The Republic of Kazakhstan became the first country in the Commonwealth of Independent States to introduce fundamental legislative amendments after indentifying the volume and future prospectus of Islamic finance. The implementation of Islamic finance at a legislative level in Kazakhstan played an important role in the development of the country's economy and infrastructure. In particular, it extends the range of financial services, which makes Kazakhstan's financial market more competitive, and is a means of attracting investment capital and major players from the worldwide Islamic financial industry to Kazakhstan. [4, p 18-19] Taken alone by the numbers of international conferences and forums dedicated to Islamic finance and business, Kazakhstan has indisputably become the regional leader in promoting Islamic ideas of banking and doing business in the region. Among others the "Seventh World Islamic Economic Forum" was held in June 2011, the "Second Islamic Finance Forum" took place in September 2011, the "Kazakhstan International Halal Expo '2012" and the "Third Kazakhstan Islamic Finance Conference" were both organized in October 2012. These events underline Kazakhstan's declared goal to develop the country into the regional center for Islamic finance in the former Soviet Union. [5, c 32-35] The development of Islamic finance and its stability during the global financial crisis, growing demand for Islamic financial products, and an increasing need for the investments to the real sector have created favorable conditions for the industry's development in Kazakhstan. Nevertheless, it has intrinsic strengths and weaknesses. [6, p 14-19]

Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> • No interest and interest-based transactions. • Strong demand for riba free and ethical finance • Risk sharing • Equity shares and ownership of real assets in investment projects. • Banks do not create or destroy money. • No speculation, no debt trading. • Ethical and moral values, increasingly demanded around the globe, already ingrained to Sharia principles • Profit rate determined by real economy, no price distortion. • Stable economic growth, predictable. • No systemic bankruptcies, no bailouts. 	<ul style="list-style-type: none"> • Lack of or inadequate institutional infrastructure required type, as well as the insufficiency of the existing one. • Lack of experience on the part of businesses and low financial literacy of the population • Sharia scholars deficit • The absence of a single center for the generalization of the experience and implementation in practice • Low competitiveness of Islamic financial institutions in the traditional financial markets • The absence of a coherent concept for the development of Islamic financial center in Kazakhstan

Table 1/Strengths and weaknesses of Islamic financial system/by author.

Islamic banking and finance in Kazakhstan has been gradually developing, nonetheless it is quite far from a full readiness of the market. Here are some recommendations and suggestion, which can be helpful for further development in the current Kazakh banking scenario.

- Despite of low market penetration, banking sector has high potential market in Kazakhstan. The industry should amend its business strategy so that awareness must be created at a better level among the population of the country. This will increase the potential market for Islamic products.
- From the government should take actions in informing and educating the market on Islamic finance goals, mission, principles and mechanisms.
- To develop evidence-based concept of development of Islamic finance in the country on the basis of the economic laws, the study of the economy, the prospects for socio-economic development of society;
- Ensuring microfinance, the industry should enhance the channelization of funds to rural population and the agro-sector.

- Practical implementation of the planned actions by Islamic financial arrangements with its adjustment depending on radical economic reforms.

The banking and financial pundits are of the opinion that the chances for Islamic banking are higher in Kazakhstan because of declining customer trust in years old conventional banking industry due to the impact of global financial and debt crisis on the local Kazakh banks. While the majority of Kazakhstan's citizens are Muslim, the country is largely secular, and president's policy has been to build good relations with all religions. The country of Kazakhstan has a lot to offer for Islamic banking and finance. The banking and business sector of country shows a promising potential for the industry. [7] Islamic finance is understood as achieving maximum risk sharing—diversifies risk and allows it to be shared largely. Implications that follow are: a close relationship between finance and real economic activities and the rate of return to finance determined by the rate of return to real economic activities rather than the reverse. This system's full operation leads to financial stability, growth of income and employment, and, as a result, reduction in poverty. To obtain these results, preconditions must exist, including a developed financial system; rule of law; legal institutions that protect investors, creditors, and property rights; good governance; policy discipline to ensure macroeconomic stability; and trust in government and institutions. Globalization is a multi-faceted and multi-dimensional process of growing inter-connectedness among peoples and nations. The combined economic and financial globalization refers to growing trade flows and unhindered movement of investment, production, and finance, which is accompanied by standardization of associated processes, regulations, and institutions, and facilitated by the free flow of information, ideas, and technology. [8, p 15-17] The articulation of an Islamic ethos and its role in providing restraints against what one sees as the deleterious effects of globalization, particularly financial globalization. At the same time, the role of globalization in providing further insight on Islamic values. The importance of pluralism, and of the realization that there is not one "scientific" way of doing things; but this realization interpreted within the rubric provided the Qur'an and the Islamic past. [9, p 59-60]

The Islamic Financial Services Industry is of course part of the broader global financial system, but it is comprised of instruments, infrastructure, institutions and markets that apply Shari'ah rules and principles in their design and operations. The Islamic financial system appears to be able to perform substantially all of the functions associated with typical conventional financial transactions and it therefore has sub-sectors that are similar to the conventional financial system. These sub-sectors consist of, among other things, the Islamic banking industry, the Islamic money market, Islamic capital markets (equity and bond markets), the Takaful (Islamic insurance) industry and the Islamic asset/wealth management industry. As a practical matter, generally in most countries where Islamic banks operate, they are currently governed by the same regulations that govern conventional banks; such regulations generally follow the guidelines of the Basle Committee on Banking Supervision. [10, p 115-118] Notwithstanding with Islamic requirements, Islamic finance is functional, competitive, for-profit, and, in some areas, thriving. From a Western business perspective, the prohibition of interest is the single most challenging concept to adapt to when compared to traditional financing structures. There are two economic perspectives forming the nomenclature of this challenge: supply and demand. [11, p 382-383] The development of Islamic finance brings diversity to financial markets and financial transactions. When market players with different sets of values enter a market, they increase the variety of financial transactions, which in turn promotes financial market development and creates business opportunities. [12] At the same time, it has a positive effect on the real economy through more efficient resource allocation. Islamic finance that offers a broad range of products and services is also important from the perspective of financial market and financial system stability.

The success of globalization will depend on the spread and degree of risk sharing around the world. The greater the momentum, the deeper the markets and wider the spectrum of risk-sharing instruments, greater will be shared ownership and participation by larger number of people in finance. Faster, deeper, wider financial development has a symbiotic relationship with globalization as the feedback process between the two strengthens both. Evidence suggests that, thus far, the degree of risk sharing achieved by globalization is insignificant. It is suggested that parallel progress and challenges also characterize Islamic finance. While it has experienced a phenomenal success in the last two decades, Islamic finance has still a long way to go to achieve its objective of maximum risk sharing. It was suggested that, in case of Islamic finance, the progress achieved to date is a negligible fraction of the potential. The reasons are identical to those offered in financial globalization. It is suggested that financial, legal, institutional developments, and greater pace of instrumentalization of basic modes of transactions permitted, would accelerate progress of Islamic finance.

REFERENCE MATERIAL

1. Islamic financial system // <http://www.islamic-banking.com/islamic-finance.aspx>
2. Dr Aly Khorshid. About «Islamic finance» // Department of Social and Economic Science – 2013. – P. 3, 12-16.
3. Islamic Banking in Kazakhstan Law.
4. G.N. Khaki1 Bilal Ah. Malik2: Islamic Banking and Finance in Post-Soviet Central Asia with Special Reference to Kazakhstan / Prof. G.N. Khaki1 Bilal Ah. Malik2 // Journal of Islamic Banking and Finance, Vol. 1 No. 1, December 2013. – P. 18-19.
5. A dissertation paper studying demand and commercial viability of Islamic banking in Kazakhstan // Madi Akmambet // Economy & Finance, Business-2013. – P. 32-35.

6. А.А.Нуримов Ж.С.Раимбеков // Актуальные проблемы развития и управления исламской финансовой индустрией в Казахстане. А.Нуримов Ж.С.Раимбеков. КазУЭФМТ. –Астана, 2011.– С.14-19.

7. Recent developments of Islamic finance in Kazakhstan // Timur Omarov // Head of Islamic finance division//RFCA

8. Abbas Mirakhor. “Islamic Finance and Globalization: A convergence” / Abbas Mirakhor // MPRA Paper No. 56026, posted 20. May 2014. – P. 15-17

9. M. Ali Khan. “Globalization of financial markets and Islamic financial institutions” / M. Ali Khan // Islamic Economic Studies. Vol. 8, No. 1, October 2000. – P 59-60.

10. Frederick V. Perry, Scheherazade S. Rehman. “Globalization of Islamic Finance: Myth or Reality” / Frederick V. Perry, J.D., Ph.D., Scheherazade S. Rehman, Ph.D. // International Journal of Humanities and Social Science Vol. 1 No. 19; December 2011. – P. 115-118.

11. Theodore Karasik, Frederic Wehrey, Steven Strom. “Islamic Finance in a Global Context: Opportunities and Challenges” / Chicago Journal of International Law // Volume 7 | Number 2 Article 3. – P. 382-383.

12. Toshihiko Fukui. “Islamic finance – developments, diversity and challenges”/ Toshihiko Fukui // Nikkei Islamic Finance Symposium. – Tokyo, 23 February, 2008.

*Ҳакимжон Ҳакимов
(Тошкент, Ўзбекистон)*

МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ОМИЛЛАР ТИЗИМИ

Макроиқтисодий барқарорлик таъминлаш ҳар бир мамлакат иқтисодий сиёсатининг асосий вазифаси ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 2016 йилда мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг устувор вазифаларини белгилаб берар эканлар “Мамлакатимизни демократлаштириш ва модернизация қилиш борасида бошланган тизимли ислохотларни, иқтисодиётимизда, авваламбор, саноат ва қишлоқ хўжалигида туб таркибий ўзгаришларни сўзсиз давом эттириш, хусусий мулк, тадбиркорлик ва кичик бизнесни жадал ривожлантириш ва бу соҳа вакиллари манфаатларини ҳимоя қилиш, макроиқтисодий мутаносибликни таъминлаш 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишига айланиши зарур” [1, 1-6], деб таъкидладилар. Айни пайтда Ўзбекистон иқтисодиётининг янада кучли, барқарор ва мутаносиб ривожланган ҳолда майдонга чиқиши, жаҳон бозорларида ўзимизнинг мустақкам ўрнимизни эгаллаш, шулар асосида изчил иқтисодий ўсишни таъминлаш, халқимизнинг ҳаёт даражаси ва фаровонлигини янада ошириш бўйича олдимизда турган устувор вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш чораларини кўриш лозим.

Шу билан бирга бугунги ижтимоий-иқтисодий вазиятда макроиқтисодий барқарорликни мустақкамлашга қаратилган илмий тадқиқотлар кўламини кенгайтириш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Макроиқтисодий барқарорликка эришишга таъсир қилган ҳодиса ва жараёнлар яхлит мажмуи “макроиқтисодий барқарорликни таъминловчи омиллар тизими” дейилади.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминловчи омиллар тизими факторларнинг хусусияти ва кўрсаткичларга таъсир этиш даражасига кўра 2 гуруҳга бўлинади:

1. Умумий омиллар.
2. Хусусий омиллар.

Ҳар бир кўрсаткич бўйича барқарорликка таъсир қилган, ўзаро бир- бирини тўлдирган, бир- бирини тақозо этган ва доимо ҳаракатда бўлган омиллар – умумий, асосан алоҳида кўрсаткичнинг барқарорлигига хизмат қилган ёхуд барқарорлаштиришнинг маълум бир босқичида муҳим рол ўйнаган омиллар – хусусий омиллар ҳисобланади.

Халқаро амалиётга кўра умумий омилларга қуйидагилар киради:

- ❖ миллий иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар;
- ❖ пул –кредит ва банк тизими самарадорлиги ва шаффофлиги;
- ❖ истеъмол, инвестиция ва давлат харажатларининг ўсиши;
- ❖ иқтисодиётдаги рақобат ва солиқ муҳити;
- ❖ экспорт ҳажмининг ўсиши;
- ❖ инновацион ишлаб чиқариш имкониятлари;
- ❖ оқилона бандлик соҳасидаги тадбирлар;
- ❖ даромадларни тақсимлашнинг шаклланган тизими ва бошқалар.

Таркибий ислохотларнинг мақсади иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини, фан ва техниканинг сўнгги ютуқларидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқаришни такомиллаштириш, аҳоли ижтимоий ҳимоясини ва фаровонлигини оширишни таъминлашдан иборат бўлади. Мазкур сиёсат асосини мамлакатнинг йирик табиий ресурслари, ички салоҳиятидан самарали фойдаланиш, иқтисодиётнинг асосий тармоқларини тараққий эттириш ва уларнинг мамлакатдаги ички иқтисодий муаммоларни ҳал этишга йўналтириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва бошқалар ташкил этади.

Шу асосда давлатнинг макро ва микро даражада таркибий ўзгартиришлар борасидаги ишлари қуйидаги масалаларни ҳал этишга қаратилади [2, 48-б]:

1. Макроиктисодий даражада:

- ялпи талабни ошириш;
- жамғарма нормасини ошиши ва унинг инвестицияга айланиш шартларини таъминлаш;
- экспортни рағбатлантириш;
- маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни ҳимоялаш мақсадида импортни тартибга солиш.

2. Микроиктисодий даражада:

- самарасиз иктисодий тузилмаларни йўқ қилиш ёки қайта ташкил қилиш;
- янги монополияларни ташкил топишига йўл қўймаслик;
- капитални тармоқлараро оқимини таъминлаш мақсадида фонд бозори ривожини рағбатлантириш ва тартибга солиш;
- хўжалик фаолияти субъектларининг бозор муносабатларини жорий этиш тадбирлари.

Айни дамда, ҳар қандай мамлакат иктисодиётининг таянадиган асосий устунлардан бири бўлиб молиявий жиҳатдан мустақкам ва барқарор фаолият кўрсатувчи банк тизими ҳисобланади. Ҳар бир мустақил давлатнинг ижтимоий-иктисодий ривожланиш даражаси ва келажакдаги тараққиёти аввало мазкур мамлакатда барпо этилган ва мунтазам равишда такомиллаштирилиб бориладиган банк тизимининг фаолиятига боғлиқдир.

Иктисодиётни модернизация қилиш ва техник қайта қуроллантириш, мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ошириш, аҳоли турмуш даражасини муттасил ўстиришни таъминлаш каби вазифаларни амалга ошириш бошқа чора-тадбирлар қатори пул-кредит сиёсат воситаларидан самарали фойдаланишга ҳам чамбарчас боғлиқ.

Пул -кредит сиёсатининг оралик мўлжалларига қуйидагилар киради:

- муомаладаги пул массасини қайд этилган даражада тутиб туриш;
- фоиз ставкасини жорий макроиктисодий сиёсат мақсадларига мос даражада бўлишига эришиш;
- валюта курсининг иктисодий ўсиш, тўлов балансининг барқарорлиги, инфляциянинг меъёр даражасида бўлишини таъмилайдиган даражада бўлишига эришиш.

Ҳукумат давлат харажатлари, солиқлар ва давлат бюджети қолдиғини мақсадли ўзгартириш орқали бандлик даражаси, ишлаб чиқариш ҳажми, инфляция суръатлари ва тўлов баланси ҳолатини ўзгартиришга йўналтирилган махсус қарорларни қабул қилиши мумкин. Ҳукумат бу орқали мамлакатни барқарор ривожлантиришга қаратилган чора- тадбирлар комплексини амалга оширади.

Мамлакатда иқтисодий фаоллик даражасини кўтариш, инвестицион ва рақобат муҳитини яхшилашда солиқ механизмнинг аҳамияти юқори.

Солиқ сиёсатини амалга оширишда иқтисодиётда солиқ юқини оптимал даражада сақлаб туришга ҳаракат қилинади.

Солиқ юқи деганда, мамлакат давлат бюджети таркибидаги солиқлар миқдорининг ялпи ички маҳсулот ҳажмига нисбати тушунилади. Солиқ юқининг даражаси ўз навбатида мамлакатнинг иқтисодий қудратига, инфляция даражасига, давлатнинг ваколатли функцияларни қўллашига, колаверса, бозор муносабатларининг ривожланишини ва ижтимоий ҳаракат доирасига бевосита боғлиқ бўлади.

Ишлаб чиқариш жараёнини бошқаришда, инвестициялар, илмий текширув ва тажриба конструкторлик ишларини рағбатлантириш ва тартибга солишда давлат томонидан солиқ имтиёзларидан кенг фойдаланилади.

Солиқ имтиёзлари рағбатлантириш ва мақсадга мувофиқ йўлланлишига қараб қуйидагиларга бўлинади:

- солиқлардан бутунлай озод этиш;
- янги тузилган қорхонаарга имтиёзлар бериш;
- солиқ тўлашдан вақтинча озод этиш;
- солиққа тортиладиган базани камайтириш;
- солиқдан қисман озод қилиш;
- хорижий инвестицияларга имтиёзлар бериш;
- экспортга имтиёзлар бериш ва ҳ.к.

Шунингдек, истеъмол ҳажми динамикаси иқтисодиётнинг пировард мақсадини ва яшаш даражаси ошишини билдирса, инвестициялар ҳажмининг ўзгариши ресурс имкониятларининг ўсиши ва техник янгиликларнинг моддийлашинини англатади. Экспорт ҳажмининг ошиши эса олтин- валюта захираларининг кўпайишига ва тўлов баланси барқарорлигига имконият яратади.

Фан – техника тараққиёти ютуқларидан фойдаланиш макроиктисодий барқарорликнинг асосини ташкил этади [3, 87-б]. Бугунги кунда барча ривожланган мамлакатлар макроиктисодий барқарорлик сиёсатида ушбу омилнинг иштироки бекиёсдир. Ҳозирда жаҳоннинг кўплаб мамлакатлари ўзларининг товар бўйича рақобатбардошлиklarини оширишни инновациялардан фойдаланиш, илмий-техникавий салоҳиятни юксалтириш орқали юқори технологик маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳисобига таъминламоқда.

Макроиктисодий барқарорликни таъминлашда амалга оширилаётган таркибий ўзгаришлар орасида фан-техника тараққиётини таъминлайдиган, ўсишда нисбатан юқори суръатга эга бўлган тармоқлар гуруҳини ташкил этиш биринчи даражали диққатга сазовордир. Бу гуруҳлардаги ишлаб чиқариш тармоқларига кимё, нефтькимёси саноати, энергетика, электроника, радиотехника саноати, соф ва ўта соф материаллар, ЭҲМ лар,

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

рақамли дастурлар билан бошқариладиган станоклар, роботлар, лазерли алоқа воситалари, назорат қилиш ва бошқарувнинг компьютер тизимлари ва бошқалар қиради.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда фан-техника ютуқларидан кенг фойдаланиш йирик таркибий ўзгаришларга олиб келади, натижада тармоқлар ва соҳалар бўйича ишчи кучини талаб этиш ва тақсимлашда ҳам катта ўзгаришлар бўлади. Қишлоқ хўжалиги, ундирувчи саноат ҳамда анъанавий материаллар, айниқса қора металлургия маҳсулотлари ишлаб чиқаришда банд бўлганлар сони кескин равишда қисқаради. Хизмат кўрсатиш соҳаси иқтисодиётнинг энг динамик секторига айланиб, унинг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси ҳам, бу соҳада банд бўлганлар сони ҳам ортиб боради.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда меҳнат ресурсларининг ҳолати муҳим аҳамиятга эга. Меҳнат бозорида бошқа ресурслар бозори сингари талаб ва таклиф қонуни амал қилади. Ишчи кучининг баҳоси ҳисобланган реал иш ҳақи ҳажми ошса ишчи кучига бўлган талаб қисқаради, агар реал иш ҳақи ҳажми камайса, ишчи кучига бўлган талаб ортади, ишчи кучи таклифи эса камайди. Ишчи кучига бўлган талаб миқдорининг ишчи кучи таклифи миқдоридан кам бўлиши ишсизликни келтириб чиқаради. ЯИМни яратишда қатнашадиган иқтисодий ресурсларнинг энг асосийларидан бири бўлган меҳнат ресурсларидан тўлиқ ва оқилона фойдаланиш шу сабабли ҳам аҳамиятли ҳисобланади.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминловчи хусусий омиллар қуйидаги чора-тадбирларни ўз ичига олади.

1-жадвал

Макроиқтисодий барқарорликни таъминловчи омиллар

Кўрсаткичлар	Омиллар
Пул массасисининг ўсиши	Ички бозорни товарлар ва хизматлар билан тўйинтириш
Инфляция даражаси	Ялпи талаб ва ялпи таклифни тартибга солиш, инфляцияни таргетлаш амалиётини қўллаш, баҳолар ва даромадларни тартибга солиш
Ишсизлик даражаси	Талабни рағбатлантириш орқали ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш, янги иш ўринлари яратишни рағбатлантириш, кадрларни қайта тайёрлаш
Давлат бюджети камомади	Давлат харажатларини оптималлаштириш, давлат трансфертларини камайтириш, солиқ базасини кўпайтириш, Марказлашган ва ҳукумат кафолати остидаги инвестицияларни камайтириш
Давлат қарзи	Расмий захираларни тартибга солиш, валюта назорати, ташқи савдо сиёсати, ички макроиқтисодий тартибга солиш, капитал ва жорий операциялар ҳисоби бўйича мувозанатни таъминлаш, марказлашмаганган инвестицияларни кўпайтириш
Ташқи қарзлар бўйича тўловлар	
Олтин-валюта захиралари ҳажми	
Валюта алмашув курси девалвацияси	
Миллий бозорда хорижий товарлар улуши	Маҳаллий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, ички бозорни ташқи рақобатдан ҳимоялаш.
ЯИМда жамғармалар улуши	Инвестицияларни рағбатлантириш, банк тизими очиклигини таъминлаш
Аҳоли даромадлари бўйича табақаланиши	Прогрессив солиқ тизимини қўллаш, аҳоли реал даромадларини ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш.

Лекин тарихий тажриба шуни кўрсатадики, макроиқтисодиётда ҳар қандай хусусий ҳол пировадида умумий ҳолатга таъсир қилади. Яъни, барча омиллар бевосита ёки билвосита макроиқтисодий барқарорликка, унинг натижавий кўрсаткичи ҳисобланган барқарор иқтисодий ўсишга ҳам таъсир қилади [4,25-6].

Мустақилликнинг дастлабки йилларида юзага келган мураккаб муаммоларнинг муваффақият билан ҳал этилиши, макроиқтисодий мувозанатни таъминланиши, дастлаб иқтисодий пасайишни бартараф этилиши ва сўнгра иқтисодий ўсишга эришиш давлатимиз иқтисодий сиёсати чуқур ўйланган ва илмий асосланган эканлигидан далолат беради.

Айниқса, иқтисодий ўсиш суръатларининг барқарорлик касб этганлиги, мамлакатимизни ривожлантириш борасида кейинги йилларда қайд этилаётган натижалар бу хулосалар қанчалик асосли эканлигини кўрсатди.

Бу ютуқларга эришишда, бош ислохотчи ҳисобланган давлат томонидан ислохотлар стратегиясининг тўғри белгилангани ва оқилона макроиқтисодий сиёсат олиб борилганлиги ҳал қилувчи рол ўйнади.

МАНБАЛАР ВА АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир // Халқ сўзи, 2016 йил, 16 январь.
2. Государственное регулирование рыночной экономики: федеральный, региональный и муниципальный уровень: (Вопросы теории и практики)/РАГС при Президенте РФ. – М. : Изд-во РАГС, 1998. – 319 с.
3. А. Бекмурадов, С. Сагторов, Ж. Тўраев, К. Солиев, С. Рўзиев. “Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида”. 3- қисм. “Кичик бизнес ва тадбиркорлик ривожини – давр талаби”. – Т.: ТДИУ, 2005. – 257 бет.
4. Ҳакимов Ҳ.А. Макроиқтисодий барқарорлик: назария ва амалиёт. Илмий рисола. – Т.: ТДИУ, 2015. – 83 бет.

*Юлія Шевченко
(Ірпінь, Україна)*

ВПЛИВ ТА НАСЛІДКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Головною стратегічною метою економічної політики України на сучасному етапі є підтримка стабільних темпів економічного зростання. Однією з головних тенденцій, що характеризує сучасний розвиток світової економіки та фінансів, є глобалізація. Процесу формування глобальної економіки та фінансової глобалізації не можна уникнути, але важливо відстоювати національні інтереси, формувати національну модель розвитку, яка дасть змогу ефективно використовувати потенціал України [1].

Питання розвитку світового господарства та економік країн світу у контексті фінансової глобалізації перебувають у центрі уваги таких науковців як Дж.Тобін, Л.Клайн, А.Тейт, Дж.Гелбрейт, В.Іноземцев, А.Некіпелов, Ю.Акюза та М.Ширакаву, та інші.

Україна включена у глобалізаційні процеси дуже незначною мірою. Це пов'язано з тим, що Україна – досить замкнена країна, і не є інтегрованою до міжнародних економічних та політичних відносин. Безумовно, не можна бути вільним від глобалізації тоді, коли глобалізація прогресує, тому прояви глобалізації впливають і на українську державу. Проте, якщо розглядати позитивну і негативну сторони глобалізації, то Україна здебільшого не використовує позитиви, зазнаючи натомість впливу від негативів глобалізації, зокрема це проявляється в:

- домінуванні економічно розвинених країн,
- пригніченні розвитку окремих галузей національної економіки, що не завжди готові до повноцінної міжнародної конкуренції, заміщення їх імпортом,
- соціальна нерівність у порівнянні з економічно успішними країнами,
- підпорядкуванні інтересам потужних транснаціональних корпорацій.

Позитивні сторони прояву глобалізації на економіку України наступні:

- можливість брати активну участь в обговоренні режимів регулювання міжнародних економічних відносин;
- скорочення витрат на здійснення зовнішньоекономічних операцій, що є дуже важливим, оскільки загальне підвищення цінової конкурентоспроможності українських виробників найактуальніше питання сьогодення. Цим самим наша країна виконає одну з головних умов поглиблення відносин з Європейським Союзом та отримає можливість захисту інтересів України та її підприємств відповідно до міжнародних форм та процедур, що мінімально залежать від коливання політичних відносин з тією чи іншою країною.

Забезпечення інвестиційної привабливості України для іноземних інвесторів за рахунок приєднання країни до загальноприйнятих у світі регулятивних норм також є однією із позитивних сторін. Іноземні інвестори не довіряють політичній та економічній нестабільності в країні і тому забирають свої капіталовкладення, а це негативно впливає на розвиток виробничої промисловості [2].

Для України стратегічно важливою метою має стати стимулювання структурних реформ усередині країни, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності у відкритому ринковому середовищі, що є стратегічно важливою метою [3].

На жаль, на сьогодні Україна недостатньо залучена до цих процесів, оскільки вона:

- значно відстає від провідних держав світу в галузі інформатизації та розвитку інформаційних технологій;
- перебуває лише на початку формування власних ТНК, конкурентоспроможних на глобальному рівні й здатних до здійснення глобальної стратегії розвитку.

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

Зараз в Україні представлені провідні світові бренди, корпорації (Coca-Cola, Samsung, Toyota та ін.), яким вигідно працювати в Україні та які можуть знаходити користь в тій структурі експорту, яка є в країні, особливо в галузі необробленої промисловості : хімії, чорної та кольорової металургії. [2]

– не приділяє належної уваги координації своєї зовнішньоекономічної політики з іншими пострадянськими й постсоціалістичними країнами, що розвиваються, це робить політику мало гнучкою та в цілому послаблює зовнішні позиції.

Відповідно до опублікованого дослідження Всесвітнього економічного форуму, Україна за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2015-2016 рр. посіла 79-е місце серед 140 країн світу, втративши за рік три позиції (у попередньому рейтингу займала 76-у позицію), що відображено на рис.1.

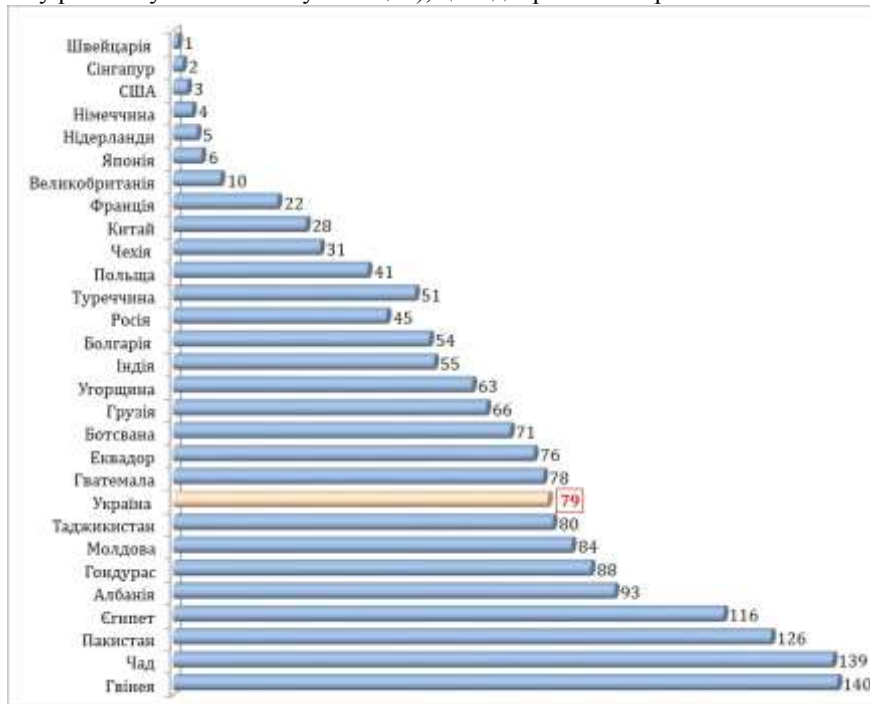

Рис.1. Україна у рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2015-2016рр.

Згідно з даними дослідження, Україна найбільше втратила позицій за показниками, які характеризують розвиток інфраструктури, макроекономічне середовище та розвиток фінансового ринку країни.

Причому, за деякими позиціями країна «очолює» списки з кінця, зокрема, за міцністю банків нам присвоєно 140 місце зі 140 країн світу; за регулюванням фондових бірж –135, за інфляційними змінами –134. [4]

Динаміка змін позицій України в рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності наведена на рис.2.

2010-2011 (з 139 країн)	2011-2012 (з 142 країн)	2012-2013 (з 144 країн)	2013-2014 (з 148 країн)	2014-2015 (з 144 країн)	2015-2016 (з 140 країн)
89	82	73	84	76	79

Рис.2. Динаміка змін позицій України в рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності

За оцінками експертів, найбільш проблемними факторами для ведення бізнесу у нашій країні визначено: корупцію, ускладнений доступ до фінансів, інфляцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, неефективну державну бюрократію, складність податкового законодавства, регулювання валютного ринку, часту зміну урядів, обмежувальне регулювання ринку праці, недостатню здатність до інновацій, невідповідну якість інфраструктури, злочинність та крадіжки, низьку якість охорони здоров'я, недостатню освіченість і погану етику робочої сили. [4]

Якісне оновлення української економіки за рахунок використання конкурентних переваг в агропромисловій, транспортній і освітній сферах забезпечить економічне зростання на 6,5 %. Це найкращий шлях, який дозволить Україні знайти свою нішу в світовому господарстві.

Серед ключових прогнозів на 2016 р. ми бачимо передумови для відновлення промислового виробництва. Його обсяги у 2016 р. можуть збільшитись на 2,5 % завдяки відносній стабілізації у секторі вуглевидобутку та потенційному зростанню замовлень у машинобудуванні. Більше зростання можливе лише у разі підвищення світових цін на залізну руду та чорні метали. Правда, більшість експертів такого зростання цін не очікують.

Стратегія адаптації України до процесів глобалізації включає взаємопов'язані стратегії, реалізовані державою залежно від ступеня інтенсивності впливу глобалізаційних чинників на національну економіку. Зокрема, в Україні доцільна реалізація стратегії стимулювання процесів глобалізації. На першому етапі стратегія повинна будуватися на підтриманні наявних досягнень:

- вирішення спільними зусиллями глобальних проблем;
- допомога найменш розвиненим регіонам;
- активна участь у діяльності міжнародних організацій.

На другому етапі зовнішньоекономічна стратегія стимулювання процесу глобалізації повинна передбачати:

- активну інтеграцію;
- зміцнення валюти країни;
- налагодження експортно-імпортних зв'язків, збільшення товарообігу;
- вдосконалення законодавства та інвестиційного клімату;
- поліпшення рівня життя населення;
- спрямування інвестицій на розвиток інфраструктури;
- участь у побудові нової фінансової архітектури та інші заходи. [2]

Україна повинна будувати якісно нову соціально орієнтовану модель глобалізації, основою якої має стати людина, і мета держави – перехід від індустріальної до інформаційної стадії розвитку. Основними принципами, здатними об'єднати населення України є забезпечення рівних стартових умов на інноваційному рівні; гарантовані соціальні стандарти для всіх верств населення. [5]

Підбиваючи підсумок, слід зауважити, що Україна поступово інтегрується до міжнародних фінансових ринків і наслідки глобалізаційних процесів стають дедалі відчутнішими для української фінансової системи. Позитивний чи негативний вектор змін від глобалізації залежить від рівня розвитку національної економічної та фінансової систем країни. Зважаючи на той факт, що чим могутніша фінансова система країни, тим більше позитивних результатів вона може отримати від процесу глобалізації, в Україні слід виробити політику, що здатна протистояти викликам фінансової глобалізації, запобігти негативним наслідкам цього процесу. Насамперед з метою збереження стабільності на національному фінансовому ринку необхідна чітка система впливу держави на рух фінансових потоків у країні та приплив іноземного капіталу. Не варто чекати поки Україна стане достатньо розвинутою і не включатися у глобалізацію, адже тоді ми гарантовано опинимося на узбіччі глобалізаційних процесів. Не можна знайти зараз країну, яка йде шляхом ізоляціонізму. До таких країн належить хіба що Північна Корея, можливо, також Куба.

Тому, Україна таки повинна інтегруватися до міжнародних економічних відносин і знайти своє реальне місце та можливості для максимізації позитивів глобалізації і мінімізації негативів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Трофимова Т.С. Фактори розвитку фінансової системи України в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>. – Назва з екрану
2. Вплив глобалізації на рівень конкурентоспроможності національної економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leksiopedia>. – Назва з екрану
3. Скарбовий С.С. Фінансова глобалізація України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bsfa.edu.ua/files//sekciya2/teza_skarbovoy.pdf. – Назва з екрану
4. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/tegy/indeks-globalnoyi-konkurentospromozhnosti>. – Назва з екрану
5. Якубенко С.С. Україна і глобалізаційний простір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/yakubenko-ss-ukrayina-i-globalizatsiyniy-prostir/>. – Назва з екрану

Науковий керівник – старший викладач Н.Я.Климчук

*Людмила Штефан
(Вінниця, Україна)*

ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ВАЛЮТНИХ КРИЗ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

За роки незалежності в українській економіці спостерігалось щонайменше три валютні кризи – в 1998-му, 2008-му і 2014 рр. Така регулярність і періодичність цього явища змушує досліджувати його причини й механізми виникнення для виявлення загальних закономірностей. Актуальність дослідження валютних криз також визначається їхнім впливом на всі стадії відтворювального процесу. Це спричиняє зв'язок між валютними й загальними економічними кризами.

Найдокладніше проблематику розвитку і поширення валютних криз розкрито в працях таких західних учених, як П. Кругман, К. Рейнхарт, П. Бачетт, Н. Рубіні, М. Фрідман, Ф. Хайєк, Е. Хансен та інші. У наукових працях А. Гальчинського, В. Гейця, Б. Данилишина, С. Науменкової, А. Чухна досліджуються проблеми валютних криз і девальвації національної валюти в економіках, які розвиваються. Проте причини валютних криз в умовах глобалізації потребують подальшого теоретико-методологічного осмислення.

Метою статті є виявлення загальних закономірностей причин валютних криз у національній економіці в 1998-му, 2008-му та 2014 рр., а також розробка концептуальних рекомендацій для їхнього регулювання.

Динаміка національної економіки з 1991-го до 2014 року мала циклічну траєкторію розвитку і пройшла два середніх цикли (рис. 1). Перший охоплював період із 1991-го до 1998 року і був усіченим, оскільки мав лише дві фази – кризи й депресії. Другий середній цикл тривав із 1999-го до 2014 року і мав усі класичні фази економічного циклу – поживлення, зростання, кризи, депресію.

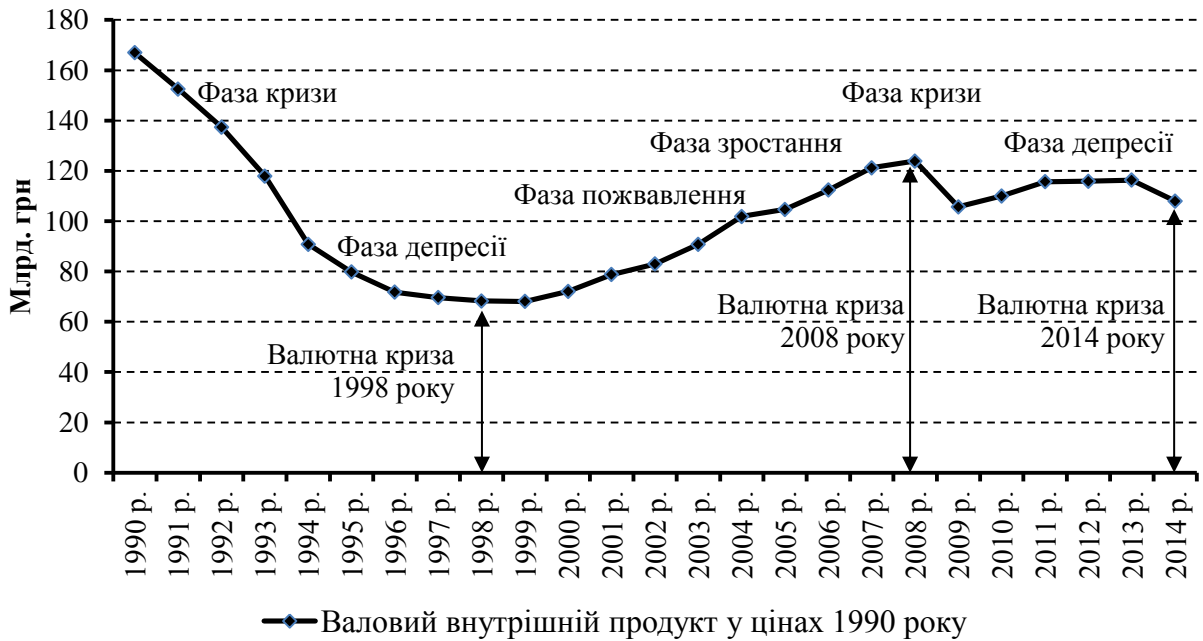

Рис. 1. Циклічна динаміка вітчизняної економіки та валютні кризи *

* Джерело: складено автором за матеріалами [1, 2]

Порівняння фаз класичного економічного циклу з валютними кризами дає змогу зробити висновок, що такі кризи виникали на різних фазах економічного циклу. Так, валютна криза 1998 року мала місце на фазі депресії першого середнього циклу, криза 2008-го припала на фази зростання й кризи другого середнього циклу, а криза 2014 року вибухнула на фазі депресії другого циклу. Таким чином, можна зробити висновок, що валютні кризи прямо не пов'язані з класичною циклічною динамікою й спричиняються іншими факторами. Незбігання в часі класичної економічної кризи та валютної кризи також змушує розмежовувати ці економічні явища та констатувати, що вони можуть спричинятися як одна одною, так і можуть бути не пов'язаними між собою.

Будь-яка економічна криза насамперед пов'язана з невідповідністю попиту і пропозиції на певний економічний елемент – і валютні кризи не є винятком. Різка зміна пропозиції або попиту на національну й іноземні валюти призводить до втрати рівноваги між валютами і подальшого пошуку балансу шляхом зміни валютних курсів. У результаті національна валюта або підвищується, або знижується в ціні. При цьому валютну кризу в національній економіці частіше пов'язують саме з девальвацією курсу вітчизняної валюти, зниженням пропозиції іноземної валюти й вичерпанням золотовалютних резервів країни.

Пропозиція іноземної валюти в національну економіку забезпечується кількома шляхами: експортом національного товару у світову економіку й одержанням валютної виручки; зовнішнім кредитуванням національної економіки; іноземними інвестиціями в національну економіку. Відповідно попит на іноземну валюту забезпечується: імпортом у національну економіку; кредитуванням іноземної економіки; інвестиціями в іноземну економіку.

Обсяг іноземних інвестицій у національну економіку дуже незначний, фінансова система є не настільки потужною, щоб значною мірою фінансувати іноземний сектор, а економічна система також несуттєво його інвестує. При цьому національна економіка має значні обсяги зовнішнього кредитування й імпорту. Тому найвагомішими факторами, які визначають пропозицію та попит на іноземну валюту, є зовнішнє кредитування національної економіки й імпорт. Розглянемо ці макроекономічні процеси у взаємозв'язку з виникненням валютних криз. Динаміка сальдо торговельного балансу визначає пропозицію та попит на іноземну валюту. На

рис. 2 відображено динаміку сальдо торговельного балансу та зазначено дати валютних криз. Як свідчить аналіз, найбільше від'ємне сальдо торговельного балансу в ході циклічності національної економіки спостерігалось протягом:

- 1997-1998 рр. на фазі депресії першого середнього циклу;
- 2007-2008 рр. на фазі зростання другого середнього циклу;
- 2012-2014 рр. на фазі депресії другого середнього циклу.

Зіставляючи ці дані з датами валютних криз у національній економіці, можна стверджувати, що збільшення від'ємного сальдо платіжного балансу випереджало виникнення валютних криз. Саме після певних періодів економічного розвитку, коли в зовнішній торгівлі домінує імпорт над експортом, і створюється максимально від'ємне сальдо та виникають валютні кризи.

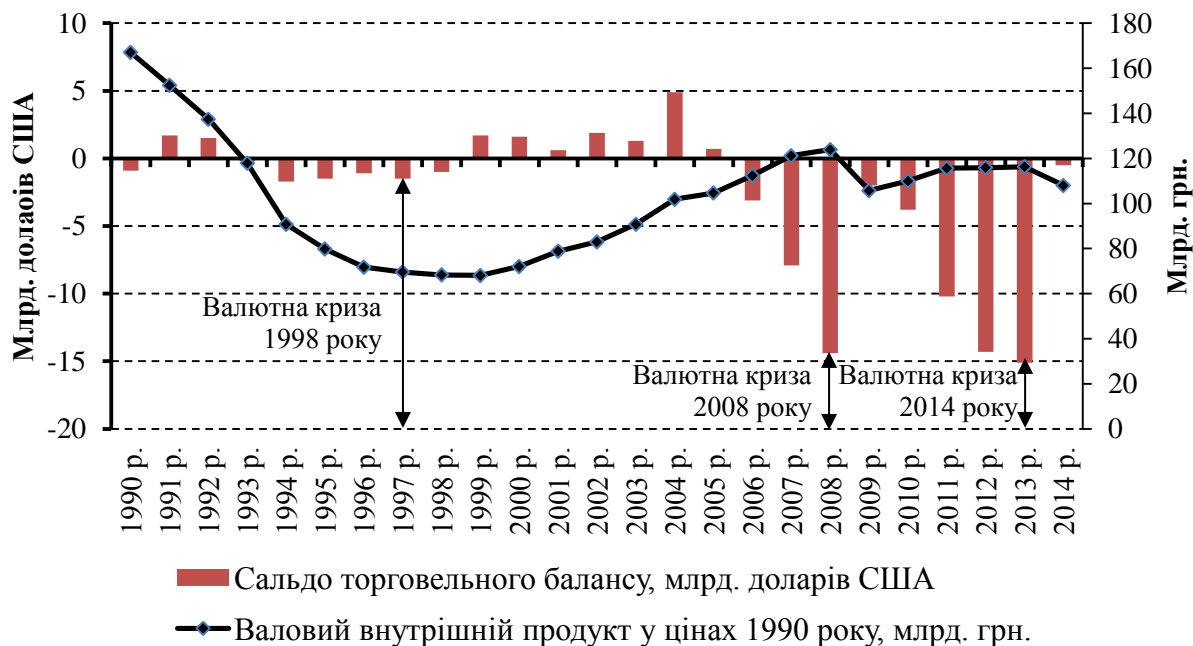

Рис. 2. Динаміка сальдо торговельного балансу й валютні кризи *

* Джерело: складено автором за матеріалами [1, 3]

Проаналізуємо другий фактор пропозиції та попиту на іноземну валюту - динаміку зовнішніх кредитів національної економіки. Дослідження свідчить, що в ході циклічності національної економіки зовнішнє кредитування постійно зростало, що в короткостроковій перспективі створює приплив іноземної валюти. Однак у довгостроковому інтервалі з урахуванням термінів повернення й обслуговування кредитів зростання обсягів зовнішнього кредитування створює попит на іноземну валюту. Отже, встановлено, що в національній економіці постійно існує два фактори, які збільшують попит на іноземну валюту. Перший - це від'ємне сальдо платіжного балансу, другий - зовнішнє кредитування. Дефіцит торговельного балансу, який зберігається тривалий час, призводить до виснаження золотовалютних резервів.

Таким чином, з урахуванням цих двох факторів у національній економіці періодично складається макроекономічна диспропорція, яка проявляється в підвищеному попиті на іноземну валюту. І в 1998-му, 2008 р. і в 2013 р. між двома економічними процесами – зовнішнім кредитуванням і сальдо торговельного балансу утворювався максимальний розрив. Економічна сутність цього розриву полягає у створенні максимального попиту на іноземну валюту. Задовольнити цей попит можна за рахунок наявних золотовалютних резервів або зовнішнього кредитування. За низького рівня золотовалютних резервів і неможливості задовольнити попит на іноземну валюту за рахунок зовнішнього кредитування диспропорція призводить до зниження курсу національної валюти.

Третім фактором, який впливає на пропозицію та попит на іноземну валюту є світові фінансові, валютні й загальноекономічні кризи. Ці кризи породжують вплив грошового капіталу з національних економік та обмеження кредитування. Все це скорочує пропозицію іноземної валюти на зовнішньому і внутрішньому ринках. На вплив іноземного капіталу також істотно впливає й політична нестабільність, які призводять до відпливу іноземного капіталу, створюючи дефіцит іноземної валюти. Таким чином, у випадку збігу трьох виділених факторів, а саме – від'ємного сальдо торговельного балансу, високого рівня зовнішнього кредитування та регіональної або світової фінансової кризи в національній економічній системі з великою часткою ймовірності виникає валютна криза.

За диспропорцією між від'ємним сальдо торговельного балансу й зовнішнім боргом ховається головне протиріччя національної економіки – це галузева структура промисловості. Вітчизняна економіка успадкувала

від радянської домінування виробництва засобів виробництва над виробництвом товарів споживчого попиту. З одного боку, національна промисловість не може виробляти товари споживчого попиту в необхідному обсязі для задоволення потреб населення. З другого боку, самі галузі виробництва засобів виробництва пред'являють попит на паливні ресурси — газ, нафту, які забезпечуються також за рахунок імпорту. Тому диспропорція в галузевій структурі зумовлює диспропорцію між експортом та імпортом, а також диспропорцію між пропозицією та попитом на іноземну валюту.

Є кілька причин того, що девальвація національної валюти не сприяє врегулюванню торговельного балансу й галузевої структури національної економіки, їх можна розділити на внутрішні й зовнішні. Група внутрішніх причин пов'язана з низьким рівнем заощаджень, відсутністю привабливого інвестиційного клімату, високим рівнем оподаткування, високими процентними ставками, відсутністю сприятливих для розвитку внутрішнього виробництва митних ставок і тарифів. Усе це не дає змоги згідно з інвестиційним механізмом циклічності, виявленим М.І. Туган-Барановським, “вільному грошовому капіталу проникати в промисловість” [4, с. 322].

Група зовнішніх причин пов'язана з тиском світового виробничого, торговельного й фінансового капіталу на національну економіку й весь відтворювальний процес. У світовій економіці існує надлишок виробничих потужностей і недостатньо ринків збуту. Тому світовий капітал спрямовується не у сферу національного виробництва, інвестування, яке пов'язане з ризиками й конкуренцією, а в сферу споживання. Згідно з положеннями М.І. Туган-Барановського такі види криз, як банківські, фондові, кредитні, кризи на ринках нерухомості та на ринках окремих ресурсів є похідними промислової кризи. Наприклад, лауреат Нобелівської премії П.Р. Кругман зазначає, що більшості валютних криз наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. у країнах, які розвиваються, передували зростання зовнішнього кредитування та дисбаланс у зовнішній торгівлі, а саме перевищення імпорту над експортом [5].

Як свідчить практика, міжнародні фінансові інститути, насамперед МВФ, виявляються не готовими до регулювання й розв'язання валютних криз, які охоплюють одночасно десятки країн. Тому боротьба з валютними кризами стає внутрішньою справою конкретних країн. Для України необхідно розв'язати комплекс заходів, а саме: поступово обмежувати споживання імпортованих товарів з метою регулювання диспропорції в торговельному балансі між імпортом і експортом; створювати умови для нагромадження капіталу всередині країни з метою зниження залежності від зовнішніх джерел капіталу у формі кредитів; інвестувати національний й іноземний капітал в імпортозаміщуюче виробництво; розвивати галузі з виробництва споживчих товарів; удосконалювати технологічні процеси у галузях із виробництва засобів виробництва з метою зниження енергоємності й обмеження імпорту паливних ресурсів; регулювати фінансовий й кредитний ринок з метою недопущення диспропорцій у кредитуванні; розвивати експортні галузі для збільшення припливу валюти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
3. Офіційний сайт Світового банку. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD/countries?display=default>.
4. Туган-Барановский М.И. Периодические промышленные кризисы / М.И. Туган-Барановский. – М.: Директмедиа Паблшинг, 2008. – 479 с.
5. Krugman P. Currency crises. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.mit.edu/krugman/www/crises.html>.

*Шухрат Йўлдошев
(Фаргона, Ўзбекистон)*

МУСТАҚИЛ ЎЗБЕКИСТОН МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ СИЁСАТИНИНГ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ВАЗИФАЛАРИ

Ўзбекистон истиқлолга эришганидан сўнг жамиятнинг барча жабҳаларида, жумладан, давлат қурилиши, иқтисодиёт, ижтимоий соҳа, маданият, халқ таълими, соғлиқни сақлаш ва бошқа соҳаларда кенг ислохотлар бошланди. Маънавиятни юксалтириш ислохотларнинг иқтисодиёт билан тенг, устувор йўналиши, деб эълон қилинди.

Мустақиллик йиллари жамиятда юз берган ўзгаришлар халқимизнинг миллий ўзлиги, миллий ғурурини янада юқори bosқичга кўтарди. Энг аввало халқимиз миллий ғоя, маънавияти, миллий манфаатларимиз билан боғлиқ масалаларни чуқурроқ ва кенгроқ тушуна бошлади. Биз ким эдик, нималарга эришдик ва қайси олий мақсадларга интиляпмиз, деган саволлар Ўзбекистон ёшларининг ўй-хаёлидан мустаҳкам ўрин олди.

Ёшларимизнинг маънавий эhtiёжларини ривожлантириш, маънавий тарбиялаш – давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Буни Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислох Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” китоби мисолида яққол кўриш мумкин. Китобда асосий урғу ёшларимизнинг маънавий тарбиясига қаратилгани ҳолда куйидагилар урғуланади: “Бугунги мураккаб глобаллашув даврида маънавият соҳасида вужудга келаётган долзарб муаммолар, халқимиз маънавиятини асраш ва юксалтириш, айниқса ёш авлоднинг қалби ва онгини турли зарарли ғоя ва мафқуралар таъсиридан сақлаш ва ҳимоя қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилади.”¹

“Биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтди бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз, беқиёс аҳамият касб этади. Агар биз бу масалада хушёрлик ва сезгирлигимизни, қатъият ва масъулиятимизни йўқотсак, бу ўта муҳим ишни ўз ҳолига, ўзибўларчиликка ташлаб кўядиган бўлсак, муқаддас кадриятларимизга ва улардан озиқланадиган маънавиятимиздан, тарихий хотирамиздан айрилиб, охир-оқибатда ўзимиз интилган умумбашарий тараққиёт йўлидан четга чиқиб қолишимиз мумкин”²

“Бинобарин, маънавиятга қарши қаратилган ҳар қандай таҳдид ўз-ўзидан мамлакат хавфсизлигини, унинг миллий манфаатларини, соғлом авлод келажagini таъминлаш йўлидаги жиддий хатарлардан бирига айланиши ва охир-оқибатда жамиятни инқирозга олиб келиши мумкин”³.

Бугунги кунда дунёнинг айрим ҳудудларида ана шундай ҳаракатлар натижасида катта маънавий йўқотишлар юз бераётгани, миллатнинг асрий кадриятлари, миллий тафаккури ва турмуш тарзи издан чиқаётгани, ахлоқ-одоб, оила ва жамият ҳаёти, онгли яшаш тарзи жиддий хавф остида қолаётганини кузатиш мумкин.

Энг ёмони, бундай хуружларнинг пировард оқибати одамни ўзи туғилиб ўсган юрти ва халқидан тонишга, ватанпарварлик туйғуларидан маҳрум этишга ва ҳамма нарсага лоқайд бўлган шахсга айлантиришга қаратилганида намоён бўлмоқда”¹.

Китобда Ислох Каримов “маънавий таҳдид” иборасини илмий муомалага киритади ва унинг мукамал таърифини беради: “Маънавий таҳдид деганда аввало, тили, дини, эътиқодидан қатъий назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафқуравий, ғоявий ва информацион хуружларни назарда тутиш лозим, деб ўйлайман”.

Бундай хуружларга нимани қарши қўйиш керак? Ўзликни англаш: қадимий тарих ва аждодлар меросини чуқур билиш: мустақил фикрлаш: диёримиздаги барча ўзгаришларга дахлдорлик туйғуси билан яшаш зарур, деб жавоб берган бўлардим.²

Маънавият ўзининг чуқур ижтимоий педагогик заминига эгадир. Шу маънода унинг ақлий ва ҳиссий дунёси, ҳаёти, уларнинг таълим-тарбия воситасида қайта яратилиши ва такомиллаштирилишидир. Бугунги кундаги ёшлар маънавияти миллий ғоя ва мафқурани таркибий қисм сифатида ўз ичига олади, уларни озиқлантиради, ҳаракатлантиради, ақлий ва ҳиссий асос вазифасини ўтайди.

Миллатнинг онги, дунёқараши, ўзлигини ва ўз туб манфаатларини англаши, келажак тараққиёт ҳақидаги тасавурлари, интилишлари, ўз турмуш тарзи мазмунини такомиллаштириш истаклари ва режалари, маданий меросга ва замонвий кадриятларга муносабати билан боғлиқ..

2008 йил “Ёшлар йили” деб номланиши муносабати билан унинг дастурида муайян маънавий тарбиявий вазифалар – “ёш авлодни ҳаётга қатъий эътиқод ва қарашлар руҳида, менталитетимизга ёт бўлган зарарли таъсирлар ва оқимларга қарши тура оладиган миллий ҳамда умуминсоний кадриятлар руҳида тарбиялаш” шаклида белгиланди¹. Бу бежиз эмас, зеро антик давр файласуфи Сукротнинг фикрича ҳам, “Аввал маънавий-руҳий оламни ўзгартириш зарур, кейин ҳаётни, ташқи дунёни ўзгартириш мақсадга мувофиқдир” деб ҳисоблайди.²

Мисол учун, “Авесто”нинг туб маъно-моҳиятини белгилаб берадиган учлик “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал” деган тамойилни оладиган бўлсак, унда ҳозирги замон ёшлари маънавий тарбияси учун ҳам беҳад ибратли бўлган сабоқлар борлигини кўриш мумкин. “Авесто”да борлиқнинг яхлитлиги ва бир бутунлиги, инсон ҳаётининг табиат билан уйғунлиги масаласи ёшларнинг шаклланаётган руҳий оламига чамбарчас боғлиқ ҳолда кўрсатилганлиги ижтимоий педагогика учун қимматлидир. Бу ҳолат ёш авлодлар маънавий дунёсини шакллантиришда атроф-муҳит қадим замонлардан буён қандай кучли тарбиявий таъсир ўтказиб келганига яна бир бор эътиборимизни қаратади.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, - 2008. 176б. 2-бет.

² Ўша манба. 4-бет.

³ Ўша манба. 12-б.

¹ Ўша манба. 13-б.

² Ўша манба. 14-17-б.б.

¹ “Ёшлар йили” давлат дастури тўғрисида. Ўзбекистон Президентининг Қарори. 2008 йил 29 февраль // Халқ сўзи, 2008 йил 1 март

² Назаров Қ. Билиш фалсафаси - Тошкент.: “Университет” 2005.- 348б. 32-бет

Яна бошқа бир мисол, “Алпомиш” ўлмас асарини халқимиз асрлар давомида яратган, ўз иймон-этикодидек асраб-аввайлаган, қанча авлод-аждоғларимиз “Алпомиш” достони асосида тарбия топган, ўзлигимизни англаган, маънавий бойликка эга бўлган. Чунки “Алпомиш” достони ижодий тафаккуримиз, маънавий бойлигимизнинг ёрқин намунаси бўлиб, тарихий илдизларимизни қанчалик чуқур экани, халқимиз қандай табиий-ижтимоий муҳитда шаклланиб, ривожланганини, аждоғларимизнинг олис даврларда ҳам жамоа бўлиб, бир-бирига елкадош бўлиб, ўз бошига тушган қийинчиликларни биргаликда енгиб яшаганини ёрқин бўёқларда тасвирлаб беради.³ Ана шунинг учун ҳам, маънавият Ўзбекистонда янги жамият қуришнинг иқтисод билан бирга устувор йўналишларидан ҳисобланади. “Халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш – Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир”, - деб таъкидлайди Ислоҳ Каримов, яъни “Маънавият – инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратлидир”, деб баҳо беради.⁴

Маънавият мавзуси Буюк шоир, аллома Мир Алишер Навоий ижодида кенг ўрин тутди. Мисол учун:

Чун риёзат рафъ этиб руҳоният,

Салб бўлғоч кимсадин нафсоният.

Қолмағай руҳониятдин ўзга ҳеч,

Сен таҳаллуфдин бу маъни ичра кеч.¹

Навоий ушбу сатрларда “руҳоният” тушунчасини инсонга хос асл фазилатларда намоён бўлади, деб билади. Яъни инсон ўзини ҳайвон билан яқинлаштирувчи нафсониятдан воз кечганида, уни худо билан бирлаштирувчи фаол, имкониятлари воқеъ бўлган ички руҳий олами мазмунида ишлатмоқда.

Ғарб мамлакатларида маънавият масаласи Шарқдагидек устуворлик касб этмаётир. Шу боис “Тафаккур” журналида 1996 йилда АҚШнинг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва мухтор элчиси Стенли Эскудеро муҳбир билан суҳбатда: “Аммо бизда маънавий жиҳатдан қашшоқланиб қолишдан қўрқув ҳисси йўқ эмас. Маънавий қашшоқлик баъзан диннинг жамият ҳаётидаги ўрнини тушуниб етмасликдан пайдо бўлади”.² деган эди.

Ижтимоий тараққиёт жараёнида атама мазмуни кенгайиб ва чуқурлашиб боради: моддийликка кирмайдиган барча ижтимоий ҳодисалар мажмуи “маънавий маданият” деб атала бошланди. Булар – илм-фан, фалсафа, ахлоқ, ҳуқуқ, дин, таълим-тарбия, оммавий ахборот ва тарғибот, мафкура, урф-одатларнинг мафкура ва этикод билан боғлиқ жиҳатлари, интернет имкониятлари ва шу қабилар. Бундай кенг талқиндаги “маънавий маданият”, табиийки, “маънавият” тушунчасини бойитди ва замонавийлаштирди.

Мамлакатимизнинг ўз мустақиллигини қўлга киритиши эркин фикрлайдиган, ўз-ўзини англайдиган, жамият мақсад ва манфаатларини тушуниб етадиган, ҳар томонлама етук комил инсонни тарбиялаш вазифасини давлат сиёсати устувор йўналиш қилиб белгиланди. Уни амалга ошириш эса энг аввало тарбияланувчиларнинг ички руҳий маънавиятини бойитиш ва мустақил дунёқарагини шакллантиришни тақозо этади.

Шунинг учун «Маънавият»га таъриф беришда Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг назарий қарашларига, миллий қадриятларимизни, тарихий ва маданий меросимизни тиклаш борасидаги амалий фаолиятларига таянишимиз, уни ўзимиз учун дастуруламал қилиб олишимиз мақсадга мувофиқ. Юртбошимизнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” китобида маънавият ҳам табиат, жамият каби узлуксиз ҳаракатдаги жараён эканлигини, инсон фикри, тафаккури, ҳис-ғуйғуси тиним билмаганидек, уларнинг маҳсули бўлмиш маънавияти ҳам доимо ўзгариш ва янгиланишда бўлишини уқдириб: «Маънавият авваламбор одамни руҳан покланишга, қалбан улғайишга чорлайдиган, инсон ички дунёсини, иродасини бақувват, имон-этикоддини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган куч...»¹ деб таърифлаган эди. Бу таърифда инсон фаолиятининг барча маънавий қирралари қамраб олинган бўлиб, биз бундан буён маънавият ҳақида сўз юритганимизда унга методологик асос сифатида таянамиз.

Эълон қилинган маънавиятга оид мақолаларда, ўтказилаётган анжуманларда «Маънавият» тушунчасига таъриф бериш, унинг жамият, инсон ва миллат тараққиётидаги ўрнига катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, «Ватан туйғуси» китобининг муаллифлари «Маънавият — жамиятнинг, миллатнинг ва ёки айрим бир кишининг ички ҳаёти, руҳий кечинмалари, ақлий қобиляти, идрокини мужассамлаштирувчи тушунча», - деб таърифлаганлар.²

Бундан ташқари бир қатор олимларимиз анжуманларда қилган маърузаларида «маънавият — инсондаги ахлоқ одоб, билим, илм, имон, ихлос ва инсоният камолоти учун ижобий таъсир қилувчи тизим ёки маънавият — инсоннинг ақлий, ахлоқий, илмий, амалий, мафкуравий қарашлар йиғиндиси ҳисобланиб, диний

³ Каримов И.А. “Юксак маънавият – енгилмас куч” Т.:Маънавият-2008. 176б. 33-34-бет

⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-китоб, Т., 1996 йил, 80-81-бет

¹ Алишер Навоий. “Лисон ут-тайр. Асарлар. XV томлик. XI том. Т., 1996. 217-б

² “Тафаккур” журнали. 1996 йил 1-сон. 39-бет.

¹ Каримов И.А. “Юксак маънавият – енгилмас куч” – Т.: Маънавият-2008. 176б. 19-бет

² Иброҳимов А, Султонов Х, Жўраев Н. «Ватан туйғуси» Т.: “Ўзбекистон” 1996. 439б. 111-бет.

ва дунёвий қарашларининг акс этиш даражасидир», деб таъриф бериб келмоқдалар. Албатта, юқорида келтирилган фикрларнинг ҳаммасида ҳам маънавиятнинг кўпгина қирралари ўз ифодасини топган ва уларда муаллифлар ўзларининг нуктаи назарларини билдирганлар, аммо уларда маънавий тарбиянинг назарий масалалари эътибордан четда қолганлиги кўринади.

Маънавият ижтимоий педагогик муҳит - инсон туғилишида она сути, унинг алласи, меҳри, аждодлар қадриятлари таъсири остида шаклланади. Унинг шаклланишида оиладаги муҳит, жамиятдаги таълим-тарбия, мданият, санъат, маърифат ишларнинг маънавий тарбия талабларига қай даражада амал қилиниши асосий ўринни эгаллайди.

Маънавиятнинг моддий кучга айланиши ҳар бир инсоннинг хатти-ҳаракатларида, ўз оиласи, миллати ва ватанига бўлган муносабатларида намоён бўлади. Юқорида айтганимиздек, унинг шаклланишида ота-она, инсон яшаётган атроф-муҳит, миллий, диний қадриятлар, жамиятдаги инсонпарварлик ва адолатпарварлик сиёсати муҳим аҳамиятга эга. Одам жисмонан ота-онадан туғилади, аммо унинг ахлоқ, одоб борасидаги фазилатлари, яъни маънавий дунёси жамиятда, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий муносабатлар таъсирида шаклланади. Инсоннинг маънавий олами асосан ижтимоий тараққиётнинг маҳсули бўлса ҳам, у ўз навбатида, жамият иқтисодиётига ниҳоятда катта таъсир кўрсатади, уни белгилаб берадиган омиллардан бири саналади. Ёшларда ахлоқ, одоб, имон, виждон, ҳалоллик, меҳнатсеварлик, байналмилалчилик, инсонпарварлик, эътиқод, ватанпарварлик, миллий ва инсоний ғурур туйғуси, бурч ва масъулиятни ҳис қилиши қанчалик кучли, юқори бўлса, жамият тараққиётининг заминлари ҳам кенгайишига, тинчлик, осойишталик, ҳамжиҳатлик барқарор бўлишига олиб келади. Дарҳақиқат, жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий соҳаларида мавжуд бўлган муаммоларини ижтимоий-маънавий тарбия орқали ривожлантириш, унга таяниш орқали ҳал этиш мумкин. Зеро маънавий тарбия самарали ташкил этилган ўша мамлакатда жоҳиллик, ҳасадгуйлик, бепарволик, худбинлик, қаллоблик, манманлик, коррупция, маҳаллийчилик, ўз Ватани ва халқига ҳиёнат, тухмат қилган каби салбий иллатлар, маънавиятсизлик кўринишларига ўрин қолмайди.

Инсониятнинг бир жамиятдан иккинчи жамиятга, бир тарихий даврдан иккинчи бир янги тарихий даврга эволюцион ўтиши маърифатпарварликдан бошланади. Замонанинг, миллатнинг энг етук, онгли, оқ-қорани таниган, фидойи, элим, юртим деб яшовчи, узоқни кўзловчи маънавиятли кишилари маърифатпарварлик билан шуғулланганлар. Чунки, маърифат — маънавий қарамлик, кўрқув ва ҳадикни бартараф этади, инсонга бекиёс илоҳий қудрат, мислсиз салоҳият бахш этади. Шу туфайли ота-боболаримиз, авлод-аждодларимиз доимо маърифат ва маънавиятга интилиб яшаганлар. Улар маънавият ва маърифат чирокларини машъала сингари ёқганлар. Юксак маънавият ва маърифат туфайли Турон замин ер юзида шуҳрат қозонган. Президентимиз Ислам Каримовнинг мамлакатимизда маънавият ва маърифатга катта эътибор бераётганликларининг асосий сабаби ҳам ана шу маънавий заминларни қайта тиклаш орқали тараққиётга эришиш мумкинлигини кўрсатишидир. Шу ўринда мустақиллик йилларида Ўзбекистон педагогикасида олий таълим муассасалари талабаларини тарбиялашни такомиллаштириш, унинг мазмунини янгилаш, ўқув, тарбия ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишга оид бир қатор тадқиқотлар амалга оширилди. Масалан, Г.И.Махмутованинг тадқиқот иши олий педагогик таълим тизимида талабаларни маънавий шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик хусусиятларини ўрганишга қаратилган бўлиб, унда талабалар маънавий шаклланишига таъсир этувчи ижтимоий-педагогик омиллар, маънавий шакллантириш тизими, механизми, шакл, метод, воситалари тўғрисида сўз юритилади.

Шунингдек, талабаларни педагогика туркум фанлари асосида маънавий шакллантиришнинг қуйидаги мезонларини кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқ:

- ватан равнаки йўлида меҳнат қилишнинг олий инсоний бурч эканлигини англаш, ватанпарварлик туйғусига эга бўлиш;
- юрт тинчлиги, Ватан озодлиги ва мустақиллиги йўлида фаолият кўрсатиш;
- қомил инсон, ижтимоий ҳамкорлик тушунчалари моҳияти борасида муаян тушунчаларга эга бўлиш;
- байналмилаллик туйғусига эга бўлиш, ўзга миллат ва элатларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳурмат қилиш;
- Динлараро бағрикенглик (толерантлик), ўзга миллат ва элат, шунингдек, кишиларнинг виждон эркинлигига нисбатан ҳурмат кўрсатиш;
- Инсоний фазилатлар (билимлилик, инсонпарварлик, камтарлик, одоб-ахлоқ, меҳнатсеварлик ва х.з)ни намоён этиш.

Миллий ўзликни англаш – шахс маънавиятини таркибий қисми. Бироқ шўро даврида миллийликка интилиш, рағбатлантириш миллатчилик дея таъқиб қилинди. “Миллий ўзликни англаш – бу миллатчилик эмас, балки ўз миллати, халқи, анъаналари, урф-одатлари, туғилиб ўсган жойи, Ватани, тили, дини, аждод-авлодлари, касб-кори, шажараси, оиласидан ғурурланиш, уларни асраб-аввайлаш ҳамда бошқа халқлар ва миллатларни ҳам ҳурмат қилиш демакдир.

СЕКЦИЯ: ИСТОРИЯ

*Владислав Боєчко
(Черкаси, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ У ПЕРІОД ВІДРОДЖЕННЯ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Здобуття незалежності Польщі 1918 р. створило цілком нову ситуацію в суспільстві. Важливим моментом його консолідації стала необхідність захисту кордонів та масова мобілізація населення у війні з Радянською Росією. Служба у війську стала інтеграційним чинником польського суспільства. Іншим чинником єднання поляків була загальна початкова освіта, зокрема після реформи уніфікації навчальних програм.

Мета дослідження полягає в аналізі соціальної структури польського населення у Другій Речі Посполитій.

Соціальна структура за переписом 1921 р. виглядала таким чином: люди найманої фізичної праці – 7,5 млн (28 %, у т. ч. сільськогосподарські робітники), селяни – 14,5 млн (53 %), інтелігенція – 1,4 млн (5%), дрібні міщани – 3 млн (11 %), інші групи (у т. ч. 100 тис. землевласники) – 800 тис. (3 %) [1, с. 54].

У міжвоєнний період населення міст становило в 1921 р 25 %, а села – 75 % цілої людності. Найбільшим містом була Варшава, у 1939 р. налічувала бл. 1 млн 300 тис. мешканців. Другим за населенням був Лодзь – 672 тис., третім – Львів (318 тис.), четвертим – Познань (272 тис.), п'ятим – Краків (259 тис.), шостим – Вільно (Вильнюс 209 тис.). Дев'ять інших великих міст налічували від 100 до 140 тис. населення [2, с. 266].

Міське населення можна поділити на чотири основні групи. Найменш чисельна, але найбільш заможна була буржуазія. Наступною, з погляду на незначну чисельність, була інтелігенція, тобто працівники інтелектуальних професій, серед яких найвищі доходи отримували менеджери великих приватних фірм, а також представники вільних професій (адвокати, лікарі, нотаріуси). Наступними групами були представники дрібного міщанства і працівники фізичної праці – а це в основному робітники.

Березнева Конституція 1921 р. проголошувала гарантії громадянських прав і свобод, рівність перед законом, доступ до обіймання державних посад. Громадянські права становили: рівність перед законом, право на захист життя, свободу совісті, майна, право на відшкодування збитків, що завдали державні органи, які діяли всупереч закону. Захисником цих прав були незалежні суди. Обмеження особистої свободи допускалися тільки у випадках, передбачених кримінальним кодексом, і лише за судовим рішенням. Заборонялося застосування кари, поєднаної з фізичним знущанням [3, с. 358].

Серед нових соціальних аспектів стверджувалося, що «праця як головна основа багатства Речі Посполитої має перебувати під особливою охороною Держави» (ст. 102). Були задекларовані певні заборони, зокрема: використання праці дітей, молодших від 15 років, постійної праці дітей та молоді шкільного віку, нічної праці жінок і неповнолітніх робітників у галузях промисловості, шкідливих для здоров'я. Проголошувався закон охорони материнства, вимоги, що стосувалися опіки держави над дітьми, позбавлених батьківського піклування, а також обов'язку надавати моральну підтримку й релігійні послуги солдатам, хворим, в'язням (ст. 102–103). Конституція гарантувала право на соціальне забезпечення у випадку відсутності роботи чи недієздатності (102). Впроваджувалося безкоштовне навчання на всіх щаблях державних і місцевих самоврядних шкіл, однак, на практиці це було реалізовано на рівні загальної школи [3, с. 65].

Становище робітників визначалося відповідним законодавством про працю, обсягами соціального страхування, станом зайнятості і рівнем безробіття, а також величиною реальних заробітків. Після 1918 р., законодавство про працю було розширено. Передбачалось встановити 8-годинний робочий день і «англійську» субота, запроваджувалось право робітників на участь у страйках, створення профспілкових союзів, врегульовувалося принципи прийняття та звільнення з роботи, з 1922 р., розписано розміри відпусток [4, с. 266]. Соціальне страхування мало різний обсяг на територіях колишніх держав. Після 1918 р. було запроваджено повсюдне страхування робітників у випадках хвороби чи нещасного випадку на виробництві, в 1924 році під впливом зростаючого під час кризи безробіття – страхування на випадок втрати роботи. Однак не було загального пенсійного забезпечення. За розвитком робітничого страхування, Польща «відставала від інших європейських держав, а щодо розширення законодавства про працю – нічим не поступалась іншим» [4, с. 69].

У 1918-1919 рр. в містах було високе безробіття. Держава намагалась зайняти частину осіб, які не мали роботи, залучивши їх до спеціально організованих громадських робіт. У 1920 р. безробіття дещо скоротилось через масову мобілізацію частини чоловічого населення, а також завдяки поступовому запуску виробничих підприємств. У 1921 р. демобілізація знову призвела до збільшення безробіття, але сприятлива кон'юнктура в 1922-1923 рр. значно зменшила його до 60 тис. в кінці 1923 р.

Становище безробітних було важким, навіть при страхуванні на випадок втрати роботи, оскільки виплачувалось тільки через кілька тижнів після втрати роботи та й обсяг страхової допомоги був невеликий [5, с. 74]. Заробітні плати робітників до половини 1921 р. систематично зростали і навіть наблизились до рівня 1914 р., але під час кризи і гіперінфляції реальні заробітки знизались і в 1923 р. становили 58 % від 1921 р. Такий крутий спад відбився як на рівні життя робітників так і на економічній кон'юнктурі в цілому. Робітники, маючи обмежені доходи, зменшили попит, це негативно вплинуло на промисловість і сільське господарство [4, с. 71].

На початку 20-х рр. близько 64 % населення Польщі жило за рахунок того, що мало земельну ділянку. В основному це були: власники маєтків вихідці з аристократії й заможних землевласників; апарат контролю, задіяний у великій майновій власності; селяни, які мали власні господарства, а також інші працівники, зайняті в сільському господарстві. Поміщицька верства налічувала приблизно 100 тис. осіб. Селян-фермерів, що мешкали в основному на колишніх пруських територіях, налічувалось разом з родинами близько 1,8 млн осіб, селян-власників, які традиційно господарювали, – приблизно 5,5 млн осіб. Сільська біднота, джерелом існування якої були кількаморгові господарства і праця у наймах складала близько 7,2 млн осіб. Робітників (постійних і сезонних), які не мали земельної власності, було близько 3 млн осіб [6, с. 266].

Незважаючи на скрутне життя, польські селяни демонстрували велику прив'язаність до землі і стійко долали життєві негаразди. Вони або працювали понаднормово за кілька грошів, або зовсім не мали роботи через перенаселення [7, с. 179; 303]. Збільшення сільського населення, однак, не зменшило його домінуючого прагнення мати власну землю. «Земельний голод» був приводом до численних непорозумінь. Прагнення володіти землею було таким великим, що селяни платили за неї ціну, значно вищу її реальної економічної вартості. Додамо, що при цьому розпоряджалися нею не завжди мудро. Польський селянин ділив землю між усіма дітьми. Внаслідок такої невдалої практики, навіть великі господарства перетворювались на окремі роздроблені ділянки, часто розкидані по околицях. Таким чином, роздроблення землі внаслідок успадкування призводило до створення чисельних «карликових» господарств – площею менше двох гектарів [7, с. 179].

Після війни в країні давався у знаки гострий дефіцит продовольства, до того ж ціни на нього були значно завищені. Однак, селяни і землевласники аж до 1921 р. були зобов'язані продавати державі певну частину продовольства за раніше встановленими цінами, що були значно нижчими за ринкові. Закуплене у такий спосіб продовольство призначалось на утримання війська і карткове забезпечення населення в містах. Селяни, які виконували продовольчі поставки для держави, мали певні товарні надлишки, які могли продати на ринку і отримати з цього певні доходи. Скасування примусових поставок продовольства в 1921 р. значно покращило становище села. З 1922 р., внаслідок підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва, забезпечення продовольством країни покращилося, а ціни на сільськогосподарську продукцію (в порівнянні з цінами на промислову продукцію) почали знижуватися.

Водночас на користь селян діяли два чинники, пов'язані з інфляційним процесом в 1918–1923 рр. З одного боку: інфляція сприяла зменшенню реальних податкових стягнень. Для порівняння: в 1913 році земельний податок в перерахунку на 1 гектар становив 8 кг жита, то в 1920 році – вже тільки 900 гр., а в 1924 р. податки зросли до рівня довоєнного [4, с.62].

По-друге, інфляція призвела до зменшення заборгованості селянських господарств. Селяни сплачували раніше взяті грошові кредити в обсязі значно меншому від реальної ціни.

Загалом сільське населення значно покращило свій матеріальний стан, порівняно з воєнним періодом, коли відбувалась масова мобілізація чоловічого населення до армії, у країні була жахлива розруха, пов'язана з війною. Окремою групою сільського населення були сільськогосподарські робітники. Серед них в кращій ситуації знаходились робітники які були зайняті на фільварках великих землевласників, ніж робітники найняті на роботу до багатих селян [8, с. 170]. Ситуація незначно покращилася після Першої світової війни. Постійно виникали страйки сільських робітників у різних частинах Польщі. Держава, боячись спаду виробництва продовольчих товарів і радикалізації сільського пролетаріату, запровадила певні регулюючі механізми залагодження суперечок між землевласниками та робітниками. Внаслідок цього, був підписаний колективний договір, який гарантував робітникам кращі умови праці і вищу заробітну платню. Заробітна платня робітникам тільки частково виплачувалась грошми, більша частина її видавалася продуктами. В результаті, величина реальних заробітків залежала від цін на ці продукти. В основному їх продуктів вистачало, щоб прогодувати сім'ю робітника, надлишку, який можна було продавати не було. Тому необхідні промислові товари робітник міг придбати тільки за платню, яку він отримував грошми, додамо, що зарплата щоразу втрачала свою реальну вартість у зв'язку з інфляцією [9, с. 7-42].

У значно кращому становищі знаходилися великі землевласники. Вони отримували значно більші доходи, що давало можливість не тільки краще харчуватись, мати краще житло, вищий рівень охорони здоров'я, доступ до освіти, але і відповідні статки щоб демонструвати свій стиль життя. Проте і цьому випадку існувала велика різниця між самими землевласниками. Деякі з них мали великі маєтки, а інші – тільки один фільварок, відповідно їх матеріальне становище було теж різне. Однак, найбідніший землевласник був значно заможніший від просто багатого селянина [4, с.63].

За рахунок збільшення земельного ареалу значно збільшились урожаї. Як результат – поступово зростала урожайність з гектара, причому це стосувалось усіх сільськогосподарських культур що дало змогу покрити продовольчі потреби країни шляхом забезпечення власною продукцією. У деяких регіонах продовольча продукція була у надлишку, в інших відчувалась незначний її дефіцит, але в основному Польща була самодостатня, з погляду забезпечення продуктами рослинного та тваринного походження. Зокрема, розвиток тваринництва відбувався повільніше, ніж скажімо, рільництва, що було пов'язане з втратою Польщею традиційних ринків експортування тварин і м'яса.

Отже, протягом існування Другої Речі Посполитої польське суспільство зазнало незначних еволюційних трансформацій у соціальному розвитку. Утім, наявний економічний потенціал Другої Речі Посполитої все ж не

давав змоги забезпечити роботою всіх того потребуючих, а тому не можна говорити про суттєве підвищення життєвого рівня і значне покращення матеріального становища всіх верств населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Kieszczyński L. Kronika ruchu zawodowego w Polsce 1808–1939 / L. Kieszczyński. – Cz. 2. – Warszawa, 1972. – 178 s.
2. Brzosko E. Rozwój transportu w Polsce w latach 1918-1939 / E.Brzosko. – Szczecin: wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecine, 1982.
3. Алексієвець Л. М. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926 / Л. М. Алексієвець. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 448 с.
4. Баран З. Відродження і становлення Польської держави 1918 – 1921 pp. / З. Баран. – Львів: ЛДУ – 1995. – 52 с.
5. Drozdowski M. Klasa robotnicza Warszawy. 1918-1939. Skład i struktura / M. Drozdowski. – Warszawa, 1968. – 208 s.
6. Kaliński J. Gospodarka Polski w XX wieku./ J. Kaliński, Landau Z. – Warszawa: Polske Wydawnictwo Ekonomiczne, 2003. – 409 s.
7. Sieradzka D. Samorząd komunalny wojewódstwa śląskiego 1920-1939: Aspekty polityczne i narodowościowe / D. Sieradzka. – Gliwice, 1992.
8. Звернення Тернопільського комітету безробітних... із закликом добиватися постійної державної допомоги (17. 03. 1933 р.) //Револуційна боротьба на Тернопільщині 1917–1939 pp.(документи і матеріали). – Тернопіль, 1959. – С. 170.
9. Czernocki St. Wieś jako pozycja główna rozwoju Polski / St. Czernocki. // Życie Krzemienieckie. – 1937. – S. 7 – 42.

*Сергій Макарінов
(Вінниця, Україна)*

ПЕРШІ ВІЙСКОВІ ПРОТИНІМЕЦЬКІ АКЦІЇ ОУН-УПА (ЛЮТИЙ – БЕРЕЗЕНЬ 1943 РОКУ)

Актуальність теми полягає у важливості перших протинімецьких військових акцій УПА для українського визвольного руху періоду Другої світової війни. Період свідомої співпраці між ОУН (б) і Німеччиною завершився невдовзі після проголошення Акта 30 червня 1941 р., але до відкритої конфронтації представники націоналістичного руху Бандери схилилися досить довго. Основним ворогом представники ОУН (б) вважали більшовицький режим, на боротьбу з яким кидалися основні сили. Політика нацистів, яка дала зрозуміти, що існування незалежної України неможливе, прискорила збройний конфлікт між ОУН (б) та німецькими окупаційними силами. У перших боях ОУН-УПА показали, що з їх силою слід рахуватися і вони не відступлять від своїх цілей.

Метою роботи є висвітлення основних подій та наслідків військових дій ОУН-УПА проти гітлерівських окупантів у період лютого – березня 1943 року.

Окремих праць щодо даної проблематики не існує. У статті зібраний матеріал із загальних праць до історії ОУН-УПА та аспектів їх діяльності. Найбільш ґрунтовно проблематику перших бойових акцій ОУН-УПА висвітлено у праці Патриляка Івана Казимировича «Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939 - 1960 роках» [5]. У праці висвітлюються ключові події масштабної боротьби українського народу 30-50- х pp. XX ст. Левова частка матеріалу (розділ IV) присвячена боротьбі УПА проти гітлерівських окупантів. Цікавими є праці безпосередніх учасників подій. Петро Мірчук у своїй праці «Українська повстанська армія 1942–1952», опис перших боїв подає із бюлетеня «Вісті з фронту УПА» ч. 1 1943 р. [4]. Володимир Косик лише фрагментарно описує події лютого – березня 1943 р., зупиняючись більше на результатах боротьби, ніж на самій боротьбі [8]. У праці «ОУН і УПА в роки Другої світової війни» Перепічка С. В. взяв за основу інформацію з із бюлетеня «Вісті з фронту УПА» ч. 1 1943 р. та доповнив її [6]. Фрагментарні відомості стосовно теми знаходяться у працях «В обороні волі. Боротьба УПА з німецькими окупантами на Рівненщині в 1941-1944 pp.» [1], Дмитрука В.Г. [2], «Історія українського війська (1917-1995)» [3], Сергійчука В.І. [7].

Абсолютна більшість дослідників, які займаються вивченням українського визвольного руху, погоджуються з тим, що першою атакою українських повстанців проти німецької окупаційної адміністрації став напад сотні Григорія Перегіняка – «Довбешки – Коробки» на районний центр Володимирець вночі з 7 на 8 лютого 1943 р. [5, с. 229]. Поряд із формуваннями, які створював Сергій Качинський, сотня «Коробки» була одним з перших більших повстанських відділів.

На той час у райцентрі основні окупаційні сили склалися з 30 німецьких жандармів, 70 російських козаків (колишніх військовополонених Червоної армії) та 80 узбеків (також колишніх радянських бранців) [5, с. 230]. Попри те, що ні козаки, ні узбеки не відзначалися особливо високим рівнем боєздатності, все ж операція була доволі ризикованою з огляду на достатньо чисельний гарнізон. Цілком очевидно, що на боці повстанців мали бути несподіванка і нічна пора.

Незважаючи на те, що сотня «Довбешки-Коробки» складалася з людей, недостатньо добре підготовлених і не надто озброєних, операція вдалася завдяки блискавичності нападу. Про бій УПА читаємо в бюлетені «Вісті з фронту УПА» ч. 1. 1943 р. – «7 лютого ц. р. відбувся наступ першої сотні УПА на м. Володимирець. Найкраще відзначився своїм особистим прикладом очайдушності, командир сотні – Довбешка – Коробка. Дім, що в ньому жили козаки, здобуто, шуцманів роззброєно. Здобуто 20 крісів, 65 коців, амуніцію і інші речі. З сторони ворога впало 7 людей, включно з командантом жандармерії. З нашої сторони 1 вбитий і 2 ранених» [4, с. 33]. Після атаки, користуючись безладом, що запанував у містечку, сотня швидко відійшла з райцентру.

Перегіняк надає наказ рухатися у бік поліських боліт, розуміючи, що німці організують каральну експедицію. 22 лютого 1943 року понад 200 нацистів атакували відділ УПА біля м. Висоцька. Лише після приїзду підмоги німцям в числі 350 людей, відділ відступив у ліс [2, с. 715]. Під час нападу Г. Перегіняк був не в таборі, а на сусідньому хуторі. Почувши шум бою, він спробував дістатися до свого відділу, але натрапив на німців і загинув у перестрілці. Після його смерті командування сотнею перебрав на себе Никон Семенюк – «Ярема» [5, с. 231]. Втрати загону 1 повстанець і «Довбешка – Коробка», зі сторони ворога – 20 чоловік [2, с. 715].

В середині лютого бойові групи націоналістів атакували в'язниці районних Кременця та Дубна. До наших днів зберігся опис нападу на в'язницю в Кременці. Наліт зробила боївка І. Климишина – «Крука». Націоналісти ручними гранатами закидали вартівничі приміщення, утримуючи поліцейських під вогнем, увірвалися до темниці й визволили ув'язнених. Німецький гарнізон, який підняли за тривоги і відправили до міської в'язниці, потрапив під перехресний вогонь повстанської засідки на головній вулиці містечка. Втративши декількох убитими, німці змушені були залягти. Це дозволило партизанам організовано відійти в навколишні вкриті лісами гори [5, с. 231].

Ці збройні акції проти гітлерівських окупантів засвідчили, що революційна ОУН вийшла на передову збройної боротьби з ворогом.

Остаточне формування визвольної концепції ОУН, яка полягала у відкритті двох фронтів – проти німецького і московського імперіалізмів, викристалізувалося на Третій конференції ОУН, що відбулася 17-23 лютого 1943 року [7, с. 60].

Одразу ж після цього сотник Роман Шухевич як військовий референт у Проводі ОУН поїхав на Волинь для інспекції військової підготовки націоналістичних кадрів для розгортання збройної боротьби, разом з ним відбув сотник Василь Сидор, призначений на шефа штабу ОУН. Саме з цього часу боротьба проти окупантів починає набувати організованого характеру, вона втягує все ширші і ширші маси народу до боротьби [7, с. 60].

УПА в березні 1943 р. почала просуватися з Волинського Полісся в інші райони. Зі Сарненщини УПА поширила свою дію на Костопільщину (Пустомитівські ліси) й район Колки – Степань. На півдні створилась нова сильна база в Крем'янецьчині. [3, с. 513].

З 10 на 11 березня 1943 р. невеликий відділ УПА напав на фабрику в с. Оржеві, де знаходилися склади амуніції та зброї. Крім того, однією з причин цього наступу була висока активність німецького гарнізону. Саме на прилеглих до Оржева хуторах базувався осередок проводу ОУН(б) на ПЗУЗ. Сусідство з німецькими військовими силами заважало роботі керівництва підпілля, тому було вирішено очистити містечко від нацистів. Напад вдався. З ворожої сторони загинуло близько 60 людей, з них частина згоріла в приміщеннях. Зі сторони повстанців загинуло 4 людини, в тому числі командир перших відділів УПА – Остап (Сергій Качинський), що особисто керував боєм [4, с. 34]. Скоріш за все кількість загиблих німців є перебільшенням і досягти поставленої мети – повністю знищити німецький гарнізон – під час того наступу не вдалося, бо невдовзі місце дислокації Проводу ОУН (б) на Волині та Поліссі перемістилися до Млинівського району.

15 березня 1943 р. у засідці біля с. Корчин, р-н Деражне розбито великий німецький відділ. У Луцьку розбито табір полонених, у Ковелі табір полонених і тюрму. Начальник тюрми допоміг відділові УПА й відійшов з ним у ліс [6, с. 175].

Антинімецька активність значно зросла із середини березня, коли до лісу дезертирувала частина української допоміжної поліції. Священик Максим Федорчук у своєму щоденнику 20 березня 1943 р. занотував: «Луцька міська поліція розійшлася по лісах і таким чином постала українська партизанка. Ця звістка швидко рознеслася по Волині, і де тільки була українська міліція – в місті чи в районі – всі покинули службу і з рушницями в руках вирушили в невідомому напрямку» [5, с. 233].

Про активізацію і радикалізацію ОУН-УПА свідчать і німецькі документи. У Донесенні із окупованих районів Сходу № 46 від 19 березня 1943 р. вказується: «Відзначається все зростаюча радикалізація групи Бандери. Її прихильники збирають зброю та боєприпаси і створюють таємні склади. Накази і директиви підкреслюють ідею, що створення вільної і незалежної України можливе тільки через збройне повстання... Тим часом під час обшуку у штабі руху Бандери в Сарнах, окрім інструкції щодо військової підготовки, була знайдена інша інструкція щодо ведення партизанської війни» [1, с. 118].

В другій половині березня відділ УПА розбив збірний пункт, забраних з Дніпропетровщини, людей на роботі до Німецьчини. З 20 березня на Крем'янецьчині УПА провела ряд бойових акцій. З більш значимих це:

В Бережцях місцевий відділ Шуцманшафту напав несподівано на німців і ліквідував усіх. Зі сторони німців загинуло 10 осіб, зі сторони повстанців втрат не було.

В Ланівцях відділ УПА напав на станицю німецької жандармерії. Знищено 3 противники. Ляндвїрт хотів втекти, але по дорозі його зловлено й ліквідовано. Німецькі частини відійшли до Кременця. В наслідок цього цілий терен опанований повстанцями. Майже всі шущмани з Крем'янецьчини перейшли на сторону УПА [4, с. 35].

24 березня повстанські відділи «Недолі», «Жука», «Очмани», «Клена» (всього 200 вояків) напали на німецький табір у с. Осада Креховецька. Повстанці вбили 52 охоронців і співробітників табірної адміністрації (включно з комендантом), звільнили 176 в'язнів, захопили 180 одиниць вогнепальної зброї [5, с. 234].

27 березня була розгромлена залога у містечку Олика [2, с. 716]. Близько 22.00 того самого дня відділ під керівництвом Олексія Брися – «Остапа», «Аркаса» атакував райцентр Горохів. Тоді на бік повстанців перейшла залога української поліції. Було захоплено банк, пошту, в'язницю, випущено кількох українських політв'язнів, забрано запаси борошна і млина, друкарські машинки, обстріляно німецькі казарми. Під час нападу українці втратили сімох бойовиків, про німецькі втрати відомостей немає [5, с. 234].

Великий бій відбувся 28 березня коли німці в кількості 1500 військових з Костополя, Березного і Межирич напали на місто Людвиполь. Відділ УПА, що квартирувався у місті відбив 4 атаки. У сутичці протиборчі сторони застосовували міномети і гранатомети. Відділи УПА відійшли з міста і відступили вглиб лісу. Повстанські втрати сягнули 17 убитих, 9 пропали безвісти, 20 пораненими. В бою загинули 58 есесівців [8, с. 9]. Прагнучи помститися за опір, гітлерівці спалили Людвипіль і сусіднє село Губків.

Наприкінці березня 1943 р. добре озброєний німецький відділ з м. Цуманя напав на околицю м. Дерезня. Невеличкий відділ УПА своїм відчайдушним наступом розпорошив німців і вони в паніці втекли. На полі бою противник залишив одного раненого, одного полоненого, один кулемет і скриньку амуніції. Також до цього періоду відноситься бій біля с. Антонівка (Крем'янецьчина). З сторони ворога були втрати. Після короткого бою відділ відступив в ліс [6, с. 176]. У повстанській засідці біля с. Чудне 31 березня німецька поліція втратила 18 убитими [5, с. 235].

Таким чином, до кінця березня 1943 р. український повстанський рух опанував окремі райони Волині. Зокрема Костопільський район Рівненщини був під контролем УПА на 95% (за винятком чотирьох польських поселень), у районі діяла створена партизанами українська адміністрація. На Кременеччині через активність УПА гітлерівці змушені були з 6 квітня оголосити надзвичайний стан.

Перші протинімецькі бойові акції ОУН-УПА показали спроможність українських націоналістів боротися проти грізного суперника, а також вселили впевненість у можливій перемозі. Ця впевненість допомогла збільшити чисельність УПА, про це свідчать масові переходи на сторону повстанців представників української поліції та підтримка населенням їхньої діяльності.

У перших боях загартовувався дух борців за незалежність, накопичувався досвід, який допоміг їм вести боротьбу протягом довгого часу та на три фронти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. В обороні волі. Боротьба УПА з німецькими окупантами на Рівненщині в 1941-1944 рр.: Серія: «Реабілітовані історією»/ Під ред. С. І. Шморгун та ін. – Рівне: Видавництво «Азалія», 1995.- 150 с.
2. Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України / В. Г. Дмитрук.-Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 1072 с.
3. Історія українського війська (1917-1995)/ Упоряд. Я. Р. Дашкевич. – Львів: Світ, 1996. – 840 с.
4. Мірчук П. Українська повстанська армія 1942–1952/ П. Мірчук. – Мюнхен: Книгозбірня «Просвіти», 1953. – 319 с.
5. Патриляк І. К. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939-1960 роках / І. К. Патриляк / Центр дослідження визвольного руху. – Львів: "Часопис", 2015. – 512 с.
6. Перепічка Є. В. ОУН і УПА в роки Другої світової війни / Є. В. Перепічка. – Львів: СПОЛОМ, 2009. – 740 с.
7. Сергійчук В.І. Український здвиг: Волинь. 1935-1955 / В. І. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
8. Косик В. Українська Повстанська Армія (Короткий історичний огляд)/ В. Косик. – Стрий, 1992. – 34 с.

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Ю.С.Степанчук

СЕКЦИЯ: КУЛЬТУРОЛОГИЯ

*Надія Копилова
(Одеса, Україна)*

СТАТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНСТРУКТ. ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО «ЧОЛОВІЧЕ» ТА «ЖІНОЧЕ» (НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ М.ФУКО ТА С.БЕМ)

Як відомо, в основі будь-якого суспільства лежить гендерна диференціація, відповідно до якої функціонують соціальні відносини. Чоловічій та жіночій статі завжди приписуються ті чи інші ознаки, які можуть змінюватися в залежності від культурних настанов епохи. У другій половині ХХ ст. виділяється особливий вид досліджень, які аналізують культурне уявлення про «чоловіче» і «жіноче». В епоху глобалізаційних процесів, які охоплюють усі сфери сучасної культури, гендерна проблематика не втрачає своєї актуальності, а гендерні дослідження впевнено займають своє місце у теоретичному дискурсі.

Одним з джерел впливу на розвиток гендерних досліджень стає теорія видного представника постмодерністської думки французького мислителя М.Фуко. Дослідницький інтерес Фуко зосереджений навколо понять історії, знання, влади, культурної норми і відхилення тощо. Причому всі ці поняття розглядаються їм у рамках нової постмодерністської парадигми і набувають іншого смислового навантаження – часто досить радикального та навіть провокативного у порівнянні із класичною науковою парадигмою. У роботах Фуко, серед яких, якщо говорити про гендерну проблематику, особливе місце займає «Історія сексуальності» в трьох томах, підіймаються питання про соціокультурну детермінованість таких, на перший погляд, усталених понять як знання, історія, влада і навіть стать. Поняття статі та сексуальності, на думку дослідника, постають культурними конструктами, які є обумовленими певними дискурсами та означені через мову. Вони діють у певній культурній ситуації та не є універсальними, усталеними та єдино можливими.

Отже, Фуко розглядає стать як певний соціокультурний конструкт, що визначається культурою та певним типом дискурсу, формується в процесі існування індивіда, а також завжди є інструментом владних відносин. Така ідея була революційною для свого часу, навіть незважаючи на те, що раніше вже вийшла книга С.де Бовуар «Друга стать», головним тезисом якої можна вважати висловлювання «жінкою не народжуються, нею стають» [2; с 148].

Зважаючи на зміни у розумінні та сприйнятті статі й сексуальності, з'являється необхідність нового наукового підходу, в основу якого покладено принципову відмінність між біологічною статтю та соціокультурною. Таким чином, в теоретичному дискурсі ці зміни знаходять своє вираження в появі нових понять, зокрема «гендер» (соціокультурна стать), і в розвитку нового типу досліджень – спочатку жіночих, а згодом гендерних досліджень. Останні відрізняються широким спектром проблематики, не обмеженої лише «жіночим питанням». Вони розглядають гендерні відносини в цілому, різноманіття чоловічого і жіночого досвіду в культурі, гендерні аспекти історії та лінгвістики, психології та соціології, економіки та права, політики і спорту тощо, проблеми гендерних ідентичностей, статеві відмінності й подібності, різноманітні репрезентації гендеру в культурі тощо. Таким чином, відбуваються зміни в розумінні гендерної ідентичності і перегляд традиційних гендерних стереотипів фемінності й маскулітності, руйнування бінарної гендерної схеми і поява так званої «третьої статі». Гетеросексуальність перестає бути домінантною культурною нормою. Гомосексуальність поступово сприймається не як психічне відхилення, а як один з видів гендерної ідентичності. Набувають легітимності такі поняття як трансексуальність та трангендерність. З'являється новий напрямок в гендерних дослідженнях – квір-дослідження, які займаються аналізом альтернативних сексуальних ідентичностей. У руслі гендерної проблематики працювали та працюють такі дослідники як Дж.Скотт, С.Бем, Дж.Батлер, І.Кон, Р.Брайдотті, Т.де Лауретіс, І.Жеребкіна, В.Суковата та інші.

Докладніше зупинимося на теоретичних розробках американського психолога і соціолога С. Бем. У 70-ті роки ХХ ст. С.Бем намагається довести, що андрогінія (від грецьк. Andros – «чоловік» і gynai – жінка) є вирішенням проблем психічного здоров'я чоловіків та жінок. За Бем, андрогінним людям притаманні одночасно маскулітні і фемінні уявлення про себе, що забезпечує їм більші можливості соціальної адаптації. Ряд досліджень Бем та її колег виявляє зв'язок андрогінності із ситуативною гнучкістю, адекватною самооцінкою, гарним виконанням батьківської ролі тощо.

У відповідності з цією теорією індивід не обов'язково є носієм чітко вираженої психологічної маскулітності або фемінності: в ньому можуть поєднуватися на паритетних засадах представлені істотні риси цих двох типів. При цьому передбачається, що у андрогінній особистості ці риси представлені гармонійно та взаємодоповнюються. Вважається, що така гармонійна інтеграція фемінних й маскулітних рис підвищує адаптивні можливості людини. Важливість цієї концепції полягає також у тому, що вона допомагає усвідомити однакову привабливість якостей, що традиційно вважаються жіночими, і якостей, які ми звикли сприймати як чоловічі.

У середині 90-х Бем визнає неспроможність концепції андрогінії. Дослідниця зазначає, що ліквідація гендерної нерівності неминуче вимагатиме змін не на особистісному рівні, а в структурі соціальних інститутів. Сучасне суспільство, цінності якого засновані на певному розподілі статевих ролей, виявляється не готовим до

таких змін. Крім того, згладжування дихотомії чоловічого-жіночого може привести до втрати соціальних орієнтирів.

Слідом за Фуко, Бем продовжує досліджувати, як уявлення про чоловіків і жінок, вкорінені в культурі та соціальних інститутах, трансформуються в уявлення та психологію індивіда. «Назвавши ці уявлення лінзами гендеру, автор з міждисциплінарних позицій розглядає, як наше сприйняття результується у соціальній практиці – дискримінації жінок і сексуальних меншин» [1; с.6]. Бем вважає, що суспільство повинно турбуватися не відмінностями між чоловіками і жінками, а тим, як ці відмінності перетворюються патріархальними соціальними інститутами в недоліки, наприклад, жінок та їх дискримінацію. Теорія лінз пояснює, що немає ніяких занять та професій, які б мали споконвічні та природні і незмінні статеві ознаки. «Ці маркери «чоловічого» або «жіночого» є одномоментними і минушими вимогами культури патріархата» [1; с.6]. Бем говорить про існування так званих гендерних схем. Гендерна схема стає стандартом, що розпоряджається та диктує людині її поведінку, а самооцінка індивіда – заручницею цього стандарту: «Потім, стаючи засвоєними, мотиваційні чинники спонукають індивіда регулювати власну поведінку таким чином, щоб вона відповідала культурним визначенням жіночості та мужності»[1; с.315].

Теорія С.Бем послужила поштовхом до зростання дослідницького інтересу щодо андрогінії як властивості людської психіки. Та незважаючи на те, що дослідниця з часом відмовляється від концепції андрогінності, психологи та соціологи продовжують використовувати її теоретичні напрацювання та втілювати їх у практиці.

У сучасній культурі руйнування жорсткої бінарної гендерної структури задає скоріш можливість поєднання фемінних і маскуліних якостей в особистості, ніж їх чіткого розділення. Сьогодні недостатньо мати тільки «жіночі» якості або тільки «чоловічі». Культурної нормою для постмодерного суб'єкта стає поєднання «традиційно чоловічого» і «традиційно жіночого», гнучкість щодо прояву цих якостей. Це передбачає ситуативність, тобто залежить від тих завдань, які ставить перед собою конкретний індивід для успішної реалізації в соціумі. Занадто висока ступінь фемінності або маскуліності оцінюється як те, що не відповідає сучасним життєвим реаліям. Цінується гнучкість і вміння виконувати найрізноманітніші гендерні ролі – саме те, що С. Бем назвала притаманним «андрогінному типу особистості».

Зміна культурної парадигми завжди знаходить своє відображення в свідомості і повсякденному житті суспільства. Приклади гендерних змін можна знайти в багатьох сферах життя суспільства, які поступово втрачають жорстке розділення на «виключно жіночі» та «виключно чоловічі». Як відомо, протягом століть основним полем діяльності жінки залишалися будинок та домашнє господарство, а набір бажаних для неї гендерних ролей зводився до ролей у родині (дружина, мати, дочка тощо). Протягом ХХ ст. відбувається поступовий процес виходу за рамки усталених гендерних стереотипів. Такі сфери як політика, військова справа, спорт, економіка тощо так само, як і певна низка професій довгий час вважалися переважно чоловічими, але сьогодні присутність в них жінок сприймається як щось само собою зрозуміле. Вже нікого не здивує успіхами відомих спортсменок або опублікованими у відомих журналах списками найбагатших бізнес-леді у світі. Це стосується і професій, які обирають жінки: сьогодні їх вибір практично не обмежений.

Що ж стосується чоловіків, то їхня інтеграція до традиційно жіночих сфер відбувається повільніше і сприймається досить неоднозначно. Зміни, пов'язані із розширенням спектру жіночих гендерних ролей, дають можливість чоловікам більше уваги приділяти вихованню дітей. Так, наприклад, в скандинавських країнах (зокрема, в Швеції) приблизно однаковий відсоток чоловіків та жінок, які беруть відпустку по догляду за дитиною. У 2006 році в Україні було знято документальний фільм «Хто заспіває колискову», присвячений саме проблемі участі чоловіків у вихованні дітей. Герої фільму, усупереч поширеним в суспільстві стереотипам, беруть відпустку по догляду за дитиною, надаючи своїм дружинам можливість кар'єрної самореалізації. Дана тема є досить дискусійною, і в самому фільмі показано реакцію суспільства: хтось вважає це «героїзмом», інші ж наполягають на тому, що приносити гроші у родину повинен чоловік. На сьогоднішній день обидва ці судження виглядають як дві крайності. Таким чином, ми спостерігаємо трансформацію традиційних поглядів на «чоловіче» та «жіноче». На зміну жорстким гендерним приписам приходять свобода вибору, але разом з нею і відповідальність.

Однією зі сфер культури, де найбільш яскраво проявляються «гендерні зміни» в свідомості суспільства, є мода, як Висока, так і повсякденна. Мода завжди ілюструє ті культурні стандарти, які є пріоритетними на даний момент, в конкретну епоху, а також відображає приховані та явні настрої та потреби суспільства, особливо в гендерних аспектах. Зокрема, демонструє найбільш бажані зразки тілесності: еволюцію даних уявлень можна простежити, аналізуючи зміни тілесних канонів моделей. Фемінізація чоловіків, маскулінізація жінок, підкреслена андрогінність образів – модні стандарти відображають гендерні процеси, що відбуваються у суспільстві, та популяризують нові зразки жіночості й мужності.

Якщо зробити історичний екскурс по епохах, то ми бачимо, що жіноча мода, як правило, є більш різноманітною, ніж чоловіча. Звичайно, завжди можна знайти виключення (наприклад, мода рококо). Але у свідомості сучасної людини мода досі сприймається переважно як «жіноча сфера». Тому процес самореалізації чоловіків в культурному просторі моди – як Високої, так і повсякденної – також виявляється полем для численних дискусій. Зокрема, відомо, що за одну і ту ж фотозйомку чоловік-модель може отримати набагато менший гонорар, ніж його партнерка. А «мужність» і «спроможність як чоловіка і як особистості» тих, хто обирає цю професію, нерідко ставиться під сумнів. Незважаючи на це, відсоток зайнятих у сфері моди і

модельному бізнесі чоловіків поступово зростає. Зауважимо також, що на початку нинішнього десятиліття найбільш затребуваними були так звані моделі-андрогіни, які могли поєднувати в собі і маскуліність, і фемініність, працювати одночасно на чоловічих і жіночих показах. Однак в реальності вони демонструють швидше ефект стирання статевих відмінностей, ніж поєднання.

Повсякденна мода також відображає розмитість стандартів феміності і маскуліності. Елементи «інтерсексуального переодягання» [3; с.181] стають чимось буденним. Так, практично усі елементи традиційно чоловічого гардеробу в більш-менш зміненому вигляді можна побачити на жінках. У той же час чоловічий одяг збагачує свою колірну палітру, поповнюється різноманітністю форм, деталей тощо. Одяг, взуття, аксесуари – все це тепер покликане не стільки вказувати на жіночність або мужність, скільки підкреслити індивідуальність та унікальний стиль кожної людини. Адже мода завжди була дієвим способом самоідентифікації та саморепрезентації.

Важливим є те, що разом зі свободою вибору на кожного члена сучасного суспільства лягає і велика відповідальність. Розмитість культурних зразків мужності і жіночності дає широкий простір для пошуку власної ідентичності, іноді занадто широкий. Коли таких зразків стає занадто багато, починає здаватися, що їх немає взагалі. У зв'язку з цим можна згадати таке явище як постгендеризм, утворене у науковому дискурсі кінця ХХ ст. Згідно думки дослідника Д.Дворські, прихильники постгендеризму виступають за добровільне усунення статі у людини за допомогою застосування біотехнологій, а також допоміжних репродуктивних технологій, що необхідні для продовження людського роду. Постгендеризм висуває ідею подолання гендерних ідентичностей та соціальної стратифікації, яка, на думку представників цього напрямку, має негативний вплив на життя окремих людей та суспільства в цілому. Таким чином, свобода біологічної та сексуальної самоідентифікації надасть членам соціуму можливість самостійно вирішувати, «... які біологічні та психологічні риси вони хочуть зберегти або відхилити...» [4]. Дана ідея, хоч і в чомусь є продовженням теорії С. Бем, представляється провокативною навіть на сьогоднішній день. У будь-якому випадку, це велике поле для подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов/ Сандра Бем. [пер.с англ. Д.Викторовой]. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
2. Бовуар де С. Второй пол/ Симона Де Бовуар. – М.: Прогресс; СПб.: Алетейя. – 832 с.
3. Элиаде М. Мефистофель и андрогин, или мистерия целостности/ М.Элиаде. [пер. с. фр. Е.В.Баевской]. – СПб: Алетейя, 1998. – 376 с.
4. Dvorski J. Postgenderism: Beyond the Gender Binary/ J.Dvorski [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ieet.org/archive/IEET-03-PostGender.pdf>

ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ САМОМЕНЕДЖМЕНТА У БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

В современное время особое внимание в Республике Казахстан уделяется повышению профессионализма педагогических кадров, в особенности к уровню профессиональной компетентности руководителей школ как менеджеров образования.

С развитием менеджмента в системе педагогического образования становится актуальной подготовка профессионально компетентных специалистов, способных к профессиональному творческому саморазвитию. Это обуславливает необходимость поиска нового содержания и форм профессиональной подготовки будущего менеджера образования с акцентированием на его психолого – педагогическую и методическую подготовку. Поэтому их важнейшим компонентом является способность к саморазвитию как в процессе обучения, так и в дальнейшей профессиональной деятельности.

Системный анализ научных исследований проблемы повышения профессиональной компетентности руководящих кадров образовательных учреждений показывает, что современные руководители нуждаются в психолого-педагогической подготовке по оценке своих как сильных, так и слабых сторон. Менеджеры образования должны постоянно расширять знания и знать особенности управленческого труда. Также менеджеры образования должны совершенствовать навыки управления людьми и ресурсами и развивать умения оптимальной самоорганизации собственной профессиональной деятельности и самоконтроля.

Актуальность исследования профессионального-личностного саморазвития менеджеров образования очевидна в современных условиях реализации компетентностного подхода. Природа компетентности такова, что она хотя и является продуктом обучения, но прямо не вытекает из него, а является следствием саморазвития индивида, его не столько технологического, сколько личностного роста, целостной самоорганизации и синтеза своего деятельностного и личностного опыта.

По мнению Г.А.Омаровой: «Формирование профессионально-личностной компетентности будущего специалиста в рамках такой его важнейшей составляющей компетенции, как готовность и способность к перманентному самообразованию и самообразовательной деятельности представляется нами как формирование, развитие и регуляция индивидуально-личностных качеств «самообразующегося» человека постиндустриального информационного общества» [1, с. 93].

Таким образом, можно отметить наличие противоречия между требованиями современной социокультурной ситуации к уровню профессиональной компетентности руководителей школ как менеджеров образования и их недостаточной подготовленностью как управленцев в самосовершенствовании своей профессиональной компетентности. Необходимость разрешения данного противоречия и активизирует систему самостоятельного повышения уровня профессионализма руководителей школ.

Технология самоменеджмента в современное время является основой решения проблем повышения профессиональной компетентности руководителя образовательного учреждения.

Под **самоменеджментом** сейчас подразумевается непрерывный комплексный процесс накопления человеческого капитала, когда его обладатель берет на себя ответственность за этот процесс и сам выбирает средства и методы работы для того, чтобы, максимально используя собственные возможности, сознательно управлять течением своей жизни (самоопределяться) и преодолевать внешние обстоятельства как в профессиональной деятельности, так и в личной жизни.

Самоменеджмент является неотъемлемой частью успеха личности, который может помочь не только в профессии, но и в каждодневной жизни. У каждого из людей есть внутренние резервы, которые могут помочь им в этом развитии.

Технология самоменеджмента имеет свои преимущества и состоит в следующем:

- выполнение работы с меньшими затратами времени;
- лучшая организация труда;
- большее удовлетворение от работы;
- активная мотивация труда;
- снижение загруженности работой;
- достижение профессиональных и жизненных целей кратчайшим путем.

Для технологии самоменеджмента характерны общие принципы: самопроизвольность, системность, комплексность, перспективность, целостность, функциональность, оптимальность. И эти принципы вообще присущи управлению социально-экономическими системами. Одним из главных принципов управления в новой парадигме современной системы взглядов на управление является **качество личной работы и её постоянное совершенствование**. Поэтому технологии самоменеджмента также характерны дополнительные принципы рефлексивности, интерактивности, проективности. Принцип рефлексивности отражает смысловой уровень понимания руководителем себя в профессиональной деятельности и представляет собой

деятельностный аспект становления управленца. Принцип интерактивности характеризует когнитивный аспект становления профессиональной компетентности. Он направлен на формирование ценностных ориентиров и профессиональное самопонимание руководителя. Принцип проективности предполагает развитие профессионального самосознания, утверждение своей профессиональной позиции, самопонимания и самоосознания.

Здесь хотелось бы привести точку зрения А.Новикова о надпрофессиональном характере профессиональной подготовки: «Речь идет, в первую очередь, о таких качествах личности, как самостоятельность, способность принимать ответственные решения, творческий подход к любому делу, умение доводить его до конца и постоянно учиться. Это, кроме того, и гибкость мышления, и наличие абстрактного, системного и экспериментального мышления, умение вести диалог, коммуникабельность, способность к сотрудничеству и т.д. Над собственно профессиональной – технологической подготовкой вырастает огромная внепрофессиональная надстройка требований к специалисту» [2, с. 23-24].

Развитие личности, прежде всего, по мнению И.С.Кона, связано с процессом становления образа «Я» [3, с. 9]. Данный компонент не может быть понят как перечень характеристик, он выступает как целостность, и является центральным и системообразующим. Основные структуры и образование личности проявляется при определении «Я - образ» или в «Я - концепция».

Различные критерии динамики развития профессиональной компетентности: самоорганизация своей профессиональной деятельности, ее стабильность и результативность, удовлетворенность деятельностью, сформированный индивидуальный стиль деятельности являются характерными для технологии самоменеджмента. Условия организации самоменеджмента различны: это и психолого-акмеологические (способность к рефлексии, самооценке, потребность в самосовершенствовании, готовность к постоянному повышению своей компетентности и т.п.); это и организационно-педагогические (осознание причин затруднений, оценка результативности деятельности, владение способами научной организации ей труда); это и материально-технические (наличие времени, владение персональным компьютером).

Наиболее типичная личностная схема по Г.Н.Андреевой, включает в себя три компонента: познавательный (знание себя), эмоциональный (оценка себя) и поведенческий (отношение к себе) [4, с. 93].

Подмеченные позиции представляются нам важными для конструирования модели профессионально-личностного саморазвития специалиста-руководителя. В таком понимании результатом деятельности конструируемой системой подготовки менеджеров образования является формирование у них готовности к эффективной профессионально-личностной деятельности.

Рассматривая профессиональную компетентность как процесс и результат выбора руководителем собственных позиций, целей и средств самоосуществления, сейчас в научных работах представляют технологию самоменеджмента в аспекте последовательного выполнения конкретных функций в несколько этапов.

I этап – подготовительный. Здесь функция самоменеджмента – самоопределения, целью – является первичное накопление информации. Задачи – формирование проблемы на основе сбора информации о состоянии профессиональной компетентности по результатам собственной деятельности. Методы – наблюдение, сбор информации.

II этап – исходно-диагностический. Функция самоменеджмента – самодиагностика. Цель – определение исходного уровня показателей профессиональной компетентности. Задачи – определение исходного уровня мотивации, уровня профессиональных знаний и умений, способностей, профессионально значимых качеств и др. Методы – психологическое тестирование, самодиагностика ценностных ориентаций, социально-профессиональных установок, соотнесение с требованиями профессионально-квалификационных характеристик.

III этап – уточняющий. Функция самоменеджмента – самоцелеполагание. Цель – уточнение личных целей саморазвития. Задачи – выявление причин, ограничивающих саморазвитие, анализ и формулирование целей и ценностей. Методы – анализ факторов, детерминирующих профессиональную компетентность: возраст, профессиональный опыт, квалификация, образование; определение целевых стратегий и методов достижения успеха.

IV этап – планово-прогностический. Функция самоменеджмента – самопрогнозирование, самопланирование. Цель – определение тенденции развития профессиональной компетентности. Задачи – разработка стратегических и оперативных планов. Методы – составление плана программы развития профессиональной компетентности, планирование дня, ведение дневника времени, установка приоритетов, упорядочение дел по важности, составление карьерограммы.

V этап – организационно-деятельностный. Функция самоменеджмента – самоорганизация. Цель – организация деятельности по выполнению составленных планов. Задачи – реализация оперативных и тактических планов. Методы – концентрация на значимых задачах, составление дневного рабочего плана и организация личного трудового процесса с целью реализации поставленных задач, учет периодических колебаний, становление индивидуального рабочего стиля.

VI этап – коррекционно-творческий. Функция самоменеджмента – самоконтроль, саморегуляция. Цель – контроль процесса самоменеджмента. Задачи – контроль процесса достижения целей, рационализация

деятельности, внесение корректив. Методы – контроль итогов истекшего дня, соотнесение полученных результатов с запланированными, позитивное воздействие на течение жизни.

VII этап – итогово-аналитический. Функция самоменеджмента – самоанализ, самооценка. Цель – определение эффективности самоменеджмента по развитию профессиональной компетентности. Задачи – обобщение итогов, формулировка выводов и предложений. Методы – анализ результатов. [5]

Таким образом технологию самоменеджмента можно представить как своего рода круг, так как она имеет замкнутый цикл.

Научиться эффективно управлять собой, своими возможностями – сложная задача. Однако при помощи использования технологии самоменеджмента эта задача может быть успешно решена. Наблюдение за собой – важный способ изучения своих сил. Руководители, менеджеры образования, желающие оптимально использовать свою энергию, должны научиться:

- активизировать изучение собственной личности, оценку своих достоинств и недостатков;
- проявлять смелость в выражении своих чувств;
- устанавливать естественные контакты с окружающими;
- продуктивно распределять те силы, которыми они располагают;
- выявлять все психологические барьеры, препятствующие увеличению запаса сил.

Успешное выполнение профессиональной деятельности требует интеграции в структуре личности руководителя. Это могут быть такие качества: психофизиологические, интеллектуальные, духовно – нравственные, личностно – профессиональные, которые являются основными моральных способностей. Мы знаем, что в настоящее время **компетенции** все чаще интерпретируются как динамичная комбинация качеств, способностей и взглядов и выступают в качестве цели образовательных программ. Так что можно с уверенностью сказать, что личностные и профессионально важные качества составляют ядро профессиональной деятельности менеджеров образования. К ним можно отнести: устойчивую мотивацию к работе, стрессоустойчивость, настойчивость, сильную волю, решительность, инициативность, чувство лидерства, харизматические способности, коммуникабельность, креативность и др.

Таким образом, технология самоменеджмента позволяет организовать осмысленную деятельность руководителя школы, менеджера образования по профессиональному и личностному самосовершенствованию. И это характеризует его в новом качественном состоянии, обогащает его творческий потенциал, показывает формирование профессиональной компетенции специалиста с учетом компетентности самоменеджмента.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Омарова Г.А. Самообразование как средство формирования профессионально-личностной компетентности студентов / Омарова Г.А. // Инновации в образовании. – 2010. – №3. – С. 88-94.
2. Андреев В.И. Саморазвитие менеджера. – М., 1995.
3. Вудкок М., Френсис Д. Раскрепощенный менеджер: Для руководителя_практика / Пер. с англ. – М.: «Дело ЛТД», 1994.
4. Джампольски Дж.Д. Как обрести внутреннее равновесие и оздоровить свои отношения с окружающими: Миникурс. Разговор с учителем. – М., 1990.
5. Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.jurnal.org/articles/2014/psih62.html>

*Наталія Бузіян, Тетяна Лебеденко
(Дніпропетровськ, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Щоб забезпечити необхідний рівень професійної компетентності майбутніх фахівців, їм треба надати не тільки фундаментальні базові знання, а і якісну інформаційно-технологічну підготовленість, прищепити навички використання комп'ютерної, комунікаційної техніки та відповідних інформаційно-комунікаційних технологій, які будуть корисними у майбутній професійній діяльності.

Чим вище активність тих, кого навчають, тим успішніше проходить навчання. Перед викладачами стоїть завдання: розвинути у студентів інтерес до набуття знань, сформувати мотивацію до процесу навчання. Це сприяє не тільки кращому засвоєнню нової інформації, але й виробляє уміння застосовувати отримані знання в практичній діяльності. Теоретичний матеріал, прослуханий студентами на лекційних заняттях, – це основа формування у них практичних навичок в процесі вивчення загальноосвітніх, професійно орієнтованих та спеціальних дисциплін. Тому діагностика і контроль засвоєння навчального матеріалу мають велике значення. Від правильної організації контролю та діагностики знань в значній мірі залежить ефективність управління навчальним процесом та якість підготовки спеціаліста. Навчання не може бути повноцінним без регулярної та об'єктивної інформації про те, як засвоюється навчальний матеріал, як використовуються отримані знання для розв'язання практичних задач. Саме завдяки контролю між викладачем та студентом встановлюється зворотній

зв'язок, який дозволяє оцінювати динаміку засвоєння навчального матеріалу, реальний рівень володіння системою знань, умінь та навичок і на основі їх аналізу вносити відповідні корективи в організацію навчання.

Діагностика і контроль знань і умінь студентів виконують в процесі навчання перевірочну, навчальну, розвиваючу, виховну та методичну функції. Найважливіша з них – перевірочна. Навчальна функція пов'язана з тим, що відбувається повторення та закріплення, вдосконалення набутих раніше знань шляхом їх уточнення, доповнення та узагальнення. Розвиваюча функція пов'язана з тим, що виконання будь-яких контрольних завдань сприяє розвитку особистості, формує її пізнавальні здібності, спонукає до самостійного оволодіння знаннями. Виховна функція пов'язана з емоційною сферою особистості. Контроль дисциплінує студента, виховує почуття відповідальності, привчає до систематичної навчальної роботи, серйозного та добросовісного ставлення до неї. Методична функція діагностики і контролю полягає в тому, що їх результати дуже важливі для вдосконалення роботи самого викладача. Контроль повинен бути планомірним, систематичним, об'єктивним, всебічним, індивідуальним, економічним за витратами часу, педагогічно тактовним. У педагогічній літературі виділяють такі види контролю: попередній, поточний, рубіжний та підсумковий.

Інформаційні технології можуть слугувати надійним помічником викладача під час здійснення контролю якості засвоєння та закріплення знань і умінь. Комп'ютерний контроль дає вагомі переваги для забезпечення індивідуалізації процесу навчання та діагностики знань.

Протягом останніх понад 15 років нами розроблені і застосовуються комплекси тестових комп'ютерних програм з більшості дисциплін, що викладаються у коледжі. Це дозволяє оперативнo та неупереджено проводити контроль знань, умінь і навичок студентів при вивченні нового матеріалу, при підготовці до окремих занять, при захисті звітів з практичних та лабораторних робіт, різних видів практики, наприкінці навчального модуля, семестру, під час складання заліків та іспитів. Досвід проведення програмованого контролю знань з використанням ПК дозволяє виділити його позитивні моменти, а саме:

- підвищується об'єктивність оцінювання знань студента;
- до всіх студентів висуваються однакові вимоги;
- змінюється роль викладача; він тепер не є джерелом негативних емоцій студента, а набуває роль консультанта, помічника. Таким чином, можна сказати, що утворюється стійкий зворотний зв'язок: викладач - студент - викладач;
- поліпшується психологічна атмосфера у групі;
- відсутня упередженість в оцінці відповідей;
- різко зростає оперативність одержання результатів оцінювання порівняно з іншими методами діагностики знань;
- автоматично зникає можливість підказування і списування;
- виховний потенціал тестування полягає в розумінні студентами того, що й невисокий бал (або оцінку) треба заробити.

Ми використовуємо декілька видів комп'ютерних програм для організації тестування. Серед них є програми тільки для контролю знань. Це завдання з вибиранням однієї або декількох правильних відповідей (закриті тести). Наприклад:

C:\ D:_11_19-ЗКОМВ_ТОВ\КОМБІК.EXE

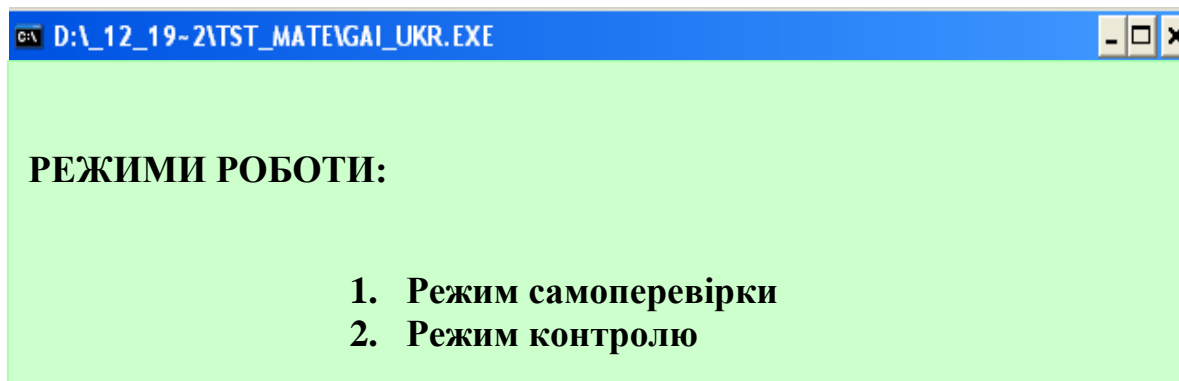
При проектуванні аспіраційних мереж на елеваторах враховують такі принципи:

- 1. температурний**
- 2. просторовий**
- 3. технологічний**
- 4. одночасності роботи**
- 5. економічності та експлуатаційної надійності**

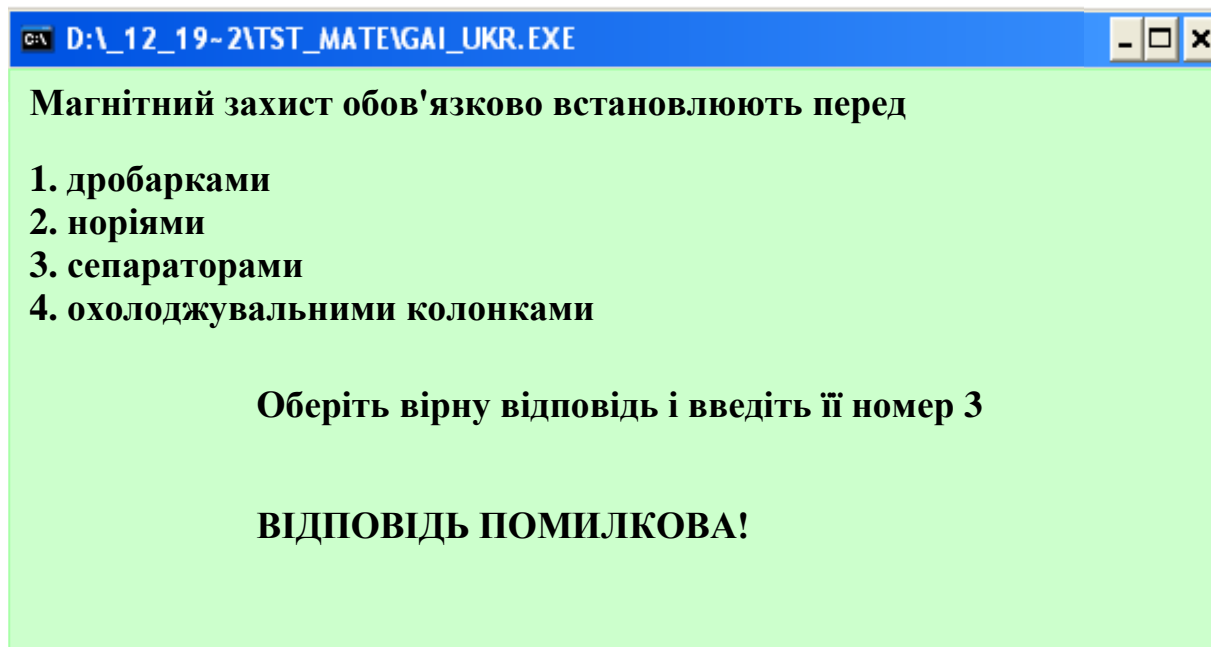
Оберіть правильну відповідь та введіть її номер _____

Такого типу програми можна використовувати для проведення підсумкового контролю знань з теми, модуля, розділу, всього навчального курсу, для захисту різних видів звітів. Приклади їх застосування можна було побачити на відкритих інтегрованих заняттях з дисциплін: Інформатика – Елеваторна промисловість (потемне); Інформатика - Фінанси підприємств (з розділу); Інформатика - Товарознавство зерна (залікове); Історія України (допуск до іспиту), Інформатика – Борошномельно-круп'яне виробництво (екзамен) тощо.

Інший вид тестування - це навчально-контролюючі програми. В цьому випадку тест є не тільки інструментом контролю знань, а й методом навчання. Після запуску на виконання програма пропонує студенту обрати режим тестування: контролю або самоперевірки.

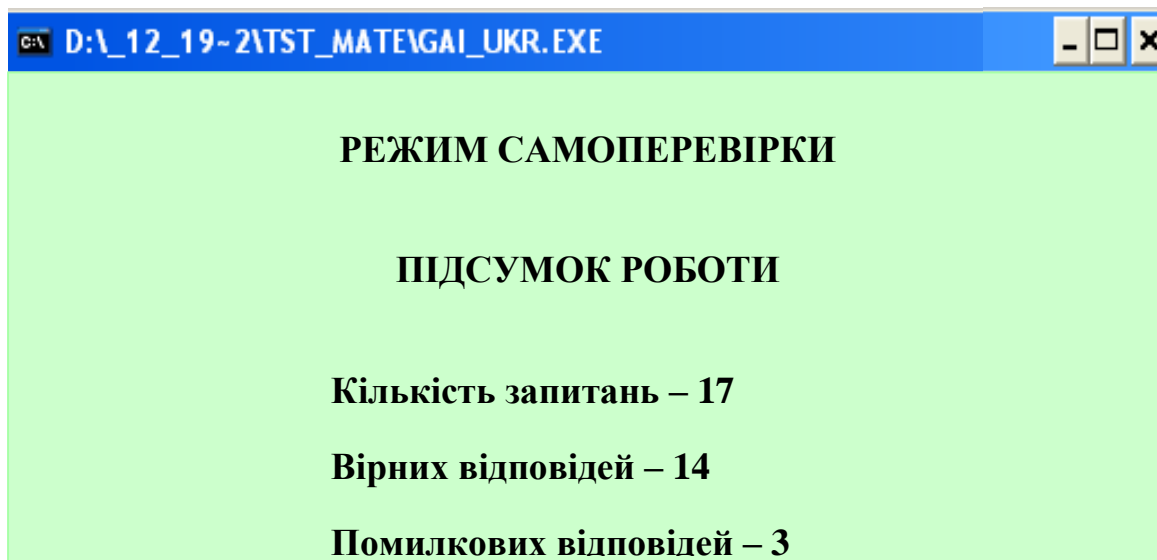

В режимі самоперевірки у випадку помилкової відповіді програма видає на екран правильну відповідь, що є корисним при закріпленні нового матеріалу, при перевірці виконання самостійної роботи, на початку заняття під час актуалізації знань студентів тощо. Робота у цьому режимі допомагає студенту з'ясувати «слабкі» місця та провести корекцію своїх знань та умінь. Наприклад:

По закінченні тесту програма видає на екран:

- загальну кількість питань даного тесту,
- кількість правильних відповідей,
- кількість помилкових відповідей,
- відсоток засвоєння навчального матеріалу (а не оцінку).

У разі неуспішного тестування студент не бачить негативну оцінку, а бачить результат своєї недостатньої роботи (низький відсоток), що спонукає його до подальшого вивчення матеріалу і в наступному разі отримання кращих результатів тестування.

Складання тестових завдань проводимо з урахуванням вимог і рекомендацій тестування, а також власного досвіду. За форматом більшість наших тестів - це тести, що складаються з двох частин: перша частина - умова (або завдання), друга - декілька варіантів відповіді, серед яких треба вибрати один або кілька правильних, що змушує студента аналізувати кожний варіант відповідей. Намагаємося складати тестові завдання так, щоб можна було перевіряти уміння студента застосовувати отримані знання та практичні навички, а не просто запам'ятовування якихось ізольованих фактів. Складені тестові завдання перед широким застосуванням перевіряємо шляхом пілотного тестування, що дозволяє оцінити валідність окремих тестів та всього пакету вцілому.

Комп'ютерні тестові програми діагностики знань студентів дозволяють виключити вплив суб'єктивних факторів викладач-студент, підвищують об'єктивність оцінювання знань, мають такі позитивні якості як конкретність, чіткість, великий обсяг охоплених питань, можливість за короткий час здійснити контроль з навчальної дисципліни або декількох дисциплін, чим сприяють покращенню якості підготовки майбутніх спеціалістів.

Вище сказане та накопичений нами досвід дозволяє зробити висновок, що електронний контроль та діагностика знань і умінь мають безперечну перевагу в порівнянні з традиційними засобами завдяки можливостям контролю великого об'єму інформації, забезпечення тренування в ухваленні рішень, самоперевірки знань студентами, детального контролю знань і умінь (виявлення "слабких" місць в навчанні), дистанційного контролю знань і умінь, моніторингу рівня і формалізації знань тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Використання інноваційних технологій навчання – запорука підготовки спеціалістів: Збірник «Організація навчально-виховного процесу», 2006.
2. Впровадження інноваційних технологій в навчальний процес – один із факторів досягнення нового рівня конкурентноспроможності майбутніх спеціалістів: Збірник «Організація навчально-виховного процесу», 2007.
3. Даниленко Л.І. Педагогічні інновації та інноваційні педагогічні технології: сутність і структура: Науково-методич. збірник «Нові технології навчання», 2005.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібн. – К., 2004.

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ

Сучасне життя досить складно уявити без використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що надають можливість у вищій освіті якісно поліпшити процес підготовки фахівця. Насамперед, актуальним є питання реалізації ідеї «педагогіки співпраці». Об'єднання зусиль студента та викладача надає можливість якнайкраще розкрити індивідуальні особливості кожного студента, зацікавити його, визначити сутність досліджуваної проблеми, досягти взаєморозуміння.

Психолого-педагогічні положення теорії інформатизації сучасної освіти як складової інформатизації суспільства та особливості використання ІКТ у навчальному процесі вищої школи висвітлені в працях В. Бикова, Б. Гершунського, А. Єршова, М. Жалдака, М. Кадемії, А. Коломієць, В. Монахова, Н. Морзе, Б. Наумова, Л. Петухової, І. Підласого, О. Пехоти, Ю. Рамського, С. Семерікова, О. Співаковського, О. Трофімова, В. Шакоцька, О. Шиман та ін.

Сучасні можливості ІКТ стимулюють розвиток нових педагогічних досліджень (Ю. Дорошенко, В. Ключко, О. Полат, С. Раков, О. Ракітіна, О. Співаковський, В. Хуторський та ін.).

Метою статті є визначення можливостей використання ІКТ в підготовці вчителя технологій, зокрема, під час викладання технічних дисциплін.

Інформаційно-комунікаційну технологію можна розглядати з точки зору її створення або її використання.

З точки зору створення ІКТ – це самостійна науково-прикладна дисципліна, яка є сплавом наукових знань, технічних рішень, моделей виробничих процесів, соціально-економічних та гуманітарних аспектів, спрямованих на розробку нових методів і технологій обробки даних та знань [1].

З точки зору користувача ІКТ можна розглядати як технологію проектування та створення інформатичного продукту.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій розширює інтерпретаційне поле вивчення предмету: отримання інформації з різноманітних джерел, аналіз інформації, культурні зразки; поєднання традиційних джерел інформації та нетрадиційних; новий рівень освоєння навчального матеріалу, що пов'язане з використанням зорової та адитивної наочності [1].

Інформаційно-комунікаційні технології здійснюють активний вплив на процес навчання і виховання студентів, оскільки змінюють схему передавання знань і методи навчання. Разом з тим, упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему освіти не тільки впливає на освітні технології, а й вводить до процесу освіти нові. Вони пов'язані із застосуванням комп'ютерів і телекомунікацій, спеціального устаткування, програмних та апаратних засобів, систем обробки інформації. Вони пов'язані також зі створенням нових засобів навчання і збереження знань, до яких належать електронні підручники і мультимедіа; електронні бібліотеки й архіви, глобальні та локальні освітні мережі; інформаційно-пошукові та інформаційно-довідкові системи [2, с. 18].

Можна виділити позитивні особливості роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями у вищій освіті:

- скорочення часу вироблення технічних навичок студентів;
- збільшення кількості тренувальних завдань;
- досягнення оптимального темпу роботи студента;
- перетворення студента на суб'єкт навчання (так як програма вимагає від нього активного управління);
- застосування в навчальній діяльності комп'ютерного моделювання реальних процесів;
- забезпечення навчання матеріалами із віддалених баз даних, використовуючи засоби телекомунікацій;

Викладання у вищій школі з використанням ІКТ дає можливість перейти від пасивної подачі матеріалу до активного способу реалізації освітньої діяльності, в якому студент стає не тільки центральним об'єктом процесу, а й активним його учасником. В цьому випадку мультимедійні технології не повинні ставати центром процесу навчання, а нести допоміжний, пізнавальний характер, а також допоміжним засобом активізації уваги. Таким чином активізується сам освітній процес за рахунок збільшення наочності пропонованого матеріалу, відбувається більш плідна інтерактивна взаємодія [4].

У яких же випадках доцільно застосування ІКТ у процесі викладання у вищій школі? По-перше, звичайно ж, при подачі нового матеріалу. Мультимедійні технології дозволяють ілюструвати новий матеріал різноманітними наочними і більш пізнавальними засобами. По-друге, при закріпленні пройденого матеріалу. При використанні електронної дошки, програмного засобу або презентації в PowerPoint студенти бачать пройдений матеріал в цілісній структурній формі. По-третє, ІКТ можливо використовувати як засіб емоційного розвантаження [1; 4].

Пропонуємо деякі елементи методики застосування ІКТ, зокрема, розробленого нами педагогічного програмного засобу (ППЗ) «Елементи та геометрія токарного різця» в процесі викладання нового матеріалу, а саме, під час лекції з дисципліни «Обробка конструкційних матеріалів» у студентів другого курсу факультету фізико-математичної і технологічної освіти.

Працюючи над розробкою названого ППЗ ми керувалися наступними методичними вимогами:

- подання навчального матеріалу з опорою на взаємозв'язок і взаємодію поняттєвих, образних і дієвих компонентів мислення;
- відображення системи термінів навчальної дисципліни у вигляді ієрархічної структури високого порядку;
- надання студенту можливості виконання різноманітних контролюючих тренувальних дій [4].

Програма запускається за допомогою файлу «Елементи та геометрія токарного різця.exe», який для зручності використання краще розташувати на робочому столі. Після запуску програми, з'являється перший кадр, що розгортається на увесь екран, і містить тему лекції.

Натиснувши на назву лекції, програма переходить до наступного кадру, який містить план викладу лекційного матеріалу.

Натиснувши кнопки зазначених пунктів плану лекції, програма переходить до кадрів, на яких знаходиться відповідна інформація. На ці кадри можливо потрапити лише з зазначеного кадру. Таким чином, отримавши порцію інформації по певному пункту, необхідно повернутися до плану та обрати наступний, це дозволяє не лише накопичити інформацію по зазначеній темі, а й відразу систематизувати її.

Наприклад, кадр «2.2. Координатні площини різця» містить розташування робочої площини P_s , в якій розміщені вектори швидкостей головного руху і руху подачі (Рис. 1).

2.2. Координатні площини різця

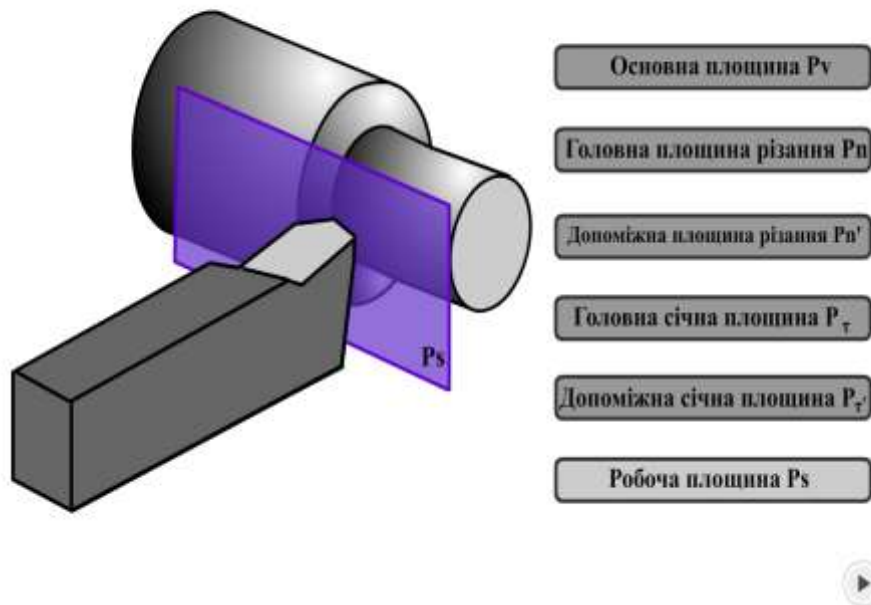

Рис. 1. «Координатні площини різання – робоча площина P_s »

За допомогою кадру «2.3. Геометричні елементи лез токарного різця» можна продемонструвати: головний задній кут, кут загострення, головний передній кут, кут різання, кути в плані, кут нахилу головної різальної кромки та співвідношення між зазначеними кутами.

Наприклад розташування головного заднього кута α (кут у головній січній площині між головною задньою поверхнею різця і головною площиною різання). (Рис. 2.)

2.3. Геометричні елементи лез токарного різця

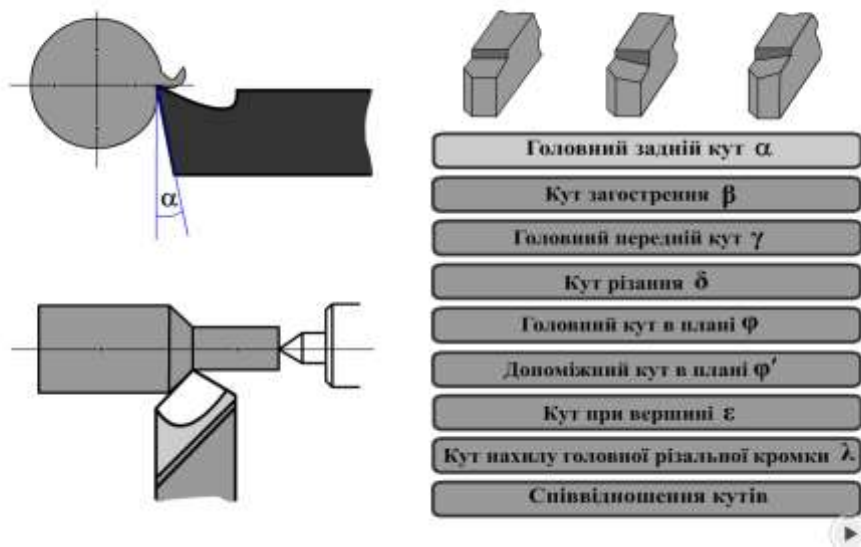

Рис. 2. Геометричні елементи лез токарного різця – головний задній кут α

Для перевірки результатів впровадження педагогічного програмного засобу на лекції з теми «Елементи та геометрія токарного різця» було проведено тестування, результати якого підтвердили наше припущення про ефективність використання запропонованого ІКТ в навчальному процесі підготовки вчителя технологій.

Одержані результати експериментальної роботи дозволили довести, що:

- розроблена методична система позитивно впливає на якість засвоєного студентами навчального матеріалу, підвищує пізнавальний інтерес до навчання;
- використання демонстраційного педагогічного програмного засобу сприяє розумінню матеріалу з теми «Елементи та геометрія токарного різця» активізує використовувати набуті знання в подальшому навчанні, а саме на лабораторних заняттях.

Висновки. Використання ІКТ в процесі підготовки вчителя технологій позитивно впливає на якість засвоєння студентами навчального матеріалу, підвищує інтерес до навчання; сприяє розумінню матеріалу, допомагає у проведенні лабораторно-практичного експерименту та розв'язанні практичних задач.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич Р. С. Інноваційно-комунікаційні технології в навчальному процесі: посіб. для пед. працівників і студентів вищих пед. навч. закладів / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2002. – 116 с.
2. Биков В.Ю. Дистанційні технології навчання в сучасній освіті // Проблеми сучасного підручника: Зб. наук. праць / Ред. кол. – К.: Педагогічна думка, 2004. – Вип. 5. – С. 15–22.
3. Жук Ю. О. Комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання у професійній освіті / Ю. О. Жук // Управління якістю проф. освіти: Зб. наук. праць / Укр. інж.-пед. академії – Донецьк, 2001. – С. 273 – 275.
4. Егорова Ю.Н. Мультимедиа как средство повышения эффективности обучения в высшей школе: Дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ю.Н. Егорова. – Чебоксары, 2000. – 196 с.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент В.І.Пережудова

*Ірина Дударєва
(Київ, Україна)*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми. Розпочатий процес модернізації української освіти, що відображає загальнонаціональні інтереси, державні пріоритети і світові тенденції, природним чином визначає нові соціальні вимоги до системи освіти. Європейському суспільству потрібні сучасно освічені, моральні, професійно компетентні фахівці, які вміють самостійно приймати відповідальні рішення в ситуаціях вибору і прогнозувати їх можливі наслідки, здатні до співпраці, відрізняються мобільністю, динамізмом та конструктивністю.

Сучасна культурологічна концепція загальноосвітньої школи передбачає підготовку особистості, яка добре володіє способами культурної мовленнєвої взаємодії, оперує необхідними риторичними вміннями. Вивчення риторики в початковій школі стає важливим складником навчального процесу. Не здобувши належного рівня риторичних умінь, учні не зможуть творчо будувати висловлювання, міркувати над проблемою, аргументувати власні думки, переконувати інших тощо. З огляду на це проблема формування риторичних умінь у молодших школярів є актуальною.

Аналіз останніх джерел. Аналіз останніх публікацій засвідчує, що формування риторичних умінь досить глибоко вивчається сучасними науковцями, зокрема підготовка вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності присвячено роботи Г. Бондаренка, С. Мартиненко, лінгвістичні аспекти проблеми досліджуються Л. Мацько, Ю. Рождественським, Г. Сагач, методичні аспекти вивчення риторики відображено в працях Н. Голуб, О. Горошкіної, В. Науменко, М. Пентилюк.

Мета статті – проаналізувати наукову літературу з проблеми формування риторичних умінь у молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. До XIX століття в теорії і практиці навчання «дієвого слову» (І. Заріф'ян) риторика в школі була «теоретико-словесною підосновою» [6, с. 3], необхідним підґрунтям для становлення освіченої людини. Розглядаючи причини втрати риторикою позиції провідної мовознавчої дисципліни, І. Заріф'ян стверджує, що видання підручника навчальної риторики К. Зеленецького і Н. Кошанського стало поштовхом до створення курсу «Теорії словесності» в школі. Передумовою, на думку вченого, стало твердження нового навчального плану в 1804 році, він передбачав створення самостійних курсів загальної граматики, граматики окремих мов, логіки і риторики, тобто «навчальна філологія стала будуватися як поєднання тривіуму і загальної граматики» [7, с. 6-7]. Вивчаючи курс теорії словесності того періоду, А. Введенська і Л. Павлова зазначають, що ця «навчальна дисципліна взяла з риторики ряд понять, розділів (вчення про композицію, стилі мовлення, фігури стилю)» [5, с. 230]. Але такий підхід привів до порушення традиційної триєдиної системи красномовства.

Слід зауважити, що в цей період з'являються методичні посібники, «побудовані як компіляція відомостей із загальної граматики» [5, с. 7], а також загальних та спеціальних мистецтв мови: логіки, граматики і риторики. Прикладом методичних посібників такого типу можуть слугувати підручники А. Нікольського, І. Борна, І. Левитського, Л. Якоба, а також риторики А. Мерзлякова, М. Тализіна.

У другій половині XIX століття, коли риторика в школах була повністю замінена теорією словесності, розвивається новий напрям для вивчення процесу роботи над зв'язною промовою – методика навчання мови. Основоположники цього напрямку (Ф. Буслаєв, І. Срезневський, К. Ушинський) вважали недостатнім вивчення зображально-виражальних засобів для успішного оволодіння мовною діяльністю і закликали розвивати «вроджений дар слова» (Ф. Буслаєв).

У роботах вчених формулюється ідея про створення методичної системи формування особистості як розвитку «розуму, почуття, моральності і дару слова» [3, с. 46] заповнила прогалини методики навчання мови. Нові структурні принципи відповідали правилам риторичної триєдності (логос, етос, пафос), що передбачає формування ідеального оратора за допомогою розвитку його мислення, мовлення, етики поведінки та естетичного впливу.

Пізніше більшість завдань і функцій риторики стала виконувати культура мовлення. Звернення до системи риторичних знань здійснювалося лише з метою створення агітаційного публічного виступу. Зокрема, детально вивчалася його структура і техніка подачі. У спеціальній літературі вчені (С. Нікольська, Т. Маркічева, Е. Ножин, А. Міхневич, Е. Фалькович, С. Іванова, Т. Романова), аналізуючи риторичні твори, намагалися «осмислити практику...ораторів» [9, с. 231] і виявити особливості професійної майстерності агітаційно-пропагандистських кадрів.

У другій половині XX століття методика навчання мови в школі базується на знанні культури мовлення, а «спадкоємцем теорії словесності по суті стає стилістика» [7, с. 230]. Це відображено в роботах В. Костомарова, В. Максимова, М. Кожин, Д. Розенталь, Л. Скворцова. Розглядаючи якості мови (правильність, простоту, точність і стиліст), В. Костомаров пише про мовний ідеал, тобто вміння «висловлювати свої думки не тільки правильно», а й знаходити для них «найвдаліші мовні засоби» [10, с. 26]. Учений не заперечує важливості риторики, але вважає її однією з складових частин культури мови.

До 80-х років минулого століття в методичній літературі до питання формування риторичних умінь звертаються вкрай рідко. Причини відродження риторики і початку риторизації навчання вчені пов'язують з: необхідністю отримати «універсальну модель обробки інформації» (Ю. Варзонін); посиленням тяги «до широких, багатогранних курсів словесності» [13, с. 42], бажанням вчених-гуманітаріїв вирішити проблему «зв'язку і взаємодії об'єктів їх наукових досліджень – мови, художньої творчості – і влади, соціальної ієрархії» [13, с. 72]. Але, у зв'язку з недостатньою методичною розробленістю прийомів мовного впливу вчені-дидакти використовують риторичні знання для пошуку нових форм аналізу, сприйняття і відтворення інформації.

Сьогодні на уроках в процесі проведення дискусій, диспутів під час роботи над виразністю мови, переконливістю слова вчителя – практики звертаються до риторики як до найбільш затребуваного і перспективного напрямку розвитку гуманітарного знання.

Актуальними в цьому плані є дослідження та здобутки Г.Л.Бондаренко. Автор глибоко аналізує педагогічну спадщину В.О.Сухомлинського у практиці формування риторичної культури молодших школярів. Останні публікації Г.Л.Бондаренка особливо цінні мовленнєво-риторичними порадами для сучасного вчителя, які необхідні у фаховій педагогічній діяльності [1, с. 7].

Сучасна риторизація процесу навчання різновекторна. Поряд з рекомендаціями щодо загальної прикладної риторики (А. Волков, Н. Колотилова, П. Сопер), існує ряд методик для професійно-орієнтованого вивчення риторики (С. Абрамович, Ю. Пінчук, Л. Савенкова, Л. Спанатій), система вивчення ораторського мистецтва для студентів вищих навчальних закладів (Н. Бухтій, В. Вандишев, Г. Клочек, Л. Мацько, А. Первушина, Т. Хазагеров), для учнів старших класів (Л. Нечволод, В. Парашич, С. Коваленко, О. Когут, Г. Сагач, Л. Скуратівський), учнів основної школи (Г. Ладиженська, Г. Сагач) та початкової (М. Захарійчук, В. Науменко).

Як нам вдалося з'ясувати, розвиток усного і писемного мовлення учнів в 1–4 класів, здійснюється на тематичній основі. Більшість тем пов'язані зі шкільним і позашкільним життям учнів, із суспільно-політичними подіями в нашій державі, з навколишнім середовищем тощо.

Формування риторичних умінь і навичок учнів ґрунтується на темі і ситуації, з якими пов'язана тематика художніх текстів для активного, оглядового чи орієнтованого читання. Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання рідної мови передбачає застосування на уроках в початковій школі прийомів, що спонукають учнів до спілкування: повідомити інформацію, поділитися думками тощо. Завдання вчителя початкової школи полягає в тому, щоб залучати учнів до такої діяльності. Одним з таких прийомів є вдосконалення вмінь складати тексти, що містять висловлювання відомих людей, крилаті вислови; складання діалогів, розігрування ситуацій.

Так, наприклад, методика формування риторичних умінь, розроблена В. Нищенко [10, с. 72], передбачає системний розвиток всіх видів мовленнєвої діяльності: говоріння, читання, письма, слухання. Досліджуючи особливості спілкування, учні 1–4 класів знайомляться з поняттями: текст, визначення тексту; складання речень, складання з речень елементарних текстів; визначають тему та основну думку тексту (без уживання термінів); набувають елементарних уявлень про композицію тексту; встановлюють порядок речень.

Аналіз робіт В. Науменко та М. Захарійчук засвідчив, що автори посібників з риторики для молодших школярів неабияку увагу приділяють роботі з текстом та над текстом. Зокрема, В.О.Науменко зазначає, що розвиток мовлення на уроках літературного читання слід розглядати в тісному взаємозв'язку з літературним розвитком, з розширенням і збагаченням художнього сприйняття, з розвитком уяви, широкої сфери почуттів, спостережливості, логічної та емоційної пам'яті, творчих здібностей. Оскільки художнє сприйняття здійснюється на основі розуміння мови літературного твору, природно виникає необхідність спеціально організованої роботи над мовою художнього твору [11, с. 10].

М. Захарійчук наголошує, що постійною роботою, яка забезпечує збагачення лексичного запасу і розвиток культури мовлення учнів, риторичних умінь упродовж навчального року, є робота зі словниковими словами, передбаченими навчальною програмою [12, с. 14].

Поділяючи думку авторів, хочемо зазначити, що особливої увагу на уроці варто приділяти формуванню риторичних умінь. Методика формування риторичних умінь у процесі вивчення мови в початковій школі передбачає: а) імпліцитне введення риторичних знань шляхом прикріплення теоретичних відомостей з риторики до певних суміжних лінгвістичних тем; б) засвоєння додаткових відомостей з риторики під час виконання певних видів робіт на уроках мови, що забезпечують цілісне формування мовної та риторичної компетентності учнів; в) реалізацію риторико-компонентних завдань, що включають елементи риторичного аналізу, риторичні завдання і риторичної гри на уроках української мови.

Очевидно, що риторичні вміння займають важливе місце серед загальнонавчальних (підбір, перетворення, подача і сприйняття інформації), тобто затребувані на кожному уроці і в позаурочній діяльності учнів. Однак жоден із шкільних предметів не вчить цьому цілеспрямовано, окрім уроків риторики. Вміння аналізувати ситуацію спілкування, враховувати специфіку комунікації адресата, створювати ефективні риторичні висловлювання, впливати за допомогою невербальних засобів формують базу для успішного становлення риторичної особистості школяра.

Таким чином, процес формування риторичних умінь у початковій школі вимагає поетапної «риторизації» [6, с. 5] вузько-лінгвістичного підходу до вивчення мови, орієнтацію на оволодіння учнями ключовими мовними компетентностями, навичками активного мовного впливу і самовираження. Крім того, умовами дієвості слова вчителя початкової школи має бути максимальна чесність, щирість і доброта під час спілкування з учнями; володіння словесними прийомами впливу (жанрами педагогічної риторики), висока емоційна культура» [3, с. 47].

Висновки. Нами проаналізовано наукову літературу з проблеми формування риторичних умінь у молодших школярів. Основне завдання вчителя початкової школи полягає в тому, щоб створити всі умови для мовленнєво-риторичного розвитку молодших школярів. Під час навчання в школі I ступеня необхідно пробуджувати інтерес учнів до формування риторичних умінь, тому варто приділяти достатньо уваги підготовці і виголошенню різних видів промов, веденню конструктивного діалогу, бесіди.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛИТЕРАТУРА

1. Бондаренко Г. Анализ педагогических взглядов В.О. Сухомлинского на проблему мовленнєво-риторичної діяльності вчителя початкової школи / Г.Бондаренко //Початкова школа і сучасність. – 2015. – №9(13). – С.43-47.
2. Бондаренко Г. Мовленнєво-риторичні поради вчителєві початкової школи / Г.Бондаренко //Початкова школа і сучасність. – 2016. – №1(17). – С.7-10.
3. Буслаев Ф. И. Преподавание отечественного языка : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов по спец. «Рус. яз. и лит.» / Ф. И. Буслаев. – М. : Просвещение, 1992. – 512 с.
4. Вандишев В. М. Риторика: экскурс в історію вчень і понять : навч. посіб. / В. М. Вандишев – К. : Кондор, 2003. – 264 с.
5. Введенская А. А. Культура и искусство речи: Совр. риторика: для высших и средних учебных заведений / А. А. Введенская, Л. Г. Павлова. – Р-н-Д. : Феникс, 1995 – 326 с.
6. Зарифьян И. А. Теория словесности. Библиография и комментарий / И. А. Зарифьян. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
7. Зеленецкий К. П. Исследование о риторике / К. П. Зеленецкий. – М. : Знание, 1991. – 64 с.
8. Ладыженская Т. А. Курс школьной риторики (V-XI классы) / Т. А. Ладыженская // Русская словесность. – 1996. – №2. – С. 51-53.
9. Мацько Л. І. Риторика / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2006. – 311 с.
10. Методика навчання риторики у школі: навч.посіб. /автор-укладач В. А. Нишета. – К. : Центр учбової літератури. – 2014. – 200 с.
11. Науменко В. О. Система міжпредметних завдань як засіб удосконалення навички читання молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»/ В. О. Науменко. – К., 1991. – 19 с.
12. Особливості навчально-методичного комплексу до підручника Захарійчук М.Д., Мовчун А.І.. – Методика навчання, 2009. – С.12-24.
13. Сагач Г. М. Риторика : навчальний посібник для середніх і вищих навчальних закладів / Г. М.Сагач. – К. : Ін Юре, 2000. – 565 с.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Г.Л.Бондаренко

*Nasiba Irgasheva
(Андижан, Узбекистан)*

CHET TILINI O`RGANISH PRINTSIPLARI

Bugun hayotni chet tillarisiz faraz qilib bo'lmaydi. Globalizatsiya jarayoni tezlashgan sari chet tilini o'rganish zamon talabi bo'lib boryabti. Bugun har qanday sohada yaxshi bir mutaxassis bo'lish uchun ingliz tilini bilish oddiy talabga aylanib qolmoqda. Biror bir chet tilini o'rganuvchini oldida quyidagi savol turadi: "Chet tilini qanday qilib tez o'rgansa bo'ladi? Chet tilida qanday qilib oson gapirish mumkin? Nima uchun to'rt yil davomida bosh ko'tarmasdan bitta chet tilini o'rganayotgan talabalarning aksar qismi tilda uch – to'rt og'iz bexato gap aytolmaganda, tilga aloqasi bo'lmagan sohalarda o'qiyotgan talabalar haftada 3-4 soat til o'rganishga vaqt ajratib tilni ajoyib tarzda o'zlashtiryapti?" Bu muammoning ichini til o'rganishga bo'lgan yondashuvdadir. Yoki bu uchun muhimi chet tilini o'rganishda eng oson yo'lini tanlay bilishdir. Biror tilni o'rganishga kuchli ishtiyoqdadir.

Eng muximi bu tilni o'rgana olishingizda, hammasi sodda, unchalik qiyin emasligi, til o'rganishda boshqalardan kam joyingiz yo'q ekanligini anglab yetishdir. Tilni o'rganishda o'zingizga bo'lgan ishonchni orttira olganingizdan keyin tilni o'rganishga kirishsangiz bo'ladi. Har kunlik mashg'ulot Hozirgi kunda ko'plab til kurslari haftada bir yoki ikki kun ikki soatdan dars tashkillashtiradi va kundalik hayot ishlari bilan band bo'lgan til o'rganuvchi kishi boshqa kunlarda tilga vaqt ajratolmaydi va odatda keyingi darsgacha oldingi darsdagi mavzularni esdan chiqaradi va bu tilni o'rganish jarayonini ancha sekinlashtiradi. Shu uchun ham xoxlagan bir chet tilini o'rganayotganda, uni har kuni o'rganish kerak va shunda har kuni takrorlanish natijasida tilni o'rganish jarayoni ancha tezlashadi. Siz o'z oldingizga xar kunlik majburiyat yuklang. "Men har kuni, har qanday vaziyatda ham ingliz tilini o'rganishga yarim soat yoki bir soat vaqt ajrataman!". Shundagina tilni eslab qolish imkoniyatingiz keskin oshib boradi.

Qobiliyatlar turi Tilshunos olimlar tilni o'rganishni to'rtta katta yo'nalishga bo'lishgan: - O'qish – bu chet tilida o'qilgan matnni tushinish qobiliyati – Eshitish – bu chet tilida o'qilgan matnni tushinish – Yozish – chet tilida yozish qobiliyati – Gapirish – o'z fikringizda chet tilida ifoda eta olish qobiliyati. Ushbu to'rt nasraga yetishish uchun uchta eng kerakli narsani o'zlashtirish muximdir: grammatika, lug'at boyligi va talaffuz. Demak, ushbu to'rt narsani o'zlashtirmasdan turib chet tilini o'rganish ancha qiyinlashadi. To'rt narsani qaysi vositalar asosida tez o'rganish yo'llarini taxli qilamiz: 1. Grammatika. Odatda chet tilini o'rganayotgan ko'plab o'quvchilarga grammatika haqida gapirsa ensasi qotadi. Xoxlasakda, xoxlamasakda tilni o'rganishda eng murakkab qismi aynan grammatikadadir. Shu uchun ham grammatikani o'rganish juda muximdir. Qo'rqib ketmang, buni ham juda oson tarzda o'rganish mumkin.

Bizda grammatika darsi deganda hatto o'sha tilda gapiruvchi millatlar ham ishlamaydigan minglab qoidalar o'rganib chiqiladi, yod olinadi. Bizning ta'lim tizimidagi eng katta muammo ham aynan shu yod olishlardadir. Lekin qoida yodlash degan narsalarni umuman esdan chiqaring va grammatikada faqat kerakligini o'rganing; yodlangan, lekin amalda tilni gapirganda ishlamaydigan qoida xuddi mashina sotib olasiz, lekin garajga tiqib qo'yib, ishga uzoq masofada piyoda qatnaysiz, bu ham aynan shunga o'xshash bir holatdir. Masalan, ingliz tili darslari davomida 80dan ortiq noto'g'ri tuslanuvchi fe'lni yod olganimni eslab bilaman. Lekin, shulardan qo'llansa bor yo'g'i 30tasigina qo'llaniladi. Masalan, "sweep" ya'ni "supurmoq" fe'li. Shu noto'g'ri tuslanuvchi fe'lni men biror marta ingliz tilida gapirganda yoki yozganda ishlaganimni eslolmiyman. Har qanday tilni o'rganishda eng sodda yo'ldan borish kerak. Har qanday tilni o'rganishdan maqsad shu tilda gapira olishdir. Shu uchun ham aynan kundalik gapirishga kerakli grammatik mavzularinigina o'rganing. Lug'at o'rganish. Bu yerda ham o'zingizni majburlab yillar davomida so'z yodlash bu eng noto'g'ri metoddir. So'z yodlashning eng oson yo'li o'rganilayotgan chet tilida ko'proq o'qishdir. Ingliz tilini o'rganayotgan bo'lsangiz, o'zingiz uchun zerikarli, hech qanday ahamiyatga ega bo'lmagan matnlarni o'qigandan ko'ra internetda o'zingiz qiziqqan sohadagi matnlarni yoki kitob va jurnallarni o'qing. Hamma tushunmagan so'zlarga to'xtamasdan, faqatgina gapning manosini anglab yetishga kerakli notanish so'zlarni uchratganingizda lug'atdan yoki Google Translate kabi xizmatlardan tarjimasini toping va uni daftarga qayd etib qo'ying. Iloji bo'lsa har kuni 3-4 bet o'rganilayotgan chet tilida biror bir matn o'qishga harakat qiling va har safar notanish so'zni tarjimasini topib yozib keting. Bu yozganlaringizni yodlashga hech qachon kirishmang. Bizning yod olish qobiliyatimiz shunday shakllanganki, agar biz biror so'zni ko'rib, shunchaki tarjima qilib ketsak, u esimizda qolmaydi, lekin biror joyda qayd etib qo'ysak, miya bu narsaning muhimligiga urg'u beradi va so'z yodimizda qolishi mumkin. Natijada har xil matnlarda 5-6 marta uchragan bir so'z unutilmas darajada yod bo'ladi va shu bilan birga so'zning qaysi kontekstda qaysi manoda qo'llanilishi ham bilib olamiz. Chet tilida har kuni matn o'qiganimizning yana bir foydasi shundaki, o'rgangan Grammatik mavzularni matnda ishlaganligini ko'rib, grammatik asosimizni yanada mustahkamlab boramiz. Talaffuz. Har bir til o'zining talaffuziga ega. Tilshunos olimlarning fikricha jamiki 150 dan ortiq tovush bo'lib, har bir til odatda o'rtacha 30ta tovushni ishlatadi. Natijada tillarning talaffuzida juda katta farq kelib chiqadi. Masalan fransuz tilidagi burun tovushlari bizning tilda umuman yo'q. O'zbek va fransuz tillaridan farqli ravshda rus tilida "o" tovushi yo'q. Odatda tilni o'qishni o'rganganda so'ng, talaffuzni yaxshilashning eng oson uslubi bu chet tilida iloji boricha ko'proq tinglashdir. Shu tilda kino ko'rish kerak, qo'shiq va har xil radio matnlarni eshitish kerak. Yandex tizimida izlasangiz birgina ingliz tilining o'zida agar minglab bo'lmasa yuzlab audio kurslarni topasiz. Ularni pleyer yoki telefoningizda eshitib yurish sizning ham tilni tushinishingizni osonlashtirib boradi, ham talaffuzingiz yaxshilanishda davom etadi. Chet tilida qo'shiq eshitganda unda yana bir boshqa maqsadda ham foydalansa bo'ladi. Yaxshi ko'rgan qo'shig'ingizni matnini chet tilida toping va uni o'z tilingizga lug'at yordamida tarjima qiling. Natijada, nafaqat qo'shiqning ma'nosini to'liq tushunib yetasiz, shu bilan lug'at boyligingizni boyitib olasiz, bu so'zlar sevimli qo'shig'ingiz bilan bir umrga xotiraga muxrlanadi. Ushbu uch narsadan tashqari tilni o'rganishda muhim narsalardan biri til muhitiga kirib borishidir. Iloji boricha o'rganilayotgan chet tilidagi materiallarni ko'proq ishlatingizga harakat qilsangiz, asta – sekinlik bilan til darajangiz yaxshilanib boradi. Masalan oddiy telefoningizning dasturlaridan tortib, kompyuteringizning operatsion sistemasigacha hammasini chet tilida qo'yib oling. Internetdan olinadigan ma'lumotni faqatgina chet tilida oling va TV ko'rganda yoki radio eshitganda iloji boricha chet tilida eshitishga harakat qiling. Facebook, Vkontakte kabi ishlatiladigan ijtimoiy tarmoqlarni, ko'plab yangilik saytlarini ingliz tili versiyasida ishlatib. Aynan chet tilidagi forum va chatlarga yoziling va ularda chet tilida faol ishtirok etishga harakat qiling. Chet tilini o'rganishda takrorlashning ahamiyatini ham esdan chiqarmaslik kerak. Takrorlash bilimning onasi deganlaridek, har hafta o'rgangan grammatik mavzuingizni ikki hafta o'tib bir kuni takrorlash uni yanada mustahkamlashga, xotirada yanayam yaxshi saqlashga xizmat qilishi mumkin. Xozirgi kunda og'zaki nutqni o'stirish ijtimoiy tarmoqlarga taqaladi. Facebook tarmog'ida bugun tili o'rganilayotgan mamlakatdan do'st orttirish juda oson narsa bo'lib qoladi. Ular bilan yozishib, keyinchalik hatto skype akkauntlarini ham alishish imkoni bor. Shu bilan birga formular va turli xil chatlar chet tilida muloqot qilish uchun ideal joyga aylanishdi. Shuningdek, Toshkentda elchixonalar tomonidan ochilgan madaniyat markazlari, institutlarni ham esdan chiqarmaslik kerak. U yerlarda odatda tez-tez madaniy kechalar va debatlar tashkillashtiriladi, bu sizga chet tilida gapirish imkonini beradi. Faqat ushbu tadbirlarga borib faol ishtirok etishning o'zi yetarli. Biz o'zbeklar mentalitetimiz shunaqa, uyatchan xalqmiz, bizda hamma xato qilishda ekanligini psixologlar bir necha marotaba isbot qilishgan. Shu uchun ham xato qilishdan qo'rqmasdan, chet tilida gapirishga xarakat qilish kerak va shu orqaligina xato qilish natijasida o'z kamchiliklaringizni tushunib borasiz va maqsadni aynan shu kamchiliklarni to'g'rilashga qaratasiz. Muximi hatodan uyalmasdan chet tilida gapirishdir. O'zingiz bir o'ylab ko'ring, siz chet elliklar bilan bir tadbirda ishtirokchisiz, siz bilan suxbatda bo'lgan chet ellik xatolar bilan bo'lsada sizning tilingizda gapiryapti. Shu xolatda, siz uning xatolari uchun unga past nazar bilan qaramaysiz, aksincha o'zingizni tilingizni o'rganayotganligi uchun, unga nisbatan xurmatigingiz ortadi, xursand bo'lasiz va uning xatolarini tushunasiz. Demak, chet elliklar bilan ularning tilida muloqot qilish davomida ular sizning xatoingizni tabiiy qabul qilishadi va ularning tilini o'rganayotganligingizdan xursand bo'lishadi. Shuning uchun xato qilishdan qo'rqmang. Texnika taraqqiyoti evaziga bugun ishonch, ishtiyoq va to'g'ri tanlangan metodikaning o'zi chet tillarini o'rganish uchun yetarlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Т., 2008.
2. Ван Дейк Т.А., Кинч. В. Стратегии понимания связного текста / Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. XXIII.
3. Гуляков Е.Н. Новые педагогические технологии. – М., 2006.
4. Ловлинский С.П. Технология литературного образования. – М., 2003.
5. Соколова Э.С. Педагогические мастерские. – М., 1997.

*Юлія Красовська
(Житомир, Україна)*

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Проблема формування зростаючої мовної особистості з урахуванням соціокультурних цінностей на сьогодні є актуальною. Про необхідність соціокультурного розвитку школярів зазначено у вітчизняних освітніх документах: Державній програмі «Освіта», Національній доктрині розвитку освіти, законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту». Проаналізувавши літературу можна зробити висновок, що соціокультурній освіті в сучасній школі велику увагу приділяють вітчизняні вчені І. Бех, В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, О. Дубасенюк, О. Сухомлинська О. Савченко та ін. Ці вчені звертались до загальнодидактичних й психодидактичних положень, які є основою при розв'язанні лінгвометодичних проблем і реалізації соціокультурного підходу формування україномовної особистості.

На сучасному етапі розвитку людства домінує глобалізація, яка проявляється в різних сферах суспільного життя, в тому числі і в соціокультурному розвитку особистості, торкаючись одночасно науки, світи, культури, релігії, ідеології.

Науковці й педагоги-практики вказують на протиріччя у становленні сучасної молоді особи в умовах глобалізації, нині спостерігається викривлення духовно-ціннісного розвитку юнаків і дівчат, відсутність у них усталених ціннісних орієнтацій, що негативно впливає на їхню соціалізацію й самореалізацію. Усе це в результаті призводить до випадків асоціальної поведінки, життєвої некомпетентності молоді.

Мета статті – висвітлення особливостей соціокультурного підходу до формування україномовної особистості старшокласників в умовах глобалізації і засобів збагачення їхньої інтелектуально-духовної сфери.

Відомо, що під глобалізацією розуміють прагнення людства до досягнення цивілізаційного синтезу за умов збереження різноманітності народів та культур, не може ефективно реалізувати свій позитив без зміни загальної парадигми розвитку якісного наповнення системи загальнолюдських цінностей та соціокультурних практик культури. Оновлення потребує нинішній геополітичний порядок, який за своїм інституційним змістом відповідає сучасним викликам і характеру глобальних процесів.

В сучасних умовах глобалізації україномовний освітній простір неможливий без розвитку успішної особистості школяра, яка здатна до творчого самовираження. Сучасність чітко обумовлює позицію світової громадськості щодо збереження самобутності й колориту багатонаціонального фонду планети, акцентуючи на ролі знань і уявлень про етноси та культури як суттєвого чинника розвитку особистості й соціуму. Саме тому розуміння ваги національно-культурних цінностей і надбань людства в процесі розвитку та виховання учня як носія рідної мови, культури рідного народу й світогляду ХХІ століття закладено в Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти.

Ураховуючи реалії сьогодення, визначимо три складники формування соціокультурної змістової лінії шкільного курсу української мови: перший – використання соціокультурних цінностей під час засвоєння навчального матеріалу; другий – зв'язок із державними стандартами та навчальними планами, де виокремлюється соціокультурний складник навчального предмета; третій – створення відповідних дидактичних умов для осмислення соціокультурної компетентності та її аксіологічної трансформації, яка визначає особистість як вищу цінність суспільства.

Соціокультурний підхід до навчання української мови є необхідною умовою формування певних соціокультурних понять. Процес формування культурної соціально адаптованої мовної особистості в умовах глобалізації ґрунтується на певних цінностях. Сучасна лінгводидактика має реалізувати тісний зв'язок соціокультурного та аксіологічного підходів. А це потребує організації практики навчання української мови в контексті цінностей, які впливають на якість мовної освіти, серед них мають місце цінності загальнолюдської, національної, етнічної культури. Тобто, доцільно і необхідно інтегрувати аксіологічний підхід в соціокультурний.

У межах соціокультурного підходу в умовах глобалізації мовної освіти українська мова має сприяти «соціокультурному зростанню» учня. З огляду на це вчитель української мови повинен долучити старшокласників до вивчення культурних надбань українського народу та культури інших народів. Як зазначає Л. С. Топчій: «Соціокультурна компетентність повинна бути об'єктом формування не лише в іншомовній, але

й у рідномовній освіті. Зміст навчального предмета «українська мова», на наш погляд, має бути одним із дієвих засобів формування соціокультурної компетентності учня» [4]. Мовленнєва функція україномовної освіти безпосередньо пов'язана зі становленням та реалізацією соціокультурної компетентності. Вивчення української мови допомагає розвитку в старшокласників усіх видів мовленнєвої діяльності, базових умінь і навичок використання мови в різноманітних сферах і ситуаціях спілкування, розвитку світоглядних уявлень, творчих, морально-етичних особистісних характеристик, основ культури усного й писемного мовлення.

Формування соціокультурного підходу передбачає оволодіння духовно-культурними цінностями, традиціями, звичаями свого та інших народів. Розуміння соціокультурних аспектів дає змогу налагоджувати стосунки між людьми різних статей, вікових категорій, національностей, сприяє естетичному, морально-етичному, патріотичному вихованню особистості.

У сучасних умовах глобалізації, навчання української мови активізується через пошук і створення варіативних засобів навчання, зокрема навчальних посібників, які передбачають належну систему завдань. Для формування соціокультурної компетентності учнів старшої школи потрібна раціональна система завдань, яка забезпечить процеси навчання мови й мовлення і буде побудована на текстовій основі, оскільки на основі тексту (висловлення) розв'язується комплекс завдань, що стосуються передусім змісту, композиції й мовного його оформлення. Для їх розв'язання потрібно використовувати завдання й види роботи, які сприяли б розвитку в школярів певного комунікативного вміння та соціокультурних компетентностей. Серед них виділимо такі, як: складання конспектів, рефератів, бібліографії, написання статей, анотацій, рецензій на прочуте й прочитане, інтерв'ю, портретних нарисів, резюме; підготовки повідомлень, доповідей на лінгвістичні, морально-етичні, суспільні теми, виступів у науковому стилі з оцінкою їх (на зборах, семінарах); написання творів-описів, творів-роздумів, переказів (докладних, стислих, із творчим завданням), редагування висловлювань; конструювання діалогів і полілогів, дискусій; моделювання ситуацій тощо.

На уроках у старших класах з метою розвитку соціокультурної компетентності все більшої актуальності набувають проєктні технології, які адаптують навчання до умов реального життя; робота в парах, малих групах, акваріум, діалог, карусель, пошук інформації; дослідницький, частково-пошуковий методи навчання; робота з електронними носіями знань, Інтернетом тощо. Чільне місце на уроках української мови в старших класах посідають методи, пов'язані зі ситуативним моделюванням (імітаційні, рольові ігри), спрямовані на відтворення видів суспільно значущої діяльності, процесів, дій. Розігрування ситуацій за ролями імітує реальність виконання дій учасниками і надання їм змоги діяти в мовленнєвій ситуації.

Учитель-словесник має сформувати цілісну духовно багату мовну особистість, яка володіє різними компетентностями, важливими в сучасних умовах глобалізації. Отже, метою навчального процесу виступає не тільки розвиток предметних умінь і навичок, а й загальних характеристик особистості, які б посприяли кращій адаптації й реалізації прихованих можливостей учня в різних соціокультурних ситуаціях.

Ефективність формування соціокультурної компетентності учнів на уроках української мови у старшій школі об'єктивно зумовлюється їхньою позитивною мотивацією до процесу засвоєння знань, пов'язаних із суспільно-прийнятою культурою, оволодіння вміннями, способами, засобами організації й раціонального здійснення навчально-пізнавальної й мовленнєво-комунікативної діяльності відповідно до соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей, набуття досвіду ціннісного ставлення до світу [2, с.3]. Учитель-словесник має створювати необхідні умови для підтримання навчально-пізнавальної мотивації впродовж уроку, тобто забезпечувати мотиваційну готовність до навчальної діяльності в соціокультурному освітньому середовищі на всіх етапах уроку. Ця проблема має психолого-педагогічний характер. Як зазначає О. Кучерук, «один із шляхів розв'язання окресленої проблеми – збагачення й урізноманітнення навчальної діяльності школярів за допомогою традиційних й інноваційних методів і засобів, які можуть стати реальним мотиваційним чинником, якщо будуть відповідати особистісним інтересам, потребам, індивідуально-віковим особливостям учнів, не суперечитимуть їхнім персональним навчально-пізнавальним стилям тощо. Усвідомлення учнями соціокультурного значення навчального мовного матеріалу для ефективної самореалізації у суспільстві – важливий мотиваційний стимул до предмета вивчення й процесу навчальної діяльності, зокрема пізнавальної й мовленнєвої» [2, с.3].

Результативність соціокультурного розвитку старшокласника під час вивчення української мови залежить від низки педагогічних чинників, які забезпечують цей розвиток на різних етапах його організації. Найважливішими є такі положення: увага до аксіологічних виявів соціокультурного освітнього змісту; застосування інтегрованого й системно-синергетичного підходів до створення соціокультурного освітнього середовища як широкої, нелінійної й відкритої системи; використання дидактичного матеріалу, якому властива глибока соціокультурна сутність; принцип єдності навчання, розвитку й виховання особистості; принцип природовідповідності, принцип опори на духовність учня; принцип національно-культурної самоідентифікації; створення позитивного культурно-освітнього середовища для дидактичного спілкування; стимулювання навчальної співпраці. Ці положення орієнтують на забезпечення єдності організації, співорганізації й самоорганізації системи соціокультурної підготовки особистості.

Продуктивність процесу соціокультурного розвитку зростаючої мовної особистості залежить від дотримання таких специфічних принципів: ситуативності; поліфункціональності мовної освіти;

текстоцентризму; діалогічності навчання мови; народності навчального змісту мовної освіти; рольової організації змісту і процесу формування мовної особистості; комунікативно-ситуативного принципу, принципу інтеграції комунікативного й соціокультурного підходів у навчання мови; риторизації педагогічного дискурсу з урахуванням національних традицій красномовства, культуровідповідності навчання мови; лінгвокультурологічного принципу. Зазначені принципи вказують на духовно-інтелектуальний розвиток мовної особистості старшокласника шляхом поєднання мовно-мовленнєвої підготовки з вивченням загальнолюдської, регіональної, національної культури.

Оволодіння мовою як культурологічним феноменом і водночас засобом міжособистісного спілкування для сприйняття світу, людей, ідей проходить ефективніше в рівноправній співпраці, активному пошуку, у розв'язанні проблемно-пошукових завдань і досягненні особистісно значущих цілей через подолання учнями перешкод. На уроках варто застосовувати види роботи, які забезпечують створення мотиваційної установки до навчання, співпрацю, діалог, самооцінку навчальної діяльності та її результатів; використовувати інтерактивні форми навчання, проблемно-ситуативні завдання, захист індивідуальних і колективних проєктів, створення ситуації навчального успіху, роботу у творчих групах та ін.

Формування соціокультурного підходу старшокласників у процесі вивчення української мови в умовах глобалізації передбачає систему дидактичних засобів, навчальних програм, методичних комплексів, навчально-методичних посібників, які уможливають збагачення національної свідомості школярів, особистісно-ціннісних орієнтирів шляхом розкриття прихованих смислів. З метою розвитку соціокультурної компетентності на уроках української мови доцільно використовувати в процесі навчання народознавчі матеріали: художню літературу, у якій розкриваються сторінки історичного минулого; інформація про відомих українців минулого і сьогодення; залучати й готувати учнів до проведення народних і релігійних свят, обрядодійств; ознайомлювати з генезисом виникнення їх, використовувати дидактичні тексти морально-етичної тематики для побудови переказів.

Отже, під час вивчення української мови необхідно звернути увагу на особливості формування соціокультурного підходу в умовах глобалізації, що уможливить заповнити суспільний екзистенційний вакуум духовно-культурними смислами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Єфименко А. Виклики глобалізації та цивілізаційний вибір України / А. Єфименко // Юридичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 68 – 74.
2. Кучерук О. Соціокультурний розвиток учнів як лінгвометодична проблема / О. Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2014. – №2 (112). – 64 с. – С. 2–7.
3. Кучерук О. А. Соціокультурний підхід до формування україномовної особистості учня основної школи// Проблеми сучасної педагогічної освіти. Зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2013. – Вип. 39. – Ч.3. – С.194-200. – Серія : Педагогіка і психологія.
4. Топчій Л. С. Формування україномовної соціокультурної компетентності: Теоретичні і практичні аспекти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-ukrainoyazychnoy-sotsiokulturnoy-kompetentnosti-teoreticheskie-i-prakticheskie-aspekty>. – Назва з екрану.
5. Ярмолюк А. Формування соціокультурної компетенції старшокласників у процесі роботи над текстом / А. Ярмолюк // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 7–8. – С. 33–37.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор О.А.Кучерук

*Ганна Лагунова
(Одеса, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ ТЕАТРАЛЬНО-ДЕКОРАЦІЙНОГО МИСТЕЦТВА

Актуальність проблеми полягає у постійному інтересі до розвитку та вдосконаленню освітнього процесу у вищих мистецького напрямку. Театральне мистецтво має своєю специфікою такий фактор як об'єднання під своїм зведенням багатьох видів мистецтва, тому формування професійної культури майбутніх художників театраль-но-декораційного мистецтва має велике значення.

Постановка проблеми. В теперішній час культурна сфера українського суспільства переживає не прості часи, знаходячись у двоякому стані, з одного боку це спад у багатьох людей матеріальної можливості вести активне культурне життя, з другого – це палке бажання митців, загострення їх творчої енергії, якомога більше сконцентрувати свою увагу не тільки на зберіганні, а саме на розвитку цієї культури, на змогу надати їй сили на продовження. Педагоги які займаються навчанням та вихованням молоді, в цьому процесі беруть активну участь.

Метою статті є визначення ролі мотиваційного компоненту процесу формування професійної культури майбутніх художників театральньо-декораційного мистецтва.

Філософи вважають, що потреба у творчості, головним чином пов'язана із прагненням людини духовно усвідомити внутрішній і зовнішній світ, мати своє власне «Я». Поняття творчості у психології трактується як: діяльність, психологічний процес створення нового в єдності із властивостями творчої особистості (інтелект, емоції, мотиви, потреби), які забезпечують її включення в цей процес (А.Брушлінський, Л.Виготський, В.Моляко та ін.); «вияв архетипів колективного несвідомого» (К.Юнг та ін.). На думку психологів А.Маслоу й Г.Олпорт, виникнення творчості є внутрішньою потребою в самоактуалізації, в процесі самовдосконалення, тому саме творчість має вагомий вплив на становлення й розвиток особистості, допомагає найбільш повно розкрити свій творчий потенціал, таланти, здібності. Педагогічна наука, трактуючи творчість, виокремлює у ній розвиток творчих здібностей і умінь творчої діяльності, а також вважає метою навчання – розкриття відомих творчих здібностей для швидкої та вмілої соціальної орієнтації, творчого пізнання й самооцінки власного «Я» (Л.Виготський та ін.). Науковці стверджують, що творчості можна й треба вчити, визначаючи елементи творчої діяльності в навчанні (І.Лернер); на відміну від цих стверджень О.Рудницька наголошує, що «навчити творчим актам неможливо, реальним є їх стимулювання за допомогою спеціально орієнтованих прийомів і методів навчання» [4, с. 96].

При вивченні теорії діяльності за О.Леонтьєвим, у структурі художньо-творчої діяльності можна виокремити такі складові: 1) потреба, як духовний стан людини, яка спонукає її до постійного творчого пошуку, у результаті чого народжується витвір мистецтва, який є мотивом творчості; мотив спонукає до постановки визначеної мети – результату діяльності; 2) дія – складова діяльності, спрямована на досягнення усвідомленої мети, яка складається із сукупності операцій; 3) операція – спосіб здійснення дії [2].

Все вищеперераховане підлягає комплексу зусиль, пов'язаних з усвідомленням студентами необхідності розвитку власних творчих якостей, з розвитком інтересу до власної особистості та навколишнього світу, підвищенням самооцінки та творчої активності.

Дослідження з психології та педагогіки доводять, що повноцінний розвиток особистості може відбуватися за умови, що сама особистість спрямована на розвиток. Для студентів-першокурсників, навчальних закладів мистецького напрямку, творчість у всіх її проявах та напрямках (музика, спів, танець, полотно художників тощо) є частиною їх захоплення, а в процесі навчання та становлення, формування особистості при подальшому створенні власних проєктів, повинна стати сенсом їх творчого прояву.

У «Великій сучасній енциклопедії з педагогіки» творчість визначається як «діяльність, результатом якої є створення нових, оригінальних і більш досконалих матеріальних і духовних цінностей, які мають об'єктивну або суб'єктивну значущість» [3, с. 571].

Художньо-творча діяльність, як будь-яка інша має такі ж самі фази свого розвитку: стадія виникнення, формування й розпаду. Активна участь у творчій діяльності формує особистість, яка в подальшому стає суб'єктом цієї діяльності, тобто оволодіває її основними структурними компонентами: потребами й мотивами, метою й умовами її досягнення, діями й операціями. У науковій літературі мотив трактується як: 1) спонук до діяльності, пов'язана із задоволенням потреб суб'єкта; 2) предметно-спрямована активність визначеної сили; 3) збуджуючий і визначаючий вибір спрямованості діяльності на предмет (матеріальний або ідеальний), заради якого вона здійснюється; 4) усвідомлена причина, яка лежить в основі вибору дій і вчинків особистості [3, с. 327].

За О.Рудницькою – творча діяльність спрямована на одержання оригінального продукту у будь якій-сфері, новизна якого може бути об'єктивною або суб'єктивною, де об'єктивна цінність така яка не мала аналогів в історії культури, а суб'єктивна цінність визначається тим, що продукт є новим лише для людини, котра його створила. Така характеристика властива результатам творчого самовираження учнів (студентів). За таких обставин їх цінність пов'язана з розвитком здатності до переживання почуттів натхнення, окрилення, захоплення від діяльності, готовності помічати і формулювати альтернативи, брати під сумнів навіть авторитетні думки, бачити об'єкт з нового боку, робити оригінальні висновки, імпровізувати тощо. Цей стан не завжди завершується відповідним результатом у вигляді продукту творчості, але він необхідний для формування «Я-концепції», фантазії, асоціативного уявлення самостійних оцінних суджень, що набуває особливої вагомості для досвіду мистецької діяльності: художньої імпровізації, виконавської майстерності, культури сприйняття тощо. Мотиви поділяються на внутрішні, пов'язані зі змістом діяльності та її виконанням, і зовнішні (соціальні), що виражають прагнення зайняти певну позицію в системі суспільних відносин [4, с. 95-96].

В процесі творчої діяльності дуже часто є привабливим сам процес, а не тільки її результат, про що йдеться у роботах В.Бутенко, З.Гінтерс, Я.Пономарьова та ін. У працях Л.Виготського, О.Леонтьєва, А.Маслоу знаходимо твердження, що мотивація в процесі творчої діяльності відіграє провідну роль, адже вона – її рушійна сила, «пусковий механізм». Акумуляція внутрішньої мотивації, на думку вчених, має глибокий вплив при формуванні особистості, сприяє успішності та ефективності навчання, при цьому підвищується повага та самоповага.

За твердженнями багатьох психологів, мотивація є основою розвитку особистості, саме мотивація зумовлює характер її поведінки, спрямовує діяльність у потрібне русло. Мотивація розглядається як сукупність

різних спонукань: мотивів, потреб, інтересів, спрямувань, мети, захопленя, мотиваційних установок або диспозицій, ідеалів і т.п., що в найбільш широкому розумінні має на увазі детермінацію поведінки взагалі [3, с. 328]. За твердженням Є.Ільїна саме співвідношення мотивації досягнення з мотивацією професійної діяльності є основою самоактуалізації людини [1].

На нашу думку завдяки мотивації формується багато якостей особистості: зацікавленість у підвищенні освітнього рівня, збагаченні знань, широті уявлень, інтересів та саме основне її духовне наповнення.

Все це буде поширювати результативність в творчій діяльності студентів.

Аналіз літератури і власний досвід дозволили визначити необхідність створення такої педагогічної умови, як актуалізація мотиваційного компоненту професійної культури майбутнього художника театру. Ця педагогічна умова налаштовує студентів на відвідування театральних вистав та кіно, вернісажів тощо, як культурно-освітній фактор (чи аспект) в навчальному процесі, в якому відбувається засвоєння культурного, освітнього та соціального досвіду.

О.П.Рудницька зазначає, що навчання та виховання, їх пропорційне співвідношення повинно полягати у цілісному розвитку особистості, активізація її продуктивної пізнавальної діяльності у першу чергу сприяє прискоренню інтелектуального та соціального становлення особистості, тому останній компонент буде сприяти самостійності та розвитку творчого потенціалу [4].

За нашим припущенням ця педагогічна умова, за якої буде здійснюватися актуалізація мотиваційного компоненту, сприятиме зацікавленості до обраної професії та вихованню професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх театральних художників і в кінцевому результаті – формуванню професійної культури майбутніх художників театральньо-декораційного мистецтва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2009. – 448 с.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
3. Педагогика : Большая современная энциклопедия / [Сост. Е. С. Рапаевич]. – Мн. : «Соврем. слово», 2005. – 720 с.
4. Рудницька О. П. Педагогіка загальна і мистецька: Навчальний посібник / О.П.Рудницька. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2005. – 360 с.

*Станіслав Передерій
(Вовчанськ, Україна)*

ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК СУЧАСНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

Тенденція до зміни парадигми управління в Україні, необхідність якої теоретично обґрунтована в державних постановах і документах, була органічно пов'язана з радикальними перетвореннями і реформуванням усіх чинників життєдіяльності.

При цьому найбільш важливі положення нової парадигми управління українською, перехідною до ринку, економікою такі: гнучке поєднання методів ринкового регулювання з державним регулюванням соціально-економічних процесів; формування і функціонування ринкових суб'єктів господарювання як відкритих і соціально орієнтованих систем; самоврядування на всіх рівнях та перехід до поліцентричної системи господарювання; поєднання ринкових і адміністративних методів управління підприємствами й організаціями державного сектору економіки.

Практична реалізація в Україні нової системи управління, адекватної до суспільства ринкових відносин, забезпечить ефективність економічного та соціального розвитку держави за дотримання двох головних умов. По-перше, у ній треба враховувати особливості попереднього розвитку й сучасного стану національної економіки, менталітет і характеристики поведінки населення, довготривалість періоду перетворень та інші специфічні фактори й умови, що зумовлюються особливостями нашої держави. По-друге, в її основу слід покласти принципи і механізми, панівні в менеджменті країн з ринковою економікою, що має забезпечити інтегрування вітчизняного народного господарства у світову економічну систему, посідання в ній належного місця.

Основні поняття теорії педагогічного менеджменту

Категорія "педагогічний менеджмент" у традиційних вітчизняних довідниках і понятійно-термінологічній системі педагогічної науки до сьогодні не застосовується. Як інноваційну дефініцію її стали використовувати в психолого-педагогічній літературі лише наприкінці ХХ ст. Проте дуже часто в цій літературі вживаються поняття "управління", "керівництво", "адміністрування". При цьому є багато означень названих понять, які по суті не завжди збігаються із значенням категорії "педагогічний менеджмент".

Так, у словнику російської мови С. І. Ожегова наводяться такі означення понять, що нас цікавлять: "адміністрування" розуміється як управління будь-чим бюрократично, формально, не входячи в сутність справи; "керівництво" – як цілеспрямована діяльність керівника або діяльність особи, котра очолює керівництво, дає принципи вказівки чи накази; "управління" – як підпорядковане поєднання, за якого здійснюється керівництво будь-чєю діяльністю, спрямування перебігу чого-небудь.

Енциклопедичний словник дає такі означення цих понять: "адміністрування" трактується як керування, завідування; бюрократичний метод управління, командування; "управління" – як елемент, функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує зберігання певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їх програм і цілей; "соціальне управління" – як вплив на суспільство з метою його впорядкування, збереження якісної специфіки, вдосконалення і розвитку.

Отже, термін "педагогічний менеджмент" на відміну від традиційно вживаного терміна "управління" вині. Оскільки сучасний заклад освіти будь-якої форми власності як елемент соціокультурної сфери виробництва особистості вже є не цілком державним, а державно-суспільним, і реально функціонує в умовах нецентралізованої планової системи народного господарства, а саме в просторі суспільства перехідної до ринку економіки, то це передбачає необхідність заміни концепції традиційного адміністративно-командного управління ним на адекватну сутності й закономірностям розвитку ринкових відносин концепцію педагогічного менеджменту. Остання концепція цілком спрямована на забезпечення високої ефективності та прибутковості функціонування сучасного закладу освіти як специфічної педагогічної системи з урахуванням витрат внутрішніх і зовнішніх ресурсів, а також впливів кардинально зміненого зовнішнього середовища – ринку освітніх послуг і ринкових відносин сучасного суспільства.

Що таке педагогічний менеджмент?

Оскільки сучасний розвиток педагогіки вищої освіти характеризується науково-теоретичними узагальненнями емпіричного досвіду управління закладами освіти, накопиченого в різних регіонах світу, виробленням спільних для всіх країн принципів ефективного управління педагогічними системами, типізації його різних форм і умов реалізації, урахуванням соціально-педагогічної сфери та культури організації педагогічного виробництва, з'ясуванням особливостей національного менталітету в організаційній поведінці керівних та педагогічних працівників, створенням адаптивних і швидкореагуючих управлінських механізмів, то правомірність введення терміна "педагогічний менеджмент" до теорії вітчизняного школознавства зумовлено такими факторами.

По-перше, вітчизняна теорія внутрішньоколеджного управління як одна з найбільш пріоритетних у сучасних умовах галузей педагогічної науки переживає особливий етап інтенсивного розвитку та оновлення. Це зумовлено соціально-економічною реформою нашого суспільства, його поступовим переходом до ринкової економіки; кризою авторитарних методів управління; необхідністю пошуку національної моделі управління традиційними й новими типами шкіл через осмислення і творчої переробки раніше невідомих зарубіжних концепцій менеджменту.

По-друге, менеджмент як суто "управління в умовах ринкової економіки є системою теоретичних і практичних знань, організаційних дій і структур, що постійно розвиваються"!, набув інтернаціонального значення та універсального впровадження не тільки у виробничій сфері, а й у сфері освіти. З огляду на це, універсальність наукових заходів і технологій, розроблених у межах міжнародного менеджменту, дає змогу застосовувати їх і в управлінні педагогічними системами, що функціонують у різних національних середовищах. Це дає можливість інтегрувати набутий світовий досвід менеджменту в теорію педагогічного менеджменту України.

Суттєво й те, що поняття "менеджмент" у психолого-педагогічній літературі вживається в різних словосполученнях, основними з яких є такі: "освітній менеджмент" (М. Латипова, А.В. Ньомов, Т.І. Шамова), "менеджмент в освіті" (Н.Л. Коломийський, В.В. Крижко, Є.М. Павлютенков), "та навчальний менеджмент" (Д.І. Дзвінчук, В.А. Козаков), "педагогічний менеджмент" (В.І. Бондар, К.Я. Вазіна, Г.М. Закорченна, В.І. Маслов, В.П. Симонов, В.В. Шаркунова).

Термін "педагогічний менеджмент" є найбільш вживаним у вітчизняній літературі. Він має полісемічний характер. З одного боку, цей термін виявляє свою сутність як наука про управління педагогічними системами, завданням якої є пошук і розробка засобів та методів, що сприяють найефективнішому досягненню цілей сучасних закладів освіти, підвищенню продуктивності праці їх співробітників, досягненню рентабельності та прибутковості педагогічного "виробництва", виходячи з конкретних умов внутрішнього та зовнішнього середовища, зумовленого розвитком ринкової економіки.

З іншого боку, цей термін фіксує те, що педагогічний менеджмент виявляє свою сутність як певна організація роботи керівних працівників, допоміжного персоналу та педагогічного колективу закладу освіти для досягнення поставленої мети найбільш раціональними способами. При цьому мається на увазі, що роботу з управління кадрами закладу освіти необхідно вибудовувати в такий спосіб, щоб вона відповідала потребам усіх учасників навчально-виховного процесу і давала можливість активізувати їхню роботу, підвищувати продуктивність праці й загальну ефективність педагогічного виробництва як сфери культурного відтворення особистості.

По-третє, педагогічний менеджмент розуміють як організацію діяльності закладу освіти, що має певний склад і структуру, у межах яких реалізуються свідомо заплановані та скоординовані заходи, спрямовані на досягнення загальних освітньо-виховних цілей. І якщо організація виявляється як статика педагогічного процесу окремого закладу освіти як певної справи, освітнього бізнесу, то управління – це його динаміка. Педагогічний менеджмент як орган вказує на наявність суб'єкта управління.

По-четверте, терміном "педагогічний менеджмент" фіксується система управління, де певний заклад освіти чи його окремих підрозділ є керованим об'єктом саме в умовах ринкової економіки, що мають зовнішнє середовище, – ринкові відносини, до реального стану яких цей заклад має пристосовуватися шляхом зворотного зв'язку. Результатом зворотного зв'язку закладу освіти з ринком освітніх послуг та іншими елементами зовнішнього середовища є управлінське рішення. Воно передбачає перетворення інформаційних, технологічних, матеріальних, фінансових, трудових та інтелектуальних ресурсів для досягнення кінцевих результатів закладу освіти – забезпечення високого рівня науковості й вихованості студентів, а також прибутковості господарської діяльності. Цього досягають шляхом мінімізації витрат на сировину, матеріали, енергію, фінансування, оплату праці та максимізації прибутку від результатів педагогічного виробництва – якості загальноосвітньої підготовки випускників закладу освіти як педагогічної "продукції" та надання додаткових освітніх послуг тощо.

По-п'яте, "педагогічний менеджмент" розуміють як особливий тип вміння та адміністративні навички, що пов'язують з діяльністю певної особи, – менеджера освіти як професійного управлінця. В означеному контексті мається на увазі те, що педагогічний менеджмент виявляється через набір певних поведінкових правил, притаманних статусу керівника закладу освіти особливого типу, який виконує сукупність міжособистісних, інформаційних та організаційно-технологічних ролей в умовах відсутності повного стандарту і переліку управлінських завдань; використовує особистісні якості як основне джерело й засіб управління; діє в нестандартних ситуаціях; постійно змінює організаційні ситуації; визначає загальний напрям руху керованої педагогічної системи, її змін і особливостей подальшого розвитку.

Стає очевидним, що докорінна відмінність термінів "внутрішньоколеджне управління" і "педагогічний менеджмент" полягає саме в тому, що останній має принципово інший економічний, соціально-психологічний та структурно-функціональний механізм, спрямований на вирішення конкретних проблем взаємодії учасників навчально-виховного процесу закладу освіти в реалізації соціально-економічних, технологічних, соціально-психологічних і професійних завдань, які виникають у процесі господарської діяльності, зумовленої дією ринкових відносин. Економічний механізм педагогічного менеджменту, який утворюють три блоки, – внутрішньоорганізаційне управління, управління педагогічним виробництвом (Г.П. Щедровицький) і управління педагогічним персоналом, об'єктивно зумовлено здійсненням господарської діяльності закладу освіти саме в ринкових умовах, коли результати управлінської та господарської діяльності учасників навчально-виховного процесу отримують кінцеву оцінку на ринку освітніх послуг у процесі збуту "педагогічної продукції" (А.С. Макаренко).

Педагогічний менеджмент виявляє свою сутність як теорія, методика і технологія ефективного управління педагогічними системами (В.П. Симонов). Він має певну специфіку і закономірності, зумовлені особливостями його предмета, продукту й результату праці менеджера освіти. Предметом праці менеджера освіти є діяльність керованого ним суб'єкта, продуктом праці – інформація, знаряддям праці – слово, мова, мовлення. Результат праці менеджера освіти – ступінь навченості, вихованості й розвитку об'єкта (другого суб'єкта) педагогічного менеджменту – студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Громова Т. Критерии и оценки качества образования / Т. Громова // Директор школы. – 2006. – № 5. – С. 51-55.
2. Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління: курс лекцій / Г. В. Єльнікова. – К.: ЦППО АПН України, 2002. – 133 с.
3. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Х.: Фоліо, 2006. – 540 с.
4. Кальней В. Мониторинг качества образования / В. А. Кальней, С. Е. Шишов. – М. – Вологда: Изд-во Вологод. ин-та повышения квалификации пед. кадров, 1998. – 202 с.
5. Лукіна Т. Мониторинг якості освіти: теорія і практика / Т. О. Лукіна. – К.: Вид. дім «Шкільний світ»; Вид-во Л. Галіцина, 2006. – 128 с.
6. Лукіна Т. Вимірювання й управління якістю освіти : навчально-методичні матеріали / Т. О. Лукіна. – К.: Експрес-об'ява, 2007. – 50 с.
7. Ляшенко О. Стратегія якості як основа освітньої політики країн світу / О. Ляшенко // Мониторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи / за заг. ред. О. І. Локшиної. – К.: К. І.С. – 2004. – 128 с.

ПРОВІДНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В НІМЕЦЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Інтеграція України до Європейського співтовариства потребує ретельного вивчення специфіки становлення та розвитку неформальної освіти дорослих у загальносвітовому масштабі. У цьому контексті великий інтерес належить дослідженню нових, нетрадиційних форм освіти людей різного віку у провідних розвинених країнах світу, зокрема в Німеччині. Голова правління Німецької асоціації освіти дорослих (DVV-International) Ернст Дітер Россман (Ernst Dieter Rossman) стверджує, що нині освіта впродовж життя є провідною концепцією для освітньої політики Німеччини на національному та міжнародному рівнях. Вона є частиною програм, що якнайкраще можуть привести до соціальних, економічних та культурних змін [9]. При цьому, Е. Россман переконаний, що народні вищі школи (Volkshochschulen) є одним із провайдерів освітніх програм в країні, суспільні центри неперервної освіти із значним спектром можливостей.

Теоретичні аспекти неперервної освіти дорослих стали предметом вивчення у працях В. П. Андрушенка, С. Г. Вершловського, Б. С. Гершунського, Т. М. Дяськова, І. А. Зязюна, В. Г. Кременя, О. В. Матвієнко, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоевої та ін. Порівняльно-педагогічні дослідження у сфері становлення і розвитку неперервної освіти у країнах ЄС висвітлюються у науковому доробку Н. В. Абашкіної, М. П. Лещенко, Л. П. Пуховської, Г. Ю. Ніколаї, О. І. Огієнко, А. А. Сбруєвої та ін. Заслужують на увагу наукові дослідження німецькомовних авторів, які безпосередньо присвячені питанню розвитку освіти дорослих у зарубіжних країнах, – В. Кем (В. Kehm) (Німеччина), У. Тайхлер (U. Teichler) (Німеччина), С. Шпоун (S. Spoun) (Австрія), У. Штегер (U. Steger) (Австрія), Е. Корте (E. Korte) (Швейцарія), К. Хан (K. Hahn) (Німеччина), К. Шнітцер (K. Schnitzer) (Люксембург) та ін. Предметом досліджень науковців був широкий спектр теоретичних і практичних проблем освіти дорослих, проте питанню структур, інституцій, що надають неформальну освіту дорослих у різних країнах світу, зокрема в Німеччині не приділялася належна увага.

Зважаючи на це, метою нашої публікації є конкретизація дефініції поняття «неформальна освіта дорослих» та окреслення чинників, які передували появі перший народних вищих шкіл в Німецькій імперії.

У 1999 році німецький дослідник Д. Вольфганг (Däubler Wolfgang) у праці «Робочий час – вільний час – час навчання» «Arbeitszeit – Freizeit – Lernzeit» стверджує, що народні школи є одним із механізмів реалізації неформального навчання, важливим елементом у процесі створення демократичного суспільства, а саме у вихованні його патріотично налаштованих громадян [11].

Відмінною є думка групи австрійських дослідників (У. Байхт (Ursula Beicht), Е. Крекель (Elisabeth Krekel), Г. Вальден (Günther Walden), які у 2004 році опублікували спільну працю «Професійна перекваліфікація – яку користь отримує учасник?» «Berufliche Weiterbildung – welchen Nutzen haben die Teilnehmer?». Науковці вважають, що поняття неформальна освіта включає будь-яку навчальну діяльність у робочий чи позаробочий час у колі фахівців, друзів, родини, що не є структурованою, організованою чи спланованою [3].

Погоджуючись з думкою австрійців, швейцарський дослідник М. Бретшнайдер (Markus Bretschneider) у роботі «Неформальна і інформальна освіта крізь призму освітньо-політичних документів Європейського Союзу» «Non-formales und informelles Lernen im Spiegel bildungspolitischer Dokumente der Europäischen Union» стверджує, що дефініцію поняття неформальна освіта доцільно інтерпретувати як сталий, нелінійний, гнучкий розвиток компетенцій індивіда, що отримані за рахунок його активної громадянської позиції, професійної діяльності та у повсякденному житті [5].

Німецька дослідниця У. Байхт (Ursula Beicht) у праці «Професійна перекваліфікація жінок і чоловіків: порівняння між сходом і заходом» «Berufliche Weiterbildung von Frauen und Männern im Ost-West-Vergleich», 2005 переконана, що поняття неформальна освіта варто визначати як навчальну діяльність, що зумовлена освітніми потребами спільноти, прагненнями молоді до оволодіння необхідними знаннями чи вміннями, що відбувається за межами програм освітніх закладів. Дослідниця зазначає, що неформальна освіта має три форми, зокрема курси, гуртки за інтересами, громадянські об'єднання тощо [2].

У доповіді швейцарських науковців (Х. Бонін (H. Bonin), М. Бретшнайдер (M. Schneider), Х. Квінке (X. Quinke) та Т. Аренс (T. Arens) «Майбутнє освіти і роботи. Перспективи робочих вакансій та пропозиції до 2020» «Zukunft von Bildung und Arbeit. Perspektiven von Arbeitskräftebedarf und -angebot bis 2020», 2007, що була представлена в Інституті інноваційного розвитку зазначено, що неформальна освіта являє собою навчальний процес, що відповідає структурі певної діяльності, набуває організованої форми, не належить до державних програм обов'язкової освіти та визначається її цілеспрямованістю [4].

У спільному доробку групи австрійських дослідників (Д. Домен (Dieter Dohmen), В. Хесселле (Vera de Hesselle) та К. Хімпеле (Klemens Himpele) «Аналіз можливих моделей й розробка конкретної програми освітньої економіки» «Analyse möglicher Modelle und Entwicklungen eines konkreten Konzepts zum Bildungssparen», 2007, зазначено, що поняття неформальна освіта доцільно трактувати як організовану, структуровану та цілеспрямовану навчальну діяльність, що здійснюється за межами закладів формальної

освіти, спрямована на задоволення найрізноманітніших освітніх потреб будь-якої людини, що визнана дорослою у тому суспільстві, до якого вона належить проте не надає легалізованого диплома [10].

Таким чином, на основі джерелознавчого аналізу наукової літератури нами було доведено, що з позиції німецькомовного наукового світу поняття неформальна освіта має значну варіативність трактувань, проте на нашу думку, його сутність полягає в існуванні будь-якою організованої систематичної освітньої діяльності, що проводиться поза межами формальної системи освіти для забезпечення обраними (визначеними) видами навчання окремих підгруп населення, як дорослих, так і дітей.

Німецькі теоретики Ф. Хількер (F. Hilker) та О. Анвайлер (O. Anweiler) стверджують, що появи перший народних вищих шкіл в Німецькій імперії передувала низка чинників, а саме:

- громадський рух просвітницьких робітничих товариств (кінця XIX століття);
- започаткування датським просвітителем Ніколою Фредеріком Северином Грюндтвігом у 1844 році – Вищої народної школи, ідеї заснування якої були спрямовані на пробудження народу, формування демократичного суспільства та розвиток вільної особистості;
- створення низки освітніх установ Німеччини, зокрема Академії Гумбольдта (1878), Франкфуртського об'єднання народної освіти (1890), вільного університету Берліну (1902) та народних університетів у Людвігсхафені (1902) і Кайзерслаутерні (1904) [1].

У статті 148 Ваймарської конституції від 1919 року було зазначено, що з метою інтенсифікації процесу отримання освіти широкими колами населення та ліквідації безграмотності створити нові освітні заклади – народні університети [6]. У 1919 році Герман Ноль (Herman Nohl), Генріх Вайнел (Heinrich Weinel) і Райнхард Бухвальд (Reinhard Buchwald) заснували народний університет у місті Ена (Німеччина), який налічував понад двох тисяч слухачів. У 1919 році за участі підприємця Карла Цайсса (Carl Zeiss) було засновано вищу народну школу у Тюрінгені. Вища народна школа у місті Ессен була створена за сприяння тодішнього рейхсканцлера Ханса Лютера (Hans Luther). Так, після першої світової війни в Німеччині налічувалося понад 140 народних університетів [8]. У 1923 році відбулась перша зустріч «Робочої комісії з проблем освіти дорослих», результатом якої стало заснування у 1927 році загального об'єднання німецьких народних університетів (Reichsverbandes der deutschen Volkshochschulen), що включало 215 вечірніх вищих народних шкіл на території Німеччини тощо [10].

Так, у кінці 30-х років XIX століття зароджується новий напрям в освіті дорослих, що є своєрідною спробою будівництва «нової людини» засобами освіти, що реалізується через народні вищі школи. Саме у цей час починається нова ера становлення прогресивного людства здатного вільно мислити.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Anweiler O. Von der pädagogischen Auslandskunde zur verglichen Erziehungswissenschaft / O. Anweiler, F. Hilker // Pädagogische Forschung, 20. – 1996. – S. 886-896.
2. Beicht U. Berufliche Weiterbildung von Frauen und Männern im Ost-West-Vergleich / Ursula Beicht // Bundesinstitut für Berufsbildung, Research Special. – Heft 10. – Bonn. – 2005. – S. 24 – 38.
3. Beicht U. Berufliche Weiterbildung – welchen Nutzen haben die Teilnehmer? / Ursula Beicht, Elisabeth Kregel, Günther Walden // Bundesinstitut für Bildung und Forschung. – № 5. – 2004. – S. 5 – 9.
4. Bonin H. Zukunft von Bildung und Arbeit. Perspektiven von Arbeitskräftebedarf und -angebot bis 2020 / Bonin H., M. Schneider, H. Quinke, T. Arens // Institut zur Zukunft der Arbeit: IZA Research Report. – № 9. – Bonn. – 2007. – S. 179–183.
5. Bretschneider M. Non-formales und informelles Lernen im Spiegel bildungspolitischer Dokumente der Europäischen Union / Markus Bretschneider. – [Die elektronische Ressource].– Das Regime des Zugriffes : <http://www.die-bonn.de>
6. Die Weimarer Verfassung. Wert und Wirkung für die Demokratie. – Erfurt, 2009. – 284 s.
7. Dieter D. Analyse möglicher Modelle und Entwicklungen eines konkreten Konzepts zum Bildungssparen / Dohmen Dieter; Vera de Hesselle, Klemens Himpele. – Bonn, Berlin. – 2007. – S. 42 – 56.
8. Olbrich J. Geschichte der Erwachsenenbildung in Deutschland / Josef Olbrich, 2001. – Opladen. – 102 s.
9. Rossman E. D. Furher education in public responsibility/ E. D. Rossman // Adult education in an interconnected world. – Bonn, 2015. – S. 106 – 115.
10. Seitter W. Geschichte der Erwachsenenbildung / Wolfgang Seitter, Klaus Harney, Heinz-Hermann Krüger // Einführung in die Geschichte von Erziehungswissenschaft und Erziehungswirklichkeit. – 1997. – Opladen. – S. 311 – 329.
11. Wolfgang D. Arbeitszeit – Freizeit – Lernzeit. / Däubel Wolfgang // Beiträge zur Zukunftswerkstatt “Zeitpolitik und Lernchancen”. – Duisburg. – 1999. – 77 p.

*Надія Стаднік
(Київ, Україна)*

СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

На сучасному етапі розвитку суспільства значна увага приділяється розгляду екологічних проблем, які обговорюються на міжнародних конференціях у всьому світі. Значний розвиток техногенного середовища змушує людство змінити свій стиль життя, визначити життєві цінності, щоб свідомо підійти до питань економічного використання природних ресурсів, промислового виробництва та їхнього впливу на навколишнє середовище.

Сучасна початкова школа повинна виховати покоління з ґрунтовними екологічними знаннями, екологічною культурою та свідомим ставленням до оточуючого середовища. Таким чином, стає зрозумілим актуальність визначення стану підготовки майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання молодших школярів.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Вирішенням проблеми екологічної вихованості школярів та студентів займалися вчені А. Захлебний, І. Зверєв, У. Суравегіна, Н. Пустовіт, Б. Харченко. В основу їхньої роботи було покладено розробку концептуальних положень щодо екологічної освіти і виховання, методиці їх здійснення при викладанні природознавчих дисциплін. Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання молодших школярів досліджувалась О. Бідою, О. Дорошко, Н. Бібік, О. Савченко. Значної уваги для нашої роботи мають дослідження О. Пруцакової та С. Шебанової, в основу яких покладено вивчення особистісної та педагогічної готовності майбутнього вчителя початкової школи до екологічного виховання учнів молодшого шкільного віку.

Мета статті. Здійснити аналіз сучасного стану підготовки майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. У XXI столітті екологічні проблеми перебувають у центрі уваги багатьох учених та науковців різних галузей науки й практики. Як наслідок – впроваджуються енерго- та ресурсозберігаючі технології, узгоджується діяльність держав у галузі охорони природи, розробляються законодавчі акти, відновлюються природоохоронні території тощо. Найважливішою передумовою реалізації нових розробок у галузі екологічно обґрунтованого природокористування є розуміння кожним жителем планети причин та значущості екологічних проблем, обізнаність із правилами екологічно доцільної поведінки, бажання дотримуватись цих правил.

Екологічне виховання, як зазначають М. Кисельов та Ф. Канак, відіграє роль інтегратора у сучасному виховному процесі [3, с. 275]. Водночас, екологічна освіта й виховання мають за мету «виховання нової людини, здатної гармонійно співіснувати з усіма живими істотами, жити і діяти, удосконалюючи світ, не підриваючи основ розвитку наступних поколінь» [5, с. 262-264].

Оскільки основи свідомості, мислення, знань та переконань закладаються у дитячому віці, то вони є базовими у подальшому формуванні особистості. Дітям дошкільного та молодшого шкільного віку властиві особливі чутливість, емоційність сприйняття та прагнення до пізнання навколишнього світу [6, с. 5].

Внаслідок цього, роль початкової школи полягає в уточненні, розширенні початкових уявлень і знань молодших школярів про предмети та явища природи, про взаємозв'язки й залежність живих організмів та компонентів неживої природи, про їх зв'язок із навколишнім середовищем, а також засвоєнні правил природовідповідної поведінки. Навчально-виховний процес початкової школи, використання різноманітних форм, методів, прийомів та засобів дають змогу здійснювати цілеспрямований, планомірний вплив на процес становлення особистості.

С. Карпенчук вважає, що мета виховання на сучасному етапі розвитку суспільства – формувати гармонійно розвинену та суспільно активну особистість із науковим світоглядом, високим моральним потенціалом, духовно багату та фізично досконалу, яка має бажання й уміння діяти [2, с. 25]. Тому, мета екологічної освіти та виховання не обмежується формуванням системи екологічних знань. Важливим є формування екологічного мислення, свідомості, культури, активної позиції щодо захисту природного середовища. Екологічна освіта й виховання мають спрямовуватись «на перетворення суспільної необхідності збереження природи у внутрішні потреби та інтереси» особистості [4, с. 22].

На сьогодні простежується недостатній рівень сформованості екологічної культури молодших школярів, учнівської та студентської молоді, їхньої відповідальності за збереження навколишнього середовища. У той самий час, рівень екологічної освіти й виховання підліткового покоління значною мірою залежить від підготовки майбутніх учителів початкової школи означеного напрямку педагогічної діяльності. Визначення сучасного стану готовності вчителів початкової школи до екологічного виховання молодших школярів проходить складний шлях теоретичного осмислення та поглиблення своєї практичної значущості. Значна увага надається теоретичній підготовці студентів, формуванню педагогічних умінь та навичок до здійснення екологічного виховання молодших школярів.

Отже, актуалізація завдань підготовки майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання молодших школярів визначається сучасними соціокультурними обставинами, в яких стає можливим

формування екологічно вихованої особистості, здатної до самостійного застосування отриманих за роки навчання екологічних знань і вмінь.

У першу чергу звернемося до сучасного змісту екологічної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Зокрема, курс філософії забезпечує філософське обґрунтування взаємодії природи, людини і суспільства, необхідність керування цим процесом, що забезпечувало формування уявлення про екологічну культуру, екологічну свідомість, їх роль у розвитку індивіда, сучасної цивілізації. Моральна сторона взаємодії людини і природи розкривається у питаннях основ етики та естетики, з'ясовувалась роль природи як естетичної цінності, об'єкту естетичної діяльності. Під час вивчення курсу історії України здійснюється історичний огляд розвитку взаємодії людини та природи. У курсах правознавства, політології надається увага вивченню нормативно-правового регулювання взаємодії людини й природи тощо.

У контексті останнього, особлива роль у формуванні особистісної готовності майбутніх учителів належить дисциплінам природничого циклу, предметом вивчення яких є людина і природа (екологія, природознавство, основи зоології, основи ботаніки, основи землезнавства, методика викладання природознавства та методика вивчення освітньої галузі «Людина і світ»).

Зміст цих предметів сприяє розвитку знань про особливості й закономірності життя на планеті, про взаємозв'язки у природі, роль природи в житті людини й суспільства, про екологічний стан на планеті та залежність його від діяльності людини тощо.

Досліджуючи проблему формування професійної готовності майбутніх учителів початкової школи, Г. Філатова розглядає взаємозв'язок і єдність змістовного, діяльнісного та мотиваційного компонентів, які визначають готовність педагогів до екологічного виховання молодших школярів.

Змістовний компонент, на її думку, демонструє систему професійних знань майбутнього педагога: екологічних знань як базової основи та методичних знань, які дозволяють планувати, здійснювати та контролювати свою діяльність у навчально-виховному процесі.

Діяльнісний компонент, як зауважує автор, передбачає наявність необхідних для подальшої роботи умінь та навичок. До них відносяться екологічні вміння та навички, які є базою для формування відповідних умінь у школярів та методичні вміння й навички, що визначають ступінь професійного становлення майбутнього педагога.

Мотиваційний компонент – базується на позитивному ставленні студентів до роботи з екологічної освіти та виховання школярів та об'єднує такі елементи: професійний аспект світогляду майбутніх учителів, екологічну спрямованість мислення, почуття професійної відповідальності, позитивне ставлення та інтерес до вирішення завдань екологічної освіти школярів [7, с. 10 – 11].

Відповідно до вищесказаного, сучасна підготовка майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання молодших школярів розуміється як цілісний навчально-виховний процес, спрямований на розвиток особистісних і професійних якостей студента, пов'язаних зі свідомим ставленням до природи, природоохоронної діяльності та цілеспрямованої роботи вчителя з екологічного виховання молодших школярів; на формування екологічних знань, умінь та навичок природоохоронної поведінки, які б забезпечували можливість ефективно працювати над формуванням складових екологічної культури учнів початкової школи.

Висновки. Таким чином, ефективність підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання молодших школярів на сучасному етапі залежить від того, наскільки зміст екологічної підготовки майбутніх учителів початкової школи відповідає актуальним запитам суспільства, а навчально-виховний процес вищого навчального закладу, у свою чергу, сприяє комплексному розвитку особистісної та професійної готовності молодих педагогів до означеного напряму педагогічної діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Біда О. А. Підготовка майбутніх учителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі : Теоретико-методичні засади : моногр. / О. А. Біда. – К. : Науковий світ, 2002. – 322 с.
2. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
3. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій: Центр практичної філософії / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К. : Тандем, 2000. – 320с.
4. Левчук Н. В. Біологічна і соціальна екологія : навч. посібник / Н. В. Левчук, О. І. Макодай. – Вінниця : Планер, 2006. – 101 с.
5. Паламарчук С. П. Екологічна культура – майбутнє України / С. П. Паламарчук, Ю. В. Приймак // Матеріали міжнар. наук. конф. [«Навколишнє середовище і здоров'я людини»], (Кам'янець-Подільський, 18-20 листопада 2008 р.) / Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. Івана Огієнка, 2008. – С. 262-264.
6. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників: метод. посіб. / З. П. Плохій. – К. : Ред. журналу «Дошкільне виховання», 2002. – 173с.
7. Філатова Г. Д. Формирование профессиональной готовности будущего учителя биологии к экологическому образованию школьников: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения» / Г. Д. Філатова. – Л., 1998. – 17 с.

*Кенжескүл Тілепбергенова
(Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданы,
станция Бесарық ауылы, Қазақстан)*

БАЛАБАҚШАДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Тәрбие әлеуметтік құбылыстарға жатады және қоғамның өмірі мен даму факторының рөлін атқарады. Әлеуметтік көзқарас бойынша, тәрбие арнайы жасалған мемлекеттік және қоғамдық құрылымдар арқылы жүзеге асатын сондай-ақ, қоғам қадағалап түзетіп отыратын мақсатты түрде бағытталған жастарды осы және болашақтағы қоғам өміріне дайындау. Адамгершілік – бұл рухани тәрбие. Адамгершілік - адам бойындағы ең асыл қасиет және адамзат баласының ең жоғарғы мақсатына бағытталады. Бұл қасиет адамды мейірімділікке, Отанын, елін, отбасын сүйуге үйретеді. Егер адамда адамгершілік қасиет болмаса, ол адам өз - өзін сыйламайды. Рухани – адамгершілік тәрбиесі - өзіндік сананы дамытуға жағдай жасауды, жеке тұлғаның әдеп ұстанымын, оның қоғам өмірінің нормалары мен дәстүрлерімен келістірілетін моральдік қасиеттерін және бағдарларын қалыптастыруды болжайды.

Адамзат тарихында пайда болған адамгершілікке көптеген категориялар: жомарттық, сыпайылық, әділдік пен достық, ар мен намыс тағы басқалары сонау көне дәуірден басталып, күні бүгінге дейін өз маңызын жоғалтпаған.

Біздің еліміздегі орын алған жатсыну процесіне байланысты мораль мен адамгершілік құны түсе бастады. Қазір кейбір жастардың арасында адалдық, шыншылдық, ар-ұят жауапкершілігі, сыйластық тағы басқалары өзінің мазмұнынан айырылып, кейде жай бос сөз, кейде күлкіге айналып кетті. Ол рас шынында да осы адамзаттың рухани азығы болып келген адамгершілік пен моральдық, оның қазіргі рөлін түсіну қиынға соғады. Тәрбие қоғамдық өмірдің жалпы және қажетті категориясы екенін біз тәрбие тағылымынан жақсы білеміз. Демек, жас өспірімдер мен аға буын арасындағы мирасқорлық тәрбие арқылы жүзеге асады. Мектеп жасына дейінгі балаларды рухани - адамгершілікке тәрбиелеу, болашағына жол сілтеу – бүгінгі қажетті, кезек күттірмес мәселе. Әсіресе, мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілікке тәрбиелеудің мазмұны осы жастағы балалардың ерекшеліктеріне сай келуі тиіс. Негізгі міндет – балалардың жақсы әдет, мінез - құлықын қалыптастыру. Баланың сезіміне әсер ету арқылы ішкі жан дүниесін ояту нәтижесінде оның рухани-адамгершілік қасиеттері қалыптасады. Жаңа кезеңдегі білім берудің өзекті мәселесі жас ұрпаққа - адамгершілік - рухани тәрбие беру. «Адамгершілікке тәрбиелеу құралы – еңбек пен ата - ана үлгісі» - деп, Ы. Алтынсарин атамыз айтқандай, құнды қасиеттерге ие болу, рухани бай адамды қалыптастыру баланың туылған кезінен басталуы керек. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтылмаған. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз - өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші роль атқарады. Рухани - адамгершілік тәрбие - екі жақты процесс. Адамгершілікке, еңбекке тәрбиелеу күнделікті өмірде, үлкендердің қолдан келетін жұмысты ұйымдастыру барысында, ойын және оқу ісінде жоспарлы түрде іске асады.

Адамгершілік тәрбиесінің әрқайсысының ерекшеліктерін жетік білетін ұстаз халық педагогикасын ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыпты жан-жақты терең білумен қатар, өркениетті өмірмен байланыстыра отырып, білім берудің барлық кезеңдерінде пайдаланғаны дұрыс. Ата-ананың болашақ тәрбиесі үшін жауапкершілігі ұрпақтан ұрпаққа жалғасуда.

Халқымыз «баланы ойын өсіреді» деген сөзі тегін айтылмаса керек. Бала ойнап жүріп, ойланады, жүйкесі тынығады, ойы сергиді, денесі шымырланады. Өздерінің құрбы - құрдастарымен жақсы араласуды үйренеді. Сан алуан ойындар баланың дене тәрбиесін дамытып, жас жеткіншектің бойына адамгершілік, сүйіспеншілік, кішіге көмек, үлкенге құрмет көрсете білуге, қиыншылықтан қорықпауға, мақсатқа жетуде төзімділікті ұлғайтуға тәрбиелеуде ерекше мәні бар. Ең бастысы, ойын баланы жан - жақты, тез ойланып шешім қабылдауға, ойын шыншыл ойнауға кешірімді, жанашырлыққа тәрбиелейтіні анық.

Адамгершілік тақырыбы - мәңгілік. Жас ұрпақтың бойына адамгершілік қасиеттерді сіңіру - ата - ана мен ұстаздардың басты міндеті. Көрнекті педагог В. Сухомлинский «Егер балаға қуаныш пен бақыт бере білсек, ол бала солай бола алады», — дейді. Демек, шәкіртке жан - жақты терең білім беріп, оның жүрегіне адамгершіліктің асыл қасиеттерін үздіксіз ұялата білсек, ертеңгі азамат жеке тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына, айналасымен санасуына ықпал етері сөзсіз.

Рухани - адамгершілік білім беру – жас ұрпақтың бойына өмірдің мәні, сүйіспеншілік, бақыт, сыйластық, татулық, бірлік, төзімділік сынды құндылықтарды дарыту арқылы адамның қоғамда өз орнын табуына, қабілет - дарынының ашыла түсуіне, ақыл - парасатын дамытуына, яғни сәнді де мәнді өмір сүруіне қызмет етеді.

«Жұмыла көтерген жүк жеңіл» демекші бала тәрбиелеудегі осындай міндеттерді іске асырушылар – мектепке дейінгі мекемелер мен отбасы. Осы екі арнада жүргізілетін тәлім - тәрбие сабақтаса, ұштаса өткізілгенде ғана көздеген мақсат нәтижелі болары өзсіз. Бүгінгі жаңа қоғам мүддесіне лайықты, жан - жақты жетілген, бойында ұлттық сана, ұлттық психология қалыптасқан ертеңгі қоғам иегері боларлық парасатты азамат тәрбиелеп өсіру – отбасының балабақшаның, барша халықтың міндеті.

Адамгершілік тәрбиенің, адам бойында осы жақсы қасиеттердің болуы, жанұяға, өскен ортасына байланысты. Бала ісінің дұрыс екенін қоштап, оң бағыт беріп, теріс жерін дереу жөндеп, демеп жіберу ата - ана мен тәрбиешіге жүктелер міндет. “Адам бойында жақсы қасиеттер көп болса, оған бақ та, бақытта қонады” деген сөзге сүйенсек, жағымсыз қылық - қасиеттер болса одан арылту қажет. Көптеген қайырымды істер жасап, жақсы мінез - құлықтарды өн бойыңа жинап, ақылдылық танытсаң, міне адамшылдық болғаны.

«Балалап ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі» дегендей, ата-ананың күн сайын атқарып жүрген жұмысы – балаға үлкен сабақ. Жас балалардың үлкендер айтса соны айтатынын, не істесе соны істегісі келетінін бәріміз де білеміз. Баланың үйден көргені, етене жақындарынан естігені, ол үшін адамгершілік тәрбиесінің ең үлкені. Демек, жақсылыққа ұмтылып, жағымды істермен айналысатын адамның айналасындағыларға көрсетер мен берер тәлімі мол болмақ. Жас өспірім тәлім-тәрбиені, адамгершілік қасиеттерді үлкендерден, тәрбиешілерден насихат жолымен емес, тек шынайы көру, сезім қатынасында ғана алады. Жеке тұлғаның бойындағы жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуы осы бағытта жүзеге асады, сөйтіп оның өзін-өзі тануына, өзіндік бағдарын анықтауына мүмкіндік туғызатындай тәлім-тәрбие берілуі керек.

Жақсы адамгершілік қасиеттердің түп негізі отбасында қалыптасатыны белгілі. Адамгершілік қасиеттер ізгілікпен ұштастырады. Әсіресе еңбекке деген тұрақты ықыласы бар және еңбектене білуде өзін көрсететін балаларды еңбек сүйгіштікке тәрбиелеу басты міндет болып табылады. Өз халқының мәдениетін, тарихын, өнерін сүю арқылы басқа халықтардың да тілі мен мәдениетіне, салт-дәстүріне құрметпен қарайтын нағыз мәдениетті азамат қалыптасады.

Халық педагогикасы – нәрестенің сезімін ананың әуенімен оятатын бесік жырлары, даналыққа толы мақал-мәтелдер, жұмбақ-жаңылтпаштар, қиял-ғажайып ертегілері, ойындары, тәрбиелеп өсіру негіздері адамгершілік ниеттерге баулиды. Олай болса, адамгершілік тәрбие беру кілті – халық педагогикасында, ұлттық дәстүрінде.

Қазақ халқының әлеуметтік өмірінде үлкенді сыйлау ұлттық дәстүрге айналған. Отбасында, балабақшада, қоғамдық орындарда үлкенді сыйлау дәстүрін бұзбау және оны қастерлеу әрбір адамнан талап етіледі. Халқымыздың тәлім-тәрбиелік мұрасына үңілсек, ол адамгершілікті, қайырымдылықты, мейірбандықты дәріптейді.

Ата-бабамыздың баланы бесігінен жақсы әдеттерге баулыған. «Үлкенді сыйла», «Сәлем бер, жолын кесіп өтпе» деген секілді ұлағатты сөздердің мәні өте зор. Адамгершілікті, ар-ұяты бар адамның бет-бейнесі иманжүзді, жарқын, биязы, өзі парасатты болады. Ондай адамды халық «Иман жүзді кісі» деп құрметтеп сыйлаған.

Балаларды имандылыққа тәрбиелеу үшін олардың ар-ұятын, намысын оятып, мейірімділік, қайырымдылық, кішіпейілділік, қамқорлық көрсету, адалдылық, ізеттілік секілді қасиеттерді бойына сіңіру қажет. Баланы үлкенді сыйлауға, кішіге ізет көрсетуге, иманды болуға, адамгершілікке баулу адамгершілік тәрбиесінің жемісі. Балаларды адамгершілікке тәрбиелеуде ұлттық педагогика қашан да халық тәрбиесін үлгі ұстайды. Ал, адамгершілік тәрбиелеудің бірден-бір жолы осы іске көзін жеткізу, сенімін арттыру. Осы қасиеттерді балаға жасынан бойына сіңіре білсек, адамгершілік қасиеттердің берік ірге тасын қалағанымыз болар еді. Адамгершілік – адамның рухани арқауы. Өйткені адам баласы қоғамда өзінің жақсы адамгершілік қасиеттерімен, адамдығымен, қайырымдылығымен ардақталады. Адам баласының мінез құлқына тәрбие мен тәлім арқылы тек біліммен ақылды ұштастыра білгенде ғана сіңетін, құдіретті, қасиетті мол адамшылдық атаулының көрініс болып табылады. Қазіргі кезде өсіп келе жатқан ұрпақ тәрбиелеуде қойылған мақсаттардың бірі қоғамға пайдалы, үлкенге құрмет көрсетіп, кішіге қамқор бола білетін, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру.

Рухани-адамгершілік тәрбиесінде алдымен баланы тек жақсылыққа, қайырымдылыққа, мейірімділік, ізгілікке тәрбиелеп, соны мақсат тұтса, ұстаздың, ата-ананың болашағы зор болмақ. «Мен үш қасиетімді мақтан тұтам», - депті Ақан сері. Олар: жалған айтпадым, жақсылықты сатпадым, Ем ешкімнен ештеңені қызғанбадым. Бұл үш қасиет әркімнің өз құдайы. «Өз құдайынан айырылған адам бос кеуде, өлгенмен тең» деген екен. Шындығында бұл ақиқат. Олай болса, жеке тұлғаны қалыптастыруда, олардың жан дүниесіне сезіммен қарап, әрбір іс-әрекетіне мақсат қоюға, жоспарлауға, оны орындауға, өзіне-өзі талап қоя білуге тәрбиелеу – адамгершілік тәрбиенің басты мақсаты. Мақсатқа жету үшін сан алуан кедергілер болуы мүмкін. Ондай қасиеттерді бала бойына жас кезінен бастап қалыптастыру жеке тұлғаны қалыптастырудың негізін қалайды. «Еліміздің күші – патшада, сәбидің күші - жылауында» демекші, біздің күшіміз, қорғанышымыз, сеніміміз – адамгершілігімізде болуы керек. Ол үшін Ақанның осы үш қасиетін бала бойына дарыта білсек – ұлы жеңіс болары анық.

Адамға ең қиыны – адам болу. Ал оның негізгі шарттарының бірі ретінде ізгілік пен зұлымдық, ақиқат пен жалғандық, әділеттілік пен өктемдік, бодандық пен азаттық, сұлулық пен ұсқынсыздық арасындағы адамның тандауын аламыз. Ал, адамгершілік қасиет осы екі арадағы қасиеттердің тек жағымды жақтарын ұрпақ тәрбиесінің бойына сіңіре білу болып табылады. Адамгершілік тәрбиенің, адам бойында осы жақсы қасиеттердің болуы, жанұяға, өскен ортасына байланысты. Бала ісінің дұрыс екенін қоштап, оң бағыт беріп, теріс жерін дереу жөндеп, демеп жіберу ата - ана мен тәрбиешіге жүктелер міндет. “Адам бойында жақсы қасиеттер көп болса, оған бақ та, бақытта қонады” деген сөзге сүйенсек, жағымсыз қылық - қасиеттер болса

одан арылту қажет. Көптеген қайырымды істер жасап, жақсы мінез - құлықтарды өн бойыңа жинап, ақылдылық танытсаң, міне адамшылдық болғаны.

Қорыта келгенде, уақыт талабынан туындап, білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер баланы тәрбиелеу осы заман талабына сай үйлесімді деңгейді қайта құруды міндеттейді. Тәрбие мен оқу егіз деген сөз бар. «Тәрбие бар жерде ғана сапалы білім саналы ұрпақ болады» деген дана халқымыздың мақал сөзіне сүйенеміз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. «Бала мен балабақша» журналы №6, 7 2012ж.
2. «Бала тәрбиесі» журналы №12, 2009ж.
3. «Отбасы және балабақша» №2,3 ,2011ж.
4. «Ұстаздар ұясы» Павлодар 2004ж
5. «Мектепке дейінгі балалардың психологиясы» В.С.Мухина 1975, 9
6. «Мектепке дейінгі білім» №5(17) қыркүйек/қазан 2008ж

*Лариса Тунік
(Вінниця, Україна)*

ІННОВАЦІЙНІ ТА ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВНЗ

Актуальність і постановка проблеми. Демократизація освіти, надання їй особистісно-зорієнтованої спрямованості потребують знаходження нових більш ефективних шляхів удосконалення фізичного виховання підростаючої генерації країни. Розв'язанню цієї проблеми сприяє навчальна дисципліна «Фізичне виховання», яка є складовою загальної культури суспільства й особистості, вона спрямована на збереження та зміцнення особистого здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових якостей та активної життєдіяльності. Фізичне виховання сприяє підвищенню соціальної та трудової активності людини. [1]

Вдосконалення фізичного розвитку здобувача вищої освіти багато в чому залежить від впровадження в освітній процес інноваційних технологій. Велику роль мають мотивація та ефективність занять з фізичного виховання, впровадження інноваційних елементів, інтерактивних та здоров'язберігаючих технологій.

Мета роботи – окреслення шляхів впровадження інтерактивних технологій та інноваційних методів навчання для підвищення освітнього процесу, навчально-розвиваючих, здоров'язабезпечуючих процесів та формування стійкої мотивації студентів до систематичних і самостійних занять фізичним вихованням та фізичними вправами. [2]

Посилання на сучасних авторів та їх дослідження. Різноманітні педагогічні технології розкриті у методичних посібниках О.І.Пометун, Л.В. Пироженко(2004), Н.П.Наволокова (2012), у працях вітчизняних вчених Ю.К.Бабанського, П.Я.Гальперіна, Н.П.Гализіна та і зарубіжних учених Дж. Керрола, Б.Блума, Г.Гейса.

Обговорення результатів дослідження. У сучасному світі освіта є соціальною і духовною опорою життєдіяльності людей. Для сучасного суспільства впровадження інноваційних технологій в освіту має не стільки теоретичне, скільки практичне значення, оскільки в умовах глобалізації воно стосується його історичного розвитку та перспектив, які пов'язані з так званими «високими технологіями». Необхідність впровадження інноваційних та інтерактивних технологій на заняттях з фізичного виховання в університетах очевидна, тому що стан фізичного здоров'я та рухової активності незадовільний; поява нового програмного забезпечення, дає змогу поліпшити розвиток фізичних якостей здобувачів; інтегрування наукових досягнень та обмін інформацією щодо фізичного виховання.

Саме оздоровча спрямованість фізичного виховання у навчальних закладах, інтеграція змісту навчального предмета «Фізичне виховання» та інші освітні галузі у поєднанні з використанням інноваційних технологій і нових нестандартних підходів до навчання й виховання дозволяють досягнути очікуваного результату - сформувати гармонійно розвинену, конкурентоспроможну особистість, здатну до самореалізації.

Використання інноваційних технологій фізичного виховання здобувачів вищої освіти на заняттях фізичної культури дає змогу викладачу виконувати одну з головних вимог як до сучасних занять, так і взагалі до фізичного виховання студентів, а саме: у поєднанні з освітньою спрямованістю досягти високої компактності, динамічності, емоційності занять, які стимулюють активність та інтерес здобувачів вищої освіти до занять фізичними вправами.[3]

Сучасні вітчизняні вчені розглядають інновацію як процес створення, поширення й використання нових засобів (нововведень) для розв'язання тих проблем, які досі вирішувалися по-іншому; результат творчого пошуку

оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем; актуальні, значущі й системні новоутворення, які виникають на основі різноманітних ініціатив і нововведень, що стають перспективним і позитивно впливають на її розвиток; продукти інноваційної освітньої діяльності, які характеризуються

процесами створення, розповсюдження та використання нового засобу (новизни, нововведення) в сфері фізичного виховання, спорту та наукових досліджень, нові форми організації праці та управління, нові види технологій, які охоплюють не тільки окремі установи й організації, але й різні сфери діяльності. [4]

Розвиток соціально-економічних процесів актуалізували проблему інноваційного потенціалу, як однієї з гарантій стабільних її позицій у світовому співтоваристві. Інноваційність є однією із основних тенденцій розвитку людства. З урахуванням цього система фізичного виховання повинна бути спрямована на збереження здоров'я, розвиток творчого потенціалу людини, її спрямованості та самовизначення, стабільності та активної життєдіяльності у змінних соціальних умовах, готовності до

сприйняття і розв'язання нових завдань. Тому актуалізується як наукова проблема інноватики у сфері фізичного виховання і спорту. Поняття «інновація» вперше було вжите понад століття тому (лат. *transfere* – переносу, переміщую) .З огляду на сутнісні ознаки інновації є всі підстави розглядати її як процес і як продукт (результат). Інновація як процес означає часткову або масштабну зміну стану системи і відповідну діяльність людини. Інновація як результат передбачає процес створення (відтворення) нового, що має конкретну назву "новація" [5].

Поняття "технологія" виникло у світовій педагогіці також як протиставлення існуючому поняттю "метод". Недолік методу полягає в його негнучкості та статичності. Широкого поширення термін "технологія" ("технологія в освіті") набув у 40-х рр. і був пов'язаний із застосуванням нових аудіовізуальних засобів навчання. У 60-х рр. поняття "технологія освіти" розглядалось під кутом зору програмного навчання і використання обчислювальної техніки у навчанні.

Інноваційні технології – процесуально структурована сукупність прийомів і методів, спрямованих на вивчення, актуалізацію та оптимізацію інноваційної діяльності у результаті якої створюються нововведення, які визивають якісні зміни. Ознаками інноваційних технологій є:

1. Концептуальність (опора на конкретну наукову концепцію або систему уявлень).
2. Інноваційність (створення, сприйняття, освоєння і оцінювання нововведень; упровадження та розповсюдження педагогічних інновацій).
3. Проектованість (гарантоване досягнення цілей; проектування освітнього процесу, його алгоритмізація).
4. Системність (наявність ознак системи: логіка процесу, взаємозв'язок усіх його складових, цілісність).
5. Керованість (наявність цілепокладання, можливість постійного зворотного зв'язку; поетапність діагностики; корекція результатів).
6. Ефективність (ефективність за результатами та оптимальність за затратами, гарантованість досягнення визначеного стандарту навчання).
7. Можливість відтворення (можливість використання інноваційної технології в інших однотипних навчальних закладах) (Гуслова М.Н.,2010; Шапран О.І.,2008; Панфилова А.П.,2009).

Розробка і реалізація інноваційної педагогічної технології активізує діяльність дослідників і практиків в аспекті пошуку найбільш ефективних форм, засобів і методів підвищення результативності діяльності. Це припускає використання новітніх досягнень науки і практики з метою виключення невиправданих витрат часу і ресурсів; прогнозування і проектування діяльності того, хто навчає, і тих, кого навчають, з метою запобігання її корекції по ходу виконання; використання засобів інформаційних технологій інновації як особливий феномен співвідносять за такими ознаками:

- актуальність (важливість, нагальність, суттєвість нового для певного часу);
- стабільність (свідчить про єдність, цілісність, повторюваність основних елементів нового для певного часу);
- ефективність (засвідчує об'єктивну можливість за допомогою новацій розв'язувати завдання, заради яких вони були створені);
- оптимальність (свідчить про найвищу економічність і ефективність створення нового засобу або способу діяльності, а також – про можливість з його допомогою оптимальним шляхом розв'язувати проблеми);
- змінюваність (новий засіб, який апробує, постійно доопрацьовується, модифікується, видозмінюється).

Досвід упровадження інноваційних технологій у фізичному вихованні свідчить, про те що більшість з них можна класифікувати як педагогічні інновації.

Інновації можна класифікувати – за ступенем новизни:

- радикальні, які реалізують відкриття і стають основою формування нових напрямків;
- модифіковані, спрямовані на часткове покращення діяльності;
- за об'єктом використання;
- за причиною виникнення;
- за ефективністю провадження.

Інноваційна діяльність – це складний процес, який передбачає створення гнучкої обґрунтованої системи наукового забезпечення нововведень, враховує логіку і специфіку не лише нововведення, а і особливостей сприйняття оцінки, взаємоадаптації елементів системи. Це сприяє більш оптимальному процесу реалізації. В основі технології забезпечення нововведень повинен бути такий підхід до їх вивчення в рамках якого можливо одночасний розгляд різних аспектів взаємодії, які більшою мірою впливають на успішність інноваційних процесів. [6].

Інновації у сфері фізичної культури і спорту – це не лише ідеї, підходи, методи, технології, які у таких поєднаннях ще не висувались або ще не використовувались, а й комплекс елементів чи окремі елементи, які вибрали в себе прогресивний початок, що дає змогу в змінних умовах і ситуаціях ефективно розв'язувати проблеми. Для того, щоб реалізація, утвердження нового зумовлювали позитивні зміни, необхідно, щоб це нове було засобом вирішення проблем сфери фізичної культури і спорту, витримало вимогливу експериментальну перевірку. [7]

Висновки. В освітньому процесі вищих навчальних закладів виникла необхідність до оновлення методів та прийомів навчання, використання в освітньому процесі інноваційних технологій сучасних концепцій та способів формування у здобувачів вищої освіти предметних та життєвих компетенцій.

В системі фізичного виховання інноваційні процеси диктуються новими соціально-економічними умовами, соціальними потребами суспільства. Досвід фахівців показує, що комплексне використання інноваційних технологій, інтерактивного навчання індивідуалізації та оптимізації стимулюють інтерес здобувачів вищої освіти до занять фізичною культурою.

Отже, широкое застосування засобів інноваційних технологій, що сприяють ефективності педагогічного процесу, можуть перетворити організацію освітнього процесу з фізичного виховання на високо продуктивний, мотивований та інноваційний процес формування всебічно розвиненої особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів / Б.М. Шиян. - Частина-1. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 269 с.
2. Клопов Р. В. Використання інформаційних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту в країнах Європейського союзу / Р. В. Клопов // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків : ХДАДМ, 2009. – № 4. – С. 50-55.
3. Решетнева Г. Концептуальные основы педагогической стратегии формирования здоровьедетей в процессе физкультурной деятельности / Г. Решетнева // *Wichowaniefizyczne i sport: сб. науч. работ.* – Варшава, 2002. – Т. 46. – Вып. 1. – Ч. 2. – С.283-284.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : навч. педагогічні технології :навч. посіб. / І.М.Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 23 с.
5. Горбунов С. А. Реализация инновационных подходов в системе физического воспитания / С. А. Горбунов, С. С. Горбунов // *Теория и практика физической культуры.* – 2010. – № 5. – С. 33-35.
6. Москаленко Н. Педагогічні інновації у фізичному вихованні / Наталія Москаленко // *Спортивний вісник Придніпров'я.* – 2009. – №1. – С.19-22.
7. Засоби інноваційних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
8. Шапран О.І. Інноваційні педагогічні технології: теорія та практика використання у вищій школі: [монографія] / Шапран О.І., Доброскок І.І., Коцур В.П., Нікітчина С.О. – Переяслав-Хмельницький, Видавництво С.В Карпук, 2008. – 285 с. – ISBN 978-966-8906-23-7

СЕКЦИЯ: ПСИХОЛОГИЯ

*Наталія Сорока
(Харків, Україна)*

МОВА ЯК РІЗНОВИД ЗНАКОВОЇ СИСТЕМИ

Дослідження, що проводились протягом останніх десятиріч як вітчизняними, так і закордонними фахівцями, і були присвячені навчанню мови як знакової системі, визначають це питання як загальнотеоретичне. Воно безпосередньо пов'язане з теорією і психологією навчання і самоорганізації, проблемою адаптації до навколишнього середовища.

Адаптація індивіду до навколишнього природного та соціального середовища вимагає додержання адекватних стереотипних форм поведінки. Цей фактор завжди пов'язаний із проблемою розпізнавання образів навколишнього середовища, виділення їх класів, логіки взаємозумовлених співвідношень і безпосередньо формування адекватної поведінки. Образи навколишнього світу виступають у вигляді своєрідної знакової системи, опанування якими дозволяє орієнтуватися у виборі необхідних відповідних дій. Сукупність знаків і закони їх взаємовідносин виступають у ролі мови, глибина володіння якої визначає ефективність адаптивної поведінки.

Насамперед сама мова як знакова система викликає особливий інтерес у вивченні природи її формування і перекодування її знакової системи в процесі засвоєння іншої мови, де формальна оболонка змінюється, але зберігається те ж саме поле значень, яке відбивається новими знаками.

Поняття «мова» найширше використовується у двох значеннях. У першому виступає як система знаків основної, природної, національної мови; мови у первинному тлумаченні слова і, насамперед, мовлення. При передачі думки за допомогою різноманітних символів або знаків взагалі, сигналістики тварин поняття «мова» виступає як якості образного вживання. В іншому розумінні «мова» є системою знаків, що виконує функцію пізнання і спілкування. Вона виступає як сукупності засобів, необхідних для передачі та переробки інформації [3].

Якщо ми ставимо за мету проаналізувати загальні положення організації мови як знакової системи необхідно відштовхуватись від другого, семіотичного визначення мови. Таке положення пояснюється, насамперед, тим, що однією з психологічних проблем знака є співвідношення між знаками різноманітних систем, різних мов та їх роль, тобто проблема їх психологічної ієрархії в психічному розвитку людини. Саме такий підхід аналізу природної мови вважається найбільш ефективним.

Складність у вивченні мови як цілісної знакової системи зростає по мірі того, як збільшується кількість розбіжностей у визначенні мови. В роботах сучасних авторів увага акцентується на неоднозначних структурних елементах або функціях мови [4, 5]. Так, деякі вчені визначають мову як систему знаків і правила їх вживання. Інші фахівці при визначенні мови відштовхувались від її основної функції – комунікативної. Однак вона не може виступати як необхідна і вичерпна для виведення знакової системи в ранг мови [7].

Таке положення пояснюється тим, що структура мови має ієрархічний характер, включаючи в себе морфеми, словоформи, сегменти, фрази, тексти. Це дозволяє визначити мову як певну категорію еквіморфних знакових систем. Характерною рисою всякої мови як знакової системи є концентрація, збереження й відтворення інформації, яка також може бути інтерпретована іншою мовою, що, у свою чергу, потребує наявності певної знакової системи перетворень.

Неоднозначність визначення мови як знакової системи призводить до того, що мову тварин можна тільки умовно вважати мовою, хоча в загальному визначенні вона не суперечить вимогам, запропонованим щодо знакової системи спілкування.

Для того, щоб встановити загальні принципи у природній організації мовної системи мови і використати їх в організації цілеспрямованого процесу навчання різноманітним мовам необхідно розглянути форми знакового спілкування на першому, найелементарнішому рівні. Це дозволить визначити мінімізовані шляхи створення та засвоєння знакової системи і встановити природу її удосконалення. В сучасній семіотиці не ставиться питання “чи існує мова у тварин, і в якщо так – то в якому вигляді?”, оскільки сам факт інстинктивної поведінки тварин розглядається як різновид мови, оснований на знаковості нижчого порядку. У всьому різноманітті мовних і мовноподібних явищ мова тварин виступає як “мова слабкого ступеню”. У окремих видів тварин існують системи зв'язку і сигналізації, засновані на абстрактних явищах знака таких, як танок, запах, розміщення предметів і міток [6, с. 47].

Про ускладнення природної мови як знакової системи свідчить факт створення великої кількості штучних, так званих, «метамов». Метамова виникає завжди як спосіб поглиблення і розширення вихідної об'єктної мови, що дозволяє критично осмислити знання, виражені у формі об'єктної мови. Таким чином, метамовою можна назвати будь-яку мову, за допомогою якої починається формалізація [3]. До числа метамов можна віднести будь-які спеціальні наукові мови, такі, наприклад, як математична, фізична, хімічна, географічна, а також мови спілкування людини з обчислювальною технікою.

Показником найбільш високого рівня метамови є достовірність, обґрунтованість і демонстрація наших знань, оскільки вони виступають в якості особливої рівня знань, а об'єктом осмислення при цьому

залишаються самі знання. Використання об'єктної мови в спеціалізованих наукових галузях являє собою велику проблему, тому що фрази, побудовані за допомогою звичайної мови, стають складовою частиною метамови. Вона більш глибоко і спеціалізовано забезпечує узагальнення наукових знань у вузько вибраному, обмеженому напрямку [1].

Межа між метомовою і природними мовами відносна й умовна. Визначальною рисою знаків природних мов у порівнянні із знаками інших систем є не відмінні функції, які вони виконують, а взаємозумовленість здійснення цих функцій у межах знака, що робить знакову систему мови глобальною за значенням, багатоярусною за структурою, поліфункціональною за схемою.

Таким чином, ми можемо говорити не тільки про багаторівневість структури мови відносно самої мови як знакової системи, але й про зберігання функціонального значення на всіх рівнях або ярусах її організації, що свідчить про наявність принципу ізоморфізму чи інваріантності. Встановлення принципу ізоморфізму функціональної організації в “мовах слабого ступеню” і “метомовах вищих ярусів” і загальної структури організації мови в діапазоні від “мови слабого ступеню” до вузькоспеціалізованої метамови дозволяє використовувати виявлені закономірності організації будь-якого з рівнів знакових систем при засвоєнні конкретної об'єктної мови. При цьому важливо враховувати збіг складності і рівня організації знакових систем, необхідний для однозначної відповідності використаних знакових відображень. Це положення стає очевидним, якщо порівняти звичайну об'єктну мову з будь-якою метомовою. Як приклад можна розглянути мову математики, що є наслідком удосконалення загальної мови, оснащеної зручними засобами відображення таких залежностей, яким звичайні словесні вирази здавалися б неточними або занадто складними. Математичну мову перекласти звичайною мовою набагато складніше, ніж перекласти з однієї загальноживаної мови на іншу, тому що предмети математичного аналізу потребують для свого викладення особливих засобів, особливої мови, яка не може бути замінена ніякою іншою мовою. Це положення характерне для будь-якої метамови, чи то математика, фізика, хімія, чи яка-небудь інша вузькоспеціалізована галузь знань, але оволодіння цими мовами безумовно повинне спиратися на знання попереднього рівня природної мови.

Виникнення та використання допоміжних наукових метамов є наслідком того, що природна мова не може охопити всю різноманітну діяльність людини, спрямовану на пізнання і перетворення світу. Кількість метамов зростає у відповідності до збільшення знань про світ, ускладнення людської діяльності, і жодне удосконалення природної мови, яке постійно спостерігається і відтворюється, не здатне забезпечити цей розвиток.

Таким чином, статистичний характер організації природної мови, базуючись на своїй глобальності, поліморфізмі і багатоярусності, забезпечує можливість розвитку і функціонування найрізноманітніших метамов. Описаний процес певною мірою відповідає статистичному принципу еволюції будь-якої системи, якій притаманний фактор самоорганізації. Він розкривається у розвитку знакової системи, починаючи з моменту поліморфного, рівномірного опису навколишніх процесів і явищ, виділення за конкретних умов найбільш значущих компонентів навколишнього середовища, збагачення обсягу і рівня знакових відображень та формування вузькоспеціалізованої метамови.

У психолого-педагогічних дослідженнях і роботах дидактико-методологічного характеру мова конкретних наук часто розглядається як звичайна, загальноживана, елементи якої мають графічні заміники для фіксації і передачі думок, які формулюються словесно. Таку функцію виконують системи знаків наукових галузей. Головним в них виявляється те, що візуально подані знаки мов, і тим більш складні моделі, побудовані з цих знаків, на певному етапі розвитку стають самостійними і незалежними від слова і виступають як форма народження та існування думки, як знаряддя і засіб її протікання та розвитку. Відбувається повернення до образного мислення, але вже на більш високому, досконалому рівні. Такий процес пояснює систематичне розширення понятійного апарату мови при засвоєнні середовища спілкування, починаючи від дитини і закінчуючи рівнем високопрофесійного спеціаліста, коли на певному етапі накопичення знань відбувається безпосереднє вираження думки без використання звука голосу, потім формування звукового та графічного знаку, і йде новий виток розвитку знакової системи [2].

Ускладнення знакової системи відбувається дискретно на різних рівнях понятійного апарату. Причому дискретність з одного боку виявляється в інтеграції понять і виникненні узагальнень за об'єднуючими їх принципами, а з іншого боку - у диференціації понятійного апарату з більш глибокою деталізацією інтегральних характеристик. Цей процес тісно пов'язаний із соціально-історичним розвитком суспільства та з виробничою діяльністю людини. Він однаковою мірою виявляється як в онтогенезі, так і у філогенезі.

В деяких випадках знакову систему, включаючи й знаки природної мови, називають кодом. Такий підхід до опису мови дозволяє використати теоретичні дослідження в галузі інформатики і теорії кодування, що значною мірою пояснює природу формування мовлення і структуру мови в цілому. Практично будь-які дві мови однакової складності і рівня можуть бути подані як знакові системи, що складають коди, а запропонована цими мовами інформація про один і той же процес або об'єкт виступає в якості засобу перекодування.

За умови об'єктивності образу відображення між різноманітними знаковими кодованими системами існує оператор перетворення кодованих знаків із однієї системи на іншу. В такому випадку цілком природно може виникнути помилка перекодування, що залежить від складності мови та її рівня. За умови збігу кодованих знаків різних систем помилка стає мінімальною.

Отже, будь-яку мову можна характеризувати як певну систему, елементи якої перебувають у взаємно визначених співвідношеннях з елементами модельованої системи [3]. Чуттєвий образ, який виникає в цьому випадку може розглядатися як модель у смислі ідеального психічного образу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анциферова Л.И. Психология формирования и развития личности./ Л.И.Анциферовой. – М.: Наука, 1981. – 365 с.
2. Гамезо М.В. О роли и функции знаков и знаковых моделей в управлении познавательной деятельностью человека // Теоретические проблемы управления познавательной деятельностью человека. – М., 1975. – С. 24-32.
3. Жинкин Н.И. Четыре коммуникативные системы и четыре языка.// Теоретические проблемы прикладной лингвистики. – М.: Просвещение, 1965. – С. 46-62.
4. Звегинцев В.А. Значение и понимание с точки зрения машины.// Теоретические проблемы прикладной лингвистики. – М.: Просвещение, 1965. – С.48-77.
5. Звегинцев В.А. Проблемы знаковости языка. – М., 1956. – 260 с.
6. Степанов Ю.С. Семиотика. – М.: Наука, 1971. – 284 с.
7. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – 423 с.

СЕКЦИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Бауыржан Абдикадыров, Даулет Азимов, Гулнур Бисенова
(Кызылорда, Казахстан)

ДИСКРЕТТІ ОПТИМИЗАЦИЯ ТӘСІЛДЕРІ АРҚЫЛЫ ГАЗ ҰҢҒЫМАЛАРЫН ТИІМДІ
ОРНАЛАСТЫРУ ЕСЕБІН ШЫҒАРУ

Қазіргі уақытта дискретті оптимизация есептерін шешуде әр түрлі тәсілдер белгілі (бүтін санды бағдарламалау): кесіп алу, тармақтар мен шекаралар әдістері, бағытталған іріктеу, динамикалық бағдарламалау, кездейсоқ іздеу және т.б. алгоритмдер. Олардың негізінде нақты және жуықталған алгоритмдер әзірленді.

Бүтін санды бағдарламалаудың есептерін шешудің нақты әдістерінің арасында екі үлкен топты бөліп алуға болады: үздіксіз оптимизация аппаратын қолданатын әдістер және комбинаторлық әдістер [1].

Бірінші топқа қатысты көптеген әдістер гипер жазықтықтарды қиып өтетін сызықты қосымша шектеулерді қолдануға негізделген. Қима әдісінің идеясы дискретті есептердің мүмкін шешімдер облысын қандай да бір дөңес жиынға жүктеп, біртекті енгізілетін сызықты шектеулер арқылы қажетті қасиеттері бар үздіксіз есептерді алуға дейін «қиылады». Бұл әдістің қарқынды құрылуы кейіннен классикалық атанған қиып алу сызбасына негізделіп жүргізілетін бүтін санды сызықты бағдарламалау есептерін шешуге арналған Гоморидің бірінші алгоритмінен басталды [2, 3].

Қима әдісін қолдану кезінде нақты бір қиындықтар туындауы мүмкін [4], ол қима санының өсуі, дөңгелектеу қателігінің әсері секілді факторларға негізделеді. Қималар әдістері компьютерлік жадының үлкен көлемін қажет етеді, себебі ақпаратты есептеулер жүргізілу кезінде симплекс кестелері қолданылады.

Дискретті оптимизация әдістерінің ішінде қарқынды даму кластары болып комбинаторлық әдістер табылады. Бұл әдістердің жалпы ұқсас ерекшелігі – олардың мүмкін болу ақырғы шешімдер жиынын қолдану және олардың ішінен сұрыптау арқылы оптимумға әкелмейтін қандай да бір варианттарды келесі қадамда лақтыру [5]. Нақты комбинаторлық әдістерді құрастыру үшін негізгі теориялық сызбалары болып варианттарды тізбектеп талдау, тармақтар мен шекаралар, динамикалық бағдарламалау сызбалары табылады. Лэнд және Дойг алғаш рет бүтін санды бағдарламалау есептерін шешудің комбинаторлық типті тармақтар мен шекаралар әдістерін ұсынды [6]. Тармақтар мен шекаралар әдістері мүмкін шешімдердің бағытталған сұрыптауын жүргізіп көп есептердің қарастырылатын шешімдер санын азайтуға мүмкіндік беретін бірнеше негізгі қадамдарды орындайды. Берілген әдістің сызбасы шектелген бастапқы G жиынында функцияны максималдау жағдайы үшін келесі қадамдардан тұрады:

- 1) Қандай да бір G жиынның ішкі жиынында мақсатты функцияның жоғары бағалауын алу;
- 2) G жиынын қиылыспайтын ішкі жиындарға бөлу (тармақтау);
- 3) Бағаларды қайта есептеу;
- 4) Мүмкін шешімдерді алу;
- 5) Тиімділік шарттарының орындалуын тексеру.

Тармақтар мен шекаралар типті модельдері бағалау мен тармақталу есептеу тәсілдерімен ерекшелінеді. Оларды таңдау есептің шешімінің тиімді әдістерін анықтайды және бұл мәселе есептің нақты бір мәселесі үшін аса күрделі болып табылады. Тармақтар және шекаралар әдістерінің жұмыс принципі көп авторлардың еңбектерінде қолданылып жақсартылды [4, 7, 8].

Соңғы уақытта бүтін санды оптимизация есептерін шешудің жуықталған эвристикалық алгоритмдері эволюция заңдылығы негізінде құрылған, табиғатта болатын үдерістерге бағынады. Мұндай алгоритмге мыналар жатады: генетикалық алгоритмдер, құмырсқа колониялар алгоритмдері, суытып қатайту имитациясы, тиым салуды іздеу және басқалары. Генетикалық алгоритмдер табиғаттың дамуын модельдеу идеясына негізделеді [9]. Алгоритмдердің негізінде тірі ағзаларды популяциясының даму имитациясы жатады. «Жарамдылық» функциясы ендіріледі, ол қандай да бір итерациядан алынған есептің шешімінің сапасын анықтайды. Алгоритм шешімі туралы барлық ақпаратты сақтайды. Әрбір итерацияда жаңа шешімдер қалыптасады. Жаңа шешімді құру үшін алдыңғы шешім таңдалады, ол *селекция* операторының ықтималдылығы арқылы орындалады. Одан әрі бұл шешімдерге *будандастыру (скрещивания)* мен *мутациялар* алгоритмдері қолданылады. Итерацияның берілген саны жүргізілсе немесе локалды экстремумға сәйкес келуі мүмкін оптималды (субоптималды) шешім табылса алгоритм аяқталады. Барлық эволюциялық әдістердің ұңғымаларды орналастыру есептері үшін нақты негізгі кемшіліктері болып әрбір итерациядан кейін орналастырудың тиімді варианттарын анықтау мақсатымен гидродинамикалық симуляторға көп рет жүгіну қажеттілігі табылады.

Ұңғымаларды автоматты орналастырудың бар әдістемелерін салыстырғанда ұсынайын деп отырған тәсілдің негізгі ерекшелігі: геология-математикалық және гидродинамикалық модельдері бойынша есептеулер оптимизация модельдерінің бастапқы параметрлерін алу қадамында бір рет (!) алынады.

Барлау ұңғымаларын орналастыру үшін ұсынылатын модельдерді қолдану маңыздылығын көрсетейік. Бұл жағдайда λ_j арқылы j -ші блоктың газды анықтау ықтималдылық салмағы ретінде қолдануға болады.

Берілген модельдер үшін қолданылатын үлкен өлшемді ұңғымаларды орналастыру мәселелеріне тоқталамыз (ұңғыма мен блоктардың саны көп жағдайда). Мұндай зерттеу маңызды болып табылады, өйткені дискретті оптимизация бүтін санды бағдарламалау әдістерінің үлкен өлшемді есептерін шешу үшін көп мөлшерді компьютерлік жады мен едәуір уақытты қажет етеді. Есептің үлкен көлеміне жағымсыз әсерлерді азайту үшін [10] жұмыста көрсетілген әдістерді қолдануға болады, көп жағдайда классикалық алгоритмдермен салыстырғанда үлкен көлемді оптимизация дискретті есептерін шешуге бағытталған.

Кеніштерді ауданы өзінен кіші бөліктерге бөлудің қосымша процедурасы ұсынылуы мүмкін. Мұндай бөліністен кейін алынған аймақтардың әрқайсысы үшін ұңғымаларды орналастыру есептері шешіледі. Қалыптасқан процедураларды сипаттау үшін белгілеулер енгіземіз. n – кеніштің бөлінген блоктарының берілген саны; n_0 – оптимизация әдісінің мүмкіндіктеріне байланысты анықталатын есептеулерде шектеулі блоктар саны, $n_0 < n$; s – газ өндіру ұңғымаларының берілген саны; s_0 – есептеулерде шектеулі ұңғымалар саны, ол тиімділік әдісінің мүмкіндіктерінен шығады, $s_0 < s$. N_0 : $N_0 = \lceil n/n_0 \rceil + 1$ қосымша параметрін ендіреміз, мұнда $\lceil x \rceil$ арқылы x санының бүтін бөлігі көрсетілген. N – кенішті бөлуге қажетті аймақтардың саны болсын. N – анықтауға тиісті параметр.

Енді процедура келесі амалдарға сүйенеді:

- 1) $N = N_0$ болсын;
- 2) кеніштің газға қаныққан ауданын N бірдей аймақтарға бөлеміз;
- 3) берілген кеніштің геологиялық моделін қолдана отырып, l -аймақтың V_l – газдардың баланстық қорларын анықтаймыз, $l = 1, \dots, N$;
- 4) l -ші аймақтағы s_l ұңғымаларының саныны анықтаймыз:

$$s_l = \left\lfloor s V_l \cdot \left(\sum_{t=1}^N V_t \right)^{-1} \right\rfloor + 1, \quad l = \overline{1, N} \quad (1)$$

- 5) тоқтау ережелерінің орындалуын тексереміз: егер $s_l \leq s_0$, $l = 1, \dots, N$ орындалса, онда аймаққа бөлу процедурасы аяқталады; басқа жағдайда $N = N + 1$ деп алып 2 пунктіге қайта орламыз.

Кеніштерді аудандары кіші бөліктерге бөлгеннен кейін ұңғымаларды орналастыру есептері әрбір аймақта үшін бөлек шешіледі, мұнда l -ші аймақтағы ұңғыма саны s_l тең болады, $l = 1, \dots, N$.

Кенішті құрайтын блоктардың алғашқы жиынына тек баланстық қорлары берілген рауалы шамадан кіші болмайтын блоктар іске қосылады, осыны ескеру қажет.

Ұсынылатын негізгі модель арқылы ұңғымаларды тиімді орналастыру түсінігін қалыптастыру үшін бір тривиальды мысалды қарастырамыз.

Кеніш үш блоктан құралған. Көршілес блоктардың орталары араларындағы қашықтық 1-ге тең болсын. Блоктардың «салмағы» өзара бірдей. Кез келген блоктың ортасында ұңғымаларды орналастыруға болады.

Кеніш бөлігіне бір ұңғыманы орналастыру есебін қарастырайық, мұнда матрица құрамыз, оның элементі ретінде ұңғымалар арасындағы ара-қашықтықты ғана қолданамыз:

$$\{c_{ij}\} = \begin{pmatrix} 0 & 1 & 2 \\ 1 & 0 & 1 \\ 2 & 1 & 0 \end{pmatrix}.$$

Жауабы белгілі: ұңғыманы орташа блокта орналастыру қажет «*»:

1	2*	3
---	----	---

Келесі (2)-(6) теңдеулер жиыны арқылы ұңғымаларды тиімді орналастыру есебін сипаттайтын математикалық модель құрамыз.

$$\sum_{i=1}^n \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq i}}^n c_{ij} x_{ij} \rightarrow \min_x, \quad (2)$$

немесе жалпыланған минимакс критерийі:

$$\max_{i,j} \left\{ \sum_{i=1}^n c_{ij} x_{ij} \right\} \rightarrow \min_x. \quad (3)$$

Белгілі жағдайды ескере отырып келесі шектеулер мен критерийлер қосамыз:

$$x \rightarrow \min \quad (4)$$

$$x_{ij} \in \{0, 1, 2, \dots\}, \quad i = \overline{1, n}, \quad j = \overline{1, n}, \quad j \neq i \quad (5)$$

$$x_{ii} = \frac{1}{k} \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq i}}^n x_{ij}, i = \overline{1, n}. \quad (6)$$

мұндағы c_{ij} параметрі i -ші блокта орналасқан ұңғыманың осы ұңғыма дренаждау облысында кіретін j -ші блоктан алыстағанына қойылатын айыппұл (немесе жоғалтулар), ал $\{c_{ij}\}$ – ұңғымаларды барлық блоктарда орналастырудың мүмкін еместігін көрсететін «жоғалтулар» матрицасы ретінде қабылданады.

Ізделінді айнымалыларды ендіреміз - x_{ij} : $x_{ij}=1$, егер j -ші блок i -ші блокта орналасқан ұңғымаларды дренаждау аймағына кіретін болса және $x_{ij}=0$ басқаша жағдайда. x_{ij} шамасын анықтаудан келесі қағида шығады: егер i -ші блокта ұңғыма орналасса, онда $x_{ii}=1$, басқаша жағдайда: $x_{ii}=0$.

Ұңғыма орналастырудың негізгі моделі көмегімен ұңғыма тиімді орналастыруды анықтайық.

Егер (2)-(6) теңдеулер жиыны $n=3, s=1, k=n/s-1=2$ жағдайы үшін келесі түрге келеді:

$$\begin{aligned} f(X) &\equiv x_{12} + 2x_{13} + x_{21} + x_{23} + 2x_{31} + x_{32} \rightarrow \min \\ x_{12} + 2x_{21} + x_{13} + 2x_{31} &= 2 \\ x_{21} + 2x_{12} + x_{23} + 2x_{32} &= 2 \\ x_{31} + 2x_{13} + x_{32} + 2x_{23} &= 2 \end{aligned}$$

$$x_{ij} \in \{0, 1, 2, \dots\}, i = \overline{1, 3}, j = \overline{1, 3}, j \neq i.$$

Ұңғыманың барлық мүмкін орналасу варианттарын толық сұрыптау арқылы анықтаймыз, яғни ұңғымалардың 1-ші, 2-ші не 3-ші блокта орналасуына сәйкесті есептің барлық рауалы шешімдерін қарастырамыз:

1) 1 орналастыру варианты:

1*	2	3
-----------	---	---

$$\begin{aligned} x_{12}=x_{13}=1, x_{ij}=0 (i \neq j, i \neq 1, j \neq 2, j \neq 3) &\Rightarrow f(X) = 3; \\ x_{11}=(1/2)(x_{12}+x_{13}) &=(1/2)(1+1)=1; \\ x_{22}=(1/2)(x_{21}+x_{23}) &=(1/2)(0+0); \\ x_{33}=(1/2)(x_{31}+x_{32}) &=(1/2)(0+0) \end{aligned}$$

2) 2 орналастыру варианты:

1	2*	3
---	-----------	---

$$\begin{aligned} x_{21}=x_{23}=1, x_{ij}=0 (i \neq j, i \neq 2, j \neq 1, j \neq 3) &\Rightarrow f(X) = 2; \\ x_{11}=(1/2)(x_{12}+x_{13}) &=(1/2)(0+0)=0; \\ x_{22}=(1/2)(x_{21}+x_{23}) &=(1/2)(1+1)=1; \\ x_{33}=(1/2)(x_{31}+x_{32}) &=(1/2)(0+0)=0; \end{aligned}$$

3) 3 орналастыру варианты:

1	2	3*
---	---	-----------

$$\begin{aligned} x_{32}=x_{31}=1, x_{ij}=0 (i \neq j, i \neq 3, j \neq 2, j \neq 1) &\Rightarrow f(X) = 3 \\ x_{11}=(1/2)(x_{12}+x_{13}) &=(1/2)(0+0)=0; \\ x_{22}=(1/2)(x_{21}+x_{23}) &=(1/2)(0+0)=0; \\ x_{33}=(1/2)(x_{31}+x_{32}) &=(1/2)(1+1)=1. \end{aligned}$$

Барлық қалған орналастырулар есептің шектеулерін бұзады. Алынған шешімдерді мақсатты функцияның шамалары бойынша салыстыра отырып, тиімділік моделі сол жауапты беретіндігіне көз жеткізуге болады.

Есепті енді симплекс әдісі арқылы барлық i мен j үшін $x_{ij} \geq 0$ шектеулерінде $x_{ij} \in \{0, 1, 2, \dots\}$ шарттарын алмастыра отырып, шешеміз.

Ол үшін ізделінді айнымалыларды нөмірлейміз: $x_{12} \equiv x_1, x_{13} \equiv x_2, x_{21} \equiv x_3, x_{23} \equiv x_4, x_{31} \equiv x_5, x_{32} \equiv x_6$. Сонда есептің түрі мынадай болады:

$$\begin{aligned} x_1 + 2x_2 + x_3 + x_4 + 2x_5 + x_6 &\rightarrow \min \\ x_1 + 2x_3 + x_2 + 2x_5 &= 2 \\ x_3 + 2x_1 + x_4 + 2x_6 &= 2 \\ x_5 + 2x_2 + x_6 + 2x_4 &= 2 \\ x_{ij} &\geq 0, j=1, 2, \dots, 6. \end{aligned}$$

Бұл есепте барлығы 6 белгісіз және 3 сызықты белгісіз теңдеулер бар. Себебі базистік айнымалылар саны теңдеудің санына теңестіріледі, яғни 3 болса, онда еркін белгісіз 3 санына теңестіріледі. x_1, x_2, x_6 – еркін айнымалылар, ал x_3, x_4, x_5 – базистік айнымалылар болсын.

Еркін өрнек арқылы айнымалыны жазамыз:

$$\begin{aligned} x_3 &= 1 - 1,5x_1 + 0,5x_2 - x_6; \\ x_4 &= 1 - 0,5x_1 - 0,5x_2 - x_6; \end{aligned}$$

$$x_5 = 0 + x_1 - x_2 + x_6.$$

Еркін айнымалы арқылы мақсатты функцияны жазамыз:

$$f(X) = 2 + x_1 + 0 \cdot x_2 + x_6.$$

Минималдау қажет коэффициенттер нөлден төмен болуы керек. Бұл тиімді шешім белгісіз жиынға сәйкес келетіндігін білдіреді, онда еркін айнымалылар нөлге теңестіріледі: $x_1 = x_2 = x_6 = 0$. Сонда еркін өрнекпен берілген базистік айнымалы келесі шаманы қабылдайды:

$$x_3 = x_4 = 1, x_5 = 0.$$

Алынған шешімдер, біріншіден, бүтінсандылық шарттын қанағаттандырады, екіншіден, ұңғымалардың барлық рауалды орналасуыларын толық сұрыптау арқылы анықталған тиімді шешімге сәйкес келеді.

Қорытындылар

1. Дискретті оптимизация тәсілдерінің мүмкіншіліктеріне талдау жүргізіліп, олардың жақсы жақтары мен кемшіліктері қарастырылды.
2. Ұңғымаларды орналастыру моделінің берілген параметрлерін құру тәсілдері берілді
3. Үлкен газ кен орындарында ұңғымаларды орналастыруды жеңілдететін кеніштерді аймақтарға бөлу процедуралары құрылды.
4. Дискретті оптимизация есептеріне мысалдар келтіріліп, ұңғымаларды орналастырудың тиімді варианттары анықталды.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Сергиенко И.В., Шило В.П. Задачи дискретной оптимизации. Проблемы, методы решения, исследования. – Киев: Наукова думка, 2003. – С. 242.
2. Gomory R. E. An algorithm for the mixed integer problem // Tech. Report RM-2597, RAND. Corp., Santa Monica, California, February 22, 1960.
3. Guéret C., Prins C., Sevaux M. Applications of optimization with Xpress-MP // Editions Eyrolles, Paris, France, 2002. – P.255.
4. Колоколов А.А. Применение регулярных разбиений в целочисленном программировании // Изв. вузов. Математика. – Омск, 1993. – №12. – С.11-30.
5. Айда-заде К.Р., Багиров А.Г. О задаче размещения нефтяных скважин и управления их дебитами // Автоматика и телемеханика. – Москва, 2006. – №1. – С. 52-62.
6. Land A.H., Doig A.G. An automatic method of solving discrete programming problems // Econometrica. – Vol. 28, №3. – 1960. – P. 497-520.
7. Корбут А.А., Финкельштейн Ю.Д. Дискретное программирование. – Москва: Наука, 1969. – С. 367.
8. Мину М. Математическое программирование. Теория и алгоритмы. – Москва: Наука, 1990. – С. 486.
9. Ермолаев А.И., Абдикадыров Б.А. Алгоритмы оптимизации размещения скважин на залежах природного газа // Сб. тез. докл. Международной научно-технической конференции «Инновационные пути развития нефтегазовой отрасли Республики Казахстан» // Вестник КазНТУ им. Сатбаева. – Алматы, Республика Казахстан, 2007. – С. 215-217.
10. Абдикадыров Б.А. Модели рационального размещения скважин на газовых залежах сложного геологического строения // Диссертация кандидата тех. наук, спец. 05.13.18. – Москва, 2009. – С. 128.

*Зоҳиджон Егиталиев, Бекзод Турғунов
(Фергана, Узбекистан)*

АНАЛИЗ ПРОТОКОЛОВ ПРИМЕНЯЮЩЕЙСЯ В КВАНТОВЫХ КАНАЛАХ, ОСНОВАННЫХ НА ПЕРЕДАЧЕ ИНФОРМАЦИИ ПОСРЕДСТВОМ КОДИРОВАНИЯ В СОСТОЯНИЯХ ОДИНОЧНЫХ ФОТОНОВ

Долгое время считалось, что волоконно-оптические линии передачи (ВОЛП) обладают максимальной защищенностью и скрытностью информации, но современные исследования показали, что есть множество способов съема лазерного излучения с оптического волокна. То есть существует потенциальная угроза нарушения конфиденциальности передаваемой по ВОЛС информации. В свете бурного развития ВОЛС на магистральных, внутризонах, городских и корпоративных сетях все больше внимания уделяется вопросам защиты информации[1].

В последние годы проводятся интенсивные работы по созданию ВОЛС, обеспечивающих защиту передаваемой информации от НСД. Можно выделить три основных направления этих работ:

- разработка технических средств защиты от НСД к информационным сигналам, передаваемым по ОВ;
- разработка технических средств контроля НСД к информационному оптическому излучению, передаваемому по ОВ;
- разработка технических средств защиты информации, передаваемой по ОВ, реализующих принципы квантовой криптографии.

В этой работе рассматривается принцип обеспечения информационной безопасности на основе квантовой криптографии. Суть этой работы состоит в анализе протоколов применяющейся в квантовой криптографии.

Существует различные протоколы квантовой криптографии. Например, основанных на передаче информации посредством кодирования в состоянии одиночных фотонов, например: BB84, B92, BB84 (4+2), с шестью состояниями, Гольденберга-Вайдмана, Коаши-Имото и их модификации. Единственный протокол, разработанный для кодирования информации в спутанных состояниях – E91. Но мы не собирались рассмотреть все эти протоколы. Мы постарались анализировать только распространенные протоколы, применяющейся в квантовом канале, основанных на передаче информации посредством кодирования в состоянии одиночных фотонов.

Квантовая криптография – это сравнительно новое направление исследований, позволяющее применять эффекты квантовой физики для создания секретных каналов передачи данных.

Способы квантовой криптографии потенциально обеспечивают высокую степень защиты от перехвата информации на линии связи за счет передачи данных в виде отдельных фотонов, поскольку неразрушающее измерение их квантовых состояний в канале связи перехватчиком практически невозможно вследствие принципа неопределенности Гейзенберга, а факт перехвата фотонов из канала для измерений может быть выявлен по изменению вероятностных характеристик последовательности фотонов. Первоначально перспективы развития этого направления были неопределенными в связи с технической трудностью формирования однофотонных оптических импульсов. Однако, уже разработаны практические схемы квантового канала на базе оптического волокна с использованием лазерного излучателя для формирования однофотонных оптических импульсов и специального фотоприемника в режиме счета фотонов.

Идея использовать квантовые объекты для защиты информации от подделки и несанкционированного доступа впервые была высказана Стефаном Вейснером (Stephen Weisner) в 1970 г. Спустя 10 лет Беннет и Brassard, которые были знакомы с работой Вейснера, предложили использовать квантовые объекты для передачи секретного ключа. В 1984 г. они опубликовали статью, в которой описывался протокол квантового распространения ключа BB84[2].

Носителями информации в протоколе BB84 являются фотоны, поляризованные под углами 0, 45, 90, 135 градусов. В соответствии с законами квантовой физики, с помощью измерения можно различить лишь два ортогональных состояния: если известно, что фотон поляризован либо вертикально, либо горизонтально, то путем измерения, можно установить – как именно; то же самое можно утверждать относительно поляризации под углами 45 и 135 градусов[3].

Однако с достоверностью отличить вертикально поляризованный фотон от фотона, поляризованного под углом 45°, невозможно.

Эти особенности поведения квантовых объектов легли в основу протокола квантового распространения ключа. Отправитель кодирует отправляемые данные, задавая определенные квантовые состояния, получатель регистрирует эти состояния. Затем получатель и отправитель совместно обсуждают результаты наблюдений. В конечном итоге со стороны высокой достоверности можно быть уверенным, что переданная и принятая кодовые последовательности тождественны. Обсуждение результатов касается ошибок, внесенных шумом и или злоумышленником, и ни в малейшей мере не раскрывает содержимого переданного сообщения. Может обсуждаться четность сообщения, но не отдельные биты. Открытый канал связи не обязан быть конфиденциальным, только аутентифицированным. Чтобы обменяться ключом, Алиса и Боб предпринимают следующие действия:

1. Алиса посылает Бобу бит A_i , задавая определенное квантовое состояние - поляризацию в 0, 45, 90, 135 градусов. Отсчет углов можно вести от направления "вертикально вверх" по часовой стрелке.

2. Боб располагает двумя анализаторами: один распознает вертикально-горизонтальную поляризацию, другой-диагональную. Для каждого фотона Боб случайно выбирает один из анализаторов и записывает тип анализатора и результат измерений. Полученный т.н. «сырой», ключ с вероятностью. $P = 75\%$. То есть он содержит ~ 25% ошибок.

3. По общедоступному каналу связи Боб сообщает Алисе, какие анализаторы использовались, но не сообщает, какие результаты были получены.

4. Алиса по общедоступному каналу связи сообщает Бобу, какие анализаторы он выбрал правильно. Те фотоны, для которых Боб неверно выбрал анализатор, отбрасываются.

5. Для обнаружения перехвата Алиса и Боб выбирают случайный участок ключа и сравнивают его по общедоступному каналу связи. Если процент ошибок велик, то он может быть отнесен на счет Евы, и процедура повторяется сначала.

В качестве источника света может использоваться светоизлучающий диод или лазер. В качестве проводника используют либо пространство, либо оптические кабели. Протокол B92 также используется в качестве носителей фотоны, однако, поляризованные только в двух состояниях. Такие состояния поляризации более удобны для передачи данных на большие расстояния по оптическим кабелям.

В алгоритме B92 приемник и передатчик создают систему, базирующуюся на интерферометрах Маха - Цендера. Отправитель определяет углы фазового сдвига, соответствующие логическому нулю и единице

$(F_A = p/2)$, а приемник задает свои фазовые сдвиги для логического нуля ($F_B = 3p/2$) и единицы ($F_B = p$). В данном контексте изменение фазы соответствует изменению длины пути на одну длину волны используемого излучения.

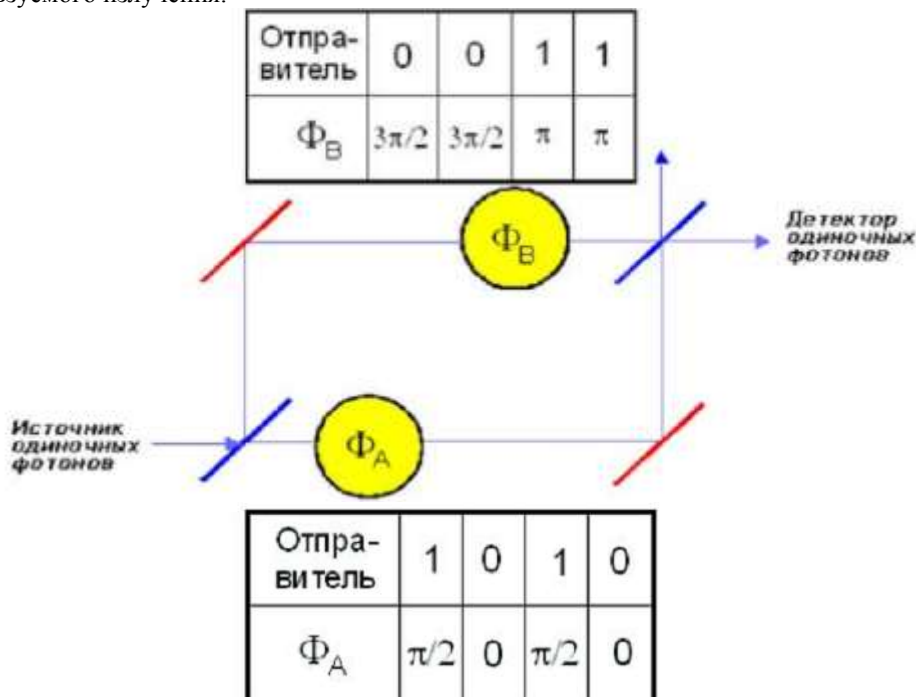

Рис.1. Реализация алгоритма BB84

Хотя фотоны ведут себя при детектировании как частицы, они распространяются как волны. Вероятность того, что фотон, посланный отправителем, будет детектирован получателем равна

$$P_d = \cos^2\left(\frac{F_A - F_B}{2}\right)$$

и характеризует интерференцию амплитуд волн, распространяющихся по верхнему и нижнему путям (см. рис.1).

Вероятность регистрации будет варьироваться от 1 (при нулевой разности фаз) до нуля. Здесь предполагается, что отправитель и получатель используют фазовые сдвиги для нулевых бит и для единичных битов (для алгоритма BB84 используются другие предположения).

Для регистрации одиночных фотонов, помимо ФЭУ, могут использоваться твердотельные лавинные фотодиоды (германиевые и InGaAs). Для понижения уровня шума их следует охлаждать. Эффективность регистрации одиночных фотонов лежит в диапазоне 10-40%. При этом следует учитывать также довольно высокое поглощение света оптическим волокном (~0,3-3 ДБ/ км). Схема интерферометра с двумя волокнами достаточно нестабильна из-за разных свойств транспортных волокон и может успешно работать только на коротких расстояниях. Лучших характеристик можно достичь, мультиплексируя оба пути фотонов в одно волокно (см. рис. 2).

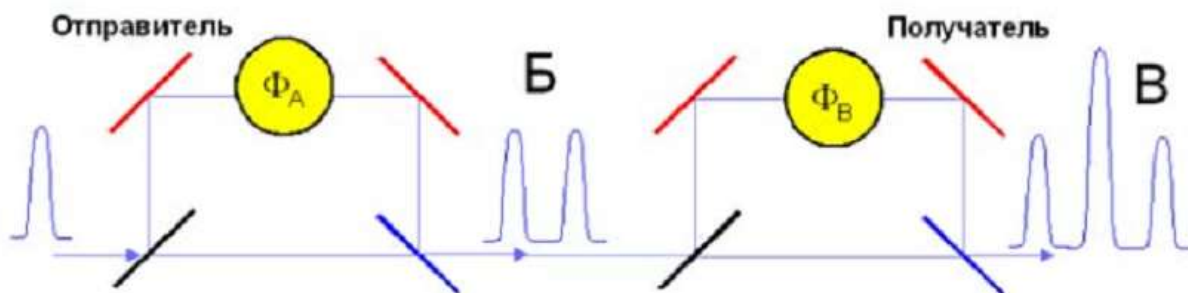

Рис. 2. Интерферометр с одним транспортным волокном

В этом варианте отправитель и получатель имеют идентичные неравноплечие интерферометры Маха - Цендера (красным цветом отмечены зеркала). Разность фаз длинного и короткого путей ΔT много больше времени когерентности светового источника. По этой причине интерференции в пределах малых интерферометров не происходит (Б). Но на выходе интерферометра получателя она возможна (В). Вероятность того, что фотонные амплитуды сложатся (центральный пик выходного сигнала интерферометра В) равна

$$P = \frac{1}{8} (1 + \cos(F_A - F_B))$$

Разветвите ли пучка (полупрозрачные зеркала) могут быть заменены на оптоволоконные объединители (coupler). Практические измерения для транспортного кабеля длиной 14 км показали эффективность генерации бита ключа на уровне $2,2 \cdot 10^{-3}$ при частоте ошибок около 1,2%.

Данный протокол является промежуточным между протоколами BB84 и B92. В протоколе используются 4 квантовых состояния для кодирования «0» и «1» в двух базисах. Состояния в каждом базисе выбираются неортогональными, состояния в разных базисах также попарно неортогональны. Это удобно представить графически (рисунок 3):

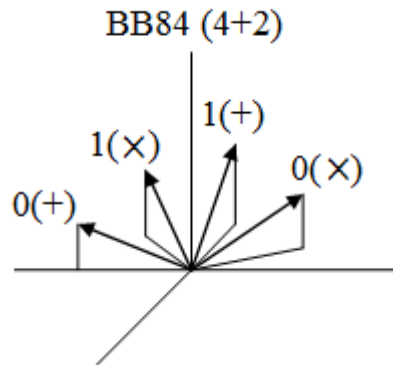

Рис.3. Поляризованные состояния, используемые в протоколе BB84 (4+2)

Протокол реализуется следующим образом. Станция Алиса случайным образом выбирает один из базисов. Внутри базиса также случайным образом выбираются состояния 0 или 1, затем они направляются в квантовый канал связи. Станция Боб независимо выбирает измерения двух типов (в разных базисах). Затем, после передачи достаточно длинной последовательности пользователи через открытый общедоступный канал связи сообщают, какой базис был использован в каждой посылке. Посылки, в которых базисы не совпадали, отбрасываются. Для оставшихся посылок станция Боб публично открывает номера тех посылок, где у него были неопределенные исходы (такие посылки тоже отбрасываются). Из оставшихся посылок (с определенным исходом) извлекается секретный ключ путем процедуры коррекции ошибок через открытый канал и усиления секретности. Подсчет количества фотонов, принятых станцией Боб, представлен в таблице 1.

Таблица 1

Формирование квантового ключа по протоколу BB84 (4+2)

Двоичный сигнал станции Алиса	0	1	0	1	0	1	0	1
Поляризационный код станции Алиса	↔	↕	↘	↗	↔	↕	↘	↗
Детектирование станцией Боб	↘	↘	↘	↘	↗	↗	↗	↗
Двоичный сигнал станции Боб	0	?	?	1	0	?	?	1

Таким образом, в результате передачи ключа станцией Боб будут получены 50% фотонов, то есть

$$n = \frac{1}{2}$$

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении можно сказать, что квантовая криптография, основанной на передаче информации посредством кодирования в состоянии одиночных фотонов – очень эффективная и перспективная часть криптографии. Применяя этот способ можно более надежно обеспечить безопасность информации в оптических сетях. Рассмотренные нами выше протоколы на сегодняшний день применяются во многих сетях и системах, где требуется высокая степень защищенности информации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Гришачев В.В., Кабашкин В.Н., Фролов А.Д. Анализ каналов утечки информации в волоконно-оптических линиях связи: нарушение полного внутреннего отражения // Научно-практический журнал «Информационное противодействие угрозам терроризма», 2005.

2. С. Bennett and G. Brassard, "Quantum cryptography: Public key distribution and coin tossing", in Proceedings of IEEE International Conference on Computers, Systems and Signal Processing (Institute of Electrical and Electronics Engineers, New York, 1984), pp. 175-179.

3. С.Н. Bennett, "Quantum cryptography using any two non-orthogonal states", Phys. Rev. Lett. 68, 3121-3124 (1992).

*Юрий Кучма, Татьяна Фесенко
(Северодонецк, Украина)*

РАЗРАБОТКА ИНТЕРАКТИВНОЙ АДМИНИСТРАТИВНОЙ КАРТЫ ГОРОДА

Еще совсем недавно желающим сориентироваться на местности приходилось пользоваться непрактичными бумажными картами и тратить немало времени на поиск интересующего их объекта. Либо обращаться к атласу, где, несмотря на различные приемы ускорения и упрощения поиска (разбиение местности на квадраты, подробные указатели географических названий и т.п.), быстро найти нужную точку все равно не удавалось.

Несколько лет назад на смену бумажным картам и атласам пришли электронные, или интерактивные, карты, позволяющие находить любые объекты в считанные секунды: достаточно ввести название объекта, щелкнуть на соответствующей кнопке, и нужный фрагмент карты окажется перед вами. Но дело не только в скорости – в электронных картах, в отличие от обычных, реализован интерактивный просмотр, то есть они реагируют на действия пользователя. Степень интерактивности может быть разной. В простейшем случае интерактивность заключается, например, в отображении какой-то информации по выбранному объекту.

При просмотре интерактивной карты, основанной на технологии геоинформационных систем (ГИС), пользователь видит только ту ее часть, которая интересует его в данный момент. При желании он может переместиться по карте в любом направлении, приблизить или удалить рассматриваемый фрагмент, получить по нему краткую справку и пр.

Основные принципы привлекательности геоинформационных технологий составляют:

- наглядность пространственного представления результатов анализа баз данных;
- мощные возможности интеграции данных, в том числе, возможности совместного исследования факторов атрибутивной информации, которые имеют пространственное пересечение;
- возможности изменения пространственной информации по результатам совместного анализа баз атрибутивных и пространственных данных.

В целом создание интерактивной карты весьма долгий и кропотливый процесс. И включает в себя следующие этапы:

- 1) автоматизированное преобразование исходной картографической информации в цифровую форму;
- 2) символизация цифровой картографической информации и автоматизированное составление электронных карт;
- 3) разработка пользовательской системы управления базами данных для работы с электронными картами.

Итак, рассмотрим каждый этап подробнее.

На первом этапе решается задача получения на основе имеющихся исходных картографических материалов (аэрокосмических снимков, расчлененных оригиналов и цветных тиражных оттисков карт) цифровой модели карты - основы электронной карты.

Эта задача решается следующими основными методами:

- 1) методом цифрования исходных картографических материалов на планшете (цифрователе) путем отслеживания контуров объектов, подготовки и ввода семантики, структуризации цифровой информации;
- 2) методом сканирования исходных картографических материалов с последующей автоматической или интерактивной векторизацией и распознаванием растрового изображения на экране дисплея, ввода требуемой семантики и структуризации цифровой информации.

При этом для автоматизации распознавания растрового изображения целесообразно использовать аппарат картографической экспертной системы для настройки и обучения программного обеспечения на заданные параметры распознаваемых элементов и объектов местности и карты.

На втором этапе решаются задачи:

- символизации электронной модели;
- контроля и редактирования символизированных электронных карт;
- получения архивной графической символизированной копии электронной карты.

Сущность процесса символизации состоит в присвоении каждому объекту кода соответствующего условного знака из библиотеки условных знаков по классификационному коду, характеристикам объектов и их значений. Этот процесс выполняется автоматически в зависимости от масштаба и вида электронных карт. Каждый условный знак имеет свое цифровое описание – векторное или (и) растровое. Кроме этого для последующей визуализации готовится массив последовательности вывода картографического изображения.

Информационное обеспечение технологии создания системы электронных карт включает:

- систему классификации и кодирования картографической информации;
- правила цифрового описания картографической информации; - систему (библиотеки) условных знаков электронных карт;
- формат данных электронных карт.

К основным методам создания электронных карт относятся:

- методы автоматического распознавания образов (растровых изображений, получаемых при сканировании);
- методы картографической генерализации с использованием теории графов и логико-процедурного подхода;
- методы мультимедийного (multimedia) программного обеспечения;
- методы установления пространственно-логических связей.

Все основные качества и преимущества электронных карт проявляются при их использовании. Поэтому наряду с собственно электронными картами потребителю может выдаваться системы управления базами данных электронной карты, которая реализует следующие основные задачи:

- 1) создание и ведение базы данных электронной карты;
- 2) работа с картографическим изображением:
 - отображение, масштабирование, перемещение картографического изображения в произвольном направлении;
 - получение справок об объектах местности;
 - редактирование изображения;
 - ведение классификатора и библиотеки условных знаков;
 - формирование, хранение, нанесение на электронных картах пользовательских слоев и их редактирование;
 - ведение пользовательских классификаторов о библиотеке условных знаков (например, библиотеки специальных условных знаков).
- 3) связь со стандартными базами данных;
- 4) пользовательский интерфейс по решению прикладных информационных и расчетных задач (построение зон влияния торговых объектов, проведение демографического анализа и др.).

Следует отметить, что технология создания электронной карты и пользовательской системы управления базами данных реализуется на одних и тех же программных модулях, что позволяет унифицировать программное и информационное обеспечение в целом.

На данный момент нами разработано программное обеспечение, которое позволяет обрабатывать административные карты города, распознавать на них здания и отображать информацию о здании, используя связь с информационной базой данных. Программа разработана на основе технологии java-апплетов, что даёт возможность запускать её как веб-приложение непосредственно в браузере, независимо от операционной системы на которой она будет использоваться.

Основой данного программного обеспечения является алгоритм распознавания зданий на карте. Он построен на алгоритме заливки, который использует принцип четырёхсвязности пикселей. Рассмотрим его подробнее.

- Шаг 1. Выбор цвета (одного или нескольких), которым отмечено здание на карте.
- Шаг 2. Перевод изображения в бинарный массив, где 0 – цвет фона, 1 – выбранный цвет (цвета) здания.
- Шаг 3. Построковый просмотр массива
- Шаг 4. Если найден элемент массива значение которого равно 1, то запускается алгоритм заливки (Шаг 5), если нет, то возврат к шагу 3.
- Шаг 5. Проход по всем близлежащим точкам массива со значением 1 и создание на основе этих точек объекта типа «здание». Все пройденные точки обозначаются как фон.
- Шаг 6. Завершение работы алгоритма.

Пример работы алгоритма показан далее (Рис. 1).

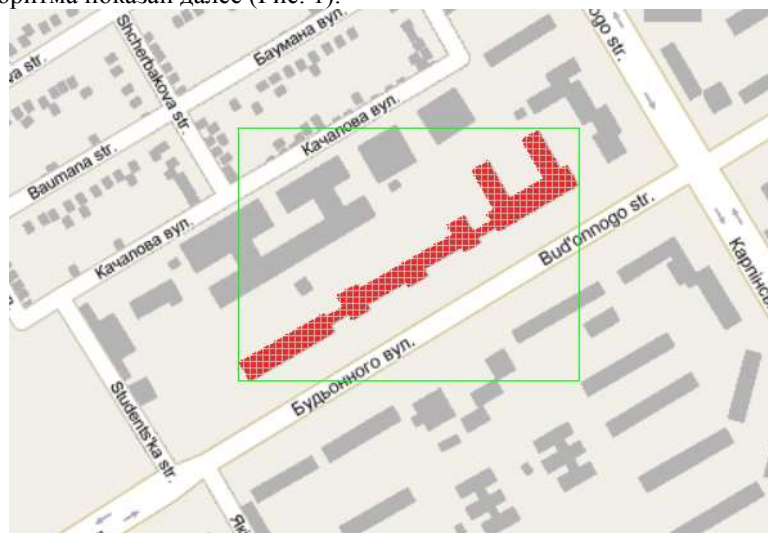

Рис. 1. Пример работы алгоритма

Также спроектирована база данных по зданиям города на основе реальной информации. Она содержит информацию о жилых зданиях, образовательных учреждениях, торговых и административных объектах, и объектах здравоохранения города. Структура базы данных достаточно гибкая, что позволяет добавлять или удалять новые классы объектов безболезненно для информационной целостности базы. ER – диаграмма базы данных представлена далее на схеме 1.

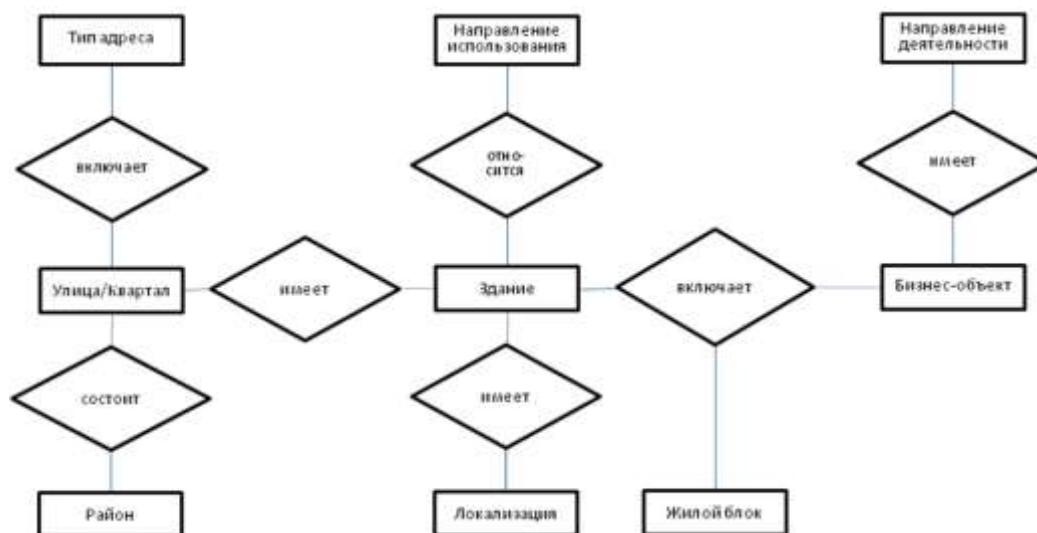

Схема 1. ER – диаграмма базы данных

База данных полностью интегрирована в программное приложение, что дает возможность по средствам SQL-запросов выводить информацию о здании в интерактивном режиме. Пример совместной работы приложения и базы данных приведен на рисунке 2.

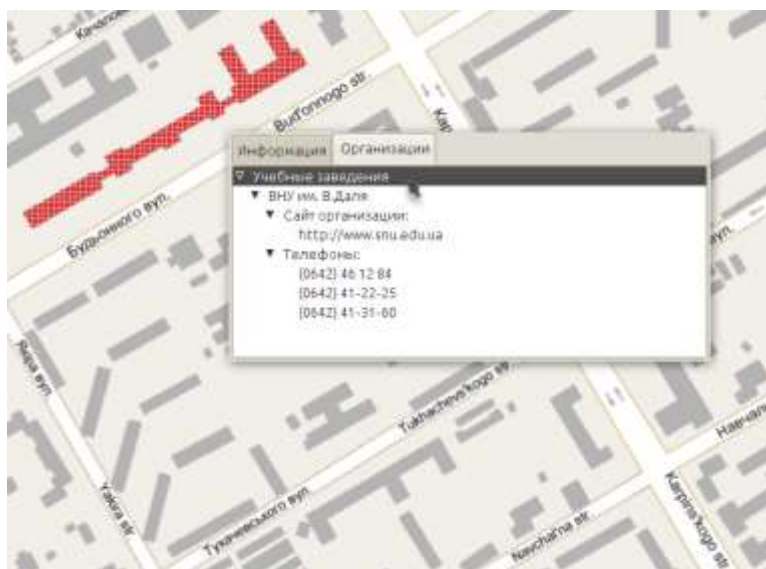

Рис. 2. Информация об организации

На текущем этапе перед нами стоит задача разработки алгоритмов обработки картографических и статистических данных. Планируется реализация ряда математических методов и алгоритмов для оценки экономически значимых показателей.

В будущем наша система будет позволять:

- осуществлять выбор оптимального расположения торгового объекта;
- делать оценку потенциально возможного дохода торгового объекта и сравнивать его с текущим доходом с учётом конкурентной среды в этом районе города;
- показывать зоны влияния торговых объектов на основе модели выявленных предпочтений
- и многое другое.

На данный момент производится процесс отладки интерактивной карты города и наполнение базы данных реальной информацией.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бугаевский Л.М., Цветков В.Я. Геоинформационные системы. Учебное пособие для вузов. – М.:2000. – 222 с.: ил. 28.
2. Карпик А.П. Методологические и технологические основы геоинформационного обеспечения территорий: Монография. – Новосибирск: СГГА, 2004. – 260 с.
3. Самардак А.С. Геоинформационные системы: Учебник. – Владивосток: ДВГУ, 2005. — 124 с.
4. Турпалов В.Е. Геоинформационные системы в экономике: Учебно-методическое пособие. – Нижний Новгород: НФ ГУ-ВШЭ, 2007. – 118с.
5. Шляхтина С.А. Обзор интерактивных карт всемирной сети. КомпьютерПресс. – 2006. – №2. – С. 6-13.

*Раушан Молдашева, Гульнур Турмуханова,
Замзагуль Кабдыгалиева, Жанаргул Куатова
(Атырау, Қазақстан)*

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУЛЫҚТЫ ОРТА МЕКТЕПТІҢ ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ҚОЛДАНУ

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан елінің болашағы да сол деңгейде болады. Сондықтан ұстазға жүктелетін міндет ауыр» - деген болатын. Қазақстан тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасқан орта білім беру жүйесінің дамуымен тығыз байланысты. Қай халықтың, қай ұлттың болсын толығып өсуіне, рухани әрі мәдени дамуына басты ықпал жасайтын тірегі де, түп қазығы да – мектеп. Қазақстан Республикасында білім беру жүйесіндегі реформалау процесі, оның мазмұны мен сапасын арттыру, білім берудің ұлттық моделін жетілдіру, ақпараттық технологияларды енгізуге байланысты жаңаша педагогикалық көзқарасты туындатады. Дүние жүзі қоғамдастығы жаңа ақпараттық технологиялық дәуірде өмір сүруде. Қазақстан мемлекетінің ғылыми-техникалық саясатында жаңа бағыт пайда болды. Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдікке стандартқа сай мүдделі жана білім беру өте қажет деп, Елбасы атап көрсеткендей, жас ұрпаққа білім беру жолында ақпараттық технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор. Осындай Қазақстан мектебінен сапалы білім алған, танымдылығы жоғары бәсекелестіктің қайсібір

мықты тегеурініне төтеп бере алатын оқушылары ғана ақпараттанған болашақтың кілтін ашады. Еліміздің жаһандық дүниеде даралануы, білімді, жігерлі, ұлттық санасы рухани бай жас ұрпақ тәрбиелейтін, білім берудің ұлттық моделін жетілдіру, ақпараттық технологияларды терең меңгерген біздердің, Қазақстан мұғалімдерінің қолында [1].

Қазіргі кезде әлемде ақпарат және ақпараттық технологияның маңызы ерекше. Электрондық анықтамалықтар керек ақпаратты тез тауып алуға көмектеседі. Осыған сәйкес қазіргі білім беру жүйесінің ерекшеліктеріне оның іргелілігі, алдын алу сипаты және осыларға қол жеткізу мүмкіндіктері жатады. Білім беру жүйесін ақпараттандырудың бағыттарының бірі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды білім беру саласына енгізу жұмыстары болып саналады.

Оқушылардың ақпараттық құзырлығы мен ақпараттық мәдениетін қалыптастыру қазіргі таңда үздіксіз білім беру жүйесіндегі ең көкейтесті мәселелердің біріне айналып отыр. Сабақтарында электрондық оқулықты пайдаланудың тиімділігі:

- Оқушының өз бетімен жұмысы;
- Аз уақытта көп білім алып, уақытты үнемдеу;
- Білім - білік дағдыларын тест тапсырмалары арқылы тексеру;
- Оқушының дүниетанымын, ой-өрісін кеңейтуге ықпалы зор.

Электрондық оқулықпен оқытудың негізгі мақсаты: «Оқыту процесін үздіксіз және толық деңгейін бақылау, сонымен қатар ақпараттық ізденіс қабілетін дамыту» болып табылады. Электрондық оқулық сонымен қатар, оқушының уақытын да үнемдейді, оқу материалдарын іздеп отырмай, өтілген және оқушының ұмытып қалған материалдарын еске түсіруге көп ықпал етеді. Оқытушы үшін электрондық оқулық – бұл күнбе-күн дамытылып отыратын әдістемелік жүйе. Электрондық оқулық арқылы үй тапсырмасын, жаңа сабақты түсіндіруге, тест тапсырмаларын орындауға болады.

Электрондық оқулықтарды өз дәрежесінде қолдануды үйренген оқушылар зерттеуге құштар, өзі белсенді жеке жұмыс істей алады. Оқытушының жұмысын жеңілдетіп, оқушыны жалқаулықтан құтқарады. Электрондық оқулықтың бағалық-нәтижелік бөлігі тестер арқылы жүзеге асады. Тест сұрақтарына жауап бергеннен кейін оқушы диаграмма түрінде өзінің білім деңгейін көре алады. Оқытудың компьютерлік технологиясының оқыту үрдісінде кеңінен енуі оқушылардың өзіндік және шығармашылық белсенділігін дамыта отырып, электрондық оқулық көмегімен олардың өзіндік жұмыс түрлерін орындауға баулиды. Әрбір оқушы электрондық оқулық бойынша таңдалған тақырып негізінде тапсырмалар, анимациялық практика тапсырмаларымен жұмыс жасауға дағдыланады. Электрондық оқулық арқылы түрлі суреттер, видеокөріністер, дыбыс және музыка тыңдатып көрсетуге болады. Бұл, әрине мұғалімнің тақтаға жазып түсіндіргенінен әлдеқайда тиімді, әрі әсерлі. Меңгерілуі қиын сабақтарды компьютердің көмегімен оқушыларға ұғындырса, жаңа тақырыпқа деген баланың құштарлығы оянады деп есептейміз [2].

Электрондық оқулықтар пән бойынша тұрақты жүйелі сабақтар өткізудің, ауқымды дәріс материалдарын көрнекі түрде елестетуге мүмкіндік беретін негізгі құралдардың бірі, оның құрамында көптеген ыңғайлы, мазмұнды тірек сызбалар, шығармашылық тапсырмалар бар. Құрамында терминология мен тарихи тұлғалар жөніндегі ақпараттар бар анықтамалық материалдар оқушылардың қызығушылықтарын тудырады.

Сабақтарда электрондық оқу құралын пайдалану барысында сабақ түрлерін жіктеуге болады:

1. Демонстрациялық сабақ – кеңінен таралған түрі. Ақпарат үлкен экранда көрсетіледі және сабақтың кез келген кезеңінде қолданылуы мүмкін.
2. Компьютерлік тестілеу сабағы. Тестілеу бағдарламалары жұмыс нәтижесін жылдам бағалауға, білімінде кемшіліктері бар тақырыптарды анықтауға мүмкіндік береді.
3. Жаттықтыру немесе кеңес беру сабағы. Мұндай сабақта оқушылар мақсатқа жету үшін жеке немесе топпен бірге құрылымдық ортада жұмыс істейді.

Сонымен, электрондық оқулық мынандай жағдайларда тиімді:

- талапқа сай құрылған, кері байланыспен лезде қамтамасыз ете алады, белгілі бір бөлім бойынша білімді тексереді;
- қысқа мәтінмен көрсете, айта және модельдей алады.

Электрондық оқулық арқылы әр оқушы қажет жағдайда үйде өз бетінше жұмыстана алады және анимацияларды көре отырып меңгерілуі қиын тапсырмаларды есте сақтай алады. Электрондық оқулықпен оқыту оқытушының оқушымен жеке жұмыс істегендей болады. Электрондық оқулық тек қана оқушы үшін емес, мұғалімнің дидактикалық әдістемелік көмекші құралы да болып табылады [3].

Кесте 1

Орта мектептерде электрондық оқулық пен ақпараттық технологияларды пайдалану тиімділігі

Электрондық оқулықпен оқытудың мақсатты бағыты:	а) таным белсенділігінің деңгейі; ә) пәнге қызығушылығы; б) өзіндік жұмыс қабілетінің дәрежесі білімдердің актуалдануы; в) аналитикалық ой мен дағды деңгейі; г) компьютерді меңгеру.
Тәрбиелілігі:	а) сабақтың адамгершілікті дүниетанымдық бағыттылығы; ә) студенттердің оқу және еңбек дағдыларын қалыптастыру;

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

	б) сабақтың студенттердің интеллектуалдық дамуына әсері.
Дамытушылығы:	а) оқытудың ғылымилығын жүзеге асыру; ә) көрнекілік принципін дәл қолдану; б) білім, білік, дағдыны қалыптастырудың жүйелілігі.
Ұйымдастырушылығы:	а) жоспарланған жұмыстың орындалуы; ә) компьютерді пайдаланудың пәрменділігі мен мақсаттылығы; б) пәнді, компьютерді жетік білу.
Оқытушы әрекетіне қойылатын талаптар:	а) тарихи есті, танымды меңгеру; ә) тарихи процесті түсіну, сезіну, анализ жасай білу; б) өз ойын шығармашылық тұрғыда компьютермен жеткізу: график, таблица, диаграмма, синхронды карта, слайд.
Оқытудың мақсаты бағыты:	а) сұрақ-жауап, тест; ә) танымдық тапсырмалар; б) деңгейлік тапсырмалар; в) шығармашылық тапсырмалар (фреймонтаж: диаграмма, таблица, график), слайд, қабырға газеті.

Кесте 2

Электрондық оқулықпен жұмыс істеу ерекшеліктері, тиімділігі

Интеллектуалдық логикалық дағдысы:	а) салыстыру, анализдеу; ә) басты нәрсені таба білу; б) жағдайды, оқиғаны сипаттау, анықтама беру
Интеллектуалдық ерекшеліктері:	а) танымдық қызығушылық, оқу мотивациясының дамуы; ә) ақпараттық эрудиция, қаблеттілік; б) диалектикалық дүниетаным, ақыл-ой еңбегінің интенсивтілігі адамгершілік рефлексиясының, өзіне-өзі бақылаудың жоғарғы деңгейі; в) шығармашылық және тиімді ойлау, пікір айту
Танымдық әрекет:	а) өзінің теориялық білімін және кәсіби білігін үнемі дамытып отыруға ұмтылушылық
Жеке шығармашылық элементтер:	а) ақпаратты негізінде білім мен білік; ә) шығармашылық ой; б) педагогикалық рефлексия
Нәтиже:	Пәнді оқыту пәрменділігінің артуы.

Бүгінгі күннің басты ерекшелігі оқу процесін жетілдіру жолында ең озық әдістемелер іздестіріп, оқу орындары әртүрлі оқу бағдарламаларымен жұмыс істеуде. Солардың ішінде оқушы үшін электрондық оқулықты пайдалану арқылы:

- оқу материалдары туралы оқушыларға дәл және толық ақпарат беру арқылы оқыту сапасын арттырады. Оқытудың көрнектілігін арттырып, оқу материалын саналы игеруге жеткізеді;
- абстрактылы оқу материалдарын нақтылыққа жеткізіп, оқытудың тиімділігін жетілдіреді;
- оқу материалының маңызын арттырып, уақыттан ұтып, есте сақтау қабілеттерін жетілдіруге қол жеткізеді. Есте сақтаудың әсер алу, қайталау ассоциация арқылы оқу материалдарын терең игеруге жеткізеді;
- мұғалім мен оқушы еңбектерін жеңілдететін, пікір алысып, байланыстарын арттырады.

Қазіргі таңда дайындалған электрондық оқулықтарда мынадай жағдайларды ескеру керек:

- белгілі бір пәнге байланысты дайындалған электрондық оқулықтың сол пәннің типтік бағдарламасына сәйкес болуын, тақырыпқа қатысты нақты әрі қысқа берілуін ескеру керек;
- электрондық оқулықтар оқылатын тараулар мен тақырыптарға қатысты дәріс конспектісін қамтитын негізгі; зертханалық және тәжірибиелік тапсырмаларды орындауға арналған қосымша; материалға қатысты анықтама; библиографиядан тұратын көмекші; аралық және қорытынды бақылау сұрақтарынан тұратын мәтін; материалды дайындауда пайдаланылған әдебиеттер тізімдері бөлімдерін қамтуын.

Электрондық оқулықты қолдана отырып оқушылар төмендегідей жұмыс жасауға мүмкіншілігі болады:

1. Өтілетін материалдарды дұрыс әрі жеңіл түрде түсінуге;
2. Оқушының өздігімен дайындалып, жұмыстың барлық кезеңдерінде өзін-өзі тексеруге;
3. Жұмысты тиянақты түрде орындап, мұғалімге файл түрінде тапсыруға;
4. Түсінбеген тақырыптарды шексіз қайталауға;
5. Оқулықты сабақтарды қолданып, оқушының өз деңгейінде тапсырмаларды таңдауға;
6. Қажетті материалды жылдам іздеп табуға мүмкіндік туғызады.

Электрондық оқулықты қолдану саласы өте кең: электрондық оқыту жүйесі қашықтан оқыту үшін, өздігінен ізденіс барысында, жалпы білімге деген талпынысы бар оқушыларға өте тиімді [4].

Қорыта келгенде электрондық оқулықты қолдану барысында оқушылардың сабаққа деген қызығушылығының күрт артқандығы байқалады. Мұғалімдер де өздеріне қажетті әдістемелік, дидактикалық көмекші құралдарды молынан ала алады. Заман талабына сай жас ұрпаққа сапалы білім беруде электрондық оқулықтарды сабаққа пайдалану - оқытудың жаңа технологиясының бір түрі ретінде қарастыруға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕК КӨЗІ

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы».
2. Мавлитаева Г.А., Сентаева А.Б. Оқу үрдісінде электрондық оқулықтарды пайдалану тиімділігі // Қазақстан кәсіпкері. – 2013. – №2. – 20 б.
3. Ғалымжанова М.А. «Ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы білім беру деңгейін көтеру» // Информатика негіздері. – 2008. – №4. – 2 б.
4. Қойбағарова Ж.Т. Ақпараттық – коммуникациялық технологиялардың білім сапасына ықпалы // Қазақстан кәсіпкері. – 2013. – №4. – 17 б.

*Нурхан Сундет
(Ақтобе, Қазақстан)*

ИНТЕРНЕТ-ЭКОНОМИКА ЭЛЕКТРОНДЫ САУДАНЫҢ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Жаңа экономика жеке адамдар мен үлкен мекемелердің бүкіл әлемдік масштабта бірігу үрдісінің нәтижесі ретінде пайда болды. Бұл өзінің маңыздылығы жөнінен өте ерекше, маңызды рольді Интернет ойнайтын, және үлкен назарды қажет ететін үрдіс.

Интернет әлемді шабуылмен алды. Оның экономикалық өмірдің барлық аспектілеріне әсерін ескере отырып, мобильділігімен, өндірістік және іскерлік әрекетке инновациялық мүмкінділігімен, еңбек және капитал нарығының өзгерісімен ерекшеленетін жаңа электронды экономиканың пайда болу көзі ретінде қарастыруға болады. Интернеттің даму жылдамдығы мен масштабтары, ескерерлік потенциалды мүмкіндіктері оны бизнес үшін өте тартымды етті. Бұл кез келген фирма үшін маңызды үрдістерге: инновация, өндіріс, тұтынушылармен алмасу немесе қызмет көрсетуге үлкен әсер тудыратын жаңа экономикалық ортаның пайда болуы туралы айтуға мүмкіндік береді. Сонымен бірге бизнес жүргізу технологиялары өзгеруде, бизнес-үрдістер жетілуде, өзгеше корпоративті мәдениет қалыптасуда.

Интернеттің маңызды басымдылығы – оның мультимедиялық потенциалы, мәтін, дыбыс, бейнені бірмезетте жібере алуы, бұл негізде бизнес жүргізудің сан түрлі тәсілдерін беруі: видеоконференция, электронды почта, ақпараттық іздеу, реклама, презентация, т.б.

Фирманың шаруашылық тәжірибесі үшін интернет келесідей мүмкіндіктер береді:

1. Үкімдер мен жоспарлардың, басқа да құжаттардың географиялық шашылған компаниялар арасында тез алмасуға, ішкі деректер қорына қатынасты реттеуге мүмкіндік беретін ақпаратты үлестіру мен электронды дерек алмасу (ЭДА).

ЭДА өздерінің компьютерлік жүйелері арасында тікелей байланысуға жағдай жасаған компаниялар арасында стандарттандырылған және құрылымданған ақпаратпен алмасуға мүмкіндік беріп, персоналдың ықпалын азайтып ақпараттың қайталануына жол болдырмайды. Деректердің электронды алмасуы арқылы автоматты түрде бағалар, тапсырыс қабылдау, счеттардан хабарлар, басқада ақпаратты өндіру жоғары және арзан шығындармен өңдеу жүзеге асады. Мысалға, ақпаратты қағаз түрде өңдеу 150\$ тұрса, ал ЭДА арқылы тек қана – 25\$.

ЭДА фирмаларға барлық өндіру – сату үрдісінетұрақтылық қамтамасыз ету, ақпаратты қолмен өңдеуге кететін шығындардан құтылуға, қойма ісінің қуаттылығын тауар түсу мен тапсырыс орындау арасындағы уақытты азайту арқылы арттыруға, тапсырыстар туралы ақпаратты енгізу кезіндегі қателіктерді азайтуға мүмкіндік тудырады.

2. Мобильді байланыс. Командировкадағы жұмысшылармен мекеме арасындағы қарым қатынас тудыру, клиенттерге тауардың мүмкінділігі туралы ақпаратты мекеме серверіне тура қосылу арқылы беру.

3. Жүзеге асыру. Жүзеге асырудың локальды тобы тапсырыстарды тауар партияларын бөлу арқылы қабылдау, ерекше тапсырыстарды орындап, жұмыс туралы есеп жібере алады. Мультимедия тәсілдері арқылы жаңа тауарды on-line режимінде көрсете алады.

4. Қызмет көрсету. Тұрақты тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын әрдайым жөндеу және жөндеу құрылдары туралы фирманың, сонымен басқада фирмадағы ақпаратпен жаңарып отыратын деректер қорына қол жеткізу арқылы, ерекше жағдайларда мамандармен тікелей байланыс арқылы жоғарлату[2, 460].

Интернет ашық жүйе болып табылғандықтан, оны пайдаланған кезде бизнес-операциялардың қауіпсіздігі мен құпиялығын қамтамасыз еткен жөн. Бүгінде құнды ақпаратты тасымалдаудың құпиялығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету механизмдері жасалған.

Интернетті пайдаланудың әлемдік қамтуын ескере отырып, жаңа экономиканы Интернет-экономика ретінде қарастырып, келесідей құрылым айтуға болады:

- Ашық және қолжетімді желілік ортаны құруға қатысатын, жахандық желіге қосылған, үлкен көлемдегі дербес компьютерлер, программалық қосымшалар, адам ресурстары;
- Дербес компьютерлер мен қосымшалар бар болуы арқасында мүмкін, түрлі алмасу механизмдері бар, өзара байланысты электрондық нарықтар;
- Нақты уақыт тәртіптемесіндегі сатып алушылар, өндірушілер, сатушылар және де тауардың тұтынушыға жеткізу процесі мен қызмет көрсетуді қамтамасыз ететін электрондық делдалдар;
- Интернет-трансакцияларда қолданылатын электрондық төлемдер жүйесі;
- Заң шығарушы саясат.

Интернет-экономика айтарлықтай сала болғандықтан, электрондық валюта құру және төлемдер жүйесі, және де құқықтық, кедендік және салықтық сипаттағы заң сұрақтары сияқты компоненттері әлі де құрылу кезеңінде. Интернет мүмкіндіктерін қолдануы белсенді экономикалық қызмет «электрондық бизнес» түсінігін енгізді. Оны цифрлық технологиялармен, оның беретін артықшылықтары негізінде фирманың пайда табуға көзделген әс-әрекеті ретінде қарастырады.

Электрондық бизнесті ұйымдастыруда электрондық коммерция маңызды роль атқарады. Қазіргі экономисттер бұл терминмен ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар мен жүйелердің көмегімен жүзеге асатын электрондық бизнестің кез-келген саласындағы коммерциалық іс-әрекетті байланыстырады.

Коммерциялық келісімнің циклін қолдау электрондық коммерцияның негізгі компоненті болып табылады. Оны ішінде көлемді қызмет жиынтығы бар:

- Физикалық тауарлар мен қызметтердің электрондық саудасы;
- Электрондық материалдардың саудасы;
- Тауарлар мен қызметтердің жарнамасы мен жылжытылуы;
- Тауар мен қызметті сатып алушы мен сатушы арасындағы байланысқа жәрдемдесу;
- Нарықтың маркетингтік зерттелуін қамтамасыз ету;
- Сату алу алдындағы және сатып алу кейінгі қолдау көрсету;
- Электрондық сатып алу;
- Нақты бизнес-процесстерді қолдау [5, 31].

Нақты (физикалық) тауарлар мен қызметтердің электрондық саудасы дәстүрлі сауда әдістерін жаңа деңгейде қолданады. Ол құнды тәжірибеге, нарықтың потенциалын кеңейтуге, жеткізушімен тығыз байланыс арқасын тұтынушының сұранысын толығырақ қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

Электронды тауарды (бағдарламалық жабдықтама, видео аудио өнім, мультимедиялық қосымшалар, т.б.) сату сауда жүргізудің шын мәнінде жаңа, революциялық әдісі. Ол үшін бір желі арқылы коммерциялық келісімнің толық циклін тұрғызу мүмкіндігі бар. Электронды коммерцияның бұл түрі толығымен инновациялық болып табылып, бәсекелестік қабілет пен жаңа жұмыс орындарын жасауға үлкен ықпал етеді.

Сонымен, интернет – мобильділігімен, өндірістік және іскерлік әрекетке инновациялық мүмкінділігімен, еңбек және капитал нарығының өзгерісімен ерекшеленетін жаңа электронды экономиканың пайда болу көзі. Интернеттің жалпы пайдалануын ескере отырып, жаңа экономиканы Интернет – экономика деп қарастырып, келесідей құрылымын қарастырады: дербес компьютерлердің үлкен көлемі; айырбастың сан алуан түрлерімен байланысқан электронды нарықтар; сатып алушылар; электронды есеп айырысу жүйелері; заңнамалық саясат. Нақты тауарлар мен қызметтердің электронды саудасы дәстүрлі сауда әдістерін жаңа деңгейде қолданады. Ол құнды түсіріп, нарық мүмкіндіктерін арттырып, қамтамасыз етушімен тығыз араласу арқылы тапсырыс берушінің сұранысын толық қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Анализ хозяйственной деятельности предприятий / Под. ред. Ермолович Л.Л. – Мн.: Экоперспектива, 2001. – 451 с.
2. Виноградова С.Н. Организация и технология торговли. – Мн.: Высшая школа, 2002. – 460 с.
3. Гвоздев Б.З., Зверев А. В. Экономика предприятия. – М.: "ЮРКНИГА", 2004. – 400 с.
4. Гольман И.А. Рекламное планирование. Рекламные технологии. – М.: Гелла-Принт, 1996. – 512 с.
5. Давидовская И., Климченя Л. Торговля: первые шаги в Интернете // Гермес. – 2006. – №3. – С. 31-33.

*Гулбахор Темирова, Юлдуз Усманиева
(Андижан, Узбекистан)*

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРДА ИНФОРМАТИКА ДАРСЛАРИДА КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий-демократик ва фуқаролик жамиятини қуриш йўлидан бораётган бир пайтда таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохотларнинг бош мақсади ва ҳаракатга келтирувчи кучи ҳар томонлама ривожланган баркамол инсонни тарбиялашдан иборатдир.

Бугунги кунда мустақил тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатимизнинг узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш ҳамда таълим самардорлигини ошириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. “Таълим тўғрисида”ги қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг қабул қилиниши билан узлуксиз таълим тизими орқали замонавий кадрлар тайёрлашнинг асоси яратилди.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятига янгилик, ўзгартиришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол услублардан фойдаланилади.

Шундай технологиялардан бири кейс-технологияси ҳисобланади. Бу технологиядан информатика ва ахборот технологиялари курсининг айрим бўлимларини ўрганишда фойдаланиш мумкин. Бу усул одатий ҳаётни ташкиллаштирувчи вазиятларни яратувчи ва таълим олувчилардан мақсадга мувофиқроқ ечим излашни талаб қилувчи, ҳаётдан олинган одатий вазиятларни ташкиллаштириш ёки сунъий яратилган вазиятларга асосланади. Кейс - таълим олувчиларни муаммони ифодалашни ва мақсадга мувофиқроқ ечим излашга йўналтирувчи, бир гуруҳ инсонлар ёки алоҳида шахсларни ҳаётий тажрибасидан олинган маълум шароитларини баёнли тақдим этилишидан иборат. Қўшимча ахборотлардан, жумладан аудио, видео ва электрон етказувчилар ва ўқув-услубий материаллардан иборат. Кейс таълим олувчиларга вазиятни ташхис қилиш, фаразларни ифодалаш, муаммоларни аниқлаш, қўшимча ахборотларни йиғиш, фаразларга аниқлик киритиш ва муаммоларни ечиш бўйича аниқ босқичларни лойиҳалашда амалий фаолиятларини моделлаштириш имконини беради. Кейс таълим олувчиларга таҳлил қилиш, тенглаштириш йўллари қидириш ва муаммони ечиш эркинлигини беради. Кейсни кўриб чиқишда таълим олувчилар таълим олиш жараёнини яратадилар ва жараёнда ўзаро ҳаракатда ҳақиқий фикр алмашиш ҳолатларини яратадилар.

Кейс-стади усули – бу шунчаки услубий янгилик эмас, бу усулнинг жорий этилиши таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар билан боғлиқ. Бу усул нафақат аниқ билим ва кўникмаларни ўзлаштирилишига қаратилган, балки таълим олувчи ва таълим берувчининг умумий интеллектуал ва коммуникатив потенциалини ривожлантиришга қаратилган.

Кейс-стади усулини янги билим бериш дарсларида самарали қўллаш мумкин. Янги мавзунини ўрганаётганда қўйилган саволга аниқ жавоб йўқ бўлиб, бир неча жавоб вариантлари бўлиши мумкин.

Кейс усули нафақат педагогик усул кўринишида қўлланилади, балки тадқиқот олиб боришнинг самарали усулларида бири ҳисобланади.

Кейс яратиш ва уни таҳлил қилиш учун саволларни тузиш ўқитувчининг илмий-тадқиқот, услубий ва ташкилий фаолиятини ўз ичига олади.

Информатика дарсларида кейс ўрганиш объекти сифатида (ўқувчилар ўзлари кейс турларини ишлаб чиқадилар) ва ўқитишнинг самарали воситаси сифатида ҳам намоён бўлади.

Информатика ва ахборот технологияларини ўқитиш жараёнида кейс-стади усулини жорий этиш ҳамкорлик фаолиятини амалга ошириш имконини яратади.

Ўқитишнинг кейс-стади усули – бу реал вазиятлар асосида ўқитишнинг интерфаол усулидир. Бу усулнинг афзаллиги - назарияни амалиёт билан оптимал уйғунлаштириш имконини беришидир.

Бу усулнинг ўзига ҳослиги шундаки, реал ҳаётдан олинган фактлар асосида муаммоли вазиятларни яратиш мумкин. Бунда муаммо қўйилади ва ечими топилади. Шунингдек, қўйилган муаммога асосан конкрет вазиятни танлаш керак.

Кейс ролли тизимни ўз ичига олади. Роль деганида аниқ ижтимоий ўринларга эга бўлган шахсларга қўйилган талаблар кўзда тутилади. Кейсдаги ролларнинг миқдори кейс-стади усулини унинг ролли шаклига айлантиради, яъни ўқитишнинг ролли ўйинлар усулига. Бу усулда интеллектуал ривожланиш технологияси ҳамда қатъий назорат тизими мужассамлашган.

Кейс усулини ролли ўйин усули билан биргаликда қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади, чунки у фаолият стратегиясини ишлаб чиқиш кўникмасини шакллантиради, ролли ўйин эса фаолият тактикасини ишлаб чиқиш кўникмасини шакллантиради.

Кейс-усули ва ролли ўйин усуллари бир-бирига яқин ўқитиш усуллари ҳисобланади ва информатикани ўқитишда уларни уйғунликда қўллаш яхши самара беради. Ролли ўйин кейс баёнига киритилади, уни амалга ошириш жараёнида қўшимча маълумотлар олиш мумкин. Ролли ўйинга албатта бир ёки бир неча вазиятлар киритилади.

Информатика ва ахборот технологияларини ўқитиш жараёнига ролли ўйинлар ва кейс-стади усулини жорий этиш ўқув жараёнини мазмунан бойитади, унга ижодий қиёфа беради. Албатта, буни амалга ошириш учун ўқитувчидан юқори малака талаб қилинади.

7-синф ўқувчилари учун кейс-стади усулини кўриб чиқамиз: “Объектнинг информацион модели” мавзуси юзасидан “Маълумотларни йиғиш” номли кейс-стади технологияси.

Дастлаб, ўқитувчи ўқувчиларга куйидагича мурожаат қилади: “Ҳозирда мактабимизда ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаси ҳақида маълумотлар, синф раҳбари учун маълумотлар, мактаб тиббий хонаси учун маълумотлар йиғиляпти. Мактаб директори ўз синфингиз бўйича маълумотларни йиғиб беришингизни сўрапти.”

Ўқувчилар “Объектнинг информацион модели” мавзуси бўйича иш олиб боришлари ва синфдошлари ҳақидаги маълумотларни олдиндан тайёрлаб келишлари керак. Синф ўқувчилари учта гуруҳга бўлинадилар. Информацион моделлар жадвал кўринишида тақдим этилиши лозим. Экспертлар сифатида мактаб ўқув ишлари бўйича директор ўринбосари, синф раҳбари ва мактаб шифокори машғулотда иштирок этсалар мақсадга мувофиқ бўлади. Ўқитувчи ўқув материаллар комплектини тарқатади. Хар бир гуруҳ ўқувчиларнинг ўзлаштириши, синф раҳбари ва мактаб тиббий хонаси учун маълумотларни тақдим этиши керак.

Сўнг хар бир гуруҳ жадвалда келтирилган маълумотларнинг тўғрилигини исботлаши керак. Экспертлар ўзларининг касбий фаолиятида фойдаланиши мумкин бўлган информацион моделларини танлаб оладилар. Шундан сўнг кейс яқунлари бўйича ҳулосалар қилинади.

Синфда кейс устида ишлаш куйидаги босқичларда амалга оширилади:

1) Кейсга кириш босқичи. Ўқитувчи асосий саволларни кўяди. Кейслар ўқувчиларга дарсдан бир кун олдин ёки дарснинг ўзида тарқатилиши мумкин. Танишишга кейснинг мураккаблигига кўра 5-7 дақиқа ажратилади. Ўқитувчи дарсни ўқувчиларнинг кейс бўйича билимларини текшириш билан бошлайди.

2) Вазиятни таҳлил қилиш (якка тартибда ёки гуруҳларда). Аниқ вақт белгиланади. Ўқувчилар муаммони аниқлайдилар, ечимини ишлаб чиқадилар, баҳолайдилар, оптимал ечимни танлайдилар ва тақдимот тайёрлайдилар. Ўқитувчи гуруҳларни айланиб чиқаётганида тўғридан-тўғри маслаҳатлар бермасдан, баъзи тушунчаларни оидинлаштиради.

3) Кейс ечимини тақдимот қилиш босқичи.

4) Умумий музокара босқичи.

5) Ўқитувчининг яқунловчи нутқи.

Демак, кейс-стади усулини ўқитиш жараёнига қўллаш натижасида ўқувчи дарс давомида эътиборли бўлади, мустақил фикрлаш, ижод қилиш ва изланишга ўрганади, ўқувчиларнинг ўқув жараёнида фанга доимий кизиқиши таъминланади, хар бир масалага ижодий ёндошадиган бўлади, педагог ва ўқувчиларнинг ҳамкорликдаги фаолияти доимий равишда ташкил этилади. Бошқача айтганда, ўқитишнинг кейс-стади усули – билиш ва коммуникатив фаолиятни ташкил этишнинг маҳсус шакли бўлиб, унда таълим олувчилар билиш жараёнига жалб қилиниб, тушуниш ва фикрлаш имкониятига эга бўладилар.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Михайлова, Е. И. Кейс и кейс-метод: общие понятия. [Текст] / Е.И. Михайлова // Маркетинг – 1999. – №1. – С. 12-13.

2. Шишкина, Л.П. Инновационный опыт. Организация деятельности учащихся на основе компетентностного подхода [Электронный ресурс] / Л.П. Шишкина. – Муниципальное Образовательное Учреждение Средняя Общеобразовательная Школа №72 с углублённым изучением отдельных предметов. – Режим доступа: <http://education.simcat.ru/school72/info/6>, свободный.

3. Земскова А.С. Использование кейс-метода в образовательном процессе // Совет ректоров. – 2008. – №8. – С. 12-16.

4. Смолянинова О.Г. Инновационные технологии обучения студентов на основе метода Case Study // Инновации в российском образовании. – М.: ВПО, 2000.

*Гулнур Турмуханова, Раушан Молдашева, Айзада Кабиденнова, Жансая Ашим
(Атырау, Қазақстан)*

ARCHICAD БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі таңда компьютерлік графикалық бағдарламалар кеңінен қолданысқа ие. Сондай бағдарламалардың бірі ArchiCAD бағдарламасы. ArchiCAD бағдарламасы архитектуралық жобалауға арналған программалар арасындағы ең жақсысы болып табылады. Қазіргі архитектуралық бюроның жұмысын ашық елестету қиын. ArchiCAD бағдарламасы архитектуралық жобалардың тиімді жеке және ұжымдық жасақталуын және нақты мекеме стандарттарын есепке алып, олардың бірге жүруін қамтамасыз етуге қабілетті.

ArchiCAD бағдарламасы алғашқы рет Graphisoft компаниясында 1984 жылы құрылып, «виртуалды ғимарат» тұжырымдамасына негізделіп жасалған. Жылдан жылға, нұсқадан нұсқаға өткен сайын бағдарлама жеңіл әрі күрделене отырып, құрал-саймандар және жұмыс жасау әдістері оңайтылса да, бағдарлама өзінің түп тамырын, бағытын өзгерте қойған жоқ.

«Виртуалды ғимарат» тұжырымдамасының құрылысына сәйкес, сәулет - құрылыс жобалауда барлық бағдарлау жиынтықтары арнайы негізделген құрал-саймандар көмегімен «виртуалды ғимарат» - көлемді үлгісін шынайы ғимарат негізінде компьютер жадында жасақтайды. Осы виртуалды ғимарат үлгісінен әртүрлі ақпараттар алынады:

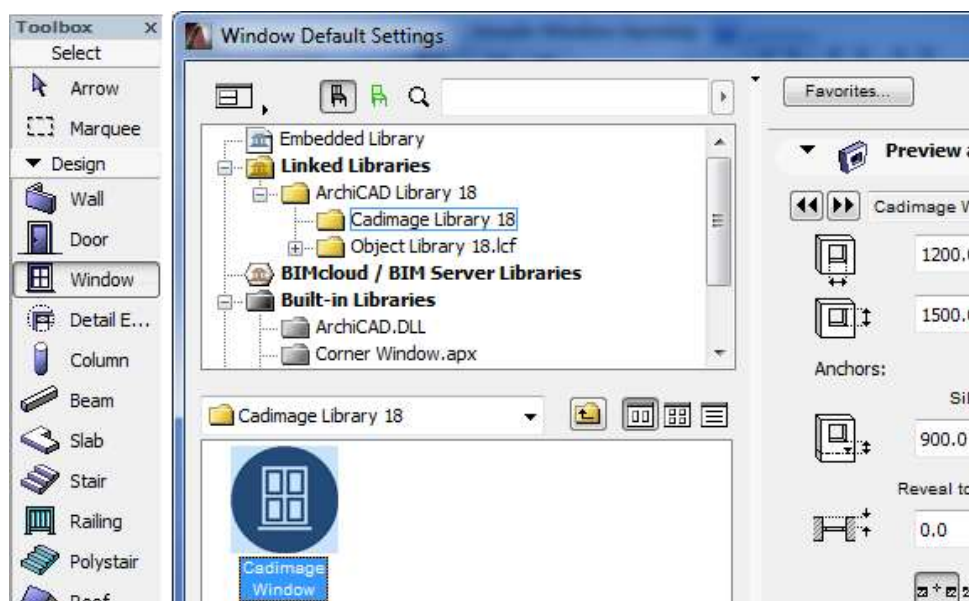
- Сызбалар (сатылар арасындағы жобалар, қималар мен қасбеті, түйіні мен бөлшегі және т.б.);
- Көрсеткіш санын есептеу нәтижесі (мәлімет тізімі, егжей-тегжейін айқындау, бағдарламаның сипаттамасы және т.б.);
- Презентациялық ақпараттар (шынайы фото-суреттер, анимациялық түсірілімдер, виртуалды шындықтың көріністері);
- Шектесуші, тапсырыс беруші, кеңесші, және тағы да басқа бағдарламалардың жұмыс жасайтын (AutoCAD, Microstation, 3D Studio және т.б.) жобалау үдерісінің қатысушыларына арналған мәліметтермен алмасу үшін әртүрлі форматтағы файлдар.

«Виртуалды ғимарат» бір-біріне еш қатысы жоқ бөлек сызбалармен жұмыс жасамайды, сәйкесінше барлық элементтер бір-бірімен тығыз байланыста болатын шынайы ғимарат үлгісімен және осындай ерекшеліктер арқасында жобаға енгізілетін барлық өзгертулер автоматты түрде құжаттарда көрінетін болады.

Осындай әдіс жобалаудың бастапқы кезеңінен-ақ туындайтын көптеген мәселелерді айқындап, жобалаудың соңғы кезеңінде, құрылыс алаңында осындай көріністегі мәселелерді болдырмау шешімдерін қарастырады. Содан басқа «виртуалды ғимарат» тұжырымдамасы барлық сызбалардың бір-біріне айнымайтынды етіп кескінделетініне кепіл береді, себебі бір үлгідегі сызбаны бөлек-бөлек қарастырмай, жан-жақты қарастыру мүмкіндігіне ие.

ArchiCAD бағдарламасының аса маңызды ерекшелігі – қолданушы жұмыс барасында сызба элементтер жиынтығымен жұмыс жасамайды, керісінше үйреншікті құрылыстық жарлармен, терезелермен, жабындылармен, төбелермен жұмыс жасау барысында аталған элементтерді қолданады. Барлық жасақталушы үйлесімдер параметрлі болып келеді (параметрге сай мінездеме жиынтықтары суерттеледі) және қажет болса параметрлерін өзгерту арқылы өңдеуге болады. Осыған орай әрбір үйлесімді элемент өзімен бірге барлық қажетті ақпаратқа ие болады, ол сызда, көлемді үлгіде және смета жасау барысында қасиетін есепке алу үшін керек. Мысалы, ArchiCAD бағдарламасында жар – екі қарапайым, ортасында штрихы бар параллельді сызық қана емес, ол тек қана өзіне тән қасиетке ие мінездемесі бар толық жинақтамалы нысана жарлар үшін ешбір қиындықсыз басқа жарлармен бірігіп кету, терезелер мен есіктерді қондыру мүмкіндігіне және өзіне қажетті бар ақпаратқа ие:

- геометриялық өлшемдері;
- сызық және жобада көрсетілетін кескіннің штрихтер үлгісі;
- сыртқы және ішкі, артқы көріністер;
- алаңның үстірттік көрінісі туралы ақпараттар және құрылыс материалдарының шығынын есептеу үшін жарлар көлемі туралы ақпараттар және т.б.);

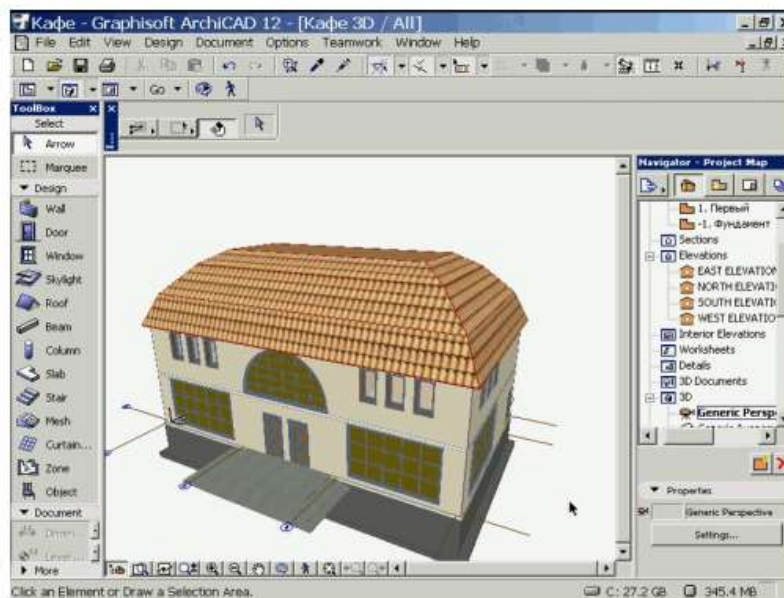

1- сурет. Үйлесім параметрлерлерін қондыру кезіндегі диалогтік терезе

ArchiCAD бағдарламасымен бірге кеңейтілген кітапхана, көптеген әртүрлі нысаналар үлгісі жобалық үдеріс барысында қолдану үшін беріледі. Стандартты кітапханаға 1000-нан астам әртүрлі элементтер – терезелер мен есіктер, құрылыс үйлесімдері, жиһаздар мен жарықтандырушы құрылғылар, сызба мен

визуализациялауды безендіру элементтері кіреді және мыңдаған элементтерді бөлек иеленуге болады. Көптеген нысаналарды интернет желісінен жүктеп алуға да болады. Бірақ ArchiCAD кітапханасының ерекшелігі көптеген нысаналық элементтердің кітапханада бар болуы жұмыс барысын жеңілдету болып табылады. [1]

ArchiCAD бағдарламасының функционалдық мүмкіндіктері сәулет-құрылыс жобасының негізгі міндеттерін шешуге қауқарлы. Бірақ «виртуалды ғимарат» тұжырымдамасының айрықшалығына сәйкес, функционалды кеңейтілудің мүмкіндігі модульдерді қосу және ArchiCAD бағдарламасында жобалау жүйесінің мықты болуын, әрі бір-бірімен сәйкес келуі құрылыс аймағында кешенді жобалаудың негізі болуы әбден мүмкін. ArchiCAD бағдарламасы жобамен жұмыс жасау барысында ұжымдаса отырып, жобалаушылар тобының көздеген жалпы мақсатқа жету үшін біріге жұмыс жасауына мүмкіндік береді, әрі бір-біріне ешбір кедергі келтірмей, жобалау жүйесінің басқа түрлерінен ерекшеленеді (2-сурет).

2-сурет. ArchiCAD бағдарламасы ортасында салынған сәулет-құрылыс жобасы

ArchiCAD бағдарламасының стандартты мүмкіндіктеріне қосымша ретінде қолданылатын көптеген бағдарламалар бар, олар функционалық мүмкіндіктерді кеңейте отырып, әртүрлі айрықша шешімдердің тиімділігін және бағдарламаны қолданудың қолайлығын арттыру мақсатында қолданылады.

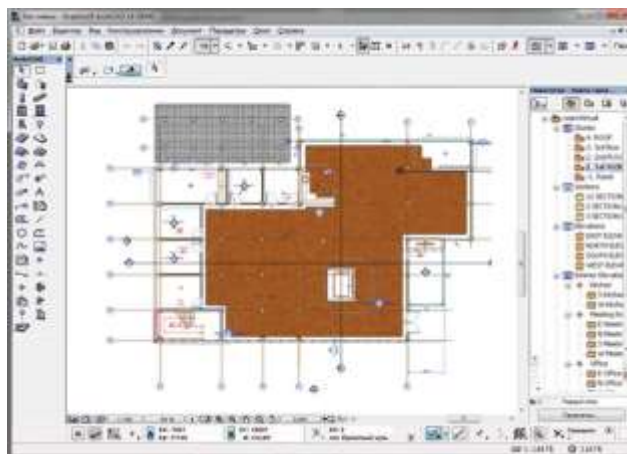
ArchiCAD бағдарламасының бағынышты құрылысы ретінде Project Publisher жасақталатын планшеттік суреттерді көрсету функциясы және оларды өңдеу үшін жобаның интерактивті навигаторы міндетті түрде болуы қажет.

Сонымен қоса, сызбалардың бөлшектерін құру амалы қосылған, 2D-терезелерімен, 3D-терезелерімен жұмыс жасау жылдамдығы артқан. Қатты денелерде бульдік операциялар жасау мүмкіндігі артып, интерфейс жаңартылып, ArchiCAD және PlotMaker арасындағы байланыс тығыздала түсті. Бағдарламаны пайдаланудың тиімділігін арттыру мақсатында көптеген басқа да жетілдіру жұмыстары жүргізіледі. [2]

ArchiCAD бағдарламасы құрылыс мамандарының арнайы сұранысы бойынша жобаларды автоматтандыру жүйесіне негізінде жасалды және ол бағдарламаның жобалаушы маман үшін жеңіл әрі түсінікті болуын, барлық қажетті құрал-саймандар қатарымен толықтырылуын қарастырды.

Бұл қағидалар бағдарламаның интерфейсінде толығымен сақталды, ол бастапқы кезден-ақ сәулет-құрылыс жобасының арнайы шешімі бойынша жасақталды, мұнда тиімді әрі жұмыстың өнімді болуы үшін керекті құрал-саймандардың барлығы кіріктірілген.

Бағдарлама интерфейсі жұмыс жасау терезелерінің бір-бірімен динамикалық байланысқа ие екендігін көрсетеді. Мысалы: жобадағы этаждар терезесі, кескі және қасбет терезелері, жобаның көлемді үлгідегі терезелері (5- сурет). Одан басқа жобадағы ақпараты шығару барысында (айрықшалау белгілерін құрау, материалдар шығындарын есептеу және т.б.) көмекші терезелер қолданылады (әсіресе мәтіндік). Жұмыс жасау терезесі жобаны қарауға, құрастыруға, өңдеуге болады. Ал көмекші терезелер – жоба туралы белгілі бір ақпаратты көрсетуге негізделген.

3-сурет. ArchiCAD бағдарламасының көптерезелі интерфейсі

ArchiCAD бағдарламасының жұмысы бөлек-бөлек сызбаларға емес, виртуалды ғимарат үлгісіне негізделгендіктен, бағдарламада барлық жұмыс терезелерінің құрамы жобаны құрастыру кезінде үнемі жаңартылып отырады. Сондықтан жобалаушы жобаны өңдеу арқылы ғимаратты жобалау барысында өзгертілген өзгерістерді, кескіндерді, қасбеттерді, кесулерді бірден сметада және жұмыс жасау терезесінде көрініп отырады. [3]

Қорыта келгенде ArchiCad-ты эскизді мен сызбаларды жылдам тұрғызуға мүмкіндік беретін бағдарлама ретінде қабылдау керек. Ол құрылысты дайындау және ұйымдастыруға оны басқаруға арналған қуатты көп функционалды құрал. Жобаланған ғимараттың үшөлшемді моделін жасау және оны өмірде тұрғызу бойынша алғашқы қадамдардан бастап бағдарламаның әр түрлі құралдары мен мүмкіндіктері зерттелді. Қазіргі тұрғызылып жатқан ғимараттар мен оның нысаналарының бөлек сызбаларымен салған ыңғайлы, себебі бұл бағдарлама жобалау процесін көрсететін САПР бағдарламалардың көбіне қарағанда ыңғайлы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕК КӨЗІ

1. В. Демченко, А. Михайленко, Е. Бородавка Самоучитель ArchiCAD 9. Питер, БХВ-Петербург. 2006. – С.7-10.
2. С.В. Титов. ArchiCAD 8. Справочник с примерами. – 2003. – 112 с.
3. С.Столяровский ArchiCAD 12. – СПб.: Питер, 2009. – 212 с.
4. А.Г.Днепров Видеосамоучитель. ArchiCAD 12. – СПб.: Питер, 2009.

СЕКЦИЯ: ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Нагиман Абдрасыл
(Астана, Казахстан)

НЕ САМОСОПРЯЖЕННОЕ ВЕЩЕСТВЕННО СПЕКТРАЛЬНОЕ СУЖЕНИЕ

Пусть в гильбертовом пространстве H определен линейный оператор L с областью определения $D(L)$ и с областью значения $R(L)$. Ядром оператора L назовём множество

$$\text{Ker}L = \{f \in D(L): Lf = 0\}.$$

Приведём несколько основных определений.

Определение 1.1 Оператор L называется сужением оператора L_1 , а L_1 называется расширением оператора L , если:

- 1) $D(L) \subset D(L_1)$,
- 2) $Lf = L_1f$, для всех f из $D(L)$.

При этом пишут $L \subset L_1$.

Определение 2.2 Линейный замкнутый оператор L_0 в гильбертовом пространстве H называется минимальным, если $\overline{R(L_0)} \neq H$ и существует ограниченный обратный оператор L_0^{-1} на $R(L_0)$.

Определение 3.3 Линейный замкнутый оператор \hat{L} в гильбертовом пространстве H называется максимальным, если $R(\hat{L}) = H$ и $\text{Ker}\hat{L} \neq \{0\}$.

Пространство всех линейных ограниченных операторов определенных в гильбертовом пространстве H обозначим через $\mathfrak{L}(H)$. Обозначим через $\mathfrak{S}_\infty(H)$ пространство всех компактных операторов в пространстве H . Если $T \in \mathfrak{S}_\infty(H)$, то T^*T неотрицательным самосопряженным оператором из $\mathfrak{S}_\infty(H)$, и более того, существует неотрицательный единственный положительный корень $|T| = (T^*T)^{1/2}$ из $\mathfrak{S}_\infty(H)$. Собственные значения $\lambda_n(|T|)$ образуют монотонно сходящийся к нулю последовательность неотрицательных чисел. Их (пронумерованных с учетом кратностей) принято называть s -числами оператора T и обозначать через $s_n(T)$ ($n \in \mathbb{N}$). Через $\mathfrak{S}_p(H)$ обозначается множество всех компактных операторов T из $\mathfrak{S}_\infty(H)$, которые удовлетворяют условию

$$\sum_{j=1}^{\infty} s_j^p(T) < \infty \quad (0 < p < \infty).$$

Определение 7.4 Числовой областью значения линейного ограниченного оператора A в гильбертовом пространстве H называют множество

$$W(A) = \{(Ax, x): \|x\| = 1, x \in H\}.$$

Известно, что числовая область значения $W(A)$ является выпуклым множеством в комплексной плоскости \mathbb{C} . Известно так же (см. [1, 2]), что спектр $\sigma(A)$ оператора A содержится в $\overline{W(A)}$, где черта обозначает замыкание множества $W(A)$. Числовая область значения неограниченного оператора A в гильбертовом пространстве H определяется как:

$$W(A) = \{(Ax, x): \|x\| = 1, x \in D(A)\}.$$

В этом случае выпуклость множества $W(A)$ сохраняется. Выполнения включения $\sigma_p(A) \subset W(A)$, где $\sigma_p(A)$ – точечный спектр оператора A . Но включение $\sigma(A) \subset \overline{W(A)}$ для неограниченных операторов не всегда верна. Например, существуют симметрические операторы со спектром $\sigma(A) = \mathbb{C}$. Для того, чтобы имело место данное свойство необходимо дополнительное условие (см. [3]):

Предложение 1.5 Если A плотно определенный замкнутый оператор в гильбертовом пространстве H , то $\sigma(A) \subset \overline{W(A)}$ тогда и только тогда, когда

$$\sigma_{r,1}(A) \subset \overline{W(A)},$$

где $\sigma_{r,1}(A) = \{\lambda \in \sigma_r(A): R(A - \lambda)\text{–замкнутое множество}\}$, а $\sigma_r(A)$ – остаточный спектр оператора A .

Нам в дальнейшем понадобятся следующие теоремы J. P. Williams (см. [4, 5]):

Теорема А (Williams). Пусть A линейный ограниченный оператор в гильбертовом пространстве H . Тогда $0 \in \overline{W(A)}$ тогда и только тогда, когда

$$|\lambda| \leq \|A - \lambda\|$$

для любого комплексного числа λ .

Теорема В (Williams). Пусть A и B линейный ограниченный операторы в гильбертовом пространстве H . Если $0 \notin \overline{W(A)}$, то $\sigma(A^{-1}B) \subset \overline{W(B)}/\overline{W(A)}$.

2. Основной результат

Пусть L_0 и M_0 две минимальные операторы с плотными областями определения в гильбертовом пространстве H , и пусть они сопряжены друг с другом т.е. $(L_0u, v) = (u, M_0v)$, для любого u из $D(L_0)$ и для любого v из $D(M_0)$. Тогда максимальные операторы $\hat{L} = M_0^*$ и $\hat{M} = L_0^*$ удовлетворяют условиям $L_0 \subset \hat{L}$ и $M_0 \subset \hat{M}$.

В. И. Вишик (см. [6]) доказал, что существует хотя бы одно граничное корректное расширения L минимального оператора L_0 относительно максимального оператора \hat{L} , т.е. $L_0 \subset L \subset \hat{L}$. Ясно, что $M_0 \subset L \subset \hat{M}$. Тогда обратные ко всем корректным сужениям L_K максимального оператора \hat{L} описывается (см. [7]) так:

$$L_K^{-1} = L^{-1} + K, \quad (1)$$

где, K – произвольный ограниченный оператор в гильбертовом пространстве H со свойством $R(K) \subset \text{Ker} \hat{L}$.

Если $D(L_K)$ – плотное множество в гильбертовом пространстве H , то $L_K^* = M_K$ описывает всевозможные корректные расширения минимального оператора M_0 . Тогда

$$M_K^{-1} = (L^*)^{-1} + K^*.$$

Теперь докажем следующее

Теорема 1.6 Пусть L – плотно определенное корректное сужение максимального оператора \hat{L} в гильбертовом пространстве H . Тогда оператор KL ограничен на $D(L)$ тогда и только тогда, когда $R(K^*) \subset D(L^*)$.

Доказательство. Пусть $R(K^*) \subset D(L^*)$. Тогда в силу равенства (см. [8]) $(KL)^* = L^*K^*$ имеем, что \overline{KL} ограничен в H , где \overline{KL} замыкание оператора KL с области определения $D(L)$. Тут мы воспользовались ограниченностью оператора L^*K^* . Тогда получим ограниченность KL на $D(L)$.

Обратно, пусть KL будет ограниченным оператором на $D(L)$. Тогда $\overline{KL} \in \mathcal{Q}(H)$. В силу того, что $(KL)^* = \overline{(KL)}^*$ имеем $(KL)^*$ определен на всем пространстве H . Тогда оператор K^* переводит любой элемент f из H в $D(L^*)$. Действительно, для любого элемента g из $D(L)$ имеем

$$(Lg, K^*f) = (KLg, f) = (g, (KL)^*f).$$

Следовательно K^*f принадлежит в области $D(L^*)$. Теорема 1 доказана.

Далее докажем одну теорему об асимптотике s -чисел корректных сужений.

Теорема 2.7 Пусть L – корректное сужение максимального оператора \hat{L} в гильбертовом пространстве H с дискретным спектром и с плотной областью определения. Если оператор K из представления (1) удовлетворяет условиям: $R(K^*) \subset D(L^*)$ и $\overline{D(L_K)} = H$, то асимптотики s -чисел операторов L^{-1} и L_K^{-1} эквивалентны, т.е.

$$s_n(L_K^{-1}) : s_n(L^{-1}).$$

Доказательство. Преобразуем (1) к виду

$$L_K^{-1} = L^{-1} + K = (I + KL)L^{-1}.$$

В силу теоремы 1 оператор $I + KL \in \mathcal{Q}(H)$. Тогда (см. [9; стр.47]) s -числа операторов L^{-1} и L_K^{-1} удовлетворяют условию

$$s_n(L_K^{-1}) \leq \|I + KL\| s_n(L^{-1}), \quad (n = 1, 2, \dots).$$

Заметим, что

$$(L_K^{-1})^* = (L^{-1})^*(I + L^*K^*).$$

Тогда из плотности области определения оператора L_K в гильбертовом пространстве H , получим, что

$$\text{Ker}(I + L^*K^*) = \{0\}.$$

Если обозначим $T = I + L^*K^*$, то существует $T^* = (I + L^*K^*)^* = I + \overline{KL}$ и существует $T^{-1} = (I + L^*K^*)^{-1}$. Видно, что оператор T^{-1} ограничен и определен на всем H . Тогда существует $(T^{-1})^*$. В силу утверждения 2 из монографии (см. [10; стр.20]) существует $(T^*)^{-1}$ и $(T^*)^{-1} = (T^{-1})^* = (I + \overline{KL})^{-1}$. Тем самым

$$(L^{-1})^* = (I + \overline{KL})^{-1} L_K^{-1}.$$

Отсюда

$$s_n(L^{-1}) \leq \|(I + \overline{KL})^{-1}\| s_n(L_K^{-1}), \quad (n = 1, 2, \dots).$$

Теорема 2 доказана.

Для иллюстраций доказанных теорем приведем один простой пример.

Пример. В гильбертовом пространстве $L_2(0,1)$ рассмотрим оператор дифференцирования

$$\hat{L}y \equiv \frac{dy}{dx} = f \quad \text{для любого } f \text{ из } L_2(0,1).$$

Тогда

$$D(L_0) = \{y \in W_2^1(0,1): y(0) = y(1) = 0\}, \quad D(\hat{L}) = W_2^1(0,1).$$

В качестве оператора L берем задачу Коши, т.е.

$$D(L) = \{y \in W_2^1(0,1): y(0) = 0\}.$$

Тогда обратные ко всевозможным корректным сужениям L_K имеет вид

$$y = L_K^{-1}f = L^{-1}f + Kf = \int_0^x f(t)dt + \int_0^1 f(t)\overline{\sigma(t)}dt,$$

где $\sigma(x) \in L_2(0,1)$ определяет оператор K . Заметим, что $R(K^*) \subset D(L^*)$ тогда и только тогда, когда $\sigma(x) \in W_2^1(0,1)$ и $\sigma(1) = 0$. Тогда, в силу теоремы 1 оператор KL будет ограниченным на $D(L)$. Действительно,

$$\begin{aligned} KLy &= \int_0^1 y'(t)\overline{\sigma(t)}dt = y(1)\overline{\sigma(1)} - y(0)\overline{\sigma(0)} \\ &\quad - \int_0^1 y(t)\overline{\sigma'(t)}dt = - \int_0^1 y(t)\overline{\sigma'(t)}dt. \end{aligned}$$

Оператор KL продолжается на все пространство $L_2(0,1)$ по непрерывности из за плотности $D(L)$ в $L_2(0,1)$. Обозначим продолженный оператор через \overline{KL} , т.е.

$$\overline{KL}f = - \int_0^1 f(t)\overline{\sigma}'(t)dt \text{ для любого } f \text{ из } L_2(0,1).$$

Легко проверить, что $D(L_K)$ плотна в $L_2(0,1)$ тогда и только тогда, когда $\sigma(0) \neq -1$. Заметим, что корректному сужению L_K с плотной областью определения соответствует следующая задача

$$\hat{L}y \equiv \frac{dy}{dx} = f(x) \text{ для любого } f \text{ из } L_2(0,1).$$

$$D(L_K) = \{y \in W_2^1(0,1): y(0) = \frac{1}{1+\overline{\sigma(0)}} \int_0^1 y(t)\overline{\sigma}'(t)dt\},$$

где $\sigma(x) \in W_2^1(0,1)$, $\sigma(1) = 0$ и $\sigma(0) \neq -1$. Тогда в силу теоремы 2 имеем эквивалентность асимптотики s -чисел операторов L_K^{-1} и L^{-1} , т.е.

$$s_n(L_K^{-1}): s_n(L^{-1}), (n = 1, 2, \dots).$$

Целью доказанной теоремы является то, что если мы знаем асимптотику s -чисел фиксированного оператора L^{-1} , то можем выделить всех других корректных сужений L_K с асимптотиками s -чисел эквивалентными к асимптотике s -чисел фиксированного оператора L^{-1} .

Теперь докажем теорему о расположении спектра корректного сужения L_K максимального оператора \hat{L} относительно спектра оператора L .

Теорема 3.8 Пусть L плотно определенное корректное сужение максимального оператора \hat{L} в гильбертовом пространстве H . Тогда для корректного сужения L_K максимального оператора \hat{L} имеет место

$$\sigma(L_K^{-1}) \subset \overline{W(L^{-1})/W((I + KL)^{-1})},$$

если оператор K из представления (1) удовлетворяет условиям:

- 1) $R(K^*) \subset D(L^*)$,
- 2) $\overline{D(L_K)} = H$,
- 3) $\|KL\| < 1$.

Доказательство. Из условий $R(K^*) \subset D(L^*)$, в силу теоремы 1, получим ограниченность оператора KL . Из условий $\overline{D(L_K)} = H$ следует, в силу теоремы 2, что существует обратный оператор $(I + KL)^{-1}$. Теорема А (Williams), с учетом условия $\|KL\| < 1$, дает, что $0 \notin \overline{W(I + KL)}$. Тогда в силу теоремы Теорема В (Williams) получим, что

$$\sigma(L_K^{-1}) \subset \overline{W(L^{-1})/W((I + KL)^{-1})}.$$

Тут мы использовали, что если для ограниченного оператора A , с ограниченным обратным оператором A^{-1} , имеет место $0 \notin \overline{W(A)}$, то $0 \notin \overline{W(A^{-1})}$. Тем самым теорема 3 доказана.

Пример, рассмотренный для теоремы 2, будет примером для теоремы 3, если добавить условию $\|KL\| < 1$. Это условие в этом случае отразится на $\sigma(x)$ в следующем виде

$$\|KL\| = \|\sigma'(t)\| < 1.$$

Тогда

$$\sigma(L_K^{-1}) \subset \left\{ \int_0^1 f(x) \int_x^1 \overline{f(t)} dt dx, \quad \|f\| = 1 \right\} / \left\{ 1 + \frac{1}{1 + \overline{\sigma(0)}} \cdot \int_0^1 f(t)\overline{\sigma}'(t) dt \cdot \int_0^1 \overline{f(t)} dt, \quad P f P = 1 \right\},$$

где $\|f\| = (\int_0^1 |f(t)|^2 dt)^{1/2}$, для $f \in L_2(0,1)$.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Berberian S. K., Halmos, P. R. Lectures of Functional analysis and operator theory. – New York: Springer-Verlag, 1974.
2. Halmos, P. R. A Hilbert space problem book. – New York: Springer-Verlag, 1982.

*Адаш Имомов, Сайфиддин Тошбоев
(Наманган, Узбекистан)*

ОРГАНИЗАЦИЯ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ КОШИ В MATHCAD

В настоящее время появились специальные математические программы- математические системы. В НИИ и ВУЗах на занятиях больше всего применяются математические системы: MathCAD, MATLAB, Maple, Mathematica [1-3]. Использование математических систем учебу превращает в интересный процесс, содержание занятия осваивается быстрее, глубже, оставляя больше времени для укрепления занятий.

В статье возможности MathCAD демонстрируется на примере приближённого решения задачи Коши [4] для ОДУ из курса «Численные методы».

В MathCADе задачи решаются тремя способами:

- 1) с помощью стандартных внутренних функций MathCAD,
- 2) с помощью естественного математического алгоритма решения,
- 3) с помощью математического алгоритма решения задачи, реализованного во внутреннем языке MathCAD.

Мы рассмотрим в основном первые два способа.

Команды в MATHCADЕ записываются без всякого дополнительного обозначения и они почти не отличаются от математических формул с лишь следующей разницей: комбинация знаков двоеточие и равно “:=” означает определение, знак равно “=” или стрелка “→” означает вывод вычисленного значения. Кроме того, после нажатия знака “←” открывается площадка для ввода текста- замечания и по окончании ввода и нажатия клавиши Enter остаётся только текст-замечание. Мы в местах, где должно быть текст-замечание записываем знак “←” и, после него, вводим текст-замечание. Это облегчает понимание алгоритма решения.

1. Задача Коши для ОДУ и методы её приближённого решения

Задача Коши для ОДУ (обыкновенное дифференциальное уравнение) задаётся так:

$$y' = f(x, y), y(x_0) = y_0. (1)$$

Здесь $y' = f(x, y)$ -ОДУ, $y(x_0) = y_0$ - условие Коши, y -искомая функция, $f(x, y)$ -заданная функция двух переменных. Требуется определить функцию $y = y(x)$.

Часто, искомую функцию не удаётся определить точно, поскольку решение ОДУ есть задача обратная по отношению операции интегрирования:

$$y(x) = y(x_0) + \int_{x_0}^x f(t, y(t))dt. (2)$$

Поэтому ОДУ решают как обычно приближённо. Приближённые методы подразделяются на два класса: 1) приближённо-аналитические методы, 2) численные методы. Численные методы позволяют определить таблицу приближённых значений на некоторой сетке точек, исходной области аргумента. Для задачи Коши существует много методов, из них мы выбираем методы Рунге-Кутта и Адамса.

На отрезке $x \in [a, b]$ рассмотрим сетку точек: $\Delta_n : a = x_0 < x_1 < \dots < x_n = b, x_{i+1} - x_i = h$. Постоянный шаг принят для удобства. Пусть $y(x_i)$ -значение решения в точке x_i , а приближённое значение его в данной точке обозначим так: $y_i \approx y(x_i)$, так что ошибка в точке есть $r_i = y(x_i) - y_i, i = 0..n$. Приведём четыре явных одношаговых метода: метод Эйлера (E), усовершенствованный метод Эйлера (YE), метод прогноза-коррекции (PK), метод Рунге-Кутта четвёртого порядка(RK), по три многошаговых явных метода Адамса-Башфорта (A-B) и неявных метода Адамса-Моультона (A-M):

1) $y_{i+1} := y_i + hf(x_i, y_i), r_i = O(h), (E)$

2) $y_{i+1} := y_i + hf(x_i + \frac{h}{2}, y_i + \frac{h}{2} f(x_i, y_i)), r_i = O(h^2), (YE)$

3) $y_{i+1} := y_i + h(f(x_i, y_i) + f(x_{i+1}, y_{i+1}))/2, r_i = O(h^2), (PK)$

4) $y_{i+1} := y_i + \frac{1}{6}(k1_i + 2k2_i + 2k3_i + k4_i), r_i = O(h^4), (RK)$

5) $y_{i+1} := y_i + \frac{h}{2}(3f(x_i, y_i) - f(x_{i-1}, y_{i-1})), r_i = O(h^2), (A-B2)$

6) $y_{i+1} := y_i + \frac{h}{12}(23f(x_i, y_i) - 16f(x_{i-1}, y_{i-1}) + 5f(x_{i-2}, y_{i-2})), r_i = O(h^3), (A-B3)$

7) $y_{i+1} := y_i + \frac{h}{24}(55f(x_i, y_i) - 59f(x_{i-1}, y_{i-1}) + 37f(x_{i-2}, y_{i-2}) - 9f(x_{i-3}, y_{i-3})), r_i = O(h^4) (A-B4)$

8) $y_{i+1} := y_i + \frac{h}{2}(3f(x_{i+1}, y_{i+1}) - f(x_i, y_i)), r_i = O(h^2), (A-M2)$

9) $y_{i+1} := y_i + \frac{h}{12}(5f(x_{i+1}, y_{i+1}) + 8f(x_i, y_i) - f(x_{i-1}, y_{i-1})), r_i = O(h^3), (A-M3)$

10) $y_{i+1} := y_i + \frac{h}{24}(9f(x_{i+1}, y_{i+1}) + 19f(x_i, y_i) - 5f(x_{i-1}, y_{i-1}) + f(x_{i-2}, y_{i-2})), r_i = O(h^4) (A-M4)$

2. Пример 1. Решим приближённо задачу Коши для ОДУ

$$y' = 2.2/(x^2 + y^2 + 2.6), y(0) = 0.$$

явными методами Рунге-Кутта, Адамса-Башфорта и неявными методами Адамса-Моультона [5]. В методах Адамса-Башфорта значения решения в начале сетки точек вычисляем методом Рунге-Кутта, затем переходим в метод Адамса-Башфорта (A-B). В неявных методах Адамса-Моультона (A-M), предварительно вычисляем

неизвестные величины в правой части явным методом Адамса-Башфорта, как в методе прогнозе-коррекции Эйлера.

Программа в Mathcad с комментариями выглядит так:

$$a := 0 \quad b := 1 \quad n := 10 \quad h := (b - a) / n \quad i := 0..n \quad x_i := a + ih \quad \text{«область, узлы»}$$

$$f(x, y) := 2.2 / (x^2 + y^2 + 2.6) \quad y_0 := 0 \quad yE_0 := y_0 \quad \text{«ОДУ, начальное условие»}$$

$$yE_{i+1} := yE_i + hf(x_i, yE_i) \quad \text{«м. Эйлера»}$$

$$yYE_{i+1} := yE_i + hf(x_i + \frac{h}{2}, yE_i + \frac{h}{2} f(x_i, yE_i)) \quad \text{«улучш. м. Эйлера»}$$

$$yPK_{i+1} := yE_i + h(f(x_i, yE_i) + f(x_{i+1}, yE_{i+1})) / 2 \quad \text{«м. прогноза коррекции»}$$

$$k1_i := hf(x_i, y_i) \quad k2_i := hf(x_i + h/2, y_i + k1_i/2) \quad \text{«коэффициенты м. РК»}$$

$$k3_i := hf(x_i + h/2, y_i + k2_i/2) \quad k4_i := hf(x_i + h, y_i + k3_i) \quad \text{«коэффициенты м. РК»}$$

$$yRK_{i+1} := y_i + \frac{1}{6}(k1_i + 2k2_i + 2k3_i + k4_i) \quad \text{«м. Рунге-Кутты»}$$

$$yB2_0 := y_0 \quad yB2_1 := yTE_1 \quad yM2_0 := y_0 \quad yM2_1 := yTE_1 \quad \text{«м. А-В2 и А-М2»}$$

$$i := 1..n - 1 \quad \text{«начало цикла»}$$

$$yB2_{i+1} := yE_i + \frac{h}{2}(3f(x_i, yE2_i) - f(x_{i-1}, yE2_{i-1})) \quad \text{«м. А-В2»}$$

$$yM2_{i+1} := yE_i + \frac{h}{2}(3f(x_{i+1}, yB2_{i+1}) - f(x_i, yE_i)) \quad \text{«м. А-М2»}$$

$$yB3_0 := y_0 \quad yB3_1 := yTE_1 \quad yB3_2 := yTE_2 \quad yM3_0 := y_0 \quad yM3_1 := yTE_1 \quad yM3_2 := yTE_2 \quad \text{«А-В3 и А-М3»}$$

$$i := 2..n - 1 \quad \text{«начало цикла»}$$

$$yB3_{i+1} := y_i + \frac{h}{12}(23f(x_i, yB3_i) - 16f(x_{i-1}, yB3_{i-1}) + 5f(x_{i-2}, yB3_{i-2})) \quad \text{«м. А-В3»}$$

$$yM3_{i+1} := yE_i + \frac{h}{12}(5f(x_i, yB3_i) + 8f(x_{i-1}, yE_{i-1}) - f(x_{i-2}, yE_{i-2})) \quad \text{«А-М3»}$$

$$yB4_0 := y_0 \quad yB4_1 := yRK_1 \quad yB4_2 := yRK_2 \quad yB4_3 := yRK_3 \quad \text{«начало м. А-В4»}$$

$$yM4_0 := y_0 \quad yM4_1 := yRK_1 \quad yM4_2 := yRK_2 \quad yM4_3 := yRK_3 \quad \text{«начало м. А-М4»}$$

$$i := 3..n - 1 \quad \text{«начало цикла»}$$

$$yB4_{i+1} := yE_i + \frac{h}{24}(55f(x_i, yE_i) - 59f(x_{i-1}, yE_{i-1}) + 37f(x_{i-2}, yE_{i-2}) - 9f(x_{i-3}, yE_{i-3})) \quad \text{«м. А-В4»}$$

$$yM4_{i+1} := yE_i + \frac{h}{24}(9f(x_{i+1}, yB4_{i+1}) + 19f(x_i, yE_i) - 5f(x_{i-1}, yE_{i-1}) + f(x_{i-2}, yE_{i-2})) \quad \text{«м. А-М4»}$$

Производя вычисления, получаем следующую таблицу значений решения:

Метод	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}
yE	0.085	0.169	0.251	0.331	0.408	0.481	0.55	0.614	0.675	0.732
yYE	0.084	0.168	0.249	0.329	0.405	0.478	0.547	0.612	0.673	0.73
yPK	0.084	0.168	0.25	0.329	0.406	0.479	0.548	0.612	0.673	0.73
yRK	0.084	0.168	0.25	0.329	0.406	0.479	0.548	0.612	0.673	0.733
yB2	0.084	0.168	0.252	0.333	0.411	0.486	0.556	0.623	0.685	0.742
yB3	0.084	0.168	0.25	0.329	0.406	0.479	0.548	0.612	0.673	0.73
yB4	0.084	0.168	0.249	0.329	0.406	0.479	0.548	0.612	0.673	0.73
yM2	0.084	0.167	0.249	0.328	0.404	0.477	0.545	0.61	0.671	0.729
yM3	0.084	0.168	0.25	0.329	0.406	0.479	0.548	0.612	0.673	0.73
yM4	0.084	0.168	0.25	0.329	0.406	0.479	0.548	0.612	0.673	0.73

Видно, что значения приближённого решения в точках почти одинаковые.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Имомов А. Организация численных методов в Mathcad. Молодой учёный, №6(65), май 1, 2014 г. – С. 15-19.
2. Имомов А. Организация решения краевых задач для линейных ОДУ в Mathcad. Молодой учёный, №8(67), июнь 1, 2014 г.м– С. 1-5.
3. Имомов А. Построение кубатурных формул на прямоугольнике повторным интегрированием в Mathcad. Материалы XI Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016. – Вып. 11. – С. 269-272.
4. Вержбицкий В.М. Численные методы. Математический анализ и ОДУ. – М.: ОНИКС 21 век, 2005. – 400 с.

*Аспангүл Насипхан, Мөлдір Рахметова
(Астана, Казахстан)*

МЕТАЛЛКОНСТРУКЦИЯ РОТОРЛЫ ЭКСКАВАТОР ОҒЫНЫҢ БЕРІКТІК АНАЛИЗИ

Үздіксіз қимылдағы роторлы экскаваторлар өзінің құндылығына қарай үлкен көлемде жер қазу жұмыстарын орындаған кезде маңызды рольді атқарады.

Аса берікті топырақтарды өңдеу қажеттілігі кезінде қазу күшін жоғарылатуды арттыру, жүргізілетін жұмыстардың өзіндік құнының және энергия шығынының көбеюіне келтіреді. Өндіріс қажеттілігі оның өсуімен байланысты экскавацияланатын машиналарды қолдану сапасын кеңейту, жұмыстың өзіндік құндылығының төмендетілуін қамтамасыз ету және роторлы экскаваторлардың өнімділігін жоғарлату қажеттілігін туғызады. Осы орайда жұмыстың перспективті бағытындағы ең " қауіпті " бөлімдерін анықтау үшін метал құрылымдарда қираулар ықтималдылығы, сынғыштығы және нақты кернеуін анықтау бұл жұмыстың қызметі метал құрылымдардың экскаваторын модельдеу болып табылады. Түрлі деңгейдегі кернеуді, ақырлы элементтер әдісін қатты дене механикасында түрлі есептерде қолданады.

Бұл мақалада негізгі міндеттердің бірі роторлы экскаватор ЭР315 САЕ оғының Р315 САЕ кернеулі деформацияланған күйін модельдеу. ЭР315 САЕ роторлы экскаватордың жұмыс процесі топырақты кесу-екі тәуелсіз қозғалыстан тұратын үздіксіз процеспен сипатталады: жұмыс органында- роторлық доңғалақта орнатылған кесетін элементтерінің көп жылжуы, жебеге қатысты және жұмыс органымен бірге жебенің жылжуы жабық траекториясы бойынша, машинаның өндіруіне және өнімсіз шығындарға ықпал етеді. Әр түрлі жағдайда тиеу кезінде метал құрылғылар оғының әр-бір нүктесінде жерді қазу кезінде роторлы экскаватор оғының беріктігін, қандай күшпен жұмыс жасалғандығын, сыну қаупін анықтаймыз. Роторлы экскаваторларды тиімді пайдаланудың есептеу әдістемесі және сілемнің өңделетін материалдарын тиімді пайдалану параметрлерін таңдау жұмыс жасау барысында технологиялық процестерді өңдеуде қолдану үшін ұсыныстар арқылы берілді.

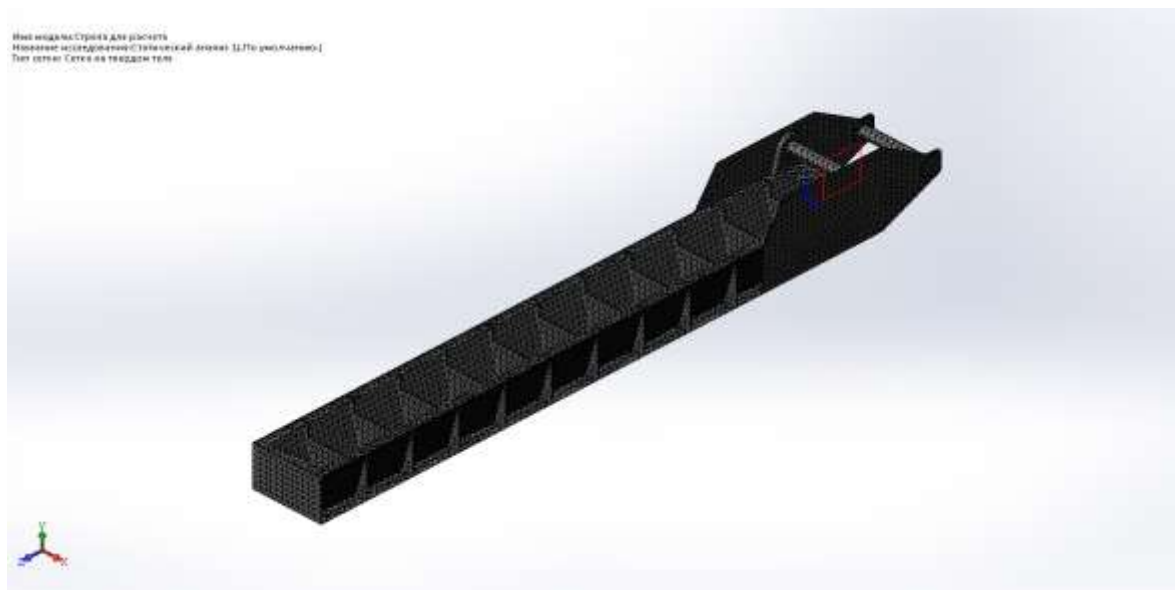
Максималды кернеу беріктігін есептеу кезінде метал құрылғылардың ұзақ уақытқа жарамдылығы, беріктігі және қор коэффициенттерін есептеу. негізгі ерекшелігі болады. ЭР315 САЕ машинаның пайдалануына және жұмыс органдарының жұмыс сипатына қазуға топырақтың кедергісі, қазу жылдамдығы, ротордың кесу элементтерінің құрылымы және саны, топырақтың бір текті еместігі, оның сынықтар түрлері және басқа факторлардың болуы нақты ықпал етеді. Берілген геометрия бойынша деформациясын және кернеуін, материалдар қасиетін, жүктемелерді және шекті шарттарын іздеп табу керек.

Берілген есептің максималды шешімін табу үшін бірнеше талаптар анықталады- стандарттық және интуитивтік түсінікті қолданбалы интерфейс, өнеркәсіпте қатты денені модельдеу, жоғары тиімділікте өте тартымды бағалануда.

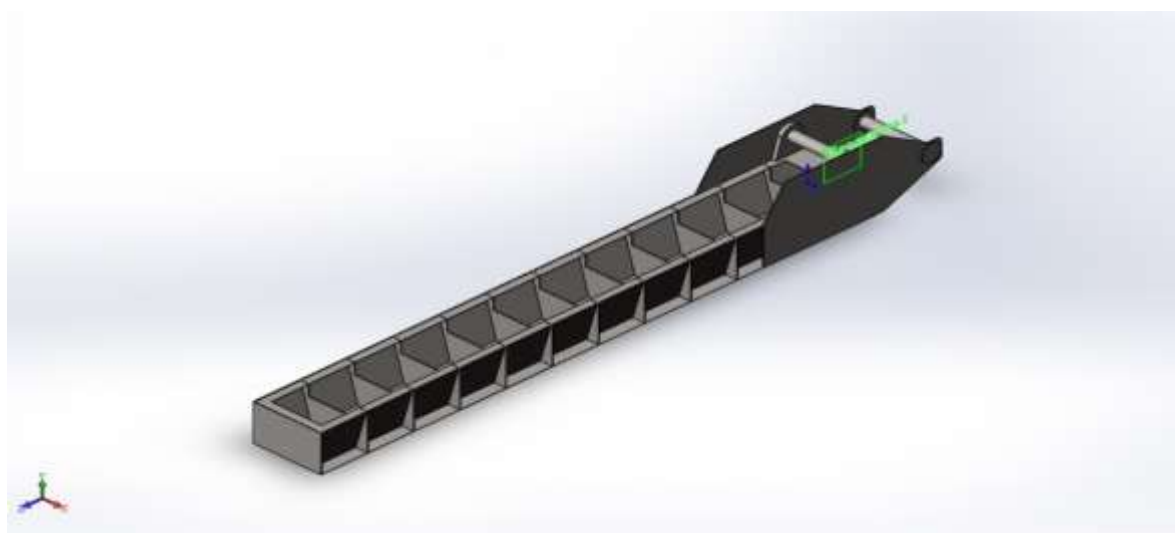
Есепті таңдау схемалары жұмыс істейтін жүктемеде негізделген, геометриялық пропорцияларға талдауда тұрақтанып және шарттарға сәйкес таңдау ерекшеліктеріне қарай модельдің түйіндерінде бекітіледі.

Ақырлы элементтер моделінің үлгісінің жасалуы үшін ақырлы элементтерді және материалдың физика-механикалық қасиеттеріне негізделіп экскаватор оғы жасалады.

Р315 САЕ экскаватор оғы геометриялық үлгідегі ақырлы элементтер генерациясы кезінде арқалық элемент қолданылған, осының арқасында алдын ала берілген есептің конструкцияесептеуде ең дұрыс шешім шығарылды (1 сурет). Ақырлы элементтер әдісінің аяқталуынан кейін өңдеуді өткізуге болады.

1 сурет. P315 CAE экскаватор оғының ақырлы элементтер моделі

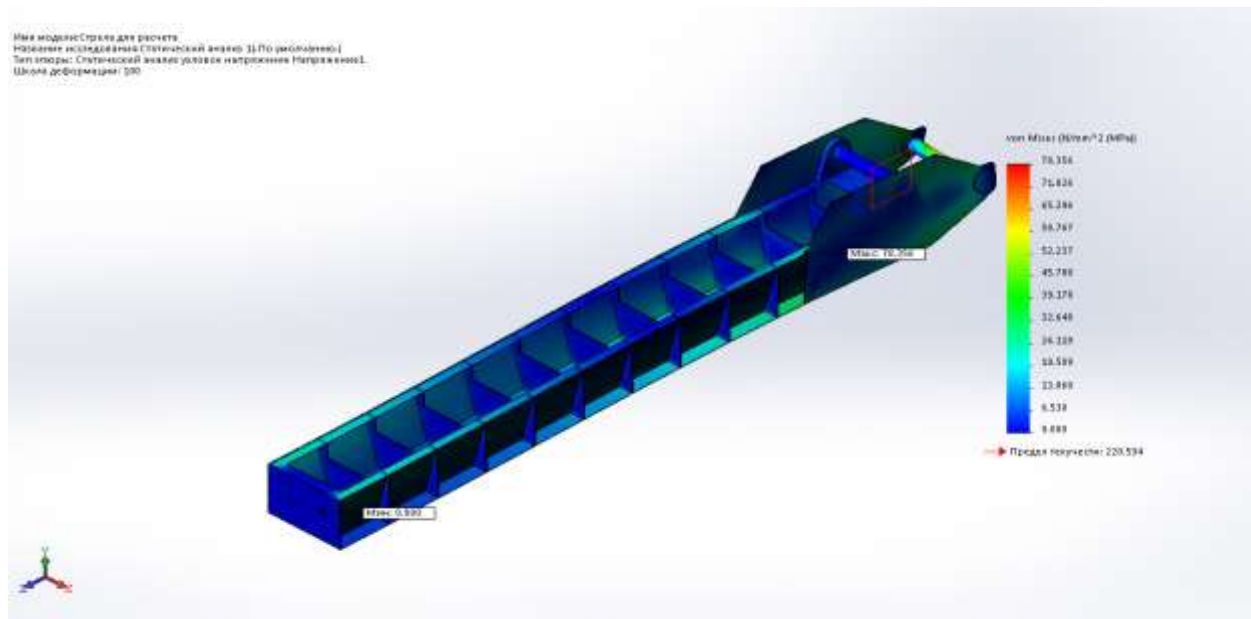
2 сурет. P315 CAE экскаватор оғының кернеулі деформациясы

2 суреттегі кернеулі деформацияның жағдайын көріп және талдағаннан кейін, кез келген графикалық түрін 3 4 суретте көруге болады. Осыны растау үшін, ақырлы элементтер әдісінің көмегімен, тиесілі экскаватор оғына табиғи зерттеулер өткізілген еді.

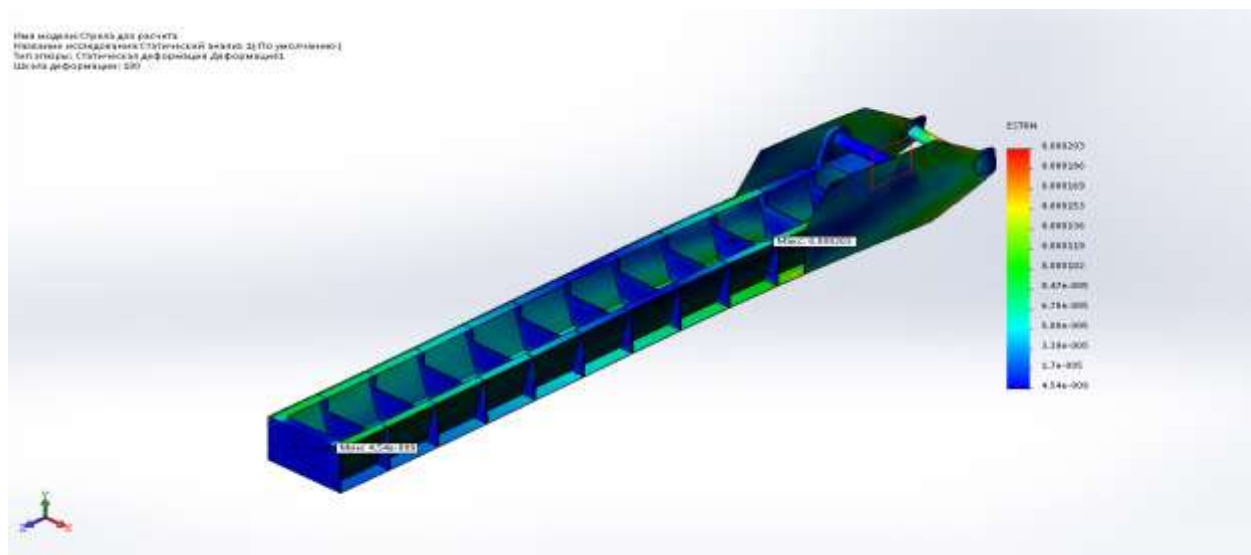
Драглайндарда жүктелген күйлерін зерттеу кезінде экскавация және қайта экскавациялау кезеңінде II және III дәреженің жарылғанды байқалады, классификацияға сәйкес.

Ақырлы-элементтер моделдеуінде анықталған нәтиже бойынша, экскаватор оғының элементінде деформация және күштер «қауіпті нүктесінде» өлшенді [3, 4].

Ақырғы элементтер модельдеуінің нәтижесін табиғи зерттеулермен салыстыра қарасақ, ақырғы элементтер моделі жоғарғы дәрежеде дәл күрделі метал құрылғылардың кернеулі-деформациясының суретін алуға болады, табиғи зерттеулерде өнімнің еңбек сыйымдылығы жоғары құнын төмендетеді.

3 сурет. Статистикалық анализ кернеуі

4 сурет. Статистикалық анализ деформациясы

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ

1. Зенкевич О. К. Метод конечных элементов в технике. – М.: Мир, 1975. – 541 с.
2. Морозов Е. М. Метод конечных элементов в механике разрушений / Е. М. Морозов, Т. П. Никишков. – М.: ЛКИ, 2008. – 256 с.
3. Васильевна А. Т. Машины для земляных работ. – 1972. – 447 б.

*Мәлдір Рахметова, Аспангүл Насипхан
(Астана, Қазақстан)*

АНАЛИЗ НАПРЯЖЕННО-ДЕФОРМИРОВАННОГО СОСТОЯНИЯ МАЛОГО КОСМИЧЕСКОГО АППАРАТА НА ЭТАПЕ СТАРТА РАКЕТЫ-НОСИТЕЛЯ

Создание малых космических аппаратов (МКА) в последнее время приобрело характер массового явления. Первые МКА появились как опытные образцы университетских разработок, используемые либо как средство приобретения опыта в создании и эксплуатации космической техники, либо как инструмент для отработки новых инженерных и технологических решений. Однако уже в конце прошлого и начале этого столетия благодаря новейшим достижениям в электронике и других областях науки и техники, приведшим к возможности миниатюризации практически всех служебных систем КА без ущерба для их функциональных

качеств, появилась возможность использовать малые космические аппараты для решения достаточно сложных научных и прикладных задач. При этом, относительно небольшая стоимость создания отдельного МКА вместе с возможностью организации группового запуска нескольких таких аппаратов позволяет значительно снизить стоимость реализации различных космических проектов. Кроме того, стало возможным, находясь в рамках ограниченного финансирования, создать и вывести на орбиту вместо одного большого (тяжелого) КА группировку малых космических аппаратов, предназначенных для решения общей задачи [1].

Однако даже малый космический аппарат, выводимый на орбиту, должен выдерживать все перегрузки, которые возникают в процессе полета. Для того чтобы выдержать все нагрузки, космический аппарат должен быть хорошо протестирован и проанализирован при разработке. Так, одним из методов анализа является прочностной анализ корпуса малого космического аппарата.

Спроектированный корпус, рассматриваемого в статье МКА, является унифицированной малогабаритной космической платформой, которая предназначена для дистанционного наблюдения за поверхностью земли. Корпус представляет собой форму куба и имеет геометрические размеры 1200×1200×1000 мм. Несущая конструкция имеет датчики угловых скоростей, привод солнечных батарей, антенны командно-измерительной системы. Вес аппарата составляет 40 кг. Несущая конструкция имеет ряд технологических отверстий. Новизна данной работы заключается в том, что была разработана наиболее эффективная устойчивая к деформациям модель.

Внешний вид корпуса представлен на рисунке 1.

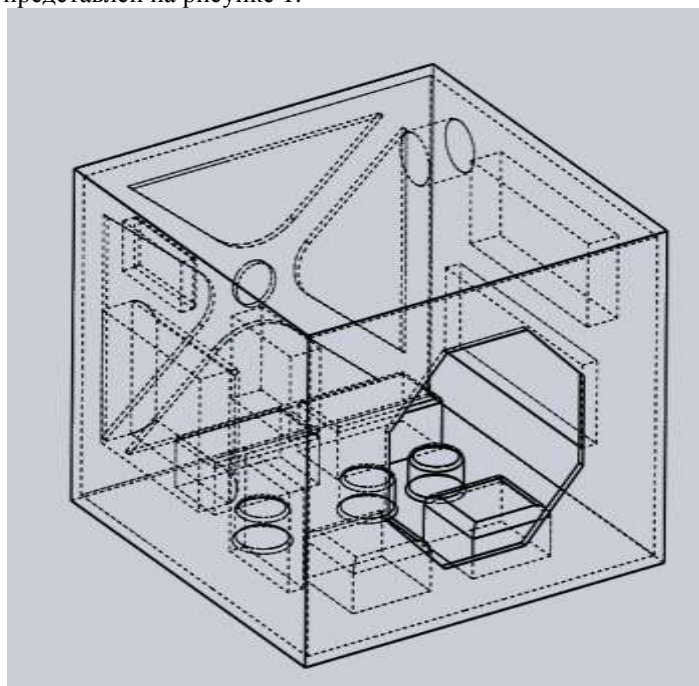

Рис. 1. Несущая конструкция МКА

Для решения поставленной задачи анализа напряженно-деформированного состояния конструкции был использован метод конечных элементов. Построенная в основном на данном методе в программе Solid Works конечно-элементная модель МКА дает возможность выявить наиболее нагруженные области и опасные сечения. Сетка расположена на твердом теле. Конечными элементами данной модели являются плоские треугольные элементы. В модели расположены 29808 элементов и 58656 узлов. Отметим гексагональный тип разбиения сетки; сгущение сетки находится в местах контактов объектов и конструктивных отверстий [2].

После указания фиксированной геометрии необходимо приложить нагрузки, действующие на стенки несущей конструкции. Для вычисления нагрузок была использована таблица перегрузок, которые действуют на несущую конструкцию во время полета [3].

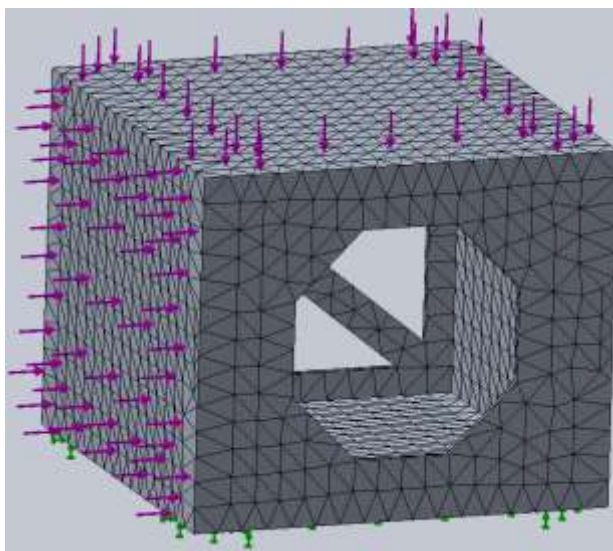

Рис. 2. Конечно-элементная модель МКА

Рассмотрим напряженно – деформированное состояние конструкции для расчетного случая на старте ракеты-носителя с исследуемым МКА на борту. С учетом массы аппарата на конструкцию действуют следующие нагрузки: продольная 832 Н, поперечная 1560 Н. Причем, действие поперечной нагрузки рассмотрим на менее прочную грань - грань 1. Результаты расчетов при действии поперечной нагрузки на грани 2, 3, 4 показаны ниже.

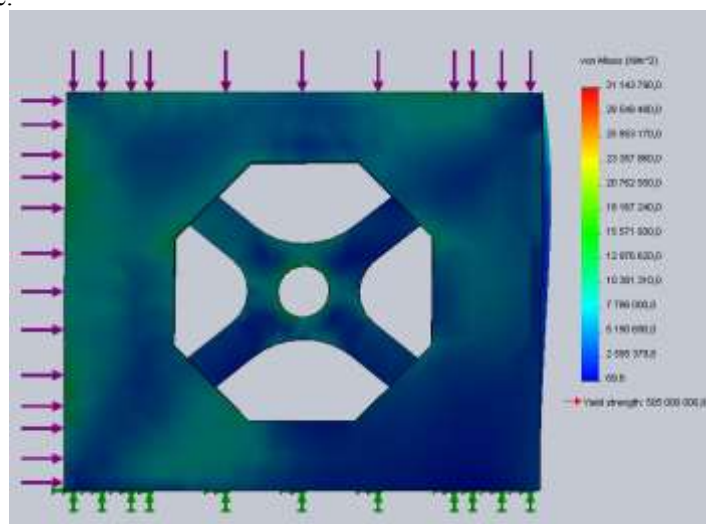

Рис. 3. Диаграмма напряжений (вид спереди)

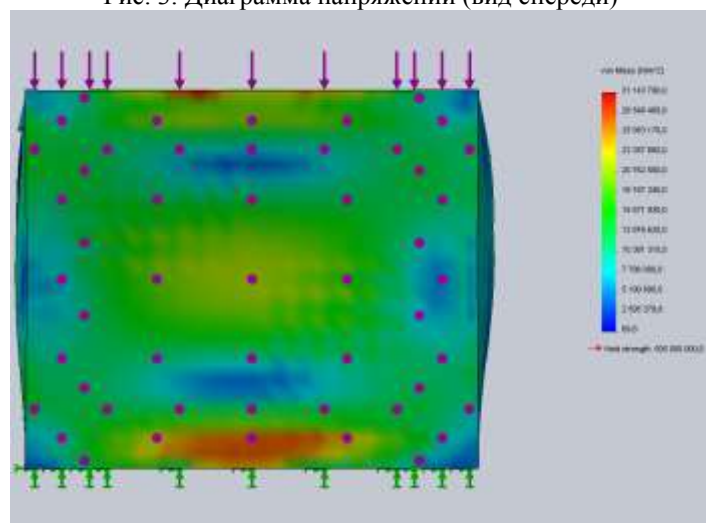

Рис. 4. Диаграмма напряжений (вид справа)

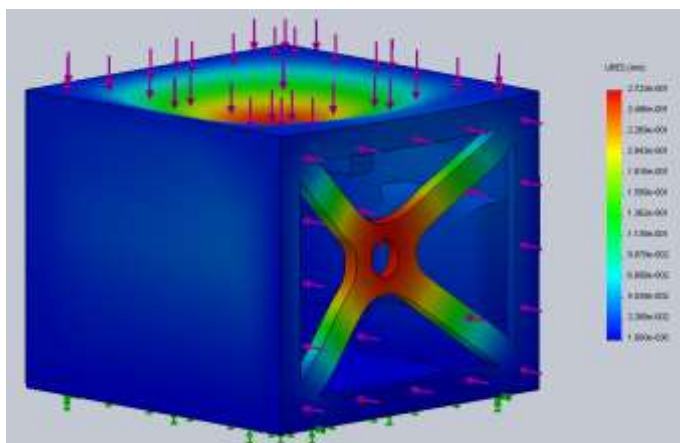

Рис. 5. Диаграмма перемещений (вид сзади)

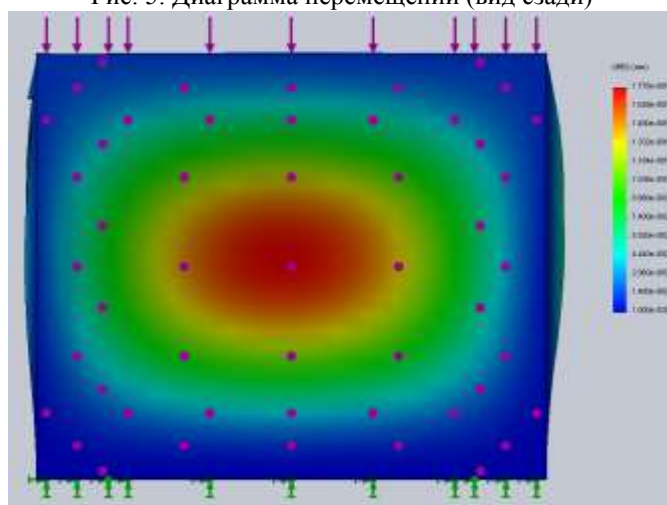

Рис. 6. Диаграмма перемещений (вид сверху)

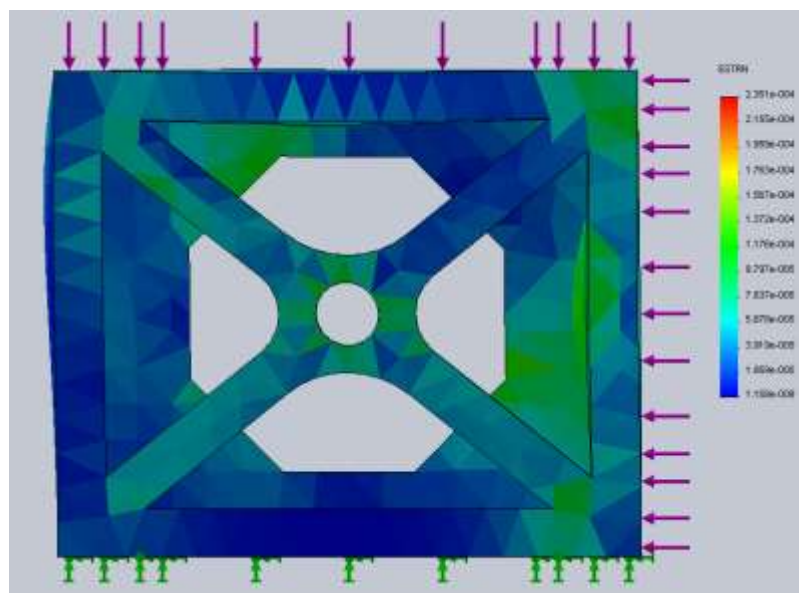

Рис. 7. Диаграмма деформации (вид сзади)

Исходя из итоговых результатов, получено, что в данном случае нагружения конструкция имеет следующие показатели: максимально напряжение в конструкции составляет 31 МПа, минимальное – 2,5 МПа, максимальное перемещение – 0,17мм, максимальная деформация имеет значение $2.3 \cdot 10^{-4}$ мм.

Анализ результатов моделирования показал, что элементы несущей конструкции проектируемого корпуса космического аппарата обладают достаточной прочностью, чтобы выдержать нагрузки, действующие на корпус

во время взлета. Следовательно, геометрические параметры конструкции на этапе проектирования заданы верно.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Левантовский В.И. Механика космического полета в элементарном изложении. – М.: Наука, 1980. – С.23-27.
2. Галлагер Р. Метод конечных элементов. Основы: Пер. с англ. – М.: Мир, 1984 – С. 26-39.
3. Васильев Л.А. Определение давления на космические летательные аппараты. – М.: Машиностроение, 1985. – С.15-19.
4. Алямовский А. А., Собачкин А.А., Одинцов Е.В., Харитонович А.Н., Пономарев Н.Б. SolidWorks. Компьютерное моделирование в инженерной практике. – СПб.: БХВ-Петербург, 2005. – С. 13-18.
5. Фиалко С. Ю. Прямые методы решения систем линейных уравнений в современных МКЭ – комплексах. – М.: СКАД СОФТ, 2009. – С.39-41.

*Саяжан Сержанқызы, Назира Нуrolла, Джангирхан Джусумамхамбетов
(Атырау, Казахстан)*

ЖАРТЫЛАЙ ӨТКІЗГІШТЕРДЕГІ ӨЛШЕМДІ КВАНТТАУ ӘСЕРІ

Металл сульфидтері негізіндегі жартылайөткізгішті қосылыстардың қазіргі заманғы техниканың әр түрлі саласында алатын орны ерекше. Бұл осындай қосылыстардың электрлік, фотоэлектрлік және оптикалық қасиеттерінің әр алуандылығымен байланысты. Кадмий сульфидін бірнеше жылдар аралығында сары пигмент ретінде қолданып келеді. Өндірісте қолдану үшін кадмийді іздестіру нәтижесінде, оның тек жалғыз қосылыста, яғни сульфид түрінде болатындығы анықталды. XX-ғасырдың екінші жартысында байқалған, кадмий сульфидінің жартылайөткізгіштік қасиеттері әрі қарай бірнеше зерттеулерді талап етті. Кадмий сульфиді спектрдің көрінетін және жақын инфрақызыл аймақтарында фотолюминесценттік қасиетке ие бола алады. Фотосезімтал материал болып табылатындықтан, оптоэлектроникада кадмий сульфидінің фотолюминесценттік және де фотоэлектрлік қасиеттерін қолдану қызығушылық танытып отыр.

Жартылайөткізгіш кристаллдардың өлшемін бір, екі немесе үш реттік өлшеу кезінде нанометрлерге дейін кеміткен кезде, олардың электрондық құрылысы және, сонымен қоса, материалдың құрылымы өзгеріске ұшырайды. Жартылайөткізгішті нанобөлшектердегі электронды деңгейлердің дискреттілігі, оларды «жасанды атомдар» ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Өткен ғасырдың 80-жылдарында Кеңес үкіметінің ғалымдары кадмий сульфиді нанобөлшектерінің өлшемдерін кішірейткен кезде олардың жұтылу жолақтарының етінің көкке қарай ығысуы болатынын болжам жасаған, әрі оны дәлелдеген болатын. Бұл басқа да қасиеттерімен қоса, люминесценция қасиетін басқаруға толықтай мүмкіндік жасайды. Дегенмен, өлшемдерін өзгерту барысындағы электрондық, магниттік, оптикалық және басқа қасиеттерінің өзгерісі екі фактордың әсер етуіне байланысты болып табылады: өлшемді шектеу және көлемге қатысты беттік үлестің артуы.

Өлшемнен, құрылымынан, беттік деңгейінен анағұрлым қиын тәуелділігі ретінде кадмий сульфидінің нанобөлшектерінің люминесценциялық қасиеттерінің алатын орны ерекше.

Қазіргі уақытта, мөлшерлері нанометрлер тәртібінің қатарындағы жартылайөткізгіштер физикасының қарыштап дамуы байқалып отыр. Жартылайөткізгішті наномөлшерлі бөлшектер молекулалық құрылым мен қатты дене арасындағы өтпелі аймақта орналасқан. Жартылайөткізгішті нанокристаллдардың оптикалық, электрондық және каталикалық қасиеттері макрокристалды денелерден едәуір ерекшелінеді және бөлшектердің өлшеміне байланысты (өлшемді кванттау әсері). Мұндай жартылайөткізгіштер, бөлшектерінің мөлшерін өзгерте отырып, олардың оптикалық, электрлік және құрылымдық қасиеттерін басқаруға мүмкіндік береді. Оптикалық қасиеттерінің ең қатты өзгерісі, нанокристаллдардың көлемі негізгі экситонның диаметрінен кішкентай болғанда байқалады.

Нүктелік транзисторлар жағдайында, бұл қолданылыс жоғары квантталған режимдегі жартылайөткізгіштердің электронды деңгейлерінің дискреттілігіне негізделген.

Бүгінгі таңда, үлгілердің сапасы анағұрлым жақсарып келеді, енді қателігі 5%-дан кем болмайтын, 2-5-тен 50нм-ге дейінгі аралықтағы кез келген диаметрлі нанокристал даярлауға мүмкіндік бар.

Жартылайөткізгіштер физикасының бұл саласының мұншалықты тез дамуына байланысты жартылайөткізгішті нанокристаллдардың қасиеттерін оқып-үйрену қажеттілігі туындайды. Ең өзекті мәселе болып, сақталу үрдістері кезіндегі нанокристаллдардың оптикалық әрі люминесценттік қасиеттерінің тұрақтылығы болып табылады.

Кейінгі жылдары жартылайөткізгіштердің бөлшектері бар, диэлектрлік матрица білдіретін оптикалық жүйелердің құрылымы зерттелетін эксперименттер [1-3, 4-9] пайда болды. Осы жүйелердің технологиясы мынадай: барынша дәлдікпен алынған жартылайөткізгішті бөлшектерді шартәріздес деп санауға болады, әрі олардың радиустарының дисперсиясы салыстырмалы түрде мардымсыз. Ең маңыздысы, бұл технология жартылайөткізгіштердің орташа радиусы үздіксіз өзгеріп отыратын жүйелерді алуға мүмкіндік береді.

Сондықтан шар радиустарына тәуелді жүйенің оптикалық қасиеттерін зерттеу, жартылайөткізгіштер параметрлерін оқып-үйренудегі, белгілі бір дәрежеде магнитооптикалыққа ұқсас, қуатты әдіс болып табылады.

Жартылайөткізгіштік шарында, осы шар радиустарына байланысты, оптикалық сызықтардың сырғуына алып келетін, электронды және саңылаулы жағдайлардың өлшемді квантталуы байқалады [1-3]. Ғалымдар бұл құбылыстың теориялық сипаттамасын, стандартты зоналық сұлбаны қолданатын, қарапайым модель шеңберінде ұсынады. Электрондар мен саңылаулардың зоналары, массалары m_e, m_h , сәйкесінше $m_e \ll m_h$ болатын параболалық формаға ие болады деген болжам бар. Олай болса, өлшемді квантталу үш ұзындықтардың қатынастыры арқылы анықталады: a, a_e, a_h , мұндағы $a_e > a_h$; a – шар радиусы, a_e, a_h – диэлектрлік өтімділіктері ϵ болатын, жартылайөткізгіштердегі электрондар мен саңылаулардың бор радиустары. Бұл болжамды теорияның негізі, тиімді масса әдісіне жақындатылып салынған, яғни, ұзындықтар, тұрақты тормен салыстырғанда анағұрлым үлкен деген болжам бойынша. Электрондар мен саңылаулардың толқындық функциясы шексіз жоғары потенциалдық қабырғаға сәйкес келетін, шардың бетінде нольге тең деп есептелінеді.

$a \gg a_h$ болғандағы, күшті өлшемді кванттау жағдайын қарастырып көрейік. Электрондар мен саңылаулардың өлшемді квантталу деңгейлерінің арақашықтығы $\hbar^2/(m_e a^2)$ және $\hbar^2/(m_h a^2)$ ретті.

Зонааралық жұтылу кезінде дискреттік сызықтардың сериясы байқалуы қажет. Жұтылу шегі болып мына шама есептелінеді:

$$h\omega_{01} = E_g + \frac{\hbar^2 \pi^2}{2\mu a^2} \quad (1.1)$$

мұндағы E_g - тыйым салынған зонаның ені; $\mu = \frac{m_e m_h}{m_e + m_h}$ - келтірілген масса.

Өлшем бойынша шар дисперсияларының есебі жұтылу шегінің мәнін (1.1) келесі мәнге ауысуына алып келеді:

$$h\omega_{01} = E_g + 0.71 \cdot \frac{\hbar^2 \pi^2}{2\mu a^2} \quad (1.2)$$

Осыдан келіп, тыйым салынған зонаның тиімді ені, a шар радиусының кемуіне орай, өсетіндігінің заңдылығы көрінеді, ал басқа да сызықтар мына заң бойынша қысқатолқынды жаққа қарай ығысады:

$$h\omega_{ln} = E_g + \frac{\hbar^2 \pi^2}{2\mu a^2} \phi_{ln}^2 \quad (1.3)$$

мұндағы ϕ_{ln} - Бессель функциясының түбірі.

Егер сызықтардың ені, олардың арақашықтығымен салыстырмалы түрде болса, онда өлшемді квантталу, жұтылудың осцилляциясы тізбегінде пайда болуы тиіс, әрі осцилляция максимумы $1/a^2$ заңдылығы бойынша қысқатолқынды жаққа қарай ығысуы тиіс.

Өлшемді кванттау әсері ең алғаш бақыланған кезеңнен бастап, бұл құбылыстың ғылыми зерттелуі қарқынды дамып келеді. Ғалымдардың кейбір қатары, қазірдің өзінде мынадай материалдардың ықтималды қолданылу аясын көрсетті: күн жасушалары, жарықдиодтары, нүктелік транзисторлар, түсті сүзгілер, бөлшектер өлшемдерін өзгерту арқылы ғана өзгертуге болатын сіңіру жолақтары. Сонымен қатар жаңа топ ретінде- сызықтық емес оптикалық материалдар қарастырылады.

Қорыта кететін болсақ, кадмий сульфиді нанокристалдарының оптикалық жұтылу жолағының шегі және сәйкесінше, тыйым салынған зонаның ені өлшемді квантталу факторымен анықталады. Люминесценция кезіндегі процесстердің табиғатын түсіндіру үшін, көпжылдық зерттеу жұмыстары қажет болды. Қазіргі таңда, бөлшектер өлшемі бақылауына бағытталған аса жұқа синтез көмегімен кадмий сульфидінің кванттық нүктелерінің люминесценттік қасиеттеріне қол жеткізуге болатындығын айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Екимов А.И., Онущенко А.А. Оптические свойства полупроводниковых микрокристаллов // Письма в ЖЭТФ. – 1994. – Т.40, №8. – С.337-340.
2. Ekimov A.I., Efros ALL., Onushchenko A.A. Quantum size effect in semiconductor microcrystals // Solid State Communication. – 1995. – V.56, № 11. – P.921-924.
3. Походенко В.Д., Кучмий С.Я., Коржак А.В., Крюков А.И. Фотохимическое поведение наночастиц сульфида кадмия в присутствии восстановителей // Теоретическая и экспериментальная химия. – 1996. – Т.32, №2. – С.102-106.
4. Jialong Zhao, Kai Dau, Yimin Chen. Temperature dependence of photoluminescence in CdS nanocrystals prepared by sol-gel method // Journal of Luminescence. – 1996. – V.67, №66. – P.332-336.

5. Екимов А.И., Эфрос Ал.Л. Спектроскопические исследования квантового размерного эффекта в полупроводниковых микрокристаллах. // Материалы XII Зимней школы по физике полупроводников. – ФТН, 27 февраля-6 марта 1985 г. – Л.:Б.н. – 1986. – С.65-106.

6. Н.Р.Кулиш, В.П.Кунец, М.П.Лисица. Оптические методы определения параметров нанокристаллов в квазиульмерных полупроводниковых структурах // Украинский физический журнал. – 1996. – Т.41, №11-12. – С.1075-1081.

7. Екимов А.И., Онущенко А.А. Квантовый размерный эффект в оптических спектрах полупроводниковых микрокристаллов. // Физика и техника полупроводников. – 1992. – Т. 1 б, Вып.7. – С. 1215-1223.

8. Клейкий С.В., Кулиш Н.Р., Кунец В.П. и др. Оптические свойства нанокристаллических полупроводников CdS с размерным квантованием // Украинский физический журнал. – 1991. – Т.36, №1. – С. 18-28.

9. Акимов И.А., Денисюк И.Ю., Мешков А.М. Нанокристаллы полупроводников в полимерной матрице – новые оптические среды // Оптика и спектроскопия. – 1992. – Т.72, Вып.4. – С. 1026-1032.

Халим Турдиев, Мунира Ахророва
(Бухоро, Ўзбекистон)

БАЪЗИ ЧИЗИҚЛИ МАХСУС ИНТЕГРАЛ ТЕНГСИЗЛИК ВА УНИНГ ТАДБИҚЛАРИ

Интеграл тенгсизлик ва уни дифференциал тенглама ечимини ўрганишга татбиқ этиш гоёси биринчи бўлиб Гроноулл томонидан 1919 йилда амалга оширилган. Интеграл тенгсизликлар ёрдамида интеграл, дифференциал, интегро-дифференциал, ва хусусий ҳосилали дифференциал тенгламалар ечимларининг мавжудлиги, ягоналиги, турғунлиги ва бошқа кўплаб хоссаларни ўрганишда, аниқ ва тақрибий ечимлари орасидаги фарқни баҳолашда фойдаланиш мумкин.

Бу ишда

$$\frac{dx(t)}{dt} = F(t, x(t)) + \int_{-\infty}^t F(t, s, x(t)) dx$$

кўринишдаги интегро-дифференциал тенглама учун

$$\lim_{t \rightarrow -\infty} x(t) = c$$

шарт бажарилганда унинг ечими мавжудлиги, ягоналиги ҳамда аниқ ва тақрибий ечимлари орасидаги фарқни баҳолаш ҳақидаги теорема исботланади. Шунини таъкидлаб ўтадиган бу ерда олинган натижалар

$$x(t) = f(t) + \int_a^t k(t, s, x(t))$$

тенглама учун [2, 3] ишларда келтирилган.

Теорема-1. Фараз қилайлик $I(-\infty \leq t < t_0)$ оралиқда аниқланган, узлуксиз $u(t) \geq 0$, $\lambda(t) \geq 0$, $P(-\infty \leq t < t_0, -\infty < s \leq t)$ соҳада берилган (аниқланган) узлуксиз $\mu(t, s) \geq 0$ функция ҳамда ўзгармас $\alpha \geq 0, \beta \geq 0$ сонлар учун

$$u(t) \leq \alpha + \beta \int_{-\infty}^t \left[\lambda(s)u(s) + \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau)u(\tau) d\tau \right] ds \quad (1)$$

тенгсизлик ўринли бўлсин, бу ерда

$$\int_{-\infty}^t \lambda(s) ds < \infty, \int_{-\infty}^t \lambda(s) \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) d\tau ds$$

у ҳолда I оралиқда

$$u(t) \leq \alpha \exp \left\{ \beta \int_{-\infty}^t \left[\lambda(s) + \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) d\tau \right] ds \right\} \quad (2)$$

тенгсизлик ҳам ўринли бўлади.

Ушбу

$$\frac{dx}{dt} = F(t, x) + \int_{-\infty}^t F(t, s, x(s)) ds \quad (3)$$

ярим ўқдаги чизикли бўлмаган интегро-дифференциал тенгламани қараймиз. Бу тенгламанинг

$$\lim_{t \rightarrow -\infty} x(t) = c \quad (4)$$

бошланғич шартни қаноатлантирувчи ечимини топиш билан шуғулланамиз.

Аввало (3) – (4) масаланинг ечимини топишни унга эквивалент бўлган интеграл тенгламанинг ечимини топиш масаласига келтирамиз. (3) тенгламанинг (4) шартни қаноатлантирувчи ечими бўлса, у ҳолда

$$\frac{dx(t)}{dt} = F(t, x(t)) + \int_{-\infty}^t F(t, s, x(s)) ds \quad (5)$$

тенглик айниятга ега бўламиз. тенгламанинг ҳар иккала томонини $-\infty$ дан t гача интеграллаб, (4) дан ушбу интеграл тенгламага келамиз:

$$x(t) = c + \int_{-\infty}^t F(s, x(s)) ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s K(s, \tau, x(\tau)) d\tau ds \quad (6)$$

тенглама ечимини кетма-кет яқинлашиш методи орқали топамиз. Ечимга кетма-кет яқинлашишларни қуйидагича қараймиз:

$$\left\{ \begin{array}{l} x_0(t) = c \\ x_1(t) = c + \int_{-\infty}^t F(s, x_0(s)) ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s K(s, \tau, x_0(\tau)) d\tau ds \\ \dots\dots\dots \\ x_n(t) = c + \int_{-\infty}^t F(s, x_{n-1}(s)) ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s K(s, \tau, x_{n-1}(\tau)) d\tau ds \end{array} \right. \quad (7)$$

Теорема 2. Фараз қилайлик,

1) $F(t, x)$ функция а $D = \{(t, x) : -\infty \leq t < t_0, |x| < \infty\}$ соҳада аниқланган ва узлуксиз функция бўлиб, қуйидаги

$$\int_{-\infty}^t |F(s, c)| ds < \infty, \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s |K(s, \tau, c)| d\tau ds < \infty$$

shartlagни бажарсин.

2) $F(t, x)$ va $K(t, s, x)$ функциялар x аргументи бўйича Липшиц шартларини қаноатлантиради:

$$|F(t, x_1) - F(t, x_2)| \leq \lambda(t) |x_1 - x_2|, \quad |K(t, s, x_1) - K(t, s, x_2)| \leq \mu(t, s) |x_1 - x_2|$$

бунда

$$\int_{-\infty}^t \lambda(t) ds < \infty, \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) d\tau ds < \infty$$

деб ҳисоблаймиз. У ҳолда (3) – (4) масала $I(-\infty, t_0)$ ораликда ягона узлуксиз ечимга эга бўлади. Бундан ташқари аниқ ва тақрибий ечимлари орасидаги фарқ қуйидагича баҳоланади:

$$|x(t) - x_n(t)| \leq \frac{a(t_0) b^{n-1}(t_0)}{n!} \exp \left\{ \int_{-\infty}^t \left[\lambda(t) + \int_{-\infty}^s \mu(t, s) d\tau \right] ds \right\}$$

Исбот. Аввало ечимнинг мавжудлигини исботлаймиз. Интеграл тенгламанинг ечимини кетма-кет яқинлашиш методи орқали топамиз. Ечимга кетма-кет яқинлашишларни яқинлашиш кетма-кет қуйидагиларни топамиз:

$$|x_1(t) - x_0(t)| = \left| \int_{-\infty}^t F(s, x_0(s)) ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s K(s, \tau, x_0(\tau)) d\tau ds \right| < \int_{-\infty}^t |F(s, c)| ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s |K(s, \tau, c)| d\tau ds = a(t)$$

$$|x_2(t) - x_1(t)| = \int_{-\infty}^t |F(t, x_1(s)) - F(t, x_0(s))| ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s |K(s, \tau, x_1(\tau)) - K(s, \tau, x_0(\tau))| d\tau ds \leq$$

$$\leq \int_{-\infty}^t \lambda(s) |x_1(s) - x_0(s)| ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) |x_1(s) - x_0(\tau)| d\tau ds \leq$$

$$\leq a(t) \int_{-\infty}^t \lambda(s) \left[1 + \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) d\tau \right] ds = a(t) b(t)$$

бу ерда

$$b(t) = \int_{-\infty}^t \lambda(s) \left[1 + \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) d\tau \right] ds$$

Жараённи n - марта такрорлаш натижасида

$$|x_n(t) - x_{n-1}(t)| \leq a(t) \frac{b^{n-1}(t)}{(n-1)!} \quad (8)$$

тенгсизликни ҳосил қиламиз.

Математик анализ курсидан маълумки $x_0(t), x_1(t), \dots, x_n(t), \dots$ кетма-кетнинг текис яқинлашишини кўрсатиш учун

$$x_0(t) + (x_1(t) - x_0(t)) + \dots + (x_n(t) - x_{n-1}(t)) + \dots \quad (9)$$

қаторнинг текис яқинлашишини кўрсатиш етарли. Биз юқорида (9) қаторнинг ҳар бир ҳади учун (8) кўринишдаги баҳолардан қуйидаги:

$$a(t_0) + a(t_0) \frac{b(t_0)}{1!} + a(t_0) \frac{b^2(t_0)}{2!} + \dots + a(t_0) \frac{b^{n-1}(t_0)}{(n-1)!} + \dots$$

қатор мажорант қатор вазифасини бажаради. Бу қатор яқинлашувчи сонли қатор бўлгани учун (9) қатор

абсолют ва текис яқинлашувчи бўлади (Вейерштрасс аломатига асосан). Демак $\{x_n(t)\}_{n=1}^{\infty}$ кетма-кет ҳам $(-\infty, t_0)$ да текис яқинлашади, яъни

$$\lim_{n \rightarrow \infty} x_n(t) = x(t), \quad t \in (-\infty, t_0), (t_0 \leq \infty)$$

F ва K функцияларнинг ўз аниқланиш соҳаларида узлуксиз функциялар бўлганлиги учун (7) тенгликдан, $\{x_n(t)\}$ функциялар $(-\infty, t_0)$ ораликда узлуксиз функцияларни аниқлайди. Демак $x(t)$ функция ҳам узлуксиздир. Шундай қилиб (6) тенгламанинг узлуксиз ечими мавжудлигини аниқладик. Ҳақиқатдан ҳам $F(t, x)$ ва $K(t, s, x)$ функцияларнинг ўз аниқланиш соҳаларида узлуксиз бўлганликларидан (7) тенгликларнинг n - чисида $n \rightarrow \infty$ да лимитга ўтсак

$$\lim_{n \rightarrow \infty} x_n(t) = x(t)$$

бўлгани учун,

$$x(t) = c + \int_{-\infty}^t F(s, x(s)) ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s K(s, \tau, x(\tau)) d\tau ds$$

тенгликга уга бўлаамиз.

Энди ечимнинг ягоналигини кўрсатамиз. Фараз қилайлик **(6)** тенглама $(-\infty, t_0)$ ораликда $x(t)$ дан бошқа яна бир $y(t)$ ечимга ега бўлсин. У ҳолда

$$x(t) = c + \int_{-\infty}^t F(s, x(s)) ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s K(s, \tau, x(\tau)) d\tau ds$$

ва

$$y(t) = c + \int_{-\infty}^t F(s, x(s)) ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s K(s, \tau, y(\tau)) d\tau ds$$

тенгликлар бажарилади. Куйидаги айирмани қарайлик:

$$|x(t) - y(t)| \leq \int_{-\infty}^t \lambda(s) |x(s) - y(s)| ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) |x(\tau) - y(\tau)| d\tau ds$$

Ихтиёрый ўзгармас $\alpha > 0$ сон учун куйидаги тенгсизлик ҳар доим ўринли:

$$|x(t) - y(t)| \leq \alpha + \int_{-\infty}^t \lambda(s) |x(s) - y(s)| ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) |x(\tau) - y(\tau)| d\tau ds$$

Интеграл тенгсизлик 1 – теоремага кўра :

$$|x(t) - y(t)| \leq \alpha \exp \left\{ \int_{-\infty}^t \left[\lambda(s) + \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) d\tau \right] ds \right\}$$

$\alpha > 0$ ихтиёрый сонлигидан, уни нолга интилтириб куйидаги тенгсизликни ҳосил қиламиз

$$|x(t) - y(t)| \leq 0$$

Бундан эса $|x(t) - y(t)| = 0$ ёки $x(t) = y(t)$ деган хулосага келамиз. демак, **(6)** тенгламанинг ечими ягона экан.

Аниқ ва тақрибий ечимлари орасидаги фарқни баҳолашга киришамиз. **(6)** тенгламанинг Аниқ ечими $x(t)$, тақрибий ечими эса $x_n(t)$ бо`лсин:

$$x(t) = c + \int_{-\infty}^t F(s, x(s)) ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s K(s, \tau, x(\tau)) d\tau ds$$

$$x_n(t) = c + \int_{-\infty}^t F(s, x_{n-1}(s)) ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s K(s, \tau, x_{n-1}(\tau)) d\tau ds$$

Аниқ ечими ва тақрибий ечими айирмасининг модулини қараймиз:

$$|x(t) - x_n(t)| \leq \int_{-\infty}^t \lambda(s) |x(s) - x_{n-1}(s)| ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) |x(\tau) - x_{n-1}(\tau)| d\tau ds$$

ўнг томондаги модуллар остидаги ифодага $x_n(t)$ кўшиб айириб куйидаги тенгсизликни ҳосил қиламиз:

$$\begin{aligned} |x(t) - x_n(t)| &\leq \int_{-\infty}^t \lambda(s) |x(s) - x_n(s)| ds + \int_{-\infty}^t \lambda(s) |x_n(s) - x_{n-1}(s)| ds + \\ &+ \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) |x(\tau) - x_n(\tau)| d\tau ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) |x_n(\tau) - x_{n-1}(\tau)| d\tau ds \end{aligned}$$

тенгсизликдаги $|x_n(\tau) - x_{n-1}(s)|$ айирманинг модулини **(8)** формула ёрдамида баҳолаймиз:

$$|x(t) - x_n(t)| \leq \int_{-\infty}^t \lambda(s) |x(s) - x_n(s)| ds + \int_{-\infty}^t \lambda(s) a(s) \frac{b^{n-1}(s)}{(n-1)!} ds + \\ + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) |x(\tau) - x_n(\tau)| d\tau ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) a(\tau) \frac{b^{n-1}(\tau)}{(n-1)!} d\tau ds$$

ёки

$$|x(t) - x_n(t)| \leq \frac{a(t)}{(n-1)!} \int_{-\infty}^t b^{n-1}(s) \left[\lambda(s) \left(1 + \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) d\tau \right) \right] ds + \\ + \int_{-\infty}^t \lambda(s) |x(s) - x_n(s)| ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) |x(\tau) - x_n(\tau)| d\tau ds$$

Бу ердан куйидагига эга бўламиз:

$$|x(t) - x_n(t)| \leq a(t) \frac{b^n(t)}{(n)!} + \int_{-\infty}^t \lambda(s) |x(s) - x_n(s)| ds + \int_{-\infty}^t \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) |x(\tau) - x_n(\tau)| d\tau ds$$

$a(t) \leq a(t_0)$, $b(t) \leq b(t_0)$, $(t \leq t_0)$ тенгсизликни билган ҳолда охириги тенгсизликдан 1-теоремага кўра.

$$|x(t) - y(t)| \leq \frac{a(t_0) b^n(t_0)}{(n)!} \exp \left\{ \int_{-\infty}^t \left[\lambda(s) + \int_{-\infty}^s \mu(s, \tau) d\tau \right] ds \right\}$$

тенгсизликга эга бўламиз.

Интеграл тенгсизликда олинган бу натижа унинг юкори баҳосидир.

Шундай қилиб теорема тўлиқ исбот қилинди.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мамедов Я.Д., Аширов С. Нелинейные уравнения Вольтерра. – Ашхабод: Ўлим, 1977. – 185 с.
2. Nurimov T. Integral tenglamalar va tengsizliklar. – Toshkent: O'qituvchi, 1985. – 176 b.
3. Нуримов Т., Филатов А.Н., Шарова Л.В. Интегральные неравенства. – Ташкент: Фан, 1990. – 188 с.
4. Мамедов Я.Д. Аширов С. Атдаева С. Теоремы о неравенствах. – Ашхабод: Ўлим, 1980.

*Михайло Юрченко, Наталя Гуляєва
(Одеса, Україна)*

ДЕЯКІ ДОСТАТНІ ОЗНАКИ ІСНУВАННЯ ОБМЕЖЕНИХ РОЗВ'ЯЗКІВ ЗЛІЧЕННИХ СИСТЕМ

Розглянемо зліченну майже трикутну систему квазілінійних диференціальних рівнянь

$$Y' = P(t)Y + X(t, Y) + Q(t), \quad (1)$$

де $t \in J = [T; +\infty[$, $Y = (Y_1, Y_2, \dots)^T \in C^\infty$, $\|Y\| = \sup_{i \in N} \{|Y_i|\}$, $G = \{Y : \|Y\| \leq a\}$, $a \in R_+$,

$P(t)$ – нескінченна матриця з елементами $P_{ik}(t) \in C(J) : J \rightarrow C$, $(i, k \in N)$,

$X(t, Y) = (X_1(t, Y), X_2(t, Y), \dots)^T$; $X(t, Y) \in C(J \times G)$; $J \times G \rightarrow C^\infty$;

Нехай для системи (1) виконані наступні умови:

– $|X_i(t, Y) - X_i(t, Z)| \leq L_i(t) \|Y - Z\|$; $(i \in N)$, причому $\exists L(t) : \sup_{i \in N} \{L_i(t)\} = L(t)$,

$L(t), L_i(t) \in C(J) : J \rightarrow R_+$.

Відзначимо, що скінченні майже трикутні скінченні системи диференціальних рівнянь типу (1) були розглянуті в роботі [1].

Нехай $\forall i \in N$ існують величини

$$S_i = \lim_{t \rightarrow \infty} \exp \left\{ \int_T^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt \right\}.$$

Покладемо $\forall i \in N$

$$i \in \begin{cases} I_1, & S_i < +\infty, \\ I_2, & S_i = +\infty. \end{cases}$$

і введемо позначення:

$$A_i = \begin{cases} T, & i \in I_1, \\ \infty, & i \in I_2; \end{cases}$$

$$\lambda_i = \begin{cases} 1, & i \in I_1, \\ -1, & i \in I_2; \end{cases}$$

$$\Psi_i(t) = \sum_{k=1}^{\infty} |p_{ik}(t)| + L_i(t), \quad (i \in N).$$

У статті нас буде цікавити наступне питання: за яких умов у системи (1) існують - обмежені частинні розв'язки,

- розв'язки, які прямують до нуля при $t \rightarrow +\infty$?

Перейдемо від системи (1) до системи інтегральних рівнянь.

$$y_i(t) = e^{\int_T^t p_{ii}(\tau) d\tau} \left[y_i(T) + \int_T^t (q_i(\tau) + \sum_{k=i+1}^{\infty} p_{ik}(\tau) y_k(\tau) + X_i(\tau, Y(\tau)) + \sum_{k=1}^{i-1} p_{ik}(\tau) y_k(\tau)) e^{-\int_T^{\tau} p_{ii}(t) dt} d\tau \right]. \quad (2)$$

Нехай $y_i(t)$ - деякий обмежений розв'язок системи (2). Очевидно, що для усіх $i \in I_2$ вирази в квадратних дужках повинні бути збіжні до нуля. Отже для таких $i \in I_2$ маємо

$$y_i(T) = - \int_T^{\infty} (q_i(\tau) + \sum_{k=i+1}^{\infty} p_{ik}(\tau) y_k(\tau) + X_i(\tau, Y(\tau)) + \sum_{k=1}^{i-1} p_{ik}(\tau) y_k(\tau)) e^{-\int_T^{\tau} p_{ii}(t) dt} d\tau.$$

Замінюючи в системі (2) $y_i(T)$ їх новими виразами, одержимо систему

$$y_i(t) = e^{\int_T^t p_{ii}(\tau) d\tau} \left[y_i^0 + \int_{A_i}^t (q_i(\tau) + \sum_{k=i+1}^{\infty} p_{ik}(\tau) y_k(\tau) + X_i(\tau, Y(\tau)) + \sum_{k=1}^{i-1} p_{ik}(\tau) y_k(\tau)) e^{-\int_T^{\tau} p_{ii}(t) dt} d\tau \right].$$

$$y_i^0 = \begin{cases} y_i(T), & i \in I_1, \\ 0, & i \in I_2. \end{cases}$$

Для знаходження обмежених на J розв'язків застосуємо спеціальний метод послідовних наближень. Нехай Y_{s-1} та Y_s відповідні наближення. Визначимо s -те наближення з системи

$$y_{is}(t) = y_i^0 e^{\int_T^t p_{ii}(\tau) d\tau} + \int_{A_i}^t q_i(\tau) e^{\int_{\tau}^t p_{ii}(t) dt} d\tau + \int_{A_i}^t \sum_{k=1}^{i-1} p_{ik}(\tau) y_{k,s}(\tau) e^{\int_{\tau}^t p_{ii}(t) dt} d\tau + \int_{A_i}^t X_i(\tau, Y_{s-1}(\tau)) e^{\int_{\tau}^t p_{ii}(t) dt} d\tau + \int_{A_i}^t \sum_{k=i+1}^{\infty} p_{ik}(\tau) y_{k,s-1}(\tau) e^{\int_{\tau}^t p_{ii}(t) dt} d\tau. \quad (3)$$

Дослідимо, за яких умов усі наступні наближення будуть обмежені за нормою одією константою. Для цього припустимо, що

$$\|Y_{s-1}(t)\| \leq \varepsilon_0, \quad \varepsilon_0 \in (0; a) \quad (4)$$

і будемо вимагати, щоб вони мали місце для s - того наближення. Очевидно, при виконанні (4) функції $Y_{is}(t)$ будуть мажоруватися функціями $\xi_i(t, T, \varepsilon_0)$, які послідовно визначаються з рівнянь

$$\xi_i(t, T, \varepsilon_0) = (|y_i^0| e^{\int_T^t \operatorname{Re} p_{ii}(\tau) d\tau} + \lambda_i \int_{A_i}^t |q_i(\tau)| e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt} d\tau + \lambda_i \int_{A_i}^t \sum_{k=1}^{i-1} |p_{ik}(\tau)| \xi_k(\tau, T, \varepsilon_0) e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt} d\tau +$$

$$+\varepsilon_0 \lambda_i \int_{A_i}^t \psi_i(\tau) e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt} d\tau. \quad (5)$$

Нерівності (4) будуть наперед виконані для s - того наближення, якщо вони мають місце для $\xi_i(t, T, \varepsilon_0)$.
Запишемо нерівність

$$\xi_i(t, T, \varepsilon_0) \leq \varepsilon_0 \quad (6)$$

і знайдемо константу ε_0 . Примітимо, що $\xi_i(t, T, \varepsilon_0)$ лінійні відносно ε_0 і представимо (5) у вигляді

$$\xi_i(t, T, \varepsilon_0) = A_i(t, T) + \varepsilon_0 B_i(t, T).$$

Очевидно

$$A_i(t, T) = |y_i^0| e^{\int_{A_i}^t \operatorname{Re} p_{ii} dt} + \lambda_i \int_{A_i}^t |q_i(\tau)| e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt} d\tau + \lambda_i \int_{A_i}^t \sum_{k=1}^{i-1} |p_{ik}(\tau)| A_k(\tau, T) e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt} d\tau$$

$$B_i(t, T) = \lambda_i \int_{A_i}^t \psi_i(\tau) e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt} d\tau + \lambda_i \int_{A_i}^t \sum_{k=1}^{i-1} |p_{ik}(\tau)| B_k(\tau, T) e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt} d\tau.$$

Константа ε_0 легко знаходиться з нерівності

$$A_i(t, T) + \varepsilon_0 B_i(t, T) \leq \varepsilon_0$$

Якщо $\sup_{t \in J} \{ \|B(T, \tau)\| \} < 1$ та

$$\frac{A_i(t, T)}{1 - B_i(t, T)} \leq a.$$

У якості ε_0 у цьому випадку можна взяти величину

$$\varepsilon_0 = \sup_{i \in N} \sup_{t \in J} \left(\frac{A_i(t, T)}{1 - B_i(t, T)} \right).$$

Після того, як ε_0 знайдено, виникає питання збіжності послідовних наближень, яке вирішується розглядом допоміжних рядів.

Доведено теорему.

Теорема 1. Нехай для функцій $A(t, T), B(t, T)$ виконані умови:

1. $\sup_{t \in J} \{ \|B(T, \tau)\| \} = m < 1$
2. $\sup_{t \in J} \sup_{i \in N} \left(\frac{A_i(t, T)}{1 - B_i(t, T)} \right) \leq a.$

Тоді система (1) має хоча б один обмежений частинний розв'язок.

Теорема 2. Нехай система (1) задовольняє умовам теореми 1, крім того рівняння (3) мають наступну властивість: функції $\|Y_s(t)\|$ прагнуть до нуля при $t \rightarrow \infty$, коли прагнуть до нуля функції $\|Y_{s-1}(t)\|$. Тоді система (1) має хоча б один частинний розв'язок з умовою $\lim_{t \rightarrow \infty} \|Y(t)\| = 0$.

Доведення очевидне.

Теорема 3. Нехай система (1) задовольняє умовам теореми 1, крім того функції

$$\sup_{i \in N} |y_i^0| e^{\int_{A_i}^t \operatorname{Re} p_{ii} dt}$$

$$\sup_{i \in N} \lambda_i \int_{A_i}^t |q_i(\tau)| e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt} d\tau$$

$$\sup_{i \in N} \lambda_i \int_{A_i}^t \sum_{k=1}^{i-1} |p_{ik}(\tau)| e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt} d\tau$$

$$\sup_{i \in N} \lambda_i \int_{A_i}^t \psi_i(\tau) e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt} d\tau$$

Прагнуть до нуля при $t \rightarrow \infty$. Тоді система (1) має хоча б один частинний розв'язок з умовою $\lim_{t \rightarrow \infty} \|Y(t)\| = 0$.

Доведення очевидне.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Костин А.В. Устойчивость и асимптотика квазилинейных неавтономных дифференциальных систем. – Одесса: ОГУ, 1984.

*Михайло Юрченко
(Одеса, Україна)*

ДЕЯКІ ДОСТАТНІ ОЗНАКИ НЕСТІЙКОСТІ ТРИВІАЛЬНОГО РОЗВ'ЯЗКУ ЗЛІЧЕНИХ СИСТЕМ

Розглянемо зліченну майже трикутну систему квазілінійних диференціальних рівнянь

$$Y' = P(t)Y + X(t, Y), \quad (1)$$

де $t \in J = [T; +\infty[$,

$$Y = (Y_1, Y_2, \dots) \in C^\infty,$$

$$\|Y\| = \sup_{i \in N} \{ |Y_i| \},$$

$$G = \{ Y : \|Y\| \leq a \}, \quad a \in R_+,$$

$P(t)$ – нескінченна матриця з елементами $P_{ik}(t) \in C(J) : J \rightarrow C, (i, k \in N)$,

$$X(t, Y) = (X_1(t, Y), X_2(t, Y), \dots)^T; \quad X(t, Y) \in C(J \times G); \quad J \times G \rightarrow C^\infty; \quad X(t, \bar{0}) = 0.$$

Нехай для системи (1) виконані наступні умови:

– права частина системи (1) неперервна в області $J \times G$;

– ряди вигляду $\sum_{k=1}^{\infty} |P_{ik}(t)| \quad (i \in N)$ сходяться рівномірно в J й існує $\|P(t)\| = \sup_{i \in N} \left\{ \sum_{k=1}^{\infty} |P_{ik}(t)| \right\} \leq A(t)$, де

$$A(t) \in C(J) : J \rightarrow R_+;$$

– $|X_i(t, Y) - X_i(t, Z)| \leq L_i(t) \|Y - Z\|; \quad (i \in N)$, причому $\exists L(t) : \sup_{i \in N} \{ L_i(t) \} = L(t)$,

$$L(t), L_i(t) \in C(J) : J \rightarrow R_+.$$

За даних умов виконана оцінка

$$\|X(t, Y) - X(t, Z)\| \leq L(t) \|Y - Z\|$$

і виконані умови локальної теореми існування [1].

Відзначимо, що скінченні майже трикутні системи диференціальних рівнянь типу (1) були розглянуті в роботі [2].

Нехай $\forall i \in N$ існують величини

$$S_i = \lim_{t \rightarrow \infty} \exp \left\{ \int_T^t \operatorname{Re} p_{ii}(t) dt \right\}.$$

Покладемо $\forall i \in N$

$$i \in \begin{cases} I_1, & S_i < +\infty, \\ I_2, & S_i = +\infty. \end{cases}$$

і введемо позначення:

$$A_i = \begin{cases} T, & i \in I_1, \\ \infty, & i \in I_2; \end{cases} \quad \lambda_i = \begin{cases} 1, & i \in I_1, \\ -1, & i \in I_2; \end{cases}$$

$$\Psi_i(t) = \sum_{k=1}^{\infty} |p_{ik}(t)| + L_i(t), \quad (i \in N).$$

У роботах [3-4] була доведена наступна теорема:

Теорема. Для того, щоб тривіальний розв'язок системи диференціальних рівнянь (1) був нестійким достатньо виконання наступних умов:

- $I_2 \neq \emptyset$;
- функції $\sigma_i^*(t)$, які послідовно визначаються за формулами

$$\sigma_i^*(t) = \lambda_i \int_{A_i, k=1}^{i-1} |P_{ik}(\tau)| \sigma_k^*(\tau) e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} P_{ii} dt} d\tau + \lambda_i \int_{A_i} \psi_i(\tau) e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} P_{ii} dt} d\tau, \quad (i \in N),$$

задовольняють $\forall t \in J$ оцінці вигляду

$$\sup_{t \in J} \|\sigma^*(t)\| = m < 1.$$

Укажемо декілька достатніх ознак нестійкості тривіального розв'язку системи (1), що безпосередньо випливають із цієї теореми.

Уведемо позначення:

$$R = \sup_{i \in N} \sup_{t \in I} \left\{ \lambda_i \int_{A_i} \psi_i(t) e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} P_{ii} dt} d\tau \right\};$$

$$R^* = \sup_{i \in N} \sup_{t \in I} \left\{ \frac{\psi_i(t)}{|\operatorname{Re} P_{ii}(t)|} \right\};$$

$$b = \sup_{i \in N} \sup_{t \in I} \left\{ \lambda_i \int_{A_i, k=1}^{i-1} |P_{ik}(\tau)| e^{\int_{\tau}^t \operatorname{Re} P_{ii} dt} d\tau \right\};$$

$$b^* = \sup_{i \in N} \sup_{t \in I} \left\{ \frac{\sum_{k=1}^{i-1} |P_{ik}(t)|}{|\operatorname{Re} P_{ii}(t)|} \right\},$$

Припускаючи, що всі розглянуті величини мають сенс.

Справедливі наступні теореми:

Теорема 1. Нехай виконані умови:

1. $I_2 \neq \emptyset$,
2. $b < 1$,
3. $\frac{R}{1-b} < 1$.

Тоді тривіальний розв'язок системи (1) нестійкий.

Теорема 2. Нехай виконані умови:

1. $\operatorname{Re} P_{ii} < 0, \int_{\tau}^{\infty} \operatorname{Re} P_{ii}(t) dt = -\infty; (i \in I_1)$
2. $I_2 \neq \emptyset, \operatorname{Re} P_{ii} > 0, \int_{\tau}^{\infty} \operatorname{Re} P_{ii}(t) dt = +\infty, (i \in I_2);$
3. $b^* < 1;$
4. $\frac{R^*}{1-b^*} < 1.$

Тоді тривіальний розв'язок системи (1) нестійкий.

Існує цілий ряд випадків, коли теореми 1 й 2 безпосередньо не дозволяють установити нестійкість тривіального розв'язку. У таких випадках часто корисно зробити в системі попередню заміну змінних вигляду

$$Y = Z e^{\int_{\tau}^t \omega(t) dt}, \text{ де } \int_{\tau}^{\infty} \omega(t) dt = +\infty, \mu \in (0; 1).$$

Ясно, що якщо система відносно Z буде нестійка, то такою же властивістю буде володіти й висхідна система. Це безпосередньо випливає з умови

$$\lim_{t \rightarrow \infty} e^{\int_0^t \omega(t) dt} = +\infty.$$

Припустимо надалі, що $I_2 \neq \emptyset$, причому серед діагональних елементів матриці $P(t)$ є тільки елементи з $\operatorname{Re} P_{ii}(t) \leq 0$ і $\operatorname{Re} P_{ii}(t) > 0$. Позначимо

$$r_i = \sup_{t \in J} \left\{ \frac{\sum_{k=1}^{i-1} |P_{ik}(t)|}{|\operatorname{Re} P_{ii}(t)|} \right\},$$

і покладемо

$$I_2^* = \left\{ i \in I_2 \mid \sup_i \{r_i\} < 1 \right\},$$

$$I_3 = \{i \mid \operatorname{Re} P_{ii}(t) > 0\},$$

$$I_4 = \{i \mid \operatorname{Re} P_{ii}(t) \leq 0\},$$

$$\omega(t) = \inf_{i \in I_2^*} \{ \operatorname{Re} P_{ii}(t) \},$$

$$\eta_1 = \sup_{i \in I_2^*} \sup_{t \in J} \left\{ \frac{\sum_{k=1}^{i-1} |P_{ik}(t)|}{|\operatorname{Re} P_{ii}(t)|} \right\},$$

$$\eta_2 = \sup_{i \in (N \setminus I_2^*) \cap I_3} \sup_{t \in J} \left\{ \frac{\sum_{k=1}^{i-1} |P_{ik}(t)|}{\omega(t)} \right\},$$

$$\gamma = \sup_{i \in (N \setminus I_2^*) \cap I_3} \sup_{t \in J} \left\{ \frac{\operatorname{Re} P_{ii}(t)}{\omega(t)} \right\},$$

$$\mu = \frac{\eta_1 \gamma + \eta_2}{\eta_1 + \eta_2},$$

$$\eta_3 = \sup_{i \in I_1 \cap I_4} \sup_{t \in J} \left\{ \frac{\sum_{k=1}^{i-1} |P_{ik}(t)|}{|\operatorname{Re} P_{ii}(t) + \mu \omega(t)|} \right\},$$

$$R^* = \sup_{i \in N} \sup_{t \in J} \left\{ \frac{\psi_i(t)}{|\operatorname{Re} P_{ii}(t) + \mu \omega(t)|} \right\},$$

Припускаючи, що всі вищевказані величини мають сенс.

Теорема 3. Для того, щоб тривіальний розв'язок системи (1) був нестійким, достатньо виконання наступних умов:

1. $I_2^* \neq \emptyset$,
2. $\int_0^{\infty} \omega(t) dt = +\infty$,
3. $\eta_1 + \eta_2 < 1 - \gamma$,

4. $\gamma < \mu, \eta_3 < 1,$

5. $R^* < \min \left\{ 1 - \frac{\eta_1 + \eta_2}{1 - \gamma}; 1 - \eta_3 \right\}.$

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тихонов А.Н. О бесконечной системе дифференциальных уравнений // Мат. сб. – 1934. – Т. 41, вып. 4. – С. 551 – 560.
2. Костин А.В. Устойчивость и асимптотика квазилинейных неавтономных дифференциальных систем. – Одесса: ОГУ, 1984.
3. Юрченко М.А. Неустойчивость тривиального решения некоторых классов счетных систем дифференциальных уравнений // Труды Одесского политехнического университета. – 2000. – Вып. 2(11). – С.187-189.
4. Юрченко М.А. Признаки устойчивости и неустойчивости тривиального решения счетных систем дифференциальных уравнений // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015. – Вип. 4. – С.67-72.

СЕКЦИЯ: ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

*Александра Вертинорох
(Бердянск, Украина)*

СИЛОВАЯ ПОДГОТОВКА СПОРТСМЕНОВ 7-9 ЛЕТ ПО СПОРТИВНОЙ АЭРОБИКЕ

Силовая подготовка спортсменов, занимающихся спортивной аэробикой, на начальном этапе подготовки в первую очередь направлена на укрепление опорно-двигательного аппарата. Если в процессе подготовки юных спортсменов, занимающихся аэробной гимнастикой, не учитывать анатомо-физиологических особенностей растущего организма, и границ наиболее благоприятных (сенситивных) периодов в формировании двигательных функций, то это будет не только препятствовать своевременному достижению высоких спортивных достижений, но и может нанести ущерб здоровью, привести к отклонениям в процессе роста и развития его организма. Поэтому подходить к занятиям нужно творчески, искать такие пути и методы, которые позволяли бы при наименьшей затрате времени развивать силовые качества юных спортсменов в соответствии с их возрастными и индивидуальными особенностями. В конечном итоге, это поможет не только быстрее овладеть изучаемыми упражнениями, но и благотворно влиять на здоровье занимающихся, существенно улучшить качественные показатели отдельных силовых способностей. Таким образом, актуальность работы обусловлена противоречием между объективной необходимостью развития силовой подготовки в спортивной аэробике и недостаточной разработанностью методики в этом направлении.

Силовая подготовка спортсменов, занимающихся аэробной гимнастикой, будет наиболее успешной, если: - учитывать возрастные особенности спортсменов; - применять специально подобранные средства и методы; - систематически осуществлять контроль развития силовых способностей. Практическая значимость работы состоит в том, что разработанное содержание методики развития силовых способностей спортсменов 9 лет, занимающихся, может быть использовано тренерами спортивных школ и учителями физической культуры.

Важнейшими показателями соматического благополучия человека является его физическое развитие и физическая работоспособность. Физическое развитие, по мнению И.А. Аршавского (1979), – один из показателей, имеющих государственное значение, т.к. ему надлежит характеризовать состояние здоровья отдельных групп населения или населения страны в целом.

Применительно к организму ребенка физическое развитие означает совокупность морфологических и функциональных свойств организма, характеризующих процесс его роста и созревания.

Ребенку в различные периоды жизни свойственны определенные анатомо-физиологические особенности, совокупность которых накладывает отпечаток на реактивные свойства сопротивляемость организма. Ребенок 6-10 лет – это не уменьшенная копия взрослого человека. Это возраст, когда проходит очередной период глубоких качественных изменений всех систем организма, его совершенствование. Поэтому не допустим перенос средств, методов, приемов, которые учитель использует в среднем и старшем звене. Вместе с тем, младший школьный возраст наиболее благоприятен для формирования у детей практически всех физических качеств и координационных способностей, реализуемых в двигательной активности.

Одной из задач учителя физической культуры на уроке должно быть обеспечение правильного формирования скелета. При этом надо помнить о том, что нарастание силы мышц-сгибателей, при их постоянном тоническом напряжении опережает развитие мышц-разгибателей. Необходимо подбирать упражнения, направленные на укрепление мышц-разгибателей.

В младшем школьном возрасте происходит нарастание мышечной массы, увеличивается мышечная сила. Более интенсивно развиваются крупные группы мышц. Дети способны к движению с большой амплитудой. Здесь используются упражнения на воспитание качества силы, связанные с преодолением массы своего тела (лазание, перелазание) в наклонном и вертикальном положениях. Мышцы у детей этого возраста имеют тонкие волокна, бедны белками и жирами, содержат много воды, поэтому развивать их надо постепенно и разносторонне. Следует избегать больших по объему и, особенно, по интенсивности нагрузок, так как они приводят к большим энергозатратам, что может повлечь за собой общую задержку роста. Осторожность в дозировке упражнений и их подборе обуславливается также тем, что вегетативная функция движений отстает от развития моторики [3].

В возрасте 7-10 лет начинают формироваться интересы и склонности к определенным видам физической активности, выявляется специфика индивидуальных моторных проявлений, предрасположенность к тем или иным видам спорта. А это создает условия, способствующие успешной физкультурно-спортивной ориентации детей школьного возраста, определению для каждого из них оптимального пути физического совершенствования [2].

Первое возрастное ускорение в развитии собственно-силовых качеств у школьников происходит в младшем школьном возрасте: у девочек – с 7 до 10 лет (40%), у мальчиков – с 9 до 10 (20%).

Сила – это способность человека преодолевать внешнее сопротивление или противостоять ему за счет мышечных усилий (напряжений). Силовые способности – это комплекс различных проявлений человека в определенной двигательной деятельности, в основе которых лежит понятие «сила». Силовые способности

проявляются не сами по себе, а через какую-либо двигательную деятельность. При этом влияние на проявление силовых способностей оказывают разные факторы, вклад которых в каждом конкретном случае меняется в зависимости от конкретных двигательных действий и условий их осуществления, вида силовых способностей, возрастных, половых и индивидуальных особенностей человека. Среди них выделяют: собственно мышечные; центрально-нервные; личностно-психические; биомеханические; биохимические; физиологические факторы, а также различные условия внешней среды, в которых осуществляется двигательная деятельность [2].

Наиболее значительные темпы возрастания относительной силы различных мышечных групп наблюдаются в младшем школьном возрасте, особенно у детей от 9 до 11 лет. Развитие силы в младшем школьном возрасте должно осуществляться в плане укрепления основных мышечных групп. Средствами развития силы должны быть в основном упражнения динамического характера с умеренными нагрузками. Используются преимущественно упражнения с отягощением собственным весом (приседания, прыжки, отжимания в упоре лежа и др.). Для воспитания силы подходят игры, требующие проявления кратковременных скоростно-силовых напряжений («Кто дальше бросит», эстафеты с прыжками в длину).

Выполняя силовые упражнения, дети не должны чувствовать предельного утомления. В этом возрасте необходимо постепенно воспитывать способности к статическим мышечным усилиям, но кратковременным, которые исключают длительную задержку дыхания. Силовые упражнения для девочек по числу повторений могут быть такими же, как и для мальчиков, но по напряжению меньшими [1].

Силовая тренировка с детьми 6-11 лет носит легкий игровой характер. В программу занятий аэробикой включаются самые простые упражнения для различных частей тела с отягощением лишь собственным весом. Для повышения нагрузки при выполнении упражнений на силу, оказания помощи воспитанникам и повышения эмоциональности занятий возможно применять некоторые упражнения кондиционной гимнастики в парах. Следует применять упражнения, где нагрузкой является их собственный вес: отжимания от пола и на брусьях, подтягивания и др. Эти упражнения великолепно развивают верхнюю половину тела [1].

Силовые уроки могут быть направлены на все группы мышц или только на мышцы брюшного пресса и ног. Нагрузка достигается за счет увеличения количества повторений, амплитуды движения.

Последовательность заданий основной части тренировочного занятия должна быть следующей: 1. Необходимо подобрать 8-10 упражнений на различные группы мышц. 2. Для каждого упражнения выбирается отягощение определенного веса, с которым можно работать без явного утомления. 3. Нагружать следует основные мышечные группы. 4. Выполнять последовательно можно не более 2-3 упражнений для одной и той же группы мышц. 5. Отдых между упражнениями должен составлять 1-2 мин. с расслаблением мышц. 6. Между сериями упражнений обязательно нужно использовать упражнения на растягивание. Одной из наиболее популярных форм проведения занятий в спорте является круговая тренировка. Она применяется для решения задач общей, специальной, технической и даже тактической подготовки. Благодаря строгой регламентации занятий и возможности индивидуализировать тренировочный процесс круговые программы идеально подходят для улучшения физической формы детей и подростков. Они позволяют занимающимся выполнять много различных простых упражнений за короткий промежуток времени, сконцентрироваться на решении целевых задач – общего оздоровления и улучшения уровня развития таких физических качеств, как выносливость и сила.

В результате анализа литературных источников, из всего выше сказанного можно сделать вывод – целенаправленная двигательная активность является залогом нормального физического развития. Следует подчеркнуть, как справедливо указывает Е.Г Сайкина(2005г) младший школьный возраст самый благоприятный для формирования практических всех двигательных способностей. В общей системе всестороннего развития человека физическое воспитание ребенка занимает важное место. Формируются двигательные навыки, создается фундамент для воспитания физических качеств. При развитии физических качеств необходимо учитывать, что у младших школьников показатели силовых способностей невелики, к 11 годам они существенно возрастают, далее продолжают увеличиваться, но неравномерно. В младшем школьном возрасте (интенсивный рост тела) применение упражнений, способствующих наращиванию мышечной массы малоэффективны и поэтому нецелесообразны. Не следует форсировать собственно силовых способностей в младшем и среднем школьном возрасте. Задача на этих этапах – обеспечить гармоничное развитие всех мышечных групп, содействовать образованию прочного “мышечного корсета”, укрепить дыхательную мускулатуру, развивать мышцы, слабо развивающиеся без выполнения упражнения.

Результаты исследования. С целью тестирования физического качества- силы спортсменов 7-9 лет нами были проведены тесты ОФП.

Анализ данных силовых показателей свидетельствует, что у спортсменов отделения аэробики начальной подготовки средний показатель тестирования « сгибания-разгибания рук в упоре лежа» составляет 7 раз, а этих же спортсменов через год, когда они перешли в группу предыдущей базовой подготовки 13 раз.

Сравнение развития скоростно-силовых показателей, по результатам тестирования. Средний показатель развития данного физического качества тестирование «прыжки с одинарным прокручиванием скакалки» спортсменов по аэробике начальной подготовке 3 г. обучения – 49 раз, а через год составляет 54 раза. Значит, показатель развития скоростно-силовой способности у спортсменов отделения аэробики улучшился, но остался

на том же удовлетворительном уровне, что свидетельствует о том, что данное физическое качество не является фундаментальным для данного уровня специализации спортсменок и данного вида спорта.

Тестирование «Пресс удержание ног в висе на перекладине не ниже 90 градусов» составляет 7с, а через год 12 с. То есть развитие силового физического качества у спортсменок стал лучше и поднялся с удовлетворительного уровня к высокому, что свидетельствует о том, что тренировки по спортивной аэробике зависят от развития данной физической качества.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Аэробика. Теория и методика проведения занятий: учеб. пособие / под общ. ред. Е.Б. Мякинченко, М.П.Шестакова. – М.: ТВТ Дивизион, 2006. – 303 с.
2. Виленская Т.Е. Физическое воспитание детей младшего школьного возраста. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 256 с.
3. Гончарова Ю.А. Возрастная анатомия, физиология и гигиена. Учебное пособие. – Воронеж: 2008. – 87 с.

*Сергій Городинський
(Чернівці, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ОЗДОРОВЧОЇ ХОДЬБИ ТА БІГУ ЯК НАЙПОШИРЕНІШИХ ЗАСОБІВ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ

Мала рухливість, нераціональне харчування, емоційні перевантаження сучасної людини гостро порушили питання про якість і обсяг здоров'я. Обмеження фізичної активності призводить до зниження якості здоров'я, що розуміється як здатність адаптації до мінливих умов існування людини. "Ніщо так не виснажує і не руйнує організм людини, – писав ще до нашої ери філософ Аристотель, – як тривала фізична бездіяльність." Рухова активність людини, фізичні вправи є незамінними засобами профілактики захворювань, важливими факторами зміцнення здоров'я людини і підтримки його працездатності.

Еквівалента активної фізичної діяльності для збереження і зміцнення здоров'я немає. Ніякі ліки не дають такого ефекту, як фізичні вправи, і зокрема біг. Біг і ходьба є доступними для кожної людини. Заняття оздоровчим бігом, ходьбою, іншими видами фізичної активності в даний час - це усвідомлена необхідність.

На заняттях фізичної культури особливе значення приділяється розвитку серцево-судинної й дихальної систем. Роль двигуна, що забезпечує життєдіяльність людини, виконує серце. Завдяки його неперервній роботі в організмі створюється кровообіг системою артеріальних і венозних судин, які доставляють кисень і енергоносії – харчові речовини – у тканини, і виводять з них продукти обміну, шлаки. Щоб забезпечити нормальну роботу організму, серце за добу перекачує близько 14000 літрів крові через судинну мережу загальною довжиною більш 100000 км. Фізичні вправи інтенсифікують роботу серця.

Таким чином, весь ланцюг механізмів, які здійснюють перенесення кисню з навколишнього середовища до систем організму (у першу чергу до м'язів) під впливом застосування фізичних вправ, поліпшує загальний стан здоров'я, збільшує фізіологічні можливості людини. Отже, якість здоров'я людини істотною мірою залежить від рівня його фізичної тренуваності.

Фізична активність створює позитивні емоції, викликає почуття "м'язової радості". Механізми виникнення приємних відчуттів, почуття бадьорості і навіть деякої ейфорії є різноманітними. Заспокійливий і стимулюючий вплив фізичних вправ вигідно відрізняється від подібних ефектів, які дають лікарські препарати з їх побічними негативними наслідками. Фізичні вправи, відновлюючи порушену рівновагу між психічною і фізичною сферами активності, приводять до нормалізації нервових процесів, забезпечуючи тим самим повноцінний відпочинок.

Величина навантаження в оздоровчому бігу складається з двох компонентів – обсягу й інтенсивності. Обсяг навантаження вимірюють кількістю кілометрів, які долаються в одному занятті, тижневому і місячному циклі тренування. Визначаючи необхідне навантаження, варто пам'ятати, що воно має бути оптимальним для конкретної особи на даний момент. З погляду фізіології оптимальний подразник – це найменша сила подразнення, яка дає найбільшу реакцію тканини у відповідь, тобто найменший обсяг навантаження, що дозволяє досягти найбільш високого результату. Однак дуже складно відповісти на запитання – яким повинен бути цей обсяг.

Тому в початківців, які не займалися раніше бігом, навантаження має бути мінімальним, або достатнім для того, щоб тренування приносило задоволення і давало необхідний оздоровчий ефект. У процесі регулярних занять навантаження буде поступово підвищуватися. Початковим навантаженням для початківців може бути чергування ходьби і бігу на дистанції 1600м 2-3 рази на тиждень. По-друге, необхідно пам'ятати, що метою заняття бігом є поліпшення здоров'я. Вчені визначили, що оптимальним навантаженням, яке використовують з цією метою, є 30-40км повільного бігу на тиждень при 3-4-разових заняттях. Максимальний обсяг навантаження у найбільш підготовлених осіб може сягати 60-80км на тиждень. Це так званий біговий бар'єр, з

перевищенням якого різко збільшується небезпека травм опорно-рухового апарату і перенапруження серцево-судинної системи.

Закордонні вчені вважають, що більш значні за обсягом навантаження (до 100 км на тиждень) можуть привести до так званої позитивної пристрасності в результаті постійного і надмірного виділення в кров різних гормонів. Таким чином, оптимальним обсягом навантаження буде біг протягом 30-40 хвилин 3-4 рази на тиждень.

Інтенсивність навантаження залежить від швидкості бігу і рельєфу траси та визначається за частотою серцевих скорочень (ЧСС). Основною особливістю заняття оздоровчим бігом має бути принцип: "лише аеробні навантаження".

Залежно від величини ЧСС виділяють три різних тренувальних режими. При ЧСС 130-150 ударів/хв. навантаження є цілком аеробним, кисневий борг при цьому не утворюється, у результаті чого робота може виконуватися протягом тривалого часу. У разі тренування з такими навантаженнями вдосконалюються аеробні можливості організму, що є фізіологічною основою збільшення загальної витривалості і фізичної працездатності. Показником аеробних можливостей є МСК. Другий тренувальний режим, при ЧСС 150-170 ударів/хв. – змішаний, аеробно-анаеробний і третій, при ЧСС 180 і вище ударів/хв. – анаеробний, коли енергозабезпечення майже цілком переходить у безкисневий режим, в результаті чого утворюється значний кисневий борг. При цьому режимі розвиваються анаеробні можливості. Під час занять оздоровчим бігом дозування навантаження за пульсом використовують в усьому світі.

В основі такого розподілу навантажень лежить поняття порогу анаеробного обміну (ПАНО), що в бігунів-початківців середнього віку відповідає приблизно пульсу 130 ударів/хв. Зі збільшенням цього показника різко посилюються анаеробні процеси, що призводить до утворення кисневого боргу і зрушенню реакції крові в кислий бік за рахунок нагромадження в організмі кислих продуктів розпаду.

Зі збільшенням стажу заняття і ростом фізичної тренуваності спостерігається збільшення ПАНО, що для підготовлених осіб середнього віку може досягати величин, які відповідають 150 ударів/хв. Це означає, що організм здатний виконувати значніші за обсягом й інтенсивністю навантаження без утворення помітного кисневого боргу.

Інтенсивність навантаження можна дозувати і за відсотком від величини максимального споживання кисню для конкретного бігуна.

Необхідно відзначити, що абсолютна швидкість бігу не має істотного значення і має лише теоретичний інтерес, тому що фізіологічний вплив на організм залежить не від кількості метрів у секунду, а від режиму тренування. Біг в аеробному режимі забезпечує всі необхідні компоненти навантаження – витрату енергії, оптимальне збільшення ЧСС і вібрацію судин та внутрішніх органів. Тому не потрібно прагнути до збільшення швидкості будь-що. У процесі занять швидкість повинна збільшуватися тільки природним шляхом, у міру росту тренуваності, мимоволі і непомітно для самого бігуна. Свідоме збільшення швидкості, що викликає напруження бігу, є неприпустимим, особливо на перших етапах підготовки.

Для досягнення відчутних успіхів у заняттях оздоровчим бігом потрібно досить тривалий час. Пояснюється це тим, що для морфологічних і структурних перетворень в організмі потрібні не місяці, а роки. Крім того, необхідно враховувати, що більшість початківців є нетренованими, з поганим станом здоров'я.

Через відмінності у стані здоров'я, рівні підготовленості й віку спортсменів курс навчання та етапи тренування будуть різними.

Група А. До неї належать особи, які мають істотні порушення в стані здоров'я, незалежно від віку, через що біг для них є протипоказаним.

1 етап – прогулянка ходьба;

2 етап – оздоровча ходьба.

Група Б. До неї належать всі початківці, які мають незначні відхилення у діяльності серцево-судинної системи і є практично здоровими, але нетренованими особами.

1 етап – оздоровча ходьба;

2 етап – біг-ходьба;

3 етап – безперервний повільний біг, чи біг підтюпцем.

Група В. До неї належать молоді здорові люди, фізично добре підготовлені і колишні спортсмени, які порівняно недавно припинили активні заняття спортом. Протягом декількох місяців тривалість легкого бігу в одному занятті поступово збільшується до 1,5, а потім до 2 годин. До кінця першого року занять у більшості представників цієї групи тривалість тижневого бігу звичайно становить півтори години. На цьому можна було би зупинитися, але є ще аматори бігу, які хочуть виявити свої здібності у змаганнях. Для них існує останній, спортивний етап тренування, що передбачає збільшення швидкості бігу. Для цього крім рівномірного методу додаються навантаження, виконувани в перемінному режимі. Такий режим тренування є допустимим лише для дуже добре підготовлених бігунів молодше 50 років.

Також слід відмітити, що завдяки активізації жирового обміну біг є ефективним засобом нормалізації маси тілі. Дуже ефективною у цьому плані може бути й швидка ходьба (1 година на день).

Таким чином, позитивні зміни в результаті занять оздоровчим бігом сприяють зміцненню опірності організму дії несприятливих чинників довкілля. Однак оздоровчі ходьба і біг набули слави засобів проти

інфаркту, гіпертонії, атеросклерозу тощо. Вони є кращим природним транквілізаторами – більш дійовими, ніж лікарські препарати, вплив яких підсилюється дією гормонів гіпофіза (ендорфінів), що виділяються в кров при роботі на витривалість, ефективними засобами нормалізації маси тіла, вони також позитивно впливають на всі ланки опорно-рухового апарату, збільшують резерви серцево-судинної й дихальної систем, значно підвищують витривалість і працездатність.

Тому науковці радять керуватися під час занять оздоровчим бігом наступними принципами:

- навантаження завжди мають відповідати функціональним можливостям організму;
- бігати слід легко;
- починати бігати треба повільно;
- бігати найліпше через день;
- бігати слід для бадьорості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гилмор Г. Бег ради жизни / Г. Гилмор. – М.: “КСП”, 1995. – С. 3-116.
2. Захаров В. Доза омоложения. Оздоровительный бег. Как избежать болезней / В. Захаров. – М.: “КСП”, 1995. – С. 216-222.
3. Круцевич Т. Ю. Рекреация у фізичній культурі різних груп населення: Навчальний посібник / Т. Ю. Круцевич, Г. В. Безверхня. – К.: Олімпійська література, 2010. – 248 с.
4. Міщенко О. Нетрадиційні методики збільшення рухової активності учнів початкової школи / О. Міщенко // Молода спортивна наука України: Зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. – Вип. 6. – Львів: Видавничий дім "Панорама", 2002. – Т. 1. – С. 320-323.
5. Селуянов В.Н. Технология оздоровительной физической культуры / В.Н. Селуянов. – М.: Спорт Академия пресс, 2001. – 172 с.
6. Суслов Ф. Сам себе тренер / Оздоровительный бег. Как избежать болезней / Ф. Суслов. – М.: “КСП”, 1995. – С. 223-229.
7. Сысоев Ю.В. Мотивы занятий оздоровительным бегом / Ю.В. Сысоев // Теория и практика физической культуры. – 1997. – № 5. – С. 44.
8. Фізична рекреация: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів фізичного виховання і спорту / Є. Н. Приступа, О. М. Жданова, О. М. Линець та інші; за наук. ред. Є. Н. Приступи. – Дрогобич: Коло, 2010. – 243 с.

*Марина Демиденко, Юрій Попадюха
(Київ, Україна)*

ПРОФІЛАКТИКА ТРАВМАТИЗМУ У ЖІНОЧОМУ ТРИАТЛОНІ

Вступ. Бурхливий розвиток жіночого триатлону неминує підвищує ймовірність травм спортсменок-триатлеток. Триатлон вміщує три види спорту – плавання, велосипедну їзду та біг, де достатньо легко отримати травми частин тіла, верхніх і нижніх кінцівок. Ймовірність отримання травм збільшується за наявності зовнішніх несприятливих чинників (холод, спека), їх важкість зростає при значних фізичних навантаженнях, стресових ситуаціях, невідповідному розвитку фізичних якостей, дисбалансі показників сили і гнучкості кінцівок, тіла триатлеток [2, с. 127-129; 3]. Під час багаторічних інтенсивних тренувань і змагань опорно-руховий апарат (ОРА) триатлеток відчуває значні статичні і динамічні навантаження, розвиваються патологічні зміни, які часто були скомпенсовані і не виявлялися. Порушення функціонального стану хребта триатлеток виникає через невідповідність тривалих навантажень і запасу міцності його локомоторної системи.

Обстеження триатлеток визначили найбільш характерні за їх локалізацією захворювання та ушкодження ОРА: м'язи тазового дна, компоненти жіночої тріади; поперекові болі, захворювання хребта; забої та садна, ушкодження м'язів, суглобів і сухожиль нижніх і верхніх кінцівок (особливо плечового), визнаних найбільш травмонебезпечними у триатлоні [2, с. 147; 3-5]. Слід зазначити, що проблема травматизму в жіночому триатлоні, його профілактики недостатньо вивчена, незважаючи на зростаючу з кожним роком його популярність, тому створення програми профілактики характерних травм у жіночому триатлоні є важливою науковою проблемою.

Мета дослідження - провести аналіз особливостей триатлону, характерних травм у жіночому триатлоні, доцільності створення програми профілактики характерних травм триатлеток на базі використання традиційних і сучасних засобів фізичної реабілітації.

Завдання дослідження: проаналізувати особливості триатлону; визначити травми ОРА характерні для жіночого триатлону; визначити наявні методи профілактики травм ОРА триатлеток; доповнити наявні методи профілактики сучасними засобами фізичної реабілітації для створення нової програми профілактики травматизму у жіночому триатлоні. У роботі використано аналіз спеціальної науково-методичної літератури,

інформаційних джерел мережі Інтернет, існуючого та власного практичного досвіду у жіночому триатлоні, методи теоретичного дослідження.

Результати дослідження. Триатлон – вид спорту, що поєднує плавання, велосипедну гонку і біг. У триатлоні значна частина занять проводиться в формі крос-тренінгу: в одному тренуванні поєднуються заняття двома, рідко трьома видами з такою послідовністю: плавання – велосипед або велосипед – біг. Для триатлеток у плаванні важлива техніка, оскільки витривалість і сила не можуть її компенсувати, тому на тренуваннях необхідно пропливати намічену швидше і ефективніше. Велоїзда – це найбільш «тривалий» вид і на перших його тренуваннях слід їздити в рівномірному темпі, важлива концентрація на безперервному педалюванні з порівняно невисокою частотою, оскільки воно наближає режим роботи м'язів стегна і гомілки до характерних умов для бігу, роблячи цей компонент синергичним (сприяє) велоїзді. У тренуваннях доцільно бігати зі швидкістю, яку спортсменка хоче підтримувати на змаганнях, при цьому удосконалюється нервово-м'язова координація, зменшуючи ймовірність отримання травм, яка зростає зі збільшенням швидкості бігу.

Види триатлону відносяться до найбільш сприятливо діючих на здоров'я – це вправи циклічного характеру, що ефективно розвивають серцево-судинну та дихальну системи, вони добре доповнюють один одного. Якщо в плаванні вільним стилем основною рушійною силою є руки, то біг здійснюється за рахунок роботи м'язів ніг, велосипедисти мають гарний розвиток м'язів тулуба, що відчувають значні статичні навантаження.

Заняття триатлоном зміцнюють всі основні ланки м'язової системи та ОРА, його вправи мають синергичний ефект – кожна з них підсилює дію двох інших: тренування в бігу допомагає покращити результати у плаванні і велоїзді, велоїзда сприяє бігу і т.д. Питання відносно розвитку, стану травматизму, його профілактики у цьому триборстві, ще не достатньо вивчені.

Обстеження спортсменок різної кваліфікації та віку визначили найбільш характерні за локалізацією травми ОРА [2, с. 154; 3-5]: м'язи тазового дна, пошкодження хребта, поперекові болі, втомні травми, забої та садна, ушкодження м'язів і сухожилів нижніх кінцівок, травми суглобів верхніх кінцівок (особливо плечового) признано самими травмонезбезпечними у триатлоні [1, с. 49-52; 4]. Травми плечового суглоба (ПС) пов'язані зі значним постійним навантаженням на руки, плавці вільним стилем часто стикаються з болями і травмами плеча [1, с. 48; 4]. Надмірне навантаження на плечі, як правило, викликане хибною технікою плавання, при травмі плеча спочатку з'являється легкий біль, відчутний тільки під час плавання, проте незабаром він може стати помірним або сильним, який буде супроводжувати спортсменку навіть уві сні.

Поширені симптоми при травмах плеча: біль, скутість в рухах, хворобливі відчуття при згинанні руки, слабкість м'язів, надчутливість до дотиків, хрускіт у плечі, відчуття зміщення в плечі. Біль може відчуватися у різних частинах плеча, віддавати вниз в руку, аж до ліктя, можуть спостерігатися припухлості, розриви тканин (визначають за допомогою ультразвукового дослідження).

Найбільш поширені причини болю в плечі [1, с. 49-58]: травми (16-55)% всіх травм великих суглобів – вивихи, ушкодження ротаторної манжети плеча (РМП), ушкодження Банкарта; травматичне перенапруження; його нестабільність та ін. Причини пошкоджень РМП: імпінджмент-синдром, травми, мікротравми при різких рухах, ішемічні дегенеративні зміни в самих ротаторах. Пошкодження РМП відбуваються і без вираженої травми при спортивних перевантаженнях, мікротравмах, дегенеративних змінах. Клінічна картина ушкоджень РМП: болі у суглобі, що посилюються при відведенні руки, обмеження обсягу рухів, зменшення сили травмованої руки. Плавець з травмою РМП відчуває біль, що заважає м'язам правильно працювати, якщо рухати плечем довше, ніж передбачалося це може призвести до його нестабільності, провокуючи зміщення голівки плечової кістки в суглобової ямці, через що виникає імпінджмент-синдром структур, розташованих у верхній частині плеча.

Травму плеча при плаванні у триатлоні провокують багато чинників [4]: погана техніка гребка, різке збільшення навантажень і інтенсивності тренувань; неправильне положення тіла, рухливість ший і верхньої частини спини, м'язовий дисбаланс плечового пояса. Необхідно змінити техніку входу на вхід від кінчиків пальців, який забезпечує нейтральне положення плечей. Понад 70% плавців здійснюють закладання рук за центральну лінію від вісі тулуба, що складає ефект, аналогічний входу з великого пальця. Якщо до закладання додається ще й вхід з великого пальця – це може призвести до травми плеча.

Для уникнення травми плеча, слід при кожному грибку (а не тільки під час вдиху) правильно обертати торс, а кут повороту варіює (45-60°). У вільному стилі плавання повороти допомагають виконувати пронос руки над поверхнею води без зайвих обертальних рухів у ПС. Для попередження їх травмування і поліпшення техніки, необхідно робити обертання відносно центральної поздовжньої осі тіла. Захват і підтягування прямою рукою – поширена помилка, яка часто є передвісником травм. Коли рука виконує підтягування з випрямленим ліктем – створюється надмірне навантаження на нестабільні і порівняно слабкі м'язи плеча і РМП. Деякі плавці завершують гребок сильним ривком, щоб відштовхування відбувалося в кінці гребка, відразу перед виходом руки з води, лікоть при цьому занадто витягується, змушуючи плече надмірно обертатися. Крім збільшення навантаження на ПС надмірне витягування ліктя може призвести до медіального епіконділіту, а плавці, які надто подовжують гребки в плаванні вільним стилем, особливо схильні до цієї патології. Замість того щоб випрямляти лікоть і руку, при виході з води слід трохи зігнути її в лікті (приблизно на 150°), для плавного завершення гребка, долоня повинна при цьому бути трохи розгорнута до сідниці.

Важливо різко не збільшувати обсяг тренувань, максимум 5-10% на тиждень. Раптові стрибки за обсягом або інтенсивністю тренувань провокують травму, особливо якщо спортсменка робить наведені вище помилки. Слід поступово нарощувати навантаження, проводити заняття з фізичної підготовки, оскільки вони є невід'ємною частиною збалансованої тренувальної програми; не допускати частого використання лопаток і амортизаторів під час тренувань, особливо якщо у триатлетки погана техніка захоплення і недостатнє обертання тіла. Під час плавання вільним стилем працюють різні групи м'язів; одні – більш сильні і витривалі, інші – слабкі, цей дисбаланс впливає на біомеханіку і призводить до травм. Для зменшення аномального дисбалансу в ПС, необхідно виконувати комплексні вправи – зміцнення менш сильних м'язів, а підвищення гнучкості плечей і грудного відділу хребта значно знизять можливість появи болів в плечах і їх травмування.

До основних причин травматизму в триатлоні відносять [2, с. 156; 3-5]: неготовність організму спортсменки до певного виду навантажень з-за її фізіологічних показників або через невідповідність стану здоров'я належному рівню; хибну техніку виконання певних елементів видів триатлону, що може бути пов'язане з незнанням базових принципів їх виконання, неможливістю їх удосконалення; недосконалу методикою проведення занять; дуже тривалі тренування, що залишають мало часу для повноцінного відновлення організму спортсменки; нехтування методикою покращення силових показників м'язових груп відповідних частин тіла, які несуть основні фізичні навантаження під час плавання, велосипедної їзди, бігу у високому ритмі.

Засоби, заплановані до застосування у програмі профілактики пошкоджень ОРА у жіночому триатлоні вміщують [1, с. 48-60; 2-5]: спеціальні фізичні вправи з формування міцного м'язового корсета і зниження навантаження на хребет під час денної активності і спортивної діяльності – ізометричне, ізотонічне скорочення м'язів, ідеомоторні вправи; гімнастичні вправи, для розвитку балансу і координації рухів на нестабільних сферах-тренажерах, що впливають на глибокі м'язово-зв'язкові структури; навчання контролю за станом свого тіла виконуючи вправи на розтягування, контроль дихання, вправи для декомпресії міжхребцевих структур, відновлення обсягу рухів у суглобах, зміцнення зв'язок, збільшення рухливості хребта; тракційну терапію; різні види масажу; кинезіотейпування, мануальну терапію; гідрокінезотерапію, вібротерапію (віброплатформа ViaGym, гнучкий вібротренажер Flexi-Bar), механотерапію, фізіотерапію; спеціалізовані реабілітаційні тренажери, системи та комплекси.

Програма профілактики травматизму у триатлоні, з урахуванням [1, с. 55-59; 2, с. 165; 3-5], може здійснюватись такими заходами: для запобігання болів у хребті необхідно уважно стежити за правильною технікою плавання, педалювання на велосипеді та бігу, запобігати виробленню хибних навичок, що можуть привести до болів, виконувати фізичні вправи на розтягування; використання технічних засобів для покращення силових показників м'язів відповідних сегментів тіла спортсменки, що відчувають основні фізичні навантаження; спортсменки повинні систематично проходити медичне обстеження відносно виявлення можливих травм кінцівок і хребтового стовпа; доцільно використовувати у велоїзді великі передачі з частотою 70-90 обертів на хвилину; втомні травми, підодшовний асцит, інші травми у бігунів залежать від якості харчування, тому деякі звички харчування можуть стати важливою частиною профілактики бігових травм нарівні з грамотним відновленням і використанням правильного екіпірування; деякі види жирів не дають малим травмам перерости у великі, необхідно щоб не більше 10% жирів, з яких спортсменка черпає добову норму калорій, були насиченими, а решта 20% – ненасиченими; необхідно ретельно стежити за харчуванням; відновлення ушкоджень в м'язах і зв'язках швидше відбувається в перші 2 години після тренування, тому важливо прийняти їжу в цей період, найважливіший елемент в обіді після тренування є білок, а в поєднанні з вуглеводами він приносить ще більше користі; необхідно постійно удосконалювати техніку видів триатлону, для уникнення травм, слід виконувати спеціальні вправи перед запливами, уважно контролювати загальне навантаження на тренуваннях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Попадюха Ю.А. Методы и средства физической реабилитации при распространенных повреждениях плеча / Ю.А. Попадюха, Адель М.А. Марайга, Н.П.Литовченко // Научный часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова, Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). Зб. наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 22. – С. 48-60.
2. Фрил, Д. Библия триатлета / Джо Фрил; пер. с англ. Павла Миронова. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2011. – 496 с.
3. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://tristart.ru> - Любительский Триатлон.
4. Адам Янг. Эффективное плавание: техника, обучение, уроки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sportwiki.to/> Плавание: травмы плеча, лечение.
5. Женский триатлон и дисфункция тазового дна. <http://medbe.ru/news/meditsinskie-issledovaniya/zhenskiy-triatlon-i-disfunktsiya-tazovogo-dna/>.

ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ ТАРБИЯ ВОСИТАСИ СИФАТИДА

Жисмоний маданият назарияси ва усулияти фани мутахассисликка йўналтирилган ўқув предмети сифатида жисмоний тарбия мутахассислари учун фундаментал билимлар тизими ҳисобланади. Мазкур фан инсонни жисмоний баркамоллигига эришиш ҳамда уни бошқаришнинг умумий қонуниятларини ўргатади.

Жисмоний тарбия назарияси илмий фан тарзида жисмоний тарбияга оид мавжуд далилларни изоҳлаб беради ва умумлаштиради. Амалий фан сифатида инсонни жисмоний камолотининг воситалари, жисмоний тарбияси шакллари ва унинг услублари ҳақидаги амалий-назарий билимларни беради. Ҳаётий-зарурий ҳаракат малакалари ва кўникмалари заҳирасини бойитади.

Жисмоний тарбия назарияси ва унинг амалиёти ҳамиша ривожланиб, такомиллашиб бораверади. Амалиёт натижалари, илмий тадқиқот маълумотлари жисмоний тарбия назарияси ва услубини янгича тамойиллар ва қонунлар билан бойитишни таъминлайди. Шунинг учун ҳам жисмоний тарбия назарияси ва услуби бир қолибга тушиб қолмаслиги, ўзгармас маълумотлардан иборат бўлиб қолмаслиги керак.

Жисмоний тарбия назарияси ва услуби ижтимоий, табиий, педагогика фанлари эришган ютуқларга таянади. Ушбу фан ҳар қандай ҳолатда илмий педагогиканинг негизини ташкил этувчи муҳим қонунлардан, тамойиллардан, услублардан фойдаланади. Чунки бу каби қонунлар барча спорт фанлари учун мос келиб, ўзига хос маъно касб этади.

Мазкур фаннинг шакилланиши ва ривожланишига жамият аъзоларининг жисмоний тайёргарлигини ошириш мумкинлиги ҳақидаги назарий фикрнинг вужудга келиши ва унга интилиши сабаб бўлади. Бу билан инсоннинг жисмоний ривожланишини бошқариш мумкинлиги ҳақидаги қонун ва қоидалар ижтимоий меҳнат ва харбий амалиётда юқори самара беришни исботлади.

Жисмоний маданият назарияси ва усулиятининг мазмуни қуйидагилардан иборат:

- Жисмоний тарбия ва уни ижтимоий ҳодиса тарзида жамият маъсули тарбиянинг бошқа шакиллари билан боғлиқлигига оид билимлар;

- Жисмоний маданият мақсади унинг умумий вазифалари ва назарий томонлари;

- Жисмоний тарбия воситалари услубларининг тамойиллари;

- Ҳаракатга ўргатиш, ўқитишнинг услублари;

- Жисмоний сифатларни ривожлантириш;

- Жисмоний машқлар ва уни ўқитиш жараёнининг тузулиши;

- Жисмоний машқлар билан шуғулланиш машғулотни ташкил этиш шакллари;

- Жисмоний тарбия жараёни ва уни режалаштириш;

- Жисмоний тарбия услубининг хусусиятлари;

Мактабгача ёшдаги ва мактаб ёшидаги болалар жисмоний тарбияси;

Спорт тайёргарлик жараёнининг хусусиятлари каби мақсад ва вазифаларни ўз ичига олади.

Педагогик жараён тарзда жисмоний тарбиянинг умумий қонуниятлари исмоний тарбия назариясини ўрганиш предмети ҳисобланади. Умумий қонуниятлар деганда, аҳолининг барча қатламлари: болалар, ўсмирлар, ёшлар, ўрта ёшлар, катталар ва қариялар ҳамда жисмоний машқлар билан шуғулланишни эндигина бошлаганларни, малакали спортчиларнинг жисмоний тарбиясининг хусусий томонлари тушунилади.

Бундан ташқари жисмоний тарбия услублари жисмоний тарбияни ажратиб олинган айрим хусусий қонуниятларни ҳам ўрганиш предмети қилиб белгилайди ва педагогик жараённинг умумий қонуниятларини амалга оширишда “Умумий, махсус, касб жисмоний тайёргарлиги” аниқ йўналишдаги услублардан фойдаланади.

Усулларнинг турли-туманлиги шуғулланувчиларнинг қайси психологик типларга мансублигига, уларнинг ёши жинси қайси касб эгаси эканлиги ва танлаган спорт мутахассислигига (мактаб ёшидаги болалар, аёллар ва х.к) мос келиши керак.

Спорт педагогикасининг айрим фанларини ўқитиш (спорт ўйинлари, гимнастика ва б.қ) усулияти алоҳида мустақил ажратилган илмий ва ўқув фанлар тарзида шакилланган. Жисмоний тарбия назарияси ва усулияти фани эса уларни ягона назарий ва усулий асослар билан қуроллантиради, организм предметлари хусусиятларига кўра педагогика фанлари тизимидаги фан сифатида ўз қоидаларини ижтимоий, психологик ва биологик факторлар ҳисобига тўлдиради.

П.Ф.Лестгаф жисмоний тарбия жараёнида болалар “айрим ҳаракатларни ажратиб олишлари ва уларни ўзаро таққослашни, уларни онгли равишда бошқаришни ва тўсиқларга мослаштиришни, бу тўсиқларни иложи борича чاقқонлик ва қатият билан енгиш шарт деб ҳисоблаган. Бошқача айтганда, иложи борича камроқ вақт мабойнида оз меҳнат сарфланган ҳолда онгли равишда энг кўп жисмоний иш қилишни, ёхуд кўркам ва ғайрат билан ҳаракат қилишни органиш лозимлигини таъкидлаб ўтган. Бу ерда гап, бир томондан, тўғри ҳаракат кўникмаларини ҳосил қилиш ҳақида, иккинчи томондан, ҳаракатларни бажаришга онгли муносабатда бўлиш негизда кўникмалардан турли ҳаётий вазиятнинг турли тасаввур ҳамда маҳоратни қарор топтириш ҳақида бормоқда.

Жисмоний тарбия жараёнида ҳамиша тарбиявий ҳамда таълимий элементларнинг мавжудлиги уни бир бутун педагогик жараён деб қарашга олиб келади. Қайд қилинган элементлар қўйилган вазифага қараб, ҳар бири алоҳида қўринишда намоён бўлади.

Жисмоний тарбия жисмоний ривожланиш қонунлари ҳам, жисмоний тарбиянинг ижтимоий қонунлари ҳам акс этади. Жисмоний тарбия қонунларидан фойдаланиши хусусияти ва усули аслида жамиятнинг иқтисодий ва сиёсий тузумидан келиб чиқади. Бу жисмоний тарбияга ижтимоий муносабат беради.

Шу билан бирга Жисмоний маданият назарияси орқали ақлий ахлоқий ва эстетик ва бошқа фазилатларни ҳам тарбиялаш мумкин. Инсон шахсининг камол топиши жуда мураккаб ва узлуксиз жараён давомида шаклланади.

Тарбиянинг мақсади ёш авлодни маънавий ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий, маънавий тарихий анъаналарига, урф-одатлари ҳамда умумбашарий кадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситаларни ишлаб чиқиш амалга жорий этишдан иборатдир. Тарбиянинг асосий вазифаси шахсни ақлий, ахлоқий, эркин фикрловчи ва жисмоний ривожланиши, унинг қобилиятларини ҳар томонлама очиш учун имконият яратишдир.

Бунинг учун ёшларни эркин фикрлашга тайёрлаш, ҳаёт мазмунини тушуниб олишга кўмаклашиш, ўз-узидан назорат қила билишини шакллантириш;

ўқувчиларни миллий, умуминсоний кадриятлар, ватанимизнинг бой маънавий мероси билан таништириш, маданий ҳамда дунёвий билимларни эгаллашга бўлган талабларини шакллантириш, малка ҳосил қилдириш, тобора устириб-бойитиб бориш ва эстетик тушунчаларни шакллантириш;

ҳар бир ўсмирнинг билимдонлигини ва ижодий имкониятларини аниқлаб, уларни ривожлантириш, болалар ижодкорлиги, иқтидорини юзага чиқариш ва янада қўллаб-қувватлаш учун шарт-шароит яратиш;

- инсонпарварлик одоби меъёрини шакллантириш (бир-бирини тушунадиган, меҳрибонлик, шафқатлилик, ирқий ва миллий камситишларга тоқатсизлик), муомала одоби каби тарбия воситалари (ноҳақликка, ёлғончиликка, тухмат, чақимчилик);

- ватанпарварлик, дунёвий фикрлаш, жамиятиимзда яшаётган инсонлар билан ўзаро муносабат, мулоқотни ўрганиш, ўз халқига, давлатига, унинг химояси учун ҳамиша шай бўлиб туриш;

- Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатларнинг рамзларига ҳурмат билан қараш, ёш авлодни Ўзбекистон Конституциясига, Байроғига, Гербига, мадҳиясига, Президентига садоқатли қилиб тарбиялаш;

- соғлом турмаш тарзига интишини тарбиялаш ва ривожлантириш, муносиб оила соҳиби бўлиш истагини шакллантириш, ёшларни эркин мустақил фикрлашга ўргатишдан иборат.

Жисмоний тарбия жараёнида соғломлаштиришгина эмас, балки таълим ва тарбия вазифалари ҳам амалга оширилади. Республикада “Жисмоний тарбия ва спорт” тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши, соғлом авлод учун давлат дастурининг қабул қилиниши, Ўзбекистон болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тuzилиши ва бошқа бир қатор қарорлар мамлакатимизда спортни такомиллаштиришда илк пойдевор бўлди. Ватанимиз шаънини муносиб химоя қила оладиган соғлом, бақувват, иродали, чиниккан, маҳоратли ёшларни тарбиялаш ҳақида ғамхўрлик қилинмоқда.

Бу фазилатларни тарбиялашда ўқитувчи, тренернинг роли жуда ҳам катта. Тарбия жараёнининг кўп қирраллиги ва мураккаблиги жисмоний тарбия мутахассиси зиммасига катта масъулият юклайди. Агар сен ўқувчингни машҳур спортчи қилиб тайёрламоқчи бўлсанг, ўзинг ҳам ўз ишининг устаси бўлишинг керак. Унда меҳнатсеварлик ва ғалабага интилишни тарбиялашга ҳаракат қилсанг меҳнатни қандай севиш кераклигини, олдига қўйган мақсадга эришишда учраган қийинчиликларни қандай бартараф этиш зарурлигини амалда кўрсат, уни виждонли, ростгўй, ўз сўзида қатъий турадиган, камтар бўлишга чақирсанг – ўзинг ҳам бу борада нуқсонсиз бўл, ўқувчиларнинг эстетик дидларини ўстирмоқчи бўлсанг – аввало ўзинг интеллектуал ва маданиятли бўл. Демак тарбиячининг ўзи ҳам тарбияланган бўлиши керак.

Жисмоний тарбия мутахассисининг педагогик маҳорати, фундаментал ва махсус йуналишдаги ўқув дастурининг асосларини, жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги дастур ва кўрсатмаларни билиши, оммавий спорт даражасида спорт ишларини ташкил қила олиши, спорт захираларини, юқори малакали спортчиларни тайёрлай олишида кўринади.

Жисмоний тарбия мутахассиси шуғулланувчиларнинг ҳаракат тажрибаларини шакллантириш ва жисмоний қобилиятларини ривожлантириш билан бирга уларнинг маънавий қиёфасини ҳам тарбиялайди, уларга ҳаёт йўлини танлаб олишга ва инсонийлик бурчини бажаришга ёрдам беради.

Шу сабабли, тарбия вазифаларини муваффақиятли ҳал қилиш учун, жисмоний тарбия ўқитувчисининг ўзи аввало замонавий таълим талабларига мувофиқ ҳолда ахлоқий ва эстетик тарбияланган бўлиши керак.

ВЛИЯНИЕ ЗАНЯТИЙ БАСКЕТБОЛОМ НА ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ФИЗИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ШКОЛЬНИКОВ

Постановка проблемы. Проблема исследований и оценка режимов двигательной активности школьников остается по-прежнему актуальной, поскольку двигательная активность является одним из основных факторов, определяющих уровень физического состояния школьников [4, с. 35; 5, с. 92].

Особую роль в этой проблеме играет аспект организации двигательного режима в течение учебного года, когда общий объем двигательной активности учащихся снижается за счет увеличения учебной нагрузки в школе, выполнения домашних заданий, чтения, просмотра телепередач и т.п. Хронический дефицит двигательной активности в режиме жизни современных школьников становится реальной угрозой их здоровью и нормальному физическому развитию [5, с. 97; 6, с. 61].

Повышение умственных нагрузок в процессе занятий и выполнения домашних заданий ограничивают двигательную активность учащихся. В условиях гиподинамии у школьников задерживается развитие физических качеств, что естественно влияет на снижение функциональных возможностей сердечно-сосудистой и дыхательной систем, а также на правильное физическое развитие.

Рост негативных тенденций в состоянии здоровья школьников обуславливает необходимость научного обоснования и практической реализации доступных и эффективных способов повышения их двигательной активности [2, с. 34].

Анализ последних исследований и публикаций. По мнению специалистов [4, с. 45; 5, с. 67] качественное решение этой проблемы определяется рациональным использованием средств рекреации и оздоровительной физической культуры.

К настоящему времени определяющей является точка зрения, согласно которой основной направленностью оздоровительных занятий должно быть использование ациклических упражнений, то есть преимущество отдается занятиям спортивными играми, в том числе баскетболом в связи с их воздействием на все системы организма детей и подростков [6, с. 21].

Целью наших исследований было определить влияние занятий баскетболом на уровень физического здоровья школьников 12-13 лет.

Методы исследований. В ходе исследований нами были использованы следующие методы:

- Анализ и обобщение данных специальной литературы.
- Экспресс оценка уровня физического здоровья школьников по методике [1, с. 112-114].
- Методы математической статистики.

Результаты исследований и их обсуждение.

Для более глубокого понимания и раскрытия цели наших исследований можно привести некоторые характеристики баскетбола и особенности влияния занятий этим видом спорта на организм в целом.

Спортсменам, занимающимся баскетболом, присущи: высокий темп игровых действий в условиях непосредственного контакта с соперником в борьбе за мяч; быстрота смены ситуаций, высокая эмоциональность и другие особенности, которые выдвигают большие требования к двигательной, функциональной и психологической деятельности. Игровые условия требуют от игроков способностей ориентироваться в пространстве, терпения и поддержания дисциплины.

Во время занятий баскетболом ЧСС находится на уровне 140–170 уд·мин⁻¹, во время игровых действий - 150-180 уд·мин⁻¹, а при выполнении прыжков, стартового ускорения возрастает до 200 уд·мин⁻¹. За игру спортсмен затрачивает около 900 ккал, максимальное потребление кислорода ($\dot{V}O_{2max}$) у баскетболиста I спортивного разряда во время игры достигает 5,54 л·мин⁻¹, среднее потребление кислорода – 84,1 % $\dot{V}O_{2max}$ [6, с. 35].

Эксперимент проводился на базе общеобразовательной школы № 307 г. Киева. В эксперименте приняли участие 26 мальчиков 12-13 лет. Все испытуемые занимались по программе предложенной К. Купером.

Занятия в группе проводились 4 раза в неделю, при 8-ми недельном цикле занятий, а объем нагрузки определялся суммарным временем двухсторонней игры в баскетбол в течение недели.

В ходе исследований мы определяли уровень физического здоровья школьников 12-13 лет по экспресс методике Г.Л. Апанасенко.

Уровень физического состояния испытуемых определялись по следующим показателям:

- антропометрии (длина тела, масса тела, жизненная емкость легких, кистевая динамометрия),
- сердечно-сосудистой системы ($ЧСС_{пок} \times АД_{сис.т.}/100$),
- физической подготовленности (прыжок в длину с места, бег 60м, наклон в положении сидя).

По всем показателям тестирование проводилось в начале и в конце эксперимента.

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

После проведенного курса занятий по предложенной нами программе в организме школьников произошли определенные изменения. Полученные и математически обработанные показатели представлены в таблице 1.

Характеризуя динамику показателей физического состояния испытуемых можно отметить, что после 8-ми недельного цикла занятий баскетболом, существенные изменения произошли у учащихся в следующих показателях: индекса скорости 17,4% ($p < 0,05$), силового индекса 15,7% ($p < 0,05$), скоростно-силового индекса 13,7% ($p < 0,05$), наклона в положении сидя 74,2% ($p < 0,05$), индекса Руфье 18,0% ($p < 0,05$), жизненного индекса 6,2% ($p < 0,05$).

Таблица 1

Динамика показателей уровня физического здоровья учащихся до и после эксперимента ($Mx \pm Sx$)

Показатели	Группа (n=26)		Прирост	
	до занятий	после занятий	%	p
Жизненный индекс (%)	45,62±4,7	48,45±3,1	6,20	p < 0,05
Индекс Робинсона (y.e)	84,4.±4,9	81,5±2,7	-3,43	p>0,05
Силовой индекс (%)	52,8±5,5	61,1±3,5	15,7	p < 0,05
Индекс Руфье (y.e)	6,87±1,1	5,63±1,3	18,0	p < 0,01
Индекс скорости (y.e)	3,32±0,6	3,90±0,6	17,4	p < 0,05
Скоростно-силовой индекс (y.e)	1,09±0,4	1,24±0,09	13,7	p < 0,05
Наклон в положении сидя, (см)	3,5±3,1	0,6±3,2	74,2	p < 0,05

Можно отметить, что наблюдается положительная динамика по всем вышеуказанным показателям.

Средний уровень физического состояния учащихся был зафиксирован по пяти показателям: индексу Робинсона, силовому индексу, индексу Руфье, скоростно-силовому индексу, наклонах в положении сидя. По остальным показателям у испытуемых наблюдался уровень физического состояния ниже среднего. Показатели приведены в таблице 2.

После проведенного эксперимента все выше указанные показатели значительно изменились, а именно: средний уровень физического состояния у учащихся был зафиксирован по четырем показателям: индексу Робинсона, индексу Руфье, индексу скорости, наклону в положении сидя; показатели физического состояния соответствующие уровню выше среднего были зафиксированы по двум показателям: силовому индексу и скоростно-силовому индексу; уровень физического состояния школьников ниже среднего был зафиксирован по жизненному индексу.

Таблица 2

Оценка уровня физического здоровья учащихся до и после эксперимента ($Mx \pm Sx$)

Показатели	Группа (n= 26)			
	До	Уровень	После	уровень
Жизненный индекс	1	ниже среднего	1	ниже среднего
Индекс Робинсона	2	средний	1	средний
Силовой индекс	2	средний	3	выше среднего
Индекс Руфье	2	средний	2	средний
Индекс скорости	2	ниже среднего	3	средний
Скоростно-силовой индекс	3	средний	4	выше среднего
Наклоны в положении сидя	3	средний	3	средний
Сумма баллов	15		17	

Выводы

1. Предложенная нами программа занятий баскетболом (по К. Куперу) рассчитана на массовые занятия с целью повышения функциональных возможностей дыхательной и сердечно-сосудистой систем организма. Тренировочный эффект возрастает с ростом полученных очков за неделю.

2. В 8-ми недельном цикле занятий предложенные программы приводят к более выраженным изменениям уровня физического здоровья школьников 12-13 лет, в следующих показателях: в силовом индексе 15,7 ($p < 0,05$), индексе скорости 17,4 ($p < 0,05$), скоростно-силовом индексе 13,7 ($p < 0,05$).

3. Данные эксперимента свидетельствуют о том, что изменения в уровне физического здоровья школьников 12-13 лет под влиянием физкультурно-оздоровительных занятий баскетболом произошли и имели положительную динамику (с 15 до 17 баллов).

Перспективы исследования влияния занятий баскетболом на повышение уровня физического здоровья школьников могут заключаться в изучении данного вопроса по разным возрастным группам, а так же а изучение влияния занятий спортивными играми на повышение уровня физического здоровья школьников.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Апанасенко Г.Л., // Об оценке состояния здоровья человека / Г.Л. Апанасенко, Г.Г. Науменко, Т.Н. Соколовец // Врачебное дело. – 1998. – № 5. – С. 112-114.
2. Збірник тестових завдань зі спортивних дисциплін: навчальний посібник /укл. О.О. Момот, О.П. Попович, Е.В. Бондал, Н.В. Власенко та ін.; МОНУ, Полтавський НПУ ім. В.Г. Короленка, Факультет фізичного виховання. – Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2014. – 236 с.
3. Згоняйко Г.В. Методика навчання школярів баскетболу: навчально-методичний посібник / Г.В.Згоняйко. – Черкаси: ФОП Гордієнко С.І., 2014. – 180с.: іл.
4. Круцевич Т.Ю. Контроль в физическом воспитании детей, подростков и юношей / Т.Ю. Круцевич, М.И. Воробьев. – К.: НУФВСУ, 2005. – 196 с.
5. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання / Т.Ю. Круцевич. – Київ: Олімпійська література, 2008. – Т. I. – С. 391.
6. Купер К. Новая аэробика. Система оздоровительных физических упражнений для всех возрастов / К. Купер; Сокр. пер. с английского С. Шемиламан. – М.: ФиС, 1976. – 127 с.

*Ярослав Куриш
(Чернівці, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ НЕТРАДИЦІЙНИХ ВИДІВ СПОРТУ У АДАПТИВНІЙ ФІЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

Природне прагнення людей до фізичної досконалості, до оздоровлення спонукає фахівців в області фізичного виховання вести розробку нових засобів і методів досягнення цих цілей. Відомі і добре зарекомендували себе види спорту традиційно залишаються в арсеналі засобів фізичної культури. Однак пошук шляхів підвищення ефективності навчального процесу з фізичного виховання, формування в студентів стійкої потреби в руховій активності припускає використання нетрадиційних видів фізичних вправ і спорту, що користуються великою популярністю в студентській молоді.

Відповідно фізичне виховання у навчально-виховній сфері як складова частина загальної системи виховання повинне забезпечити розвиток фізичного, морального здоров'я, комплексний підхід до формування розумових і фізичних якостей особистості, фізичну і психологічну підготовку до активного життя та професійної діяльності на принципах індивідуального підходу, пріоритету засобів оздоровчої спрямованості, широкого використання різноманітних форм рухової активності.

Розвиток ж самої галузі фізичної культури і спорту пов'язано з постійним збільшенням її видової різноманітності, появою нових видів фізкультурно-спортивної діяльності, зростанням популярності традиційних видів спорту, оновленням переліку видів спорту і дисциплін.

Нетрадиційні види спорту дають нам можливість реалізувати різні завдання фізичного виховання у навчальних закладах, не тільки зміцнювати здоров'я, підвищувати функціональні можливості організму, розвивати рухові уміння, навички й якості, а також формувати світогляд, забезпечувати моральне і етичне виховання. Виходячи з цих можливостей, нетрадиційні види рухової активності мають великий педагогічний потенціал особливо при роботі з важкими підлітками.

Таким чином, нетрадиційні види спорту потрібно і доцільно застосовувати як додаток до основних видів. Використовують їх для оновлення занять на всіх етапах навчального процесу, підвищення їхнього емоційного впливу та привабливості.

Становлення нового вигляду спорту багато в чому визначається впливом чинника спонсорської привабливості, під яким можна розуміти міру зацікавленості потенційних спонсорів, інвесторів у вкладенні коштів в його розвиток. Чинник конкуренції передбачає опосередкований вплив традиційно популярних видів спорту на процес становлення нетрадиційних.

Виникнення і розвитку нового вигляду спорту, як правило, тісно пов'язане з міжнародною спортивною співпрацею. У зв'язку з цим вияв чинника міжнародної співпраці багато в чому визначається наявністю конструктивної підтримки з боку міжнародних спортивних федерацій, а також зарубіжних спортивних об'єднань, клубів і інших організацій.

Ефективне методичне і кадрове забезпечення занять новим видом спорту, з одного боку, задовольняє вимога збереження здоров'я тих, що займаються, з іншою - є основою підготовки спортсменів високої кваліфікації.

Останніми роками в Україні значно зростає кількість людей з вадами фізичного розвитку, яким складно адаптуватися до умов життя в сучасному суспільстві. Сучасний стан нашого суспільства вимагає гуманізації

всіх аспектів його життя. У зв'язку з цим особлива увага повинна бути приділена особам, що мають недоліки розумового і фізичного розвитку. Зважаючи на те, що кількість інвалідів зростає швидкими темпами, при чому, як за абсолютною величиною, так і за питомою вагою у повному складі популяції, мінімізація кількості неповносправних та процеси їх адаптації, інтеграції у суспільство та реабілітації мають величезне значення.

У адаптивній фізкультурі, в порівнянні з Олімпійським спортом, змінюються цільово-результативні аспекти діяльності, специфічно видозмінюються принципи, кошти і методи впливу на організм, актуалізується необхідність обліку як індивідуальних, так і нозологічних особливостей спортсмена. Рекомендованими для використання в рамках корекційно-реабілітаційної програми крім традиційних є також і нетрадиційні види спорту.

Соціально-педагогічне значення спрямованого використання засобів фізичної культури у шкільному віці полягає у наступному:

- створюється фундамент гармонійного фізичного розвитку, зміцнення здоров'я, фізкультурної освіти і виховання, накопичуються передумови для успішного оволодіння виробничо-трудовами, військовими та іншими спеціальними руховими діями;

- підтримується поточна фізкультурна і розумова працездатність, яка забезпечує успішність на навчальних заняттях, а у перспективі – ефективність будь-якої громадсько-корисної діяльності;

- раціонально організовується дозвілля, елементи фізичної культури запроваджуються у побут поступовим залученням до спортивної діяльності;

- поступово підвищується моральна, інтелектуальна, естетична і трудова культура підростаючого покоління

Вплив фізичних вправ багатосторонній, він зумовлений багатьма факторами і залежить від того, які саме ці вправи, для кого пропонуються (вік, стать, рівень фізичної підготовки, стан здоров'я), як застосовуються рухи та як і в яких умовах виконуються (методика навчання і виховання). Саме тому фізичні вправи є основними і специфічними засобами не лише фізичного розвитку, а й фізичного виховання.

На заняттях використовують спортивну і професійно-прикладну фізичну підготовку для придбання індивідуального досвіду фізкультурно-спортивної діяльності, для підвищення рівня функціональних і рухових здібностей.

Пошук шляхів підвищення ефективності навчання фізичній культурі, формування у людей стійкої потреби в руховій активності і передбачає використання нетрадиційних видів фізичних вправ і спорту.

Розвиток нетрадиційних видів спорту передбачає освоєння спеціальних знань, необхідних для використання в особовому і професійному розвитку, самовдосконалення, організації здорового стилю життя. До нетрадиційних видів спорту відносяться: східні единоборства; атлетична гімнастика; гідроаеробіка; стретчинг; йога; шейпінг; велоспорт ВМХ - кросовий велоспорт; кінологічний спорт; натурбан; пляжний волейбол; пейнтбол; ролерспорт і скейтбординг; сноуборд; танцювальний спорт; флорбол; пауерліфтинг; стритбол; боулінг; паркур. І це тільки деякі з нетрадиційних видів спорту.

В об'ємному, самому великому русі інвалідів - з поразкою опорно-рухового апарату - існують принципово різні категорії інвалідів: з травмами і захворюваннями спинного мозку, наслідком дитячого церебрального паралічу, з ампутаційними і природженими дефектами кінцівок, з іншими поразками кінцівок. Всім ним рекомендується реабілітаційний спорт. Але людині властиве прагнення до самовдосконалення, і спортивний рух інвалідів з поразкою опорно-рухового апарату поступово переходить на новий, більш якісний рівень свого розвитку - спорт інвалідів з порушенням функції органів опори і руху.

Заняття спортом з інвалідами передбачають досягнення подвійної мети: оволодіння навиками змагальної діяльності і необхідними в побуті моторними компенсаціями.

Для створення ефективних передумов до занять спортом доцільно провести попередній корекційно-реабілітаційний етап підготовки. Організаційними формами корекційно-реабілітаційної програми можуть бути як регулярні заняття на базі спортивних секцій або шкіл, так і спеціально організовані заходи.

Всі види спорту, як традиційні, так і нетрадиційні допомагають людям з обмеженими можливостями в соціальній адаптації і самореалізації, створюють для них можливість добитися успіху, як на спортивній арені, так і за її межами.

Суспільство, а насамперед держава, повинно створити необхідні умови для адаптивного спорту.

Повсюдне впровадження в життя українців адаптивної фізичної культури як важливої області соціальної практики дозволить підняти на новий якісний рівень всю систему комплексної реабілітації інвалідів і осіб з відхиленнями в стані здоров'я, їх інтеграції в суспільство. А це, в свою чергу, забезпечить новий рівень якості життя кожної людини нашої країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аристова Л.В. Державна політика в сфері фізичної культури і спорту / Л.В. Аристова. – М.: Освіта, 1999. – 78 с.

2. Білера М. Проблеми освіти та реабілітації осіб з інвалідністю у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] / М. Білера // <http://visnyksnu.com.ua/wp-content/uploads/2015/06/>.

3. Евсеев С.П., Шапкова Л.В. Адаптивная физическая культура: Учебная помощь для студентов высших и средних профессиональных учебных заведений / С.П. Евсеев, Л.В. Шапкова. – М.: Радянський спорт, 2000. – 240 с.
4. Тараненко І. Оздоровчий та виховний потенціал нетрадиційних видів гімнастики [Електронний ресурс] / І. Тараненко // <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/193/1>
5. Круцевич Т. Понятійно-категоріальний апарат адаптивного фізичного виховання / Т. Круцевич, Р. Чудна // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2005. – № 2-3.
6. Озолина Е. «Адаптивная физическая активность» как новая дисциплина в семействе спортивных наук / Е. Озолина, В. Дмитриев, Н. Рубцова // Наука в олимпийском спорте: Спец. вып. – Киев : Олимпийская литература, 2002. – № 2.
7. Чуев В.А. Научные исследования и разработки в спорте / В.А. Чуев. – М.: ФИС, 2000. – 230 с.
8. Шапкова Л.В. Средства адаптивной физической культуры: Методические рекомендации по физкультурно-оздоровчим і розвиваючим заняттям дітей з відхиленнями в інтелектуальному розвитку / С.П. Евсеев. – М.: Радянський спорт, 2001. – 152 с.
9. Шляхи удосконалення фізкультурно-спортивної роботи з інвалідами в Україні / [С.Матвеев, І.Когут, Л.Радченко та ін.] // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2004. – № 2.

*Олексій Лях-Породько, Таїсія Діденко, Яна Санжарівська
(Київ, Україна)*

ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ В ЕМІГРАЦІЇ

Постановка проблеми. Поширенню сокільського руху у найвіддаленіших куточках світу сприяла популяризаторська діяльність активістів які з різних причин від'їжджали або вимушено покидали Батьківщину. Беззаперечна заслуга у розвитку сокільства в еміграції належить чехам, словакам, полякам, болгарам, українцям, хорватам, сербам та ін. Вагомий внесок у становлення сокільського руху на різних континентах зробила українська діаспора. Насамперед значними центрами розвитку українського сокільства за кордоном були такі країни, як Чехословаччина, США, Канада, Аргентина тощо.

На жаль в Україні під впливом різних чинників (негативне ставлення до сокільства в СРСР, таврування його як націоналістично-буржуазне явище, заборони сокільських організацій в Чехословаччині тощо) не достатньо інформації щодо розвитку сокільського руху взагалі, а тим паче у середовищі діаспори. Ця проблема сьогодні є надзвичайно актуальною тому, що в часи коли Україна перебувала під гнітом різних держав (СРСР, Польща тощо) діяльність української діаспори визначалася як націоналістична та ворожа. І це у той час коли в середовищі діаспори завжди плекали ідею незалежності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всупереч антисокільській діяльності в СРСР та інших країнах які потерпали від політично-військового тиску радянської влади сьогодні все більше зростає зацікавленість сокільським рухом в Україні, Чехії, Польщі та ін. Зокрема, захищаються дисертації, видаються науково-методична та історично-популярна література тощо. Серед цього доробку нажалі незначний відсоток стосується власне розвитку українського сокільства за кордоном. Здебільшого цю проблему розглядають як складову спортивного руху в середовищі західної української діаспори [4], або ж досліджують окремі питання, такі як видання сокільської преси за кордоном [1]. Отже, враховуючи вищезазначене додаткових розвідок потребує діяльність українського сокільства в еміграції.

Мета дослідження – здійснити історико-теоретичний аналіз передумов зародження українського сокільства за кордоном та виявити особливості його діяльності.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, історико-логічний і описовий методи.

Результати дослідження та їх обговорення. За визначенням Ю. Козія у 20 – 30-х рр. ХХ ст. в українському еміграційному спортивному русі виокремилися такі напрямки: студентський фізкультурно-спортивний рух, молодіжний рух, пов'язаний із організаціями «Січ», «Пласт» тощо, сокільський рух.

Одне з найпомітніших місць серед вищезазначених напрямів займає сокільський рух, як виразник національно-патріотичних ідей державотворення та фізкультурно-спортивної діяльності. Слід зазначити, що серед факторів, які вплинули на міграційний рух українців були насамперед національні, історичні, політичні, економічні, соціальні утиски, відсутність незалежної держави тощо. Також значний вплив мала Перша світова війна та її наслідки. Так, зі слів активіста українського сокільства, громадського діяча, патріота В. Проходи перші українські гімнастично-спортивні організації виникали у неволі у роки Першої світової війни, коли українці з Російської імперії потрапили у полон до Австро-Угорщини та Німеччини [7]. Зокрема у Німеччині (Раштат, Зальцведель, Вецляр) та Австрії (Фрайштадт) існувало декілька таборів, де розміщувались українські військовополонені завдяки старанням Союзу визволення України. Дієву моральну та організаційно-методичну допомогу українським військовим, які потрапили у полон надавав активіст Союзу Визволення України, громадський та політичний діяч С. Смаль-Стоцький, з ініціативи якого засновувались гімнастично-спортивні

товариства «Січ» (перше товариство «Січ» ім. Гетьмана П. Дорошенка утворено у липні 1916 р. у Фрайштадті). Ці товариства мали загальнонаціональні завдання і цілі, а прикладом їм слугувало українське сокільство. Прикладом ідейного єднання «січей та соколів» є створена у березні 1920 р. у таборі Ябліннім сотня Січо-Соколів під керівництвом четаря Созановського та сотника Кульчицького. До того ж «січовики» та інші організації здебільшого користувалися патріотичною літературою та пресою, зокрема виданнями «Сокола-Батька».

Беззаперечний вплив сокільські ідеї мали й на український студентський рух в еміграції, одним із центрів якого була Чехословаччина. Цьому зокрема, сприяло ставлення влади Чехословаччини до проблем українських військовополонених та осіб, які вимушено покинули українські землі, що потрапили під гніт СРСР, Польщі та інших країн. Ось як про це говорить В. Прохода: «українське студентство в еміграції разом з академічним вихованням розвивало національно-громадську діяльність, закладаючи різні товариства, серед яких почесне місце займає український сокіл» [8, с. 3]. Для підтвердження цих слів наведемо наступну інформацію. Велика кількість таборян маючи намір отримати освіту ставали студентами різних навчальних закладів (Український вільний університет – Прага, Українська господарська академія – Подебради, Український вищий педагогічний інститут ім. Драгоманова – Прага тощо). Одними із центрів спортивного, а згодом сокільського життя стає Українська господарська академія, у якій з 1922 р. при Студентському спортивному клубі існує сокільська секція та власне місто Подебради [5]. Невдовзі, а саме у 1925 р. до Подебрад із Праги переїздить Союз українських спортивних товариств (створений у 1924 р.), який у своїй діяльності об'єднав різні гімнастично-спортивні організації базуючись на національно-патріотичній основі та сокільській системі виховання. У подальшому українське сокільство поглинуло та інтегрувало спортивні клуби і сам Союз українських спортивних товариств, що призвело до швидкого розвитку українського сокільського руху за кордоном.

Трансформування сокільської секції у Подебрадах у лютому 1926 р. у товариство «Український сокіл у Подебрадах», збільшення кількості новостворених сокільських осередків, зокрема у Пшібрамі, Празі, Брно, а також проведення у 1926 р. VIII Всесокільського зльоту вимагало від активістів українського сокільського руху за кордоном координації дій та згуртованості. Наслідком активізації діяльності українського сокільства стало спільне засідання Ради «Українського сокола в Подебрадах» разом із представниками сокільських осередків Праги, Брно, Пшібраму та об'єднання їх навколо – Центрального українського сокільського комітету (повноваження комітету заступав Союз українських сокільських організацій в ЧСР) [9]. Цей комітет був створений 18 квітня 1926 р. і проіснував до 27 жовтня 1929 р.

Наступною, якісно новою, сходинкою організаційної структури українського сокільського руху за кордоном стає утворений у літку 1932 р. центральний керівний орган – Союз українського сокільства за кордоном (СУСЗАК). Новоутвореному Союзу передувала кропітка тривала праця, зокрема 26 грудня 1931 р. у місті Подебради у замку чеського короля Юрія відбувся організаційний 3'їзд щодо створення єдиного керівного органа [3]. Метою діяльності СУСЗАК було об'єднання українських сокільських осередків за кордоном та популяризація фізичного виховання.

Одразу ж Союз українського сокільства за кордоном розпочав активну національно-патріотичну, організаційну, міжнародну, гімнастично-спортивну, культурну діяльність серед української еміграції загалом і серед сокільських осередків зокрема. Ми зупинимось на окремих напрямках діяльності СУСЗАК, а саме формування національно свідомих патріотів України (збереження традицій, організація українських культурно-масових заходів тощо), організаційно-видавничій (проведення Загальних з'їздів, видання часопису «Український сокіл» тощо), міжнародній (участь українських соколів у Всесокільських зльотах, взаємовідносини з чеським сокільством тощо).

Насамперед слід зауважити, що українське сокільство стало одним із найяскравіших та дієвих прикладів єднання українців за кордоном та їх національно-патріотичного виховання. Основою українського сокільського виховання була національна ідея єдності народу та державотворення України. Ось як висловлювався В. Прохода щодо сокільської ідеології: «Всі здорові національні прояви мають свою мету й високу ціль, ідею. Цілком зрозуміло, що сокільська руханка, об'єднуючи й зміцнюючи сили розпорочених одиниць в одне велике ціле, оформлює й одухотворяє його ідеологічним змістом. Сокільство є довголітньою практичною школою національно-громадського співжиття в найрізноманітніших його проявах» [6, с. 2].

Про загальнодержавне значення українського сокільства свідчить стаття надрукована у часописі «Український сокіл», назва якої величаво закликає до саморозвитку – «Все вперед – Всі враз!»: «рухом вперед є такий рух, котрий стремить до піднесення української нації на вищий щабель історичного життя, а в сучасному моменті стремить до якнайскорішого осягнення Соборної Державності... для вільного та всебічного розвитку цілої нації» [2, с. 1 – 2].

Одним із засобів гуртування українців в еміграції сокільство використовувало систематичне проведення тематичних вечорів (інсценізація проголошення IV Універсалу УНР, вшанування Т. Шевченка), сокільських академій з національними танцями та співами, лекцій («Соборність 22 січня – 1 листопада», «Тарас Шевченко – пророк національної правди», «Історія руханки й спорту та сокільства й їх розвиток і сучасний стан на українських землях», «Моменти визвольної боротьби») тощо.

Значну увагу сокільські активісти приділяли поширенню сокільського руху серед української діаспори у різних кутках світу. Прикладом кропіткої діяльності щодо створення осередків українського сокільства у

найвіддаленіших країнах є мережа товариств «Сокіл» за кордоном. Зокрема, вони існували у Чехословаччині, Югославії, Німеччині тощо, а окремі функціонують до нашого часу Канада, США та інші (Чехословаччина – Подебради (1922), Прага (1924), Брно (1925), Пардубице (1932), Ржевниця, Ліберець (1934), Модржани (1937), Пшібрам, Град Карловий, Валашське Мезіржіче, Пршерове, Моравська Острава; Югославія – Великий Бечкарек; Аргентина – Буенос-Айрес (1931), Кордоба (1931), Ляс-Тунас (1937), Ля Фальда; Бразилія – Сан-Паулу; Китай – Шанхай (1934), Харбін (1934); Франція – Париж (1935); Німеччина – Бад-Верісгофен (1945), Фільсбібург (1945), Ельванген (1946); Австралія – Сідней (1961); США – Нью-Йорк, Філадельфія, Сіракузи; Канада – Торонто, Гакстон.

Пріоритетним напрямком діяльності українського сокільства за кордоном було налагодження взаємовідносин із сокільськими організаціями різних країн, а також участь у Всесокільських зльотах. Відомо, що як і окремі українські сокільські товариства, так і Союз українського сокільства за кордоном мали тісні зв'язки з «соколами» Чехословаччини, Югославії тощо. Зокрема, українські соколи постійно відвідували урочистості різних сокільських товариств (руханкова академія чеського «Сокола» міста Подебради – 1929 р., З'їзд закордонної сокільської округи Чеського сокільського союзу – 1935 р., окружний сокільський зліт у Тршебові – 1935 р., сокільський зліт Празького краю у Таборі – 1935 р., повітовий зліт у Чеперці – 1935 р., руханкова академія чеського товариства «Сокіл» у Фридланті – 1935 р., свято чехословацького «Сокола» у Ржевницях – 1936 р., вечірниця Англійської реальної гімназії у Празі – 1936 р., 50-літній ювілей чехословацького «Соколу» у Ліберці – 1936 р., повітовий зліт чеського сокільства у Пардубицях – 1937 р., окружний зліт Східно-Чеської округи Піппіхової у Високому Миті – 1937 р., II Сло'янський вечір чехословацького «Соколу» у Крчі – 1937 р.), та підтримували загальнодержавні культурно-масові заходи (відкриття пам'ятника Я. Подліпному у Празі – 1935 р., заходи щодо поховання президента Чехословаччини Т.Г. Масарика – 1937 р.).

Беззаперечно одним із найважливіших завдань українського сокільства за кордоном була участь у Всесокільських зльотах для презентації України на міжнародній спортивно-політичній арені. Незважаючи на певні перешкоди (відсутність незалежної держави, дискримінаційна політика окремих діячів, зверхнє ставлення до українських соколів, потурання Чехословацької влади СРСР тощо) українські соколи приймали участь у VII Всесокільському зльоті 1920 р., VIII Всесокільському зльоті 1926 р., IX Всесокільському зльоті 1932 р., X Всесокільському зльоті 1938 р.

Перспективи подальших досліджень. Діяльність українського сокільства за кордоном потребує більш детального дослідження, зокрема його спортивно-культурне значення, роль сокільської системи виховання, сокільська ідеологія тощо, які актуалізують подальші наукові розвідки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вацеба О. Особливості розвитку української сокільської періодики поза межами українських земель (20-30-і роки XX століття) / О. Вацеба, Ю. Козій, І. Янків // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наук. пр. / за ред. Єрмакова С.С. – Харків: ХХІІІ, 2000. – №1. – С. 6–8.
2. Все вперед – Всі враз! // Український сокіл. – 1937. – №1–2. – С. 1–2.
3. VI З'їзд Союзу // Український сокіл. – грудень 1937 / січень 1938. – С. 3–4.
4. Козій Ю.С. Спортивний рух в середовищі західної української діаспори: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук з фіз. виховання і спорту : спец. 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» / Ю. С. Козій ; ВДУ ім. Л. Українки. – Луцьк, 2000. – 18 с.
5. Мороз Федір. Руханкове товариство «Український сокіл» в Подебрадах / Федір Мороз // Сокільські вісті. – 1928. – №2. – С. 13–14.
6. Прохода В. Ідеологічний сокільський курс / В. Прохода // Український сокіл. – 1935. – №4–5. – С. 2.
7. Прохода В. Початки української руханки за кордоном / В. Прохода // Український сокіл. – 1936. – №4. – С. 3.
8. Прохода В. Початки української руханки за кордоном / В. Прохода // Український сокіл. – 1936. – №5. – С. 3–4.
9. Українське сокільство за кордоном // Український сокіл (одноднівка Союзу українського сокільства за кордоном для вшанування 40-ліття діяльності Сокола-Батька у Львові). – 1934. – С. 2–3.

*Олексій Лях-Породько, Катерина Лященко,
Діана Лисак, Єлизавета Бадун
(Київ, Україна)*

СОЮЗ УКРАЇНСЬКОГО СОКІЛЬСТВА ЗА КОРДОНОМ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У РОЗВИТКУ СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ

Постановка проблеми. У першій половині ХХ ст. сокільські ідеї поширюються у різних країнах світу (Чехословаччина, Польща, Болгарія, Югославія, США, Велика Британія, Франція тощо). Однак, були і такі що забороняли діяльність сокільських організацій. Насамперед це стосується СРСР, а також й інших соціалістичних держав. Зважаючи на те, що сокільський рух у Радянському Союзі був «поза законом», то можливостей розвитку, зокрема українського сокільства зовсім не було. Тому більшість активістів українського сокільського руху вимушено перебуваючи за кордоном в еміграції об'єднувалась та продовжувала сокільські традиції.

Центрами зорганізованої української діаспори були США, Канада, Аргентина, Австралія тощо, а головним осередком діяльності українського сокільства стає Чехословаччина. Поступовий розвиток українських сокільських організацій у Чехословаччині та за її межами сприяв створенню керівного органа – Союзу українського сокільства за кордоном (СУСЗАК). Діяльність СУСЗАК спочатку направлена на розвиток сокільського руху згодом розширилася й на інші сфери життєдіяльності суспільства (культура, освіта, мистецтво, виховання тощо). Окрім цього, СУСЗАК став центром збереження української історії, традицій, побуту, а найголовніше він виконував функції національно-патріотичного виховання українців та боровся за незалежну Україну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки у вітчизняному науковому середовищі поживалась увага до історії розвитку українського сокільства. Зокрема, фахівцями розглядаються особливості зародження і становлення сокільського руху в Україні за часів Австро-Угорської [2], Російської імперії [9] та Польщі [10]. Водночас малодослідженим залишається питання функціонування українського сокільства за кордоном. Сьогодні вже існують окремі праці з цієї проблеми [1], але у них про Союз українського сокільства за кордоном майже не згадується та недостатньо розкривається його значення у розвитку сокільського руху.

Мета дослідження – здійснити історико-теоретичний аналіз передумов виникнення Союзу українського сокільства за кордоном та з'ясувати його роль у розвитку сокільського руху.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, історико-логічний, хронологічний та описовий методи.

Результати дослідження та їх обговорення. Головною організаційною структурою українського сокільського руху за кордоном виступає – Союз українського сокільства за кордоном (СУСЗАК). Створенню у літку 1932 р. центрального керівного органу українського сокільства передувала кропітка тривала праця. Зокрема, 18 квітня 1926 р. відбулося спільне засідання Ради «Українського сокола в Подєбрадах» разом із представниками сокільських осередків Праги, Брно, Пшібраму та об'єднання їх навколо – Центрального українського сокільського комітету (повноваження комітету заступав Союз українських сокільських організацій в ЧСР) [17], який проіснував до 27 жовтня 1929 р. Одним із головних завдань цього об'єднання було створення Союзу українських сокільських організацій [11].

Наступним організаційним кроком було проведення 26 грудня 1931 р. у місті Подєбради [13] у замку чеського короля Юрія ініціативного З'їзду щодо створення єдиного керівного органу українського сокільства за кордоном [8], метою діяльності якого було б об'єднання та розвиток українських сокільських осередків за кордоном, популяризація фізичного, морального та духовного виховання на ідеях засновників сокільства – М. Тирша та І. Фігнера. На з'їзді був прийнятий проект статуту [15], у параграфі 5 якого зазначалося наступне: «Членами Союзу можуть бути юридичні та фізичні особи, тобто українські сокільські товариства й філії, поодинокі соколи і соколки, які є дійсні, або колишні члени українських, або інших слов'янських сокільських організацій, лише у тому випадку, коли у місці їх перебування не має української сокільської організації» [4, с. 4]. Для здійснення поточної діяльності на з'їзді було обрано тимчасову Управу, до складу якої увійшло по одному представнику делегацій – Буенос-Айрес (Аргентина), Великий Бечкерек (Югославія), Брно, Пардубиця, Прага, Ржевниця (усі Чехословаччина). До президії тимчасової Управи обрали: голова (староста) – В. Прохода, начальник – Я. Благітка, справник – С. Черняхівський. Зусиллями президії тимчасової Управи Союзу було подано статут СУСЗАК для затвердження Краєвим (Земським) урядом Праги. Слід зазначити, що географія поширення українського сокільства у 20-30-х рр. ХХ ст. потребувала централізації керівництва. У цей час вже існували українські сокільські товариства у Чехословаччині, Аргентині, Франції, Югославії, Бразилії, Китаї тощо. Тому активістам не варто було зволікати з утворенням єдиного органу управління.

Нарешті літом 1932 р. був правочинно оформлений – Союз українського сокільства за кордоном. Для оптимізації організаційно-методичної та практичної діяльності була обрана Управа СУСЗАК (засідання Управи відбувалися кожної суботи о 13.00, а згодом щомісяця в кожну суботу о 17.00) у складі старости (табл. 1), двох заступників, виховника, начальника, начальниці, фінансового референта, скарбника, господаря, справника,

заступника справника, запасних членів, також утворено ревізійну, судову комісію та сформовано декілька відділів: руханковий (гімнастичний), культурно-освітній, господарський, впорядковий.

Таблиця 1

Старости СУСЗАК

№ з/п	ІІІ	Роки
1	Прохода Василь Хомич	1931 – 1932
2	Цісар Платон Мусійович	1932• – 1936
3	Дараган Володимир*	1936, 1937
4	Топольський Кирило	1936 – 1937
5	Прохода Василь Хомич	1937 - 1938

- Орієнтовний рік.

* Виконуючий обов'язки старости СУСЗАК.

Культурно-освітній відділ поділявся на такі секції: видавнича, термінологічна, ідеологічно-виховна. Заплановано також було створити соціальну секцію і рекомендувати такі ж секції утворити у кожному українському сокільському осередку [5].

Для узгодження та координації дій регулярно проводились Загальні збори Управи Союзу українського сокільства за кордоном та щорічно З'їзди СУСЗАК. Беззаперечно важливу роль у розвитку українського сокільства відіграли З'їзди Союзу українського сокільства за кордоном. Відбувались вони майже щорічно від дня заснування (I – 1932 р., II – 1933 р., III – 1934 р., IV – 1936 р., V – 1936 р., VI – 1937 р.), за винятком 1935 та 1936 рр., а припинились з причини агресії та окупації нацистською Німеччиною Чехословаччини.

Необхідно більш детально зупинитись на окремих З'їздах, так як вони мали беззаперечно важливе значення у розвитку українського сокільського руху за кордоном. Наприклад, на II З'їзді СУСЗАК, який відбувся у 1933 р. аналізувався стан, з'ясувались шляхи подолання перешкод та визначалися перспективи розвитку українського сокільства за кордоном. В цілому було визнано, що незважаючи на скрутне матеріальне становище діяльність українського сокільства можна вважати успішним. Серед проблем українських сокільських організацій називались наступні: специфічні умови еміграційного життя, брак активної молоді, недостатня матеріально-технічне забезпеченість тощо. Для вирішення зазначених проблем СУСЗАК рекомендував збільшити кількість членів сокільських товариств, підвищити якість теоретичних та практичних занять, відкривати нові осередки українського сокільства, підтримувати займаючихся, а кращим серед них створювати найліпші умови для підвищення спортивної майстерності [3].

Винятково важливе місце у збереженні українських історично-культурних традицій та формуванні джерелознавства щодо процесів державотворення України посідає III З'їзд СУСЗАКу 1934 р. Одними із найголовніших питань розглянутих на з'їзді були: музей Визвольної боротьби України та Український дім у Празі. Зокрема, Союз українського сокільства за кордоном відмітив позитивні тенденції щодо наповнення фондів музею про українське сокільство за кордоном та в Україні (участь українських соколів у Всесокільських зльотах, мапи поширення сокільських організацій в Західній Україні, фотографії сокільсько-січового зльоту у Тернополі 1910 р. тощо). Враховуючи збільшення фактологічної інформації щодо діяльності українського сокільства рішенням з'їзду було звернено увагу на доцільність формування окремого фонду музею. Також СУСЗАК закликав всі осередки українського сокільства долучитися до збагачення фонду передаючи до музею Визвольної боротьби України архівні та інші матеріали.

СУСЗАК підтримав ініціативу музею Визвольної боротьби України щодо утворення Українського дому у Празі і просив всіх активістів українського сокільського руху допомогти у вирішенні цього важливого питання. Про значення Українського дому у Празі на III З'їзді СУСЗАКу говорилось так: «Український дім у Празі буде мати не лише велике загально національне значення, а послужить також і для добра сокільської справи» [16, с. 8].

IV та V З'їзди Союзу українського сокільства за кордоном відбулися у 1936 р. Серед чисельних питань, які розглядалися на з'їздах особлива увага була звернена на оптимізацію міжнародної діяльності. Зокрема, СУСЗАК визнав за необхідне організувати поїздку до Берліну на Ігри XI Олімпіади, активізувати підготовку для участі у X Всесокільському зльоті [6] та забезпечити належну організацію Краєвого зльоту українського сокільства за кордоном у 1938 р. [7].

Не менш важливою складовою діяльності СУСЗАК була участь українських «соколів» у Всесокільських зльотах. Зокрема, вони приймали участь у VII Всесокільському зльоті 1920 р., VIII Всесокільському зльоті 1926 р., IX Всесокільському зльоті 1932 р., X Всесокільському зльоті 1938 р.

Важливість презентації українського осередку в еміграції на таких значних міжнародних змаганнях розуміли всі й активісти сокільського руху й навіть державні діячі в екзилі. Прикладом такої злагодженої взаємодії є допомога уряду ЗУНР щодо придбання одностроїв для делегації українських «соколів» учасників VII Всесокільського зльоту 1920 р. [14]. Патріотичну громадську позицію проявили українці та українські організації за кордоном та в Західній Україні щодо збору коштів для виступу українського сокільства на IX

Всесокольському зльоті 1932 р. Завдяки єдності та підтримці представництво українських «соколів» саме цього зльоту було найчисельнішим. Слід зазначити, що добровільних внесків було здійснено від понад 60 приватних осіб та організацій. Згідно звіту СУСЗАК сума сягнула більше ніж 10 000 корон [12].

Союз українського сокілства за кордоном налагодив та підтримував тісні взаємозв'язки з різними об'єднаннями, організаціями та установами: Чеський союз сокілський, Союз слов'янського сокілства, Сокіл-Батько, сокілський союз Югославії тощо. Також невід'ємною складовою діяльності СУСЗАКу була активна участь у громадських та державних заходах Чехословаччини (3'їзд закордонної сокілської округи Чеського сокілського союзу – 1935 р., окружний сокілський зліт у Тршебові – 1935 р., сокілський зліт Празького краю у Таборі – 1935 р., повітовий зліт у Чеперці – 1935 р., руханкова академія чеського товариства «Сокіл» у Фридланті – 1935 р., свято чехословацького «Сокола» у Ржевніцях – 1936 р., 50-літній ювілей чехословацького «Соколу» у Ліберці – 1936 р., повітовий зліт чеського сокілства у Пардубицях – 1937 р., окружний зліт Східно-Чеської округи Піппіхової у Високому Миті – 1937 р., II Сло'янський вечір чехословацького «Соколу» у Крчі – 1937 р., відкриття пам'ятника Я. Подліпному у Празі – 1935 р., заходи щодо поховання президента Чехословаччини Т.Г. Масарика – 1937 р. тощо).

Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленому аналізі виступів представників українського сокілства за кордоном у Всесокольських зльотах.

ВИСНОВОК

Утворення Союзу українського сокілства за кордоном було природньою відповіддю на запит українців, які з різних причин опинилися в еміграції. Українські сокілські активісти, які залишали свої рідні краї розуміли роль сили та незламності духу в об'єднанні в сокілських осередках. Потребагуртування української діаспори відчувалася у різних країнах світу, але саме на Батьківщині сокілства – Чехословаччині, вдалося реалізувати цю ідею. У свою чергу СУСЗАК виявився гідним репрезентантом українських інтересів за кордоном, а його діяльність не обмежилася лише розвитком сокілського руху. Важливими складовими у роботі Союзу українського сокілства за кордоном були такі: збереження традицій та культури українського народу, національно-патріотичне виховання, співпраця з міжнародними громадськими та спортивними організаціями тощо. Упродовж 30-х рр. ХХ ст. СУСЗАК був одним із найголовніших центрів розвитку українського сокілства на міжнародному рівні. Українські сокілські активісти приймали участь як у регіональних так і у Всесокольських зльотах. Завдяки плідній діяльності СУСЗАКу ефективно працювали українські сокілські осередки у Чехословаччині, Аргентині, Бразилії, Югославії, Франції та інших країнах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вацеба О. Особливості розвитку української сокілської періодики поза межами українських земель (20-30-і роки ХХ століття) / О. Вацеба, Ю. Козій, І. Янків // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наук. пр. / за ред. Єрмакова С.С. – Харків: ХХІІІ, 2000. – №1. – С. 6–8.
2. Вацеба О.М. Спортивно-гімнастичний рух в Західній Україні (кінець ХІХ ст. – 30-ті роки ХХ ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Вацеба Оксана Михайлівна. – К.: УДУФВСУ, 1994. – 360 с.
3. Витяг із Обіжника ч. 1. побр. Начальникам сокілських гнізд // Український сокіл (одноднівка Союзу українського сокілства за кордоном для вшанування 40-ліття діяльності Сокола-Батька у Львові). – 1934. – С. 4.
4. Витяг із статуту Союзу українського сокілства за кордоном // Український сокіл. – 1934. – №1. – С. 4.
5. З життя українського сокілства за кордоном // Український сокіл. – 1936. – №3. – С. 3–4.
6. ІV З'їзд Союзу // Український сокіл. – 1936. – №1–2. – С. 2–4.
7. V З'їзд Союзу // Український сокіл. – 1936. – №9–10. – С. 2–4.
8. VI З'їзд Союзу // Український сокіл. – грудень 1937 / січень 1938. – С. 3–4.
9. Лях-Породько О. О. Сокілський гімнастичний рух у Російській імперії наприкінці ХІХ – початку ХХ століття (на матеріалі території сучасної України): дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02 / Лях-Породько Олександр Олександрович. – К.: НУФВСУ, 2010. – 204 с.
10. Мельничук Н. М. Сокольський рух у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. М. Мельничук ; ВНУ ім. Л. Українки. – Луцьк, 2012. – 20 с.
11. Наріжний С. Українська еміграція / С. Наріжний. – Прага, 1942. – 372 с.
12. Оповідки Управи СУСЗАКу // Український сокіл. – 1936. – №4. – С. 4.
13. Прохода В. Думки про Правду. До історії постанови української нації / В. Прохода. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009. – 568 с.
14. Смаль-Стоцький Ст. Було це 1920 р. / Ст. Смаль-Стоцький // Український сокіл. – 1935. – №7. – С. 1–2.
15. Сокіл-Батько. Альманах 1894 – 1994. – Львів: РВО «Основа», 1996. – 268 с.
16. Союз українського сокілства за кордоном про музей Визвольної боротьби України та Український дім у Празі // Свобода. – 1934. – №91. – С. 8.
17. Українське сокілство за кордоном // Український сокіл (одноднівка Союзу українського сокілства за кордоном для вшанування 40-ліття діяльності Сокола-Батька у Львові). – 1934. – С. 2–3.

*Олексій Лях-Породько, Анастасія Рибачук, Аріна Жулькова
(Київ, Україна)*

ЗНАЧЕННЯ З'ЇЗДІВ СОЮЗУ УКРАЇНСЬКОГО СОКІЛЬСТВА ЗА КОРДОНОМ У РОЗВИТКУ СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ

Постановка проблеми. У 20–30-х рр. XX ст. у середовищі української еміграції сформувались умови для організаційного об'єднання щодо подальшого розвитку діаспори. Одним із осередків українського еміграційного руху стала Чехословаччина, де ідеї національно-визвольної боротьби тісно перепліталися з українськими. Водночас популярність сокільського руху на його Батьківщині сприяла активізації діяльності представників українського сокільства за кордоном. Виникнення українських сокільських осередків у різних країнах світу (Чехословаччина, Аргентина, Югославія, Франція тощо) спричинило до утворення єдиного органу управління – Союзу українського сокільства за кордоном.

Серед найрізноманітніших напрямів діяльності СУСЗАКу вирізняються З'їзди, як фактор консолідації українських сокільських осередків у різних країнах світу. Окрім цього, з'їзди були певним підсумком у роботі Союзу українського сокільства за кордоном на яких вирішувались актуальні проблеми та перспективи розвитку українського сокільського руху та його взаємодія з міжнародним сокільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки у вітчизняній науковій літературі значно збільшилось досліджень щодо сокільського руху. Переважна більшість праць з цього питання присвячена історії сокільського руху в Україні другої половини XIX – початку XX ст. [2, 9, 10]. Водночас недостатньо вивченим залишається проблема розвитку українського сокільського руху за кордоном в цілому, а також особливості організації та проведення з'їздів СУСЗАКу зокрема, що й актуалізує наші дослідження.

Мета дослідження – здійснити історико-теоретичний аналіз особливостей проведення та з'ясувати значення з'їздів СУСЗАКу щодо розвитку сокільського руху.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, історико-логічний, описовий та хронологічний методи.

Результати дослідження та їх обговорення. Створення розгалуженої мережі українських сокільських осередків у різних країнах світу (Чехословаччина, Аргентина, Югославія, Франція, Бразилія, Китай тощо) вимагало від сокільських лідерів та активістів узгодженої діяльності. Для координації та оптимізації дій започатковано було регулярно проводити з'їзди Союзу українського сокільства за кордоном. Відбувались вони майже щорічно від дня заснування СУСЗАКу (I – 1932 р., II – 1933 р., III – 1934 р., IV – 1936 р., V – 1936 р., VI – 1937 р.), за винятком 1935 та 1936 рр., а припинились з причини агресії та окупації нацистською Німеччиною Чехословаччини.

Необхідно більш детально зупинитись на окремих з'їздах, так як вони мали беззаперечно важливе значення у розвитку українського сокільського руху за кордоном. Однак, перш ніж аналізувати загальні з'їзди СУСЗАКу доцільно з'ясувати значення ініціативного з'їзду, який відбувся 26 грудня 1931 р. у місті Подебради у замку чеського короля Юрія. Присутніх на з'їзді було 10 осіб: Ф. Мороз, Я. Благітка, С. Черняхівський, Д. Лісовський, С. Левицький – Подебради (Чехословаччина); Я. Білинський – Прага (Чехословаччина); І. Дадур – Буенос-Айрес (Аргентина); В. Прохода – Великий Бечкерек (Югославія); Яковенко – Ржевниця (Чехословаччина); М. Марків – Пардубиці (Чехословаччина) [12]. Головним завданням з'їзду було створення єдиного керівного органу українського сокільства за кордоном, метою діяльності якого було б об'єднання та розвиток українських сокільських осередків в еміграції, популяризація фізичного, морального та духовного виховання на ідеях засновників сокільства – М. Тирша та І. Фігнера. На з'їзді був прийнятий проект статуту, у параграфі 5 якого зазначалося наступне: «Членами Союзу можуть бути юридичні та фізичні особи, тобто українські сокільські товариства й філії, поодинокі соколи і соколки, які є дійсні, або колишні члени українських, або інших слов'янських сокільських організацій, лише у тому випадку, коли у місці їх перебування не має української сокільської організації» [4, с. 4]. Для здійснення поточної діяльності на з'їзді було обрано тимчасову Управу, до складу якої увійшло по одному представнику делегацій – Буенос-Айрес (Аргентина), Великий Бечкерек (Югославія), Брно, Пардубица, Прага, Ржевниця (усі Чехословаччина). До президії тимчасової Управи обрали: голова (староста) – В. Прохода, начальник – Я. Благітка, справник – С. Черняхівський.

Завдяки ініціативному з'їзду вже наступного року, а саме влітку був правочинно оформлений – Союз українського сокільства за кордоном. Тобто, СУСЗАК офіційно визнала влада Чехословаччини, що надавало сприятливі умови для подальшого розвитку українського сокільства.

У 1932 р. відбувся I з'їзд СУСЗАКу, але обмеженість інформації про нього не дозволяє зараз проаналізувати його роль у розвитку українського сокільства за кордоном. Тому це питання залишається відкритим.

На II з'їзді СУСЗАК, який відбувся у 1933 р. аналізувався стан, з'ясовувались шляхи подолання перешкод та визначалися перспективи розвитку українського сокільства за кордоном. В цілому було визнано, що незважаючи на скрутне матеріальне становище діяльність українського сокільства можна вважати успішним. Серед проблем українських сокільських організацій називались наступні: специфічні умови еміграційного

життя, брак активної молоді, недостатня матеріально-технічне забезпеченість тощо. Для вирішення зазначених проблем СУСЗАК рекомендував збільшити кількість членів сокільських товариств, підвищити якість теоретичних та практичних занять, відкривати нові осередки українського сокільства, підтримувати займаючихся, а кращим серед них створювати найліпші умови для підвищення спортивної майстерності [3].

Винятково важливе місце у збереженні українських історично-культурних традицій та формуванні джерелознавства щодо процесів державотворення України посідає III з'їзд СУСЗАКу 1934 р. Одними із найголовніших питань розглянутих на з'їзді були: музей Визвольної боротьби України та Український дім у Празі. Зокрема, Союз українського сокільства за кордоном відмітив позитивні тенденції щодо наповнення фондів музею про українське сокільство за кордоном та в Україні (участь українських соколів у Всесокільських зльотах, мапи поширення сокільських організацій в Західній Україні, фотографії сокільсько-січового зльоту у Тернополі 1910 р. тощо). Враховуючи збільшення фактологічної інформації щодо діяльності українського сокільства рішенням з'їзду було звернено увагу на доцільність формування окремого фонду музею. Також СУСЗАК закликав всі осередки українського сокільства долучитися до збагачення фонду передаючи до музею Визвольної боротьби України архівні та інші матеріали.

СУСЗАК підтримав ініціативу музею Визвольної боротьби України щодо утворення Українського дому у Празі і просив всіх активістів українського сокільського руху допомогти у вирішенні цього важливого питання. Про значення Українського дому у Празі на III з'їзді СУСЗАКу говорилось так: «Український дім у Празі буде мати не лише велике загально національне значення, а послужить також і для добра сокільської справи» [13, с. 8].

IV та V з'їзди Союзу українського сокільства за кордоном відбулися у 1936 р. Оптимізмом та національним духом про майбутнє українського народу були насичені вітальні слова І. Боберського звернені до учасників IV з'їзду СУСЗАК: «Бажаю Вам у Вашій праці витривалості та віри в успіх... Українські руховики-соколи бажають розбудити в кожному українці віру в силу свого тіла й духа. Розбуджайте, побратими-руховики, тяжких, неповоротних, бездушних, сонливих, неумних. Провадьте українців до злуки, карності, сили й побіди» [1, с.1]. Крім делегатів сокільських гнізд, членів керуючих органів на з'їзді були присутні й гості: адвокати Р. Ветринович та С. Юськів з Підкарпаття; комендант Союзу українських пластунів-емігрантів, професор Р. Лісовський.

На з'їзді крім першочергових завдань були розглянуті й додаткові пропозиції, а саме: організувати спільно із Союзом в Пардубицях проведення сокільської академії (відповідальний В. Мордвинів); розпочати підготовку до кураєвого зльоту українського сокільства в Чехословаччині (К. Топольський); залучити нових членів до українського сокільського руху (А. Коцюба); оптимізувати взаємовідносини з представниками українського гімнастичного руху з Підкарпаття (Я. Якубівський); організувати національні свята в осередках українських сокільських гнізд (К. Топольський); створення відділу сприяння оборони та захисту (С. Калінський) [6].

Цього ж року на початку грудня відбувся V з'їзд СУСЗАКу, у якому взяла участь делегати та гості від Союзу українських пластунів-емігрантів – комендант, професор Р. Лісовський, Союзу Підкарпатурських студентів, «Просвіти», та редакції «Пробоем» – С. Росоха, Української громади – Пакош, Союзу колишніх українських старшин – Д. Гурин, Спілки українських військових інвалідів – Ю. Климач. Запрошені гості у своїх вітальних словах зазначили ключову роль українського сокільства у вихованні фізично здорової та патріотичної нації.

Відкрив з'їзд виконуючий обов'язки старости В. Дараган, а після виступу виховника В. Проходи присвяченого 17-річчю Зимового походу за незалежність України, звітували члени Управи та представники українських сокільських товариств і осередків. Серед основних завдань на майбутнє були такі: підтримувати розвиток українського сокільства за кордоном, готуючи кваліфіковані кадри для праці на Батьківщині, шляхом взаємовідвідин між гніздами; оптимізувати підготовку до Краєвого зльоту українського сокільства за кордоном та X Всесокільського зльоту 1938 р.; тримати постійний зв'язок із «Соколом-Батьком» та узгоджувати з ним виступи на міжнародних змаганнях. Окрім цього, на з'їзді було прийнято рішення про активізацію пропаганди українського сокільського руху шляхом видання часопису «Український сокіл» та книги, мета якої полягає у вихованні фізичної вправності та національної свідомості [7]. Попередньо ця праця повинна містити такі розділи: руханка та фізичне виховання у різних народів; сучасний стан української руханки та спорту; організація руханки та спорту серед сільського населення; фізичне виховання у школі та роль у ньому учителя; історія українського фізичного виховання в цілому та в еміграції; славне минуле на службі для добра нації – геройські змагання українських січових стрільців, про сірих і синіх та новітніх Запорожців, Крути, Зимовий та Листопадовий походи; співпраця соколів з українським пластом та з іншими руханковими та спортивними організаціями.

Наприкінці 1937 р. відбувся VI з'їзд СУСЗАКу, до якого з вітальним словом звернувся І. Боберський: «Дорогі побратими. Дякую за повідомлення про VI з'їзд Союзу і шлю привіт та побажання, щоб зростав серед українців настрій до співпраці і хист оцінювання перепон, щоб великі справи виглядали для українських очей великими, а дрібні справи дрібними, щоб завзяття прямивалось на одну велику ціль свободи українського народу і його землі... Українське сокільство має поювати в українські уми поступ і згоду, удосконалювати сили тіла, щоб удосконалити силу духа» [11, с. 3].

З'їзд відкрив, як і минулого разу, виконуючий обов'язки старости СУСЗАКу В. Дараган (К. Топольський обраний на минулому з'їзді старостою вже наступного року втратив свою посаду. Однією з причин, за рішенням Управи товариства «Український сокіл» у Празі, членом якої він був, є те, що його діяльність з національно-морального боку шкідлива для українського сокільства. Також Управа товариства ухвалила рішення щодо звернення до Управи Союзу українського сокільства за кордоном з проханням позбавити К. Топольського права вступу до українських сокільських організацій [5]. Для такого різкого рішення спонукали декілька неприємних випадків: по-перше, випадок у 1934 р. під час проведення III Краєвого зльоту у Львові, коли група «соколів» відмовилася виконувати наказ начальника виконувати вільні вправи; по-друге, захист окремими особами таких дій «соколів» та підбурення до непокори керівництву «Сокола-Батька» та СУСЗАКу).

Після оголошення вітальних слів від «Сокола-Батька», почесного голови СУСЗАКу І. Боберського, інженера П. Цісаря та інших виховник Союзу виголосив доповідь про 6-річний тернистий шлях Союзу українського сокільства за кордоном та значення бою під Крутами. Надалі звітували члени Управи та представники товариств. Після тривалих дискусій присутні дійшли згоди про те, що спостерігається поступовий розвиток українського сокільства за кордоном. Водночас були визначені шляхи оптимізації діяльності українського сокільського руху, а саме: продовжити популяризацію фізичного і національно-патріотичного виховання серед еміграції видаючи часопис «Український сокіл» та влаштовуючи сокільські свята з українськими традиціями; участувати у IV Краєвому зльоті українського сокільства у Львові у 1938 р.; організувати у 1938 р. злот українського сокільства у Модржанах; прийняти участь у X Всесокільському зльоті 1938 р.; підтримувати взаємозв'язки з «Соколом-Батьком» [8].

Нажаль у 1937 р., як нам відомо, відбувся останній з'їзд Союзу українського сокільства за кордоном, хоча діяльність його не довго але продовжувалась. Події наступних років не сприяли розвитку сокільського руху в цілому в Чехословаччині й українського сокільства зокрема. Невдовзі нацистська Німеччина окупувавши Чехословаччину заборонила існування сокільства.

ВИСНОВОК

Поширення сокільських ідей серед української діаспори сприяло її згуртуванню та консолідації у різних куточках світу. Одним із найбільших осередків українців емігрантів був зосереджений у Чехословаччині на Батьківщині сокільства. Тому саме тут сформувалися сприятливі умови для активізації українського сокільства за кордоном. Яскравим прикладом єдності українських сокільських активістів є створення Союзу українського сокільства за кордоном. Наявність розгалуженої мережі українських сокільських товариств у Чехословаччині, Аргентині, Бразилії, Франції, Китаї, Югославії та інших країнах потребували координації дій та взаємозв'язку. Для цього щороку відбувалися з'їзди СУСЗАКу, на яких підбивалися підсумки роботи, аналізувалися наслідки діяльності, обговорювалися актуальні проблеми розвитку сокільського руху, зазначалися шляхи оптимізації українського сокільства тощо. Серед головних завдань, які стояли перед СУСЗАКом були насамперед такі: залучення більшої кількості сокільських активістів, відкриття нових осередків українського сокільства у різних країнах світу, національно-патріотичне виховання, збереження історичних та культурних традицій українського народу, організація краєвих зльотів у Чехословаччині, участь у Всесокільських зльотах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боберський Іван. IV З'їздові українського сокола за кордоном / Іван Боберський // Український сокіл. – 1936. – №1–2. – С. 1.
2. Вацеба О.М. Спортивно-гімнастичний рух в Західній Україні (кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 04 / Вацеба Оксана Михайлівна. – К.: УДУФВСУ, 1994. – 360 с.
3. Витяг із Обіжника ч. 1. побр. Начальникам сокільських гнізд // Український сокіл (одноднівка Союзу українського сокільства за кордоном для вшанування 40-ліття діяльності Сокола-Батька у Львові). – 1934. – С. 4.
4. Витяг із статуту Союзу українського сокільства за кордоном // Український сокіл. – 1934. – №1. – С. 4.
5. З життя українського сокільства за кордоном // Український сокіл. – 1937. – №3–6. – С. 4 – 6.
6. IV З'їзд Союзу // Український сокіл. – 1936. – №1–2. – С. 2–4.
7. V З'їзд Союзу // Український сокіл. – 1936. – №9–10. – С. 2–4.
8. VI З'їзд Союзу // Український сокіл. – грудень 1937 / січень 1938. – С. 3–4.
9. Лях-Породько О. О. Сокільський гімнастичний рух у Російській імперії наприкінці XIX – початку XX століття (на матеріалі території сучасної України): дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02 / Лях-Породько Олександр Олександрович. – К.: НУФВСУ, 2010. – 204 с.
10. Мельничук Н. М. Сокольський рух у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. М. Мельничук ; ВНУ ім. Л. Українки. – Луцьк, 2012. – 20 с.
11. Привітання нашого Батька // Український сокіл. – грудень 1937 – січень 1938. – №1. – С. 3.
12. Сокіл-Батько. Альманах 1894 – 1994. – Львів: РВО «Основа», 1996. – 268 с.
13. Союз українського сокільства за кордоном про музей Визвольної боротьби України та Український дім у Празі // Свобода. – 1934. – №91. – С. 8.

*Олексій Лях-Породько, Микита Шалун, Антон Отверченко,
Анастасія Чумаченко, Олександр Левченко, Артем Міняйленко
(Київ, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ СПОРТИВНИХ ОБ'ЄКТІВ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР

Актуальність. Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одна з найголовніших проблем країн які проводять значні міжнародні змагання та міст, які є організаторами Олімпійських ігор – це питання, що робити зі спортивними об'єктами по закінченні планетарних форумів. Наприклад витративши мільярди доларів на інфраструктуру до Євро-2012, Україна зіткнулась із проблемою її подальшого використання й збитковості. Це актуально й тому, що вже цього року пройдуть Ігри XXXI Олімпіади в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) і проблема експлуатації спортивних споруджень постане знову.

Приклад Олімпійських ігор в Монреалі 1976 та Афінах 2004 років, демонструє, що не завжди олімпійські об'єкти можуть приносити прибуток. Вважається, що Ігри XXI Олімпіади підштовхнули Канаду до глибокої економічної кризи, від якої країні відновитися вдалося лише у 2005 році. В 2004 році шлях Монреалю повторили Афіни. Їхнє свято експерти називають самою збитковою Олімпіадою сторіччя. Майже всі спортивні об'єкти сьогодні пустують або зовсім закриті [1, 3]. Тому з'ясування подолання проблем експлуатації спортивних об'єктів після завершення Олімпійських ігор є надзвичайно актуальним.

Мета дослідження – вивчення проблем експлуатації спортивних об'єктів після завершення Олімпійських ігор та пошук шляхів їх подолання.

Методи дослідження: аналіз науково методичної літератури та мережі інтернет, описовий метод.

Результати дослідження та їх обговорювання. У 2008 році відбулися Олімпійські ігри в Пекіні, які вразили своїми масштабами. Однак є й певні недоліки, які пов'язані з проблемами експлуатації олімпійських об'єктів.

Незважаючи на те, що на початку 2008 року Віце-мер Пекіна, заступник голови Оргкомітету Олімпіади-2008 у Пекіні Лю Цзинмінг завірив, що після Олімпійських ігор всі стадіони й палаци продовжать обслуговування широких верств населення, зокрема об'єкти, побудовані для проведення змагань з веслувального спорту, пляжного волейболу й велоспорту, зараз у запустінні, декотрі покриті іржею й навіть руйнуються. Бейсбольний комплекс, що спочатку планувався як тимчасовий, знесений, а на його місці лежать гори будівельного сміття.

Вражаючий уяву розмаїттям форм головний стадіон Олімпіади «Пташине гніздо» функціонує, але використовується не так вже й часто. За даними New York Times, утримання стадіону обходиться скарбниці приблизно в 10\$ млн. у рік (2 % від вартості будівлі).

Після Олімпіади на стадіоні відбувся виступ відомого кіноактора Джеки Чана, футбольний матч за Суперкубок Італії (за це китайці заплатили 10 млн. євро), а також постановка опери й мюзиклу, а у 2013 році на стадіоні був влаштований парк зимових розваг. Зараз в «Гнізді» проводяться екскурсії, а за \$20 можна зробити коло по біговій доріжці на «сігвеї» [2].

Є й інші подібні приклади. Так, чудо інженерної думки олімпійський плавальний комплекс «Водяной куб» тепер функціонує як аквапарк. Спочатку для проведення змагань у рамках Олімпійських ігор у ньому було обладнано 17 тис місць. Після Олімпіади число місць скоротилося до 6 тисяч. Одночасно на території стадіону створені спортивний клуб та гідропарк, які відвідують городяни.

Олімпійські ігри 2012 року проходили в Лондоні, столиці Великобританії, з 27 липня по 12 серпня. Лондон став першим містом, що приймав Ігри вже третій раз (до цього вони проходили там в 1908 й 1948 роках).

Олімпійський стадіон у Лондоні був побудований та відкритий у 2012 році спеціально до літніх Олімпійських і Параолімпійських ігор. Урочисте відкриття відбулося 5 травня 2012 року під гаслом «2012 годин до Олімпіади».

Первинний проект стадіону мав стати «нереально» дорогим, однак економічна криза внесла свої корективи. До того, як стадіон закрили на реконструкцію в 2013 році, його трибуни вмщали 80 000 глядачів.

З 2016 року стадіон стане домашнім для футбольного клубу «Вест Хем Юнайтед» й основною базою для збірної Великобританії з легкої атлетики.

На цей стадіон претендували відразу кілька охочих. У тендері брали участь футбольні клуби «Вест Хем» й «Лейтон Орієнт», коледж футбольного бізнесу UCFB. Але в них також був серйозний конкурент – компанія, що планує «привезти» в столицю Великобританії етап Формули-1.

Оскільки така гігантська спортивна арена Лондону більше не потрібна, було вирішено перетворити її в стадіон на 54 000 уболівальників, а територію, що звільнилася, приєднати до Олімпійського парку Королеви Єлизавети. А от тенісні корти ніхто точно зменшувати не стане. Тому що вони були побудовані задовго до Ігор. Справа в тому, що олімпійський тенісний турнір прийме Всеанглійський клуб лаун-тенісу й крокету, де грається знаменитий Уїмблдон.

Баскетбольній же арені й стадіону для хокею на траві пощастило менше – після Ігор їх розібрали. Водний стадіон став звичайним басейном, а велодром – велопарком для всіх бажаючих.

У центрі Олімпійського парку також був споруджений величезний міжнародний вокзал, що приймає швидкісні поїзди метро.

До Олімпіади це був район із занедбаними залізничними коліями, територія якого була завалена іржавими автомобілями, шинами й усяким мотлохом. Але потім замість промзони в місті з'явилася затишна, обладнана територія з десятком нових мостів, прогулянкових доріжок й автодоріг. Відновлення інфраструктури, розчищення територій, ландшафтний дизайн, проведення комунікацій такого великого району обійшлося майже в 3 млрд. доларів [4].

Наслідками Ігор у Лондоні стало повернення до життя соціально й екологічно неблагополучного району Statford на сході міста й створення нового міського центра на принципах стійкого розвитку. У рамках спадщини був створений Олімпійський парк і при цьому відновлені занедбані землі, водні шляхи й сквери; створені нові робочі місця й житлові будинки; створена транспортна й технологічна інфраструктура; практично все будівельне сміття було перероблено й повторно використане; половина будівельних матеріалів доставлялася по воді; 20 % енергії добувалося з альтернативних поновлюваних джерел. Нормативна база поповнилася новим національним стандартом з планування й керування стійкими заходами BS 8901.

Водночас гігантський торговий центр площею у 2,5 кв. км, зведений на місці промислової зони й шлях, що перетинає Олімпійський Парк, звичайно ж, залишиться. На нього, на відміну від деяких спортивних об'єктів, не потрібно витратити кошти з міського бюджету.

XXXI Літні Олімпійські ігри відбудуться з 5 по 21 серпня 2016 року в Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Це будуть перші Олімпійські ігри, які пройдуть у Південній Америці. Незважаючи на чисельні проблеми, що переслідують організаторів першої Олімпіади в Південній Америці, будівництво спортивних об'єктів, призначених для літніх Олімпійських ігор у Ріо-де-Жанейро, іде успішно. Однак саме зараз Бразилії треба потурбуватися проблемами експлуатації спортивних об'єктів після проведення Олімпійських ігор.

Висновок.

Ключовою проблемою спортивних споруд є експлуатація об'єктів після завершення Олімпійських ігор. Серед найбезперспективніших об'єктів щодо отримання прибутку фахівці називають стадіони – для їхнього завантаження потрібно виділяти чималі кошти на організацію спортивних і розважальних заходів. Тому можливості репрофілювання об'єктів або їх реконструкції варто передбачити ще до проведення масштабних спортивних заходів (Олімпійські ігри, чемпіонати світу тощо).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Евро-2012: тест на экономическую состоятельность [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://censor.net.ua/r212210>.
2. Лю Цзинминь: после Олимпиады все стадионы и дворцы продолжают обслуживать население [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.people.com.cn/31521/6373101.html>.
3. Олимпийский спорт: в 2 т. / В.Н. Платонов, М.М. Булатова, С.Н. Бубка [и др.]; под общ. ред. В.Н. Платонова. – К.: Олимп. л-ра, 2009. – Т.2. – 736 с.
4. Самые известные стадионы мира после реконструкции [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://archsovet.msk.ru/article/gorod/rekonstrukciya-stadionov-v-nogu-so-vremenem>.

*Ангеліна Перетяцько, Олексій Лях-Породько
(Київ, Україна)*

ПРОГРАММА «ЕДИНСТВО В РАЗНООБРАЗИИ» И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОГО ОЛИМПЕЙСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Актуальность. Современное олимпийское движение с конца XIX века набирает всё больше популярности. Причиной этому является повышение интереса к спорту в целом и олимпийским традициям в частности.

С каждым очередными Олимпийскими играми, с каждым новым главой Международного олимпийского комитета привносились новшества как в структуру олимпийского спорта, так и в самые разнообразные аспекты управления современным олимпийским движением. За 120 лет существования олимпийского движения современности многие стандарты уже устарели и требуют обновлений. В предвыборной кампании «Единство в разнообразии» действующего президента МОК Томаса Баха шла речь о том, что олимпийскому миру требуется больше разнообразия, больше дискуссий в комиссиях. Такая суть программы означает быть более открытыми миру культуры, науки, политики, большее разнообразие олимпийской программы, объединение людей по всему миру в духе олимпизма. Так, например, на XXXII Олимпиаде (Токио-2020), охватывая концепцию единства в разнообразии, эмблемы показывают уникальную возможность Олимпийских игр объединить людей со всей планеты в мире и гармонии.

Однако недостаточно исследованная социальная сущность программы «Единство в разнообразии» предопределяет актуальность нашей темы.

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

Цель исследования – проанализировать программу «Единство в разнообразии» и определить перспективы развития олимпийского движения современности.

Задачи исследования:

1. Изучить научно-методическую литературу и данные сети Интернет по выбранной теме.
2. Проанализировать программу «Единство в разнообразии».
3. Обосновать перспективы развития современного олимпийского движения.

При решении таких задач были использованы следующие **методы исследования**: аналитика научно-методической литературы и сети Интернет; теоретический анализ и синтез; описательный и историко-логический методы.

Результаты исследования. Главная задача программы «Единство в разнообразии» – объединение всех в единую структуру (табл 1). Одна из важнейших частей программы «Единство в разнообразии» рассказывает о членах МОК и рабочих программах различных структур Международного олимпийского комитета [3, 4].

Таблица 1

№	Пункт программы	Характеристика
1.	Членство в Международном олимпийском комитете	1. Главной задачей является объединение всех членов МОК в единую структуру. 2. Также, комиссии МОК должны чаще проявлять инициативу, а не выступать в роли дополняющего голоса после выступлений вышестоящих структур. 3. Сессии должны нести более интерактивный характер: они должны быть направлены на дискуссии и дебаты, куда будет входить обсуждение актуальных стратегических вопросов для исполкома и всего МОК в целом.
2.	Соблюдения интересов спортсменов	Оценочная и координационная комиссии должны составлять отдельный отчет, который будет базироваться на опыте спортсменов.
3.	Допинг	1. должны применяться более строгие санкции к тем, кто уличен в его употреблении; 2. методы тестирования во внесоревновательный период должны стать более нацеленными на выявление того или иного запрещенного препарата; 3. тесного взаимодействия спортивного движения и правительственных организаций
4.	Коррупция в Международной олимпийской системе	К сожалению, МОК недостаточно информирован и нет правовых основ и законных полномочий в тех или иных вопросах. Правительственные организации должны взять на себя большую и важную часть работы, гармонизируя свое законодательство и объединяя усилия международных структур по борьбе с коррупцией
5.	Выбор олимпийских столиц	На данный момент МОК не будет требовать, чтобы претенденты предоставляли фактически готовый план проведения Игр за семь лет до их начала
6.	Изменения олимпийской программы	Нужна гибкость при составлении программы и в большей степени рассматривать отдельные дисциплины, нежели виды спорта как таковые. юношеские Олимпийские игры - не должны быть ограничены только олимпийскими видами спорта, но открыты для более молодых и современных видов спорта
7.	Взаимоотношения МОК и СМИ и разработка глобальных маркетинговых программ	Является необходимость создания самостоятельного олимпийского канала

В программе «Единство в разнообразии» каждый участник МОК имеет свои полномочия и различное влияние на её процесс реализации по развитию олимпийского движения, у каждого есть абсолютно уникальный опыт и свое собственное мнение.

Влияние комиссий в МОК должно быть усилено. Они должны чаще проявлять инициативу, а не выступать в роли дополняющего голоса после выступлений вышестоящих структур.

Стиль управления основан на диалоге и достижении согласия, поскольку Томас Бах хотел создать наиболее оптимальные и комфортные условия для работы членов МОК, чтобы они могли ярче проявлять себя и

имели больше полномочий, чтобы вносить свой вклад в развитие международного олимпийского движения. Для этого нужно немного пересмотреть работу сессий МОК и заседаний исполкомов [1, 2, 4].

В первую очередь Томас Бах предложил, чтобы сессии несли более интерактивный характер: они должны быть направлены на дискуссии и дебаты. Он хотел бы начать работу с недельной сессии, основанной на принципе «мозговой штурм», куда будет входить обсуждение актуальных стратегических вопросов для исполкома и всего МОК в целом.

При решении актуальных вопросов необходимо приглашать председателей комиссий, чтобы они могли принимать участие в принципиально важных дискуссиях.

Оценочная и координационная комиссия должна составлять отдельный отчет, который будет базироваться на опыте спортсменов. К примеру, если «я» вношу какие-то изменения в структуру олимпийской деревни, то непременно должен знать мнение опытных атлетов, их потребности и желания [3, 4].

Томас Бах предложил применять более строгие санкции к тем, кто уличен в употреблении допинга. Методы тестирования во вне соревновательный период должны стать более нацеленными на выявление того или иного запрещенного препарата. Это требует большой научно-исследовательской работы и очень мощного взаимодействия спортивного движения и правительственных организаций.

Но недостаточно лишь работать над мерами наказания и заниматься исследованиями новых методов тестирования. Также нужна превентивная программа, которая в первую очередь будет распространяться на молодых спортсменов, а не только на действующих лидеров [3].

Президент Международного олимпийского комитета Томас Бах выступил с критикой бывшего президента IAAF Ламине Диака: «Это просто невообразимо, что президент Международной ассоциации легкоатлетических федераций брал взятки, чтобы проводить манипуляции с допинг-пробами спортсменов, Диак затянул мировую легкую атлетику в бездну» [4].

В борьбе с коррупцией и незаконными манипуляциями в спорте нужна даже более мощная поддержка правительственных структур, чем в борьбе с допингом. Потому что в этой сфере недостаточно информации и у МОК нет законных полномочий в тех или иных вопросах.

Правительственные организации должны взять на себя большую и важную часть работы, гармонизируя свое законодательство и объединяя усилия международных структур по борьбе с коррупцией. Поскольку криминальные организации, когда речь заходит о коррупции, преступают все национальные границы [3, 4].

Вывод. Таким образом в программе «Единство в разнообразии» определены перспективы развития олимпийского движения современности под руководством Томаса Баха. Выделены основные проблемы и пути их решения для дальнейшего усовершенствования международного олимпийского движения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Платонов В.Н. Олимпийский спорт / В.Н. Платонов, М.М. Булатова, С.Н. Бубка [и др.]; под общ. Ред. В.Н. Платонова. – К.: Олимп. л-ра, 2009. – Т. 1. – 736 с.
2. Платонов В.Н. Олимпийский спорт / В.Н. Платонов, М.М. Булатова, С.Н. Бубка [и др.]; под общ. Ред. В.Н. Платонова. – К.: Олимп. л-ра, 2009. – Т. 2. – 803 с.
3. Википедия, свободная энциклопедия: [Электронный ресурс]. – Режим доступа на сайт: http://www.wikipedia.org/wiki/Бах,_Томас
4. Портал News: [Электронный ресурс] / Режим доступа на сайт: <http://www.newsfiber.com/p/s/h?q=thomas+bach&n=eng&y=>

*Жанна Полтавець, Юрій Попадюха
(Київ, Україна)*

ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТРАВМУВАННЯ ХРЕБТА У ХУДОЖНІЙ ГІМНАСТИЦІ

Вступ. За час розвитку художньої гімнастики збільшилася кількість травмонебезпечних спортивних елементів – стрибки, рівноваги, повороти тощо вже необхідно виконувати з амплітудою, що значно перевищує фізіологічну норму [5, с. 7] підвищуючи ймовірність отримання пошкоджень хребта спортсменок, особливо при значних фізичних навантаженнях, стресових ситуаціях, невідповідному розвитку фізичних якостей, дисбалансі показників сили і гнучкості симетричних частин тіла гімнасток [1; 3, с. 10; 5, с. 12].

Під час інтенсивних тренувань і змагань хребет спортсменок зазнає великих статико-динамічних навантажень, формуються патологічні зміни у хребті через невідповідність цих навантажень і запасу міцності його локомоторної системи [2, с. 25]. За даними [5, с.15] гімнастки відчують біль у поперековому відділі хребта після тренування (62,0%), після виконання вправ на розтягування (43,4%) і під час тренування (29,3%). У більшості з них після відпочинку біль зникає, проте 6,3% спортсменок зазначили, що біль існує і після відпочинку, тому вони застосовували протизапальну терапію. За результатами обстеження спортсменок художньої гімнастики [1; 5, с. 17] пошкодження хребта склали 67,2%: шийний відділ (2,1%), грудний (9,8%), поперековий (55,3%). З урахуванням наведеного визначення шляхів попередження травмування хребта

спортсменок художньої гімнастики з використанням сучасних засобів фізичної реабілітації є важливою та актуальною задачею.

Мета дослідження - провести аналіз можливих причин травмування хребта спортсменок художньої гімнастики, доцільності створення програми попередження травмування хребта з використанням сучасних засобів фізичної реабілітації.

Завдання дослідження: аналіз травмування поперекового відділу хребта та особливостей наявних методів попередження пошкоджень поперекового відділу хребта спортсменок; доповнити наявні методи сучасними засобами фізичної реабілітації. У роботі використано аналіз спеціальної науково-методичної літератури, інформаційних джерел мережі Інтернет, існуючого та власного практичного досвіду співавтора у художній гімнастиці, методи теоретичного дослідження.

Результати дослідження. Художня гімнастика – вид спорту, змагання жінок у виконанні під музичний супровід комбінацій з гімнастичних і танцювальних вправ з предметом і без нього. Прикладну художню гімнастику застосовують при підготовці спортсменів інших видів спорту (акробатика, спортивна гімнастика, фігурне катання, синхронне плавання), артистів балету та цирку. До засобів художньої гімнастики належать елементи танців, вправи на розтягування, стрибки, повороти та ін. Вправи характеризуються довільним управлінням рухом, а дії гімнастки мінімально обмежуються зовнішніми, штучно встановленими умовами. Одне з основних завдань технічної підготовки спортсменки в художній гімнастиці пов'язане з мистецтвом володіння своїм тілом у природних умовах, що визначає і структуру фізичних якостей, які необхідні для занять цим видом спорту.

Якості, які грають значну роль в художній гімнастиці: гнучкість (пасивна та активна, гранично розвинена гнучкість у кульшових суглобах і хребті); розвиток, удосконалення тонкої координації рухів, музикальності, почуття ритму, артистичності. Вправи художньої гімнастики висувають значні вимоги до серцево-судинної та дихальної систем організму спортсменок. Тренування проходять з високою інтенсивністю (ЧСС – до 148 уд./хв.), тому досвідчені гімнастки мають високий функціональний рівень систем вегетативного обслуговування. Складність рухових дій вимагає запам'ятовування великого обсягу відносно незалежних між собою рухів, що висуває вимоги до пам'яті, таких якостей – старанність, зрозумілість і повнота зорових уявлень, точність відтворення руху.

Якість виконання вправ художньої гімнастики (виразність, артистичність і т.п.) вимагає формування здатностей до самоконтролю і корекції м'язових зусиль, стійкості уваги, вміння концентрувати і розподіляти увагу, швидкості реагування та мислення, самокритичності, наполегливості. Одна з істотних особливостей художньої гімнастики – значення композиційного рішення довільних вправ. Тенденція до відносного вирівнювання технічних і функціональних можливостей гімнасток істотно загострює змагальну боротьбу, перемога в якій визначається оригінальністю, новизною композиції довільних програм.

Під час тренувань трапляються гострі та хронічні травми, що виникають з-за частих і багаторазових повторень однакових рухів і навантажень; хронічні травми (втомні) трапляються частіше, ніж гострі – відповідно 51,4% і 21,4% [1]. Найчастіше гострі травми присутні в області нижніх кінцівок (72%), спини (17%). За числом травм, що призводять до пропуску тренувань, травми нижніх кінцівок ділять перше місце з травмами спини і тулуба [5, с. 6]. У художній гімнастиці необхідна висока гнучкість і значний діапазон рухів хребта, болі в його поперековому відділі – один з основних чинників травм, майже 80-86% гімнасток скаржаться на біль у попереку [1; 2, с. 26; 3, с. 22]. Серед причин, що приводять до болів – надмірні розгинання у попереку, а досягнення максимальних амплітуд під час руху може призвести до гострої травми. Повторювані надмірні розгинання, згинання і скручування в попереку можуть призвести до мікро- і макротравм хребців і міжхребцевих дисків (МХД).

Найбільш поширеними проблемами у попереку гімнасток є: протрузії МХД, спонділоліз і спондилолітез, компресійні переломи, розтягування м'язово-зв'язкового апарату, ідіопатичний сколіоз, остеохондроз [1; 2, с. 25; 4, с. 247]. Спонділоліз проявляється з-за надмірних навантажень на хребет, відбувається перелом напруги, зустрічається у спортсменок тоді, коли навантаження викликають часте перерозтягнення поперекового відділу хребта, зустрічається у спортивній та художній гімнастиці. Спонділоліз у частини хворих (до 50%) ускладнюється спонділолітезом, де вираженість його клінічної симптоматики залежить від розміру і ступеня впливу на нервові структури – при вираженій компресії виникають парези, гіпотрофія м'язів, порушення чутливості, вегетативні порушення, сильні болі, моторні порушення. Руйнування МХД часто супроводжують м'язові болі, здавлюється 1-2 нерви, порушується стабільність хребтово-рухового сегмента (ХРС) зі зміщенням хребця вперед (антеролітез) або назад (ретролітез).

Зазначене обумовлене впливом повторюваних ударних сил і надмірним розгинанням у попереку, більш часті проблеми з поперековим відділом у спортсменок художньої гімнастики пов'язані з тривалістю тренувальних занять і їх віком; перевертати назад і надмірне випрямлення хребта, що виконуються багато років, призводять до підвищеного ризику розвитку спонділолітичної стресової реакції. Причина спонділолітезу – дегенеративні процеси в міжхребцевих суглобах або МХД. За наявності незначного спонділолітезу заняття художньою гімнастикою можуть призвести до його прогресування, розвитку спонділолітезу із спонділолізу. Прояв незначного спонділолітезу у гімнасток становить 4-5%; серед спортсменок в одному з досліджень він

склав 38%, з прогресуванням за 5 років на 10%. Ознаки порушень: біль через надмірне випрямлення, тугорухомість сухожиль м'язів задньої поверхні стегна і локалізовані хворобливі відчуття [2, с. 26].

Основні причини травматизму в художній гімнастиці [1; 2, с. 27; 5, с.16]: неготовність організму гімнастки до певного виду навантажень в силу її фізіологічних показників або внаслідок невідповідності стану здоров'я належному рівню; порушення техніки виконання гімнастичних елементів, через незнання базових принципів їх виконання, чи небажання їх освоєння; хибна методика проведення тренувань; занадто тривалі заняття, що залишають мало часу для відновлення організму гімнастки; нехтування методикою покращення силових показників м'язів сегментів тіла, які несуть на собі основні фізичні навантаження під час виконання складних гімнастичних елементів у високому ритмі; малий час розминки, де невід'ємною складовою в художній гімнастиці є розтяжка.

Засоби для забезпечення попередження травмування хребта у художній гімнастиці складають [2, с. 27; 4, с. 249; 5, с. 15]: спеціальні фізичні вправи з метою формування м'язового корсета, забезпечуючи зовнішню іммобілізацію нестабільного ХРС, знижують навантаження на хребет під час активності та спортивної діяльності; спеціальні вправи вмщують ізометричне та ізотонічне скорочення м'язів, що розвивають баланс і координацію рухів на нестабільних сферах-тренажерах, які діють на глибокі м'язово-зв'язкові структури, забезпечуючи відновний ефект; навчання контролю за станом свого тіла, вправи спрямовані на декомпресію міжхребцевих структур, відновлення обсягу рухів у суглобах, зміцнення зв'язок, збільшення рухомості хребта, тракційну терапію; фіксуючі засоби (корсети і пояси); види масажу; мануальну терапію; механотерапію і фізіотерапію; спеціалізовані реабілітаційні тренажери і системи.

Програма профілактики пошкоджень хребта в художній гімнастиці, згідно [1; 2, с. 25; 3, с. 19; 5, с. 10] може проводитись на базі наступних педагогічних заходів: тривалість занять досвідчених спортсменок не повинна перевищувати 30 год. на тиждень, а інших – 20 год.; фізичні вправи на розтягування необхідно виконувати не менше ніж 40 хв. на день, загальна фізична підготовка повинна займати у гімнасток до 5-6 год. на тиждень. Для запобігання болів у поперековому відділі хребта необхідно уважно стежити за технічно правильним виконанням спортивних вправ і запобігати виробленню хибних навичок, що можуть привести до болів; застосовувати кінезітейпування, технічні засоби з метою покращення силових показників м'язів певних сегментів тіла спортсменки, що відчувають основні фізичні навантаження при виконанні гімнастичних елементів; не форсувати розвиток гнучкості спортсменок і змушувати їх виконувати рухи в діапазоні, до якого вони ще не готові; гімнастки повинні систематично проходити медичне обстеження відносно виявлення можливих втомних переломів в поперековому відділі хребта.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова М. Травмы в художественной гимнастике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gymnlab.ru/page.php?id=300> (20дек. 2011).
2. Венгерова Н.Н. Профилактика патологий позвоночника гимнасток-художниц на этапе углубленной подготовки / Н. Н. Венгерова, И. О. Соловьева // Учен. записки. – 2009. – № 7 (53). – С. 23–28.
3. Винер И.А. Подготовка высококвалифицированных спортсменок в художественной гимнастике : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Санкт-Петербург : ГАФК им. Лесгафта, 2003. – 25 с.
4. Попадюха Ю.А. Використання тракційних засобів для відновлення спортсменів після травм попереково-крижового відділу хребта / Ю.А. Попадюха, Сохиб Бахджат Махмуд Аль Маваждех // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. Збірник наукових праць Волинського національного університету імені Лесі Українки. № 2 (18). – Луцьк, 2012. – С. 244 - 251.
5. Руда І.Є. Профілактика травм і порушень опорно-рухового апарату в художній гімнастиці з використанням програми оптимального розвитку гнучкості. Автореф. дис... канд. пед. наук : 24.00.01 / Ірина Євгенівна Руда; Львівський держ. ун-т фізичної культури. – Л., 2012. – 18 с.

*Тамара Рідковець, Ірина Кулешова
(Київ, Україна)*

КОМПЛЕКСНА ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПРИ КОНТРАКТУРІ ДЮПОІТРЕНА

Актуальність. Останнім часом в Україні спостерігається тенденція до збільшення кількості людей, у яких проявляються ознаки контрактури Дюпоїтрена. Тим більше, у зв'язку із малою кількістю знань щодо даного захворювання, пацієнти звертаються за допомогою до фахівців на досить пізніх стадіях розвитку даного захворювання. Цим самим дана робота набуває актуальності. І направлена в першу чергу на профілактику деформації фаланг та долонного апоневрозу в цілому. А також прискоренню процесу реабілітації післяопераційного періоду.

Не дивлячись на велику кількість науково-методичної літератури щодо контрактури Дюпоїтрена, до нинішнього часу не вироблено єдиного твердження про етіологію, патогенез даного захворювання. Ряд авторів, включаючи самого Дюпоїтрена, припускають спадковий характер захворювання. Інші

вказують про важливу роль хронічної професійної травми, треті стверджують що причиною розвитку захворювання може бути ураження периферичної нервової системи (неврит ліктьового нерву) [6, с. 110; 8, с. 150].

Оскільки проблема етіології та патогенезу контрактури Дюпюїтрена до кінця не вивчена, відсутня єдина тактика в лікуванні різних форм та стадій даного захворювання, немає точних методів консервативного лікування [1, 2].

За думкою багатьох спеціалістів нашої країни, так і за її межами найбільш радикальним методом лікування є хірургічне втручання з надрізанням долонного апоневрозу, як основного морфологічного субстрату захворювання. Але дана операція без наступних реабілітаційних заходів не дає 100 % відновлення об'єму і рухів кисті [7, с. 67; 3, с. 23].

У зв'язку з цим виникає необхідність у пошуку та розробці ефективних шляхів, методів і засобів, науково обґрунтованих реабілітаційних програм для лікування контрактури Дюпюїтрена консервативними методами та лікування в післяопераційний період, повернення кисті її попередньої рухливості, профілактика повторного виникнення контрактури, що обумовлює актуальність теми дипломної роботи [5, с.585-590, 9, с.363-364].

Предмет дослідження – комплексна програма фізичної реабілітації при контрактурі Дюпюїтрена.

Мета дослідження – розробити та випробувати комплексну програму фізичної реабілітації при контрактурі Дюпюїтрена.

Організація дослідження: Дослідження проводили на базі Інституту травматології та ортопедії міста Києва.

У дослідженні взяли участь 17 пацієнтів з контрактурою (чоловіки), віком від 35 до 67 років. Їх було поділено на дві групи, контрольну і основну, до якої входило 7 і 10 пацієнтів відповідно. Для основної групи проводився комплекс заходів відповідно до розробленої комплексної програми, а контрольна група займалась за методикою відновлення медичного закладу.

Дослідження проводили у 3 етапи.

На *першому етапі* (жовтень 2015- січень 2016 рр.) дослідження проведено аналіз і узагальнення даних науково-методичної та спеціальної літератури, що відображають стан проблеми, вивчено науково-теоретичні і методичні аспекти фізичної реабілітації контрактури Дюпюїтрена. Визначено мету, основні завдання дослідження та шляхи їх вирішення. Проведено первинне дослідження з метою створення бази даних, необхідної для вивчення показників функції кисті.

На *другому етапі* (лютий 2016 р.) дослідження на основі отриманих даних було розроблено й обґрунтовано комплексну програму фізичної реабілітації для хворих з контрактурою Дюпюїтрена. Здійснено впровадження розробленої комплексної програми фізичної реабілітації.

Третій етап (березень квітень 2016 р.) дослідження полягав в перевірці ефективності комплексної програми фізичної реабілітації. Результати, отримані в ході дослідження, були оброблені методами математичної статистики та шляхом порівняння результатів початкового і кінцевого дослідження, їх аналізу та інтерпретації. На даному етапі були сформульовані висновки та завершено оформлення магістерської дипломної роботи.

Результати досліджень та їх обговорення:

Основними функціональними розладами кистей, з приводу яких хворі звертались по спеціалізовану допомогу, були порушення основних хватів кисті та розгинання пальців. Окрім того, важливим розладом хворі вважали незадовільний вигляд кисті, складності при гігієні (особливо при тяжких формах), занепокоєння швидким прогресуванням захворювання та перспективою втрати функцій кисті. У низки хворих були відмічені больовий симптом (47 % пацієнтів) і порушення чутливості (79% пацієнтів). Окрім описаних скарг нерідко хворі скаржились на складності користування одягом (тяжко вбрати сорочку, светр, засунути руку в кишеню, рукавичку).

Дослідження проводили за допомогою кутоміра Ріхтера, сантиметрової стрічки, динамометра ручного та системи інтегральної оцінки функції кисті та верхньої кінцівки розробленої Американською асоціацією хірургів кисті (ААHS) в модифікації І.М. Курінного [2, с.320]. Для оптимізації оцінки функціональної здатності та якості життя пацієнтів після важкої травми кисті проводили оцінку за допомогою адаптованого опитувальника МНҚ (Michigan Hand Outcomes Questionnaire) .

Результати даного опитувальника перед проведенням реабілітаційних заходів представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Скарги	Основна група (n=10)	Контрольна група (n=7)
Порушення хватальної функції кисті	10	7
Порушення чутливості	7	5
Незадоволення естетичного вигляду	10	7
Біль	8	6

Сукупність отриманих даних літератури [1-9] стало основою для розробки комплексної програми фізичної реабілітації після оперативного втручання при контрактурі Дюпюїтрена. Розроблена програма включала в себе: кінезітерапію, масаж, фізіотерапію, механотерапію, ерготерапію, кінезіотейпування.

При створенні програми фізичної реабілітації дотримувались етапності застосування засобів і методів відновлення у відповідності з періодами реабілітації.

Весь курс реабілітації поділявся на 4 періоди: передопераційний, ранній післяопераційний, пізній після операційний та відновлювальний.

Передопераційний період. В середньому, період передопераційний тривав 3 тижні. Пацієнти займалися з реабілітологом чотири рази на тиждень. Перед реабілітологом ставилось питання максимально розтягнути згиначі пальців, ознайомити із спеціальними вправами після операції. Також в цей період проводилась фізіотерапія у вигляді парафінових аплікацій, виконувався масаж кисті і передпліччя, також проводилась гідрокінезітерапія. Всі ці маніпуляції відбувались у повільній амплітуді.

Ранній післяопераційний період. Для виконання поставлених задач даного періоду провідне місце відводилось кінезітерапії. Виконували вправи на згинання й розгинання в ліктьовому і плечовому суглобі, вправи для неоперованої кисті, м'язів тулуба і нижніх кінцівок; дихальні вправи. Для зняття набряку використовували спеціальні укладки, проводили ручний масаж. Імобілізацію здійснювали за допомогою ортезу, який був виготовлений індивідуально під кожного.

Застосовували фізіотерапевтичні засоби, спрямовані на ліквідацію больового синдрому, усунення трофічних порушень, зняття посттравматичного набряку, покращення місцевого кровообігу.

Пізній післяопераційний період. Після зникнення вираженого больового синдрому і зняття набряку (на 10 день) виконували спеціальні вправи для оперованої кисті, для цього знімали ортез та призначали заняття лікувальної гімнастики, при цьому проводились активні і пасивні рухи пальцями, використовували різні предмети (м'ячики, еспандери). Щоб запобігти утворенню грубих рубців був проведений курс масажу.

Були введені заняття з ерготерапевтом, 2 рази на тиждень.

Для максимального відновлення рухів в суглобах оперованої кінцівки застосовували апарат для пасивної розробки кисті. Таке заняття тривало 10-15 хв. 2 рази на день.

Продовжувався курс фізіотерапії. Проводився електрофарез, ультразвук, магнітотерапія. Для профілактики можливих нейротрофічних порушень, утворень грубих рубців проводились тепловікування (парафінові ванночки), та гідротерапія (підводний вихровий масаж), використовувався принцип кінезіотейпування, всі вправи виконувались прит його наявності на кисті.

Відновлювальний період. Основною задачею даного періоду було повне відновлення амплітуди рухів в суглобі. Для цього проводили заняття кінезітерапії більш тривалі у часі і з додаванням більш складних вправ, вправ із супротивом (за допомогою гумового еспандеру).

Важливе місце займали механотерапія та ерготерапії. Ускладнювались вправи з предметами домашнього вжитку, закріплювались навички самообслуговування. Для зміцнення м'язів використовувалась міостимуляція, кінезіотейпування.

Результати повторного обстеження пацієнтів продемонстрували ефективність розробленої програми. При аналізі суб'єктивних симптомів і даних клінічного обстеження була відмічена позитивна динаміка: зменшився або зник біль (рис 1.), відновилась чутливість, відновилась хватальна функція кисті.

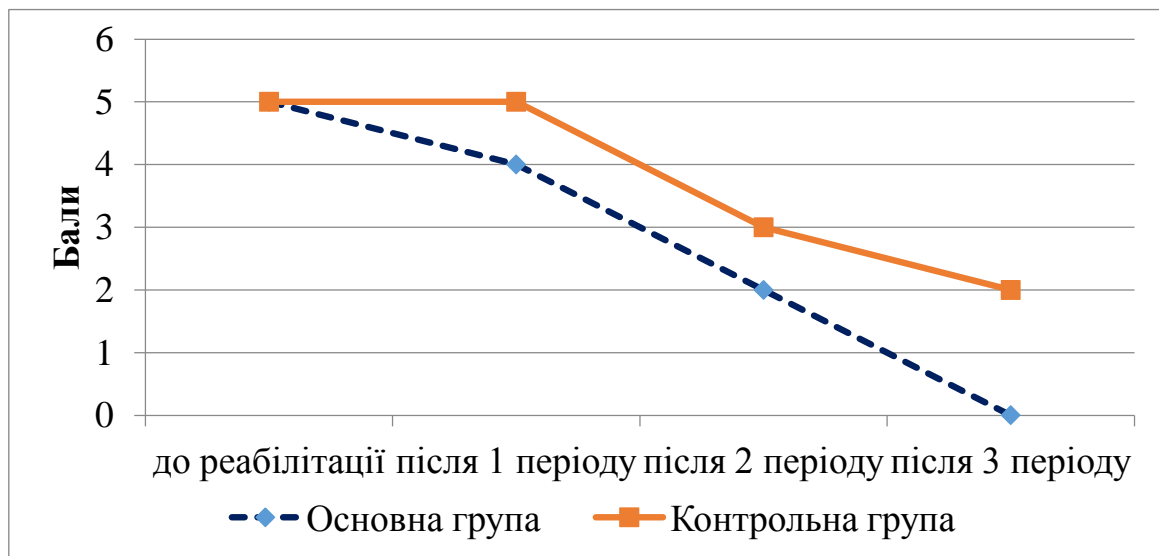

Рис. 1. Динаміка больового синдрому за ВАШ (візуально аналоговою шкалою)

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

Крім суб'єктивної оцінки ефективності комплексної фізичної реабілітації, оцінювали динамічні показники функції кисті та верхньої кінцівки розробленої Американською асоціацією хірургів кисті (AAHS) в модифікації І.М. Курінного.

Для визначення об'єму рухів у прооперованих хворих виконували вимірювання рухів «0»- похідним методом, за допомогою кутоміра при знятті швів, на контрольних оглядах, 3-4 тижні після операції та через 3 місяці проведеної фізичної реабілітації.

Таблиця 2

Результати ефективності фізичної реабілітації за показниками гоніометрії та динамометрії кистьової			
Показники	Обстеження	КГ (n=10)	ОГ (n=7)
		$\sum X \pm m$	$\sum X \pm m$
Гоніометрія променезап'ясткового суглоба, °			
Активне згинання ушкодженого суглоба	I	50,20±1,88	54,70±2,56
	II	66,00±3,70	79,00±2,54
належний показник		80–90	80–90
Активне розгинання ушкодженого суглоба	I	42,80±1,91	43,09±1,73
	II	59,40±3,04	66,36±0,03
належний показник		60–70	60–70
Активне приведення ушкодженого суглоба	I	18,40±0,83	19,09±0,81
	II	22,40±0,72	24,90±1,02
належний показник		30–40	30–40
Активне відведення ушкодженого суглоба	I	33,80±0,51	34,70±0,65
	II	42,20±0,95	48,30±0,50
належний показник		50–60	50–60
ушкодженою кистю	I	11,20±0,78	10,70±0,94
	II	25,80±1,22	30,70±1,02
здоровою кистю	I	49,50±1,80	50,90±3,36
	II	51,50±2,24	53,63±3,05
Кистьова динамометрія, кг			
ушкодженою кистю	I	11,20±0,78	10,70±0,94
	II	25,80±1,22	30,70±1,02
здоровою кистю	I	49,50±1,80	50,90±3,36
	II	51,50±2,24	53,63±3,05

Дані показники гоніометрії та динамометрії об'єктивізували стан функціональних можливостей прооперованої кисті в основній і контрольній групах. Тому при повторному обстеженні, проведеному після курсу відновного лікування хворих обох груп, була виявлена суттєва позитивна динаміка величин показників функціонального стану ушкодженої кисті у чоловіків основної групи в порівнянні з показниками контрольної групи. Слід відзначити, що такі параметри, як сила кисті, амплітуда активного згинання у п'ястково-фаланговому суглобі ушкодженого пальця та об'єм активних рухів (згинання, розгинання, відведення, приведення) травмованих осіб основної групи практично приблизилися до належних показників кисті. У той же час у хворих контрольної групи визначалася лише тенденція до нормалізації цих параметрів.

Контрольна група займалась за програмою запропонованою медичним закладом (тривалістю 14 днів). Вона включала в себе 3 періоди: ранній післяопераційний, пізній післяопераційний і відновлювальний. Використовували наступні засоби фізичної реабілітації: кінезітерапія, фізіотерапія, масаж.

Висновки. Проблемі фізичної реабілітації при контрактурі Дюпюїтрена не приділено достатньої уваги. Саме тому, вивчення всіх аспектів проблеми фізичної реабілітації даної патології дуже важливе, і є одним із актуальних завдань нашого суспільства.

На основі даних аналізу й узагальнення літературних джерел, а також результатів власних спостережень було складено комплексну програму фізичної реабілітації після оперативного втручання при контрактурі Дюпюїтрена.

Комплексний підхід до відновлювального лікування прооперованої контрактури Дюпюїтрена, який базується на результатах повторного обстеження пацієнтів, дозволив істотно відновити рухову функцію фаланг пальців і кисті в цілому, дозволив відновити свої професійні навички, що в подальшому зіграли вирішальну роль у поверненні працездатних хворим до звичного життя і свідчать про ефективність розробленої комплексної програми фізичної реабілітації.

Для посилення впливу реабілітаційних заходів, які використовуються пацієнтами, необхідно їм проводити навчання по оволодінню прийомами самомасажу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Жигало А.В. Особенности хирургической тактики лечения больных с тяжелыми степенями контрактуры Дюпюитрена: Автореф. дис...уч.ст.канд.мед.наук. – Санкт-Петербург, 2010. – 24с
2. Куринной А.А. Хирургия сухожилий пальцев кисти / С.С. Страфун, И.Н. Куринной, А.А. Безуглый, Е.П. Черенок, С.А. Хименко. – К.: Макрос, 2012. – 320 с
3. Пархотик И.И. Физическая реабилитация при травмах верхних конечностей / И.И. Пархотик. - Киев, 2007. – 128 с.
4. Титаренко И.В. Лечение контрактуры Дюпюитрена / И.В. Титаренко // Амбулаторная хирургия. – 2011. – № 1(41). – С. 46-47.
5. Kilian O. Enhanced alpha 1(1) mRNA expression in frozen shoulder and dupuytren tissue / O. Kilian, U. Pfeil, S. Wenisch, C. Heiss, R. Kraus, R. Schnettler // Eur J Med Res. 2013. – Vol. 12, №12. – P. 585-590.
6. Swartz W.M. МОС-PS(SM) CME article: Dupuytren's disease / W.M. Swartz, D.H. Lalonde // Plast Reconstr Surg. 2011. – Vol. 121, №4. – P. 110.
7. Williamson R. Multinucleated giant cells in plantar fibromatosis / R. Williamson, J. Searle // Am J Surg Pathol. 2012. – Vol. 26, №9. – P. 1235.
8. Yin Loh K. A man with contracted fingers / K. Yin Loh, S. Tong Kew // Aust Fam Physician. 2008. – Vol. 37, №3. – P. 150.
9. Zyluk A. Dupuytren's contracture limited to the distal interphalangeal joint a case report / A. Zyluk // Chir Narzadow Ruchu Ortop Pol. 2007. – Vol. 72, №5. – P. 363-364.1.

*Павло Семенов
(Чернівці, Україна)*

БАГАТОКОМПОНЕНТНІСТЬ СТРУКТУРИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ

У останні два десятиріччя спостерігається переорієнтація наукових досліджень в галузі фізичного виховання в бік єдності фізичного і духовного розвитку як основи гармонійного і всебічного вдосконалення студентської молоді, формування її фізичної культури. Великий інтерес мають дослідження, в яких було покладено початок оригінальним підходам до вивчення змісту, об'єму, структури поняття «культура фізична», інноваційним рішенням при розробці культурологічної концепції фізичної культури, її технології реалізації в життєдіяльності молоді.

Національна стратегія визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику і складає основу для внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління і фінансування, структури та змісту системи освіти.

Розробка Національної стратегії розвитку освіти зумовлена необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентно-спроможності освіти, вирішення стратегічних завдань, що стоять перед національною системою освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, інтеграцію її в європейський і світовий освітній простір.

Освіта належить до найважливіших напрямків державної політики України. Держава виходить з того, що освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості.

З огляду на визначені пріоритети найважливішим для держави є виховання людини інноваційного типу мислення та культури, проектування акмеологічного освітнього простору з урахуванням інноваційного розвитку освіти, запитів особистості, потреб суспільства і держави. Якісна освіта є необхідною умовою

забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, консолідації усіх його інституцій, гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Широко обговорюються питання регламентованого змісту навчальної програми, науково обґрунтованих методів побудови навчальних занять з елементами фізичного тренування, принципу спадкоємності шкільних і вузівських програм, перспективи освітньої спрямованості в розробці програм «фізична культура» для навчальних закладів.

Демократичні зміни в житті нашого суспільства спричинили за собою великі зміни в світогляді й ідеології, в освіті та культурі, у тому числі й у формуванні фізичної культури студентської молоді. Аналіз положення, що склалося в процесі фізичного виховання, висуває на перший план суперечність між інтелектуалізацією, гуманізацією і гуманітаризацією освіти і низьким загальнокультурним, естетичним і освітнім рівнем фізичного виховання в ВНЗ, яке покликане формувати одну з базових культур людини — фізичну культуру особи.

Суперечність між розумінням необхідності формування культури фізичної і недостатньо розробленою педагогічною системою реалізації цього процесу багато в чому зумовила критичну ситуацію, характерну для сучасної системи фізичного виховання студентської молоді.

Підводячи підсумки аналізу стану проблеми формування фізичної культури студентів, структури і змісту фізичного виховання, його організаційних форм проведення в цілях підвищення культурологічної значимості в підготовці молодих фахівців, цілком правомірно заключити, що в умовах гуманізації вищої освіти необхідні якісно нові підходи до осмислення сутності фізичної культури, її впливу на духовну сферу молоді людини.

Дана проблема полягає, перш за все, в розробці педагогічної системи формування у студентів потреби в заняттях вільно вибраними формами фізичної культури, обґрунтуванні теоретичних, методологічних і організаційних інновацій, виділенні їх змістовної сутності в аспекті освітньої і культурологічної спрямованості. Кардинальне реформування навчальних програм з акцентом на спортизацію фізкультурного виховання студентської молоді може поставити на престижне місце заняття різними видами фізичної культури, розкрити їх ціннісний потенціал, специфічні особливості кожного у формуванні загальної культури сучасного молодого спеціаліста. Змістовні аспекти цінностей кожного з видів фізичної культури в цих умовах постійно обновляються, доповнюються, удосконалюються, у міру того як розвивається усвідомлене відношення до фізкультурної діяльності і підвищується рівень культури фізичної кожної молоді людини. Послідовна реалізація положень і принципів педагогічної системи формування у студентів потреби у фізичній культурі надає можливість досягнення гармонійного духовного і тілесного (фізичного) розвитку особи молодого фахівця.

Зміст фізичної культури студентів, стратегія пріоритетних напрямів в її розвитку схильні до активного впливу соціально-економічних чинників. Державна політика в області вищої освіти визначає соціальне замовлення на майбутнього фахівця і ступінь його фізичної готовності. Істотним недоліком змісту фізичної культури студентської молоді є її безперечний консерватизм, унітарність і виражена деперсоналізація (нездатність людини до особистого самовираження у відносинах з іншими людьми). Тому на сучасному етапі переходу ВНЗ нашої держави на багаторівневу систему освіти гостро встала проблема пошуку нових нетрадиційних підходів, що дозволяють підвищити її ефективність.

Закон України «Про освіту» надає широкі можливості для переосмислення цінностей фізичної культури студентів, в новому спектрі освітлює її освітні, виховні і оздоровчі функції. Цей закон визначає зміст фізичної культури студентів як самостійну сферу діяльності у соціокультурному просторі, виділяючи при цьому її освітні пріоритети.

Перед студентською молоддю сьогодні суспільством поставлена глобальна соціально-економічна задача по інтеграції культурного вітчизняного потенціалу в світову спільноту. Проте її реалізація під силу тільки фахівцям нової формації, що відповідають по цілому комплексу професійних і особових якостей сучасним вимогам. Крім глибоких професійних знань по вибраній спеціальності, такий фахівець повинен володіти високими фізичними кондиціями і працездатністю, особистою фізичною культурою, духовністю, неформальними лідерськими якостями. Він повинен не боятися конкуренції, уміти ухвалювати самостійні рішення, тобто бути творчо мислячою, активною і високоморальною особою. Стратегія розвитку фізичної культури студентів, яка виражена в тенденції відходу від унітарної концепції, лібералізації і послідовної гуманізації педагогічного процесу, що намітилася сьогодні, є гарантом формування фахівця нової формації.

Структура фізичної культури студентів включає три відносно самостійних блока: фізичне виховання, студентський спорт і активне дозвілля. Для діяльності студентів у сфері фізичного виховання пріоритетними є освітні аспекти.

Метою фізичної освіти є задоволення об'єктивної потреби студентів в освоєнні системи спеціальних знань, придбанні професійно значущих умінь і навиків. В коло обов'язкових фахівців, що працюють у сфері студентської фізичної культури, входить проведення заходів щодо формування потреб студентів в здоровому способі життя і самовдосконаленні. Гуманістична спрямованість педагогічного процесу припускає цілеспрямовану інтеграцію біологічних і соціальних потреб, інтелектуальних і етичних аспектів при реалізації генетично обумовлених природних завдатків кожного студента впродовж його навчання у вузі.

Таким чином, створюються об'єктивні передумови до подолання однобічності і фрагментарності підготовки фахівців у ВНЗ, додання педагогічному процесу комплексного, цілісного характеру. Об'єктивним

критерієм ефективності цього концептуального підходу є істотне скорочення термінів соціально-психологічної адаптації студентів до навчання у вузі, підвищення їх соціальної активності, якісне підвищення учбово-пізнавальної продуктивності, підвищення духовності особи кожного студента.

Студентський спорт представляє собою узагальнену категорію діяльності студентів у формі змагання і підготовки до нього з метою досягнення граничних результатів у вибраній спортивній спеціалізації. Це вимагає від студента прояву максимальних психологічних кондицій, мобілізації його резервних можливостей.

Заняття спортом виступають формою самовираження і самоутвердження студента, визначаючи його спосіб життя, загальнокультурні і соціально значущі пріоритети. На передній план в спорті висувається прагнення до успіху, заохочується прагнення особи до реалізації таких можливостей в рамках певного спортивного сценарію. Результатом пов'язаної навчальної й спортивної діяльності студентів є формування соціально значущих якостей: соціальної активності, самостійності, впевненості в своїх силах та також честолобства.

У сфері активного дозвілля реалізуються, головним чином, біологічні потреби в руховій активності, здоровому способі життя, отриманні задоволення від занять різними формами фізичної культури. Висока варіативність вибору студентами форми активного дозвілля схильна до сильного впливу на розвиток культурних і соціальних чинників, взаємодіючих з біологічними запитами особи.

Трьохкомпонентна структура фізичної культури студентів визначає специфіку виділення диференційованих цілей і педагогічних задач кожного її структурного блоку. Проте, це не є істотною перешкодою до визначення генеральної мети фізичної культури студентів: цілеспрямованого формування гармонійно розвиненої, високодуховної і високоморальної особи, кваліфікованого фахівця, що оволодів стійкими знаннями і навиками у сфері фізичної культури.

Макроструктурний підхід до аналізу структури фізичної культури студентів, її цілей і функцій відображає її поліфункціональний характер. В сучасному суспільстві, в основі соціально-економічної структури, якого лежить бізнес, фізична культура студентів знаходить статус субкультури. Його суть розкривається у виконанні біологічною, інформаційною, естетичною, комунікативною, гедонізмом, компенсаторною і рядом інших, властивих тільки фізичній культурі, функцій. Разом з цим вона стала виконувати неспецифічні функції соціального інституту, що допомагає майбутньому фахівцю добре орієнтуватися в умовах ринкової кон'юнктури. Засоби фізичної культури з цією метою використовуються для виховання у студентів управлінської готовності, прагнення до лідерства, успіху. Заняття по фізичному вихованню будуються так, щоб забезпечити максимальний професійно-прикладний ефект при вихованні оригінальності мислення, наполегливості, честолобства, інтуїції сучасної молоді людини та соціуму в цілому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бальсевич В.К. Физическая культура для всех и каждого. – М.: ФиС, 1998.
2. Бальсевич В.К., Закорожанов В.А. Физична активність людини. – Київ: Здоров'я, 1997.
3. Выдрин В.Н. Деятельность специалистов в сфере физической культуры. Учеб. пос. – СПб., 1997.
4. Гостев Г.Р. «Спорт для всех» и спорт высших достижений // Материалы IV Международного научного конгресса «Олимпийский спорт и спорт для всех», 16-19 мая 2000.
5. Лотоненко А.В., Шукин Б.Д., Гостев Г.Р. Здоровый образ и спортивный стиль жизнедеятельности студенческой молодежи: Учеб.-метод. пос. – Воронеж: ВГУ, 2000.
6. Обозна О. Розвиток фізичної культури і спорту як важливий напрям державної політики України щодо забезпечення здоров'я громадян [Електронний ресурс] / О. Обозна// <http://academy.gov.ua/ej/ej20/PDF/8.pdf>
Олійник М.О, Скрипник А.П. Правові основи організації та управління фізичною культурою, спортом і туризмом в Україні. ХДАФК, 2000.
7. Столяров В. И. Ценности спорта и пути его гуманизации. – М.: РГАФК, 1995.
8. Столяров В. И., Ипатов Д. И. Проблема гуманизации современного спорта и пути ее решения // Ценности спорта и пути его гуманизации / Сост. и редактор Столяров В. И. – М.: РАО, Гуманитарный Центр «СПАРТ», РГАФК, 1996. – С. 61.

СПЕЦИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА РАЗВИТИЯ СКОРОСТНО-СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ ЮНЫХ ГИМНАСТОК

Актуальность. С каждым годом спортивная гимнастика усложняется, дифференцируются и омолаживаются. Все больше сокращается возрастная граница начала занятий этим видом спорта, и как следствие увеличиваются психические, физиологические и физические требования [1]. Для современной спортивной гимнастики характерна значительная интенсификация тренировочной и соревновательной нагрузки, острая борьба соперников [3].

Перед тренерами встают задачи быстрого, качественного и рационального обучения базовым гимнастическим упражнениям. Полноценное решение постепенно возникающих при обучении задач возможно лишь на основе взаимосвязи всех структурно-логических элементов учебной работы [2, 5].

В организации учебно-тренировочного процесса следует учитывать, что дети начинают заниматься спортивной гимнастикой в достаточно юном возрасте, в период, когда происходит основное становление развития всех систем организма. Поэтому очень важно, чтобы обучение новым упражнениям происходило максимально просто и доступно.

Большое значение на этапе базовой подготовки уделяется специальной технической подготовке: прыжковой, вращательной, хореографической и др., методам обучения базовым гимнастическим упражнениям. Одним из важных средств специальной технической подготовки является вращательная подготовка с использованием упражнений на батуте [4].

Цель работы – определить целесообразность использования средств «батутной подготовки» для развития скоростно-силовых способностей девочек гимнасток 5-10 лет.

Задачи исследований

1. Определить динамику развития скоростно-силовых качеств девочек гимнасток 5-10 лет.
2. Определить возрастные различия в развитии скоростно-силовых качеств у девочек гимнасток 5-10 лет.
3. Разработать и экспериментально обосновать учебно-тренировочную программу для совершенствования скоростно-силовых качеств девочек гимнасток 5-10 лет.

Методы и организация исследований: методы тестирования скоростно-силовых способностей; педагогический эксперимент; метод математической статистики

Исследования проводились на базе СДЮСШОР №2 г. Днепропетровска с января 2014 по февраль 2016 года.

На первом этапе был проведен анализ научно-спортивной литературы, проведены тестирования по физической подготовленности по программе, применяемой для тестирования участников юношеских соревнований. Для определения результата тестирования давалось три попытки, учитывался лучший результат.

Участники исследования были разделены на возрастные группы.

Программа включает следующие тесты: метание набивного мяча весом 1 кг; тройной прыжок с места; выпрыгивания вверх по Абалаков; бег 30 м из положения низкого старта.

На втором этапе в учебно-тренировочном процессе была внедрена программа для совершенствования скоростно-силовых качеств девочек гимнасток 5-10 лет.

Для проведения исследований были созданы шесть групп по 8 человек в каждой: экспериментальная и контрольная. В экспериментальной группе занятия проводились по полной программе 10 микроциклов, 3 дня в неделю. В контрольной группе занятия по разработанной программе не проводились. Для оценки уровня развития скоростно-силовых качеств были использованы следующие упражнения: бег на 30 м с высокого старта; прыжок вверх по Абалакову; тройной прыжок с места.

Результаты исследования. У девочек с возрастом наблюдается равномерное улучшение результатов в скоростно-силовых упражнениях. Низкие результаты в упражнениях этого характера у девочек 5-6 лет связаны с тем, что способность к проявлению скоростной силы в этом возрасте еще не развита. Кроме того, выполнение теста «метание набивного мяча» требует специальной технической подготовки (табл.1).

Таблица 1

Возрастные различия в упражнениях скоростно-силового характера девочек гимнасток 5-10 лет

Показатели		5 лет	6 лет	7 лет	8 лет	9 лет	10 лет
Бег 30 м, с	\bar{X}	6,14	5,44	5,38	5,37	4,86	4,42
	$\pm \sigma$	0,08	0,08	0,07	0,07	0,10	0,09
Прыжок вверх, см	\bar{X}	25,14	27,25	33,50	46,00	57,57	60,40
	$\pm \sigma$	3,93	2,49	3,93	2,97	1,90	2,15
Тройной	\bar{X}	4,04	4,47	4,98	5,81	6,94	7,36

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

прыжок, м	$\pm \sigma$	0,21	0,19	0,29	0,44	0,23	0,31
Метание мяча, м	\bar{X}	6,00	6,13	8,48	7,65	8,00	12,35
	$\pm \sigma$	1,50	0,99	1,23	1,33	0,76	0,65
Сумма баллов		100	121	137	158	189	211

Тренировочная программа для совершенствования скоростно-силовых качеств

Программа предусматривает проведение три раза в неделю специально организованных занятий по специальной технической подготовке с использованием батута.

Подготовительный период 10 - недельный мезоцикл разделяется на четыре этапа:

- 1) общеподготовительные (4 микроцикла, 12 занятий);
- 2) силовой (2 микроцикла, 6 занятий);
- 3) скоростно-силовой (2 микроцикла, 6 занятий);
- 4) скоростной (2 микроцикла, 6 занятий)

Подготовительный период характеризуется большим объемом работы, постепенно увеличиваясь от начала до середины периода (от 60 до 120 минут). В тренировки включаются беговые, прыжковые и силовые упражнения.

Беговые упражнения: бег с высоким подниманием бедра, с захлестывание голени назад, длинные ускорения в виде 20-30-метровых пробежек.

Прыжковые упражнения включают прыжки на одной и двух ногах выполняемые сериями по 10-15 раз.

Силовые упражнения подготовительного периода включают приседания со штангой весом 10 повторных максимумов (ПМ), подъем на носки со штангой весом 10 ПМ, выпрыгивания из приседа со штангой весом 20 ПМ.

Между каждой серией физических упражнений выполнялись упражнения специальной технической подготовки на батуте:

- прыжки с вращением рук вперед-назад – удержание осанки в фазе полёта;
- прыжком лечь на живот (на спину) – прыжком встать с поворотом на 180° ;
- прыжок наги врозь правой – ноги врозь левой – ноги врозь – с поворотом на 360° ;
- прыжком упор стоя на коленях – прыжком лечь на спину – прыжком упор стоя на коленях (выполняется с вращением назад и вперед);
- прыжком лечь на живот (на спину) – прыжком поворот на 360° в положение лежа на животе (на спине);
- прыжком 1,5 сальто назад (лечь на спину) – прыжком поворот на 180° на спину;
- серия прыжков на спине с поворотами на 360° ;
- варианты комбинаций из прыжков.

Результаты использования программы специальной технической подготовки представлены таблице 2.

Таблица 2

Динамика интегральных результатов тестирования физической подготовленности во всех возрастных группах

Группы	Результаты	Бег 30м., с	Прыжок вверх, см	Тройной прыжок, м
Экспериментальная группа	до эксперимента	$5,42 \pm 0,06$	$56,40 \pm 2,45$	$7,65 \pm 0,25$
	после эксперимента	$4,65 \pm 0,05$	$64,00 \pm 2,15$	$8,15 \pm 0,20$
Разница		$0,77 \pm 0,01$	$7,6 \pm 0,30$	$0,5 \pm 0,05$
p		$< 0,05$	$< 0,05$	$< 0,05$
Контрольная группа	до эксперимента	$5,25 \pm 0,07$	$58,00 \pm 2,40$	$7,92 \pm 0,35$
	после эксперимента	$4,95 \pm 0,07$	$58,92 \pm 2,54$	$7,94 \pm 0,34$
Разница		$0,30 \pm 0,11$	$0,92 \pm 0,14$	$0,02 \pm 0,03$
p		$> 0,05$	$> 0,05$	$> 0,05$

В контрольной группе, где занятия по данной программе не проводились, результаты во всех упражнениях в целом остались на прежнем уровне. Кроме того, в экспериментальной группе в результате тренировок по программе увеличилась плотность результата в бреднем по каждой возрастной группе. В контрольной группе такого сближения результатов не произошло.

Выводы

1. Определена динамика развития скоростно-силовых качеств девочек гимнасток 5-10 лет, с возрастом наблюдается равномерное улучшение результатов в скоростно-силовых упражнениях.
2. Возрастные различия в развитии скоростно-силовых качеств у девочек гимнасток 5-10 лет имеют линейный характер. Низкие показатели при выполнении теста «метание мяча» у девочек 5-6 лет связан с тем, что он требует специальной технической подготовки.
3. Рациональное использование средств специальной технической подготовки: прыжковой, беговой, силовой, скоростно-силовой, вращательной (с использованием упражнений на батуте) дало положительные результаты в совершенствовании скоростно-силовых качеств девочек гимнасток 5-10 лет.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аркаев Л.Я. Как готовить чемпионов / Л.Я. Аркаев, Н.Г. Сучилин. – М.:Физкультура и спорт, 2004. – 328 с.
2. Болобан В.Н. Критерии оценки статодинамической устойчивости тела спортсмена и системы тел в видах спорта, сложных по координации / В.Н. Болобан, Ю.В. Литвиненко, А.П. Оцупок // Физическое воспитание студентов. 2012. – №4. – С 17 – 24.
3. Гавердовский Ю.К. Техника гимнастических упражнений. Популярное учебное пособие / Ю.К. Гавердовский. – М.: Терра-Спорт. – 2002. – 512 с.
4. Сорока В.А. Інноваційні підходи до методики навчання вправам на видах гімнастичного багатоборства / В.А.Сорока, Е.И. Сорока // Наука і вища освіта : тези доповідей XXII Міжнар. наук. конф. / Класичний університет. – Запоріжжя : КПУ, 2014 – С. 642-644.
5. Регуляция позы юных спортсменов при решении двигательных задач на устойчивость тела в равновесии / Е. Садовски, В. Болобан, Т. Нижниковски, А. Мастелаж // Теория и практика физ.культуры. – 2011. – С. 37-42.

*Олена Сорока, Володимир Сорока
(Дніпропетровськ, Україна)*

МЕТОДИКА ПОБУДОВИ ЗАНЯТЬ ОЗДОРОВЧОЮ АЕРОБІКОЮ З ЖІНКАМИ 25-28 РОКІВ

Актуальність. Бажання бути у формі – природне бажання, тим більше актуальне зараз, коли хвороби і дурні звички стали дуже розповсюджені.

Фітнес – шанс змінити якість життя без радикалізму і надмірних зусиль, ця система сама по собі створена на сьогоднішній день як система тренувань, що увібрала в себе всі найефективніші прийоми «виховання тіла» [2, 3].

Почати займатися фітнесом можна з будь-яким рівнем підготовки, і початківець спортсмен під керівництвом досвідчених інструкторів зможе підібрати ті види тренувань, що йому найбільш цікаві (аеробіка з елементами одноборств, степ-хореографія, йога та ін.) [3, 4].

Значне зростання популярності серед різних верств населення України до занять оздоровчою аеробікою, передбачає розширення наукових досліджень у цій галузі [1, 5].

Використання різних засобів проведення занять оздоровчою аеробікою є одною з причин популярності фітнесу. Одним з таких засобів є атлетична гімнастика, впливу занять якою на фізичний стан та морфометричні показники жінок присвячена наша робота.

Мета досліджень. Визначити вплив занять оздоровчою аеробікою на стан фізичної підготовленості та морфометричні характеристики жінок віком 25-28 років.

Завдання досліджень.

1. Визначити морфофункціональні особливості та рівень фізичної підготовленості жінок 25-28 років.
2. Скласти програму занять оздоровчою аеробікою з використанням вправ атлетичної гімнастики.
3. Визначити ефективність використання вправ атлетичної гімнастики на заняттях оздоровчою аеробікою.

Дослідження проводилися з березня 2015 р. по квітень 2016 р. з 24 жінками віком від 25 до 28 років, що займаються за програмою оздоровчої аеробіки перший рік і, які раніше спортом не займалися.

На підставі зібраного матеріалу була розроблена методика проведення занять з оздоровчою аеробікою з використанням вправ атлетичної гімнастики. Група жінок, що досліджувалась, була поділена на контроль та експериментальну (в кожній по 12 жінок).

Результати досліджень

Підставою до складання додаткової програми занять оздоровчим фітнесом з використанням вправ атлетичної гімнастики, прагнення збільшити навантаження на заняттях за рахунок виконання вправ силового характеру.

Окремо були виділені основні групи м'язів: рук, грудей, спини, ніг. При цьому, враховувалось кількість підходів, кількість рухів в кожному підході. Обтягування підбирались з урахуванням того, щоб було можливо виконати запропоновані кількість рухів у кожному підході.

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

При виконанні комплексів силових вправ контролювалась техніка їх виконання, ритм дихання, індивідуальні почуття.

Комплекси вправ виконувались на кожному тренувальному занятті з роботою всіх м'язових груп. З цією метою кожна м'язова група відпрацьовувалась окремо: руки – «передня-задня поверхня», груди – «внутрішня-зовнішня поверхня», спина – «верхня-нижня частини», сідниці, ноги – «передня-внутрішня поверхня», м'язи черевного пресу.

Комплекс вправ визначався окремо кожній учасниці досліджень в залежності від особливостей її фізичної підготовленості, тілобудови, періоду ОМЦ.

Загальне правило складання комплексу: перша половина ОМЦ – збільшення об'єму в «проблемних» ланках тіла (руки, спина тощо), друга половина ОМЦ – зменшення об'єму (низ спини, сідниці, стегна, тощо).

Тренування з використанням вправ на силу передбачало також зміну приладів (гантелі, тренажери, фітнес-м'ячі, штанги, степ-платформи, тренажери Сміта, гімнастичні лавці тощо).

На кожному тренувальному занятті змінювались вправи таким чином, щоб на протязі тижня в роботі приймали участь всі м'язові групи.

За точністю виконанням вправ постійно стежили досвідчені фітнес-інструктори.

Виконання запропонованого нами комплексу вправ, що спрямований на розвиток силових якостей, показав певні зміни у стані фізичного розвитку та фізичної підготовленості жінок. Рівень фізичного розвитку жінок після експерименту (табл. 1) значно змінився.

Таблиця 1

Рівень фізичного розвитку жінок після експерименту

результат показник	Вік, років	Вага, кг	Зріст, см	Окружність талії, см	Окружність стегон, см	Окружність сідниць, см	Окружність грудей, см	Ширина плечей, см
\bar{X}	28,2	62,4	164,9	66,8	55,9	96,7	85,7	46,2
σ	0,03	2,42	5,02	1,23	2,64	4,02	3,22	1,65
\bar{X}	27,9	63,3	165,3	64,7	56,0	92,8	89,5	45,8
σ	1,42	3,02	4,65	2,42	1,86	4,42	2,86	1,66
p	-	p>0,05	p>0,05	p<0,05	p>0,05	p<0,05	p<0,05	p>0,05

Якщо ваго-зростові показники в обох групах не змінилися (p>0,05), то показники окружності талії (контрольна група – 66,8±1,23; експериментальна група – 64,7±2,42); окружності сідниць (контрольна група – 96,7±4,02; експериментальна група – 92,8±4,42); окружності грудей (контрольна група – 85,7±3,22; експериментальна група – 89,5±2,86) змінилися досить суттєво – p<0,05.

Аналіз індексів фізичного розвитку після проведення експерименту дає підстави робити певні висновки (табл. 2).

Таблиця 2

Індекси фізичного розвитку жінок до та після експерименту

результат показники		Індекси						Проб		
		Брока	Ерісмана	НОГК	ОГК	*Дефіцит ОГК	Плечовий	Штанге	Генча	
К. гр.	до	\bar{X}	61,2	83,0	83,0	81,2	-1,8	90,4	46,3	29,4
		σ	1,36	2,52	2,52	2,26	0,48	2,56	4,72	3,45
	після	\bar{X}	61,3	83,5	-	81,4	-1,6	92,2	46,2	30,1
		σ	1,56	3,72	-	2,3	1,23	2,45	5,26	4,36
p		>0,05	>0,05	>0,05			>0,05	<0,05	<0,05	
Е. гр.	до	\bar{X}	61,3	83,2	83,2	81,4	-1,6	90,1	45,9	30,0
		σ	1,33	2,46	2,46	2,23	0,12	3,33	3,56	2,45
	після	\bar{X}	61,4	86,9	-	83,9	0,9	96,2	120,5	45,2
		σ	0,33	0,76	-	1,42	0,03	1,33	3,45	2,26
p		>0,05	<0,05	<0,05			<0,05	<0,05	<0,05	

Примітка*. Дефіцит ОГК визначається різницею між НОГК (необхідна окружність грудної клітини) та ОГК (окружність грудної клітини фактична)

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

Індекс Брока у жінок в обох групах залишився майже незмінним. Це свідчить про те, що під впливом занять, не залежно від того, проводились вони з використанням вправ силового характеру, чи такі вправи не виконувались, вага не змінилась (контрольна група – $62,4 \pm 2,42$; експериментальна група – $63,3 \pm 3,02$) - $p > 0,05$. Але для більш точного аналізу стану слід звернути увагу на «якість ваги», що саме складає вагу.

Індекс Ерісмана, що вказує співвідношення об'єму грудної клітини до зросту стоячи в експериментальній групі значно покращився. ($p < 0,05$). На наш погляд, такі зміни відбулися в наслідок досить суттєвого збільшення окружності грудної клітини.

Індекс НОГК до експерименту в обох групах носив позитивний характер. Після впровадження методики проведення занять з використанням вправ атлетичної гімнастики, в експериментальній групі, НОГК прийшов до норми ($+0,8$ см.) – $p < 0,05$, в контрольній групі – залишився без змін ($-1,6$) – $p > 0,05$.

Значно покращився плечовий індекс (контрольна група – $92,2 \pm 2,45$; експериментальна група – $96,2 \pm 1,33$) – $p < 0,05$. Такі зміни можна віднести на рахунок підвищення сили м'язів спини, що забезпечують поставу.

Суттєві зміни відбулися і при виконанні проб на визначення функціонального стану. Показники проби Штанге в експериментальній групі відносно контрольної збільшилися майже на третину ($p < 0,05$). Показники виконання проби Генця в експериментальній групі також суттєво відрізняються від контрольної ($p < 0,05$).

Порівняльний аналіз рівней фізичної підготовленості на початку і після експерименту дають підставу робити певні висновки (табл. 3).

Таблиця 3

Рівень фізичного підготовленості до експерименту

результат показник		Рівень фізичного підготовленості до експерименту					
		Стрибки на степ-платформу за 30 с;	Присідання з обтягуванням у 50% від власної ваги (20 раз.),с	Згинання – розгинання рук в упорі лежачи від степ-платформи	Піднімання в сід із положення лежачи (кільк. раз. за 1 хв.);	Оцінка гнучкостисм.	
К гр.	до	\bar{X}	52,9	42,1	12,6	56,2	1,5
		σ	0,72	4,65	2,45	3,63	5,62
	після	\bar{X}	54,4	42,0	12,8	56,8	2,9
		σ	1,45	2,62	2,45	5,32	0,33
Е. гр.	до	\bar{X}	53,1	41,8	12,4	56,8	1,6
		σ	1,33	3,42	3,72	4,20	4,36
	після	\bar{X}	62,4	28,5	16,8	72,2	3,5
		σ	2,12	3,45	3,56	2,20	0,25
р			<0,05	<0,05	<0,05	<0,05	<0,05

Рівень фізичної підготовленості жінок в контрольній групі по проведеним тестам значно перевищує показники в контрольній групі.

Стрибки на степ-платформу – тест, що визначає швидкість в експериментальній групі знаходиться на рівні $62,4 \pm 2,12$ стрибків за хвилину, а контрольній він складає $54,4 \pm 1,45$ – $p < 0,05$.

20 присідань з обтягуванням у 50% від власної ваги в контрольній групі виконується, в середньому – одне присідання за дві секунди ($42,0 \pm 2,62$). В експериментальній групі цей показник значно кращий ($28,5 \pm 3,45$), що майже вдвічі швидше – $p < 0,05$.

Тест на визначення сили м'язів рук також визначив різні зміни показників в обох групах. В контрольній групі – $12,8 \pm 2,45$ разів, в експериментальній групі – $16,8 \pm 3,56$ разів – $p < 0,05$.

Показники тесту на швидкісну силу свідчать про достатню фізичну підготовленість в обох групах. Жінки виконували майже два рухи за одну секунду. Після експерименту цей показник складав в контрольній групі – $56,8 \pm 5,32$, а в експериментальній групі – $72,2 \pm 2,20$, що значно перевищує не тільки початкові результати, а й показники контрольної групи – $p < 0,05$.

Велику увагу привертає до себе зміна оцінки рівня гнучкості на степ-платформі після проведення експерименту. В контрольній групі цей показник складав $2,9 \pm 0,33$ см. (проти $1,5 \pm 5,62$ см. – на початку експерименту), а в експериментальній $3,5 \pm 0,25$ см. (проти $1,6 \pm 4,36$ см. – на початку). Різниця між групами суттєва - $p < 0,05$.

Аналіз проведеного експерименту дає підстави робити певні висновки, що-до використання вправ атлетичної гімнастики на заняттях оздоровчою аеробікою.

Висновки

1. Рівень функціонального стану жінок за тестами Штанге і Генця знаходяться на задовільному рівні, але в обох групах були представниці з низьким рівнем цього показника. В експериментальній групі показники рівня функціонального стану зросли майже вдвічі ($p < 0,05$).

2. Фізична підготовленість жінок на початку експерименту відповідала рівню «задовільно». Після проведення занять з використанням вправ атлетичної гімнастики експериментальною групою загальний рівень

фізичної підготовленості відчутно покращився: стрибки на степ-платформу - $p < 0,05$; 20 присідань з обтягуванням у 50% від власної ваги – $p < 0,05$; тест на визначення сили м'язів рук також визначив різні зміни показників в обох групах – $p < 0,05$; показники тесту на швидкісну силу після експерименту – $p < 0,05$; оцінка рівня гнучкості на степ-платформі після проведення експерименту – $p < 0,05$.

4. В наслідок впровадження програми проведення занять оздоровчим фітнесом з використанням засобів атлетичної гімнастики в експериментальній групі зросли показники основних індексів фізичного розвитку: Індекс Ерісмана – $p < 0,05$; індекс НОГК в експериментальній групі прийшов до норми (+ 0,8см.) – $p < 0,05$, в контрольній групі – залишився без змін (-1,6) – $p > 0,05$; плечовий індекс (контрольна група – $92,2 \pm 2,45$; експериментальна група – $96,2 \pm 1,33$) – $p < 0,05$.

5. Обґрунтовано науково методичну характеристику авторської програми занять оздоровчим фітнесом з використанням вправ атлетичної гімнастики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Альшевская К. Валеологическое воспитание женщины – залог формирования здорового образа жизни в семье / Альшевская К. // Научное обоснование физического воспитания, спортивной тренировки и подготовки кадров по физической культуре и спорту : Материалы 7 Междунар. науч. сес. БГУФК и НИИФК и СРБ по итогам науч.-исслед. работы на 2003 г., Минск, 6-8 апр. 2004 г. / Белорус. гос. ун-т физ. культуры. – Минск, 2004. – С. 217-218.

2. Линец М.М., Гумен В.М., Ивлев Б.К. К вопросу об использовании шейпинг-программ в физическом воспитании студенток высших учебных заведений // Теория и практика физ. культуры – 2005. – №3. – С. 39-42.

3. Семенов Л.А., Шлихов П.В. Коррекция физической подготовленности студентов медицинских групп с использованием индивидуальных программ. Теория и практика физической культуры. – 2005. – №1. – С.43-54.

4. Соловьева Е.Б., Скачков А.Д. Статистические аспекты выбора упражнений для занятий шейпингом в студенческих группах // Теория и практика физ. культуры. – 2006. – №2. – С. 15-17.

5. Сорока О.І., Сорока В.А. Методика побудови занять спортивною аеробікою зі студентками вищих навчальних закладів. Здоровье для всех. ПГУ: – Пинск, 2015. – Ч.2, С. 139-143.

*Дмитро Степаненко, Сергій Назаренко
(Дніпропетровськ, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ І ТЕХНІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ БІГУНІВ НА 100 М МАСОВИХ РОЗРЯДІВ

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зростання спортивних результатів можливе тільки при гармонійному співвідношенні всіх сторін підготовленості [2, с.56, 3, с.112, 5, с.87]. Разом з тим, принципово важливе значення при цьому у спринтерському бігу належить швидкісно-силовій підготовленості, яка безпосередньо забезпечує досягнення високих результатів [4, с. 74].

Важливою проблемою, у даних умовах, є удосконалення методики спеціальної швидкісно-силової підготовленості на етапі спеціалізованої базової підготовки, коли створюється база спеціальної підготовленості, яка є заставою успіху на більш високому рівні у обраному виді спорту [1, с.48].

Проблема організації тренувального процесу в бігу на короткі дистанції, як вважає Попов В.Б., не дивлячись на зовнішню простоту змагальної вправи, являється достатньо складною і менш розробленою, ніж в інших видах легкої атлетики [6, с.32].

Мета роботи: удосконалення фізичної і технічної підготовленості легкоатлетів-спринтерів III – II розрядів.

Результати досліджень та їх обговорення.

Дослідження проводилися на базі кафедри легкої атлетики ДДІФКіС і СДЮШОР №3 м. Дніпропетровська. У педагогічному спостереженні взяли участь 20 легкоатлетів-спринтерів масових розрядів (III – II розряд), віком 15 – 16 років.

З метою вдосконалення спеціальної швидкісно-силової підготовленості спринтерів ми відібрали з літературних джерел 30 вправ, розділили їх на блоки, кожен з яких сприяв вихованню сили м'язів, які забезпечують рухи у тазостегнових, колінних та гомілковостопних суглобах. Таким чином, ці вправи були спрямовані на розвиток швидкісно-силових якостей спринтерів.

Особливістю проведення педагогічного експерименту було вирішення завдання цілеспрямованого покращення рівня фізичної підготовленості за допомогою використання спеціальних підготовчих вправ, що одночасно забезпечували б оволодіння технічною майстерністю у змагальній вправі.

Проаналізувавши середні величини загальних відомостей про учасників педагогічного експерименту та рівень їх фізичної і технічної підготовленості, ми встановили, що групи є однорідними та не мають вірогідних відмінностей ($P > 0,05$).

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

За планом педагогічного дослідження учасники контрольної групи тренувалися за планами попереднього року, що не зазнали суттєвих змін у засобах та методах тренування, окрім дозування та, в меншій мірі, інтенсивності.

Тренувальний процес за даним варіантом збалансовано враховував підбір засобів та їх дозування у відповідності з рекомендаціями провідних фахівців для спринтерів рівня підготовленості III-II розрядів.

До тренувальних планів спринтерів експериментальної групи нами було запропоновано внесення ряду змін, що полягали у суттєвому збільшенні (на 70%) питомої ваги спеціальних фізичних вправ з урахуванням особливостей техніки бігу на 100 м за рахунок адекватного зменшення вправ на загальну (30%), спеціальну витривалість (20 – 25%) та вправ з обтяженнями (25%).

Необхідно також відмітити, що спринтерами експериментальної групи використовувалися такі ж засоби та методи тренувань, як і спортсменами контрольної групи. Відмінність полягала лише у зменшенні вправ для розвитку швидкісної, загальної витривалості та вправ з обтяженнями, місце яких зайняли запропоновані нами спеціальні вправи.

Найбільший обсяг спеціальних вправ спринтери експериментальної групи виконували на загально та спеціально-підготовчих етапах, в меншій мірі дані вправи включалися до тренувальних мікроциклів у змагальних періодах. При розподілі спеціальних вправ у річному циклі нами була використана наступна схема: двічі на тиждень у тренувальні заняття перед виконанням бігової роботи включалися вправи одного з блоків запропонованих нами спеціальних вправ, що займало близько 30 – 40 хв., в залежності від специфіки тренування. У тренувальних заняттях спрямованих на розвиток швидкості та удосконалення технічної майстерності на відрізках з високою швидкістю про бігання, спеціальні вправи виконувалися в кінці тренування (20 – 25 хв.) і були спрямовані на підвищення опорної та ресорної функції стопи.

По закінченню педагогічного експерименту нами було проведено повторне тестування рівня підготовленості спринтерів контрольної та експериментальної груп (табл. 1).

Таблиця 1

Показники фізичної і технічної підготовленості спринтерів після педагогічного експерименту

Статистичні показники	Результат в бігу на 30м, с	Стрибок у довжину з місця, см	Потрійний стрибок з місця, см	Сила розгиначів стегна, кг	Темп кроків, крок · с ⁻¹	Час кроку, с	Результат в бігу на 100м, с
Контрольна група							
\bar{X}	4,11	256,0	757,0	74,3	4,42	0,225	11,58
$\pm\sigma$	0,11	15,42	33,25	2,4	0,13	0,006	0,27
Приріст	0,05	8,0	13,5	6,8	- 0,01	0,002	0,13
	P>0,05	P>0,05	P>0,05	P>0,05	P>0,05	P>0,05	P>0,05
Експериментальна група							
\bar{X}	3,97	263	760,4	71,9	4,49	0,220	11,42
$\pm\sigma$	0,13	11,12	33,10	4,4	0,08	0,003	0,16
Приріст	0,15	12,1	15,4	3,3	0,04	0,006	0,29
	P>0,05	P>0,05	P>0,05	P>0,05	P<0,05	P<0,05	P<0,05

Аналізуючи отримані результати, відмічаємо, що приріст усіх показників, окрім сили розгиначів стегна у спортсменів експериментальної групи переважав аналогічні дані спортсменів контрольної групи. При цьому значну перевагу спортсмени експериментальної групи мали у прирості показників бігу на 30 м, потрійного стрибка з місця, темпу та часу виконання кроків.

На нашу думку, це пов'язане саме з покращенням реалізації фізичного потенціалу у рухових діях. Тобто, з підвищенням рівня розвитку фізичних якостей спринтери встигають перебудувати технічні дії, що позитивно впливає на гармонійність підготовленості і результат бігу.

Треба також відзначити, що підвищення рівня силових якостей не гарантує стабільного приросту результату в спринтерському бігу, якщо не дотримуватися відтворення технічних дій змагальної вправи після, або під час виконання роботи силового характеру.

Це засвідчують і результати експериментальної групи, які відображають можливість покращання результату у бігу на короткі дистанції при меншому прирості силових показників, але за умови виконання спеціальних вправ, наближених по структурі до змагальної.

Одним із методів виділення ознак показників підготовленості спортсменів є визначення їхнього взаємозв'язку з результатом основної змагальної вправи як інтегральним показником, але він відображає лише підготовленість спортсмена в цілому, що не дозволяє встановити, за рахунок яких показників фізичної і технічної підготовленості досягається результат. Розрахунок коефіцієнтів кореляції дозволяє встановити рівень інформативності досліджених показників.

У зв'язку з цим, нами був проведений кореляційний аналіз з попередньою перевіркою даних на нормальність розподілу, який дозволив встановити ступінь взаємозв'язку результату в бігу на 100 м з показниками фізичної і технічної підготовленості.

На рис.1 зображено взаємозв'язок результатів у бігу на 100 м з показниками швидкісно-силової підготовленості та кінематичними показниками техніки бігу по закінченню педагогічного експерименту.

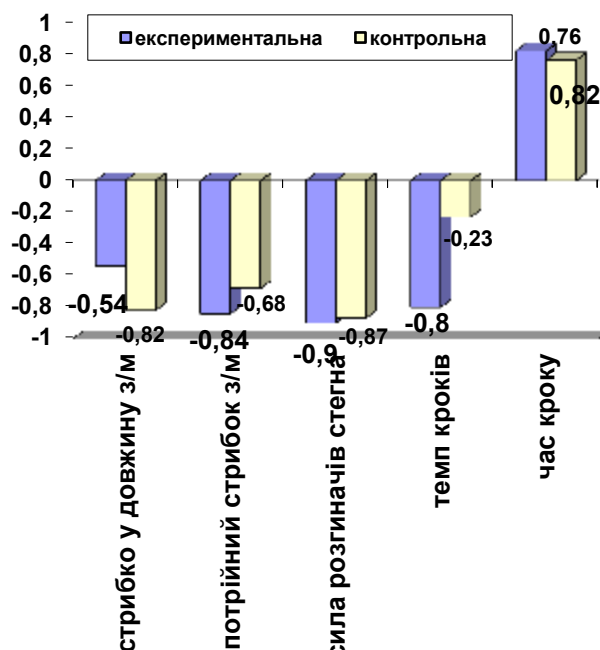

Рис. 1 Взаємозв'язок результатів у бігу на 100 м з показниками фізичної і технічної підготовленості бігунів на короткі дистанції III – II розрядів.

Так, спринтери експериментальної групи мали високий статистично достовірний зв'язок результатів у бігу на 100 м з потрійним стрибком з місця ($r = -0,84$), силою розгиначів стегна ($r = -0,9$), темпом кроків ($r = -0,8$) та часом виконання бігових кроків ($r = 0,82$). Середній взаємозв'язок спостерігається з результатами стрибків у довжину з місця.

Аналізуючи величини подібного взаємозв'язку в контрольній групі, відмічаємо, що високі коефіцієнти кореляції були отримані з показниками результатів стрибка у довжину з місця ($r = -0,82$), сили розгиначів стегна ($r = -0,87$) та часу виконання бігових кроків ($r = 0,76$). Середні величини взаємозв'язку встановлено з результатами потрійного стрибка з місця ($r = -0,68$). Слід зазначити відсутність взаємозв'язку з темпом кроків ($r = -0,1$).

Результати кореляційного аналізу дозволили нам зробити висновок, що тренування бігунів на короткі дистанції III – II розрядів за розробленою нами методикою дозволяє вести гармонійний розвиток як показників фізичної, так і технічної підготовленості. Натомість тренування спортсменів за загальноприйнятою методикою не враховує певні особливості кінематичних показників техніки, які є важливими у досягненні високих результатів у змагальній вправі.

Висновки

1. Розроблена авторська програма, що на відміну від загальноприйнятої передбачала суттєве збільшення (на 70%) питомої ваги спеціальних фізичних вправ з урахуванням особливостей техніки бігу на 100 м за рахунок адекватного зменшення вправ на загальну (30%), спеціальну витривалість (20 – 25%) та вправ з

обтяженнями (25%), сприяла вірогідно більшим змінам ($p < 0,05$) більшості показників фізичної і технічної підготовленості спринтерів III – II розрядів.

2. Тренування за програмою удосконалення фізичної підготовленості бігунів на короткі дистанції з урахуванням специфіки рухових дій у змагальній вправі сприяло вірогідному ($p < 0,05$) та більш вираженому зростанню спортивних результатів на дистанції 100 м (0,29с), ніж тренування за загальноприйнятою методикою (0,13 с).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артюшенко О.Ф. Легка атлетика : [навч. посібник] / О.Ф. Артюшенко, А.І. Стеценко. – Черкаси: Вид. Вовчок О.Ю., 2006. – 424 с.
2. Бондарчук А.П. Управление тренировочным процессом спортсменов высокого класса / А.П. Бондарчук. – М.: Олимпия Пресс, 2007. – 272с.
3. Врублевский Е.П. Особенности подготовки спортсменов в скоростно-силовых видах легкой атлетики / Врублевский Е.П. // Теория и практика физической культуры. – 2005. – № 7. – С. 60.
4. Гагуа Е.Д. Тренировка спринтера / Е.Д. Гагуа. – М.: Олимпия Пресс, Терра-Спорт, 2001. – 72 с.
5. Запорожанов В.А. Легкая атлетика в теории и на практике / В.А. Запорожанов // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 8. – С. 60.
6. Попов В.Б. Система специальных упражнений в подготовке легкоатлетов / В.Б. Попов. – М.: Олимпия Прес, 2006. – 224 с.
7. Тер-Ованесян И.А. Подготовка легкоатлета: Современный взгляд / И.А. Тер-Ованесян. – М.: Терра-Спорт. – 2000. – 128 с.

СЕКЦИЯ: ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Олеся Борисова
(Харків, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ СВІТОБАЧЕННЯ НОСІЯ АРГО ТА ЦІННІСНО-СЕМАНТИЧНА
ДИСКРЕТИЗАЦІЯ ДІЙСНОСТІ

Мовець лінгвально «конструює» власне середовище, виражає засобами мови своє світовідчуття, світорозуміння, вербалізує навколишній світ, творить мовну картину світу, нав'язу соціумом і самоідентифікується у ньому [5, с. 6]. Таким чином, мова перетворюється з інструментарія на «метафізичний дім буття» [4], перебуваючи у якому мовець набуває характерних, індивідуальних рис. Найяскравіше це виражається у замкнених, інкорпорованих групах. Як зауважує Н. Жукова, «соціальні ... діалекти є орієнтованими на відбиття специфічних умов життєдіяльності різних груп населення, тому відповідні узуальні мовні картини світу містять специфічні концепти» [12, с. 190].

Безперечно, кожна аргогрупа має свої унікальні одиниці, які називають явища чи предмети дійсності. Такі номінації дають уявлення про особливості її організації, рід діяльності та світогляд її членів. Носії таємної мови виокремлюють і номінують ті явища дійсності, які несуть у собі важливу (необхідну) інформацію для спільноти. Більше того, називання явища поєднується з його ціннісною характеристикою. Оцінка допомагає повніше розкрити арготичну мовну особистість. Вона демонструє ставлення мовця до об'єкта чи суб'єкта дійсності, а отже, виражає ціннісні орієнтири, властиві інкорпорованій групі. Так, *тюрма* у традиційному загальнонародному розумінні містить негативну конотацію, натомість у мові вояків вона іронічно названа *курортом*. Ми можемо здогадатися про причини появи такої лексеми. Очевидно, що військова служба часів Першої світової війни була настільки складною, що навіть перебування у тюрмі здавалося відпочинком – курортом.

Зауважимо, що арготизм на позначення поняття *тюрма* в одній і тій же соціальній групі мав неоднакове оцінне значення. Проаналізований мовний матеріал свідчить про полісемантичність лексеми. Оцінно-емоційне поле одиниці *тюрма* доволі широке: від іронічно-позитивного значення (*домік*) до різко негативного (*кібель* – від німецького *Kübel* – відро, камерна посуда для фізіологічних потреб) і від нього до приховано-іронічного: *бути в державній опіці, сидіти на дармовій каші, страховка, бути безробітним*. Такі специфічні риси дають нам уявлення про особливості світобачення представників різних інкорпорованих груп.

Арго в українській мові містить значну кількість синонімів з різними відтінками оцінних значень, якими мовці певної аргогрупи послуговувалися у конкретній ситуації. У мові українців, що воювали в червоній армії, у переважній більшості арготизм, що виражає поняття 'шпиталь' має піднесено-позитивне забарвлення – *рай* – або зменшено-пестливе значення – *больничка*. Але у той же час наявні лексеми *трупарня, околлодок*, які виражають різко негативне ставлення до лікарні, де люди часто не одужували, а помирили. Тому у мові українських вояків знаходимо багато лексем на позначення смерті. Наприклад, *Божі двері, той-світ, брама святого Петра*. 'Лікарня' і 'смерть' для аргоносіїв були семантично зв'язані між собою. Показовим є те, що одиниці *Божі двері, той-світ, брама святого Петра*, з одного боку, евфемізують поняття «смерть». Але, з іншого боку, ці арготизми містять конотацію «відпочинок», протиставляючи реалії війни спокійному життю. Іншими словами, *той-світ* подано тут не у вимірі «світ мертвих», а як світ інакший, і тоді *Божі двері, той-світ, брама святого Петра* мають мейоративну оцінку. На нашу думку, ці одиниці поєднують одразу ж два протилежні оцінні значення, тобто вони є оцінно енантіосемічними.

Такий складний механізм сприйняття реалій дійсності наочно демонструє суперечливу природу арготичної мовної особистості, яка прагне не тільки і не стільки назвати предмет, скільки подати його характеристику, виразити своє ставлення до нього. Грунтуючись на загальнонаціональній мовній картині світу, тобто на загальнонародних символах і традиційних уявленнях, носій арго розраховує на специфічне для замкнутої групи світобачення, знання якого дозволяє розпізнати оцінний компонент певного слова. Це дозволяє вести мову про сформовану специфічну картину світу, яка вербалізується в іронії, мовній грі тощо.

Так, наприклад, у народній уяві лексеми, пов'язані з концептом «смерть» носять серйозний сакральний характер, натомість в арго наявна тенденція до зниженого маркування (*хрестик* – смерть: суфікс –ик- має демінутивне значення), який інколи межує зі сміховим началом низової культури (*дати лопатою по сраці* – поховати, *засміятися до суфіту* – померти). Проте традиційне загальнонародне шанобливе ставлення до смерті наклало відбиток на таємну мову, тому фіксуємо одиниці *піти спати, могла цвіте, піти до Бозі, вічна пам'ять*.

Врешті-решт, аргомовець так чи так пов'язаний із загальнонаціональною картиною світу та поділом світу людей за національною ознакою на своїх і чужих. Шанобливе ставлення до своєї нації знайшло місце і в арго, наприклад, *щирим* називали *українця*. А номінації представників інших народів у таємній мові набули пейоративного значення: німці – *гівніси* (адідеація до гівна), *дубова башка, німота*; росіянин – *бур* (з польської *gbur* – грубіянин), *москальсько* (використано суфікс –иськ- у значенні згрубілості), *кацап* (як цап), *шантрапа* (первісно шантрапа – наволоч, з румунської *şandrama* – нікудишня людина); румуни – *туманешті* (адідеоване до західно-українського *туманище* – дурак); чех – *кнедлічек* (від чеського *knedlíček* – галушечка, розмовне

нездара, незарадний), *швейк* (від прізвища героя повісті Я. Гашека, який відрізнявся ідіотизмом та незграбністю); француз – *французатий* (адідеація до західно-українського заражений сифілісом, францою); італієць – *макароні* (з італійської *maccherone* – макарон, дурень); кавказець – *шак* (тюркською *aşak* – віслок), *чорножопий*, поляк – *жебрак*.

Можна стверджувати, що стереотипне уявлення про певний народ безпосередньо вплинуло на появу аргоодниць. Хоча можна простежити і зворотній процес. Цікавим, на нашу думку, є той факт, що розгерметизація (часткова чи повна) групи носіїв певного арго безпосередньо впливає на загальнонаціональну картину світу. Як зазначає К. Бондаренко, «арго, жаргони і сленг є ... специфічним відображенням світу зі своєю поняттєвою сферою, ціннісною ієрархією, відмінним від традиційного соціокультурним спектром стосунків “людина – суспільство”, “людина – людина”, “людина – мова” (Л. Ставицька). Враховуючи стрімке входження лексичних одиниць субстандарту до масової комунікації, визначення його етнокультурної специфіки порівняно з відповідними лінгвальними підсистемами споріднених та неспоріднених мов набуває особливої актуальності» [2, с. 4]. Дійсно, у розмовній мові з'являються аргоодиниці, які активно функціонують, стають широко вживаними і навіть утворюють похідні. Це такі одиці як *фараони* – полісмени, *менти* – мільйонери (і похідне *ментівня* – мільціний відділок), *кльовий* – добрий (похідне *кльово* – добре) та інші. Тому, на наше переконання, є цілком прийнятною гіпотеза Н. Жукової про те, що «у випадку носіїв маргінальної субкультури (арго) ... пристосування до ізольованого середовища узуальна (донорська) картина світу визначає подальший розвиток нової загальнонаціональної (цільової) картини світу одночасно в напрямку збереження перенесених лінгвокультурних традицій та утворення інновацій» [12, с. 187].

Але цей процес не є одномоментним, відбувається поступова трансформація колективної свідомості. Особливості світобачення носія арго об'єктивується в аксіологічній площині. Разом з аргоодиницями, а радше під безпосереднім їхнім впливом, трансформується система цінностей особи, її ставлення до дійсності. Закладена в українській лінгвокультурній свідомості позитивна оцінка сім'ї, шлюбу поступово замінилася подекуди негативною, з конотацією ‘ярма’, ‘тягаря’ (порівняймо арго чернігівських прошаків і лірників. Там у значенні ‘вінчатися’ використано *батужитися*, яке є спільнокоренневим до *забатузитися* – повіситися).

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє говорити про складність і неоднозначність процесів формування арготичної мовної особистості в аксіологічному вимірі. Це виявляється, насамперед, у називанні тих реалій дійсності, які несуть важливу (чи то негативну, чи то позитивну) інформацію про навколишню дійсність. Таким чином формується мовна картина світу представника таємної спільноти, водночас мова котрого є віддзеркаленням особливостей світовідчуття і носить складний характер. Проте цей процес не є статичним. Постійні трансформації оцінних значень відбуваються в кореляції із загальнонародним уявленням про добро/зло, гарно/погано. І хоча аргогрупи тривалий час залишалися закритими, але їхня, навіть часткова, розгерметизація спричинила значний вплив на мовному і аксіологічному рівнях на розмовну мову.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика / В. Д. Бондалетов. – М.: Просвещение, 1987. – 160 с.
2. Бондаренко К. Л. Лінгвокультурні особливості українського та англійського сленгу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” [Електронний ресурс] / К. Л. Бондаренко. – Донецьк, 2007. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07bkluas.zip>
3. Боржковский В. Лирники / В. Боржковский // Киевская старина. – 1889. – Т. XI. – С. 653–708.
4. Гайдеггер М. Дорогою до мови / перекл. з нім. В. Кам'янець / М. Гайдеггер. – Львів: Літопис, 2007. – 232 с.
5. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
6. Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Львів: Інститут мовознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 688 с.
7. Горбач О. Арго українських вояків / О. Горбач // Наукові записки Українського вільного університету (НЗУВУ). – Мюнхен, 1963. – Ч. 7. – С. 138–173.
8. Горбач О. Арго українських лірників / О. Горбач // НЗУВУ. – Мюнхен, 1957. – Ч. 1. – С. 5–44.
9. Горбач О. Арго українських школярів та студентів / О. Горбач // НЗУВУ. – Мюнхен, 1966. – С. 3–55.
10. Горбач О. Лексика наших картярів і шахістів / О. Горбач // Вільне слово. – Торонто, 1960. – С. 2–15.
11. Елистратов В. С. Арго и культура / В. С. Елистратов // Толковый словарь русского сленга. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 672 с.
12. Жукова Н. М. Форма існування мови як засіб і результат відбиття своєрідної інтерпретації дійсності / Н. М. Жукова // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1. – С. 184–191.
13. Радченко О. А. Диалектная картина мира как идиоэтнический феномен / О. А. Радченко, Н. А. Закуткина // Вопросы языкознания. – 2004. – С. 25–48.
14. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.

*Maftuna Botirova, Mohira Djumaboyeva, Iroda Anorboyeva
(Andijan, Uzbekistan)*

BASIC STRATEGIES OF SUCCESSFUL WRITING

Every culture has its own unique ways of expressing thoughts. At the same time, every culture holds different standards for “good writing”. It is important to realize you may be a good writer by your native culture’s standards, but poor one by a Western standard.

What are some writing models used by non- Western culture? Middle Eastern: Good writing employs parallelism, which means that the writer gives a series of similar examples emphasizing the same central theme.

Oriental: Good writing employs an “ornamental” approach, where the reader is required to fit seemingly unrelated examples into a central theme.

Romance (French, Italian, Spanish) and Russian: Good writing contains many distractions that take the reader away from and then back to the central theme.

So, what makes good writing in a Western Culture? Linear Thought. Westerners are linear, direct thinkers. In good Western writing, each point leads naturally and directly into the next, all aiming the same central theme. Each point is like an arrow aiming toward the same theme. There should be no “surprises” or unexpected turns. This is different from Romance or Slavic culture, where digression adds beauty and complexity. For a Western professor, digression suggests that the writer does not really understand the topic. We saw that in Oriental essay the author leaves the hints to decide how each point related to the theme. Western Essays just the opposite: the writer is required to explain his argument completely. The reader should not have to “work” to understand the flow of the essay, or how examples are connected to each other. Western professors say: “It is your work you need to explain your ideas. That is not my job! ”. They argue that because every reader is different, you cannot expect each reader to understand what you were thinking unless it is written on the page. This may sound primitive or simplistic to non- Western writers. You may think that Western readers are lazy (and this may be true!) however, it is important to remember the number one rule of writing: “Know your Audience”. When writing for a Western audience, you must write the kind of essay they want to read.

Though there are many types of essays, here we will focus on three: Argumentation, Comparison/Contrast and Research.

Argumentation

In argumentation essays, you will defend a position with series of solid reasons. Often you will be asked to choose between several controversial options. You may have to defend a position that your readers will not want to accept. When you write an argumentation paper, remember that not all of your readers will agree with the position you take. Do not express your thesis as fact; facts do not allow for differences of opinion.

Comparison/Contrast

When we compare two things, we show how they are similar. When we contrast two things we show how they are different. The purpose of Comparison/Contrast is to understand each of the two things more clearly- and sometimes judge. In Comparison/Contrast there will always be 2 things we set side by side. Often you will be asked to choose which of the two you prefer and why.

Research

A research essay may be any kind of essay, including argumentation or comparison/contrast. What makes the essay special is the research. You will be asked to support your thesis not just from your own ideas but from the arts, science, and the opinions of other people. A good research paper has a minimum of 3 “outside sources”: reference material that helps to support your thesis.

Your Thesis Statement: The Heart of Every Essay

A thesis is defined as “a position or proposition that a person gives and defends by arguments” Within the introduction of your essay, you will write your thesis statement. A thesis statement is a clearly- worded summary of your opinion. It is the heart of your essay because everything you will say will be connected to those statements.

Supporting your thesis with supporting details

So now you have got your thesis. The next important thing is to support it with specific reasons or details. The details “support” or hold up the thesis like walls support the roof of a building. If your walls are strong, the building will be strong. If your walls are big or too few... your building will have problems! The strongest essay has 3 main details. The details are arranged so that the strongest, the most important one is last. Each detail should line up directly with the thesis. There should be no turn or digressions from the topic.

Look at this example of a thesis with supporting details:

Sample thesis: Going to the movies can be hazardous.

- Getting there is difficult
- Problems at the theatre
- Difficulties with the other patrons

Introduction and Plan of development

The introduction is very important to the success of the essay.

An introduction contains three main parts:

1. Attention grabber
2. Thesis statement
3. Plan of development

Common methods of Introduction: “Attention Grabbers”

The first sentence of the essay is where you grab your reader’s attention. It should be some of your best writing. Introductory sentence can be funny, philosophical, dramatic, and many other things.

Methods include:

1. Begin with a broad statement of your topic and narrow it down to a thesis statement: Bookstore shelves today are crammed with dozens of different diet books. The American public seems willing to try any sort of diet, especially the ones that promise instant, miraculous results. Unfortunately, some of these fad diets are ineffective or even unsafe. One of the worst is the “Palm Beach diet”. It’s impractical, does not achieve the results it claims, and is a sure route to poor nutrition.

2. Start with an idea or situation that is opposite of the one you will develop: “When I decided to return to school at age thirty-five, I was not at all worried about my ability to do the work. After all, I was a grown woman who had raised a family, not a confused teenager fresh out of high school. But when I started classes, I realized those “confused teenagers” sitting around me were in much better shape for college than I was. They ...”

3. Explain the importance of your topic to your reader: “Diseases like scarlet fever and whooping cough used to kill more young children than any other cause. Today, however, child mortality due to disease has almost completely been eliminated by medical science. Instead car accidents are the number one killer of our children. And most of the children fatally injured in car accidents were not protected by car seat belts or restraints of any kind. Several steps must be taken to remedy this serious problem”

4. Use an incident or a brief story: Early Sunday morning a young mother dressed her little girl warmly and gave her a candy bar, a picture book, and a well- worn stuffed rabbit. Together they drove downtown to a church. The mother said to the girl to wait on the stone step until the children began arriving to Sunday school. Then the young mother drove off, abandoning her five-years-old because she could not cope with being a single parent anymore. This incident is one of thousands of cases of child neglect and abuse that occur annually.”

5. Ask one or more questions: “What is love? How do we know that we are really in love? When we meet that special person, how do we know that the feeling of love will last? Love as we all know is difficult to define. But most people agree that true and lasting love involves far more than physical attraction. It involves mutual respect, the desire to give rather than to take, and the feeling of being wholly at ease. ”

6. Use a quotation: “When I use a word,” Humpty Dumpty says, in a rather scornful tone, ‘it means just what I choose it to mean- neither more nor less” (“Looking Glass” 253). Ironically, Humpty Dumpty’s words mean to the reader a good deal more than he intends.

Developing a “Plan of Development”

After you present your thesis, it is time to present your plan of development. This is the brief previewing of the major points of your essay. Often it is the last sentence in your introduction. Sometimes it can be attached directly to the thesis statement. A very effective technique of linking your introduction to your supporting details is to use “essay mapping.” To us essay mapping, repeat the key phrase from your plan of development at the beginning of each supporting detail paragraph.

Writing conclusions

Your concluding paragraph is an opportunity to remind your reader of your thesis idea. The conclusion brings the paper to a natural, graceful end. It sometimes leaves the reader with final thoughts on the topic.

Common Methods of Conclusion

1. **End with a Summary and Final Thoughts.** This is the most common method for concluding an essay. Using different words, remind your reader of the main points of your essay. After the reminder, give a final comment that “round off” the paper and brings the discussion to an end.

2. **Include a thought- provoking question or short series of questions.** A question grabs the reader’s attention. By asking questions, you invite your reader to think further what you have written. A question should follow logically from the points you have already made in the paper.

3. **End with a prediction or recommendation.** Like questions, predictions and recommendations also involve your readers in the topic. A prediction states what will happen in the future. A recommendation suggests what should be done about a situation or problem.

REFERENCES

1. Academic Essay Writing Syllabus
2. m.wikihow.com >Write an Essay
3. www.Internationalstudent.com>essay tips
4. https://student.unsw.edu.au>essay writing
5. www.ieltsbuddy.com>ielts-essay
6. library.bcu.ac.uk>1.01 Essays.htm

СПЕЦИФІКА ХРОНОТОПУ У РОМАНАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА «ВОРОШИЛОВГРАД» ТА «МЕСОПОТАМІЯ»

Вивчення проблеми художнього хронотопу в літературознавстві завжди цікавило науковців, тому розгляд цього питання є актуальним. Таким чином, аналіз часово-просторових форм художнього твору посідає важливе місце у колі зацікавлених дослідників.

Простір і час – це досить універсальні визначення літературного твору, адже специфіка *художнього часопростору* полягає в тому, що митець, зображуючи реальний простір, створює зовсім нову просторову площину, в якій відбуваються події. Новостворена площина може містити в собі одну країну, місто, а інколи взагалі може бути зосереджена у межах одного маленького об'єкта. Художній час є способом існування тексту письменника, бо він сприймається як відтворення реального часу, але разом з тим і як вигадка, а значить, і позареальне. Тому тема хронотопу надалі залишається невід'ємною складовою у дослідженні будь-якого художнього твору.

Мета статті – розглянути специфіку хронотопу у романах Сергія Жадана «Ворошиловград» та «Месопотамія».

Переймаючись проблемами сучасності, автори використовують образ міста як модель суспільства, яка визначає спосіб мислення і буття, тому романи «Ворошиловград» та «Месопотамія» Сергія Жадана не є виключенням. Слушною є думка Р. Магдиш, що «майже кожне явище у своїх романах автор пов'язує з містом, складається враження, що воно для письменника є усім: і середовищем, і переконаннями, і життям» [4].

Події обох романів зосереджені у межах одного топоніму – міста на сході України. Варто зазначити, що у романі «Ворошиловград» автор умисно читачеві не вказує назву міста, в якому розгортається сюжет твору, він подає спогади героїв, за якими читач може зрозуміти, про яке місто йде мова, його назва згадується у *«картках з видом міста Ворошиловграда. Тепер уже й міста такого немає, а я кілька років розповідав про нього німецькою мовою. Цікаво, правда?»* [2, с. 182]. Навпаки ж, аналіз роману «Месопотамія» дає підставу стверджувати, що митець прирівнює Харків до Стародавньої Месопотамії – першопочатку зародження цивілізації.

У творах органічно взаємодіють реальний і містичний часопросторові пласти, що постають двома складовими буття головних героїв, наприклад, у «Ворошиловграді» Герман за випадком долі потрапляє у місто дитинства сам, хоча з ним спершу їхали його знайомі Льолік і Болік. Переходячи міст, герой потрапляє у минуле, де зустрічається з друзями-примарами, спогадами, забутими почуттями. У «Месопотамії» міст є переходом до ірреального: *«Довкола мостів селилися переважно жебраки, займаючи приміщення колишніх типографій та фармацевтичних складів»* [3, с. 105].

У словнику української міфології значення мосту подається так: «(...) міст є втіленням зв'язку між двома світами; в якійсь мірі зближується з образами шляху (як символ переходу, досягнення «іншого берега») та перехрестя (як небезпечне місце, де на людину чекає нечиста сила). У багатьох традиціях з мостом пов'язуються уявлення про перехід у світ мертвих» [1, с. 54].

Поглиблюючи концепти «життя-смерть» та «пам'ять», героям обох досліджуваних романів зустрічаються образи псів, які постають як їх вірні друзі. Наприклад, у героїні «Ворошиловграда» кличка собаки – Пахмутова, а водночас для Фоми, героя «Месопотамії», пси стали ознакою його «переходу в потойбіччя/СТО».

Трьох волхвів, що несли дари новонародженому Ісусу, звали Каспар, Бальтазар та Мельхіор. Бальтазар у Жаданівському змалюванні – грізний пес, що готовий уп'ястися в горлянку, для ще одного героя Матвія – це жорстокий месник: *«Пси, ... це вуличні пси чекають на мене, аби перегризти горлянку за всіх, кого я в цьому житті образив»* [3, с. 262].

Отже, Сергій Жадан у своїх творах, зображуючи реальні події, створює модель «верх/низ», де представляє потойбіччя як повернення у минуле, перехід у підсвідомість та досягнення чогось небесного, божественного. Не дивно, що письменник у «Месопотамії» вдається до біблійних мотивів, імен із Святого писма. Наявність постійного мотиву переходу від однієї історії до іншої – перехід із життя в смерть, із одного простору в інший, дає підстави стверджувати про мотив дороги як прояву зміни хронотопу.

Підтверджуємо цю думку висновком В. Войтовича, що «дорога співвідноситься з життєвим шляхом, шляхом душі у потойбічний світ і семантично виділяється у перехідних ритуалах: похоронах, деяких сімейних обрядах. Дорога – місце, де проявляється доля, вдача людини при її зустрічі з людьми, тваринами, демонами. Дорога – різновид межі між «своїм» і «чужим» простором; це місце виконання лікувальних або шкідливих магичних дій» [1, с. 163].

Для головного героя «Ворошиловграда» вся його подорож стала визначальним моментом у його житті, потрапляння Германа у місто дитинства було наче завчасно визначеною кимось згори подією, щоб згадати все, що було – це його минуле, яке неможливо викоринити. Усі зустрічі з друзями-примрами минулого, яких уже немає, символічні видіння, розмови, які на перший погляд здаються містичними, не несучи здорової логіки, насправді мають сенс. І цей сенс Сергій Жадан вкладає в уста пресвітера, це послання було зрозуміле

Германові, адже він ці слова вже чув: *«треба вміти пригадати все, що було з нами і що було з тими, хто поруч із нами. Це головне. Бо коли ти все згадаєш, ніти тобі буде не так просто»* [2, с. 210].

У процесі аналізу творів можна виокремити декілька аспектів художньої реалізації архетипу дороги: дорога як структуротворчий чинник лінійного сюжету твору; дорога як характеротворчий модус еволюції образів; дорога як засіб лікування душі і тіла героїв; дорога як засіб метафоризації пошуку себе: вибору манери поведінки, шляху розв'язання проблем та шляху до духовного зростання, заснованого на загальнолюдських законах. При цьому навколишній світ митець малює абсолютно дивним, свіжим і лютим. З одного боку, абсолютно знайомим, з іншого – дивуватим. Тому велика частина того, що відбувається, читачем, так само як і героєм, сприймається вельми благодушно [5].

Простір міста відтворюється у традиційному для прози С. Жадана руслі, постаючи в образах заводів, СТО, каналізації, майстерні, дорожніх трас тощо. На перший погляд непривабливий простір міфізується автором, набуває ознак загадковості, навіть демонічності: *«За ними тяглися корпуси тракторного і танкового заводів, неканонічні церкви, котрі заборонялося будувати у горішньому місті чорні площини злітних смуг аеродрому. (...) далі стояли шибениці, на яких вішали відьом, за ними видно було будівельний гіпермаркет»* [3, с. 130].

За формою архаїчного світосприйняття, в давнину людина структурувала простір свого життя. Такий простір мав чітко окреслений центр, так би мовити вісь, що була втіленням Всесвіту і дозволяла долучитися до сакрального. Своєрідним центром у кожному місті є храм, він слугує матеріальним втіленням святині, духовного світовідчуття. У «Месопотамії» таких «центрів стільки ж, скільки самих історій: ними є двір, квартира, кімната – мала буденна територія героїв, навколо якої розширюється концентричними колами до мікрорайону та міста інший, менш важливий простір, причому чим ближчими є до периферії, тим менш значимими виявляються люди, цінності, речі, їх уже практично не існує у свідомості героїв» [6]. Кожне оповідання розкриває читачеві зміну цих центрів та периферій, а разом з цим зміну цінностей, речей.

Головними центрами «Ворошиловграда» також слугує квартира героя, при чому важливий її опис з детальним згадуванням радянських атрибутів, стара заправка. Ці своєрідні храми дозволяють героям проникнути до сакрального часу, пройти крізь призму часу в минуле. Сакральний час має стосунок до божественного, небесного, потойбічного. Він знаходиться у сфері небуденних речей, понять і явищ [6].

Письменник у збірці «Месопотамія» змушує читача замислитись над сенсом життя, над його плинністю, над можливістю змарнувати його, так і не пізнавши, не зрозумівши свого призначення. Над цим питанням замислюється і герой Матвій: *«І потім з'являється це відчуття втраченого часу. Виростає в тобі, як риф, стає поперек горла, мучить, виснажує /.../ Де я був увесь цей час? Чим таким важливим займався? /.../ Що сталося з усім тим часом, що минув, на що його було використано?»* [3, с. 260].

Провідною ідеєю роману «Ворошиловград» також є роздуми над життям, над особливістю пам'яті. Пам'яті не тільки особистих почуттів, моментів життя свого, але й всієї історії людства загалом. У минулому заховано щось надзвичайно цінне, визначальне для теперішнього і майбутнього.

Отже, проаналізувавши специфіку хронотопу у романах Жадана «Ворошиловград» та «Месопотамія», можна підсумувати, що будь-який художній твір не може існувати без таких категорій, як час та простір. У часопросторі твору розгортаються події, висвітлені митцем. Проблеми, які розкриває автор, нерозривно пов'язані із актуальними подіями. Реалізація хронотопу в творах «Ворошиловград» та «Месопотамія» відбувається через процес міфологізації, інтертекстуальність. Тільки через тлумачення міфологем читач повною мірою може осягнути світобачення автора через призму художнього тексту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Жадан С. Ворошиловград / С. Жадан. – Харків: Фоліо, 2010. – 441 с.
3. Жадан С. Месопотамія: збірка оповідань і віршів / С. Жадан. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – 368 с.
4. Магдиш Р. Топос дороги як основа діалогу автора з минулим у романах С.Жадана / Р. Магдиш // Південний архів (Збірник наукових праць. Філологічні науки). – Х.: Випуск LVII. – 2013. – С. 98 – 100.
5. Негодяєва С. А. Аспекти втілення архетипу дороги в романі Сергія Жадана «Ворошиловград» / С. А. Негодяєва // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Луганск, 2011. – № 3 (214). – Ч. I. – С. 78 – 84.
6. Лавринович Л. Б., Салаган М. М. Міфологізація часопростору у збірці С.Жадана «Месопотомія» [Електронний ресурс] / Л.Б. Лавринович, М.М.Салаган // Молодий вчений. Філологічні науки. – № 12 (15). – 2014. – Режим доступу: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2014/12/52.pdf>.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент А.В.Демченко

SIMULATIONS AS INTERACTIVE ASSESSMENT TOOL OF FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION

We live in the time of global interrelations, where the English language is a means of connecting nations and people. The development of the world, in which social needs and demands change, results in the transformation of teaching approaches and assessment tools. According to the Study Program for teaching a secondary school a greater emphasis is made on developing students' communicative competence. The students should be able to use a combined dialogue (combination of different types of dialogue) in the process of communication on the basis of new topics and expanded vocabulary in situations of formal and informal communication, using arguments, emotional and evaluation tools. They should easily engage in everyday conversations, exchange information, clarify it, seek briefings, express their attitude towards stated and debated issues. They should be ready to participate in polylogs and discussions in compliance with the speech norms and rules adopted in the countries of the studied language, querying and sharing information, expressing and arguing their point of view, asking an interlocutor and clarifying his or her views and perspectives, taking lead in the conversation, making explanations and supplements, expressing emotional attitude to that being expressed, discussed, read or seen. [1, c. 24]

That is why nowadays interactive teaching and assessment becomes more relevant. Interactive assessment is a many-sided process wherein the teacher modifies his or her approach in response to the needs of the learners, as well as learners can make peer assessment of their language mastery. [2, c. 4] Great popularity in interactive teaching and assessment belongs to trainings, role plays, simulations, and business games.

In this article we make a brief review of simulation-based assessment as a means of foreign language acquisition.

A lot of educators consider that the usage of interactive assessment techniques such as simulations is a very effective tool of measuring students' language acquisition. This aspect is well covered in the work of P. Bambrough "Simulations in English teaching", or in the work of R.S. David "Virtual Reality in the language classroom."

Simulation is one of the main assessment tools that ensure active participation, involvement, experimentation and discovery in learning. It gives students the opportunity to go through all the stages of the learning cycle, including the learning through training, performing some tasks, the embodiment of theory into practice, repetition (review) and feedback. It is a very flexible method that can be used to put into a lesson something real and practical. Simulations are used in many situations contributing to the development of interpersonal skills. For example, in conversation, negotiation period, conflict resolution, in the work relating to people, and develops students' confidence in themselves. [4, c. 128]

Simulation is a kind of game methods of language acquisition assessment based on the acquiring of social roles in the process of solving educational and professional goals. In the conditions of simulations learner faces situations that are not typical for his/her real activities and roles, and where he/she is forced to change their communication skills. Effectiveness of the training is provided by the fact that a person is better able to absorb the knowledge, skills and abilities in situations, when he/she has to accept a social role, previously not known to him/her. Moreover, being in someone else's role reduces psychological tension and increases creativity. [5, c.22]

Thus, simulations can be successfully implemented in assessing language skills, because in simulations both language and other communication methods are used in the game in a way that learning becomes an integral part of the task. Acting out scenes from everyday life, especially those situations in which a new lexical material is involved, students get the opportunity to use the language in a free and entertaining manner. These activities develop fluency. To help students to speak on different topics, teachers may give them topical patterns, provide special worksheets and essential vocabulary lists, so all the students can be involved into conversation. Later the students will be able to transfer the patterns on their topics.

Simulations help to develop communicative skills. In many situations a communicative task is the goal, which is assigned in the specific conditions of communication, from which it is clear who is speaking, to whom, about what, under what circumstances and why. Most of the communicative tasks are based on dramatization. Intensive methods made sketches and simulations pretty common. It is because dramatization is an accurate model of the true communication, which saves its main features. Therefore, simulations provide safe environment, where participants can practice or rehearse new language models, practice their speaking skills, making mistakes without being afraid or embarrassed, without terrible consequences. This is practice without troubles. And any simulation-based assessment is a great possibility to provide experiments, put theory into practice and show language brilliance. [6, c. 23]

As simulations can be structured or spontaneous they can help not only to train grammatical or lexical patterns, but also make students give impromptu speeches. The participants should not only speak according to their roles and the goal of their communication, but also react to the partner's lines, show understanding, empathy, mercy using special vocabulary and change behavior and relationships via discovering other points of view, roles or feelings.

Another positive aspect of simulation assessment is an opportunity to receive feedback and discuss all the advantages and drawbacks of the conversation and find the ways to avoid disadvantages in future talks. In addition, simulations provide an opportunity to rehearse a real situation from the participants' life or an event which they can face

once. This helps to get students prepared to a communication situation, form their awareness about it and practice to dialogue in it.

Unfortunately, we can point out some impediments of role simulation-based assessment of language acquisition. First of all, participants can feel inconvenient because of the necessity to act a role in front of the audience, lack of confidence in their abilities to perform the role, lack of information about the role or situation. Also, passivity may occur if only few people take part in a game, but others only watch. The problem can be solved if observers are given concrete tasks, instructions or question, they have to answer in the end. As we stated that feedback is a good way to work on drawbacks, the quality of feedback can depend on the observing skills of participants and some offences can occur if the feedback was indelicate or, on the contrary, observers can be afraid to insult his\her feelings and will not give fair respond. That is why, teacher should provide good, friendly atmosphere, in which everyone will be free to act. The participants also should be thought to accept constructive critics and consider it as a motive for further improvement.

In spite of these negative aspects we can add some more advantages. For example, simulation is an interesting and unusual type of teaching exercises, which is not only useful in assessing language acquisition, but also can help developing interpersonal and intrapersonal skills. Thus, it helps to improve the feeling of empathy, initiative and responsibility and develop self-confidence. Due to its game nature simulation disposes indifference and helps to remove barriers in the classroom, consequently, the group becomes united. Also, students get more in-depth understanding of the course material and gain necessary skills for in-and-out-of-classroom communication. Overall, using simulation-based assessment, teachers train students to be able to use their newly learned knowledge for the solution of important problems.

Moreover, in a simulation-based assessment there is increased involvement on the part of the students, who become not passive recipients of the instructor's knowledge. Rather, they take an active part. A. Hieke observes that "true learning cannot take place when students are passive observers of the teaching process". [7, c.138]

In addition, the educational advantages from using simulation-based assessment include the following ideas. It encourages individuals, while in role, to reflect upon their knowledge of a subject. As such, simulation is an excellent assessment technique for reviewing material at the end of a course of study. It gives life and immediacy to academic material that can be largely descriptive and/or theoretical. Also, simulation can encourage students to empathize with the position and feelings of others - something that, in the normal process of teaching, is likely to be missed.

To achieve good results of assessing a foreign language acquisition through simulation a teacher should structure the lesson following the following steps:

1. Preparing. On this stage students should review the essential vocabulary, and remember the real-life situation related to the content, and discuss the context of the simulation activity.
2. Modeling and eliciting. This step allows demonstrating the stages typically involved in the transaction, eliciting suggestions for how each stage can be carried out, and teaching the functional language needed for each stage.
3. Practicing and reviewing. On this stage students are assigned their roles and they practice the role play using cue cards or worksheets to provide language and other support.

During the lesson the teacher should comply with the following principles:

- 1) Organizing spatial environment reasonable and adequate to gaming activity. The performance field must liberate the student, rather than create additional difficulties.
- 2) A player should be given an opportunity to express him/herself in different roles according to individual (intellectual and creative) abilities.
- 3) Teaching interaction should be provided in the conditions of "normalization", i.e. in strict compliance with the norms and rules formulated by the teacher.
- 4) Decision-making teaching requires a sufficiently strong compliance of the regulations and the availability of the element of uncertainty in the information, and the development of progressive (based on an objective criteria) approaches to collective decision-making.
- 5) Compulsory participation of all students in the whole cycle of gaming sessions.

Following these principles will make the assessment of language skills acquisition, based on simulation method, effective and productive.

We have described simulation-based assessment from the side of using it in interactive teaching and can come to conclusion that students in simulation based assessment the students should be prepared to face a real life communication situation and be ready to react and communicate adequately in it. Taking into account teaching experience of a great number of educators, it should be noted that the use of simulations could serve as an effective means of assessment of language skills acquisition.

To meet the requirements of modern education and realization of interactive teaching and assessment it is important to use such assessment tools which can reproduce communicative model in the required situation or context. One of such techniques is simulations that provide the atmosphere close to real life situation, provoke students' creative and performing skills and encourage them to show their progress in foreign language acquisition. Such kind of assessment tool gives students practice in using the language under controlled real-like conditions.

Drawing up a conclusion, it is necessary to emphasize that simulation is an efficient tool in assessing language skills acquisition. Students can better practice show their language mastery in simulation activity due to its numerous

advantages, namely, and providing favorable atmosphere for creativity and ability to be someone and play a role; enhancing students' interest and motivation and improving the efficiency of a lesson; providing the situational context with a necessity to solve a task. Thus, a simulation-based assessment aimed at measuring students' language skills acquisition is quite efficient and reflects the general concept and need of modern Kazakhstani teaching.

REFERENCES

1. Министерство образования и науки Республики Казахстан Национальная академия образования им. И. Алтынсарина. Учебная программа по предмету «Иностранный язык». – Астана, 2013. – 120 с.
2. Пинская М.А. Формирующее оценивание: оценивание для обучения. Практическое руководство для учителей // Иностранные языки в школе, 2012. – №3. – 46 с.
3. Лебедева М.Б. Материалы тренинга по формирующему оцениванию // Иностранные языки в школе. – 2012. – №2. – 43 с.
4. Aldrich, C. Simulations and the future of learning. – San Francisco: John Wiley & Sons. – 2004. – 252 p.
5. Bambrough, P. Simulations in English teaching. – Buckingham: Open University Press. 1994. – 196 p.
6. Davis, R. S. Simulations: A Tool for testing “Virtual Reality” in the language classroom. In JALT 95: Curriculum and Evaluation. – Tokyo: Japan Association for Language Teaching. 1996. – 38 p.
7. Hieke, A. A Componential Approach to Oral Fluency Evaluation // The Modern Language Journal, 1985. – LXIX/2. – P. 135-142.

*Светлана Ежитская, Актургул Маханова
(Усть-Каменогорск, Казахстан)*

VIDEO IN THE CLASSROOM: POTENTIALS AND IMPLEMENTATION

Learning another language has always been problematic for young learners. How and what skills should be learned has been a matter of inquiry. It is true that integrating language skills and component is against the nature of language and language should learn holistically.

According to the Study Program, learners of the middle school should be able to read small texts, use simple 7-10 reply dialogues in the process of communication on the basis of new topics and expanded vocabulary in situations of formal and informal communication.

The use of video materials may serve as a means of teaching vocabulary as well as listening, reading, speaking and writing skills. To acquire the skills they may be provided with such materials as audio books, cartoons, films for children, television and radio programs.

Our article deals with the question of using video in teaching English as a foreign language. At each stage of practice there's a variety of tasks, ensuring the successful perception of foreign speech by students that increase their motivation to learn a foreign language.

Video is a powerful tool in today's classroom. It provides strong context through which to teach English. Meaning brings the outside world into the classroom and gives teaching "reality". Video also provides all the paralinguistic features of language that only audio can't.

Nowadays teachers of languages have more access than ever to video. News programs, adverts, comedies, documentaries, dramas, academic lectures are available in digital format via the internet. Most of these resources weren't originally created as teaching materials. So it serves a real-world communicative purpose. Some materials are authentic resources adapted for language teaching. Authentic material not originally produced for ELT purposes, but adapted to different grades [1].

There are some positive characteristics of using video in the process of learning foreign languages:

- the class does not require dimming, and therefore, the contact of teacher with learners is continuous;
- video provides the possibility of using different modes of operation, e.g. freeze frame, using only video track (with audio track turned off) etc.;
- videos can easily be used for different types of work: individual, pair, group, collective [2, p. 27];
- video equipment allows to split movie into desired number of clips, depending on the objectives of individual needs and characteristics of learners to continue working with each clip separately [3, p. 20].

Some teachers think that watching videos in EFL classroom is more entertainment than education. However, if we consider video as a text (a source of information) and we make a lesson using it that helps learners develop language, we can use video resources to capture learners' attention. Video materials should be accompanied with support for language learning.

Full-length videos (which demand disruption with discussion, writing and vocabulary) and video clips can be very useful in teaching English as a foreign language. However, it is important to consider beforehand what we want our students to learn from the videos. We'll also need to plan how we can help our students learn. In planning to use video, the following three stages should be considered:

Stage 1: Provide questions that focus students on what you believe is important in the video. Think over why you have chosen this video, and what you expect they will learn from watching it. Questions or prompts can be written on the board or worksheets that are handed out in class.

Stage 2: Watch the video in class. Stop the video to draw students' attention to something you consider important to them.

Stage 3: Discuss as a class or in small groups the students' answers to the questions you gave them [4].

Nowadays, students are very much visual learners. The quick spread of internet access makes the use of video in the classroom much more effective and interesting. Video is a medium which is in some way replacing printed materials.

It should be noted that the optimal solution is to develop a series of exercises based on the selected video. Thus the preferred length of the video clip is 2-5 minutes as this period is sufficient to obtain the necessary amount of information on the problem.

The system of exercises should consist of several sections.

The first section (introductory exercises) can contain tasks that allow students to prepare for perception of video and awaken the existing knowledge on the subject.

The second section (viewing, reading and talking) should include exercises aimed at discussion of the watched fragment. Further on, we should proceed to a more detailed discussion of this material. Exercises can include answers to questions, gaps filling, matching, multiple choice, and so on.

The third section (follow up assignments) should include creative tasks on the basis of the video clip: create dialogue on the video, prepare a report on the topic, make a presentation on the problem [5].

Generally, video activities are divided into 3 main types or stages:

- pre-viewing: before watching the video students do some activities. They help prompt student general idea and background knowledge;
- viewing: students perform tasks and activities while watching the video, with or without pausing the clip;
- post-viewing: after watching the video, students practice the language forms and vocabulary they came across in the video. Students discuss, retell, role-play and complete tasks at this stage [6].

There are some conditions that should be observed when using video resources: video material should correspond to the level of students' knowledge; visualization should be used moderately, it should be used gradually, and only in appropriate point of a lesson; watching videos should be organized so that all students can see the material clearly; it's essential to highlight the essential points; think over in detail the explanations while watching a video; a video should be exactly matched to curricular material, correspond to the topic under study [7].

Presentation of educational material by means of video is characterized by several specific features. They include the following:

1. Information is presented by means of art, which makes the presence of figurative models in introducing the material. The main characteristic of this model is the presence of plot and composition. This fact underlines the closeness of figurative model to the arts, and, on the other hand, the difference between such model and traditional means of teaching foreign languages; in this case the emotional presentation of educational material and emotional perception is assumed. The use of video in the classroom contributes to the effect of complicity and empathy with the characters, which in turn creates the real conditions of motivated communication in class.

2. The information is dynamic, which increases the productive aspect of learning, increases the density of communication in class, and improves the efficiency of educational activities. Dynamism and emotion of material introduction contribute to retention of information.

3. Video information has a high degree of credibility provided by authenticity of video used in the process of learning that gives rise to a high level of confidence in the information perceived by learners [8, p. 188].

While the growth of online content, social networking, and multimedia production tools have all helped educators reconsider how students should consume, discuss, and demonstrate mastery of content, only the dramatic increase in video availability has led directly to the "flipped classroom" movement. And with an increasing focus on making more Internet connection available at educational institutions and at home, there is a sense that we are only beginning to explore video's true educational possibilities [9].

All video resources presuppose active teaching. Materials alone don't teach -teachers do. The effectiveness of the use of video resources for teaching vocabulary depends both on precise determination of its place in the educational system, and on how efficiently the structure of the video lessons is organized.

Authentic video materials have great potential for solving learning and educational tasks when properly organized by teachers. With very informative material, they create an atmosphere of real linguistic communication and are able to ensure the successful perception of foreign speech by non-native speakers, and increase the motivation of students to study a foreign language.

The introduction of video materials in teaching considerably diversifies the process of perception and processing of information enabling students have an opportunity to take in large amounts of information with its subsequent analysis and sorting.

REFERENCES

1. Six reasons to use video in the ELT classroom [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cambridge.org/elt/blog/2014/03/six-reasons-use-video-elt-classroom/>
2. Willis, D. The potentials and limitations of Video // Videoapplications in ELT. – Oxford: Pergamon Press, 1983. – P. 17-35.
3. Allan, M. Teaching English with Video // Video-applications in ELT. – Oxford: Pergamon Press, 1983. – P. 20-25.
4. Effectively Using Videos in the College Classroom [Электронный ресурс]. –Режим доступа: http://citl.indiana.edu/resources_files/teaching-resources1/using_videos.php
5. Васильева Г. А. Особенности использования видеоматериалов на занятиях по иностранному языку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hmbul.bmstu.ru/articles/89/89.pdf>
6. Using Video In The Classroom. An Activity Guide [Электронный ресурс]. –Режим доступа: http://ddeubel.edublogs.org/files/2011/06/Using_Video_In_The_Classroom-20mn397.pdf
7. Савицкая Н.С., Даниленко Р.М. Использование аутентичных видеоматериалов при формировании навыков говорения на занятиях по иностранному языку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911
8. Комаров, Ю.А. Использование видео в процессе обучения иностранному языку в средней школе / Отв. ред. М.К. Колкова // Методики обучения иностранным языкам в школе. – СПб. : КАРО, 2006. – С. 188.
9. Quillen I. Digital Video Transforms Teaching Practices [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <http://www.edweek.org/ew/articles/2013/05/22/32el-video.h32.html>

*Юлія Лейба
(Суми, Україна)*

НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ LOVE (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ)

Основним постулатом когнітивної лінгвістики є думка про те, що концепт, як ментальна одиниця, може бути описаний через аналіз засобів його мовної об'єктивізації. «Концепт розсіяний в мовних знаках, які його об'єктивують. Щоб відновити структуру концепту, потрібно дослідити весь мовний корпус, у якому репрезентований концепт (лексичні одиниці, фразеологію, пареміологічний фонд), включно із системою стійких порівнянь, які закарбували образи-еталони, властиві певній мові» [1, с. 66].

Слід зазначити, що вивчення вербалізованого концепту передбачає, насамперед, отримання вичерпного списку мовних одиниць, які його об'єктивують. Сукупність мовних одиниць, які об'єктивують концепт у конкретний період розвитку суспільства, визначається як *номінативне поле концепту*.

За З.Д. Поповою та Й.А. Стерніним, номінативне поле концепту є мовним матеріалом, виступаючим об'єктом лінгвокогнітивного дослідження. Предметом лінгвокогнітивного дослідження виступає семантика одиниць номінативного поля концепту, яка відображає досліджуваний концепт в мовній свідомості носіїв мови. Метою лінгвокогнітивного дослідження є опис відповідного концепту. Опис семантики одиниць номінативного поля дозволяє представити зміст концепту в тому вигляді, у якому він відображений і зафіксований у мові. Це дозволить реконструювати, описати лише частину концепту, включаючи його найбільш комунікативно релевантні ознаки [1, с. 77].

Номінативне поле включає одиниці всіх частин мови. Ядро номінативного поля користується прямими номінаціями концепту, а периферія – номінаціями окремих когнітивних ознак концепту, що розкривають його зміст і ставлення до нього в різних комунікативних ситуаціях. З.Д. Попова та Й.А. Стернін запропонували наступні мовні засоби, що входять до номінативного поля будь-якого концепту:

- 1) прямі номінації концепту (ключове слово – репрезентант концепту, яке обирається дослідником у якості імені концепту й, відповідно, імені номінативного поля, і його системні синоніми); 2) похідні слова номінації концепту; 3) однокореневі слова, одиниці різних частин мови; 4) контекстуальні синоніми; 5) оказіональні індивідуально-авторські номінації; 6) стійкі словосполучення слів синонімічних ключовому слову; 7) фразеологізовані сполучення, які включають ім'я концепту; 8) паремії (прислів'я, приказки і афоризми); 9) метафоричні номінації; 10) стійкі порівняння з ключовим словом; 11) вільні словосполучення, які номінують ті чи інші ознаки, що характеризують концепт; 12) тематичні тексти (наукові або науково-публіцистичні, які розповідають про зміст концепту); 13) публіцистичні або художні тексти, які розкривають зміст концепту притаманними їм засобами [1, с. 69].

Як відомо, лінгвістичне тлумачення концепту обов'язково передбачає його вираження за допомогою мовних засобів – засоби вербалізації (вербалізатори), засоби мовної репрезентації (об'єктивізації) концепту. Тож, взявши за основу описану вище методику побудови номінативного поля З.Д. Поповою та Й.А. Стерніна, пропонуємо наступну репрезентацію номінативного поля концепту LOVE:

1. З лексикографічних джерел **LOVE** – a feeling of strong or constant *affection* for a person; *attraction* that includes *sexual desire*; the strong affection felt by people who have *romantic relationship*; a person you love in a

romantic way; affection and *tenderness* felt by lovers; affection based on *admiration, benevolence*, or common interests; an assurance of affection; *warm attachment, enthusiasm*, or *devotion*; the object of attachment, devotion, or admiration; a beloved person; unselfish loyal and benevolent *concern* for the good of another; an *amorous episode*; the *sexual embrace*. Саме такі варіанти тлумачення концепту LOVE дає *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language*[10].

У *American Heritage Dictionary* концепт LOVE представлений наступним чином: **LOVE** – a *deep, tender, ineffable feeling* of affection and *solicitude* toward a person, such as that arising from *kinship*, recognition of attractive qualities, or a sense of underlying oneness; a feeling of *intense desire* and attraction toward a person with whom one is disposed to make a pair; the emotion of sex and romance; *sexual passion, sexual intercourse, a love affair*; an intense emotional attachment, as for a pet or treasured object; a person who is the object of deep or intense affection or attraction – beloved, often used as a term of *endearment* [4].

LOVE – a profoundly *tender, passionate affection* for another person; a *feeling of warm personal attachment* or *deep affection*, as for a *parent, child, or friend*; *sexual passion* or *desire*; a person toward whom love is felt; *beloved person*; *sweetheart* (used in direct address as a term of endearment, affection, or the like): *Would you like to see a movie, love?*; *a love affair*; an intensely *amorous incident, amour*; sexual intercourse; *copulation*; (cap.) a personification of sexual affection, as Eros or Cupid; affectionate concern for the well-being of others: *the love of one's neighbor*; *strong predilection, enthusiasm*, or liking for anything: *her love of books*; the object or thing so liked: *The theater was her great love*; the *benevolent affection of God* for His creatures, or the reverent affection due from them to God [6].

1. У результаті аналізу даних лексикографічних джерел можемо виділити номінації, які найчастіше співпадають з рядом синонімів, наданих у опрацьованих тезаурусах, а саме: *an ineffable feeling, romantic relationship, liking, devotion, concern, solicitude, benevolence, tenderness, endearment, admiration, enthusiasm, attraction, affection, addiction, a love affair, amorous episode, intense desire, sexual desire, sexual embrace, sexual passion, sexual intercourse*. Виявлені номінації становлять синонімічний ряд ключового слова “love”. Крім зазначених вище синонімів до номінативного поля можна додати наступні номінації *amour, fondness, adoration, heart, inclination, crush, tender sentiment, interest, tender passion, infatuation, lust* [4; 6; 10].

2. Дериватами концепту LOVE є лексеми: *lover (n), lovely (n), beloved (n), loverly (adj), loveless (adj), loving (adj), lovingly (adv)*; а також складні лексичні одиниці: *lovelorn (adj), lovesick (adj), lovemaking (n), lovebird (n), lovable (adj)* [4].

3. Антоніми слова представлені лексемами: *hatred, hate, antipathy, animosity, enmity, hostility, disaffection, antagonism, rancour, dislike, odium, loathing, abhorrence, distaste, aversion, disgust, detestation*[4; 6; 10].

4. Прикладом метафоричних номінацій є наступні: *Love is life. Love is a nutrient. Love is a journey. Love is a unity of parts. Love is a bond. Love is a fluid in a container. Love is fire. Love is an economic exchange. Love is a natural force. Love is a physical force. Love is a camera, full of memories. Love is an opponent. Love is a captive animal. Love is war. Love is a battlefield. Love is a destroyer. Love is a social superior. Love is rapture / a high. Love is a thrill ride. Love is a fine wine. Love is a garden. Love is autumn. Love is an air. Love is an experiment. Love is an adventure. Love is a fragile flower opening to the warmth of spring. Love is a lemon—either bitter or sweet* [3; 7].

5. Для прикладу стійких словосполучень слів, які є репрезентантами концепту LOVE візьмемо наступні: *a love triangle, love life, calf love, a jealous lover, a would-be lover, a previous lover, a love-rat, unconditional love, absolute love, ultimate love, (im)mature love, supreme love, true love, possessive love, passionate love, consummate love, companionate love, puppy love, cupboard love, unrequited love, the first love, infantile love, self-love* [6; 10].

6. Досліджуваний концепт LOVE входить до складу таких фразеологізованих сполучень як: *to love smb. with all one's heart, to love smb. with every ounce of one's being, to fall in love (out of love), to love smb. to distraction, to be madly in love with smb., to be loved-up, to love smb. to pieces (bits), to be head over heels in love with smb., to be the love of someone's life, love at first sight, the gift of love, the love of one's life, to give (send) smb. one's love, to make love, to be starved for love, to be lovey-dovey, a love nest etc.* [8; 9].

7. В англійській пареміології наявні такі смислові компоненти концепту LOVE: 1) акціональність – *Love will find a way. Love conquers all*; 2) довготривалість – *True love never dies*; 3) невловимість – *Follow love and it will flee thee. Flee love and it will follow thee*; 4) позитивний статус закоханого – *All the world loves a lover*; 5) неконтрольованість, невмотивованість почуття – *Love is blind. The heart has its reasons*; 6) взаємопов'язаність кохання та шлюбу – *Love and marriage go together like a horse and carriage*; 7) наявність перешкод у коханні – *The course of true love never did run smooth* [8].

8. Прикладами стійкого порівняння з ключовим концептом є наступні: 1) **Love is like the rose: so sweet, that one always tries to gather it in spite of the thorns.** 2) **Love, like a cough, cannot be hidden.** 3) **Love, like death, a universal leveller of mankind** [5].

9. Аналіз фактичного матеріалу дозволив виявити, що концепт LOVE реалізується в англомовній художній прозі на двох рівнях: 1) *лексичному*, який представлений: лексичними одиницями (ЛО) синонімічного ряду концепту LOVE; конотативними прикметниковими та дієслівними ЛО; 2) *синтаксичному*, який виражається: питальними структурами (наприклад, риторичними запитаннями); переліченням.

Прикладами реалізації концепту LOVE у романах Danielle Steel “Impossible” на лексичному рівні є наступні:

1. *"Twenty-five years had not diminished their love and passion for each other. If anything, familiarity and time had added a bond to them that attached them more and more to each other with age."* [11, с. 37].

ЛЮБОВ характеризується як довготривала (everlasting), сильна (strong), безперечна (unconditional). Почуття справжньої любові (true love) передається за допомогою використання номінацій (love and passion – любов і пристрасть, familiarity – близькі стосунки, time had added a bond to them, attached them more and more to each other with age – за той час, який вони провели разом, вони ще більше прив'язалися один до одного), які в контексті відображаються всю силу любові між подружжям.

2. *"If she could just get over her insatiable attraction to him, everything would be perfect"*. 3. *"The attraction she felt to him was like putting a match to dynamite"*. 4. *"She was crazy about him, but in every way that mattered, he was forbidden fruit"* [11, с. 157, 171, 176].

ЛЮБОВ трактується, перш за все, як спалах пристрасті (passion), сексуального бажання (sexual desire), хіті (lust) між протилежними статями, що передається через використання номінацій (insatiable attraction – ненаситний потяг, The attraction she felt to him was like putting a match to dynamite – її потяг до нього був настільки небезпечним, як сірник для динаміту, she was crazy about him – вона втрачала від нього розум, forbidden fruit – заборонений плід), які в контексті слугують репрезентантами поняття любові як одержимості (obsession).

Розглянемо приклад розкриття концепту LOVE на синтаксичному рівні.

"As they so often did at the beach, they made love when they woke up in the morning. Afterward, they lay together and cuddled. Their loving had not suffered from boredom over the years, if anything it had gotten better from familiarity and deep affection. She loved their lazy Southampton mornings. Afterward, they went down to the kitchen together, she made breakfast, and they took a long walk on the beach." [11, с. 42].

Автор описує щасливе подружнє життя й ті почуття, які оволодівали ними. Завдяки вдалій трансформації описання, пригадування-перелічення (As they so often did at the beach, made love when they woke up, lay together and cuddled, went down to the kitchen together, took a long walk on the beach) звичайні речення постають в уяві читача цілком цілісною картиною, яка передає всю гамму почуттів головних героїв роману "Impossible".

Таким чином, концепт LOVE належить до категорії емоційних концептів, які залишаються недостатньо дослідженими. Як правило, джерелом дослідження емоційних концептів здебільшого є саме художня література, тому для визначення номінативного поля концепту LOVE були обрані романи сучасної американської письменниці Danielle Steel. У ході реалізації дослідження було виявлено, що формування концептуальних структур знання відбувається за допомогою численних мовних засобів, що входять до номінативного поля будь-якого концепту. Крім того, важливим є той факт, що в художньому тексті концепт розкривається на двох рівнях – лексичному й синтаксичному рівнях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие / З.Д.Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2010. – 315 с.
2. Чернова А.В. Концепт як лінгвокогнітивний феномен: форма втілення, типологія, дефініції ні моделі. – Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Movozn/2009_15/article/53.pdf.
3. 10 Metaphors for Love. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.xamuel.com/10-metaphors-for-love/>.
4. American Heritage Dictionary. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.answers.com/topic/love>.
5. Frank J. Wilstach, comp. A Dictionary of Similes. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bartleby.com/161/1559.html>.
6. Infoplease Dictionary. – Режим доступу до ресурсу: <http://dictionary.infoplease.com/love#ixzz2ndpumTwz>.
7. List of Metaphors. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.buzzle.com/articles/list-of-metaphors.html>.
8. Love and Relationship Idioms. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.idiomconnection.com/relationship.html>.
9. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/love>.
10. Steel D. Impossible / D. Steel. – Corgi Books, 2005. – 431 p.

ОБРАЗ ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ У ПОВІСТІ Ю. ВИННИЧУКА «ЛАСКАВО ПРОСИМО В ЩУРОГРАД»

Панування тоталітарного режиму у суспільстві – тема, яка не полишала художню літературу ХХ століття, ґрунтуючи для якої найчастіше виступав жанр антиутопії. Виникненню літературної антиутопії сприяли суспільні тенденції першої половини ХХ століття (романи Є. Замятіна «Ми», Дж. Орвелла «1984» та О. Гакслі «Прекрасний новий світ»), проте у другій половині століття антиутопічність почала виявлятися у творах окремим елементом поетики, переплітаючись із елементами інших жанрових різновидів.

Таку стратегію творення художнього світу спостерігаємо й в українській літературі, зокрема у повісті Юрія Винничука «Ласкаво просимо в Щуроград». У рецензіях цей твір-антиутопія згадується часто (про це говорили І. Тузовський, С. Шишкіна, В. Кучер та ін.), проте в аспекті особливостей творення образу тоталітарного суспільства не розглядався. Саме тому **мета статті** – розкрити специфіку зображення векторів пригнічення тоталітарною системою суспільства в українській постмодерній літературі на прикладі твору Юрія Винничука «Ласкаво просимо в Щуроград».

Тоталітаризм як форма державно-політичного режиму, що регламентує всі сфери суспільного існування, а також не визнає незалежність від державної влади таких окремих сфер приватного і суспільного життя, за визначенням базується на примусі. Ю. Винничук інакше зображує джерела та засоби тоталітарного впливу держави на особистість. Примус, базований на страху, який є класичним у літературі першої половини ХХ ст., Ю. Винничук замінює на «таємний примус», тобто несвідомий, маніпулятивний. Профетизм українського письменника полягає у вмінні відчутти і продемонструвати в своєму творі (який не випадково часто класифікують як роман-попередження) загрози, які у наш час не стільки втратили риси ірреальності, скільки набули небаченої актуальності в час панування інформаційного впливу на суспільство. Таким чином, фантастика крізь призму антиутопічного простору Юрія Винничука виявилася чи не найбільш наближеною до сучасних реалій.

Тоталітаризм характеризується ознаками, властивими і для радянської України. Послугуючись класифікацією, поданою у «Політології» [7], виділяємо подібні ознаки у повісті Ю. Винничука «Ласкаво просимо в Щуроград»:

1. Це форма (спосіб) втілення в життя утопічної ідеї, які б вихідні цілі і принципи не були в ній закладені: «Щуроград — місто без в'язниць» [2, с. 23].

2. Нічим не обмежене насильство, диктатура і терор для досягнення цілей. Сила — головний аргумент, а мета виправдовує засоби: «Вже тепер вони готують бойові дружини для наступу на інші території. Їхні емісари курсують постійно в усіх напрямках» [2, с. 26].

3. Тоталітарний контроль над усім суспільним життям, його уніфікація відповідно до пануючої ідеології правлячої партії, яка володіє монополією на політичну діяльність. Заборона політичної й будь-якої іншої опозиції та вільнодумства: «Слухаючи щура, я помітив, що з будинку неподалік хтось стежить за нами — у вікні за фіранками виднілася постать. Але завше, коли у той бік поверталася голова щура, постать чезала і тільки ледь помітне мерехтіння тіней на білій фіранці видавало спостерігача» [2, с. 22].

4. Перетворення всієї власності в державну або у власність слухняних підприємців: неможливість або надзвичайна складність вияву особистої ініціативи у господарській діяльності: «Вже навіть службу безпеки щурів посідали не щури, а люди! Люди берегли щурів від людей! Жажливішого маразму годі придумати» [2, с. 32].

5. Тотальний контроль над особистістю, повне її підпорядкування і підкорення державі, чиновницьке свавілля від імені держави. Створення системи всебічного і постійного впливу на особистість через школу, сім'ю, засоби масової інформації, державні й громадські організації, діяльність яких повністю контролюється партдержапаратом: «Найгірше те, що вони затуманили наших дітей, уже виросло покоління, котре сприймає щурів як вищу расу й саме прагне оциуритися. Діти наслідують поведінку і звички щурів, відрікаються від батьків, якщо вони протестують проти цього, і пишуть на них доноси» [2, с. 32].

6. Тотальний контроль над духовним життям і творчістю: «Пишемо для них книги, які вони із задоволенням читають, складаємо пісні, які вони із задоволенням слухають, знімаємо для них фільми, які вони із задоволенням дивляться. Ми живимо їх духовно» [2, с. 21].

7. Культ особи вождя і перетворення більшості населення в натовп, слухняний його волі: «щурячий фюрер» [2, с. 41], «Ми переможемо, бо за нами наш Господь Щур і правда» [2, с. 30].

8. Послідовний антилібералізм та антидемократизм: «У божевільню потрапляють усі, хто дозволив собі засумніватися у доцільності щурячої влади...» [2, с. 23].

9. Месіанство – віра в життя месії, надлюдина, яка здатна все вирішити: «Коли я заплачу очі, то бачу безмежне сіре море щурячих спин, бачу могутні хвилі, що пробігають по ньому, бачу гаряче світло очей, спрямованих у майбутнє, чую стукіт хоробрих сердець, що рвуться до бою, і знаю — се мій народ, готовий на все заради щастя і миру на землі...» [2, с. 27].

Радянському тоталітарному режиму, майстерно змальованому у творі Ю.Винничуком, «було властиве широке використання єдиної ідеології (тобто ідеократичність), намагання пояснити кожен аспект соціального життя. Соціальні цілі, зразки поведінки ворогів він характеризував спрощено, іноді в перекрученій формі» [4, с. 263]. Подібними правителями, які встановлюють тотальний всеохоплюючий контроль у суспільстві, у творі виступають щури.

Ю. Винничук зображує тоталітарний режим, а саме соціально-політичні проблеми «через внутрішній світ героя. Спосіб зображення, коли оповідь ведеться від першої особи, призводить до того, що замість особливого світу» [3] антиутопії, де все лінійне, замкнуте, ніби «рух по колу», з'являється фрагментарна форма зображення: автор під впливом ліризації занурює читача у світ вражень, спостережень, спогадів, думок та відчуттів Марка Пекельного, головного героя.

Автор, як тонкий психолог, точно передає вплив різних подій на душу особистості, на процес її становлення та самоідентифікації. Письменник дуже чітко визначив сферу впливу на своїх персонажів з боку вигаданих ним подій. Так, ніхто, крім Марка Пекельного, котрому вдалося побувати у місті, і не підозрює, яка смертельна небезпека загрожує людству. Але «вилюднілі» щури вже виношують божевільні плани всесвітнього панування. У них навіть є своєрідний «Майн кампф», така собі сіра брошурка з гучною назвою «Камо грядеши, брате щури!» та «солідними» фактами існування:

«Нас мільйони мільйонів! Наш родовід сягає найдавніших давен. Хто зна, як нині виглядала би карта Близького Сходу, коли б не щури, які вже двічі порятували Ізраїль» [2, с. 28].

«Ласкаво просимо в Щуроград» – повість незаперечно постколоніальна, в основі якої лежить інваріантний мотив порятунку із варіантним значенням порятунку від тоталітарного режиму, від зазіхань імперії на національну та особистісну свободу. Сюжет, базований на такому інваріантному мотиві, більшість дослідників (О. Веселовський, В. Пропп, Дж. Кемпбелл) визнають найархаїчнішим, закоріненим в ініціаційну модель. Спираючись на концепцію В. Проппа, виділяємо в структурі «архесюжету» чотири фази:

- 1) відокремлення, що передбачає розрив або ослаблення колишніх життєвих зв'язків (Марко Пекельний опиняється у відгородженому для іншого світу Щурограді);
- 2) партнерство – набуття нових партнерів і ворогів (переоцінка першого погляду на щурів, вбачання в них неприязних особистостей, знайомство із полковником та його донькою Віолеттою);
- 3) лімінальна фаза випробування смертю (смерть невинних людей, побратимів, полковника);
- 4) фаза перетворення (повернення додому, розповідь про страшне зло, яке несе у собі суспільство Щурограду) [4, с. 45].

Подібну сюжетну структуру також детально досліджував Дж.Кемпбелл. Він, як і В. Пропп, наголошував на її архаїчності та інваріантності, даючи їй назву «мономіфу».

Одним із найбільш поширених мотивів словесної творчості є інваріантний мотив порятунку. В координатах міфологічної оповіді, переказу й казки порятунок як подія набуває статусу міфологеми, є знаковим: він позначає перемогу космосу над хаосом, утіленням якого можуть виступати антропоморфні, тератоморфні, зооморфні та інші антагоністичні сили. Взагалі порятунок – смислове ядро події, що може бути адекватно оцінена в контексті розуміння природи її суб'єкта.

Мотиви порятунку та спасіння є однаково продуктивними в літературі як елітарній, так і масовій. Як правило, твори, смисловим ядром яких є мотив порятунку, якраз і мають своєю визначальною ознакою щасливу розв'язку – власне порятунок. Єдиним можливим «ускладненням» тут може бути формування в читача сумніву – чи є ця розв'язка насправді щасливою, як, наприклад, в повісті «Ласкаво просимо в Щуроград» (головний герой ніби й рятується із апокаліптичного місця, проте «руки зла» простягаються й у «мирне» місце, вбиваючи Віолу) [6, с. 260]

«Хронотоп твору, коли дія відбувається «сьогодні» протягом декількох днів в одному місті, а герой мандрує містом» [3], знайомлячись із його мешканцями, вбачає в собі просторово-часову побудову роману Д. Джойса «Улісс». На відміну від автора твору, що намагався репрезентувати позачасову модель людського буття, Ю. Винничук у центр повісті поставив політичні проблеми, захоплення влади расою щурів, яка вважає себе набагато вищою за расу людей. Таким чином, письменник не стільки відтворює тоталітарне минуле, скільки застерігає про недосконале сьогодення, яке може стати каталізатором небажаного майбутнього.

Найважливішою рисою не тільки розглянутого, а й усіх творів–антиутопій є заміна картини ідеального утопічного суспільства (а отже держави) на «державу реальну» з притаманними їй сатирично обіграними реаліями. Ю. Винничук прагне чітко відрізнити «справжніх» і «щуроподібних» людей, різко розділяючи їх на «добрих» та «поганих» і протиставляючи їхні мотивні, ідейні та психологічні особливості. Для підкреслення зображуваних катастрофічних наслідків тоталітарної влади автор часто використовує мотив жертвовної смерті персонажів, що відповідає онтологічній тоталітарній моделі. Завдяки використанню зооморфних образів, автор розкладає шари тогочасного радянського суспільства. Так, у Щурограді самі священники змінюють заповіді від «Не убий ближнього і щура!» до «Не убий щура, як ближнього свого!» – все відповідно до викликів часу. Відкритий фінал у творі зосереджує читача на думці про невирішеність проблеми, а отже її актуальність.

Ю. Винничук у повісті «Ласкаво просимо в Щуроград» пише про згубний вплив тоталітаризму на людські душі, чинить суд над тоталітарним суспільством, без поблажливості виносить вирок місту-країні, яку зображує. Він примушує читача замислитися над тим, чи можна побудувати у нашому суспільстві щось інше, ніж уже збудоване, і застерігає від неминучих поразок і втрат, якщо люди не позбудуться ілюзій щодо минулого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонишин С. Від Матріополя до Щурограда, або антиутопія в стилі ретро / С. Антонишин // Київ. – 1993. – № 7. – С. 113-116.
2. Винничук Ю. Ласкаво просимо в Щуроград / Ю. Винничук // Сучасність. – 1992. – № 2. – С. 21-59.
3. Євченко О. В. Драма-антиутопія. Генезис. Поетика: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 / О. В. Євченко. – К., 2002. – 20 с.
4. Пропп В. Я. Исторические корни Волшебной Сказки. / В. Я. Пропп. – Л., 1986. – 336 с.
5. Танцюра В. І. Політична історія України: Навчальний посібник / За ред. В. І. Танцюри. — 2-ге вид., доповн. – К., 2008. – 552 с.
6. Турган О. Д. Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерністська світоглядно-художні парадигми): Монографія. / О. Д. Турган, Т. В. Гребенюк. – Запоріжжя: "Просвіта", 2008. – 292 с.
7. Юрій М. Ф. Політологія: Підручник / М. Ф. Юрій. – К.: Дакор, КНТ, 2006. – 416 с.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент А.В.Демченко

*Малика Муродова
(Қашқадарё, Ўзбекистон)*

ФРАНЦУЗ ТИЛИНИ ЎРГАНИШ ЖАРАЁНИДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРНИНГ ЎРНИ

Ҳозирги замон давр талаби хорижий тилларни мукамал ўрганиш ва уни ҳаётга тадбиқ қилишга қаратилган. Маълумки ҳозирги кунда жаҳон миқёсида француз тили расмий тиллардан бири ҳисобланади. Ўзбекистон ҳудудида ҳам бу хорижий тил мактаб, коллеж - литсейлар ва олий ўқув юртлирида ўқитилиб келинмоқда.

Француз тилининг бошқа чет тилларга нисбатан мавжуд қийинчиликларини ҳисобга олиб, ўқув машқулотларида ўқувчини дарсга қизиқтириш, ўз устида ишлашга имкон яратиш жуда муҳим саналади. Бу борада “Инновацион технологиялар”, “Инновацион педагогика” ва “Интерфаол метод ва усуллар” тушунчалари ҳеч кимга сир эмас.

Дарс жараёнларини қизиқарли ва хилма – хил ўтказишда эса “Интерфаол усуллар”нинг роли жуда катта. “Хотира”, “Ақлий ҳужум”, “Ролли ўйинлар”, “Баҳс - мунозара”, “Мен орзу қилган шаҳар” ва бошқа шу каби методларни қўлланилиши, таълим жараёнидан самарали натижа олишини таъминлайди. Бундай методларни қўллаганда, ўқувчи – ўқитувчи, ўқитувчи – гуруҳ орасида ҳамкорлик янада кучаяди. Дарс жараёнлари фаол тарзда ўтади.

Юқоридаги усуллардан “Баҳс – мунозара” (дибатлар) усули айниқса самаралидир. Бунда ўқитувчи томонидан маълум бир мавзу ўқувчига топширилади ёки ўрганувчи яъни ўқувчининг ўзи мустақил равишда бирор бир мавзунини танлайди. Ва танланган мавзу бошқа ўқувчилар билан биргаликда муҳокама қилинади. Муҳокама жараёнида маълум саволларга жавоб топилади ва ўша мавзуга доир граматик қоидалар таҳлил қилинади. Янги сўзлар ўрганилади.

Дибат – суҳбатларнинг афзалликлари:

- Дибатлар ўқувчини нутқини раво қилишга хизмат қилади;
- Дибатлар ўқувчини турли мавзуларда фикрлаш доирасини кенгайтиради;
- Дибатлар ўқувчини мустақил фикрини баён эта олиш қобилиятини ривожлантиради;
- Дибатлар ўқувчини индивидуал ўз устида ишлашга ундайди;
- Муҳокама жараёнида ўқувчи луғат бойлиги ошади;
- Дибат усулида олиб борилган дарсларда ўқувчи кўпроқ ташаббускор бўлиб, унда келажакда педагогик салоҳиятни оширади;

➤ Дибат жараёни ўқувчида ўз хато – камчиликларини тузатишга имкон беради;

Ўзбекистон – Шарқ мамлакатларидан биридир. Шарқда эса маданият айниқса ривожланган. Ўзбекистон ҳудудида француз тилини ўқитиш жараёнларида бу усулнинг тадбиқ қилинишининг ҳам аҳамияти катта.

Яъни :

➤ Дибат – суҳбатлар ўқувчини шахс сифатида бирор бир бошқа кишини фикрини эшитиш ва ҳурмат қилиш маданиятини ривожлантиради.

➤ Дибат – суҳбатлар дарс жараёнига ўзлаштириши паст ўқувчиларни қизиқтиради.

Чет тилларини ўқитиш жараёнида замонавий технологиялардан ташқари, турли ҳам замонавий, ҳам анъанавий методлардан фойдаланиш ўрганиш самарадорлигини оширади. Бундай интерфаол услубларни ташкил этиш эса ўқитувчидан кучли билим ва малакани талаб этади.

Бу каби усуллар ўқувчини нафақат француз тилини ўрганишга, балки, бошқа чет тилларини ҳам ўрганишга замин яратади. Қолаверса, чет тилларини бу каби усуллар билан ўргатиш, бундан ташқари, дарс жараёнларида “Инновацион технологиялардан” фойдаланиш бу жараёнларда мавжуд камчиликларни бартараф этиш имкониятини яратади ва чет тилида мукамал гаплаша оладиган мутахассисларни тайёрлайди.

Инновацион жараёнлар ҳам стихияли, шунингдек, онгли бошқарилиши мумкин. Янгилик киришти – бу энг аввало, табиий ва сунъий ўзгаришлар жараёнини бошқариш функцияси. Шунинг учун таълимдаги инновацион жараён – бу таълимдаги ўзгаришларни бошқариш жараёни демакдир.

Ҳозирги кунда ўқувчи нафақат билим олиши, балки ўз ютуқ ва камчиликларини тўғри баҳолай олиши ҳам керак.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг Президентининг 2012 йил 10 декабр ПҚ-1875 сонли “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.

2. Лутфиллаев М.Х. Олий таълимда ахборот технологиялари интеграцияси, Монография. – Самарқанд: СамДУ, 2005.

*Махаббат Нурғали, Қуаныш Ергалиев
(Павлодар, Қазақстан)*

АРГУМЕНТТИ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР – ОЙДЫ ЖЕТКІЗУ АМАЛ-ТӘСІЛДЕРІНІҢ БІРІ

Мақал-мәтелдер – лингвистикалық қана емес, сонымен қатар ол мәдени бірлік. Қазақ халқының мақал мен мәтелдері – халқымыздың ұзақ жылдар бойы тырнақтап жиып, шаң жуытпай сақтап, атадан балаға мұра ретінде қалдырып келе жатқан асыл қазына.

Мақал-мәтел – сөз мәйегі, асылы, саф алтыны. Мақал-мәтелдер ой дәлдігімен, тереңдігімен, ықшамдылығымен ерекшеленеді. Мақал мен мәтел – күрделі ойдың мәнін дәл, қысқа да көркем жеткізуде теңдесі жоқ құрал. Мақал-мәтелдерден халықтың ой-санасы, дүниеге көзқарасы, ақыл-өнегесі, тұрмыс-тіршілігі көрініс табады. Онда өмірдің сан алуан салалы құбылыстарына баға беріліп, ой түйінделіп, халықтың ғасырлар бойы тәжірибесі негізінде пікір айтылады. Сөйтіп, «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні» жинақталып, қорытылады.

А.Байер мақал мен мәтелдің халықтың өмір сүру тәжірибесін айқындау қасиеті жайында мынадай анықтама береді: «Мақал мен мәтел – анық тұжырымдалған, өмір ережесі мен тәжірибесін ұстанған, ұзақ уақыт бойы кеңінен танымал болған тұрақты сөйлемдер» [1, 55-71].

Өмір сүру тәжірибесінде мақал мен мәтелді пайдалану белгілі бір себептерге байланысты болады. Ол себеп нақты бір мақсатқа бағытталады. Бұл жайлы З.Каньо былай деп жазады: «Сөйлеуші мақал мен мәтелдерді қолдана отырып, көп нәрсені білдіре алады: фактіні айғақтау, сөз беру және т.б.» [2, 257-259]. Сөйлеуші сөйлеу кезінде орынды пайдаланылған мақал мен мәтелдерді белгілі бір әлеуметтік жағдайда, практикалық іс, мәселе шешуде, нәтижеге қол жеткізу мақсатында пайдаланады. Мақал мен мәтелді пайдалану жағдай аясы өте кең. Оны аргументтік дискурс шеңберінен аңғаруға болады.

«Аргументация» сөзі латынның «argumentum», «arguo» сөзінен шыққан «түсіндіру», «айқындаймын» деген мағынаны білдіреді. В.И.Максимов аргументацияға: «Аргументация – это логико-коммуникативный процесс, направленный на обоснование позиций одного человека с целью последующего её понимания и принятие другим человеком», – деген анықтама берсе [3, 1], А.В.Грицкова: «Аргументация – сложное рече-мыслительное действие. Основной прагматической установкой аргументативного дискурса является влияние на сознание одного или нескольких участников ситуации общения с целью изменения коммуникативной позиции собеседника или собеседников», – дейді [4, 13]. Бұдан аргументацияға мынадай тұжырым жасауға болады:

- Аргументтеу – адресаттың тұжырымын күшейтуді не әлсіретуді мақсат етеді.
- Аргументтеу негізінің өзінде *аргумент* жатады.
- Аргументтеу – коммуникацияға бағдарланған әлеуметтік қызмет. Коммуникацияға түскен тараптардан диалог пен активті реакцияны ниет қылады.

Аргумент – ой, тұжырым, пікірді бекіту, қолдау, қорғау мақсатындағы тілдік және тілдік емес дәлелдерді айтамыз. Аргументтің атқару қызметі бірнеше критерийден тұрады:

- рационалдылық;
- адекваттылық;
- тезиспен өзара мағыналас, тұстас болуы;
- шындыққа жанасуы.

Мақал-мәтелдерді пайдалану – аргументтеу мақсатына жету жолындағы амал-тәсілдердің бірі. Мақал-мәтелдердің аргумент болып қолданылуы жайдан-жай емес. Бұның бірнеше себебі бар: біріншіден, мақал-мәтелдер айтайын деген ойды астарлап жеткізудің бірден-бір амалы, құралы, екіншіден, мақал-мәтелдердің аргумент болып қолданылуы тікелей сөйлеушіге байланысты болып келеді. Өйткені мақал-мәтелдердің басқа тілдік бірліктерден айырмашылығы – оның көркемдік бейнелеуінде, эмоционалды-экспрессивтік бояуында, соның арқасында адресантқа ойдың толық әрі қанық беріліп жеткізілуінде.

Барлық мақал-мәтелдер толығымен аргументтік «күшке» ие бола бермейді. Өйткені басым жағдайда мақал-мәтелдер белгілі бір тұрақталған, дәлелденген факторларға, жаратылыстану ғылымдарына сүйенбегендіктен, оның аргументтілігі күмән келтіруі әбден мүмкін. Осындай жағдайда «мақал-мәтелдер

аргумент қызметін атқара ала ма?» деген сұрақ туындайды. Егер аргументтеу кезінде адресант мақал-мәтелдерді пайдалана отырып, көздеген мақсатына жететін болса, онда мақал-мәтелдердің қызметі, яғни оның аргументтік функциясы жүзеге асты деп сенімді айтуға болады. Оған мына мысал дәлел бола алады:

Жай сұрасып болған соң, Абай Әлпейім шәкіртке бұрыла қарады да:

– Ал, Әлпейім, айтышы, сен бұл күнде не оқып жүрсің? – деді.

– Наху оқып жүрмін, Абай мырза! – деп, Әлпейім «не дер екен» дегендей жылтыраған көзін Абайға қадап, күлімсірей қалды.

– Е, жынды болуға аз-ақ екенсің! Араптың өзінің мақалы бар: «Фихқаны көп оқыған ақылды болады, нахуды көп оқыған ақымақ болады» деген! – деп, осы сөздерді Абай арапша да судыратып айтып шықты. Күле түсіп: – Сөйтіп, жаңағыны айтқан мен емес, оқып жүрген арабыңның өзінің ғұламалары! – деп біраз отырды да: – Әлпейім-ай, әкең Мұқыр-Тақырдың бойына ең алғаш егін еккен, ақыл тапқан қазақ еді. Саған да қызығы сол елге барып, еңбек сауған ғой. Көкшенің сен сияқты бір топ жасын осы бер жақ пен ар жақтың мешіт, медресесіне шұбыртып жүрген мынау Көкбай ғой! Бұған еріп те қайтесіңдер. Жеке-дара бір жақсылықты осының өзіне ғана тұтасымен қиып берсеңдер етті! – деді. Бір заманда өзіне жас жолдас еткен Көкбайдан қазір түңіліп қалған көңіл танытты [5, 254].

... Қонақтың аузы сәлемге зорға илікті. Абай оның сәлемін алса да, әуелі танымап еді. Кейін мұрт, сақалдың мұзынан жүргінішінің бет-аузы біртіндеп аршыла бастағанда анықтап таныды.

– Уай, сен Әлпейімсің бе? Жайыңды айтышы, әлі наху оқып жүрсің бе? Жоқ, жөнінді басқаша тауып па ең?

Қонақ ебі кеткен аузымен сүйсіне күліп, бөгеле тұрып жауап берді.

– Нахуды қойғам, Абай аға! Анада айтқан жалғыз ауыз ақыл сөзіңіз ем болды ғой. Өзіңіз айтқандай, елге барып, Тақырдың бойында әкем істеген кәсіпті істеумен айналыстым. Сондағы айтқаныңыздай, «егін егіп, еңбек сауып» қарекет адамы болғамын! – деді.

Абай бұнысына «бәрекелді!» деп ырза болыпты [5, 272].

Сөйлесімде екі адам қатысып тұр: Абай мен Әлпейім. Абай – сол кезде танымал ақын, халық алдында беделі мен өнері биік адам. Әлпейім – Көкбайдың жанында еріп, медреседе соңғы жылдары оқып жүрген үлкен шәкірт, сақалды шәкірт. Көкбайдың жанында жүріп, Әлпейімнің медреседе оқып жүргендігін ұнатпағанын, жақтырмағанын Абай: «Е, жынды болуға аз-ақ екенсің!» – деген сөздерімен байқатады. Келесі сөйлемінде біріншіде айтқан ойын дәлелдеу мақсатында мақал келтірді: – «Фихқаны көп оқыған ақылды болады, нахуды көп оқыған ақымақ болады» деген! – деп, Абай арапша да судыратып айтып шықты. Бұндағы мақалдың мағынасын ашатын болсақ: *Фих* (араб.: □□□) – терең түсіну мен жан-жақты ұғыну. Ол – адамдарға пайда келтіретін әрекет жасау. *Пайғамбарымыз* (с.а.у.) бір сөзінде (хадис): «Иманның 60-тан аса бөлігі бар. Жолдан адамдарға зиян келтіретін тасты алып тастаудың өзі де иманның бір бөлігі болып табылады», – деп айтқан. Сол себептер мұсылмандықта адамның өзін және отбасын басқаларға мұқтаж етпеу үшін жұмыс істеп, табыс табу, туыстарына көмек көрсету *ғибадат* деп есептелгеніндей, еліне және барлық адамзатқа пайдасын тигізу үшін жұмыс істеу де *ғибадат* болып саналады [3]. Сонда Абай Әлпейімге сол кездегі медресе оқуы жайында бір айтылған мақалында ойы негативті еді. Оның үстіне көп оқыған Абай мақалдың салмағын арттыру үшін мақалды шығарған адамдарды да айтты. *Күле түсіп: – Сөйтіп, жаңағыны айтқан мен емес, оқып жүрген арабыңның өзінің ғұламалары! – депті. Абайдың күле түскенінде қатты формада болмаса да, мысқыл мен сарказм орын алуда. Келесі бір айтқаны: – Әлпейім-ай, әкең Мұқыр-Тақырдың бойына ең алғаш егін еккен, ақыл тапқан қазақ еді. Саған да қызығы сол елге барып, еңбек сауған ғой, – деп Абай Әлпейімнің ата жүртын еске алып, олардың кәсіптерін есіне түсіртіп, маңдай термен еңбек қылуды ақыл етеді.*

Біраз уақыт өткен соң жұт кезінде Әлпейім Абайға бір кіріп шыққан күнінде: – Анада айтқан жалғыз ауыз ақыл сөзіңіз ем болды ғой. Өзіңіз айтқандай, елге барып, Тақырдың бойында әкем істеген кәсіпті істеумен айналыстым. Сондағы айтқаныңыздай, «егін егіп, еңбек сауып» қарекет адамы болғамын! – деді. Мұндағы мақалды «орынды» қолдануы себебінен ол нәтижесін берді және мақсатқа жетуге бірден-бір себеп болған, ол – адресанттың өзі, яғни Абай.

Жалпы аргументтеу кезінде басым рөлді атқаратын ол – адресанттың өзі, оның адресат алдындағы беделі, салмағы. Қысқасы, «аргумент мақал-мәтелдердің салмағы адресанттың адресат алдындағы салмағымен парапар» болуы.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Солодуб Ю.П. К проблеме разграничения пословиц и поговорок в языках различного типа // Филологические науки. – 1994. – №3. – С.55-71.
2. Каньо З. О коммуникативной форме пословиц // Паремнологические исследования. – М.: Наука, 1984. – С. 257-259.
3. Стариннова Т.Б., Мальковская Н.А. Структура аргументативного дискурса // Вестник Волжского университета им. В.Н.Татищева. – 2010. – №4.
4. Грицкова А.В. Аргументативный дискурс в свете диктёмной теории строя текста (На материале современного английского языка): дисс. ... канд. филол. наук. – Самара, 2002. – 180 с.
5. Әуезов М. Абай жолы: Роман-эпопея. 4-кітап: Абай жолы. – Алматы: Жеті жарғы, 1997. – 336 б.

*Несвельды Нуртаева, Роза Оразалинова
(Алматы, Казахстан)*

КӨПТІЛДІЛІК – МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҰҚПАЛДАСТЫҚТЫҢ КЕПІЛІ

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Тілдердің үш тұғырлығы» мәдени жобасы еліміздің барлық өңірлерінде кеңінен таралып, өзінің нақты нәтижелерін беруде. Қазіргі жаһандану кезеңінде көптілділік саясатының маңыздылығы мен қажеттілігі туралы аз айтылып та, жазылып та жүрген жоқ. Бұл әр мемлекеттің саяси-экономикалық және мәдени-рухани дамуына бағытталған заңды құбылыс. Біздің ел дамыған, бәсекеге қабілетті мемлекеттер қатарына қосылу үшін өте маңызды талпыныс. Көп тілді білу – көп елді тану, яғни әлеммен тілдесу деген тұжырым. Қазір бұқара халықтың сана-сезімі мен тұрмыс-тіршілігіне шет тілдерін білудің қаншалықты керек екендігін жете түйсініп, шет тілдерін үйрену – ғалымдардан бастап қарапайым адамдарға дейін қатты қызығушылық тудырып отырғаны мәлім. Көптілді білетін адамдардың өз қатарынан озық болатыны да белгілі. Шет тілдерін игеру – адамның ой-өрісінің кеңеюіне, жаңа елдермен танысып, жаңа таныс-достар табуға мүмкіндік береді. Шет тілдерін жоғары деңгейде игеру – жас маманның қызмет деңгейін көтеріп, карьерлік өсуіне әсер ететіндігі белгілі. Шет тілін жақсы меңгеріп, шетелдік компанияларда жұмыс атқарып жүрген азаматтар болашақта өз еліне инвестиция тартып, мемлекеттерді жақындастыруға да себепші болатыны сөзсіз.

Қазақстан бүкіл әлемде үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуы тиіс. Сондықтан қазақстандықтардың үштұғырлы тіл саясатын жүзеге асыруда тілдік бағытта жұмыс істейтін мұғалімдердің орны ерекше. Елбасы өзінің кезекті Жолдауында «XXI ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық. Біз мұғалім мамандығының беделі мен абыройын қайтаруға міндеттіміз.» [1] деген еді. Мемлекетіміздің саяси, экономикалық, мәдени байланыстары көптілді білім беруді білім жүйесінің қазіргі заман талабына сай түбегейлі жаңаруына және базистік оқу жоспарының республикалық компонентіне енуі болып отыр. Ол үш тілде білім алуға жетелейді. Түбегейлі өзгерістерге толы жаңа қоғамда білім беру саласына жаңаша қарауды, мұғалім іс-әрекетін жаңаша ұйымдастыруды талап етеді. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Білім беру мазмұны шетел тілін және информатика негіздерін ертерек оқытумен толықтырылатын болады» [2] деп қарастырылған. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес, жаңа технологияны меңгеру – студенттердің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие процесін тиімді ұйымдастыруға көмектеседі. Осыны түсінген жастар қазір тек қана ағылшын тілін үйренумен шектелмей, тағы бір не бірнеше тілдерді қосымша үйренуге тырысып бағуда. Көбінесе неміс, қытай, испан, италян тілдерін үйрену басым. Елімізде жүргізіліп отырған Елбасының «Тілдердің үш тұғырлығы» мәдени жобасы аясында барлық білім беретін оқу орындары мен бала-бақшалардың оқу жоспарларына енгізіліп, бұқаралық ақпарат құралдары, ғаламтор желісі арқылы халыққа кеңінен насихатталуда. Өз заманында Абай да орыс тілін үйренуге шақырды, оның маңыздылығы мен қажеттілігі туралы өзінің 25-ші қарасөзінде баяндап кетті. Орыс тілі сол кезеңдегі, әсіресе көшпенді қазақ халқына өзінің сауаттылығын ашуға ең қажетті тіл ретінде үлкен рөл атқарғаны; орыс тілі Батыс және Шығыс елдердің мәдениетін, әдебиеті мен өнерін танып білуге жол салған көпірі десе болғандай еді.

Көптілділік – жаһандану үрдісінің бір айғағы ретінде қарастыруға болады. Жаһанданудың өз қиындықтары мен тиімділігі де бар. Сондай тиімділіктің бастысы – ел мен елдің, мемлекет пен мемлекеттің жақындасуы. Бұндай мүмкіншіліктерге шет тілдерін үйрену арқылы қол жеткізуге болады. Шет тілдерді игеру – адамның ой-өрісінің кеңеюіне, жаңа елдермен танысып, шетелдік компанияларда жұмыс істеуіне, карьерлік өсу жолына, шетелде білім алып, тәжірибие алмасуына ықпал ететіндігі белгілі. Қазіргі кезеңдегі білім берудің әлемдік стандарттары жеке тұлғаның жан-жақты дамыған, ізденпаз, өзгеріп жатқан заманға тез бейімделгіш азамат болып қалыптасуына бағытталған.

Жаһандану кезеңінде шет тілін үйрену, яғни оқыту үрдісі барлық маман иелеріне қажеттілігі байқалады. Осыдан он жыл бұрын әрбір маман иесі өз ісін, қызметін, яки жұмысының жақсы кәсіби маманы болса деп шектелетінбіз. Керек жағдайда аудармашының қызметіне жүгінеміз. Ал қазіргі жағдайда әрбір адам бір емес, көп тілді білу қажеттігін түсініп, жас шамаларына қарамай шет тілдерін үйренуде. Оның себептерін айтпаса да түсінікті ғой деп ойлаймын. Дегенмен мына жайттарға тоқталып өтейін: көп тілді игерген кез-келген маман иесінің келешегі даңғыл, әрине көзін тапса; ол адамның мүмкіндіктері мол; өз кәсібі бойынша шет елге аудармашысыз бара алады, қажетті ақпараттарды жинай алады; өз кәсібі бойынша интернет көзі арқылы шет елдің кез-келген компаниясы ма, фирмасы ма, өндіріс орны ма т.б. салаларымен байланыс не келісім-шарт жасай алады; өз кәсібі бойынша шет елдің мамандарымен тәжірибие алмасу, іс-сапарлар ұйымдастыру сияқты шараларды іске асыруға болады; өз кәсібі бойынша шет елде өтетін симпозиум, халықаралық ғылыми конференциялар, семинар-тренингтер т.б. қатысуға болады; өз кәсібі бойынша шет елде шығатын халықаралық журналдарға ғылыми-зерттеу тұрғыда өз мақала-зерттеулерін жариялауға болады (импакт-фактор).

Шетел тілін үйретудегі ұстаздың парызы – ұрпақтың бойына ұлттық құндылықтарды сіңіре отырып, шетел мәдениетімен таныстыру, мәдениетаралық ынтымақтастық, мәдениетаралық байланыстар арқылы әлемдік рухани мұралардың құндылығын, яғни көптілділік пен көпмәдениеттілік ортада басқа мәдениеттерге сыйластық пен түсіністікті қалыптастыра отырып, әртүрлі ұлт өкілдерімен тату-тәтті және бейбіт қатар өмір

сүруге қабілетті ұрпақ тәрбиелеуді мақсат етіп, жастарды полиэтникалық социумда этнотолеранттылыққа тәрбиелеу болып табылады. Көпмәдениеттілік жастарға қоғамда кездесетін әртүрлі жағдайларды түсінуге, сол ұлттың өмір заңдылықтарын өзінше қабылдап, пайымдауына ықпал етеді; жастардың әртүрлі мәдени топтармен қарым-қатынастарда жеке көзқарастарының рухани жағынан толысуына негіз болады. Қазақстанда тұратын барлық ұлт өкілдері қазақ тілін білу, қазақ халқының рухани құндылықтарын, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын құрметтей білумен сипатталады. Ал мемлекет тарапынан аз ұлт өкілдерінің өз ана тілінде білім алуға, этномәдени құндылықтарын сақтауға және оны дамытуға қолдау көрсетіліп, оны қорғауға деген құқықтарын қамтамасыз етеді.

Қазақстан бүкіл әлемде үш тілді пайдаланатын жоғары білімді ел ретінде танылуы тиіс. Бұлар қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ұлтаралық қатынас тілі, ағылшын тілі – жаһандық экономикаға кірігу тілі. Сондықтан Қазақстан халықтарының рухани және ұштұғырлы тіл саясатын жүзеге асыруда тілдік бағытта жұмыс істейтін мұғалімдердің орны ерекше. Бұл жерде қазақ халқының ғұлама ойшылдары-ағартушылары Ы.Алтынсарин, Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынұлы, М.Дулатов және тағы басқа көреген кеменгерлер айтқан «Қазақ халқының өз алдына ел болуының түп тамыры – халық жағдайын ойлау, балаларын оқытып, сауаттылықты ашу ...» сияқты даналық еңбектері көзі ашық, көкірегі ояу ұстаздардың жұмыстарымен ұштасуда. Елбасы өзінің кезекті Жолдауында «XXI ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық. Біз мұғалім мамандығының беделі мен абыройын қайтаруға міндеттіміз.» деген еді. Мемлекетіміздің саяси, экономикалық, мәдени байланыстары көптілділік пен бірнеше тілде білім алуы қажет етеді. Білім жүйесінің қазіргі заман талабына сай түбегейлі жаңаруына шет тілінің оқу пәндерінің тілі ретінде енгізілуі, базистік оқу жоспарының республикалық компонентіне енуі болып отыр. Ол үш тілде білім алуға жетелейді. Бірақ, тіл – әр халықтың негізгі ұлттық белгісі. Тілсіз халық – аты бар, заты жоқ тобыр деген қуатты пікір бар. Қазір республикамызда ұштұғырлы тіл саясаты жүргізілгенімен, қазақ тілін оқыту қажеттігін өмір дәлелдеп отыр.

Әлемдік білім кеңістігіне ұмтылып, білім берудің халықаралық стандарттарын игеруге талпынып отырған Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті бүгінде дүние жүзінің ең беделді 150 университетімен ынтымақтастық, әріптестік қарым-қатынаста жұмыс істеп келеді. Сондай-ақ ол Қазақстан жоғары оқу орындары арасында өзінің көшбасшылық келбетін сақтай отырып, халықаралық деңгейде білім беру, ғылым саласындағы танымды ғылыми орталыққа айналып отыр. 88 жылдан астам тарихы бар тұңғыш жоғары оқу орны әр жылы халыққа арнаған Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Жолдауларынан туындайтын міндеттерді басшылыққа ала отырып, Қазақстан Республикасының білім беру саласын дамытудың мемлекеттік бағдарламаның мақсаты – педагогикалық бағыттағы жоғары білікті, бәсекеге қабілетті, қазақ, орыс және ағылшын тілдерін бір уақытта меңгерген және тілдік құзыреттілікке ие, халықаралық білім кеңістігі мен еңбек нарығында мәдениетаралдық коммуникацияға қабілетті мамандарды дайындау мақсатында көптілді білім беруді дамыту жолға қойылған.

Көптілді білім беру институтының директоры, профессор Т.Т.Аяпованың басшылығымен көптілді дайындығына бағытталған 2012-2016 жылға арналған көптілді білім беруді дамытудың стратегиясы мен бағдарламасы әзірленген. Барлық мамандықтар бойынша көптілді топтар құрылған, студенттердің құрамы мен білім деңгейлері мен тілдік құзыреттіліктері анықталды. Оқу үрдісі көптілді білім беру талаптарына сәйкестендірілген. Институттың оқу-әдістемелік бірлестігі осы мақсатта бірқатар іс-шараларды жүзеге асыруда. Атап айтқанда, әдістемелік жұмыстың, оқу бағдарламаларының сапасын арттыру шаралары, көптілді оқытуға қатысатын профессор-оқытушылар құрамын дайындау, көптілді топтарға дәріс оқу және ағылшын тілінен курстар ұйымдастыру мақсатында шетел профессорларын шақырту т.б. Студенттер мен оқытушылар ұтқырлығы негізінде алыс-жақын шет елдермен өз ара тығыз байланыстар, ғылыми жобалар т.б. тәжірбие алмасу, шетелде білімдерін жалғастыру, ғылыми еңбектерін қорғау сияқты мүмкіндіктер жасалған. (Америка, Англия, Германия, Франция, Австрия, Қытай, Түркия, Араб, Корея, Жапония т.б. елдерінде)

Елбасының «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауы халықты биік мақсатқа, ортақ мүддеге біріктіретін ұлттық идеяға айналып отыр. «Ол идея – мәңгілік Ел идеясы» деп көрсетті Елбасымыз. [3] Қандай да болмасын ауқымды да, келелі жалпы халықтық істерді орындау оңай шаруа еместігі ақиқат. Сондықтан халықты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін патриоттық, ұлттық идея керек екені – күмәнсіз шындық. Жалпы барлық құнды еңбектер, жаңалық атаулы тек отансүйгіштік арқылы дүниеге келеді. Бір шаңырақтың астында ұлттар достығын жаһанға мойындату, мемлекеттік тілдің төңірегіне тұтас елді топтастыру идеясын жүзеге асыру – шын патриоттың қолынан ғана келетін іс. Жолдау «Қазақстан – 2050» стратегиясы бойынша дүние жүзіндегі дамыған 30 елдің қатарына қосылудың негізгі құжаты саналып, «Мәңгілік Қазақ» жобасы деп аталуы да, әрбір отандастардың жүрегіне өз еліне деген мақтаныш сезімін ұялатып және оны орындау жолындағы сенімін нығайтты. Егемен еліміздің жеткен жетістіктері мен мемлекеттің көркеюі – бүгінгі аға буынның, орта буынның еңбегі болса, 2050 жылға дейінгі стратегияны орындауды Елбасы бүгінгі жастарға жүктеп отыр, себебі 2050-ң негізін қалайтындар – жастар болмақ. Ол үшін басты талап – елімізде белсенді де білімді, денсаулығы мықты жас ұрпақ тәрбиелеп өсіру – аға мен орта буынның міндеті болмақ. Жолдауда білім мен ғылым саласына ерекше мән бере отырып, 2020 жылға дейін жалпы білім беру аясын жаңадан ашылып жатқан Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу қажеттігін, оларды бітірген түлектердің қазақша, орысша, ағылшын тілдерінде еркін сөйлеуге үйрету керектігін қадап айтты. Қазірде жастар барлық заманауи техникалық құралдарды меңгеруде кез-келген басқа

елдің жастарымен зияткерлік деңгейі жағынан терезелері тең. Тіпті, халықаралық аренада өздерінің біліктілігімен елді сүйсіндіріп, білімдерімен әлемді өздеріне қаратып жүрген өрендеріміз де баршылық.

Соңында ағылшын ғалымдарының зерттеулері бойынша көп тілді білген адамның тағы бір жағымды жағын айтуға тура келіп тұр. Олардың айтуынша, көп тілді білген адамның миындағы нейрондардың күшейетіндігі, яғни адамның қартаю процесі бәсеңдеп, жастық қалпын ұзағырақ сақтайтынын дәлелдеді. Себебін айтса, адам басқа тілде сөйлегенде мидың қан айналымы мен нерв талшықтарының байланысы жақсара түседі. Бұл зерттеудің қорытындысын Американың ғалымдары да қостап отыр. Олар адамның қартаю шағында болатын ұмытшақтық (склероз) ауруды бәсеңдетеді, яғни бір тілден екінші тілге ауысқанда мидың жұмыс істеу қабілетінің күшті болатынын тәжірбие арқылы байқаған. Осыдан түйгеніміз, адамға көп тіл білу денсаулығына пайдалы жақтары көп екенін, әрбір адам өзін мына жаһандану кезеңінде барлық жағынан еркін сезініп, алға қойған мақсатына жете берсін деген ізгі ниетпен ойымызды тұжырымдаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасында 2010 жылға дейінгі білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы.
2. Қазақстан Республикасында тілдерді қолдану мен дамытудың 2001-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. Терминологиялық жинақ. – Астана, 2002 ж.
3. Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауы.

*Тетяна Сандрович
(Київ, Україна)*

ПРОБЛЕМА ІСТОРІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ПРОСВІТИ У СТАТТЯХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА 1906 РОКУ

Метою статті є подання екскурсу становлення і розвитку просвітньої літератури на території України, у тому числі літератури історичного характеру, на матеріалах статей Б. Грінченка.

Становлення українського громадянина мало свої істотні особливості. По-перше, беручи до уваги історичний екскурс до минулого, можемо сказати, що цей процес не був планомірним, поступовим. По-друге, була наявна відсутність заохочення щодо становлення національної ідентичності українського народу з боку державних установ, що пропагували власну політику розвитку держави. Нині поняття «*національної ідентичності*» тлумачиться М. Степико як «ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами» [13, 171]. А також, на думку М. Козловець «ідентичність кожної національної спільноти можна репрезентувати насамперед як її колективну самосвідомість, самовизначення, самовироблення власного образу і змісту самосвідомості, а не як ззовні сконструйований образ “національного характеру”» [11, 58].

Надалі пояснення зазначеної категорії полягає у з'ясуванні сутності її функцій: «Найважливішою функцією національної ідентичності є ідентифікація з нацією як певний спосіб подолання смерті й забезпечення певного особистого безсмертя. Ідентифікувати себе з нацією – це більше ніж ідентифікувати зі справою або колективом» [11, 79]. Автор цієї думки вважає, що «*нація* – світоглядна категорія, необхідний регулятив у ставленні людини до світу» [11, 79]. Ширше бачення даної категорії відображено далі у монографії: «Нація в основному складається зі свідомого співвіднесення з нею реальних індивідів, унаслідок чого виявляється ставлення до національного, іонаціонального в цілому, самосвідомість, почуття і переживання» [11, 86].

Для Д. Донцова нація – це «одна з найгарніших еманаций волі до боротьби і боротьби за волю» [9, 25]. В. Іванишин та Я. Радевич-Винницький розуміють цю категорію по-іншому, для них «Нація – це найвища форма організації суспільства, яку дотепер виробило людство на шляху поступу» [10, 17]. Більш ширше і розгорнуте визначення подано М. Степико: «нація є продуктом політики та щоденного життя людей, змагання між країнами й соціальними системами, а не результатом раціонального процесу змін, що розгортаються в історичному часі, тобто результатом визначених історичних періодів, кожний з яких наділений особливими та незмінними етнічними рисами» [13, 28].

В той же час необхідно звернути нашу увагу на поняття «*національність*» як вже сформовану приналежність до певного народу, нації. Також є багато визначень даного поняття, наведемо лише деякі з них. В. Іванишин та Я. Радевич-Винницький вважають її «позитивним збагаченням буття, і тому за неї слід боротися як за цінність» [10, 114]. На думку О. Корнієвського, «національність виступає певною передумовою існування громадянського суспільства» [12, 34]. Наведені вище трактування сутності понять покликані глибше усвідомити процес історичного творення українського суспільства з огляду на процес історичного становлення української літератури.

По-третє, пересічний громадянин-українець часто плував своє, рідне та великодержавне, коли освіта була наріжним каменем непорозуміння між новим поколінням українців, що йшли навчатися та українцями, що залишались на селі чекати результату просвіти своїх рідних у містах. Така ситуація була неодноразово змальована у статтях Б. Грінченка. А зараз звернемося до поглядів літературного критика та оцінки ним творчості Т. Шевченка.

Ми знаємо, що Т. Шевченко був вихідцем із народу, тому Б. Грінченко апелює до факту народності у літературному пошуку писань Т. Шевченка. Така точка зору була і в М. Костомарова, з цього приводу Б. Грінченко у статті «Шевченків “Кобзар” на селі» подає його цитату: «... Шевченко, як поет – це був сам народ ...» [8, 7]. У цій статті Б. Грінченко також наводить цитати з творів Т. Шевченка та наголошує, що писання не обмежувалось лише для села, а мало вищі рівні: охоплювало історію, географію, знання міфічних героїв, термінології, недоступної і незнаній сільським читачем, тому такі зауваги щодо творчості письменника показували необізнаність критиків із зазначеною тематикою творів, їх непрофесійну підготовленість у даному напрямі або попередню узгодженість критики із зацікавленими особами, які вже пропонували Шевченку писати російською мовою та на іншу тематику. Стосовно цього Шевченко дав таку відповідь:

«Теплий кожух, тільки, шкода –
не на мене шитий,
а розумне ваше слово
Брехнею підбите» [8, 10].

Що ж до творів Шевченка, популярними для читання на селі були поеми, а поеми історичні не так приваблювали читача, оскільки «Щоб їх зрозуміти, треба-ж таки хоч мало-небагато знати історію» [8, 15]. В той же час Шевченко на докір російськомовним критикам, що називали його «мужицьким» поетом, вирішив написати російською «Никита Гайдай», «Назар Стодоля».

Робота Б. Грінченка на селі також охоплювала оцінку й аналіз поглядів читачів щодо творів Шевченка, про що можна дізнатись з публікацій дослідника. Зокрема твір «Неофіти» виявився складним для прочитання через те, що: «Розібрати все це почти не важко: тільки слів таких, котрих я мало розумію що воно за слово, дуже багато ...» [8, 16]. З цього приводу Б. Грінченко наголошував, що література має бути спрямованою на конкретного читача, а також на відсутності знань про оточуючу дійсність: «Значить, коли я, напр., пишу для сільського хлібороба, я мушу знати його світогляд, його звичаєве право, його побут, економічні обставини, історію його краю і т. д. і т. д. А як це я можиму знати, коли попереду не поробляться відповідні досліді етнографічні, історичні, економічні і т. д. і коли я сам не засвою собі принаймі основних виводів із тих дослідів?» [1, 35]. Оцінка Б. Грінченком творчості Шевченка звучить із заклик до інтелігенції: «Ми справді маємо великого поета, але в мужичій хаті його ще не знають або мало розуміють. Зробімо ж, щоб люде з тієї хати піднялися духовно стільки, щоб справді могли його зрозуміти» [8, 28].

У статті «Історичні книжки на селі» Б. Грінченко описує механізм сприйняття книжок на селі. Зокрема, подає висновки селян щодо книг після публічного прочитання та обговорення з вчителем на селі. Оцінки і враження різняться у зв'язку з тим, що більшість з селян мало обізнані з історією свого народу, зокрема вперше чують про окремі народи у складі великої держави: «Значить, воно уперед Москва була сама собою, а Україна сама собі? Тільки після Богдана Хмельницького стали з Москвою. ... тут два народи!» [4, 21-22]. Своє бачення цієї ситуації Б. Грінченко висловив такими словами: «Кожна нація має право жити, бути незалежною і розвивати свої національні сили, і треба тільки, щоб між націями, так саме, як і між індивідуумами, зникло ворогування» [1, 2].

Слухачів того часу більш цікавили образи й герої, що відповідали їхньому власному життю, де можна було б порівняти, співставити з реальною особистістю. Загалом інші напрямки читань ставали вже більш ускладненими за рахунок незнання своєї історії, географії, взаємовідносин з іншими державами, а також термінології важко доступної для розуміння, через те й виходило, що «перепитували, чи й досі Афон та Єрусалим у Турції, де Рим, що воно біб: чи горюх, чи квасоля ... місто Острог узяти за острог-тюрму» [8, 24]. «Хортиця – це таке судно, що козаки в ньому їздили. Харем – наче турецький будинок. Візантія – наче турецьке судно» [8, 18].

Також Чайченко наводить приклад, коли служивий солдат, звичайний селянин, вважав кращим читати російською, так власне для нього легше і зрозуміліше, але потім виявилось, що читання шкільної читанки, яку принесла інша селянка для нього виявилось надзадачею. От що з цього приводу сказав інший слухач Іван: «Нічого не розберу! ... ми звикли по-руськомому, так нам і трудно тут слова розібрати, як сам читаєш, бо тут же не було книжок українських, ми й учились по азбуках по руських» [7, 22-23].

Таке бачення пересічним українцем власного життя, що виявлялась у мовній приналежності до іншого народу мала своє коріння. Б. Грінченко з розумінням ставиться до цього явища, зокрема «Дак оця ось нахильність зневажати свою національність, що виробилася в нас історично, вона ж не могла не покинути сліду в нашій психіці» [7, 24].

Отже, механізм становлення свідомості українського народу був далеко від усвідомлення своєї національності, оскільки переважала не рідна мова в освіті народу, про що вже не раз наголошував Б. Грінченко у «Листах з Наддніпрянської України». Це є сумним фактом історії, адже проста людина виявлялась неспроможною ототожнити себе з власним народом, з його мовою, цінностями, історією та культурою так, як того вимагала власна національність. У такому випадку людини перебувала «ні всіх, ні в тих», тобто не знала до чого прагнути, що змінювати, а просто сприймала все так як є, причому беззаперечно. З цього приводу наведемо приклад із діалогу між бабкою Гапкою та молодим парубком Йосипом щодо панства:

- « - А чого я йому кланятимусь? Що він мені таке?
- А те, що він пан, а ми хахли, – править своє баба.
- Ну так що? Так я йому кланятимусь? Адже він мені не поклониться.

- Не поклониться, а ти поклонись, – навчає баба, – не роби йому противности, бо йому те противно, як ти не поклонись.

- Ні, не поклонюсь. Звісно, скажу: “здраслуй”, як і кожному, а кланяться не буду».

Б. Грінченко наголошує на необхідності друку таких книжок для селян, але вже більш спрощеною мовою, тобто з поясненням цих маловживаних слів для тогочасного люду. Лише в такому випадку прочитання історичних книг матиме свій глибокий національний сенс, а не буде прочитуватися задля комедійних ситуацій і люди сприйматимуть таке читання легше, а отже зможуть замислюватися над власної історією більш свідомо.

Такі просвітні читання на селі дуже заохочували селян, по-перше, вони дізнавалися чимало цікавого зі своєї історії, по-друге, щось незрозуміле вчитель пояснював, а також розповідав перед прочитанням твору про ті особливості історичного життя народу, що описувалося в творі, по-третє, люди вже замислювалися над причинами власного становища та шляхами виходу з такої ситуації.

Народні читання на селі охоплювали такі твори: «Захар Беркут», «Слово о полку Ігоревім», «Іван Вишенський, руський писатель XVI в.» І.Франка, «Перші київські князі Олег, Ігор, Святослав і святий Володимир і його потомки», «Татари і Литва на Україні», «Маруся Богуславка», «Унія і Петро Могила, київський митрополит» І.Нечуя-Левицького, «Гаяля» О. Шмідтової, «Про українських козаків, татар і турків» М.Драгоманова, «Козача помста» І.Спілки, «Невольник» М.Кропивницького, «Чернігівка» М.Костомарова, «Тарас Бульба» М.Гоголя, «Марко Проклятий» Стороженка, «Сагайдачний», «Дві долі», «Палій» Мордовця. Творчість Мордовця, на думку Б. Грінченка, неоднозначна, оскільки він постійно змінював свої погляди і «увесь свій вік був флюгером» [2, 19].

Єдиним недоліком, про що неодноразово було вже наголошено, була відсутність таких книжок для народу. Таким чином, видавнича діяльність україномовних книжок не мала місця, так як і справа з українськими кафедрами «по історії України, української літератури, мови й етнографії, з мовою викладовою українською» [2, 3] в Харківському університеті, де було відмовлено через відсутність «матеріальних средств і наличних сил» [2, 3]. Насправді ж інтелектуальна сила була, зокрема професори Сумцов і Багалій, що на той час вже працювали в університеті. Робота «Просвіти» задовольняла Б. Грінченка, адже інтелігенція поширювала літературу для читання, зокрема у київській «Просвіті» було більше можливостей, адже громадськістю було передано близько півтори тисячі книжок різного спрямування: «наукових праць, комплектованих збірок творів видатних авторів і т. ін.» [2, 5]. Також у «Просвіті» Києва ставили театральні вистави, впорядковували літературно-музикальні вечори, видавали народні книжки.

Але така робота була виконана з великою наснагою та бажанням, що за словами Б. Грінченка: «впало на дуже невелике число людей з ще меншим числом робітників» [2, 5]. В той же час Б. Грінченко вважав, що це тимчасова ситуація, яка матиме позитивний результат, коли «в міру зросту нової нашої інтелігенції ця справа залагоджуватиметься, робітників ставатиме все більше та більше, робота розкладатиметься на їх помірніше і не доводитиметься бути універсальною людиною» [2, 6]. На завершення можна сказати, що Чайченко публічно закликав інтелігенцію до поширення україномовної літератури: «Народ хоче знати свою історію, добивається її. Дамо ж йому те, чого він хоче» [1, 25].

Навіть механізм денаціоналізації, на думку Чайченка, може мати і зворотній ефект, коли дати прочитати книгу про українську старовину, зокрема описано факт прочитання повісті про запорожців одним селянином, що «зовсім денаціоналізувався під впливом чужомовної школи, а потім вернувся знов до свого» [1, 25]. Даний механізм найлегше відбувається у місті, оскільки, на думку Б. Грінченка, «Город найдужче підпадає під вплив державної мови ... дуже денаціоналізовані тільки ті, що живуть по городах великих, а по менших містах робітник або ремесник не дуже відбився від української мови» [1, 37]. Отже, можна сказати, що історичне коріння та пам'ять народу живе та спроможне відрізнити свої почування від простого навіювання переконань.

У роботі «*Твори світової літератури на селі*» Б. Грінченко аналізує ситуацію щодо розуміння сутності історичних творів та особливо акцентує увагу інтелігенції: «Серед інтелігенції, яка цікавиться народньою просвітою, дуже довгий час держалася, та й досі ще не зникла, та думка, що для народу треба складати якусь спеціальну народню літературу ... треба тільки додати вступні статті та пояснення, щоб вони могли захопити розум і почування навіть і мало освіченого сільського читача» [6, 1-2]. Саме такою діяльністю вже займався і сам Чайченко, зокрема написав передмову до «Антигони» Софокла, «Вільгельм Телль» Шіллера, прагнув дати для прочитання на селі повісті Діккенса, В.Скотта, Бічер-Стоу, Еркмана-Шатріана, Шпільгагена, Б.Б'єрнсона. Відсутність такої літератури на селі Б. Грінченко пояснював не відмовою від неї, а відсутністю засобів задоволення такої потреби: «Сам я ніколи не помічав, щоб сільські читачі не хотіли читати творів з життя інших народів або з життя інтелігенції, а цілком навпаки» [6, 2].

Можливість піднесення рівня освіченості сільського читача й пересічного українця могла бути реалізована шляхом простого зменшення ціни: «Пустимо все це в народ дешево, і ми скоро побачимо, що ця література стане й його літературою, освічуючи, розвиваючи його, а значить і наближуючи всіх нас до того, хоч поки що й далекого, але все ж неминучого часу, коли люде перестануть ділитися на класи, і кожна національність стане однією спілкою рівноправних культурних, освічених громадян ...» [6, 11].

У роботі «*Тяжким шляхом*» Б. Грінченко доводить, що ситуація з україномовною літературою визначалася тим, що вона займала безвихідне становище, адже її було заборонено Валуєвським циркуляром (1863 р.) та Емським указом (1876 р.), забороні підлягало все: «не тільки книжки наукові, релігійні, дитячі або перекладні, а ще й газети та журнали» [7, 3]. Видавалися лише «Основа» та «Чернігівський листок», але й вони проіснували

відносно недовго. Трохи легше була ситуація на землях Австрії, зокрема з 1848 року почала виходити «Зоря Галицька», але церковно-слов'янською мовою. Механізм розуміння книжок українською мовою був складним для селян, адже новий правопис – «кулішівка» був відмінним від російського, тому Б. Грінченко наводив такий шлях виходу з цієї ситуації: «нехай кожен, хто знає вже цю справу, навчає українського правопису кожного письменного чоловіка, якого він стріне... зробіть се діло: воно для нас буде дуже не важке й мале, а для просвіти народу воно важне» [7, 35-36].

У статті «*Народні вчителі і українська школа*» Б. Грінченко ставить питання до громадян: «чи можливо завести народню українську школу при сьогочасних обставинах, коли і держава, і денаціоналізоване в величезній більшості громадянство стоїть проти неї, а сама українська мова науково не вироблена, вчителі не приготовані і т. и.?» [5, 7]. Можемо сказати, що воно є обгрунтованим, адже на той час не всі розуміли користь просвіти, для деяких громадян це було щось незвичайне, з чим потрібно боротись; інші громадяни радо зустрічали такі переміни і вголос про це говорили та й ще писали вдячні листи до редакції «Громадської думки». Таке неоднозначне бачення аспектів розвитку та становлення просвіти базувалось на різних ідеологіях, що були пропаговані у суспільстві. Ті, хто розумів власну національну ідентичність прагнули «з головою» зануритися у вир україномовної літератури, інші ж бачили вихід у читанні вже заздалегідь пропагованої літератури. Наведемо ж яскравий приклад такої ситуації. У редакцію газети «Громадська думка» прийшов лист «українця», що активно відстоював питання такої літератури: «Почему “Гром. думка” не сообщает, что пишут о малорусском вопросе польскіи газеты, издаваемы в Вильне, Кіеве, Одессе, “Kraj” в Петербурге? Это важно знать» [7, 81]. Така ситуація з читачами була так охарактеризована Б. Грінченком: «Не треба забувати того, що наш читач більше звик до московської газети, ніж своєї, і українській газеті доводиться конкурувати з московською, напружуючи свої сили» [7, 84]. Дійсно, зважаючи на такі «позитивні» відгуки тільки найстійкіші могли залишитися вірними просвітній роботі.

Відправною точкою полегшення для українського народу стало 26 квітня 1906 року, адже було скасовано Емський указ. Таким чином, за словами Б. Грінченка, «українське літературне слово юридично стало щодо цензури в таке ж становище, як і московське» [5, 16]. Після такого дійства з'явилися два основних літературно-науково-політичних вісника: «Нова Громада» і «Вільна Україна», з центром видавництва в Києві та Петербурзі відповідно. А також в інших містах: «Рідний край» – Полтава, «Світова Зірниця» – Могилев-Подільський, «Хата» – Хотин.

Тогочасна просвітня діяльність базувалася, окрім вже зазначених видань, на «Літературно-науковому Віснику», активними діячами якого були І. Франко, В. Гнатюк, М. Грушевський, В. Стефаник, О. Кобилянська та інші, а також на «Видавничій спілці», що на той час випускала «Літературно-наукову бібліотеку», тобто публікувала твори «українського автора чи переклад якого європейського письменника» [5, 12], тобто це був «ряд перекладів видатніших творів старої й нової світової літератури: Мопасана, Гамсуна, Гуцкова, Л. Толстого, Гейне, Байрона, Гюго, Флобера, Міцкевича, Достоєвського, Тургенєва, Вересаєва, Гаршина та ин. З наукової й публіцистичної літератури є цілий ряд перекладів оцих авторів: Каутського, Енгельса, Сеньобоса, Фламаріона, Степника-Кравчинського, Тена, Інгрема, Феррієра, Масперо, Карєєва, Масарика, М. Верна, Брайтеябаха, Лассалє, Фера та ин.» [5, 12]. А також був поширеним літературно-науковий журнал «Світ», що відображав погляди молодих письменників, шість разів на рік можна було побачити «Записки наукового товариства ім. Шевченка», виходили «Збірник секції математично-природописно-лікарської», «Часопись правнича і економічна». Таким чином ми бачимо широкий аспект охоплення літератури тогочасною інтелігенцією задля освіти народу.

Про подальший оптимістичний розвиток літератури ми вже тоді чуємо від Б. Грінченка «українське слово переборє всі перешкоди і українська література увійде, як рівноправний член, у світову сем'ю літератур всіх інших народів» [5, 22], а також він вірив, що «Кожна нова українська книжка, кожен новий номер української газети все далі й далі посуватиме національну свідомість, все більше й більше захоплюватиме людей хвилею національного воскресення» [5, 22].

Висновки. Отже, проаналізувавши ситуацію становлення української літератури, просвіти серед народу того часу можна сказати, що поширювалася вона завдяки свідомим громадянам – вчителям, інтелігенції та українцям, що розуміли своє призначення, усвідомили свою національну самобутність як окремого народу зі своєю історією, мовою та культурою. Не можна не брати до уваги усі заборони щодо українського слова в науці, історії, театрах, пресі. Це все поступово привчало звичайного українця думати, що його мова має поширення тільки на селі, як говірка, а тому й не призначена до широкого вживання задля просвіти власного народу. Ми ж знаємо й історія не раз це доводила, що справжня українська мова, література є основою народу. Лише той народ, що спілкується своєю мовою, читає свою літературу може усвідомити себе справжнім українцем, що має ґрунтовні знання, з яких може користуватись задля відновлення своєї національної ідентичності, примусово забутої раніше.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бебель А. Національна та інтернаціональна ідея / А. Бебель, Е. Пернерсторфер; переклад з німецької мови з передмовою і додатком Б. Грінченка. – К. : [Друк. Т-ва М.О. Гирич], 1906. – 38 с.
2. Вартовий П. З українського життя. Політична робота під спокійним поверхом. Платформа української демократично-радикальної партії. Харківські професори в ролі бюрократичних казуїстів. /Б. м. и г./ – С. 1-6

3. Гринченко Б. На беспрсветном пути / Вырезка из журнала «Русское богатство». – № 10-11. – Отд. II. – С. 1-27.
4. Гринченко Б. Историчні книжки на селі / Б. Гринченко // Нова Громада. – 1906. – № 11. – С. 1-25.
5. Гринченко Б. Народні вчителі і українська школа – Київ. [Громадська думка]. – 1906. – 50 с.
6. Гринченко Б. Твори світової літератури на селі / Відб. з журналу «Нова Громада» – 1906. – № 12. – С. 1-11
7. Гринченко Б. Тяжким шляхом: Про українську пресу. – К., 1906. – 96 с.
8. Гринченко Б. Шевченків “Кобзар” на селі / Б. Гринченко // Нова Громада. – 1906. – № 2. – С. 7-28.
9. Донцов Д. Націоналізм. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – 236 с.
10. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. – 218 с.
11. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
12. Корнієвський О. Нація і громадянське суспільство / О. Корнієвський // Українська політична нація: проблеми становлення : Зб. наук. ст. / За ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. – К. : НІСД, 2012. – 384 с.
13. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.

*Ольга Яцунська
(Тернопіль, Україна)*

ПЕРЕКЛАД ФІЛЬМІВ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН. ВІДТВОРЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ЕФЕКТУ ЗАСОБАМИ ЦІЛЬОВОЇ МОВИ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ НАЗВ ФІЛЬМІВ

Загальна постановка проблеми. Кожного року в прокат виходить сотні кінофільмів. Це явище ставить завдання перекладу стрічок та їх адаптації до глядачів інших культур. Назва фільму грає важливу роль в його подальшому просуванні на наші екрани, популярності, формуванні думки глядачів про кіно.

Аналіз досліджень і публікацій, яким присвячується дана стаття. Дослідженням даної теми займалися такі науковці: М. Берді, Д. Бузаджі, В. Горшкова, Ю. Лотман, Л. Барахуров, В. Комісаров, А. Паршин, В. Виноградов, О. Крисало, З. Громова, А. Антропова, Ю. Приходько, А. Лішанський.

Мета статті. Визначити переклад фільмів як особливий вид перекладу. Прослідкувати особливості перекладу назв фільмів. Визначити особливості прагматичного підходу до перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова як засіб вербальної комунікації є найважливішою частиною культури, і всі особливості його структури і функціонування можуть вважатися проявами культури відповідного мовного колективу [6, с. 28]. Питання взаємозв'язку мови та культури традиційно входить в поле інтересів мовознавців.

Перекладацька діяльність означає не тільки взаємодію двох мов, але і контакт між двома культурами. Представники однієї культури стикаються з особливостями інших при безпосередньому спілкуванні або отримують відповідну інформацію з різних джерел. Одним з таких джерел є переклад [1, с. 71].

Фільм – це культурний феномен, який відбиває не лише соціокультурні пріоритети суспільства, а й спосіб формування картини світу, окремої особистості, та лінгвокультурного суспільства загалом. Часто саме фільми є головним джерелом і водночас способом створення образу «чужої» культури, з яких ми формуємо картину життя, особливостей міжособистісних відносин, системи цінностей інших країн [6, с. 17].

Фільм, як об'єкт лінгвістичного дослідження, завжди викликає певні труднощі, оскільки постає складаною системою уявлень та знань, в якій, окрім тексту, містяться ще й екстралінгвальні фактори, особливо важливі для розуміння тексту оригіналу [5, с. 315 - 323]

Кіно відіграє важливу роль у житті суспільства і є одним із найпотужніших засобів масової комунікації. Майже одночасно з появою кінематографа виникла і необхідність його розповсюдження, а отже – й адаптації фільмів до сприйняття представниками різних країн та культур. Саме проблеми відтворення кінотекстів для іншомовної аудиторії є актуальними для теорії та практики перекладу.

У процесі перекладу перед перекладачем постає багато завдань, зокрема, вибір стратегій і тактик для відтворення реалій, безеквівалентної лексики, інтертекстуальних елементів, пошук еквівалентів різних рівнів, адаптація реалій до культурних стереотипів глядача, укладання тексту в хронометраж. Слід також враховувати соціальний статус, культурний рівень та вік героїв, специфічний гумор, сленг. Особливу складність представляє й переклад назв фільмів. Д. Бузаджі зазначає, що при роботі з кінотекстом фахівець обирає перекладацьку стратегію відповідно до цільової аудиторії та художнього стилю автора, а також жанрової специфіки [2, с. 64-75].

Фільм може бути впливовим і сильним засобом передачі цінностей, ідей та інформації. Різні культури представлені як усно, так і візуально, оскільки фільм – це те середовище, в якому передається зміст кількома способами: зображення, діалог чи музика [6, с. 35].

Назва фільму як один з домінуючих елементів мистецького твору відбиває загальні тенденції перекладу і часто містить різні заміни і зміни, пов'язані із специфікою сприйняття й передачі тої чи іншої реалії [4, с. 84].

Переклади назв фільмів є матеріалом для дослідження типів еквівалентності, інтерференції, мовних помилок, але також і цікавий матеріал виявлення і зіставлення тенденцій перекладу з погляду перекладацьких стратегій адаптації [4, с. 56].

Не кожна назва іноземного фільму може бути перекладена без втрат. Не кожен переклад, вдалий з погляду мови, підходить для просування фільму на ринку. Безсумнівно, сама назва фільму певною мірою повинна бути пов'язана безпосередньо з його змістом. Інколи назва впливає значною мірою на рішення глядача дивитись сам фільм чи ні [7, с. 85]. Якщо після перегляду фільму назва залишається незрозумілою для аудиторії, це означає, що певний момент було втрачено або упущено.

Хоча сучасні традиції перекладу назв складаються інколи випадково і стихійно, проте помітно домінує тенденція прагматичного перекладу. *Характер прагматичної дії визначається трьома основними чинниками, а саме:*

- *зміст висловлювання* (реакція на повідомлення про смерть близької людини буде іншою, ніж звістка про виграш значної суми грошей);
- *слухач сприймає повідомлення в залежності від характеру та складових цього повідомлення* (одне і те ж висловлювання може бути по-різному оформлене);
- *прагматична дія висловлювання залежить також від реципієнта* [5, с. 56] (повідомлення про загибель якоїсь людини сприймається по-різному близькими, випадковими знайомими чи сторонніми людьми).

Прагматична дія визначається формою та змістом повідомлення. Вона може реалізовуватись частково або зовсім не реалізовуватись по відношенню до певного окремого реципієнта. Перекладач, так само як автор, хоче викликати певну реакцію у реципієнта, наприклад: позитивні емоції, співчуття, співпереживання [2, с. 395].

Ми можемо виявити *два основних типи перетворень* на прагматичному рівні: *прагматичні* та *прагматично обумовлені*. Перші (*прагматичні*) змінюють прагматичне значення тексту оригіналу і виводять текст перекладу на рівень адекватності, тим самим наближують його до інших типів міжмовного посередництва. Другі (*прагматично обумовлені*) направлені на збереження комунікативного ефекту тексту оригіналу і є засобом досягнення прагматичного значення. Прагматично обумовлені перетворення (на відміну від прагматичних) можуть стосуватись не цілого тексту, а тільки певних його частин [3, с. 42].

При заміні перекладачем комунікативного ефекту, якого мали на меті досягти автори оригінальної назви, ми спостерігаємо *прагматичне перетворення*. Так часто зустрічаються випадки перекладу поетичних творів прозовою формою [7, с. 112]. Перекладач таким чином змінює естетичну функцію вихідного мовного твору. Такі тексти наділяються новою функцією – просвітницькою. Прагматичні перетворення стосуються та впливають зазвичай на текст вцілому [2, с. 394-395].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, фільм – це не просто аудіовізуальний твір чи навіть вид мистецтва, а й культурний феномен. Так перекладач при перекладі фільмів працює не лише з двома мовами, а й з двома культурами. Стрічка є засобом збереження та передачі цінностей різних культур. Назва фільму, як і будь-який текст, володіє здатністю впливати на глядача, тобто комунікативним ефектом. Для досягнення найкращого варіанту перекладач використовує прагматичні та прагматично обумовлені типи перетворень, намагаючись зберегти максимально еквівалентний комунікативний ефект; якщо з це неможливо – змінити прагматичне значення тексту оригіналу, щоб вивести його на рівень адекватності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Мова і переклад (Питання спільної програми та приватної теорії перекладу). – М.: ЛКИ, 1983. – 239с.
2. Васильєв А. Д. Слово в телеефірі: Нариси новітнього слововжитку в телемовленні. – М.: Вища школа, 2003. – 245с.
3. Дубін Б. Інтелектуальні групи і символічні форми: Нариси соціології сучасної культури. – М.: Нове видання, 2004. – 267с.
4. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 512с.
5. Крупнов В.М. У творчій лабораторії перекладача. – М.: Вища школа, 1976. – 245с.
6. Ленських К. О. Особливості перекладу назв кіно- та мультфільмів / К. О. Ленських // Сучасні проблеми перекладознавства. – Горлівка, 2007. – 341с.
7. Мілевич І. Стратегії перекладу назв фільмів. – К.: Освіта, 2007. – № 5. – 107с.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук В.В.Конкульовський

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

*Олександра Джалілова
(Київ, Україна)*

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ «СУСПІЛЬСТВА РИЗИКУ»

Соціально-філософська і соціологічна теорія все більшу увагу приділяє феномену ризику, який визначається як життєдіяльність людини в сучасному суспільстві, так і функціонування його систем. Слово «ризик», яке спочатку входило в лексикон мореплавців [1, с. 41], до теперішнього часу надзвичайно розширило сферу свого функціонування і починає знаходити статус поняття, без якого вже неможливо обійтися при аналізі сучасного суспільства. Американська дослідниця М. Дуглас ретроспективно намічає траєкторію модифікації сенсу цього слова в західній культурі наступним чином: в XX ст. це поняття ввійшло в політику; в XIX ст. теорія ризику стала відігравати важливу роль в економіці, оскільки для ризику власнику фірми потрібен особливий стимул високого прибутку, інакше він не стане інвестувати капітал; в XVIII в. аналіз ризику мав важливі застосування в морському страхуванні, в якому шанси корабля благополучно повернутися додому, принісши прибуток його власнику, зіставлялися з шансами його загибелі в морі; в XVII в. це поняття розроблялося в зв'язку з азартними іграми, для яких був розроблений спеціальний математичний аналіз [2, с. 243].

Спостереження М. Дуглас показують, що феномен ризику перетворюється в суспільно значиму модель поведінки людей в ході становлення капіталістичного суспільства. Ця модель поведінки осмислюється і відповідним чином концептуалізується спочатку в специфічних сферах діяльності – страхування можливих збитків від ризикованого бізнесу і судово-правовому визначенні відповідальності за завданий збиток.

У змістовній статті Теодора Лоуї «Ризик і право в історії американської держави» досить переконливо показано на прикладі зразкової країни «вільного ринку», де панує культ підприємництва, що існування бізнес-ризиків спирається на цілий ряд інституційних механізмів, що гарантують безпеку ведення підприємницької діяльності і перекладають відповідальність за завданим бізнесменом збитку або на потерпілого, або на плечі всього суспільства [3, с. 253-267]. Таким чином, ризикована поведінка в капіталістичному суспільстві виникає на базі інституційного оформлення різноманітних систем забезпечення безпеки, починаючи з безпеки підприємницької діяльності і закінчуючи створеними пізніше різними системами страхування (особистого майна, життя і здоров'я, від нещасних випадків і безробіття, медичного і пенсійного страхування, система захисту прав споживачів і т. п.). У найзагальнішому вигляді ризик може бути визначений як дії суб'єкта в небезпечній ситуації, яку сподівається подолати, хоча успіх цього підприємства не гарантований. Таким чином, ризик – це дії, спрямовані на ймовірне подолання небезпеки. При цьому, ризикована дія, не будучи гарантовано безпечною, сама є небезпечною, виявляється «зараженою» небезпекою, яка охоплює як дію, так і бездіяльність.

Як зазначає російський автор В. Зубков, «в другій половині XIX – початку XX ст. в зв'язку з накопиченням знань про імовірнісний характер ряду громадських, технічних і природних процесів ризик потрапляє в поле зору і інших наук, і, перш за все, прикладної математичної статистики» [1, с. 13]. В другій половині XX ст. проблема ризику привертає увагу ще більш широкого кола наукових дисциплін. Це пов'язано не тільки з появою науково-технічної революції складних техніко-соціальних систем, відмови від яких можуть мати серйозні наслідки, а й з появою зброї масового знищення, екологічними лихами, масштабними соціально-політичними конфліктами і т. п. До дослідження проблем ризику входять технічні, природничі, медичні та психологічні науки.

Ризик починає вивчатися в самих різних аспектах, при цьому все більш нагальною стає проблема його загального соціально-філософського осмислення. Загальна теорія ризику не може розумітися як сумативна міждисциплінарна теорія, яка об'єднує соціальні аспекти ризиків. Справа в тому, що в них вихідним пунктом дослідження ризику є індивід, в той час як соціологічна теорія повинна виходити з суспільства. Ризик вже не може розглядатися як випадковість, як результат збігу несприятливих обставин, які змушують людину приймати необдумливі рішення.

Німецький дослідник Ніклас Луман намагається поставити соціолога «не в положення критика сучасного суспільства, яке увійшло в епоху глобального ризику, а в положення компетентного експерта, який допомагає суспільству повернути втрачений стан «нормальності»» [4, с. 15]. Це показує, що Луман зайняв позицію експерта, а не критика сучасного суспільства.

Теоретико-методологічні імплікації відмінностей цих двох позицій полягають в тому, що «експерт» недостатньо радикально, принципово ставить питання про природу ризику в сучасному суспільстві, розглядаючи його як можна виправити аномалію, в той час як «критик» розглядає ризик як прояв кризи основ сучасного суспільства, що робить проблематичним його подальше існування. «Експерт» як фігура ідеологічно і політично нейтральна, що говорить від імені науки і з точки зору сучасної «раціональності», проте, пропонує свої висновки, призначені для захисту існуючого стану речей від різноманітних загроз і небезпек. Тим самим, він свідомо чи не свідомо стає апологетом статус-кво. Різноманітність і масштабність ризиків, з якими стикається сучасне суспільство, свідчить про те, що їх не можна подолати за допомогою паліативних рішень, пропонуваних експертами, так само, як їх заклики вже не надають заспокійливої дії на суспільство.

Луман розуміє недостатність вузькодисциплінарних визначень ризику. Він зазначає, що статистичні підходи, теорії рішень і теорії ігор обмежуються кількісною калькуляцією ризиків, «яка, загалом, орієнтується на суб'єктивні очікування корисності». Але суспільству потрібні якісні кордони свідомості подібних калькуляцій, які він називає «порогом катастрофи», і облік соціального розподілу ризиків між тими, хто приймає ризиковані рішення і тими, кого вони стосуються [5, с. 136].

В свою чергу, М. Дуглас виходить з того, що феномен ризику слід пояснювати культурою суспільства. Культура розуміється як система цінностей, норм поведінки, стандартів і забобонів, яка регулює взаємодію індивідів в суспільстві. У традиційному суспільстві культурними регулятивами поведінки людей служили ідеї табу і гріха, які розмежовували дозволене і недозволене, безпечне і небезпечне.

У сучасному суспільстві таку ж роль відіграє ідея ризику. Так само, як ризик, категорії гріха і табу застерігають від майбутніх вчинків, які можуть нести небезпеку. Але, незважаючи на схожість, ризик відрізняється від гріха і табу. По-перше, тим, на захист чого вони спрямовані. «Риторика в категоріях гріха і табу частіше використовується, щоб підтримати співтовариство, вразливе для поганого поведіння індивіда, в той час як риторика в категоріях ризику підтримує індивіда уразливого для "поганого поведіння" "спільноти"» [2, с. 248]. По-друге, сферою застосування. Якщо табу і гріхи були регулятивними категоріями в невеликих замкнених спільнотах, то ризик може використовуватися у великому і «гомогенізованому» в культурному відношенні суспільстві. По-третє, якщо табу і гріхи приймаються на віру і не підлягають обговоренню, то поняття ризику і небезпеки народжуються в публічному диспуті, в ході якого опоненти намагаються захистити свою позицію і звинуватити своїх супротивників, з залученням думки експертів для визначення ступеня ризику [2, с. 249].

При цьому кожна сторона привертає «своїх» експертів, в результаті чого наукове знання релятивує і втрачає свій авторитет в суспільстві. Виходячи з цього, М. Дуглас вважає: «Тому культурний діалог найкраще вивчати в ті моменти, коли він набуває характеру судового. Поняття ризику виходить на поверхню як ключова ідея новітніх часів, завдяки його застосуванню в якості судового механізму» [2, с. 244]. Простіше кажучи, ідея ризику в сучасному суспільстві – це політико-правовий механізм захисту індивіда від зазіхань влади.

Соціологічна онтологія ризику розробляється в рамках теорії рефлексивної модернізації та пов'язаної з нею концепції «суспільства ризику». Як її найбільш видних представників зазвичай називають Ентоні Гіденса і Ульріха Бека. Але, як нам представляється, Гіденса більше займає концепція рефлексивної модернізації, а теорія ризику для нього має факультативне значення. З одного боку, Гіденс як би визнає принципове значення проблеми ризику для розуміння сучасного суспільства. Він пише: «Поняття ризику стає центральним в суспільстві, яке прощається з минулим, з традиційними способами діяльності, яке відкривається для незвіданого майбутнього» [6, с. 109]. З іншого боку, він заспокійливо заявляє: «Та увага, яка приділяється ризику в сучасному соціальному житті, не пов'язана безпосередньо з реальним посиленням загроз життю небезпек. На рівні індивідуального життя, ... люди в розвинених суспільствах знаходяться в більш безпечному положенні, ніж в попередні століття» [6, с. 111].

Гіденс виділяє два види ризику: зовнішній ризик, «причина якого лежить поза нас самих: вона пов'язана з постійними традиціями або законами природи», і рукотворний ризик, пов'язаний з нашим пізнанням і перетворенням навколишнього світу [7, с. 43]. Відмінності цих двох видів ризику стають в сучасному світі розмитими, оскільки суспільство існує в епоху, коли природі, за висловом англійського соціолога, «настав кінець» [7, с. 44]. «Кінець природи» слід розуміти в тому сенсі, що ми часто-густо не в змозі оцінити, де в сучасному світі закінчується природне і починається штучне, і навпаки.

Сучасне суспільство переживає поворотний момент у своїй історії: якщо раніше нас турбувало те, «що може зробити з нами природа», то тепер нас турбує те, «що ми можемо зробити з неї» [7, с. 44]. На зміну переваги зовнішнього ризику приходить панування рукотворного ризику.

Якщо раніше зовнішні ризики сприймалися як рок, фатум, перед якими людина зверталася до оракулів або шукала поблажливості божественних сил в пошуках виходу з небезпек, то тепер «на допомогу закликають експертів» [6, с. 111]. Людина власними руками зруйнувала «онтологічну безпеку» і створила «фатальні моменти», що розуміються Гіденсом як «час, коли обставини сходяться таким чином, що людина опиняється немовби на роздоріжжі свого існування, або коли людина дізнається щось, що має для неї доленосне значення» [6, с. 110]. Але доля ця вже не задана і нічим не гарантована. У ці моменти людина шукає соціальної підтримки, «спільної долі» з іншими індивідами, яку вона може подати в основному рефлексивно. Такі поворотні моменти гостро ставлять перед людиною проблему самоідентичності, яка вирішується в рефлексивно (ре)конструюванні традиції. Ми на власному досвіді маємо можливість переконатися, що непередбачуваним в нашому світі стає не тільки майбутнє, але і минуле.

Але рефлексивна теорія ризику Гіденса не вказує шляхи подальшого розвитку нашого світу і обмежується аналізом деяких аспектів його наявного стану. Більш глибоко і принципово проблему ризику в сучасному суспільстві ставить У. Бек. Перш за все, він зазначає, що колишня система безпеки, яка існувала в капіталістичному суспільстві, вже не працює: «... з середини цього століття соціальні інститути індустріального суспільства зіткнулися з історично безпрецедентною можливістю знищення всього життя на планеті в результаті прийняття певних рішень. Це відрізняє нашу епоху не тільки від початкової стадії індустріальної

революції, а й від усіх інших культур і громадських форм, як би не розходилися вони і не суперечили одна одній в деталях» [8, с. 165].

Перед такою глобальною і радикальною загрозою інститути сучасного суспільства абсолютно безпорадні: «Немає жодного інституту – ні реально, ні, мабуть, навіть в задумі, – який був би готовий до «найгіршого мислимого лиха», як немає і форми громадського порядку, яка забезпечувала б соціальні та політичні гарантії в цих з можливих випадків. Зате є багато бажаючих спеціалізуватися в одній єдиній області – в запереченні цих загроз» [8, с. 165].

Ці загрози ставлять під сумнів соціальну і політичну стабільність суспільства, яка зберігається тільки завдяки відмові від обдумування наслідків [8, с. 166]. Таким чином, проблема ризику у У. Бека ставиться більш чітко і історично конкретно. Якщо Гідденс пов'язує її з більш загальною проблемою відносини природи і суспільства, то Бек поміщає її в контекст зміни етапів в розвитку сучасного суспільства – в переході від індустріального до постіндустріального суспільства, який він називає рефлексивною модернізацією. У цьому ж історично конкретному контексті у Бека розглядається і зміна характеру взаємовідносин суспільства і природи.

У. Бек пропонує нам цілісну концепцію «суспільства ризику», що охоплює всі його сторони. Провідною ідеєю цієї концепції є думка про те, що сучасне суспільство вступило у фазу повного перебудівництва своїх основ. Бек вважає, що «в проєкт індустріального суспільства на різних рівнях – наприклад, в схему «класів», «невеликої родини», «професійної роботи», в поняття «науки», «прогресу», «демократії» – вбудовані елементи індустріально-іманентного традиціоналізму, основи яких стають крихкими і анулюються в рефлексивності модернізацій» [9, с. 16]. Ця рефлексивна перебудова основ індустріального суспільства, мислиться Беком лише в горизонті його подальшого існування в оновленому вигляді.

Концепція «суспільства ризику» У. Бека володіє великим евристичним потенціалом. Вона передбачає комплексний, системний аналіз суспільного виробництва ризиків у сучасному суспільстві і зламу сформованої на попередньому етапі системи забезпечення його безпеки. Однак концепція У. Бека розробляється в горизонті доль розвинених капіталістичних країн, які переживають етап переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, між тим як в сучасному світі існують індустріальні суспільства, суспільства, які активно завершили стадію своєї індустріалізації і суспільства, які стикаються з загрозою деіндустріалізації.

Як висновок, можна зазначити, що загальна теорія «суспільства ризику» повинна розкрити необхідний характер виробництва ризику в сучасному суспільстві, пов'язаний з кризою його основ, руйнування систем забезпечення безпеки і самовідтворення суспільства, зобов'язана простежити всі наслідки виробництва ризиків в економічній, соціальній, політичній і духовній сферах суспільства, повинна мати історично конкретну специфікацію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зубков, В. Социологическая теория риска / В. Зубков. – М.: РУДН, 2003. – С. 41.
2. Дуглас, М. Риск как судебный механизм / Мэри Дуглас // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 242—253.
3. Лоуви, Т. Риск и право в истории американского государства / Теодор Лоуви // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 253-267.
4. Яницкий, О. Н. Социология риска / О. Н. Яницкий. – М.: LVS, 2003. – 230с.
5. Луман, Н. Понятие риска / Никлас Луман // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 135-160.
6. Гидденс, Э. Судьба, риск и безопасность / Энтони Гидденс // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 40-102.
7. Гидденс, Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Энтони Гидденс. – М.: Весь мир, 2004. – 120 с.
8. Бек, У. От индустриального общества к обществу риска / Ульрих Бек // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 161-168.
9. Бек, У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 383с.

*Екатерина Ли
(Ташкент, Узбекистан)*

ОБРАЗОВАНИЕ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Глобализация, как социокультурное явление, одна из центральных тем научных и теоретических дискуссий, в результате которых появилось огромное количество научных исследований и изысканий, что является несомненным показателем сложности и неоднозначности данной проблемы. Противоречивость процесса глобализации вызывает особый научный интерес у исследователей, положительные и отрицательные стороны данного процесса, а также вовлеченность в нее все больше различных сфер и видов жизнедеятельности человека. «...глобализация – это взаимодействующие процессы, которые совместно используют характеризующие их переменные, и выполнение одного процесса влияет на результат другого» [2, с. 9]. Глобализация как интеграционный процесс предполагает взаимодействие, взаимное влияние различных культур друг на друга, взаимопроникновение, обмен информацией.

Глобализация охватывает различные сферы жизнедеятельности людей, такие как коммуникация, глобальная экономика и политика, культура, информационные технологии, глобальная наука и образование. Одним из важных видов деятельности человека является наука, в которой раскрывается сущность личности, подразумевающая неординарное гибкое мышление, умение и способность принимать нестандартные решения. Еще одной особенностью современности является динамичность, стремительность и изменчивость, с которой развивается общество, наука и техника, что вызывает особую необходимость формировать личности, обладающими глубокими знаниями, высоким уровнем профессионализма, способной успешно реализоваться в условиях глобализации и противостоять ее вызовам и решать глобальные проблемы.

Исследуя проблему глобализации в сфере образования, нельзя не упомянуть о Болонской декларации, ознаменовавшей масштабных и фундаментальных преобразованиях в системе образования европейских университетов. В Саламанке в 2001 году было принято решение о создании Европейской ассоциации университетов, объединившей более 700 университетов Европы. Болонскую декларацию признали многие страны, что в свою очередь, предполагает внесение некоторых изменений, реконструкцию в отечественной системе образования.

Инновационные педагогические технологии, разработанные в престижных мировых университетах и активно внедряемые в современной отечественной педагогике является одним из проявлений глобализации образования. Глобализация, как известно, имеет положительные и негативные стороны, в том числе и в образовании. «...традиционные институты все больше будут устраняться от академизма и обретать вид, свойственным предпринимательским структурам, действующим как внутри самой страны, так и за ее пределами, в международном масштабе. Следовательно, классические академические дисциплины и исследования (в большинстве случаев фундаментального характера) начнут со временем сменяться рыночно обусловленными направлениями деятельности, способными привлекать нужные ресурсы...» [3, с. 22]. Общемировая тенденция к уменьшению общественно-гуманитарных наук и увеличению узкопрофессиональных наук, может привести к недостаточной общемировоззренческой, общекультурной базе, в конечном итоге к снижению и упадку духовности. В то же время глобализация в области образования стремится к единообразию, общим стандартам качества, оценочным критериям.

Среди инновационных педагогических технологий, одной их возможных форм обучения, современной педагогике является дистанционное обучение, позволяющее объединить субъектов образования в различных концах мира. «...в век информационных технологий появилась возможность соединить разобщенные островки знаний в эффективную многомерную структуру дистанционного образования. С ее внедрением талантливые преподаватели смогут донести свои идеи до талантливых учеников, а те у себя дома будут сами решать, что им изучать, и выбирать способы и время обучения» [4, с. 16]. Основными элементами информационной сферы глобализации в данный момент являются телекоммуникационные сети, в частности Интернет, посредством которого и осуществляется дистанционное обучение. Дистанционное обучение дает возможность интегрироваться в современную мировую образовательную систему, получить высокопрофессиональное обучение.

Интернет является информационной моделью глобализации и сегодня невозможно представить современный мир не всемирной паутины. Игнасио Рамоне так описывал информационную технологию еще в 1996 году. «Глобальная информационная инфраструктура опутывает землю, словно паутина, использует достижение цифрового метода и содействует сведению в единую сеть всех коммуникационных услуг. Она помогает в первую очередь переплетению трех технологических сфер – компьютерной, телефонной и телевизионной, которые объединяются в мультимедиа и Интернете» [6, с. 83-84]. Спустя 20 лет мы видим насколько был прозорлив данный исследователь.

Создание информационных технологий, установление телекоммуникационных связей, информационный поиск – важнейшие функции творчества. В то же время информационные технологии и процессы пронизывают все сферы и слои общества. Процессы глобализации во многом унифицируют инновации, упрощают и увеличивают способы реализации креативности личности. С одной стороны, это положительно отражается на самореализации и самооценке личности, но в то же время, творчество, результат творчества может лишиться уникальности и стать обыденным. Творческая личность необходима для противостояния данному процессу, поскольку элемент новизны, неординарности творческого процесса рискует быть утерянным.

Информационная сфера «является динамической детерминантой глобализации, во многом предполагая преобразовательные процессы современного мира» [1, с. 51]. Для того, чтобы органично вписываться в глобальное социокультурное, информационное пространство, необходимо сфокусировать внимание на формировании личности, обладающей творческим мышлением. При многих положительных аспектах информационных телекоммуникаций, инновационных педагогических технологий, исследователями отмечаются и отрицательные аспекты современной педагогике. Так, Трифонова М.К. отмечает, что «...современная школа не учит детей элементам общечеловеческой и национальной мудрости, т.е. самым простым, но фундаментальным понятиям и установкам. В итоге, ученик знает вроде очень многое, он знает формулу бензола, количество ножек у многоножек, но не знает самого главного в жизни, например, того, что всякое учение начинается с умения делать добро, что следует уважать старших и опекать младших, защищать и отстаивать свою честь, заботливо относиться к окружающей среде...» [5, с. 116]. Отмечается необходимость

наполнения содержания знаний, преподаваемых в различных образовательных учреждениях наполнить культурным, этическим, мировоззренческим смыслом.

Как бы мы не относились к глобализации, с ее положительными и отрицательными моментами, процесс это естественный и необратимый. Но в наших силах, принимать изменения, новации, корректировать их в соответствии с национальными и культурными особенностями. Так, и в системе образования мы можем перенять, к примеру, тесную связь между теорией и практикой, высокий уровень подготовленности выпускников и другое.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Збрицкая Л.Г. Глобализация и ее информационная сфера: существенные черты и основные элементы // Вестник СевДТУ. Вып. 94: Философия. – Симферополь, 2009. – С. 51.
2. Гретникова И.Г. Теоретические аспекты глобализации // Вестник ОГУ. – 2008. – № 8 (90) / август. – С. 9.
3. Дюсембинова Р.К., Маударбекова Б.К. Интернационализация и глобализация высшего образования и их влияние на национальные системы образования // Вестник АПН Казахстана. – 2015. – № 3. – С. 22.
4. Лопухина Е., Меренков д. Воспитание творческой личности // Наука и жизнь.– 2003. – № 1. – С. 16.
5. Трифонова М.К. Наука и образование в эпоху глобализации.// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 24 (65). 2012. – № 4. – С. 116.
6. Цит. по: Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. – Москва, 2001. – С. 83-84.

*Илхомиддин Рустамов
(Фергана, Узбекистан)*

АБУ АЛИ ИБН СИНО АСАРЛАРИДА БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШ

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов алломанинг илмий фалсафий таълимотига юқори баҳо бериб таъкидлайдики, "...Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Захириддин Бобур ва бошқа кўплаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар, халқимизнинг миллий ифтихори бўлиб қолдилар. Уларнинг номлари, жаҳон цивилизацияси тараққиётига қўшган буюк ҳиссалари хозирги кунда бутун дунёга маълум."^[1]

Хозирги кунда баркамол авлодни тарбиялашга мамлакатимиз томонидан алоҳида эътибор берилмоқда. Буюк аллома Абу Али Ибн Сино асарларида ҳам бу масалага алоҳида тўхтанилган. Унинг таъкидлашича болалар тарбиясини туғилишидан бошлаш лозим. "Тиб қонунлари"да жумладан шундай деб қайд қилади, болаларнинг соғлигини мустаҳкамлашда куйидагиларга эътибор бериш даркор, биринчидан, оҳиста тебратиш, иккинчидан, унга ёқимли бўлган мусиқа ва ашуладан фойдаланиш даркор. Ушбу иккала ҳолатда ҳам бола жисмоний машқлар ва мусиқага қизиқиш ўйғотиши кузатилади. Албатта биринчи ҳолат баданга, иккинчиси эса унинг қалбига дахлдордир.^[2]

Шу мунособат билан аллома болалар тарбияси тизимининг асосий мақсад ва вазифалари ҳақида ҳам чуқур мулоҳаза қилади. Ибн Синонинг фикрича болалар тарбиясида уларнинг характери шаклланишига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқ, ушбу жараёнда унинг истак ва ҳоҳишларини ҳам ҳисобга олиш керак, натижада болада мустаҳкам характер вужудга келади, ҳамда жисмоний камолотга эришилади. Жаҳлдорлик, кўполлик болага салбий таъсир ўтказиши, ишқмаслик ҳаётга интилишини сусайтиради. Провард натижада тарбия жараёни боланинг маънавий, жисмоний ҳолатини шакллантиради, унинг камолотига ижобий таъсир кўрсатади.^[3] Алломанинг таъкидлашича тарбия ишида болаларнинг ҳулқини мунтазам кузатиб туриш, унинг онгига маънавий ахлоқий қадриятлар, одатларни сингдириш муҳим роль ўйнайди. Шу билан биргаликда болани ўқишга, ҳунармандчилик асосларини, касбга, санъат сирларини билишга ўргатиш мақсадга мувофиқдир. Болани уйда тарбиялаш ишига алоҳида эътибор бериш керак, отаси унга чиройли, мазмунли исм билан номлаши, унинг учун билимли, соғлом ва маънавий, ахлоқий юксак хислатларга эга бўлган тарбиячи танлаши даркор.

Бола гўдаклик давридан ўтганидан кейин, ота онаси боланинг жисмоний ва маънавий тарбиясига эътибор бериб, уни турли салбий таъсирлардан асраши керак. Бола олти ёшга этганида унчалик қийин бўлмаган вазифаларини бажаришга ўргатиш лозим. Олимнинг фикрича бола ушбу вазифаларни қийналмасдан, қизиқиш билан бажаргани маъқул. Тарбияга бундай ёндошув боланинг юксак хислатларга эга бўлган шахс сифатида шаклланишига асос солади. Юқоридаги тавсияларга амал қилмаслик бола тарбиясига салбий таъсир кўрсатади, натижада болалар заиф, кўрқоқ, асабий бўлиб ўсадилар, чунки инсон вужуди ва унинг маънавий дунёси ўзаро боғлиқдир. Ибн Сино ўз асарларида болаларнинг мактабда таълим олиши ва тарбиясига алоҳида эътибор берган. Мактабда болаларнинг ўн тўрт ёшигача бўлган даврида, уларга юқори малакали, юксак маданиятли инсонлар дарс бериши лозим. Олимнинг фикрича ўқитувчи ўзи ўқитадиган фанни яхши билиши, ҳақиқатгўй,

маънавий дунёси юксак, ботир инсон бўлиши мақсадга мувофиқ. Бола мактабда танҳо эмас, балки ўз тенгдошлари орасида тарбияланиши даркор. Чунки боланинг якка тарбияланиши уни эгоист, биртомонлама ривожланган, бахтсиз инсон бўлиб шаклланишига олиб келади. Болалар мактабда ва дарсдан ташқари вақтда бир бирлари билан фикр алмашишлари, яхши одатларни ўзаро мунособатларда ўрганиши лозим. Болалар олти ёшдан ўн тўрт ёшгача, мактабдаги ўқиш йилларида диний билимларни, шу жумладан Куронни, ҳуқуқ асослари, она тили, адабиётни ўрганадилар. Шу билан биргаликда улар мактабда хунармандчилик ва санъат асослари билан танишади. Мактаб ўқитувчиларининг асосий вазифаларидан бири ўқувчиларни салбий ҳолатлардан сақлаш, уларнинг чин инсон бўлиб тарбияланишлари учун ҳаракат қилиши даркордир. Шунингдек ўқитувчининг вазифасига ҳаракатчан, иқтидорли ўқувчиларни рағбатлантириш, ишەкмас, уй вазифаларини бажармайдиган ўқувчиларга нисбатан талабчан бўлиш киради.

Алломанинг фикрича ўқувчиларга нисбатан жуда қаттиққўл бўлиш ҳам тарбия ишига ва таълим жараёнига салбий таъсир кўрсатади. Бундай ҳолларда ўқувчи ўқитувчи билан учрашишдан безиб қолади ва ўзининг ўқиши, билим олишида учрайдиган камчилликларни бартараф этиш бўйича ўқитувчи билан маслаҳатлашмай кўйиши мумкин. Шунинг учун ўқитувчи ўқувчиларнинг маънавий дунёсини чуқур ўрганиши, уларнинг характерини билиши, ижодий имкониятларини ривожлантириши даркор. Болалар тарбиясидаги яна бир жиҳат шундан иборатки, ўқувчиларнинг баъзилари жисмоний меҳнатга, иккинчи бирлари эса ақлий меҳнатга лаёқатли бўлади, ўқитувчи ушбу ҳолатни ҳисобга олган ҳолда улар тарбиясига ёндошмоғи керак.

Мутафаккир таъкидлайдики, ёшлар олган таълим тарбияси, ўзлаштирган хунарини ҳисобга олиб ҳаётда ўз ўринларини эгаллайдилар, зарур ҳолларда ота оналарига ҳам ёрдам берадилар. Ота оналар фарзандларининг мустақил ҳаётга тайёр бўлганлигини кўрганларидан, ишонч ҳосил қилганларидан сўнг, уни уйлантириши, турмушга бериши ва алоҳида уй жой билан таъминлаши керак. Юқоридагилардан маълум бўлдики, Ибн Синонинг педагогик қарашлари, ундан олдин ўтган замондошлари ва антик дунё файласуфлари Платон ва Аристотел таълимотидан мутлақо фарқ қилади. Платон ва Аристотел ўз навбатида болалар тарбиясини ҳал қилишнинг асосий йўли, уларни давлат ихтиёрига тарбиялаш учун топшириш лозим деб ҳисоблайдилар. Уларнинг фикридан фарқли ўларок, Ибн Сино болалар биринчи навбатда маънавий ахлоқий, ақлий тарбияни оилада ва мактабда олишини, улар учун ота оналари жавобгар эканлигини таъкидлайди. Малакали, юқори савияда ақлий, маънавий, ахлоқий тарбия олган болалар жамията ўз ўринларини топади ва унга фойда келтиради. Ибн Сино таълимотининг муҳим жиҳатларидан бири шундаки, аллома болаларнинг ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар ҳамма болалар таълим ва тарбия олишлари даркор деб ҳисоблайди. Антик дунё файласуфлари фикрича мулкдорлар синфига мансуб, аристократларнинг болалари келажакда давлатни ва жамиятни бошқарадилар, шунинг учун уларни хунармандчилик ва санъатни ўргатиш шарт эмас, буларни меҳнатқашлар, қулларнинг фарзандлари ўрганиши кераклигини қайд қилганлар. Ибн Сино улардан фарқли, хунарларга, фан ва санъатга жамият аъзоларининг барчасини болалари, уларнинг ижтимоий келиб чиқишларидан қатъий назар таълим тарбияга тортилиши лозимлигини уқтиради. Олимнинг фикрича ўсмир томонидан олинаётган таълим, унинг ўрганаётган хунарига тегишли бўлган фанлардан асосий материалларни ўзлаштиришга қаратилиш талаб қилинади, бунда талабанинг қайси фанларга кўпроқ қизиқишига ҳам эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқдир, чунки олинаётган билим келажакда талабанинг мустақил ҳаётида ёрдам беради. Ибн Сино инсонни бошқариш таълимини олишдан, одам ўзини ўзи бошқаришни ўрганиши мақсадга мувофиқ. Шунинг учун, ҳар бир одам ахлоқий тарбия ҳақида фикр юритиб, шу билан биргаликда ўзининг камчилликлари ҳақида ҳам ўйлаб кўриши даркор. Шу билан биргаликда инсон ўзини ўзи, яъни ижтимоий фаолиятини таҳлил қилиши жараёнида объектив хулосалар чиқаришга ҳаракат қилиши, бундай ҳолда дўстининг маслаҳатларига амал қилиши мақсадга мувофиқ. Олим таъкидлайдики, инсон ўзининг ҳаракатлари мазмунини таҳлил қилишда, бошқалар билан солиштириб ўрганиши кутилган натижани бериши мумкин. Инсон ушбу мустақил мулоҳазадан кейин ўзидаги мавжуд хусусиятлар тарбиясига киришади.

Мутафаккирнинг асарлари, трактатларида таълим ва тарбияга оид мураккаб ижтимоий масалаларнинг ечимига бағишланган фикрлари, ўзининг илмийлиги, ҳаққонийлиги, назарий ва амалий аҳамият касб этганлиги билан ажралиб туради. Аллома болаларни жисмоний, ва маънавий, ахлоқий дунёсини шакллантириш тизимидаги усуллар ва тарбия қоидаларни баён қилади. Шу билан биргаликда аллома барқомол авлод тарбиясида муҳим роль ўйнайдиган ўқитувчилар шахсига, уларнинг маънавий, маърифий, жисмоний шаклланганлик сифатларига алоҳида эътибор қаратади.

Шунинг учун аллома таъкидлайдики, инсондаги салбий ҳаракатлар, унинг истакларидаги тарбиясизликни, ақлсизликни ва адолатсизлик тарафдори эканлигини тасдиқлайди. Ундаги бундай инсоний сифатлар атроф муҳит таъсири туфайли шаклланади. Уни ўраб турган муҳит ахлоқий бурчга содиқлик, ёки унга амал қилмасликни ўзлаштиради.

Ибн Синонинг фикрича, инсон учун энг катта нуқсон илмга қарама-қарши турадиган жоҳилликдир; аҳмоқлик – ўткир зеҳнликка, шафқатсизлик ва такаббурлик – адолатга, нафрат – севги-муҳаббатга қарши туради. Хулқ-одоб меъёрларига риоя қилишда одатланиш муҳим рол ўйнайди. Аслида яхши хулқ ҳам худди ёмон хулқ каби одат туфайли вужудга келади. Одамлар юксак ахлоқий сифатларга эга бўлиши учун уларни тарбиялаши ва бу ишда бошқаларга ёрдамлашиш зарур. Бунинг учун эса инсонлар жамоаси, кишиларнинг ҳамдўстлиги ва биргаликда ҳаёт кечириши катта аҳамиятга эгадир.

Ибн Сино яхши дўст насихат ва суҳбатлар орқали ўз ўртоғининг салбий қилиқларини йўқотишда унга яқиндан ёрдам бериши мумкин ва лозим, деб ҳисоблайди. Маърифатли киши бировга насихат қилишда кўпол оҳангда гапирмаслиги, суҳбатдошининг илм даражасини ҳисобга олиши, насихатга кўп берилмаслиги, уни ўртоқлик суҳбати сифатида ўтказиши кераклигини айтади. «Бировга насихат қилмоқчи бўлсанг, – деб давом этади ибн Сино, – у ёлғиз жойда, мулоим оҳангда гапир. Танқид қилмоқчи бўлсанг, унинг камчилигини бошқаларнинг камчилиги билан таққослаб танқид қил. Агар насихат вақтида суҳбатдошинг сенинг гапларингга эътибор билан қулоқ солаётган бўлса, суҳбатни охиригача давом эттир ва ҳеч нимани сир сақлама, лекин унинг эътиборсизлигини сезсанг, гапни бошқа мавзуга бур».

Ибн Сино педагогик қарашларининг муҳим томонларидан бири шуки, у болаларни ахлоқий тарбиялаш масаласига алоҳида эътибор берди ва тарбия кишиларда ахлоқий фазилатларнинг ривожланиши учун муҳим рол ўйнашини қайта-қайта уқтирди. Унинг фикрича, отанинг фарзандга нисбатан биринчи вазифаси, болага муносиб исм қўйиш ва унга яхши тарбиячи топишдир. Тарбиячи энг аввало, ҳақгўй, чидамли ва ахлоқан пок бўлиши керак. Тарбиячи болага хулқ-одоб меъёрларини пухта сингдириш учун қуйидаги чора-тадбирларни қўллаши лозим: агар боланинг зехни ўткир бўлиб, айтилганларни тез қабул қилса, уни аҳён-аҳёнда мактаб қўйиш; жисмоний жиҳатдан етишиб, атрофдаги нарсаларга қизиқа бошлаганидан сўнг уни мактабга бериш керак.

Олимнинг ёзишича, болаларнинг мактабда кўпчилик бўлиб ўқиши уларни тўғри тарбиялашнинг зарур шартидир. Чунки, биринчидан, ҳар бир бола мактабда бошқалардан ажралиб туришга, ўзгаларга тақлид қилишга интилади, бунинг натижасида у яхши хулқни эгаллайди. Иккинчидан, болалар ўзаро муомалада бўлиб, хулқ-одоби билан бир-бирига таъсир кўрсатади. Боланинг бир ўзи, бошқалардан ажралган ҳолда, ижобий фазилатларга эга бўлолмайди.

Болаларнинг мактабда қандай фанлар билан шуғулланишига ҳам ибн Сино эътиборни қаратади. «Энг аввало, – деб ёзади у, – муаллим ўз шогирдларига юксак фазилатларни ўргатиши, кейин она тили ва адабиётни мутолаа эттириши лозим. Улар шу фанларни ўзлаштириб бўлганларидан сўнг бошқа фанларни ўрганишга киришишлари мумкин. Бу фанларнинг ўқилиши уларнинг хулқ-одобига катта таъсир кўрсатади, муаллим талабаларнинг билими юзаки бўлиб қолмаслиги учун доимо назорат қилиб туриши керак». Ибн Сино болалар тўғри тарбияланиши учун юқоридаги дунёвий фанлар билан бир қаторда диний билимларга ҳам эга бўлишлари лозим, деб ҳисоблайди.

Айрим болалар ота-онасининг давлатига ишониб, бирор касб-хунарни эгаллашга интилмайдилар, бу ҳол кейинчалик салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Ибн Сино меҳнат қилган, ҳаётнинг аччиқ-чучугини тотиб кўрган киши бошқаларнинг ғам-ташвишига эътибор билан қараб, уларга доимо ёрдам беришга ҳаракат қилишини айтади. Аллома болаларнинг келажақда юксак фазилатли, ахлоқан пок кишилар бўлиб етишишида касб-хунар муҳим ўрин тутишини баён этиб, ўқувчи мактабда ўқиётганидаёқ бирор касб-хунарни танлаши, бунда муаллим унга ёрдам бериши, ундаги қизиқиш ва истакни қўллаб-қувватлаши зарурлигини уқтиради.

Биз буюк олимнинг педагогик дунёқараши билан танишар эканмиз, унинг ўз даври учун қатор илғор ғояларни илгари сурганини кўрамиз. Ибн Сино ҳам, ўтмишдаги айрим мутафаккирлар сингари, жамият тараққиёти қонуниятларини, ижтимоий ҳодисаларнинг баъзи жиҳатларини, хусусан, ахлоқий меъёр, қоида ва тушунчаларнинг тарихий келиб чиқишини анчайин мавҳум ифодаласа-да, кишиларнинг ижобий ҳолатларини реал дунёдан, уларнинг ўзаро муносабати ва алоқасидан қидирди, тарбия орқали юксак фазилатли инсон бўлиш мумкинлигига ишонди. Шуларга қўра, хулоса сифатида айтиш мумкинки, ибн Синонинг педагогик фикрлари ўз даврида ижобий аҳамият касб этди ва ҳозир ҳам таълим-тарбия ишларида асқотмоқда.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолотлари. – Т.: “Ўзбекистон”, 1997. – 140 бет.
2. Канон врачебной науки. – Кн. 1. – Ташкент, 1960. – С.300.
3. Канон врачебной науки. – Кн. 1. – Ташкент, 1960. – С.139.

*Матлюба Тиллаволдиева
(Тошкент, Ўзбекистон)*

ТАЪЛИМ ТИЗИМИ – ҒОЯВИЙ ТАЪСИР КЎРСАТИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА

Таълим тизими ҳам ғоявий таъсир кўрсатиш асосий муҳим воситадир. Зеро, биринчидан, инсон фарзанди айнан таълим муассасаларида тўпланган ижтимоий тажриба қадриятларини илмий асосда тизимли тарзда ўзлаштириб боради. Иккинчидан, таълим тизими босқичлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик туфайли ғоявий тарбия жараёнида тадрижийлик таъминланади. Натижада инсоннинг билим доираси ҳам миқдорий бойиб боради. Учинчидан, ғоявий билимлар таълим жараёнининг ўзида бевосита ва тўғридан-тўғри ўзлаштирилади. Буларнинг барчаси ёшларда ғоявий иммунитетни шакллантириш ва ғоявий таҳдидларнинг олдини олиш учун мустаҳкам замин яратади. Файласуф олим А.Очилдиевнинг фикрича: “Таълим тизими миллий тарих, маданият

ва анъаналарни ўрганиш жараёнида бошқа халқларнинг шундай белги ва сифатларига нисбатан ҳам ҳурмат билан муносабатда бўлишни тарбиялайди, уларни ўрганишга шароит яратади. Бу икки ҳолат яъни, ўз миллатини севиш, бошқа миллатларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш, одамда ягона инсониятга дахлдорлик туйғусини камол топтиради¹”.

Илғор ғояларни амалга оширишнинг яна бир муҳим шarti - уларни ўзлаштириши лозим бўлган ижтимоий қатлам ёки гуруҳнинг билим савияси, маълумотлилиқ даражасидир. Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва “Таълим тўғрисида”ги Қонун ҳам ёшларнинг билим ва малакасини оширишга қаратилган тарихий ҳужжатлардир, улар ҳар бир ёшнинг билим даражасини оширишга, дунёқарашини кенгайтиришга хизмат қилади.

Агар ўсмир ёки ўспиринда ёшлиқдан китобга, билимга меҳр шаклланмаган бўлса, унинг билими саёз, тушунчалари тор бўлса, у соғлом ғояни зарарли ғоядан, дунёвийликни ғайриилмийликдан, маърифатни жаҳолатдан фарқлай олмайди. Ғоявий соғломлик ҳар қандай ғайритабиий фикрларга муносиб жавоб беришни, ёт ва зарарли ғояларга нисбатан ғоявий иммунитетни, турли ақидапарастлар билан асосли ва танқидий мунозара олиб боришни, ўз нуктаи назарининг тўғрилигига ишонч-эътиқод туйғусини камол топтиришни тақозо этади.

Одатий, анъанавий фикрлаш тарзидан янгича, илғор фикрлашга ўтиш мафкуравий янгиланишлар жараёнинг муҳим хусусиятидир. Таъкидлаш лозимки, инсон ўзи учун одатий бўлиб қолган фикрлаш тарзидан осонликча воз кечолмайди, чунки эскича фикрлаш бир қарашда қулай бўлиб кўринади. Буни арифметикадаги мантиқ билан алгебрадаги мантиқ қондасига қиёслаш мумкин. Арифметикани ўзлаштирган бола алгебрадаги айният, теоремаларни руҳан қийналиб қабул қилган каби, инсон тафаккури ҳам ижтимоий ҳаёт ўзгаришларини бирдан қабул қилолмайди. Лекин янги давр, янгича ислохотлар, демократия, бозор муносабатлари айнан бир инсон тафаккури ва фикрида ўзгаришларни тақозо этади, аммо бу ҳол – тараққиётнинг асосий тушунча ва тамойилларнинг кенг омма қалби ва онгига сингиши бирдангина, тез ва бир текисда рўй бермайди. Бу – мураккаб, босқичма-босқич амалга ошадиган жараён бўлиб, ушбу жараёнда, бошқа ижтимоий қатлам вакиллари билан фарқли ўлароқ ёшлар ташаббускорлик хислатларини ривожлантириб, улар янгича дунёқараш ва эътиқодлари билан бошқаларга таъсир кўрсатиши лозим.

Ёшларнинг 50 фоизини ҳаёти мактабда ўтади. Ундан ғоявий тарбия жараёнида унумли фойдаланиш, қолаверса, тарбия жараёнини тўғри ташкил этиш муҳим бўлади. Ўрта - маҳсул касб-ҳунар таълими тизимида таҳсил олаётган ёшлар ўзгарувчан феъл-атворга эга бўлиб, бу ўтиш даври ҳисобланади. Олий таълим тизимида ёшлар шахс сифатида шакллана боради ва мустақил фикрлаш қобилияти ривожланади. Шунинг учун ҳам таълим тизими ҳар бир ёшни муайян соҳа билимдони этишдан ташқари, имони бутун, эътиқоди собит бўлиш вазифасини ҳам бажариш шарт. Шундагина ёшлар ўз билимлари, иқтидорларини Ватан ва миллати манфаатларига сарфлашни ўз бурчлари ҳисоблай оладилар. Хитойликларда “Мен эшитаман ва унутаман, кўраман ва тушунаман, бажараман ва эслаб қоламан” деган ажойиб нақл юқоридаги фикримизни тасдиқлайди.

Таълим – жамият тараққиётининг муҳим стратегик манбаи саналади. Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, баркамол авлод тарбияси давлат сиёсатининг устивор йўналиши сифатида қаралмоқда. Олий таълим тизимида шахсни тарбиялаш - узлуксиз тарбиянинг муҳим босқичидир. Иккинчи томондан, бу босқич шахснинг ўзини ҳаётий дунёқарашини шаклланиши яқунланаётган ва онгли равишда ўз-ўзини тарбиялаш даври ҳисобланади. Шу сабабдан олий таълим муассасаларида тарбия жараёнини йўлга қўйиш тизимли ёндашувни талаб қилади, яъни тарбия жараёни, таълим жараёни ва талабаларнинг илмий-тадқиқот тайёргарлиги билан ягона шаклда намоён бўлади. Тарбиявий, ўқув ва илмий ишларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги мутахассиснинг ижтимоий ва касбий омилкорлигини белгиловчи фазилат кадрятли мўлжалларнинг бир бутун яхлитлиги билан белгиланади. Улар:

1. Касбий билим, кўникма ва малакалар ўз-ўзича жамиятга хизмат қилиши шахснинг ахлоқий фазилатлари қандай эканлигига боғлиқдир.

2. Олий таълим муассасаларида тайёрланаётган мутахассислар ўз Ватанининг ватанпарварлари бўлмас экан ва ҳаётий устунликларни белгилашда фақат меркантил мулоҳазаларигагина таянар экан, жамиятни мутахассисга тайёрлаш учун сарфлаган харажатлари ҳеч қачон ўзини оқламайди.

3. Узлуксиз таълимга ўтиш шароитида мутахассиснинг дунёқарашига оид етуқлиги, унинг замонавий фикрлаш қобилияти даражаси, ўз шахсий, касбий ривожланиши ҳамда умуман жамиятга муносабати асосий йўналишларнинг аҳамияти бирдангина ортиб кетади.

4. Ахборотлар ҳажмининг шиддатли равишда ортиб бориши ҳамда узлуксиз таълим олиш тамойилига ўтиш шароитида таълим жараёнининг ўзи сўзсиз индивидуаллашиб боради. Шундай қилиб, талаба ҳам, дипломли мутахассис ҳам ҳар доим анланган ва муҳим танлаш заруриятининг олдида қоладик, булар ҳар бир шахсда бир қатор зарурий иродавий фазилатлар бўлишини тақозо этади. Булар: мақсадга интилувчанлик, кетма-кетлик, мустақил қарор қабул қилиш ва унинг натижалари учун жавоб беришга тайёргарлик қобилияти ва бошқалардир.

¹ А.Очилдиев. Миллий истиқлол ғояси – миллатлараро муносабатларни такомиллаштириш омили. Т., 2004 й., 34-бет.

5. Талабалар муҳитида ижтимоий-психологик қулайлик муаммоси ҳам таълим сиёсатида ўқув ва тарбиявий масалаларнинг қўшиб олиб борилишидаги муҳим йўналишлардан ҳисобланади. Талаба билимларни хурсандчилик ва кучли истак билан эгаллай оладими ҳамда шунинг асосида юқори ўзлаштириш таъминланадими-йўқми деган саволнинг жавоби ўқув жамоалари орасидаги муносабатларнинг қандай тузилишига, талаба ва ўқитувчилар жамоаси, талабалар ва олий ўқув юртлири маъмурияти орасидаги муносабатларнинг даражасига ҳам боғлиқ. Энг маъқул таълим муҳитини яратиш, тарбиячининг шахсияти ҳамда фаолияти таъсири, шахсиятли ҳамда ижтимоий – шахсий мулоқотлар, талабанинг ижтимоий ҳамда ёшига кўра ривожланиш хусусиятлари билан ижодий фаолияти яхлитликдаги амалиётигина ижобий самара бериши мумкин.

Олий таълимнинг тарбия соҳасидаги сиёсати унинг классик, миллий ва замонавий, умуминсоний таълим-тарбия тамойилларининг уйғунлигини таминлаш ва уни ижодий ривожлантириш вазифаси билан белгиланади. Бунда тайёргарликнинг фундаменталлиги, умумий ва касбий маҳоратнинг асосий кадриятларига таяниши, табиий ва гуманитар фанлар соҳасидаги билимларнинг ўзаро алоқадорлиги, ўқув ва илмий фаолият интеграцияси, таълимнинг академик эканлиги ва илгарилаб боровчи характери асосий ўрин тутди. Мазкур вазифа олий таълим муассасалари битирувчилари қиёфасидаги мутахассис моделида ўз ифодасини топади.

Шулардан келиб чиққан ҳолда олий таълимдаги тарбиявий сиёсатнинг бош мақсади талабанинг миллий ғояни пухта ўзлаштириш асосида кенг дунёқарашга, касбий, интеллектуал ва ижтимоий-ижодкорлик қобилиятларига эга бўлган бўлажак мутахассиснинг комил инсон сифатида шаклланиши ва ўзини намоён эта олиши учун энг мақбул шароитларни яратиш деб белгиланган мумкин.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т., “Ўзбекистон”, 1997. – 258-266 бетлар.
2. Ж.Туленов. Философские проблемы науки. – Т., 2001.
3. А.Очилдиев. Миллий истиқлол ғояси – миллатлараро муносабатларни такомиллаштириш омили. – Т., 2004.
4. М.Х.Тиллаволдиева. Мафкура ва ижтимоий тараққиёт ўртасидаги алоқадорлик муаммолари мавзусидаги номзодлик диссертацияси. – Т., 2006.

*Микита Тищенко
(Київ, Україна)*

ФОРМАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ВОЛТОНІВСЬКОЇ ТИПОЛОГІЇ КОНТЕКСТІВ АРГУМЕНТАЦІЇ

З розвитком теорії аргументації як самостійної мультидисциплінарної наукової галузі дослідження контексту, в якому відбувається аргументація, зайняло одне з чільних місць. Урахування контексту дозволило розширити інструментарій, що використовувався для аналізу та оцінки аргументації, змістивши акцент з уже усталеного на той момент пошуку помилок, який перестав задовольняти дослідників.

Одним з перших науковців, який звернувся до питання контекстів аргументації став Даглас Волтон (D. Walton), який у співпраці з Еріком Краббе (E.C.W. Krabbe) розробив надзвичайно впливову типологію діалогів, яка і дала поштовх включенню контексту у дослідження аргументації. Не вдаючись у деталі, слід сказати, що Волтон виокремив шість типів діалогів, які розрізняються початковою ситуацією, метою учасників та метою діалогів. У подальшій роботі як Волтон, так і інші дослідники доповнили цю класифікацію іншими типами діалогів, але в її основі так і залишилися шість типів: еристичний діалог (сварка), обговорення, пошук інформації, перемовини, дослідження та переконання.

Поширеність цієї класифікації дозволила їй полишити межі як діалогової теорії, в рамках якої вона була створена, так і взагалі межі теорії аргументації, і перейти в суміжну дисципліну, де наприкінці ХХ – початку ХХІ століть активно використовується доробок досліджень в галузі аргументації, а саме в теорію штучного інтелекту. Там у творчості таких дослідників як Саймон Парсонс (S. Parsons), Лейла Амгуд (L. Amgoud), Пітер МакБерні (P. McBurney) та інших волтонівська типологія діалогів отримала своє формальне вираження.

Наведені науковці звернулися до неї в рамках теорії мульти-агентних систем, де моделюється спілкування між декількома агентами, які можуть бути як людьми, так і штучними інтелектами. З метою наближення аргументації між агентами до людської аргументації і було використано запропоновану Волтоном типологію. Перша спроба її формалізації була запропонована Крісом Рідом (C. Reed) у формі діалогових фреймів.

Діалоговий фрейм визначається як кортеж з чотирьох елементів: типів діалогу, тем діалогу, учасників діалогу і висловлювань, якими обмінюються учасники, при цьому кожне висловлювання являє собою пару з твердження та його підтримки. Діалоговий фрейм певного типу ініціюється послідовністю *запит-прийняття* і закінчується поступкою або прийняттям теми одним з агентів, залежно від особливостей конкретного типу діалогу.

Формально це записується таким чином:

$$F = \langle (t, \Delta) \in D, \tau \in \Delta, \{u_{x_0 \rightarrow y_0}^0, \dots, u_{x_n \rightarrow y_n}^n\} \rangle,$$

Де F - це діалоговий фрейм; t - тип діалогу; D - множина типів діалогів; τ - тема діалогу; x_0 та y_0 - його учасники; а $u_{x_i \rightarrow y_i}^i$ означає i -те висловлювання між агентами-учасниками, де x_i - автор висловлювання.

Незважаючи на піонерський статус, запропонований підхід мав ряд недоліків, які де в чому збігалися з недоліками самої типології Волтона, яка критикувалася в рамках теорії аргументації представником прагма-діалектичного напрямку Франсом ван Еемереном. "З одного боку, проблемам нормативності надається пріоритет, ... з іншого, їх розуміння діалогу має безпомилковий сильний емпіричний присмак" [5, с.135]. Порівняємо це з зауваженнями МакБерні стосовно теорії Ріда: "Його формалізм, хоча й надзвичайно гнучкий, є дескриптивним і не генеративним; діалогові фрейми аналогічні записам на плівку людських розмов замість того, щоб бути правилами синтаксису та семантики, які використовують люди в записаних розмовах" [3, с. 321].

Обидві цитати, авторами яких є науковці зовсім з різних галузей знання, підкреслюють одну і ту саму властивість, яку поділяють типологія Волтона та її формалізація за допомогою діалогових фреймів - непотрібна дескриптивність. Це не є недоліком для неформальної логіки, яка працює з аналізом прикладів реальної аргументації і визначає свою успішність перш за все можливостями проаналізувати готову аргументацію, тобто виконати дескриптивну функцію. Але як підхід Волтона, так і формалізація Ріда претендують на нормативний, а, відповідно, і творчий характер, який дозволив би будувати аргументацію за певними заданими правилами. Особливо актуально це для мульти-агентних систем, які зацікавлені в тому, щоб навчити агентів аргументувати як люди, а не просто формально записати визначені Волтоном приклади різних типів діалогу. Саме це спонукало МакБерні та Парсонса імплементувати волтонівську типологію в мульти-агентні системи іншим чином.

Для формалізації вони пропонують тришаровий формалізм, який отримав назву "діалоговий каркас", або "діалоговий фреймворк". Перший шар отримав назву "тематичний" (topic layer). Він складається з висловлювань, виражених певною формалізованою мовою L , стосовно яких відбувається аргументація. Теми можуть стосуватися як об'єктів реального світу, так і певних станів. Окрім того, L може бути модальною мовою, використовуючи окрім маленьких латинських літер p, q, r, s також темпоральні або деонтичні модальні оператори.

Другий шар отримав назву "діалоговий" (dialogue layer). У ньому і відбувається моделювання різних типів діалогів, запропонованих Волтоном. З цією метою для кожного з них формулюються різні компоненти, серед яких виокремлюють правила ініціації діалогу, дозволені локуції, правила комбінації висловлювань, зобов'язання та правила завершення діалогу. На першому з цих етапів визначається тип діалогу. На другому – легальні діалогові ходи у визначеному типі діалогу. На третьому – необхідні умови використання локуцій (наприклад, заборона заперечення якогось факту одразу після його ствердження або вимога використати локуцію пояснення одразу після критики або питання з боку опонента). На четвертому – встановлюються функції приписування зобов'язань учасникам аргументації. На п'ятому – визначаються умови, виконання яких завершує діалог.

Кожен з цих компонентів діалогу змінюється в залежності від того, який тип діалогу був обраний на етапі ініціації дискусії. Наприклад, діалог переконання буде автоматично завершено після того як або пропонент забере назад своє початкове твердження, або опонент зніме зауваження стосовно твердження. Іншим прикладом може бути заборона локуцій ствердження для одного з учасників діалогу пошуку інформації в разі якщо один агент зосереджений виключно на здобутті нової для себе інформації.

Третій шар називається "контрольним" (control layer) і складається з трьох компонентів: атомарні типи діалогів, контрольні діалоги та комбінації діалогів. Перший з них, подібно до множини D у діалогових фреймах Ріда, визначає можливі типи діалогів. Як і Рід, МакБерні та Парсонс не беруть до уваги еристичний діалог, формалізуючи п'ять інших типів. Другий з них визначає правила та дозволені локуції метадіалогу, в межах якого починаються та завершуються діалоги різного типу (тобто перший та останні етапи діалогового шару) а також приймається рішення про завершення самого контрольного діалогу. Третій охоплює можливі комбінації між атомарними діалогами, серед яких автори виокремлюють ітерацію, послідовність, паралелізацію, включення і тестування.

Цей шар виступає головною відмінністю між теорією діалогових фреймів Ріда та діалоговим фреймворком МакБерні-Парсонса, оскільки у першому формалізмі рішення про ініціацію, завершення та включення діалогів були елементами самих діалогів, в той час як другий формалізм передбачає локуцію *PROPOSE_RETURN_CONTROL* для того, щоб перенести це на окремий програмний шар, присвячений метадіалоговим питанням.

Незважаючи на це, обидва підходи досить близькі і схожі в своєму прагненні сформулювати найзагальнішу канву для роботи з різними типами діалогів. У викладених загальних нарисах немає мети специфікувати характеристики різних типів діалогів або визначити їхні особливості. Цьому присвячені окремі праці, які задають діалогові протоколи для різних контекстів, як волтонівських, так і інших. Але ці протоколи не можуть працювати самі по собі, вони мають бути частиною певного формалізму, який визначає перш за все програмні, металогічні властивості діалогу. І саме орієнтація на досягнення в сфері формальної діалектики,

теорії аргументації та неформальної логіки виокремлює наведені концепції з багатьох інших прикладів формалізмів для управління діалогом в мульти-агентних системах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Reed C. Dialogue Frames in Agent Communication // Proceedings of the Third International Conference on Multi-Agent Systems, IEEE Press, 1998. – pp. 246-253.
2. McBurney P., Parsons S. A formal framework for inter-agent dialogues // Proceedings of the fifth international conference on Autonomous agents. ACM, 2001. – pp. 178-179
3. McBurney P., Parsons S. Games that agents play: A formal framework for dialogues between autonomous agents // Journal of Logic, Language and Information, Special Issue on Logic and Games.11 (3), 2002. – pp. 315-334.
4. Parsons S., McBurney P., Wooldridge M. The mechanics of some formal inter-agent dialogues // Advances in Agent Communication Springer Berlin Heidelberg, 2003. – pp. 329-348
5. van Eemeren, Frans H. Strategic Maneuvering in Argumentative Discourse: Extending the Pragma-Dialectical Theory of Argumentation // John Benjamins Publishing Company, Argumentation in Context (AIC), Vol. 2, Amsterdam/Philadelphia, 2010. – 308 p.

СЕКЦИЯ: МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

*Надира Расулова, Рустам Шарипов, Алишер Расулов,
Махбуба Ахмедова, Лола Ирбутаева
(Самарканд, Узбекистан)*

ФАКТОРЫ РИСКА РАЗВИТИЯ ВИТАМИННОГО ДЕФИЦИТНЫХ СОСТОЯНИЙ У ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА

Рахит известен с глубокой древности и был ликвидирован практически во 2-ой половине 20 века в развитых странах, но в последнее десятилетие, по мнению [6, с. 98-103, 8, с. 245-249], наблюдается возрождение этого заболевания в развитых странах, в то время как болезнь остается эндемической проблемой во многих развивающихся странах. Предполагается, что дефицит витамина D может привести в последующем к развитию онкозаболеваний, некоторых видов рака, неврологических расстройств, сахарному диабету 2 типа, гипертонической болезни и снижению иммунитета [8, с. 245-249]. М.С. Маслов совершенно справедливо указывал, что «для правильного понимания этиологии и патогенеза рахита надо четко различать факторы, к нему предрасполагающие и непосредственно его вызывающие». Так, по данным исследования [2, с. 407-408], наибольшая распространенность рахита отмечалась среди недоношенных детей (77,4%) и с весом до 3000г (71,4%), а также находящихся на смешанном (64,9%) и искусственном вскармливании (70,8%). Непосредственным фактором вызывающий рахит является недостаток витамина D [1, с.49-55, 4, с.170]. Однако его дефицит всегда определялся косвенно по содержанию Са и Р [3, с.77-81]. В тоже время содержание Са и Р не всегда точно отражает степень тяжести и клинические проявления рахита, хотя они могут быть и при нормальном содержании Са и Р в крови [5, с.19, 7, с. 1-9]. Исследования по определению активного метаболита витамина D, который является прямым показателем дефицита витамина D, в условиях Узбекистана не проводилось.

Цель работы: изучить влияние факторов риска развития рахита у детей 1-го года жизни при контроле уровня 25(ОН)D₃ в сыворотке крови.

Материал и методы: под наблюдением находилось 466 детей, в возрасте от 1 до 12 месяцев, которых родители считали практически здоровыми и не получали витамин D в течение месяца до забора крови. Детей в возрасте до 3-х месяцев - 96 (20,6%), до 6 месяцев было 166 (35,6%), до 12 месяцев - 204 (43,7%). Отмечено преобладание мальчиков – 258 детей (55,3±2,3%), тогда как количество девочек составило 208 (44,6±2,3). Было проведено анкетирование у матерей, которая включала такие вопросы как этнический фон, история болезни, обеспеченность солнечным светом, развитие ребенка и беременность. Определение 25(ОН)D₃ в сыворотке крови проводилось в лаборатории госпиталя Санта Клара города Роттердам Голландия радиоиммунным методом. У каждого ребенка брали по 2 мл венозной крови. Сыворотку отделяли путем центрифугирования при 3000 об./мин в течение 10 мин. и хранили при температуре -20⁰С. Дети с 25(ОН)D₃ менее 30 ммоль/л рассматривались как D- дефицитные состояния. Для вычисления факторов риска использовали критерий χ^2 для таблиц сопряженности с поправкой Йетса на непрерывность (степень свободы в каждом из случаев равна $\nu=1$).

Результаты: Патологическое течение беременности было выявлено у 73,4% обследованных матерей. Токсикозы 1-й половины беременности отмечены у 11,4%, угроза прерывания – у 1,1%, нефропатии – у 1,5% женщин. У 47,9% течение родов было патологическим. В основном это проявлялось ранним отхождением вод (4,7%), оперативными вмешательствами (3,2%). Рахит выявлен у 28,9% детей, последствия перинатального поражения нервной системы – 16,2%, гипотрофия – 4,8%, паратрофия – 0,6%, ОРВИ – 51,2%, клинически железодефицитная анемия легкой степени выявлялась у 25,8% обследованных детей.

Для определения значимости каждого фактора нами были проанализированы значения χ^2 . У матерей, детей с клиническими признаками рахита были следующие: отсутствие приема витамина D в период беременности – 40,059 (P<0,0001), несбалансированное питание в период беременности – 10,064 (P<0,002), железодефицитная анемия у матери во время беременности – 4,096 (P<0,043) и возраст матери при 1 беременности (до 20 лет) – 0,418 (P<0,518). Со стороны ребенка: низкий уровень 25(ОН)D₃ в сыворотке крови – 13,217 (P<0,0001), низкий уровень фосфора в крови – 13,150 (P<0,0001), недостаточное пребывание на свежем воздухе (менее 20 мин) – 9,395 (P<0,002), перинатальные факторы – 8,516 (P<0,004), железодефицитная анемия у ребенка – 7,083 (P<0,008), время рождения ребенка (осенне-зимний период) – 5,14 (P<0,025), низкий уровень кальция в крови – 4,960 (P<0,026) и отсутствие профилактики рахита витамином D на 1-ом году жизни – 4,334 (P<0,037).

Для глубокого анализа роли, различных факторов риска развития латентного дефицита витамина D, дети в зависимости от уровня 25(ОН)D₃ в сыворотке крови были разделены на 2 группы: 1 группа – дети с нормальным уровнем 22,7% (n=106); 2 группа – дети с пониженным уровнем 77,2% (n=360). Основными причинами развития рахита со стороны ребенка на первом месте с низким уровнем 25(ОН)D₃ в сыворотке крови выходят отсутствие приема витамина D на первом году жизни – 73,6% (при нормальном уровне – 52,8%), перенесенные ОРВИ у ребенка – 45,5% (при нормальном уровне – 62,2%), недостаточное пребывание на свежем воздухе (до 20 минут) – 36,3% (при нормальном - 46,2%). Из факторов риска со стороны матери на первый план можно вынести отсутствие приема витамина D во время беременности при низком уровне – 84,1%

(при нормальном – 88,6%), железодефицитная анемия во время беременности – 56,1% (при нормальном – 82%), несбалансированное питание во время беременности – 53,3% (при нормальном – 78,3%).

Таким образом, установлено, что из большого числа факторов риска наибольшее значение имеют такие факторы как отсутствие специфической профилактики, недостаточное пребывание на свежем воздухе, осенне-зимний период рождения ребенка, недоношенность, железодефицитная анемия. Низкий уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови является основным фактором риска развития рахита, что может быть прогностическим критерием.

При сопоставлении показателей с нормальным и со сниженным уровнем 25(OH)D₃ в сыворотке крови мы использовали критерий оценок долей. Достоверность определялась с помощью таблицы критических значений критерий Стьюдента. Из указанных факторов риска со стороны матери определены 4 значимых факторов: железодефицитная анемия во время беременности $Z=3,12$ $P<0,002$; осложненные роды $Z=1,46$ $P<0,2$; социальный статус (домохозяйка) $Z=1,2$ $P<0,5$; токсикозы у матери во время беременности $Z=1,8$ $P<0,1$.

Со стороны ребенка определены 6 значимых факторов риска: отсутствие профилактики витамином D на первом году жизни $Z=6,9$ $P<0,00001$; ОРВИ у ребенка $Z=1,5$ $P<0,02$; время рождения (осенне-зимний период) $Z=1,6$ $P<0,2$; недостаточное пребывание на свежем воздухе (менее 20 минут в день) $Z=1,5$ $P<0,2$; железодефицитная анемия у ребенка $Z=16$ $P<0,01$. Из указанных факторов риска со стороны ребенка с помощью статистических технологий определены наиболее значимые факторы: отсутствие профилактики витамином D на первом году жизни $P<0,00001$; железодефицитная анемия у ребенка $P<0,01$.

Выводы: в настоящее время рекомендации по профилактическому и лечебному применению препаратов витаминов D₃ должны быть аргументированы на основании уровня 25(OH)D₃ в сыворотке крови у детей. Причем оценка обеспеченности должна проводиться не косвенным путем - по определению в крови содержания Са и Р, а методом прямого определения в крови метаболитов витамина D. Надежным методом оценки экзогенной обеспеченности витамином D в настоящее время является определение в крови содержания 25-оксиколекальциферола (25-ОН-D).

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Баженова Л.К., Капранова Е.И., Баяндина Г.Н., Эрдес С.И.. Детские болезни (справочник) / Под ред. Геппе Н.А.. М., 1997. – С. 49-55.
2. Маматкулов Б. Заболеваемость рахитом детей первого года жизни и влияние на нее некоторых социально-гигиенических факторов. Труды молодых ученых медиков Узбекистана т.6 ч. 2. – Ташкент, 1975. – С.407-408.
3. Расулов А.С., Шарипов Р.Х., Дильмурадова К.Р., Мавлянова В.Д., Хатамов Ф.Д., Чальян В.О., Ирбутаева Л.Т. Роль и значение новой программы по профилактике рахита и анемии у детей первого года жизни в оптимизации последипломного образования педиатров // Педиатрия. – Ташкент. – 2002. – №2. – С.77-81.
4. Расулов А.С. и соавт. Реабилитация детей первого года жизни с рахитом и анемией // International journal on immunorehabilitation. April, 2001, Volume 3, 170.
5. Расулова Н.А. Многофакторная оценка нарушений фосфорно-кальциевого обмена в прогнозировании и предупреждении последствий рахита. Автореферат дисс... канд мед. наук. – Ташкент, 2010. – С. 19.
6. Шабалов Н.П. Рахит: дискуссионные вопросы трактовки // Педиатрия. – 2003. – №4. – С.98-103.
7. Deniz Gungor, Ilke Biger, Rob Rodrigues Pereira, Alisher S.Rasulov e.a. Prevalence of vitamin D deficiency in Samarkand, Uzbekistan // J of Nutritional 2008; 000 (000): 1-9.
8. Pettifor J.M. Ind. J Med Pes 127:2008:245-249

*Саодат Умарова, Шоира Ибатова, Фозилжон Абдурасулов,
Адолат Суванкулова, Мамлакат Кобилова
(Самарканд, Узбекистан)*

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ И ФАКТОРЫ РИСКА БРОНХООБСТРУКТИВНОГО СИНДРОМА У ДЕТЕЙ

Актуальность. Заболевания, протекающие с бронхообструктивным синдромом (БОС) у детей встречаются часто, иногда тяжело протекают, сопровождаясь признаками дыхательной недостаточности. Пик заболеваемости приходится на детей первых лет жизни, что связано с анатомо-физиологическими особенностями респираторной и иммунной системы детского организма [1, 7].

БОС встречается в клинической картине многих инфекционных и неинфекционных, врожденных и наследственных, аллергических и неаллергических заболеваний детского возраста [2, 6]. Причиной обструкции дыхательных путей у детей могут быть острые респираторные вирусные инфекции, обструктивные бронхиты, бронхиолиты, бронхиальная астма, пневмонии, также опухолевые образования как вне, так и внутри бронхов [3,4]. Часто БОС обусловлен инородными телами различного происхождения. Кроме того, его причиной у детей первого года жизни могут быть респираторный дистресс-синдром, первичные иммунодефицитные

Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации

состояния, врожденные пороки сердца, бронхопульмональная дисплазия, аспирация инородных тел и гастроэзофагеальный рефлюкс [5]. В связи с этим изучение основных причин и факторов риска у детей имеет важное значение и является актуальной с точки зрения ранней диагностики, лечения и профилактики.

Целью исследования явилось изучение основных причин и факторов риска развития бронхообструктивного синдрома у детей.

Материалы и методы исследования. Нами был проведен ретроспективный анализ 83 случаев историй болезни детей с БОС в возрасте от 1 до 3-х лет, которые были госпитализированы в отделение интенсивной педиатрии Самаркандского Филиала Республиканского Научного Центра Экстренной Медицинской Помощи в течение 2013-2014 годов.

Соотношение мальчиков и девочек составило 2:1 (табл. 1). Как известно, это обусловлено половыми особенностями развития бронхолегочной системы у детей. Склонность мальчиков к заболеваниям обструктивной природы связано с более поздним развитием дыхательных путей, с большими размерами легких и относительно узкими бронхами. Известно, что андрогены являются эпителий-стимулирующим фактором и предрасполагают мальчиков к более частым инфекциям дыхательных путей.

Таблица 1

Распределение детей по возрасту и полу (в %)

Возраст/пол	1-12 мес.	1-2 года	2-3 года	Всего
Мальчики	35 (64 %)	16 (29 %)	4 (7 %)	55 (100 %)
Девочки	17 (61 %)	9 (32 %)	2 (7 %)	28 (100 %)
Итого	52 (63%)	25 (30 %)	6 (7%)	83 (100 %)

Как представлено в таблице 1 бронхообструктивный синдром в 2 раза чаще наблюдался у детей в возрасте до 1 года, составляя 63%. У детей от 1 до 2-х лет составил 30 %, до 3-х лет 7%.

У обследованных больных проводился тщательный анализ анамнестических данных, клинических признаков и наблюдение детей в динамике. При постановке диагноза также учитывались и результаты дополнительных исследований (общеклинические анализы, рентгенография грудной клетки).

Структура нозологических форм респираторной патологии у детей представлена в таблице 2.

Таблица 2

Структура нозологических форм респираторной патологии у детей

Нозологическая форма	2013 год	2014 год	Всего
Острый обструктивный бронхит	21	19	40 (48,2 %)
Острый бронхиолит	11	13	24 (28,9 %)
Бронхопневмония	9	10	19 (22,9 %)
Всего	41	42	83 (100,0 %)

Как видно из таблицы 2 наиболее часто бронхообструктивный синдром являлся проявлением острого обструктивного бронхита составляя 42,8%, у 28,9% детей острый бронхиолит сопровождался обструктивным синдромом и у 22,9% детей диагностировали бронхопневмонию.

Результаты исследования. Клинические проявления БОС складываются из удлинения выдоха, появления экспираторного шума (свистящее, шумное дыхание), приступов удушья, участия вспомогательных мышц в акте дыхания; часто развивается малопродуктивный кашель.

В результате проведенных исследований определены критерии формирования групп риска по развитию бронхообструктивного синдрома у детей. К основным факторам повышенного риска по развитию бронхообструктивного синдрома у детей относятся: наличие отягощенного семейного аллергического фона (66%), раннее искусственное вскармливание детей (52%). У детей, рано переведенных на искусственное вскармливание, недостаточно созревает иммунная система и, как следствие, снижены естественные защитные механизмы бронхиальной системы, нарушено функционирование реснитчатого аппарата, адгезивные свойства (14). Перенесенные детьми частые ОРИ (56%), дисбактериоз кишечника (44%), лямблиоз кишечника (45%), основанные на результатах лабораторно-инструментальных методов исследования, а также вредные привычки родителей (курение) (61%).

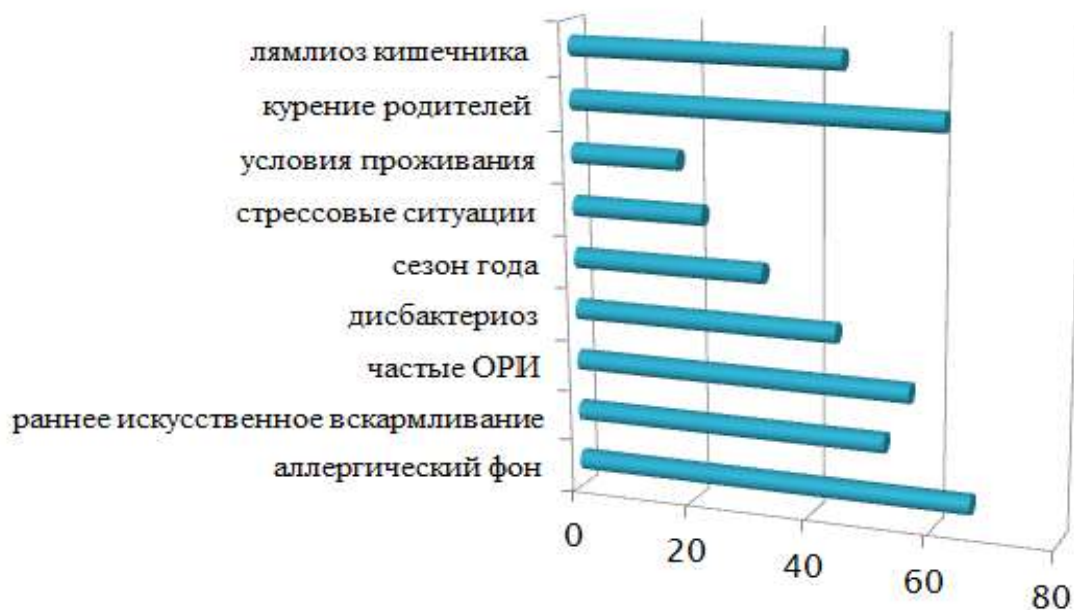

Рис.1. Основные критерии формирования групп риска по развитию бронхообструктивной патологии

Нами были изучены показатели клинического анализа крови у обследованных больных, данные представлены в табл.3.

Таблица 3

Показатели периферической крови у обследованных детей (M±m)

Нб, г/л	Эритроциты	Ц.п.	Лейкоциты (%)	Лимфоциты (%)	Эозинофилы (%)	Сегментоядерные нейтрофилы (%)	СОЭ (мм/ч)
97,7±1,8	3,2±0,1	0,8±0,01	9,8±0,5	3,8±0,4	6,1±0,4	51,5±1,5	11,3±1,2

Как видно из табл. 3, при изучении данных клинического анализа крови было выявлено, что содержание гемоглобина и эритроцитов было снижено, количество лейкоцитов, сегментоядерных нейтрофилов и показатели СОЭ были повышены, наблюдалась склонность к эозинофилии.

Таким образом, бронхообструктивный синдром у детей встречается на фоне острых и рецидивирующих заболеваний инфекционной и аллергической природы. Бронхообструктивный синдром в 2 раза чаще наблюдается у детей в возрасте до 1 года. Наиболее частыми факторами риска развития БОС у детей являются: отягощенный акушерский анамнез, отягощенный семейный аллергический фон, раннее искусственное вскармливание, перенесенные частые острые респираторные инфекции, дисбактериоз, лямблиоз кишечника и вредные привычки (курение) родителей.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

- Германова О.Н. Бронхообструктивный синдром у детей с инфекциями респираторного тракта / О.Н. Германова, М.В. Голубева, Л.Ю. Барычева // Медицинский вестник Северного Кавказа. – 2010. – № 4(20). – С. 42 – 48.
- Германова О.Н. Обструктивные бронхиты у детей с инфекциями респираторного тракта / О.Н. Германова // Педиатрическая фармакология. – 2010. – Т. 7, № 5. – С. 106.
- Зайцева О.В. Бронхообструктивный синдром у детей // Педиатрия. – 2005. – № 4. – С. 94-104.
- Зубаренко А.В., Портнова О.А., Стоева Т.В. Основные принципы этиопатогенеза, диагностики и дифференциальной диагностики бронхообструктивного синдрома у детей // Здоровье ребенка. – 2007. – №4(7). – С. 95-99.
- Недельская С.Н., Боярская Л.Н., Шумная Т.Е. и др. Факторы риска развития острого обструктивного бронхита у детей раннего возраста // Здоровье ребенка. – 2007. – № 3(6). – С. 14-17.
- Охотникова Е.Н. Синдром бронхиальной обструкции инфекционного и аллергического генеза у детей раннего возраста и муколитическая терапия // Здоровье ребенка. – 2007. – № 3. – С. 7-9.
- Сорока Ю.А. Бронхообструктивный синдром в педиатрической практике // Здоровье ребенка. – 2006. – № 2. – С. 77-81.

*Шухрат Уралов, Шавкат Джуроев, Музаффар Абдумунинов,
Тулкин Алтиев, Муиба Атаева
(Самарканд, Узбекистан)*

СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ОСТРЫЙ СТЕНОЗИРУЮЩИЙ ЛАРИНГОТРАХЕИТ У ДЕТЕЙ

Как известно, термином острый стенозирующий ларинготрахеит (ОСЛТ) в настоящее время пользуются для обозначения синдрома, характеризующегося триадой симптомов: грубым «лающим» кашлем, изменением тембра голоса и инспираторной одышкой. Ранее этот синдром называли «ложным крупом», которое происходит от английского слова «croup» - каркать [2]. ОСЛТ по-прежнему остается одним из самых распространенных заболеваний в работе врача-педиатра и потому представляет серьезную проблему для практического здравоохранения. Частота ОСЛТ в общей структуре ОРВИ в начале XXI века составила более половины (60,7% в 2007 и до 56,2% в 2013 году)[4]. Большинство больных (74,1%) при поступлении имеют признаки стеноза I степени, 21,3% - II и только 4,6% - III. У 1/3 детей первого года жизни ларинготрахеит осложняется развитием бронхообструктивного синдрома (БОС). Как правило, бронхообструкция развивается на 2-3-й день болезни после купирования симптомов крупа [3].

Возбудителями ОРВИ, осложненного острым стенозирующим ларинготрахеитом, могут быть вирусы гриппа, парагриппа, респираторно-синцитиальный вирус (РСВ) и аденовирусы, а также их ассоциации. Поэтому выраженность клинических проявлений и характер течения стенозирующих ларингитов, развивающихся при ОРВИ, отличаются разнообразием. Детальные исследования значимости отдельных респираторных вирусов в структуре ОРВИ показали, что наиболее частой причиной ОСЛТ являются вирусы парагриппа. Необходимо отметить, что если РСВ и аденовирусы встречались в равной пропорции при ОРВИ со стенозом гортани и без него, то вирусы парагриппа 2 и 3 типов регистрировали, соответственно, в 4,4 и 7,3 раза чаще при ОСЛТ, чем при других клинических формах заболеваний [1].

Установлено, что при всех инфекциях впервые ОСЛТ дети переносили в 72,1-89,0% случаев, а повторные и рецидивирующие варианты чаще регистрировали при парагриппе (19,3 и 8,6%, соответственно). Также при парагриппе в большинстве случаев (54,3%) развивался стеноз II степени, а при других инфекциях - I степени (68,3-71,4%). Наиболее тяжело протекающие стенозы III степени регистрировали у 0,8-1,4% госпитализированных детей при различной этиологии заболевания [1].

Анализируя состояние больных с ОСЛТ следует отметить, что тяжелые формы заболевания, обусловленные выраженностью интоксикационного синдрома, развивались, как правило, при гриппе (21,3% случаев), а с преобладанием выраженности симптомов стеноза гортани - при парагриппе (15,0%). Анализ частоты развития ОСЛТ в зависимости от пола показал, что стенозы гортани регистрировались чаще у мальчиков (от 59,8 до 77,9%), вне зависимости от этиологии заболевания. Установлено, что это осложнение развивалось преимущественно у детей в возрасте от двух до трех лет. Показано, что среди детей раннего возраста при ОСЛТ чаще диагностировались парагриппозные (46,7%) и РСВ инфекции (57,3%). Наибольшая встречаемость ОСЛТ в возрасте до 3 лет, обусловлена анатомо-физиологическими особенностями, неблагоприятным преморбидным фоном и встречается в 2 раза чаще у мальчиков, чем у девочек [1, 2].

К анатомо-физиологическим особенностям относят строение гортани ребенка, которое благоприятствует развитию стеноза. Диаметр гортани ребенка в несколько раз меньше, чем у взрослого, а размеры эпителиальных клеток одинаковы. Для сравнения, ширина голосовой щели у мужчин составляет 17-18 мм, у женщин - 13-14 мм, у ребенка 10 лет - 8-10 мм, у младенцев - всего 4-6 мм. Инфильтрация слизистой оболочки подскладочной области гортани и сужение диаметра всего на 1 мм способствует уменьшению просвета дыхательного горла у взрослого на 13%, а у годовалого ребенка - на 55%. Кроме того, имеются и другие анатомо-физиологические особенности строения гортани у детей, способствующие развитию ОСЛТ:

- ✓ преддверие гортани короткое и узкое, расположение голосовых связок высокое;
- ✓ щитовидные хрящи образуют прямой, иногда тупой угол, поэтому голосовые связки у детей короче;
- ✓ до семилетнего возраста глубина гортани преобладает над шириной;
- ✓ хрящевой скелет мягкий, легко сдавливаемый, вплоть до полного перекрытия просвета;
- ✓ обилие лимфоидной ткани, множество нервных окончаний и большое количество слизистых желез, расположенных в области морганиевых желудочков и на задней стенке глотки;
- ✓ подслизистый слой богато васкуляризован, количество тучных клеток в нем повышено, что способствует быстрому возникновению отека и нарастающему сужению гортани;
- ✓ надгортанник у детей вытянут в виде узкого желобка, мягкий, складывающийся, что может затруднять дыхание из-за присасывающего действия струи воздуха.

Развитие ОСЛТ преимущественно в ночное время связано с преобладанием активности парасимпатической нервной системы. Активация блуждающего нерва стимулирует трахеобронхиальную секрецию, усиливает сократительную способность гладкой мускулатуры гортани, трахеи, бронхов, активизирует гистаминообразование. Горизонтальное положение ребенка во время сна ухудшает дренажную функцию легких, а дыхание в недостаточно вентилируемой комнате усугубляет гипоксию. Высокая подушка

также может создавать условия, способствующие обструкции дыхательных путей, изменяя положение неба и надгортанника [2].

Этиологические агенты повреждают систему местной защиты на уровне гортани и вызывают воспалительный процесс. В результате этого развиваются отек, гиперемия, спазм мускулатуры, возникает механическое препятствие за счет усиления секреции слизи, скопления вязкого секрета. Развитие стеноза обуславливает респираторную гипоксию, нарастание дыхательной недостаточности, нарушение функции центральной нервной, сердечно-сосудистой и других систем организма [2].

Клиническая картина ОСЛТ определяется степенью сужения гортани, зависит от этиологической причины, времени развития стеноза, степени участия и сочетания патогенетических механизмов. Поэтому клинические проявления складываются из совокупности двух групп симптомов: признаков основного заболевания и симптомов стеноза гортани. При развитии явлений стеноза гортани на фоне ОРВИ появляется стенотическое дыхание. Оно развивается в результате сужения просвета гортани и подскладочного пространства и увеличения количества мокроты, приводящих к затруднению прохождения воздушного потока. Наряду со стенотическим дыханием у больных появляется инспираторная одышка - затруднение вдоха, которое характерно для умеренного сужения дыхательных путей. Переход инспираторной одышки на смешанную является тревожным симптомом, свидетельствующим о нарастании тяжести стеноза и состояния больного, так как возникает препятствие и на вдохе, и при выдохе [2].

Характерным симптомом является изменение голоса. Развивающийся отек изменяет подвижность голосовых складок, скопление мокроты и слизи в просвете дыхательных путей приводят к возникновению осиплости голоса. После отхождения мокроты и освобождения поверхности голосовых складок голос становится звонким, но при скоплении слизи - вновь сиплым.

Патогномоничным симптомом ОСЛТ является кашель - грубый, короткий, который чаще называют «лающим». Этот кашель возникает вследствие невозможности полного открытия голосовой щели. Кашель при ОСЛТ позволяет оценивать выраженность патологического процесса. Специфическая звуковая окраска кашля говорит о выраженности спазма мышц гортани. Чем выше звук - тем более выражен спазм. Если ведущим механизмом является отек голосовых связок и подскладочного пространства, то кашель становится тише, глуше. Интенсивность кашля, его влажность и продуктивность позволяют оценить секреторную активность желез слизистой оболочки и сделать вывод о реологических свойствах мокроты [2].

ОСЛТ при гриппе в большинстве случаев начинался внезапно на фоне интоксикации (62,2%), с повышением температуры тела до 39,0⁰С и выше. Развитие клинических проявлений ОСЛТ гриппозной этиологии наблюдалось в сочетании с сильно выраженным синдромом интоксикации (87,8% случаев) и скудным со 2-3 дня болезни катаральным синдромом со слабыми экссудативными явлениями (91,5%) [1].

При РСВ и аденовирусной инфекциях стеноз развивался как в первые два дня заболевания, так и на более поздних сроках (3-5 сутки) в виде указанной выше триады или одного клинического симптома ОСЛТ с последующим присоединением других признаков. Клиническая симптоматика ОСЛТ при РСВ инфекции развивалась в сочетании со слабо выраженным синдромом интоксикации (89,7%) и с постепенным нарастанием катарального синдрома (73,5%). При аденовирусной инфекции ОСЛТ, как правило, сочетался с умеренно выраженным синдромом интоксикации (87,5%), но ярким катаральным синдромом с сильно выраженными явлениями экссудативного воспаления, начиная с первого дня болезни (85,6%) [1].

Развитие стеноза гортани относится к ургентным состояниям, требующим экстренной госпитализации и лечения. Оптимальной является госпитализация в специализированные инфекционные отделения. Больные с III и IV степенями стеноза должны госпитализироваться в реанимационное отделение [2].

При начальных стадиях стеноза легче справиться с развивающимся воспалительным процессом, поэтому, по возможности, оказание помощи больному ребенку начинают на догоспитальном этапе. Врачу и родителям следует успокоить ребенка, обеспечить доступ прохладного свежего воздуха, освободить от стесняющей одежды, дать теплое молоко. Дети госпитализируются в больницу с родителями с целью уменьшения раздражающего воздействия [2].

На догоспитальном этапе при ОСЛТ I степени проводят ингаляцию β-агонистами, при их отсутствии показано внутримышечное введение спазмолитических средств и гипосенсибилизирующих препаратов. При ОСЛТ II степени дополнительно к вышеуказанному применяют преднизолон в дозе 1-2 мг/кг [2]. В связи с тем, что ОСЛТ не является самостоятельной нозологической формой, а лишь синдромом, встречающимся при ОРВИ, терапия состоит из лечения основного заболевания и патогенетической терапии непосредственно ОСЛТ [4].

Все, что не было выполнено на догоспитальном этапе из вышеперечисленного, выполняется в стационаре. Оптимальным способом введения препаратов к месту воспаления являются ингаляции. При таком способе доставки медикаментов они действуют сразу непосредственно в очаге воспаления, их резорбтивное действие минимально. При ингаляциях поступает теплый, влажный воздух, который оказывает лечебное действие, препятствуя высыханию слизистых и образованию корок. Эффективным методом лечения больных СЛТ является пароксигородная камера (ПКК). В камере создается оптимальный микроклимат: теплый (от +28 до +36⁰С), влажный (до 100%) воздух с 30-40% содержанием кислорода. Присутствие кислорода позволяет быстро устранить гипоксию, уменьшить метаболический ацидоз, улучшить газовый состав крови. Через

инжектор в камеру можно подать различные лекарственные средства: гормоны, спазмолитики, муколитики. Широко используются небулайзеры, позволяющие доставить медикаменты (беротек, беродуал, вентолин-небулы и др.) в виде аэрозоля [2].

В комплексной терапии больных с ОСЛТ используются разнообразные этиотропные, патогенетические и симптоматические средства, воздействующие на первопричину болезни: противовирусные препараты, интерфероны и их индукторы, противовоспалительные и противоотечные средства, иммунотерапия, антигистаминные, отхаркивающие и др. Несмотря на существование широко известной программы лечения ОСЛТ, анализ данных литературы, посвященных фармакотерапии крупа, показал, что лишь незначительная ее часть имеет научное обоснование. Так, например, увлажнение воздуха в помещении (ПКК) не влияет на улучшение клинических симптомов. С этих же позиций эффективность антигистаминных препаратов, бронхолитиков и спазмолитиков также является не доказанной. Научно обоснованными в качестве неотложной помощи при жизнеугрожающем ОСЛТ у детей служат β -агонисты при введении через небулайзер [3].

Оптимизация лечения ОСЛТ позволила отказаться от неэффективных и необоснованных методов терапии, уменьшить объем и кратность инфузий. Активная ингаляционная небулайзерная терапия в условиях стационара позволяет купировать стенозы гортани в ранние сроки и обеспечить их благоприятное течение. Использование новых алгоритмов лечения привело к отказу от агрессивных методов (интубация трахеи, трахеостомия), отсутствию летальности от стеноза гортани за последние десять лет, уменьшило риск развития побочных эффектов, что является важным условием качества медицинского обслуживания [3, 4].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Суховецкая В.Ф. Этиология и клинические особенности острых стенозирующих ларинготрахеитов у детей / В.Ф. Суховецкая, К.К. Милькинт, О.И. Афанасьева [и др.] // Педиатр. – 2010. – Т. 1, №2. – С. 91-96.
2. Караваев В.Е. Острый стенозирующий ларинготрахеит при респираторных инфекциях у детей / В.Е. Караваев // Вестн. Ивановской мед. акад. – 2007. – Т. 12, №1-2. – С. 78-83.
3. Крамарь Л.В. Оптимизация терапии острых стенозирующих ларинготрахеитов у детей с учетом данных доказательной медицины / Л.В. Крамарь, А.А. Арова, Ю.А. Желудков // Бюл. Волгоградского научн. центра РАМН. – 2009. – Т. 4. – С. 34-36.
4. Самиева Г.У. Современные методы лечения острого стенозирующего ларинготрахеита у детей / Г.У. Самиева // Молодой ученый. – 2014. – №11. – С. 149-151.

*Шухрат Уралов, Шоира Ибатова, Дильбар Исламова,
Фарход Турсунов, Амон Язданов
(Самарканд, Узбекистан)*

НЕСПЕЦИФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ АТОПИЧЕСКОГО ДЕРМАТИТА У ДЕТЕЙ

Атопический дерматит (АД) – это системное заболевание с поражением не только кожи, но и внутренних органов и систем организма. Среди таких «сопутствующих» заболеваний выделяют «патологию» органов пищеварения, нервной системы, ЛОР-органов, дыхательной системы, мочевой системы и даже протозойно-паразитарную инвазию [1,2]. Особого внимания заслуживают так называемые, полиорганные или сочетанные атопические заболевания, когда у одного пациента одновременно имеют место АД, бронхиальная астма, аллергический ринит, связанное с атопией поражение ЖКТ. В таких случаях делались закономерные попытки объединить комплекс этих атопических заболеваний в единый диагноз, в качестве которого предлагалось использовать термин «дермореспираторный синдром».

Неаллергенные триггеры или, как принято их называть, «неспецифические факторы», всегда признавались как важная причина поддержания симптомов всех аллергических заболеваний, в том числе АД. Но атопический дерматит стал заболеванием, которое не укладывается в «прокрустово ложе» представлений о болезнях, в происхождении и развитии которых основополагающим механизмом является атопия. Неаллергенные триггеры, по мнению многих специалистов, способны выступать не только как причина поддержания симптомов дерматита и его обострений, но и быть пусковым фактором заболевания. При этом механизмы атопической аллергии включаются позже или не играют ведущей роли в развитии дерматита. Тем не менее, диагноз АД выставляется всегда на основании соответствующих критериев, даже если в его запуске не обнаружены атопические механизмы, то есть, не установлены причинно-значимые аллергены.

Среди причин, способных вызвать появление и обострение АД нередко трудно выделить ведущие, являющиеся основной причиной болезни, и второстепенные - лишь усиливающие симптомы. Внешнесредовые факторы, не являющиеся аллергенами, часто выступают в роли триггеров, которые вызывают проявления заболевания, в то время как они не являются первопричиной. Основными неаллергенными триггерами АД являются:

- Климат;
- Высокие значения температуры и влажности;

- Химические раздражающие вещества - средства для стирки, мыла, химические вещества для уборки помещений, лосьоны с отдушкой;
- Физические раздражающие факторы – расчесывание, потение, синтетическая одежда;
- Пища, оказывающая раздражающий эффект (острая, кислая);
- Инфекция;
- Психосоциальные стрессоры;
- Хронические заболевания;
- Эмоциональный стресс;
- Нарушение сна.

Одним из наиболее важных и «загадочных» комплексов неаллергенных факторов, явно влияющих на течение АД, являются климатические условия, в которых находится больной АД. Большинство исследователей описывает усиление проявлений заболевания зимой и существенное улучшение летом, да и практикующие врачи постоянно отмечают эту тенденцию. Считается, что «летняя ремиссия» может быть результатом усиленной секреции кожного сала и пота, солнечного ультрафиолетового облучения, купания в открытых водоемах, воздействия морской соли и морского йода, снижения воздействий аллергенов помещения (пылевые клещи, плесень), уменьшения воздействия инфекции, снижения психологических стрессогенных влияний в течение летнего отдыха. Вместе с тем, часть этих же факторов могут ухудшать состояние кожи у других пациентов [4]. Tuft с соавторами отмечал, что поврежденный механизм потоотделения делает чрезмерное потение и сильное перегревание провоцирующими факторами у больных АД [5]. Распространенное мнение о том, что ультрафиолетовый спектр солнца всегда оказывает благоприятное воздействие на кожу, опровергается данными о повреждающем воздействии ультрафиолетовых лучей на кожу больного АД, не обработанную специальными фотозащитными кремами. Не только прямое воздействие солнца, но и другие экстремальные значения или внезапные изменения любых климатических условий могут ухудшать состояние больных АД, что является результатом повышенной чувствительности кожи при этом заболевании [6].

В летние месяцы воздействие аллергенов домашнего окружения уменьшается, однако длительное пребывание вне дома увеличивает вероятность влияния на обострение заболевания аллергенов «улицы» (в первую очередь - пыльцы растений). Как правило, холодная, сухая погода является неблагоприятной для пациентов с АД, так как она усиливает эффект «высушивания» кожи пациентов [4]. Жаркая и влажная погода также может ухудшать состояние кожи, так как при этом усиливается перспирация и возрастает вероятность вторичной инфекции. Эта повышенная чувствительность к различным неаллергенным триггерам очень индивидуальна, поэтому влияние этих факторов должно оцениваться конкретно у каждого пациента для того, чтобы дать индивидуальные рекомендации по устранению всех возможных триггеров.

Кожный барьер при АД поврежден и не может противостоять обычным воздействиям, которые выдерживает нормальная кожа. Поэтому стиральные порошки, отбеливатели, мыла и химические бытовые средства, применяющиеся в доме, действуют как очень сильные раздражители кожи больных АД. Легкие средства для стирки без отбеливателей большинством пациентов переносятся лучше, однако в выборе бытовых химических средств также необходим индивидуальный подход.

Основным физическим раздражителем при АД является травматизация кожи в результате её расчесывания [6]. Расчесывание кожи возникает неизбежно, если зуд у данного больного достаточно выражен. АД часто называют «зудом, который покрывается сыпью» в связи с наблюдениями, согласно которым сыпь развивается только в тех местах, где происходит расчесывание кожи [5]. Расчесывание может инициировать или продлить острый, а также хронический воспалительный процесс, что приводит к постоянной травматизации кожи и обеспечивает входные ворота для проникновения аллергенов и микробов [3].

Среди отличительных особенностей кожных покровов больных АД заслуживает особого внимания нарушенный механизм потоотделения. Поводом для проведения исследований в этом направлении послужили многочисленные жалобы больных на усиление зуда при потении. Основа этого феномена была установлена исследователями, которые обнаружили, что стимуляция потоотделения у пациентов с АД вызывает существенно меньшее потение, чем у здоровых людей [4,6]. Была отмечена также повышенная трансэпидермальная потеря воды кожей больных АД, что было отнесено за счет меньшего количества сальных желез и меньшего общего содержания липидов в коже при этом заболевании [3]. Эти особенности кожи, по мнению большинства клиницистов, являются основой таких важных симптомов АД как сухость и зуд.

Среди других важных физических факторов воздействия на кожные покровы при дерматите известное значение имеет одежда, особенно, конечно, нательная, непосредственно соприкасающаяся с кожей. В практической работе, к сожалению, врачи не уделяют внимания рекомендациям по ношению одежды из определенной ткани. Вместе с тем доказано, что определенные виды ткани могут обеспечивать более комфортное состояние кожи, что существенно уменьшает зуд, испытываемый больными АД. С этой целью за рубежом созданы ткани из натурального шелка и искусственных волокон. В реальных условиях сегодняшнего дня тканью выбора для больных АД является хлопок и вискоза; только одежда из этих тканей обеспечивает максимальный комфорт и менее других провоцирует зуд. Шерстяные ткани вызывают большее раздражение и их нельзя рекомендовать для ношения больным АД. Синтетические волокна, такие как нейлон и полиэстер

также часто плохо переносятся больными, но в основном потому, что их ношение вызывает перегревание кожи и усиливает потоотделение, которое, как уже указывалось, является нарушенным у пациентов с АД.

Продукты, включенные в рацион ребенка, могут выступать не только в качестве аллергенных триггеров, но и как неаллергенные триггеры раздражения и зуда кожи. Особенно это касается, в первую очередь, фруктов и овощей, таких как томаты и цитрусовые. Чувствительность к этим продуктам индивидуальна, поэтому нет необходимости исключать их у всех больных АД. Однако у некоторых пациентов томаты, апельсины, грейпфруты и земляника вызывают усиление зуда кожи и обострение дерматита. Эти фрукты и овощи, не являясь первичными аллергенами у данного больного, но, будучи раздражителями, могут вызывать зуд из-за того, что в их состав входят фруктовые кислоты, каротин и другие природные вещества, оказывающие раздражающее действие. Отсюда и народные рекомендации – исключать все красные и оранжевые фрукты и овощи. Пища, способная оказать «неспецифическое» раздражающее действие, занимает особое место в рекомендациях аллергологов и педиатров, и эти рекомендации даются на первом приеме, еще до получения информации об аллергенности того или иного продукта.

Многие клиницисты согласны с тем, что психосоциальные факторы влияют на течение АД и что эти факторы являются важными вторичными триггерными механизмами патогенеза заболевания, и поэтому их следует учитывать при определении режима профилактики обострений и лечения болезни. Эмоциональный и психосоциальный стресс, напряжение на работе или в школе, напряженные отношения в семье могут служить факторами, провоцирующими обострение или хроническое течение АД. История изучения этих механизмов развития АД имеет давнее начало. Так, заболевание кожи - “пруриго Бенъе” было представлено в ассоциации с нервными расстройствами у пациентов [7]. K.Gili другие исследователи установили, что психологические влияния могут приводить к дисрегуляции вегетативных нервных центров, аномальной сосудистой реакции кожи и высвобождению медиаторов, что все вместе приводит к запуску воспаления [8]. С другой стороны, хронический зуд, который наблюдается у всех больных АД, особенно при тяжелом его течении, вызывает расстройство сна, повышенную возбудимость и эмоциональный дистресс, что вносит свой вклад в формирование зудо-расчесочного цикла [4,9]. С развитием нейроиммунологии и появлением представления о роли нейромедиаторов в генезе кожного воспаления, специалисты стали учитывать и вклад вегетативного отдела нервной системы, описанного как аксон-рефлекс. Нейропептиды, выделяемые концевыми С-волоконками (периферические окончания вегетативных нервных волокон, которые продуцируют нейропептиды: субстанция П, нейротензины, кальцийтонин-ген-подобный пептид и другие), способны не только поддерживать уже развившееся аллергическое воспаление, но и стать его причинными факторами. Активность этой составляющей АД зависит от того, в каком состоянии находится нейровегетативная регуляция организма данного больного [10].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Атопический дерматит у детей: диагностика, лечение и профилактика. Научно-практическая Программа. – М., 2000.
2. Диагностика атопического дерматита у детей. Пособ. для врачей. – М., 2002.
3. Leung DYM. Atopic dermatitis: newinsightandopportunities for therapeutic intervention. J Allergy ClinImmunol2000;105:860-876
4. Rajka G. Essential Aspects of Atopic Dermatitis. Berlin, Springer-Verlag 1989:1-261
5. Tuft L, Tuft HS, Heck VM. Atopic dermatitis: Role of the sweating mechanism. J Invest Dermatol1950;15:333-337
6. Hanifin JM. Atopic dermatitis. J Allergy ClinImmunol1984;73:211-222
7. Besnier E. Premiere note et observations preliminaires pour servir introduction a Petude des prurigodiathesiques. Ann de Dermatol et Syphil1892;23:634-648
8. Gil KM, Sampson HA. Psychological and social factors of atopic dermatitis. Allergy 9S:84-89
9. Kodama A, Horikawa T, Suziki T et al. Effect of stree on atopic dermatitis: Investigation in patients after the great Hanshin earthquake. J Allergy ClinImmunol1999;104:173-176
10. Wallengren J, Hakanson R. Effects of substance P, neurokinin A and calcitonin gene-related peptide in human skin and their involvment in sensory nerve-mediator responses. Eur J Pharmacol1987;143:267-273

*Шухрат Уралов, Фируза Махмудова, Эхтиром Раджабова,
Ноила Пулатова, Дилором Шамсуддинова
(Самарканд, Узбекистан)*

ПРОФИЛАКТИКА РЕСПИРАТОРНЫХ ИНФЕКЦИЙ У ДЕТЕЙ ИЗ ГРУППЫ ЧБД

Среди детей, живущих в индустриально развитых странах, часто обнаруживается повышенное число респираторных инфекций. При этом уровень заболеваемости определенной группы детей превышает заболеваемость их сверстников. Этим детей условно относят в группу «часто болеющих детей» (ЧБД). Часто болеющий ребенок подвергается повторному заражению дыхательных путей более 6 раз в год (тогда как 4-6 эпизодов инфицирования дыхательных путей в год считается нормой в детском возрасте). Результаты европейских исследований показывают, что с эпидемиологической точки зрения ЧБД составляют почти 5% популяции детей в возрасте от 3 до 6 лет включительно и все случаи инфицирования равномерно распределены между обоими полами.

Считается, что часто болеющий ребенок не заражается инфекциями других систем и органов с той частотой, которая регистрируется в случае с респираторными инфекциями. Причины такой повышенной восприимчивости к инфекциям дыхательных путей имеют связь с различными функциональными механизмами, в том числе с изменением иммунного реагирования организма (неблагоприятные анте- и перинатальные факторы; курение родителей). Недостаточность иммунной защиты часто наблюдается после перенесенной инфекции и частично влечет за собой формирование порочного круга, что обуславливает рецидивы респираторных инфекций. Измененные параметры иммунного статуса, отмеченные у длительно и часто болеющих детей, являются стартовым механизмом формирования хронической воспалительной патологии.

Профилактические мероприятия, направленные на усиление защитных свойств слизистых оболочек верхних дыхательных путей, могут осуществляться с помощью местного (сублингвального) применения иммуномодуляторов вследствие ведущей роли местной системы защиты, препятствующей проникновению патогенных микроорганизмов в организм человека. Слаженная работа местной системы защиты приводит к выведению возбудителей, однако она нарушается при воздействии стрессовых факторов или при хронических заболеваниях. Адгезии микроорганизмов могут способствовать нарушению целостности слизистых оболочек и различные изменения свойств слизи. Нарушения функционирования иммунной системы респираторного тракта приводят к развитию многих заболеваний инфекционной и аллергической природы, что и наблюдается у ЧБД.

Различные внешние и внутренние факторы вызывают дисбаланс иммунных реакций. В результате даже те инфекции, которые эволюционно сформировались как циклические процессы, приобретают либо тенденцию к хронизации, либо гиперергические черты. У ЧБД формируется «порочный круг»: на фоне ослабленного иммунитета они заболевают респираторной инфекцией, в результате чего еще больше ослабляется иммунитет. Повышенная восприимчивость организма к респираторным патогенам и нарушения в системе местного иммунитета приводят к возникновению хронических заболеваний, увеличивают вероятность возникновения аллергических заболеваний, в том числе и бронхиальной астмы.

Профилактическое использование сублингвальной формы Полиоксидония усиливает в организме ребенка иммунный ответ на широкий круг патогенов, ускоряя их уничтожение, обезвреживая возможные эндотоксины микрофлоры респираторного тракта. Полиоксидоний применяется и в клиниках ЛОР-болезней в комплексном лечении гнойно-воспалительных заболеваний околоносовых пазух, среднего уха, носоглотки, в том числе и у детей при хроническом аденоидите, гиперплазии глоточной миндалины и при сочетании хронического аденоидита и хронического тонзиллита.

Нами у детей с хронической носоглоточной инфекцией проведена монотерапия полиоксидонием, где был выявлен отличный и хороший клинический эффект у 85% пациентов. Уже после первого закапывания в нос препарата уменьшались головная боль и симптомы интоксикации, на 4-5-й день от начала лечения происходила достоверная нормализация носового дыхания, в течение месяца после лечения у больных отмечалось уменьшение степени гипертрофии глоточной миндалины, чего практически не бывает при использовании стандартной терапии.

Более того, при использовании монотерапии Полиоксидонием происходила нормализация процессов спонтанного фагоцитоза гранулоцитов, которая сохранялась в течение следующих 2 месяцев наблюдения, количество эозинофилов снижалось до нормы, достоверно и стойко увеличивался уровень лизоцима в назальном секрете и IgA. Через 1 мес. после лечения данным иммуномодулятором не обнаруживалась патогенная микрофлора.

Таким образом, монотерапия Полиоксидонием или включение его в традиционную схему лечения позволяют на фоне выраженного воспалительного процесса быстро снизить проявления интоксикационного и болевого синдрома, добиться благоприятного исхода обострения респираторных заболеваний, обеспечивает стойкий противовоспалительный эффект проводимой терапии, улучшает качество жизни больного.

*Шухрат Уралов, Мардонкул Рустамов, Ситора Джураева,
Мехрож Рахимов, Феруза Маматкулова
(Самарканд, Узбекистан)*

О ГЕНЕТИЧЕСКИХ ОСНОВАХ АТОПИЧЕСКОГО ДЕРМАТИТА У ДЕТЕЙ

Данные литературы совершенно определенно указывают на то, что установление риска развития атопических заболеваний вполне возможно. Уже сложилось понимание того, что наличие атопии по материнской линии значительно повышает риск развития атопического заболевания у ребенка, а если больны оба родителя, риск для потомства унаследовать предрасположенность к атопическим заболеваниям и их проявлению - чрезвычайно высок. Сложность проблемы связана с тем, что генетическую предрасположенность к атопии определяет значительное число факторов. Об этом свидетельствуют и молекулярно-генетические исследования, и клинико-статистические наблюдения. Среди молекулярно-генетических исследований наибольшее число касается роли интерлейкинов (IL), в особенности IL-4 и IL-13, других цитокинов, дендритных клеток, клеток Лангерганса и многих других факторов, участие которых могло предполагаться в патогенезе атопического дерматита и других атопических заболеваний.

Многочисленные результаты молекулярно-генетических исследований позволяют говорить как о генетической предрасположенности к атопическому дерматиту, так и о том, что факторов, от которых зависит патогенез, следовательно и предрасположенность, может быть достаточно много.

В генетическую предрасположенность к аллергии вовлечено множество различных генов, что обеспечивает системный или локальный аллергический ответ. Установлено, что первичным триггером иммунных ответов являются специализированные антигенпредставляющие дендритные клетки (DC), а в коже эту функцию выполняют клетки Лангерганса [1,2]. В запуск молекулярных механизмов атопии вовлечено значительное число генов, которые инициируют Th-2 поляризацию и соответствующую последующую цепь событий, включая IL-4 кластер на хромосоме 5q31-33. Такие цитокины, как SCF, TNF, TG играют важную роль, так как обеспечивают передачу сигналов с дендритных клеток на Т лимфоциты. Однако все сигналы Т и В лимфоцитов требуют процессинга и презентации антигена (включая MHC Класс II) и вовлечения специальных костимуляторных молекул, что также играет немаловажную роль. Существуют новые данные о роли клеточных молекул адгезии (например VCAM-1) и хемокинов. Определены локусы IL-4 и IL-13 (Chr 5q) и их полиморфных рецепторов (Chr 16 и Chr X). Эти цитокины взаимодействуют как с форменными элементами (например, с эпителиальными клетками и фибробластами) так и с Т- и В-клетками. Идентифицированы и другие гены - кандидаты на роль основных в патогенезе атопии, такие как HLA, TNF, (Chr 6), хемокины и их рецепторы, FcR1, (Chr 11q), химаза тучных клеток, энзимы лейкотриен-генерируемого механизма бета-2-адренорецептора. Генетические исследования выявили такие гены - кандидаты, обнаружение которых позволяет предполагать, что атопический дерматит имеет общую генетическую основу с другими аллергическими болезнями. В этой связи представляла особый интерес роль хромосомы 5q31-33, так как она содержит кластер семейства генов цитокинов, таких как IL-3, IL-4, IL-5, IL-13, и GM-CSF, которые экспрессируются Th 2 клетками [2]. Сравнение с помощью метода «case control» позволило предположить генотипическую ассоциацию между Т аллелью полиморфизма региона промотера гена IL-4 (Т аллель 590С/Т) и атопическим дерматитом. Так как Т аллель ассоциирована с повышенной активностью промотера гена IL-4 в сравнении с С аллелью, это предполагает, что генетические различия в активности транскрипции гена IL-4 влияют на предрасположенность к атопическому дерматиту. Hershey с соавторами сообщил об ассоциации атопического дерматита с мутацией повышенной функции IL-4R. Авторы предположили, что аллель R576 может предрасполагать индивидуумов к аллергическим заболеваниям путем усиления сигнальной функции рецептора. В целом эти данные поддерживают концепцию, что экспрессия гена IL-4 играет критическую роль в проявлении атопического дерматита [3]. В дополнение к этой информации было сообщено об ассоциации атопического дерматита с функциональным звеном мутации - субъединицы рецептора IL-4. При атопическом дерматите также может наблюдаться функциональная мутация промотера региона С-С хемокина RANTES и IL-13 - кодирующего региона. Регион, кодирующий IL-13- вариант также ассоциирован с повышенным уровнем общего сывороточного IgE и атопическим дерматитом, что поддерживает концепцию о ключевой роли IL-13 в некоторых иммунологических характеристиках этого заболевания [4]. Локусы предрасположенности к атопическому дерматиту определили еще два исследования (genome-wide linkage). Связь с атопическим дерматитом была обнаружена на хромосоме 3q21, то есть на регионе, который кодирует костимуляторные молекулы CD80 и CD86, вовлеченные в активацию Т-клеток. В то же время на хромосомах 1q21 и 17q25 идентифицированы локусы, которые тесно связаны с регионами, имеющими связь с псориазом. Таким образом, атопический дерматит подвержен также влиянию генов, которые модулируют реакцию кожи независимо от аллергических механизмов. При атопическом дерматите идентифицированы другие гены-кандидаты, контролирующие активность Т лимфоцитов как индивидуально (ADAM33), так и в генных кластерах (5q, 6p, 11q13, 12q15-24.1, 14q) и ассоциированные с атопией, но их значение в патогенезе заболевания остается неясным [5,6,7,8].

Приведенные выше результаты молекулярно-генетических исследований позволяют с полной уверенностью считать атопический дерматит заболеванием безусловно наследуемым. Однако генетическая предрасположенность “на молекулярном уровне” абсолютно доказана только для респираторной аллергии - у больных бронхиальной астмой на хромосоме 11q13 идентифицирован ген “атопии” (IgE-ответа) [9,10]. Однако все, что касается молекулярно-генетических исследований при атопическом дерматите, коль скоро они не дали однозначного ответа о главном локусе, ответственном за проявление болезни, как при бронхиальной астме, мы должны учитывать все данные, и, в первую очередь, результаты контролируемых клинико-статистических исследований для того, чтобы четко и окончательно уяснить себе: атопический дерматит – заболевание наследуемое.

Итак, для практического врача необходимо получить ответы и на три вопроса: 1. Является ли атопический дерматит безусловно наследуемым заболеванием? 2. Наследуется предрасположенность именно к атопическому дерматиту или орган - мишень заболевания не зависит от того, как проявлялась аллергия в предшествующих поколениях? 3. Какое практическое значение имеет информация о генетической предрасположенности к атопическому дерматиту?

1. К настоящему времени получен достаточный объем данных о генетической предрасположенности к атопическим заболеваниям, основанный на клинических исследованиях. Эта информация приобретена в результате исследования близнецов, сбора родительского анамнеза. Тем не менее, обилие независимых, но воспроизводимых, клинических исследований, получающих большое число косвенных подтверждений наследуемости атопических заболеваний, позволяет с высокой степенью уверенности говорить о том, что все атопические заболевания имеют в своей основе особый, наследуемый тип иммунной реакции на антигенные воздействия. Это положение в равной степени относится к атопическому дерматиту. Частота конкордантности атопического дерматита у монозиготных близнецов составляет 72% в сравнении с 23% у дизиготных [11]. В 56% наблюдений детей с атопическим дерматитом один из родителей страдал атопическим заболеванием [12]. 42% родственников первой линии пациентов с атопическим дерматитом имеют атопию [13].

2. В одном из эпидемиологических исследований, проведенных еще в 1986 году, установлено: если оба родителя имеют атопический дерматит - у 81% их детей также диагностируется это заболевание. Среди монозиготных близнецов 86% имеют атопический дерматит, если болен sibс. Разница в частоте встречаемости атопического дерматита среди монозиготных и дизиготных близнецов оказалась очень значительной. У дизиготных близнецов риск “дублирования” атопического дерматита составил только 21%, а это, как известно, равно риску у sibсов - недвойняшек [14]. Риск того, что у детей разовьется атопический дерматит существенно повышается, если их родители также больны атопическим дерматитом (родители не больны - риск 10%; 1 родитель болен - риск 50%; оба родителя больны - риск 75%) [11,12]. Исследование генетического риска атопии у школьников Мюнхена и Южной Баварии выявило, что дети, у которых один из родителей страдал атопическим дерматитом, имели больший риск развития этого заболевания (odds ratio 3.4), чем дети, у которых один из родителей страдал аллергическим ринитом (odds ratio 1.4) или бронхиальной астмой (odds ratio 1.5) [15]. Uehara and Kimura обследовали 270 взрослых с атопическим дерматитом и обнаружили, что 60% их детей также страдали этим заболеванием. Частота атопического дерматита у детей была 81% когда оба родителя имели атопический дерматит, 59% - когда один из родителей имел атопический дерматит, а другой - респираторную атопию, и 56% - когда у второго родителя не наблюдалось атопического заболевания [12]. На основании подобных исследований, можно сделать вывод, что наследуется не только предрасположенность к атопическим заболеваниям, но и к атопическому дерматиту непосредственно.

3. Доказательную информацию о наследуемости атопического дерматита трудно переоценить. Теперь педиатр в своей каждодневной практике может использовать эту информацию для того, чтобы:

- ✓ диагностировать атопический дерматит с определенной вероятностью, если родители больного ребенка страдают атопическим заболеванием и, с еще большей вероятностью, если один из родителей страдает атопическим дерматитом, и с максимальной вероятностью, если оба родителя страдают атопическим дерматитом
- ✓ предлагать своевременные меры по первичной и вторичной профилактике атопического дерматита в семьях, имеющих предрасположенность к атопическому дерматиту, где рождения ребенка ожидают или родившийся ребенок еще не имеет симптомов дерматита
- ✓ более доказательно обосновывать свои действия перед пациентом или его родителями по профилактике и лечению атопического дерматита
- ✓ применять в своей работе современные, доказанные контролируемые исследованиями, методы терапии атопического дерматита, основанные на представлении о молекулярно-генетических механизмах его возникновения и развития.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Hart DN. Dendritic cells: unique leukocyte populations which control the primary immune response. Blood 1997;90:3245-3287
2. Grewe M, Bruijnzeel-Koomen CA, Schopf E. A role for Th1 and Th2 cells in the immunopathogenesis of atopic dermatitis. Immunol. Today 1998;19:359-361

3. Hershey GK, Friedrich MF, Esswein LA et al. The association of atopy with a gain-of-function mutation in the alpha subunit of the interleukin-4 receptor. *N Engl J Med* 1997;337:1720-1725
4. Liu X, Nickel R, Beyer K, et al. An IL13 coding region variant is associated with a high total serum IgE level and atopic dermatitis in the German multicenter atopy study (MAS-90). *J Allergy Clin Immunol* 2000;106:167-170
5. Van Eerdedewegh P, Little RD, Dupuis J, Del Mastro RG, Falls K, Simons J et al. Association of the ADAM33 gene with asthma and bronchial hyperresponsiveness. *Nature* 2002;418:426-30
6. Anderson GG, Morrison JF. Molecular biology and genetics of allergy and asthma. *Arch Dis Child* 1998;78:488-496
7. Forrest S, Dunn K, Elliott K, Fitzpatrick E, Fullerton J, McCarthy M et al. Identifying genes predisposing to atopic eczema. *J Allergy Clin Immunol* 1999;104:1066-70
8. Ono SJ. Molecular genetics of allergic diseases. *Ann Rev Immunol*. 2000;18:347-66
9. Coleman R, Trembath RC, Harper JJ. Chromosome 11q13 and atopy underlying atopic eczema. *Lancet* 1993;341:1121-1122
10. Young RP, Sharp PA, Lynch JR. Confirmation of genetic linkage between atopic IgE responses and chromosome 11q13. *J Med Genet* 1992;29:236-238
11. Schultz-Larsen F. Atopic dermatitis: a genetic-epidemiologic study in a population-based twin study. *J Am Acad Dermatol* 1993;28:719-23
12. Uehara M, Kimura C. Descendant family history of atopic dermatitis. *Acta Derm Venereol Suppl (Stockh)* 1993;73:62-63
13. Taylor B, Wadsworth J, Wadsworth M, et al. Changes in the reported prevalence of childhood eczema since the 1938-45 war. *Lancet* 1984;2:1255-1257
14. Schultz Larsen F, Holm NV, Henningsen K. Atopic dermatitis: A genetic-epidemiologic study in a population-based twin sample. *J Am Acad Dermatol* 1986;15:487-494
15. Dold S, Wjst M, von Mutius E, et al. Genetic risk for asthma, allergic rhinitis, and atopic dermatitis. *Arch Dis Child* 1992;67:1018-1022

*Хумоюн Хамраев, Фарид Хамзаев, Зебо Носирова
(Самарканд, Узбекистан)*

СОСТОЯНИЕ ЗДОРОВЬЯ ЖЕНЩИН С ОПУХОЛЕВИДНЫМИ ОБРАЗОВАНИЯМИ ПРИДАТКОВ МАТКИ

Проблема диагностики и лечения пациенток с опухолевидными образованиями яичников является одной из наиболее трудных в практике гинекологов и онкологов [1,3]. Дифференциальная диагностика истинных опухолей и опухолевидных образований яичников (ООЯ) крайне важна, поскольку определяет тактику ведения пациенток, индивидуальную в каждом конкретном случае [2]. Необходимость углубленного изучения состояния здоровья пациенток с данной патологией с акцентом на особенности менструального, репродуктивного анамнеза, состояние общего здоровья и сопутствующей гинекологической патологии продиктована определением видов опухолевидных образований придатков матки, совершенствованием диагностики и своевременностью хирургического лечения с позиций улучшения детородной функции женщин репродуктивного возраста.

Нами проведена клиническая оценка данных 110 статистических карт (основная группа); заполненных на больных с опухолевидными образованиями яичников (ООЯ), пролеченных в гинекологическом отделении родильного комплекса №2 г.Самарканда (база кафедры акушерства и гинекологии факультета повышения квалификации врачей Самаркандского медицинского института). Группу сравнения составили 50 здоровых женщин. Критериями включения в основную группу были: пациентки с фолликулярными кистами яичников (ФКЯ), кистами желтого тела (КЖТ), неуточненными кистами яичников (НКЯ); добровольное согласие на проведение обследования и лечения (в т.ч. оперативного); возраст 18-35 лет. Средний возраст пациенток составил $28,3 \pm 1,8$ лет. Проводилось детальное клиническое обследование, включающее оценку жалоб пациенток, изучение особенностей менструальной и генеративной функций, перенесенные инфекционные, соматические и гинекологические заболевания. По месту жительства 56,4% составили жительницы города Самарканда.

Анализ социальной функции показал, что только 13,6% обследованных имели законченное высшее образование, еще 30% имели среднее специальное образование, а остальные 56,4% женщин закончили 9 классов школы, т.е. имели неполное среднее образование. Из всех обследованных только 20% работали, остальные 80% были домохозяйками. Эти данные указывают на недостаточную занятость молодых женщин в социальной сфере.

При изучении менструальной функции установлено, что средний возраст менархе составил $13,2 \pm 1,8$ лет, что соответствует среднему возрасту становления менархе в странах с теплым климатом. У 71,8%

обследованных менструации установились сразу, у 15,5% - в течении первого года, у 12,7% - регулярного менструального цикла так и не установилось.

Наиболее частой жалобой среди всех наблюдаемых были боли в нижних отделах живота различного характера и интенсивности (68,2% больных). Следует отметить отсутствие четкой корреляции между размерами образования и выраженностью клинических проявлений, однако, кисты диаметром более 3 см чаще вызывали болезненные ощущения. В то же время в 20% случаев мы наблюдали бессимптомное течение заболевания у пациенток при объемных образованиях диаметром более 6 см. Жалобы на нарушение менструального цикла различного характера предъявляли все женщины. Нарушение продолжительности менструального цикла (олигоменорея), маточные кровотечения (мено- и метроррагии) имели место у 45 (40,9%) пациенток. Болезненные менструации отмечали 56 (50,9%) женщин, которые были более выраженные при наличии КЖТ. При ФКЯ имела место тенденция к увеличению продолжительности менструального цикла и частым маточным кровотечениям. Подобные жалобы у пациенток с НКЯ встречались значительно реже. Среди нарушений менструального цикла в связи с обнаружением кист на первое место выходили маточные кровотечения, встречающиеся у 51 (46,4%) наблюдаемых.

Половая жизнь у обследованных пациенток характеризовалась ее ранним началом, составив в среднем $20,1 \pm 0,7$ лет. В зарегистрированном браке было 85,5% обследованных.

Различные методы контрацепции применяли 72 женщины, что составило 65,5%. Самым распространенным методом контрацепции была ВМС – 80,5% из использующих контрацептивы, на втором месте прерванный половой акт – 8(11,2%), на третьем месте - КОК'и - 6(8,3%).

Из 110 женщин реализация детородной функции наблюдалась у 83(75,5%). Из них одни роды были у 18(21,7%), двое родов – у 59 (71%), трое – у 6(7,3%). Бесплодие продолжительностью от 2 до 3 лет имело место в 27(24,5%) случаев, тогда как в группе сравнения этот показатель составил 4%, т.е. в основной группе бесплодие встречалось почти в 6 раз чаще. Самопроизвольное прерывание беременности имело место у 8 (9,6%) обследованных пациенток. Медицинские абортс имели 53% и 36% наблюдаемых соответственно в обеих группах. Таким образом, показатели основной группы превышают показатели

группы сравнения почти в 1,5 раза.

В таблице 1 представлены особенности течения беременности и родов в основной группе.

Таблица 1.

Особенности течения беременности и родов у обследованных женщин (n=83).

Особенности	Абсолютное число	%
Нормальные роды	71	84,5
Пре-эклампсия легкая	9	10,8
Пре-эклампсия тяжелая	3	3,6
Эклампсия	1	1,2
Преждевременные роды	12	14,5
ПОНРП	4	4,8
Предлежание плаценты	1	1,2
Послеродовые кровотечения	7	8,4
Послеродовые септические заболевания	4	4,8
Разрывы шейки матки	4	4,8
Эпизиотомия/разрывы промежности	9	10,8

Анализ гинекологической заболеваемости показал, что хронический эндометрит и сальпингоофорит выявлены у 32 (29%) пациенток, наиболее часто встречаясь у пациенток с КЖТ. Также частыми были патология шейки матки (30 – 27,3%) пациенток и патология эндометрия (9 – 8,2%).

Ранее имели место кисты яичников у 3,6% пациенток.

32,7% женщин перенесли ранее различные оперативные вмешательства, наиболее частым из которых в юношеском возрасте была аппендэктомия и тонзиллэктомия.

Операции кесарева сечения были у 5,5% пациенток, тубэктомии и цистэктомии по поводу трубной беременности, опухолевидных процессов яичников - у 17,3% женщин.

У обследованных пациенток выявлена также частая экстрагенитальная патология: анемия – 52,7%, инфекции мочевыделительной системы – у 17,3%,

заболевания органов дыхания - 9%, гепатиты – 8,2%. Перенесенные детские инфекции и ОРВИ имели место в 86,4%. Почти каждая обследуемая женщина с ООЯ имела по два и более экстрагенитальных заболеваний.

Таким образом, фолликулярные кисты в нашем исследовании могли не иметь клинических проявлений и часто обнаруживались случайно. Напротив, кисты желтого тела характеризовались определенной клиникой, в

основном сопровождаясь болевым синдромом. Отмечено, что в целом процесс сопровождался рядом клинических симптомов: боли, нарушения менструальной и детородной функций. Реализация репродуктивной функции характеризовалась снижением числа родов у больных с ООЯ и повышением доли абортов в сопоставлении данными группы сравнения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Белоцерковцева Л. Д. Неинвазивные диагностические критерии овариального резерва / Л. Д. Белоцерковцева // Материалы-4 Российского съезда акушеров-гинекологов. – М., 2008. – С. 242.
2. Восстановительная коррекция показателей репродуктивной системы после консервативно-пластических операций на придатках матки / Т. В. Мельникова [и др.] // Материалы 4 регионального форума «Мать и дитя». – Сочи, 2008. – С. 178-179.
3. Management of Asymptomatic Ovarian and Other Adnexal Cysts Imaged at US: Society of Radiologists in Ultrasound Consensus Conference Statement / D.Levine [et al.] // Ultrasound Q. – 2010. – Vol. 26, № 3. – P. 121-131.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдикадыров Бауыржан Амирбекович – кандидат технических наук, преподаватель кафедры вычислительной техники и информационных систем Кызылординского государственного университета имени Коркыт Ата

Абдрасыл Нагиман – магистрант II года обучения кафедры фундаментальной математики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилёва

Абдумунинов Музаффар Абдувоидович – магистрант I года обучения кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института

Абдурасулов Фозилжон Пардаевич – преподаватель кафедры педиатрии №2, неонатологии и пропедевтики детских болезней Самаркандского государственного медицинского института

Аганина Кундыз Жамиевна – доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики и психологии Казахского национального педагогического университета имени Абая

Азимов Даулет Галымжанович – студент 2 курса магистратуры политехнического факультета Кызылординского государственного университета имени Коркыт Ата

Алимахамадулы Нурсултан – магистрант 2 курса кафедры педагогики и психологии Казахского национального педагогического университета имени Абая

Алтиев Тулкин Ахматович – магистрант I года обучения кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института

Анорбоева Ирода Ориповна – старший преподаватель кафедры французского языка и литературы Андижанского государственного университета имени Бабура

Атаева Муиба Сайфиевна – преподаватель кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института

Ахмедова Махбуба Махмудовна – кандидат медицинских наук, доцент кафедры педиатрии факультета усовершенствования врачей Самаркандского государственного медицинского института

Ахметова Макпал Бахытқызы – магистрант кафедры анатомии, физиологии, зоологии и безопасности жизнедеятельности Казахского национального педагогического университета имени Абая

Ахророва Мунира Ибрагимовна – преподаватель кафедры естественных наук Бухарского банковского колледжа

Ахтамов Иброхим Баходир угли – студент 2 курса стоматологического факультета Самаркандского государственного медицинского института

Ашим Жансая Кайсарқызы – студентка 2 курса факультета физики, математики и информационных технологий Атырауского государственного университета имени Халела Досмухамедова

Бадун Єлизавета Володимирівна – студентка 2 курсу факультету факультету здоров'я, фізичного виховання та туризму Національного університету фізичного виховання та спорту України

Байкулов Азим Кенжаевич – преподаватель кафедры бионеорганической, биоорганической и биологической химии Самаркандского государственного медицинского института

Батирова Мафтуна Акмал кизи – студентка 3 курса факультета иностранных языков Андижанского государственного университета имени Бабура

Бегматова Дилбар Акрамовна – студентка 5 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института

Бегматова Дилором Акрамовна – преподаватель кафедры бионеорганической, биоорганической и биологической химии Самаркандского государственного медицинского института

Бекмирзаев Матлаб Боймирзаевич – студент лечебного факультета группы 208 Самаркандского государственного медицинского института

- Бисенова Гулнур Маратовна** – студентка 1 курса магистратуры политехнического факультета Кызылординского государственного университета имени Коркыт Ата
- Боечко Владислав Федорович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
- Борисова Олеся Едуардівна** – викладач кафедри філософії, українознавства і політології Української інженерно-педагогічної академії (м.Харків)
- Бузіян Наталія Георгіївна** – викладач Технологічного коледжу Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
- Буланова Тетяна Володимирівна** – студентка 4 курсу факультету філології та журналістики Херсонського державного університету
- Булекбаева Ляззат Токсановна** – кандидат биологических наук, доцент Павлодарского государственного педагогического института
- Вертипорох Александра Александровна** – преподаватель кафедры основ здоровья и физической реабилитации Бердянского государственного педагогического университета
- Гойванович Наталія Костянтинівна** – викладач кафедри біології та хімії Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка
- Гойибов Шарифжон Исмаилович** – студент педиатрического факультета группы 207 Самаркандского государственного медицинского института
- Головко Антон Миколайович** – студент 6 курсу факультету фізико-математичної і технологічної освіти Бердянського державного педагогічного університету
- Горodinський Сергій Ілліч** – старший викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
- Гуляєва Наталя Анатолівна** – старший викладач кафедри прикладної математики та інформаційних технологій Одеського національного політехнічного університету
- Далакова Ольга Олексіївна** – магістрант геолого-географічного факультету Одеського національного університету імені І.І.Мечникова
- Демиденко Марина Олегівна** – аспірант III року навчання кафедри біобезпеки і здоров'я людини Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
- Джалілова Олександра Миколаївна** – аспірант III року навчання кафедри теоретичної та практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Джумабаева Мохира Анваровна** – преподаватель кафедры английского языка и литературы Андижанского государственного университета имени Бабура
- Джумамухаметов Джангирхан Гильманович** – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры физики и технических дисциплин Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова
- Джураев Шавкат Абдувохидович** – преподаватель кафедры инфекционных болезней Самаркандского государственного медицинского института
- Джураева Ситора Хусниевна** – врач-лаборант РНЦЭМПСФ (Узбекистан)
- Діденко Таїсія Володимирівна** – студентка 2 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України
- Дударєва Ірина Геннадіївна** – студентка 6 курсу (магістратура) педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
- Егиталиев Зохиджон Мухамадалиевич** – старший преподаватель кафедры телекоммуникационного инжиниринга Ферганского филиала Ташкентского университета информационных технологий
- Ежитская Светлана Михайловна** – старший преподаватель кафедры иностранных языков Казахстанско-Американского свободного университета
- Езута Марина Владимировна** – преподаватель кафедры туризмoведения, спортивно-гуманитарных дисциплин и экономики Сумского государственного педагогического университета имени А.С.Макаренка

Ергалиев Куаныш Советұлы – кандидат филологических наук, доцент кафедры казахского языка и литературы Павлодарского государственного педагогического института

Есимов Болат Кабдушевич – кандидат биологических наук, доцент кафедры анатомии, физиологии, зоологии и безопасности жизнедеятельности Казахского национального педагогического университета имени Абая

Жақсыбек Меруерт Әділбекқызы – студентка 4 курса факультета математики и естествознания Павлодарского государственного педагогического института

Жулькова Аріна Петрівна – студентка 2 курсу факультету заочного навчання Національного університету фізичного виховання та спорту України

Жуманиязова Лола Худайбергановна – студентка 4 курса факультета естествознания Ургенчского государственного университета имени Аль-Хорезми

Ибатова Шоира Мавляновна – кандидат медицинских наук, доцент кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института

Иброимов Орифжон – преподаватель кафедры теории и методики физической культуры Ургенчского государственного университета имени Аль-Харезми

Имомов Адаш – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры прикладной математики Наманганского государственного университета

Ирбутаева Лола Ташбековна – преподаватель кафедры педиатрии факультета усовершенствования врачей Самаркандского государственного медицинского института

Иргашева Насиба Дадажановна – преподаватель кафедры иностранных языков Андижанского машиностроительного института

Исламова Дильбар Садиқовна – старший преподаватель кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института

Исмоилов Фарход Рустам угли – студент 2 курса стоматологического факультета Самаркандского государственного медицинского института

Ишмуратова Азиза Сайдуллаевна – преподаватель кафедры бионеорганической, биоорганической и биологической химии Самаркандского государственного медицинского института

Кабдыгалиева Замзагуль Сайлауовна – студентка 5 курса факультета физики, математики и информационных технологий Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова

Кабиденова Айзада Шынболатовна – студентка 2 курса факультета физики, математики и информационных технологий Атырауского государственного университета имени Халела Досмухамедова

Келгенбаева Назерке Бакытхановна – студентка 2 курса магистратуры факультета бизнеса, права и педагогики Казахстанско-Американского свободного университета

Кобилова Мамлакат Ахмеджановна – врач-лаборант РНЦЭМПСФ (Узбекистан)

Комилов Жавохир Комилович – студент 4 курса медико-педагогического факультета Самаркандского государственного медицинского института

Копилова Надія Олександрівна – викладач, здобувач III року навчання кафедри культурології та мистецтвознавства Одеського національного політехнічного університету

Красовська Юлія Олександрівна – студентка 5 курсу ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені І. Франка

Кривчикова Елена Дмитриевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики физического воспитания Национального университета физического воспитания и спорта Украины

Куатова Жанаргул Казбекқызы – студентка 5 курса факультета физики, математики и информационных технологий Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова

Кулешова Ірина Володимирівна – студентка 5 курсу факультету здоров'я людини Національного університету фізичного виховання і спорту України

- Куриш Ярослав Васильович** – викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету
- Кучма Юрій Владимирович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри програмування Восточноукраїнського національного університета імені В.Даля
- Қаршиев Ислон Эгамқулович** – преподаватель кафедры истории Узбекистана и гуманитарных наук Джизакского политехнического института
- Қисап Айдана Серікқызы** – студентка 4 курса факультета математики и естествознания Павлодарского государственного педагогического института
- Лагунова Ганна Вячеславівна** – викладач вищої категорії, викладач-методист циклової комісії «Художньо-костюмерне оформлення театральних вистав та кіно» ВНКЗ «Одеське театрально-художнє училище»
- Лебеденко Тетяна Юхимівна** – викладач Технологічного коледжу Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету
- Левченко Олександр Олександрович** – студент 4 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України
- Лейба Юлія Вікторівна** – викладач кафедри теорії та практики романо-германських мов Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
- Лендел Вікторія Вікторівна** – магістр 1 курсу факультету туризму та готельно-ресторанного бізнесу Мукачівського державного університету
- Ли Екатерина Владимировна** – кандидат філософських наук, преподаватель кафедры философии Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами
- Лисак Діана Володимирівна** – студентка 2 курсу факультету факультету здоров'я, фізичного виховання та туризму Національного університету фізичного виховання та спорту України
- Лях-Породько Олексій Олексійович** – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри історії та теорії олімпійського спорту Національного університету фізичного виховання та спорту України
- Лященко Катерина Ігорівна** – студентка 2 курсу факультету факультету здоров'я, фізичного виховання та туризму Національного університету фізичного виховання та спорту України
- Макарінов Сергій Сергійович** – магістр Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
- Малинович Рената Вячеславівна** – студентка 4 курсу факультету філології та журналістики Херсонського державного університету
- Маматкулова Феруза Хамидовна** – старший преподаватель кафедры педиатрии №2 Самаркандского государственного медицинского института
- Мануїлова Катерина Віталіївна** – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського
- Мардонов Шохрух Тохир угли** – студент 2 курсу стоматологічного факультета Самаркандского государственного медицинского института
- Маханова Актургун Шарипбаевна** – студентка 2 курсу магістратури факультета бізнесу, права і педагогіки Казахстанско-Американского свободного университета
- Махмудова Дилора Ібрагимовна** – старший преподаватель кафедры почвоведения Ургенчского государственного университета имени Аль-Хорезми
- Махмудова Фируза Вахабовна** – преподаватель кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института
- Машарипов Адамбой Атаназарович** – преподаватель кафедры почвоведения Ургенчского государственного университета имени Аль-Хорезми

- Машіка Ганна Василівна** – кандидат географічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету
- Михно Аліна Станіславівна** – студентка 5 курсу факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна
- Міняйленко Артем Романович** – студент 4 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України
- Молдашева Раушан Нуркожаевна** – магістр естественных наук, преподаватель кафедры информатики Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова
- Молдашева Раушан Нуркожаевна** – магістр естественных наук, преподаватель кафедры информатики Атырауского государственного университета имени Халела Досмухамедова
- Муродова Малика** – студентка 1 курса факультета иностранных языков Каршинского государственного университета
- Мустафа Алуа Нурланкызы** – студентка 4 курса Казахского национального университета имени Аль-Фараби
- Назаренко Сергій Олександрович** – студент 4 курсу факультету олімпійського та професійного спорту Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту
- Насипхан Аспангуль** – магістрант 2 курса кафедры механики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева
- Норбобоев Равшан Бахром угли** – студент лечебного факультета группы 208 Самаркандского государственного медицинского института
- Носирова Зебо Азизовна** – преподаватель кафедры акушерства и гинекологии факультета усовершенствования врачей Самаркандского государственного медицинского института
- Нурмаатов Шахобжон Шавкиддин угли** – студент 2 курса стоматологического факультета Самаркандского государственного медицинского института
- Нуролла Назира** – магістр 2 курса кафедры физики и технических дисциплин Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова
- Нуртаева Несвельды Жумабековна** – доцент кафедры профессиональной коммуникации и переводческого дела Казахского национального педагогического университета имени Абая
- Нурғали Махаббат Ермекқызы** – студент 4 курса факультета истории и филологии Павлодарского государственного педагогического института
- Ньматова Азиза Улаш кизи** – студентка 5 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института
- Оразалинова Роза Жапаровна** – старший преподаватель кафедры профессиональной коммуникации и переводческого дела Казахского национального педагогического университета имени Абая
- Отверченко Антон Володимирович** – студент 4 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України
- Очилов Аъзам Хасанович** – студент педиатрического факультета группы 207 Самаркандского государственного медицинского института
- Павлишак Ярослава Ярославівна** – кандидат сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри біології та хімії Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка
- Павлова Татьяна Витальевна** – кандидат наук по физическому воспитанию и спорту, доцент кафедры теории и методики физического воспитания Национального университета физического воспитания и спорта Украины
- Передерій Станіслав Федорович** – викладач, голова ЦПК загальноосвітньої, гуманітарної та соціально-економічної підготовки КЗОЗ «Вовчанський медичний коледж» Харківської обласної ради
- Перетятко Ангеліна Сергіївна** – студентка 4 курсу тренерського факультету Національного університету фізичного виховання та спорту України

Полтавець Жанна Степанівна – аспірант I року навчання кафедри біобезпеки і здоров'я людини Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Попадюха Юрій Андрійович – доктор технічних наук, професор кафедри біобезпеки і здоров'я людини Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Пулатова Ноила Абдунабиевна – врач-лаборант РНЦЭМПССФ (Узбекистан)

Раджабова Эхтиром Камолиддиновна – врач-лаборант РНЦЭМПССФ (Узбекистан)

Расулов Алишер Собирович – кандидат медицинских наук, доцент кафедры педиатрии факультета усовершенствования врачей Самаркандского государственного медицинского института

Расулова Нодира Алишеровна – кандидат медицинских наук, преподаватель кафедры педиатрии факультета усовершенствования врачей Самаркандского государственного медицинского института

Рахимов Мехрож Абдурахимович – врач-лаборант РНЦЭМПССФ (Узбекистан)

Рахметова Молдир Исламкызы – магистрант 2 курса кафедры механики Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева

Рибачук Анастасія Сергіївна – студентка 2 курсу факультету заочного навчання Національного університету фізичного виховання та спорту України

Рідковець Тамара Григорівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації Національного університету фізичного виховання і спорту України

Рустамов Илхомиддин Абдуқодирович – старший преподаватель кафедры гуманитарных и общественных наук Ферганского филиала Ташкентского университета информационных технологий

Рустамов Мардонкул Рустамович – профессор кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института

Рустамова Гулширин Алишеровна – студентка 4 курса медико-педагогического факультета Самаркандского государственного медицинского института

Сандрович Тетяна Станіславівна – аспірант I року навчання кафедри української літератури та компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка

Санжарівська Яна Олександрівна – студентка 2 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України

Сеитова Маржан Айткеновна – преподаватель кафедры казахского языка и литературы Павлодарского государственного педагогического института

Семенов Павло Валерійович – викладач кафедри внутрішньої медицини, фізичної реабілітації та спортивної медицини Буковинського державного медичного університету

Сержанкызы Саяжан – магистр 2 курса кафедры физики и технических дисциплин Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова

Смирнов Ігор Георгійович – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Солощенко Вікторія Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики романо-германських мов Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Сорока Володимир Андрійович – викладач кафедри гімнастики Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту

Сорока Наталя Анатоліївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри іноземних мов №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м.Харків)

Сорока Олена Ігорівна – викладач кафедри гімнастики Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту

Стадник Надія Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти та методик природничо-математичних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка

Степаненко Дмитро Іванович – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри легкої атлетики Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту

Суванкулова Адолат Инаятуллаевна – преподаватель кафедры педиатрии №2, неонатологии и пропедевтики детских болезней Самаркандского государственного медицинского института

Сундет Нурхан Сантайулы – магистрант II курса кафедры информационных систем Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова

Супугалиева Гулназым Ислямовна – старший преподаватель кафедры финансов Высшей школы экономики и бизнеса

Темирова Гулбахор Гулямовна – старший преподаватель кафедры информационных технологий Андижанского государственного университета

Тилепбергенова Кенжекүл – воспитатель средней школы №247 мини-центр «Балбөбек» (Кызылординская область, Казахстан)

Тиллаволдиева Матлюба Холдорбоевна – кандидат философских наук, доцент кафедры философии Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Тилюлова Юлдуз Мухаммадшукур кизи – студентка лечебного факультета группы 216 Самаркандского государственного медицинского института

Тищенко Микита Валерійович – аспірант II року навчання кафедри логіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Тодоров В'ячеслав Іванович – кандидат географічних наук, доцент кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Тошбоев Сайфиддин Мухаммадинович – преподаватель кафедры прикладной математики Наманганского государственного университета

Туник Лариса Дмитрівна – старший викладач кафедри психології, соціології та права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Тургунов Бекзод Абдивоситович – преподаватель кафедры телекоммуникационного инжиниринга Ферганского филиала Ташкентского университета информационных технологий

Турдиев Халим Хамроевич – преподаватель кафедры математики Бухарского государственного университета

Турмуханова Гулнур Боранбаевна – магистр естественных наук, преподаватель кафедры информатики Атырауского государственного университета имени Халела Досмухамедова

Турмуханова Гульнур Боранбаевна – магистр естественных наук, преподаватель кафедры информатики Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова

Турсунов Фарход Облакулович – врач-ординатор РНЦЭМПСФ (Узбекистан)

Умарова Саодат Сулаймоновна – магистрант 3 года обучения кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института

Ўразметов Зафарбек Жавлонбекович – студент педиатрического факультета группы 207 Самаркандского государственного медицинского института

Уралов Шухрат Мухтарович – кандидат медицинских наук, доцент, заведующий кафедрой педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института

Усманиева Юлдуз Генжаевна – старший преподаватель кафедры информационных технологий Андижанского государственного университета

Файзуллаева Клара Абдуллаевна – преподаватель кафедры истории Узбекистана и гуманитарных наук Джизакского политехнического института

- Фесенко Татьяна Николаевна** – кандидат технических наук, доцент кафедры программирования Восточноукраинского национального университета имени В.Даля
- Хамзаев Фарид Илхом угли** – магистрант 1 курса кафедры акушерства и гинекологии факультета усовершенствования врачей Самаркандского государственного медицинского института
- Хамидова Мавлуда Фазлитдиновна** – студент педиатрического факультета группы 207 Самаркандского государственного медицинского института
- Хамраев Хумоюн Хамзаевич** – магистрант 2 курса кафедры акушерства и гинекологии факультета усовершенствования врачей Самаркандского государственного медицинского института
- Хидирова Шахноза Шавкатовна** – студентка лечебного факультета группы 208 Самаркандского государственного медицинского института
- Холбекова Мавлуда Усмановна** – преподаватель кафедры истории Узбекистана и гуманитарных наук Джизакского политехнического института
- Хурметханкызы Бакытгуль** – студентка 4 курса факультета математики и естествознания Павлодарского государственного педагогического института
- Ҳакимов Ҳакимжон Абдулло ўғли** – магистрант 1 курса кафедры макроэкономики Ташкентского государственного экономического университета
- Чумаченко Анастасія Сергіївна** – студентка 4 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України
- Шалун Микита Ігоревич** – студент 4 курсу факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання та спорту України
- Шамсуддинова Дилором Камаровна** – врач-ординатор РНЦЭМПСФ (Узбекистан)
- Шарипов Рустам Хаитович** – доктор медицинских наук, доцент кафедры педиатрии факультета усовершенствования врачей Самаркандского государственного медицинского института
- Шевченко Юлія Олександрівна** – студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту фінансів і банківської справи Національного університету державної фіскальної служби України (м.Ірпінь)
- Штерев Вікторія** – студентка 5 курсу біологічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка
- Штефан Людмила Борисівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і кредиту Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету
- Эшмурадова Рамзия Мейлиевна** – студентка педиатрического факультета группы 207 Самаркандского государственного медицинского института
- Юлдашев Шухрат** – преподаватель кафедры социальных наук Института повышения и переподготовки кадров народного образования Ферганской области (Республика Узбекистан)
- Юрченко Михайло Олександрович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри прикладної математики та інформаційних технологій Одеського національного політехнічного університету
- Язданов Амон Язданович** – кандидат медицинских наук, доцент кафедры педиатрии №4 Самаркандского государственного медицинского института
- Яцунська Ольга Юрійвна** – студентка 5 курсу факультету іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

СОДЕРЖАНИЕ
БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Мақпал Ахметова, Болат Есимов</i> МЕКТЕПТЕ БИОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУ ҮРДСІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ ЖӘНЕ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ	3
<i>Азим Байқулов, Азида Ишмуратова, Аъзам Очилов, Шарифжон Ғойибов, Зафарбек Ұразметов, Юлдуз Тиловова, Рамзия Эшмурадова, Мавлуда Хамидова, Равшан Норбобоев, Шахноза Хидирова, Матлаб Бекмирзаев</i> РЕГЕНЕРАЦИЯ КОЖИ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОМ ТЕРМИЧЕСКОМ ОЖОГЕ КОРРЕКЦИЕЙ ХИТОЗАНОМ	4
<i>Дилором Бегматова, Дилбар Бегматова, Жавохир Комилов, Гулишин Рустамова, Азида Ньматова, Иброхим Ахтамов, Шахобжон Нурмаматов, Шохрух Мардонов, Фарход Исмоилов</i> РАЦИОНАЛЬНОЕ ПИТАНИЕ ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ	6
<i>Наталія Гойванович, Ярослава Павлишак, Вікторія Штерев</i> ОЦІНКА ЯКОСТІ ПИТНИХ ВОД ЖИДАЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗА САНІТАРНО-ГІГІЄНІЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ	7
<i>Айдана Кисап, Меруерт Жаксыбек, Бакытгуль Хурметханкызы, Ляззат Булекбаева</i> ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ В ПАРАЗИТОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ	10
<i>Ярослава Павлишак, Наталія Гойванович</i> ВИВЧЕННЯ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН РОДИНИ <i>LAMIACEAE</i> У ФЛОРИ ПЕРЕДКАРПАТТЯ	13
ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ	
<i>Ганна Машіка, Вікторія Лендел</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ	17
<i>В'ячеслав Тодоров, Ольга Далакова</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ СИСТЕМАТИКИ ЕТНОГЕОГРАФІЧНИХ СИСТЕМ	20
ЭКОЛОГИЯ	
<i>Адамбой Машарипов, Дилора Махмудова, Лола Жуманиязова</i> ЭКОЛОГИЯ – ОТХОДЫ – ПОЧВА: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ	23
ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ	
<i>Марина Езута</i> О НЕКОТОРЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ В РАЗВИТИИ МИРОВОГО ТУРИЗМА	25
<i>Аліна Михно</i> ХАРАКТЕРИСТИКА РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	27
<i>Ігор Смирнов</i> ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ЛОГІСТИЧНИЙ ЧИННИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ	31
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ	
<i>Катерина Мануїлова</i> ЗНАЧЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ ХІІІ – НА ПОЧАТКУ ХVІІІ СТОЛІТЬ	35

<i>Мавлуда Холбекова, Ислом Қаршиев</i> ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ВА БОШҚАРУВИНИ ЯНАДА ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИДА ПАРЛАМЕНТ РИВОЖИНИНГ ЯНГИ БОСҚИЧИ	36
<i>Мавлуда Холбекова, Клара Файзуллаева</i> ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДАГИ СУД- ҲУҚУҚ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲОТЛАР	38
ЭКОНОМИКА	
<i>Юрій Кучма, Тетяна Фесенко</i> ПРО ВИБІР МІСЦЯ РОЗТАШУВАННЯ ТОРГОВОГО ПІДПРИЄМСТВА	41
<i>Алуа Мустафа, Гулназым Сунугалиева</i> ISLAMIC FINANCE IN A GLOBAL CONTEXT	44
<i>Ҳакимжон Ҳакимов</i> МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ОМИЛЛАР ТИЗИМИ	47
<i>Юлія Шевченко</i> ВПЛИВ ТА НАСЛІДКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	50
<i>Людмила Штефан</i> ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ВАЛЮТНИХ КРИЗ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	52
<i>Шухрат Йўлдошев</i> МУСТАҚИЛ ЎЗБЕКИСТОН МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ СИЁСАТИНИНГ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ВАЗИФАЛАРИ	55
ИСТОРИЯ	
<i>Владислав Босчко</i> ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ У ПЕРІОД ВІДРОДЖЕННЯ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ	59
<i>Сергій Макарінов</i> ПЕРШІ ВІЙСЬКОВІ ПРОТИНІМЕЦЬКІ АКЦІЇ ОУН-УПА (ЛЮТИЙ – БЕРЕЗЕНЬ 1943 РОКУ)	61
КУЛЬТУРОЛОГИЯ	
<i>Надія Копилова</i> СТАТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНСТРУКТ. ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО «ЧОЛОВІЧЕ» ТА «ЖІНОЧЕ» (НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ М.ФУКО ТА С.БЕМ)	64
ПЕДАГОГИКА	
<i>Кундыз Аганина, Нурсултан Алимахамадулы</i> ФОРМИРОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ САМОМЕНЕДЖМЕНТА У БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ	67
<i>Наталія Бузіян, Тетяна Лебеденко</i> ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	69
<i>Антон Головка</i> ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ	73
<i>Ірина Дударєва</i> ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	75
<i>Nasiba Irgasheva</i> SHET TILINI O`RGANISH PRINTSIPLARI	78

<i>Юлія Красовська</i>	
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	80
<i>Ганна Лагунова</i>	
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ ТЕАТРАЛЬНО-ДЕКОРАЦІЙНОГО МИСТЕЦТВА	82
<i>Станіслав Передерій</i>	
ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК СУЧАСНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ	84
<i>Вікторія Солощенко</i>	
ПРОВІДНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В НІМЕЦЬКІЙ ІМПЕРІЇ	87
<i>Надія Стаднік</i>	
СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	89
<i>Кенжекүл Тілепбергенова</i>	
БАЛАБАҚШАДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ АДАМҒЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	91
<i>Лариса Тунік</i>	
ІННОВАЦІЙНІ ТА ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ВНЗ	93
ПСИХОЛОГИЯ	
<i>Наталія Сорока</i>	
МОВА ЯК РІЗНОВИД ЗНАКОВОЇ СИСТЕМИ	96
СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ	
<i>Бауыржан Абдикадыров, Даулет Азимов, Гулнур Бисенова</i>	
ДИСКРЕТТІ ОПТИМІЗАЦІЯ ТӘСІЛДЕРІ АРҚЫЛЫ ҒАЗ ҰҢҒЫМАЛАРЫН ТИІМДІ ОРНАЛАСТЫРУ ЕСЕБІН ШЫҒАРУ	99
<i>Зохиджон Егиталиев, Бекзод Тургунов</i>	
АНАЛИЗ ПРОТОКОЛОВ ПРИМЕНЯЮЩЕЙСЯ В КВАНТОВЫХ КАНАЛАХ, ОСНОВАННЫХ НА ПЕРЕДАЧЕ ИНФОРМАЦИИ ПОСРЕДСТВОМ КОДИРОВАНИЯ В СОСТОЯНИЯХ ОДИНОЧНЫХ ФОТОНОВ	102
<i>Юрий Кучма, Татьяна Фесенко</i>	
РАЗРАБОТКА ИНТЕРАКТИВНОЙ АДМИНИСТРАТИВНОЙ КАРТЫ ГОРОДА	106
<i>Раушан Молдашева, Гульнур Турмуханова, Замзагуль Кабдыгалиева, Жанаргул Куатова</i>	
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУЛЫҚТЫ ОРТА МЕКТЕПТІҢ ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ҚОЛДАНУ	109
<i>Нурхан Сундет</i>	
ИНТЕРНЕТ-ЭКОНОМИКА ЭЛЕКТРОНДЫ САУДАНЫҢ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	112
<i>Гулбахор Темирова, Юлдуз Усманиева</i>	
УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРДА ИНФОРМАТИКА ДАРСЛАРИДА КЕЙС-ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ	114
<i>Гулнур Турмуханова, Раушан Молдашева, Айзада Кабиденова, Жансая Ашим</i>	
ARСНІСАD БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	115
ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Нагиман Абдрасыл</i>	
НЕ САМОСОПРЯЖЕННОЕ ВЕЩЕСТВЕННО СПЕКТРАЛЬНОЕ СУЖЕНИЕ	119
<i>Адаш Имомов, Сайфиддин Тошбоев</i>	
ОРГАНИЗАЦИЯ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ КОШИ В MATHCADЕ	121

<i>Аспангүл Насипхан, Мөлдір Рахметова</i> МЕТАЛЛКОНСТРУКЦІЯ РОТОРЛЫ ЭКСКАВАТОР ОҒЫНЫҢ БЕРІКТІК АНАЛИЗІ	124
<i>Мөлдір Рахметова, Аспангүл Насипхан</i> АНАЛИЗ НАПРЯЖЕННО-ДЕФОРМИРОВАННОГО СОСТОЯНИЯ МАЛОГО КОСМИЧЕСКОГО АППАРАТА НА ЭТАПЕ СТАРТА РАКЕТЫ-НОСИТЕЛЯ	126
<i>Саяжан Сержанқызы, Назира Нуролла, Джангирхан Джумамухамбетов</i> ЖАРТЫЛАЙ ӨТКІЗГІШТЕРДЕГІ ӨЛШЕМДІ КВАНТТАУ ӘСЕРІ	130
<i>Халим Турдиев, Мунира Ахророва</i> БАЪЗИ ЧИЗИҚЛИ МАХСУС ИНТЕГРАЛ ТЕНГСИЗЛИК ВА УНИНГ ТАДБИҚЛАРИ	132
<i>Михайло Юрченко, Наталя Гуляєва</i> ДЕЯКІ ДОСТАТНІ ОЗНАКИ ІСНУВАННЯ ОБМЕЖЕНИХ РОЗВ'ЯЗКІВ ЗЛІЧЕННИХ СИСТЕМ	136
<i>Михайло Юрченко</i> ДЕЯКІ ДОСТАТНІ ОЗНАКИ НЕСТІЙКОСТІ ТРИВІАЛЬНОГО РОЗВ'ЯЗКУ ЗЛІЧЕННИХ СИСТЕМ	139
ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ	
<i>Александра Вертинорох</i> СИЛОВАЯ ПОДГОТОВКА СПОРТСМЕНОВ 7-9 ЛЕТ ПО СПОРТИВНОЙ АЭРОБИКЕ	143
<i>Сергій Городинський</i> ОСОБЛИВОСТІ ОЗДОРОВЧОЇ ХОДЬБИ ТА БІГУ ЯК НАЙПОШИРЕНІШИХ ЗАСОБІВ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ	145
<i>Марина Демиденко, Юрій Попадюха</i> ПРОФІЛАКТИКА ТРАВМАТИЗМУ У ЖІНОЧОМУ ТРИАТЛОНІ	147
<i>Орифжон Иброимов</i> ЖИСМОНІЙ МАДАНИЯТ ТАРБИЯ ВОСИТАСИ СИФАТИДА	150
<i>Елена Кривчикова, Татьяна Павлова</i> ВЛИЯНИЕ ЗАНЯТИЙ БАСКЕТБОЛОМ НА ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ФИЗИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ШКОЛЬНИКОВ	152
<i>Ярослав Куриш</i> ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ НЕТРАДИЦІЙНИХ ВИДІВ СПОРТУ У АДАПТИВНІЙ ФІЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ	154
<i>Олексій Лях-Породько, Таїсія Діденко, Яна Санжарівська</i> ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ В ЕМІГРАЦІЇ	156
<i>Олексій Лях-Породько, Катерина Лященко, Діана Лисак, Єлизавета Бадун</i> СОЮЗ УКРАЇНСЬКОГО СОКІЛЬСТВА ЗА КОРДОНОМ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У РОЗВИТКУ СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ	159
<i>Олексій Лях-Породько, Анастасія Рибачук, Аріна Жулькова</i> ЗНАЧЕННЯ З'ЇЗДІВ СОЮЗУ УКРАЇНСЬКОГО СОКІЛЬСТВА ЗА КОРДОНОМ У РОЗВИТКУ СОКІЛЬСЬКОГО РУХУ	162
<i>Олексій Лях-Породько, Микита Шалун, Антон Отверченко, Анастасія Чумаченко, Олександр Левченко, Артем Міняйленко</i> ПРОБЛЕМИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ СПОРТИВНИХ ОБ'ЄКТІВ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР	165
<i>Ангеліна Перетяцько, Олексій Лях-Породько</i> ПРОГРАММА «ЕДИНСТВО В РАЗНООБРАЗІИ» И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОГО ОЛИМПІЙСЬКОГО ДВИЖЕНИЯ	166

<i>Жанна Полтавець, Юрій Попадюха</i> ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТРАВМУВАННЯ ХРЕБТА У ХУДОЖНІЙ ГІМНАСТИЦІ	168
<i>Тамара Рідковець, Ірина Кулешова</i> КОМПЛЕКСНА ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПРИ КОНТРАКТУРІ ДЮПОІТРЕНА	170
<i>Павло Семенов</i> БАГАТОКОМПОНЕНТНІСТЬ СТРУКТУРИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ	174
<i>Володимир Сорока, Олена Сорока</i> СПЕЦІАЛЬНО-ТЕХНІЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА РАЗВИТИЯ СКОРОСТНО- СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ ЮНЫХ ГИМНАСТОК	177
<i>Олена Сорока, Володимир Сорока</i> МЕТОДИКА ПОБУДОВИ ЗАНЯТЬ ОЗДОРОВЧОЮ АЕРОБІКОЮ З ЖІНКАМИ 25-28 РОКІВ	179
<i>Дмитро Степаненко, Сергій Назаренко</i> ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ І ТЕХНІЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ БІГУНІВ НА 100 М МАСОВИХ РОЗРЯДІВ	182
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	
<i>Олеся Борисова</i> ОСОБЛИВОСТІ СВІТОБАЧЕННЯ НОСІЯ АРГО ТА ЦІННІСНО-СЕМАНТИЧНА ДИСКРЕТИЗАЦІЯ ДІЙСНОСТІ	186
<i>Maftuna Botirova, Mohira Djumaboyeva, Iroda Anorboyeva</i> BASIC STRATEGIES OF SUCCESSFUL WRITING	188
<i>Тетяна Буланова</i> СПЕЦИФІКА ХРОНОТОПУ У РОМАНАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА «ВОРОШИЛОВГРАД» ТА «МЕСОПОТАМІЯ»	190
<i>Светлана Ежитская, Назерке Келгенбаева</i> SIMULATIONS AS INTERACTIVE ASSESSMENT TOOL OF FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION	192
<i>Светлана Ежитская, Актургун Маханова</i> VIDEO IN THE CLASSROOM: POTENTIALS AND IMPLEMENTATION	194
<i>Юлія Лейба</i> НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ LOVE (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ)	196
<i>Рената Малинович</i> ОБРАЗ ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ У ПОВІСТІ Ю. ВИННИЧУКА «ЛАСКАВО ПРОСИМО В ЩУРОГРАД»	199
<i>Малика Муродова</i> ФРАНЦУЗ ТИЛИНИ ЎРГАНИШ ЖАРАЁНИДА ИНТЕРФАОЛ УСУЛЛАРНІНГ ЎРНИ	201
<i>Махаббат Нұрғали, Қуаныш Ергалиев</i> АРГУМЕНТТИ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕР – ОЙДЫ ЖЕТКІЗУ АМАЛ-ТӘСІЛДЕРІНІҢ БІРІ	202
<i>Несвельды Нуртаева, Роза Оразалинова</i> КӨПТІЛДІЛІК – МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ЫҚПАЛДАСТЫҚТЫҢ КЕПІЛІ	204
<i>Тетяна Сандрович</i> ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ПРОСВІТИ У СТАТТЯХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА 1906 РОКУ	206
<i>Ольга Яцунська</i> ПЕРЕКЛАД ФІЛЬМІВ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН. ВІДТВОРЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ЕФЕКТУ ЗАСОБАМИ ЦІЛЬОВОЇ МОВИ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ НАЗВ ФІЛЬМІВ	210

ФИЛОСОФИЯ

<i>Олександра Джалілова</i> КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ «СУСПІЛЬСТВА РИЗИКУ»	212
<i>Екатерина Ли</i> ОБРАЗОВАНИЕ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	214
<i>Илхомиддин Рустамов</i> АБУ АЛИ ИБН СИНО АСАРЛАРИДА БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШ	216
<i>Матлюба Тиллаволдиева</i> ТАЪЛИМ ТИЗИМИ – ҒОЯВИЙ ТАЪСИР КЎРСАТИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА	218
<i>Микита Тищенко</i> ФОРМАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ВОЛТОНІВСЬКОЇ ТИПОЛОГІЇ КОНТЕКСТІВ АРГУМЕНТАЦІЇ	220

МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

<i>Надира Расулова, Рустам Шарипов, Алишер Расулов, Махбуба Ахмедова, Лола Ирбутаева</i> ФАКТОРЫ РИСКА РАЗВИТИЯ ВИТАМИНД ДЕФИЦИТНЫХ СОСТОЯНИЙ У ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА	223
<i>Саодат Умарова, Шоира Ибатова, Фозилжон Абдурашулов, Адолат Суванкулова, Мамлакат Кобилова</i> ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ И ФАКТОРЫ РИСКА БРОНХООБСТРУКТИВНОГО СИНДРОМА У ДЕТЕЙ	224
<i>Шухрат Уралов, Шавкат Джураев, Музаффар Абдумуминов, Тулкин Алтиев, Муиба Атаева</i> СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ОСТРЫЙ СТЕНОЗИРУЮЩИЙ ЛАРИНГОТРАХЕИТ У ДЕТЕЙ	227
<i>Шухрат Уралов, Шоира Ибатова, Дильбар Исламова, Фарход Турсунов, Амон Язданов</i> НЕСПЕЦИФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ АТОПИЧЕСКОГО ДЕРМАТИТА У ДЕТЕЙ	229
<i>Шухрат Уралов, Фируза Махмудова, Эхтиром Раджабова, Ноила Пулатова, Дилором Шамсуддинова</i> ПРОФИЛАКТИКА РЕСПИРАТОРНЫХ ИНФЕКЦИЙ У ДЕТЕЙ ИЗ ГРУППЫ ЧБД	232
<i>Шухрат Уралов, Мардонкул Рустамов, Ситора Джураева, Мехрож Рахимов, Феруза Маматкулова</i> О ГЕНЕТИЧЕСКИХ ОСНОВАХ АТОПИЧЕСКОГО ДЕРМАТИТА У ДЕТЕЙ	233
<i>Хумоюн Хамраев, Фарид Хамзаев, Зебо Носирова</i> СОСТОЯНИЕ ЗДОРОВЬЯ ЖЕНЩИН С ОПУХОЛЕВИДНЫМИ ОБРАЗОВАНИЯМИ ПРИДАТКОВ МАТКИ	235
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	238

Материалы XIII Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016. – Вып. 13. – 252 с.

Учитывая свободу научного творчества, редколлегия принимает к печати публикации и статьи тех авторов, мнения которых не во всем разделяет. Ответственность за грамотность, автентичность цитат, правильность фактов и ссылок, достоверность материалов несут авторы публикаций. Перепечатка и воспроизведение опубликованных в сборнике материалов любым способом разрешается только при ссылке на **«Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»**.

Редакционная коллегия оставляет за собой право редактировать и сокращать текст.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл., г. Переяслав-Хмельницкий,
ул. Сухомлинского, 30 (к. 203), тел. +38(04567) 5 46 44

Материалы конференции размещены на сайте: <http://confscience.webnode.ru>

Составители: С.Н.Кикоть, И.В.Гайдаенко
Дизайн: И.В.Гайдаенко

Подписано к печати 14.05.2016 г.
Формат 60×84 1/8. Бумага офсет.
Усл. печат. л. 24,1.

Изготовитель ФЛП Лукашевич А.М., свидетельство о государственной
регистрации №2358000000002997 от 12.10.2011 г.
08400, Киевская обл., г. Переяслав-Хмельницкий,
ул. Покровская, 49, к. 12

